

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ЗБІРНИК

Видається з 2004 року

Випуск 21

Частина II

Матеріали
щорічної звітної конференції
професорсько-викладацького складу
Міжнародного гуманітарного університету

16 травня 2014 року

Відповідальний редактор випуску – канд. юрид. наук, доц. А. А. Березовський

Одеса
2014

УДК 338.24-658.014

Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету : [збірник]. – Одеса : Міжнародний гуманітарний університет, 2014. – Вип. 21. – Ч. II. – 406 с.

Викладено результати досліджень науково-педагогічних працівників у галузях права, філософії, історії, антропології, політології, економіки, менеджменту, лінгвістики та перекладознавства, технічних наук, дизайну, медицини та фармації,

Збірник розрахований на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів.

Друкуються відповідно до рішення Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету протокол № 4 від 07.03.2014 року

Редакційна рада:

С. В. Ківалов, академік Національної академії правових наук України, д-р юрид. наук, проф. – голова Ради; А. Ф. Крижановський, д-р юрид. наук, проф., засл. діяч науки і техніки України – заст. голови Ради; А. А. Березовський, канд. юрид. наук, доц.; О. М. Головченко, д-р екон. наук, проф.; О. А. Івакін, д-р філос. наук, проф.; М. П. Коваленко, д-р фіз.-мат. наук, проф., засл. діяч науки і техніки України; І. В. Ступак, д-р філол. наук, проф.; Г. П. Пекліна, д-р мед. наук, проф.

Редакційні колеги за напрямками:

Філософія та соціально-гуманітарні науки

К. М. Вітман, д-р політ. наук, проф.; Е. А. Гансова, д-р соціол. наук, проф.; Л. І. Корміч, д-р іст. наук, проф.; Т. О. Крижановська, канд. філос. наук; В. Г. Піщемуха, канд. іст. наук, доц.; М. А. Польовий, д-р іст. наук, доц.; Г. Х. Яворська, д-р пед. наук, проф.

Юридичні науки

В. Д. Берназ, д-р юрид. наук, проф., засл. діяч науки і техніки України; Т. С. Ківалова, д-р юрид. наук, проф.; О. С. Кізлова, д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України; Д. В. Кравцов, канд. юрид. наук, доц.

Економіка і менеджмент

Н. О. Ботвіна, д-р екон. наук, доц.; А. Г. Гончарук, д-р екон. наук, проф.; В. І. Захарченко, д-р екон. наук, проф.; О. М. Кібік, д-р екон. наук, проф.; М. М. Меркулов, д-р екон. наук, доц.; О. В. Садченко, д-р екон. наук, проф.; В. Ф. Сухоруков, канд. екон. наук, проф.

Філологічні науки

Ш. Р. Басиров, д-р філол. наук, проф.; К. Б. Зайцева, канд. філол. наук, доц.; М. І. Зубов, д-р філол. наук, проф.; В. Д. Каліущенко, д-р філол. наук, проф.; Л. І. Морошану, канд. філол. наук, доц.; О. М. Образцова, д-р філол. наук, проф.; В. Г. Таранец, д-р філол. наук, проф.

Технічні науки

В. Г. Головань, канд. техн. наук, проф.; С. М. Гончарук, д-р техн. наук, проф.; Д. А. Зайцев, д-р техн. наук, проф.; А. А. Кобозева, д-р техн. наук, проф.; В. Х. Корбан, д-р техн. наук, проф.; А. В. Лемешко, д-р техн. наук, проф.; Ю. П. Красний, д-р фіз.-мат. наук, проф.; В. М. Рудницький, д-р техн. наук, проф.

Медичні науки

М. Г. Антіпов, канд. мед. наук, доц.; В. А. Бочаров, д-р мед. наук, проф.; В. А. Бачериков, канд. хим. наук, доцент; Т. С. Волжина, канд. биол. наук, доц.; В. А. Малиновский, канд. мед. наук, доц.

Відповідальний секретар – *Крижановська Тетяна Олександрівна*

**Статті друкуються мовою оригіналу за авторською редакцією.
Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій.**

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 8958 від 13 липня 2004 року

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. НАЦІОНАЛЬНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Агакерімов О. Н.

Електронні засоби контролю при застосуванні
домашнього арешту в кримінальному провадженні..... 11

Бичкова С. С.

Особливості цивільного процесуального статусу малолітніх і неповнолітніх осіб..... 13

Гончар Т. О.

Конфіскація майна та спеціальна конфіскація: співвідношення понять 16

Дем'янчук Ю. В.

Концепція інформації в умовах соціальної взаємодії суспільства..... 19

Захарченко О. В.

Вирок суду як підсумкове рішення
по кримінальній справі: поняття, значення та властивості..... 22

Зінченко О. В.

Статус Гетьмана у повному зібранні законів
Російської імперії 1830 р. (порівняльний аналіз законодавчих актів)..... 24

Іванцов В. О.

Огляд як захід адміністративного примусу
у діяльності міліції: проблеми правового регулювання..... 30

Карпенко Р. В.

Вивчення особистості злочинця у ході розслідування
заподіяння тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми..... 32

Комарова В. В.

Современное состояние института
политических партий (на примере Российской Федерации) 34

Малиха М. І.

Глобалізаційний аспект міграційних процесів: досвід Франції та Німеччини 39

Міма І. В.

Теоретичні підходи до розуміння окремих аспектів
співвідношення сутності релігійних та правових норм 42

Момотенко Т. Д.

Щодо сучасних тенденцій еволюції транснаціональних злочинних організацій..... 45

Москальчук К. М.

Щодо гарантій конституційного права доступу
громадян України до служби в органах місцевого самоврядування 47

Prokop P.

Młodzież Wszechpolska w latach 2001-2006 jako
nieoficjalne zaplecze Młodzieżowe Ligi Polskich Rodzin 49

Савчук Б. П., Савчук А. Б.

Міжнародна діяльність Івана Кузича-Березовського 51

Селезньова О. М.

Класифікація інформаційних правовідносин: критерії розмежування..... 55

Сидоренко О. М.

Широкий підхід щодо розуміння догми права..... 57

Стратонов В. М., Гавловська А. О. Принципи правового регулювання комплексних та адресних молодіжних програм	60
Стратонов В. М. Деякі теоретичні проблеми щодо слідчих (розшукових) дій	63
Чайковська В. В. Зовнішньоекономічна діяльність держави як предмет правового регулювання	64
Чанишева А. Р. Дія актів цивільного законодавства у часі щодо окремих видів зобов'язань	66
Чанишева Г. І. Організації роботодавців, їх об'єднання як суб'єкти колективних трудових правовідносин	69
Шаркова А. М. Забезпечення прав затриманого в кримінальному провадженні: окремі питання правового регулювання	73
Шпакович О. М. «Власне право» як елемент механізму функціонування міжнародних організацій	75
РОЗДІЛ 2. ЕКОНОМІКА І МЕНЕДЖМЕНТ	
Бабенко В. А. Інновації в людський капітал: шляхи вдосконалення середньої освіти	80
Беззубко Л. В. Менеджмент міського і житлово-комунального господарства	82
Кульга О. О., Гузеєва Л. О. Історичний екскурс до визначення понять глобалізації та інтернаціоналізації світової економіки	84
Длугопольський О. В., Глодан І. В. Проблеми та перспективи розвитку малого підприємництва в регіоні (на прикладі Тернопільської області)	88
Дубницький В. І., Луніна В. Ю. Аспекти теорії міст як полюсів росту (в контексті просторової конкурентоспроможності)	91
Ільченко Н. Б. Оптимізація бізнес-процесів підприємств роздрібної торгівлі	99
Коваленко М. А., Мацієвич Т. О. До питання про ціну дніпровської води для Криму	103
Кужелєв М. О. Організаційні аспекти розвитку ринку цінних паперів в Україні	106
Лігоненко Л. О. Відновлення платоспроможності: теоретичне розуміння та практичний досвід	109
Липчук В. В. Вплив процесів глобалізації на трансформацію аграрної структури України	115
Мамонов К. А., Пиркова О. В., Радзінська Ю. Б. Економіка природокористування: теоретичні положення та лінія трансформації	117
Мельниченко О. А. Напрями та засоби державного регулювання детінізації національної економіки	120

Беренда Н. І., Миколайчук М. О. Автоматизація розрахункових операцій з реалізації готової продукції	124
Мурашко І. С. Фактори екологічної діяльності підприємства.....	126
Петрішина Т. О., Дьяченко Ю. В. Теоретико-методологічні аспекти управління прибутковістю вітчизняних підприємств	130
Подгорный В. В. Формирование модели синергии экономической политики региона и экономической идеологии государства	133
Попенко В. Д. Податок на додану вартість з точки зору конкуренції та автоматизації обліку	136
Ходзицька В. В., Приходько І. О. Обґрунтування технологій обліку та аналізу основних засобів щодо ефективного їх використання	138
Сидоренко Т. М. Особливості діяльності підприємств побутового обслуговування та їх кадровий потенціал.....	141
Сірко А. В. Інноваційний розвиток економіки: проблеми та перспективи України	143
Сокол К. М. Особливості розвитку світового ринку інформаційних технологій	149
Стожок Л. Г. Оцінка системи соціального захисту науковців.....	151
Транченко Л. В. Особливості інвестування у людський капітал як інституціональний ресурс економічного розвитку України	153
Хорольська Я. Г., Вецепура Н. В. Стратегічні орієнтири активізації інвестиційної діяльності	160
Тернавська О. М., Чубатюк Л. В., Мараховська Т. М. Джерела формування фінансових ресурсів підприємств у сучасних ринкових умовах та управління ними	162
 РОЗДІЛ 3. МЕДИЦИНА ТА ФАРМАЦІЯ	
Гресько М. Д. Організація виховної роботи у вищому навчальному закладі.....	166
Гресько М. М. Основні аспекти підготовки студентів до практично орієнтованого державного іспиту при вивченні хірургії	168
Каспрук Н. М. Алергічні та псевдоалергічні реакції в діабетології	171
Коваленко Н. М., Матвеев С. В. Сравнительный анализ реабилитационной терапии методом экспресс-скрининга у детей.....	174
Кожина А. М., Коростий В. И., Зеленская Е. А. Феноменология суицидального поведения при депрессивных расстройствах у лиц молодого возраста	180

Коноплицький В. С.	
Модель хвильового процесу вмісту прямої кишки під дією перистальтичних рухів.....	183
Коростій В. І., Кожина А. М., Маркова М. В.	
Система психотерапевтичної корекції емоційних розладів і медико-психологічної реабілітації осіб молодого віку з емоційними розладами при психосоматичних захворюваннях.....	188
Кулемзина Т. В., Испанов А. Н., Самойленко В. В.	
Интерпретация психических реакций на болезнь с точки зрения восточной и западной медицины	191
Мандзюк Т. Б.	
Проблема дитячої інвалідності щелепно-лицевої ділянки в Україні	193
Пересадин Н. А., Рябенко Н. Б., Дьяченко Т. В., Гуртовая С. С.	
Состояние проблемы трансмиссивных болезней в мире и в Украине. Очередные вызовы человечеству	197
Соцька Я. А., Терьошин В. А., Шаповалова І. О., Гуртова С. С.	
Вплив цитофлавіну на деякі метаболічні показники (простогландини, циклічні нуклеотиди та стан системи антиоксидантного захисту) у хворих на хронічний некалькульозний холецистит, поєднаний з хронічним вірусним гепатитом с з мінімальним ступенем активності на тлі вторинного імунодефіцитного стану	200
Терьошин В. О., Соцька Я. А., Круглова О. В., Юган Я. Л.	
Вплив лікопиду на показники клітинної ланки імунітету у хворих на неалкогольний стеатогепатит, поєднаний з хронічним безкам'яним холециститом в комплексі медичної реабілітації.....	205
Хоменко В. Г.	
Хроноритмы функциональной активности почек при патологии	210
Шайко-Шайковський О. Г., Боднар Н. О.	
Оцінка міцності накісткових пластин для остеосинтезу з врахуванням оптимальної відстані між отворами для блокуючих гвинтів.....	213
Щербина Н. А., Макаренко М. В., Кузьмина И. Ю.	
Современные принципы терапии синдрома задержки роста плода	215
 РОЗДІЛ 4. ЛІНГВІСТИКА І ВИКЛАДАННЯ МОВ	
Бабаніна Т.	
Англійська мова у світі: дослідження EF EPI 2013	220
Образцова Е. М., Бурлака А. Н.	
Классификация слов-реалий в романе Т. Капоте «Завтрак у Тиффани»	223
Володіна Т. С.	
Проблема стандартизації лінгвістичної термінології (перекладацький аспект)	228
Darwazeh A. D.	
«Justice» and «fairness» as key concepts of anglo-american culture	230
Дмитрасевич Н. І.	
Роль авторського значення літературних антропонімів (на матеріалі французької мови)	233
Образцова Е. М., Иовчева А. Е.	
Проблема переводимости каламбура (игры слов).....	236
Кобзар О. І.	
Іноземні мови в міжнародному туризмі	240

Коваленко Г. С. Вживання дієслівних часових форм в сучасних оксфордських підручниках.....	243
Кузнєцова Г. В. Напрямки вивчення алюзії як лінгвістичного явища	248
Кушнір Л. О. Лінгвопоетика в романі Дж. Р. Р. Толкіна «Володар Перснів»: штучні мови, ономастикон і реалії	251
Ланина А. Н. Фразеосемантические группы в русском и немецком языках (на матеріалі фразеологізмів з зоосемізмами)	255
Луца М. В. Основи ораторського мистецтва.....	258
Львова Н. Л., Лебедєва А. О. Особливості версифікації у американській сповідальній поезії як напрямку повоєнної поезії ХХ століття (на прикладі творчості Сільвії Плат і Джона Берімена)	261
Макаренко Ю. Г., Ткаченко І. В. До проблеми перекладу медичних термінів в науковому англомовному медичному тексті.....	268
Мельник О. М. Невербальні засоби актуалізації егоїстичної поведінки комуніканта (на матеріалі англомовного художнього дискурсу).....	271
Міхальова К. І. Методика зіставного дослідження метонімічних переносів в англійській, німецькій, російській та українській мовах	273
Образцова О. М. Прагматична спрямованість текстів британської рекламно-довідкової продукції краєзнавчого спрямування.....	275
Пизіна Є. В. Формування мотиваційно-ціннісної складової професійних компетенцій перекладача технічної літератури із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій	279
Рогоза А. П. Ілокутивний мовленнєвий акт як мінімальна одиниця мовленнєвого спілкування	285
Sobol Yu. A. Content and language integrated learning and academic language proficiency	287
Образцова Е. М., Степанюк И. Г. Английские фразеологизмы с элементом цветообозначения: проблематика перевода.....	289
Тарнопольський О. Б. Лінгвістичні основи навчання англомовного письма у ВНЗ та їх відображення у методиці.....	293
Терсіна І. З. Когнітивний аспект інтерпретації мовотворчості Джоан Ролінг	299
Ткаченко Н. Д. Функціонально-семантичне поле «space» у науковому дискурсі	302
Удовенко І. В., Борисова А. О. Навчання майбутніх фахівців торгівельно-економічного напрямку професійній іноземній мові з використанням інтернет-ресурсу.....	305

Федоренко О. І.	
До проблеми розмежування вільних та сталих сполучень	307
Образцова Е. М., Хортюк А. О.	
Особенности перевода стиля Эдгара Алана По в поэме «Ворон»	310
Чернищук Ю. І.	
Становлення та формування американського реалізму	313
Шамаева Ю. Ю.	
Функциональная онтология категориальной единицы эмоция в профессиональных дискурсах	315
Шандра Н. А.	
Співвідношення понять образ риторика, мовна особистість і комунікативний імідж	318
Shandruk S. I.	
Curriculum design strategies in foreign language teaching	322
Шекера Я. В.	
Специфіка сходовознавчого спецкурсу «Основи етимологічного аналізу» для магістрів (спеціальність «китайська мова та література і переклад») Київського національного університету імені Тараса Шевченка	327
Юхимець С. Ю.	
Simultaneous Interpreting: Principles And Techniques	330
 РОЗДІЛ 5. ФІЛОСОФІЯ, ГУМАНІТАРНЕ ЗНАННЯ, МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО	
Бут С. А.	
Російсько-китайські відносини в контексті «тайванської проблеми»	337
Ганский В. А.	
Польский туристический клуб и его роль в развитии туризма во II Речи Посполитой (1925-1939 гг.)	339
Гаркавцев Є. І.	
Психолого-педагогічні аспекти зміцнення дисципліни курсантів ВНЗ МВС України	341
Глодан І. В.	
Розвиток логічного мислення учнів на уроках математики	344
Зеленяк О. М.	
Образ Нестора Махна в радянській художній літературі	346
Іщенко С. О.	
Гуманітарні знання як одна з складових підготовки курсантів до виховної роботи з особовим складом	349
Кобзар О. Б., Дорошенко С. В., Радомська Н. Ю., Пархоменко М. В., Єршов В. Ю., Прокопець К. О.	
Болонський процес і реформування підготовки лікарів-хірургів в Україні	352
Мешко Н. П., Козирєва С. О.	
Освітній менеджмент: актуальні проблеми становлення в умовах інноваційного розвитку	354
Куцик К. М.	
НТП та проблема оцінок його вивірності	357
Литвиненко С. А.	
Технологія моніторингу якості підготовки майбутніх учителів початкових класів	360

Лук'яненко Ю. В. Проблеми схолярної історії в історіографічній спадщині П. М. Мілюкова.....	364
Моргун О. А. Синергетичний ресурс креативно-інтелектуальної діяльності людини	367
Муринець Н. Я. Поведінка неповнолітнього: соціальний, філософський та правовий виміри	370
Пілавов П. А. Культура здоров'я як основа формування особистості підлітка.....	372
Половая Н. О., Набокова О. А. Сім'я, як фактор становлення особистості в сучасному українському суспільстві	375
Польська Т. Д. Философские аспекты коммуникации	379
Проць Р. О. Проблема військово-патріотичного виховання у працях представників вітчизняної фундаментальної педагогіки	381
Сабат Н. В., Ямнич Р. І. Характеристика критеріїв та показників неблагополучності сім'ї	383
Скрипник Т. В. Алгоритмізація діяльності групи супроводу дитини з аутизмом в навчальному закладі.....	388
Соколенко Л. С., Бойко Ю. С. Проблема формування ціннісного ставлення до здорового способу життя у студентів – майбутніх вчителів	392
Терёшин В. А., Соцкая Я. А., Пересадин Н. А., Гаврилова Л. А., Нужный Р. А. Абрахам Харольд Маслоу. Лидер гуманистической психологии. Значение творческого наследия для прикладной медицины	395
Тургенєва О. Ю., Томіліна К. Ф. Г. Проблема відчуження в електронну епоху	401

Розділ 1

*Національне
та міжнародне право*

ЕЛЕКТРОННІ ЗАСОБИ КОНТРОЛЮ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ДОМАШНЬОГО АРЕШТУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Науково-технічний прогрес (далі НТП) в умовах високої конкуренції технологічних компаній розвивається дуже швидкими темпами і його продукти входять все більше і більше в різні сфери як професійного так і особистого життя людини ХХІ століття. Ті продукти НТП і можливості, які вони надають, що є в нашому повсякденному житті сьогодні, ще 100, 200 а тим паче і більше років назад, могли б вважати неймовірними, що виходило з низьких темпів розвитку НТП того часу.

Ведучи мову про сферу кримінального провадження, слід зазначити, що в першій половині ХІХ ст. на українських землях домашній арешт як запобіжний захід полягав в тому, що в будинок особи, стосовно якої він застосовувався, «ставився» поліцейський службовець або жандарм, для того щоб така особа не могла втекти, і уникнути покарання, протидіяти кримінальному провадженню або наприклад, продовжувати злочинну діяльність, якщо вона була дійсно винна у вчиненні інкримінованого їй злочину. Часте застосування такого запобіжного заходу було обмежене, оскільки неможливо було для багатьох осіб, стосовно яких він мав обиратись, забезпечити особистого поліцейського наглядача. Тому такий запобіжний захід в той час обирався як виняток стосовно осіб знатного походження, і таким чином називався привілейованим запобіжним заходом.

З часом, з розвитком НТП, багато проблем, що були характерні для минулих століть, почали розв'язуватися, і, наприклад, якщо для ХІХ ст. характерною і була проблема, коли не вистачало фізичного ресурсу правоохоронних органів, для реалізації такого запобіжного заходу як домашній арешт, то сьогодні, в ХХІ столітті, завдяки достатньому рівню розвитку НТП та можливості використання відносно недорогих його продуктів, можна значно розширювати кількість осіб, до яких слід застосувати домашній арешт, за рахунок впровадження можливості використання електронних засобів контролю (далі ЕЗК) за особами, які підлягають застосуванню домашньому арешту, так як на практиці ЕЗК забезпечують можливість фізичної відсутності працівника правоохоронного органу при особі, стосовно якої обрано домашній арешт, але при цьому забезпечують контроль за її належною поведінкою.

В 1983 році Верховний суд штату Нью-Мексико (США) вперше узаконив носіння натільних ЕЗК як одне із зобов'язань, що накладаються на осіб, до яких запобіжним заходом обрано домашній арешт. В наш час така система моніторингу використовується в 49-ти штатах США і ще понад 60 країнах. За приблизними підрахунками електронні браслети носять близько 200 тисяч осіб, що перебувають у статусі підозрюваних, обвинувачених або засуджених [3].

Легалізацію в українському законодавстві ЕЗК отримали завдяки прийняттю 13.04.2012 р. нового Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК України), яким було впроваджено в сферу кримінального провадження новий запобіжний захід – домашній арешт, який може застосовуватись із застосуванням ЕЗК. Визначення ЕЗК дає стаття 195 КПК України, згідно якої «застосування електронних засобів контролю полягає у закріпленні на тілі підозрюваного, обвинуваченого пристрою, який дає змогу відслідковувати та фіксувати його місцезнаходження. Такий пристрій має бути захищений від самостійного знімання, пошкодження або іншого втручання в його роботу з метою ухилення від контролю та сигналізувати про спроби особи здійснити такі дії» [1].

В п. 2 ч. 2 ст. 195 КПК України зазначено, що електронні засоби контролю можуть застосовуватись «працівниками органу внутрішніх справ на підставі ухвали слідчого судді, суду, якою щодо підозрюваного, обвинуваченого обрано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту», визначення якого в свою чергу дає ст. 181 КПК України, згідно якої «домашній арешт полягає в забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або у певний період доби» [1].

Відповідно до наказу Міністерства внутрішніх справ України від 9 серпня 2012 року № 696 «Про затвердження Положення про порядок застосування електронних засобів контролю», на виконання ухвали слідчого судді, суду працівник органу внутрішніх справ:

- негайно знайомить підозрюваного (обвинуваченого) з ухвалою слідчого судді, суду та вручає йому копію ухвали про застосування стосовно нього запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту. Роз'яснює підозрюваному (обвинуваченому) сутність запобіжного заходу, обмеження, які визначені в ухвалі. Складає протокол оголошення підозрюваному (обвинуваченому) ухвали слідчого судді, суду щодо застосування запобіжного заходу та вручення її копії;

- роз'яснює підозрюваному (обвинуваченому) вимоги, які пов'язані із застосуванням ЕЗК, що визначені в ухвалі слідчого судді, суду. Роз'яснює йому також, що його відмова від носіння ЕЗК, умисне зняття, пошкодження або інше втручання в роботу ЕЗК з метою ухилення від контролю є невиконанням обов'язків, покладених на нього судом при обранні запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, і тягне за собою наслідки, передбачені статтею 179 КПК України. Складає протокол про роз'яснення підозрюваному (обвинуваченому) обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК України;

- за участю представника уповноваженого підрозділу, якому працівник органу внутрішніх справ вручає копію ухвали слідчого судді, суду, роз'яснює підозрюваному (обвинуваченому) правила користування ЕЗК, техніку безпеки поводження з ним. Складає протокол про роз'яснення підозрюваному (обвинуваченому) правил користування ЕЗК;

- може бути присутнім під час закріплення на тілі підозрюваного (обвинуваченого) електронного браслета або персонального трекера та приведення їх у дію;

- про закріплення на тілі підозрюваного (обвинуваченого) електронного браслета або персонального трекера негайно повідомляє слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд;

- співпрацює з уповноваженим підрозділом з приводу виконання підозрюваним (обвинуваченим) обов'язків, покладених на нього ухвалою слідчого судді, суду;

- має право з'являтися в житло підозрюваного (обвинуваченого), який перебуває під домашнім арештом, вимагати надати усні чи письмові пояснення з питань, пов'язаних із виконанням покладених на нього зобов'язань, у тому числі використання ЕЗК;

- про поведінку підозрюваного (обвинуваченого), а також порушення цією особою зобов'язань, зазначених в ухвалі, негайно інформує слідчого, прокурора та суд [2].

Згідно зазначеного вище наказу МВС України, «електронний браслет – електронний пристрій, виконаний у вигляді браслета, що закріплюється на тілі підозрюваного або обвинуваченого з метою його дистанційної ідентифікації та відстеження місцезнаходження, який призначений для носіння на тілі і захищений від самостійного знімання, пошкодження або іншого втручання в його роботу з метою ухилення від контролю та має сигналізувати про спробу особи здійснити такі дії», а «персональний трекер – електронний пристрій, виконаний у вигляді браслета, призначений для носіння на тілі підозрюваного або обвинуваченого, щодо якого обраний запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, з метою його дистанційної ідентифікації і відстеження його місцезнаходження за сигналами глобальної навігаційної супутникової системи GPS/ГЛОНАСС і захищений від самостійного знімання, пошкодження або іншого втручання в його роботу з метою ухилення від контролю та має сигналізувати про спробу особи здійснити такі дії» [2].

Отже, підводячи підсумок, можна однозначно стверджувати, що такі продукти НТП, як ЕЗК, що використовуються в сфері кримінального провадження інституту запобіжних заходів в умовах сьогодення, полегшують належне виконання домашнього арешту, сприяють реалізації принципу гуманності по відношенню до осіб, стосовно яких обрано такий запобіжний захід, котрий можна називати гуманною альтернативою триманню під вартою, так як людина, до якої застосовано такий запобіжний захід, не ізолюється від суспільства, як це відбувається при триманні під вартою, і в визначених випадках, за умови не цілодобового домашнього арешту, зможе залишати дім (наприклад: для перебування на роботі; виходу в магазин; виходу на прогулянку тощо) та не буде втрачати свої соціальні зв'язки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України»: чинне законодавство з 19 листопада 2012 року: (офіц. текст). – К.: Паливода А.В., 2012. – 382 с.
2. Про затвердження Положення про порядок застосування електронних засобів контролю: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 9 серпня 2012 року № 696 // Офіційний вісник України. – 2012. №76. – Ст.3093.
3. Пилипенко В.П. Електронний моніторинг дозволить заощадити на триманні під вартою, а в перспективі – і на тюрмах // Закон і Бізнес. – 2012. – №11 (1050). – 7-16 березня.

С. С. Бичкова

*доктор юридичних наук, професор,
заступник начальника кафедри цивільного права і процесу,
Національна академія внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ МАЛОЛІТНІХ І НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ

Передумовою участі у цивільному процесі є наявність визначеного законом правового статусу – цивільного процесуального статусу. Ним наділені усі суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, у тому числі, особи, які беруть участь у справі.

Як і будь-який інший галузевий правовий статус, цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справі, складається з суб'єктивних прав, юридичних обов'язків та законних інтересів цих осіб, що регламентуються нормами цивільного процесуального права. Він визначає як процесуальні правомочності, так і міру необхідної поведінки кожного з відповідних учасників цивільного процесу, а також їх прагнення досягти певного процесуального результату під час розгляду і вирішення цивільної справи.

При цьому законодавець для указаних осіб передбачив загальні права та обов'язки, тобто такі, що ними наділені всі без винятку особи, які беруть участь у справі (ст. 27 ЦПК України).

Однак, якщо участь у справах позовного провадження беруть малолітні або неповнолітні особи, структура їхнього цивільного процесуального статусу має свої особливості: окрім загальних суб'єктивних цивільних процесуальних прав осіб, які беруть участь у справі, такі особи наділяються загальними цивільними процесуальними правами, закріпленими у ч. 1 ст. 27-1 ЦПК України.

За ч. 1 ст. 31 ЦК України малолітньою вважається фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років, а неповнолітньою – особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (ч. 1 ст. 32 ЦК України, ч. 2 ст. 29 ЦПК України). Згідно з ч. 1 ст. 6 СК України особа до досягнення нею повноліття має правовий статус дитини. Отже, і малолітні, і неповнолітні особи є дітьми за своїм правовим статусом. При цьому, ми погоджуємося, що статус неповнолітньої особи не змінюється, навіть якщо настають обставини, з якими закон пов'язує виникнення у неї повної цивільної дієздатності [2, с. 123].

Відповідно до ст. 3 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р., у всій діяльності, що стосується дітей, першочергову увагу слід приділяти якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

Водночас, суди нерідко негативно ставляться до участі дитини у судовому процесі, а їх батьки чи інші законні представники пасивні та не надають необхідного сприяння дитині у реалізації її прав [3, с. 284]. Хоча висловлення дитиною своєї думки у суді є її особистим правом, здійснення якого суд повинен належним чином забезпечити [1, с. 20–24].

Тому поглядам дітей повинна приділятися належна увага (п. 21 Віденської декларації і Програми дій, прийнятої на Всесвітній конференції з прав людини 25 червня 1993 р.), потрібно поважати їх право висловлювати свою думку і брати участь у вирішенні всіх питань, що

їх стосуються, з урахуванням їх віку і зрілості (п. 7 Декларації і Плану дій «Світ, придатний для життя дітей», що прийняті резолюцією S-27/2 спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН 10 травня 2002 р.). З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового розгляду, що її торкається, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства (ч. 2 ст. 12 Конвенції про права дитини).

Отже, згідно із ч. 1 ст. 27-1 ЦПК України, загальними суб'єктивними цивільними процесуальними правами, якими наділяються малолітні і неповнолітні особи, які беруть участь у справі, є:

1) безпосередньо або через представника чи законного представника висловлювати свою думку та отримувати його допомогу у висловленні такої думки. Відповідно до ст. 3 Європейської конвенції про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 р., дитина, яка внутрішнім законодавством визнається такою, яка має достатній рівень розуміння, під час розгляду судовим органом справи, що стосується її, наділяється правами, використання яких вона може вимагати, зокрема: отримувати консультацію та мати можливість висловлювати свої думки; бути поінформованою про можливі наслідки реалізації цих думок.

Подібне положення, хоча і більш загальне, закріплене також у ч. 1 ст. 6 Конвенції про контакт з дітьми від 15 травня 2003 р.

Під «висловленням своєї думки» в контексті суб'єктивного цивільного процесуального права, що аналізується, слід розуміти пояснення малолітньої або неповнолітньої особи щодо фактів, які входять до предмета доказування у відповідній цивільній справі. Проте потрібно пам'ятати, що це право, а не обов'язок зазначених осіб, а тому вони можуть відмовитися від висловлення своєї думки щодо обставин справи.

У процесі розгляду цивільної справи дитина може висловлювати свою думку:

а) безпосередньо;

б) через договірного представника. Слід зауважити, що самостійно обрати собі договірного представника може тільки неповнолітня особа і лише у справі, що виникла з відносин, у яких вона особисто брала участь, якщо інше не встановлено законом, або неповнолітня особа, якій у порядку, встановленому законом, надано повну цивільну дієздатність. У всіх інших випадках договірний представник малолітньої чи неповнолітньої особи обирає її законний представник на підставі ч. 5 ст. 39 ЦПК України;

в) через законного представника.

При цьому дитині має бути забезпечена можливість проконсультуватися зі своїм представником і отримати його допомогу. Виходячи із ч. 1 ст. 10 Європейської конвенції про здійснення прав дітей, така можливість забезпечується тим, що під час розгляду судовим органом справ, які стосуються дитини, представник, якщо його дії явно не суперечать найвищим інтересам дитини, має, серед іншого, надати дитині роз'яснення, якщо внутрішнім законодавством дитина визнається такою, яка має достатній рівень розуміння, стосовно можливих наслідків реалізації її думки, з'ясувати думку дитини та довести її до відома судового органу.

Вбачається, формами надання допомоги малолітній та неповнолітній особі її представником можуть бути, наприклад, формулювання представником більш чітких, лексично та логічно правильних думок замість або в доповнення висловлювань свого підопічного, нагадування йому окремих обставин справи, моральна підтримка особи, яку він представляє, тощо.

Звичайно, висловлення своєї думки малолітньою чи неповнолітньою особою не позбавляє її представника права надати власні пояснення щодо суті справи;

2) отримувати через представника чи законного представника інформацію про судовий розгляд. Інформацією про судовий розгляд є фактичні дані щодо часу та місця проведення судового засідання, його порядку, наявності чи відсутності засобів доказування, обставин, які вони підтверджують, змісту ухваленого судового рішення, порядку та строку набрання ним законної сили, порядку його оскарження та ін.

Знову-таки, згідно із ст. 3 Європейської конвенції про здійснення прав дітей, дитина, яка внутрішнім законодавством визнається такою, яка має достатній рівень розуміння, під

час розгляду судом справи, що її стосується, має право отримувати всю відповідну інформацію і бути поінформованою про можливі наслідки будь-якого рішення.

Із ч. 1 ст. 10 цієї Конвенції випливає, що зазначене право малолітніх і неповнолітніх осіб забезпечується, зокрема, покладенням на їх представників обов'язку надати дитині всю відповідну інформацію, а також роз'ясненням стосовно можливих наслідків будь-якої дії представника;

3) здійснювати інші процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки, передбачені міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Наприклад, відповідно до статей 4, 5 Європейської конвенції про здійснення прав дітей, діти також можуть бути наділені такими процесуальними правами:

- подавати особисто або через інших осіб чи органи клопотання про призначення спеціального представника під час розгляду судовим органом справ, що стосуються їх у випадках, коли внутрішнє законодавство позбавляє суб'єктів батьківської відповідальності права представляти дитину в результаті виникнення у них конфлікту інтересів з останньою;

- клопотати про одержання допомоги від відповідної обраної ними особи у висловленні ними своєї думки;

- клопотати самостійно або через інших осіб чи органи про призначення окремого представника, а у відповідних випадках – адвоката;

- призначити свого представника;

- здійснювати деякі або всі права сторін у такому процесі.

Якщо взяти до уваги зазначене вище, можна переконатись, що на сьогодні малолітні та неповнолітні особи не можуть особисто здійснювати усі перелічені права в цивільному процесі України. Зокрема, вони не можуть призначити свого представника, здійснювати всі права сторін, якщо не будуть наділені відповідним обсягом цивільної процесуальної дієздатності. Хоча у ст. 5 Європейської конвенції про здійснення прав дітей визначено, що питання про можливість надання дітям таких додаткових прав розглядають сторони.

Також потрібно зауважити, що процесуальні права дітей, які беруть участь у справах позовного провадження, зазначеним переліком не обмежуються. Наприклад, згідно із ч. 4 ст. 43 ЦПК України, вони мають право заявляти клопотання про призначення або заміну законного представника.

Для реалізації зазначених цивільних процесуальних прав суд має роз'яснити малолітній або неповнолітній особі як її процесуальні права, регламентовані ч. 1 ст. 27, ч. 1 ст. 27-1 ЦПК України, так і можливі наслідки дій її представника чи законного представника. Найбільшу увагу при цьому необхідно приділяти роз'ясненню наслідків усіх процесуальних дій, які можуть вплинути на подальший рух цивільної справи або вирішення її по суті, зокрема таких, як: відмова від позову, зміна предмета позову, збільшення або зменшення розміру позовних вимог, визнання позову, укладення мирової угоди, передання справи на розгляд третейського суду тощо.

Проте таке роз'яснення надається судом лише за наявності двох умов у сукупності:

а) цього потребують інтереси самої малолітньої чи неповнолітньої особи;

б) за віком та станом здоров'я вона може усвідомити їх значення (ч. 2 ст. 27-1 ЦПК України).

Роз'яснення судом малолітній або неповнолітній особі її прав, можливих наслідків дій її представника (законного представника) може відбуватися шляхом проголошення судом (у формі цитування або іншій вербальній формі, доступній для сприйняття дитиною) відповідних правових норм ЦПК України або інших законодавчих актів, за необхідності – з тлумаченням їхнього змісту.

Згідно із ч. 3 ст. 27-1 ЦПК України, суд має сприяти створенню належних умов для здійснення малолітньою або неповнолітньою особою її процесуальних прав, визначених законом та передбачених міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Зокрема, суд може це здійснювати шляхом: а) забезпечення реалізації принципів цивільного судочинства; б) забезпечення участі у розгляді справи законних представників малолітньої або неповнолітньої особи у випадках, визначених у ч. 2 ст. 29, частинах 1, 2 ст. 39

ЦПК України; в) призначення і залучення до участі у справі законного представника, а у необхідних випадках – також встановлення опіки над малолітньою особою чи піклування над неповнолітньою особою (частини 2, 4 ст. 43, ч. 2 ст. 241 ЦПК України); г) заміни законного представника у встановлених законом випадках (частини 3, 4 ст. 43, ч. 2 ст. 241 ЦПК України); г) здійснення підвищеного контролю за законністю процесуальних дій учасників цивільного процесу стосовно малолітньої або неповнолітньої особи.

Таким чином, можна підсумувати: малолітні і неповнолітні особи, які беруть участь у справі, наділяються загальними процесуальними правами та обов'язками таких осіб і, поряд із цим, загальними процесуальними правами, що передбачені у ст. 27-1 ЦПК України.

Для здійснення малолітньою і неповнолітньою особою своїх цивільних процесуальних прав суд, за наявності визначених у законі умов, має роз'яснити як сутність цих прав, так і можливі наслідки дій її представника, насамперед, тих, які можуть вплинути на подальший рух цивільної справи або вирішення її по суті. Але у будь-якому разі суд має враховувати вік і стан здоров'я малолітньої і неповнолітньої особи, рівень її розвитку, інші обставини, що впливають на усвідомлення такою особою змісту наданих їй процесуальних прав, можливість їх здійснення та наслідки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Геллер М. В. Внесудебный порядок защиты права несовершеннолетнего жить и воспитываться в семье в современном российском законодательстве / М. В. Геллер // Семейное и жилищное право. – 2006. – № 2. – С. 20–24.
2. Кравчук В. М. Науково-практичний коментар до Цивільного процесуального кодексу України / В. М. Кравчук, О. І. Угриновська. – [2-ге вид., переробл. і допов.]. – Х.: Фактор, 2010. – 800 с.
3. Прудникова М. Ю. Некоторые вопросы обеспечения и защиты прав несовершеннолетнего в гражданском обороте / М. Ю. Прудникова, С. Асанова // Республика Казахстан – независимое демократическое государство: материалы Международ. науч.-практ. конф., посвящ. 20-летию принятия Декларации о государственном суверенитете КазССР и 15-летию Конституции Республики Казахстан / [редкол.: Е. К. Кубеев, С. К. Амандыкова, Б. Р. Сембекова]. – Караганда: Изд-во КАРГУ, 2010. – С. 281–285.

Т. О. Гончар,

кандидат юридичних наук, доцент,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

КОНФІСКАЦІЯ МАЙНА ТА СПЕЦІАЛЬНА КОНФІСКАЦІЯ: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

У частині 3 ст. 3 КК України передбачено, що злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом. Однак законодавцем не розкривається поняття «інші кримінально-правові наслідки». Аналіз вказаної норми свідчить про те, що покарання не єдина форма реагування держави на вчинене суспільно небезпечне діяння (злочин). Проте якщо покарання – це найсуворіший та традиційний захід, питання визначення інституту «інші кримінально-правові наслідки» (заходи кримінально-правового характеру), його змісту і цілей, підстав, умов й порядку застосування конкретних норм, призначенням яких є регулювання відповідних правовідносин, сьогодні не отримали свого остаточного розв'язання. Це підтверджується наявністю низки спірних позицій у теорії кримінального права, прогалинами у регулюванні багатьох аспектів застосування складових вказаного інституту та значними труднощами, що виникають у цьому зв'язку в правозастосовній практиці. Від правильного розуміння юридичної природи та місця конфіскації майна та спеціальної конфіскації в системі заходів державного примусу залежать побудова системи протидії злочинності, дотримання прав і свобод людини та громадянина в нашій державі.

Вперше спроба на законодавчому рівні систематизувати заходи кримінально-правового характеру була зроблена у Кримінальному кодексі УСРР 1927 р. Так, у ст. 5 КК УСРР 1927 р. (в якому законодавець відмовився від поняття покарання) було передбачено, що до заходів соціального захисту відносять: 1) заходи судово-виправного; 2) медичного та 3) медико-педагогічного характеру. До заходів соціального захисту медичного характеру належало примусове лікування і поміщення особи до медико-ізоляційних установ, а до заходів соціального захисту медико-педагогічного характеру – установлення опіки, віддання неповнолітніх на піклування батькам, родичам, установам й організаціям, а також поміщення до спеціальних закладів – реформаториумів (статті 23 і 24 КК УСРР 1927 г.).

Пізніше ці заходи були сприйняті КК УРСР 1960 р. (ст. 11 «Примусові заходи виховного характеру»; ст. 13 «Примусові заходи медичного характеру»).

Розглядаючи правову природу конфіскації майна та спеціальної конфіскації слід зазначити, що ці заходи впливу мають самостійне кримінально-правове значення. Конфіскація майна визнається законодавцем у якості додаткового виду покарання (ч. 2 ст. 52 КК України) та полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого (ч. 1 ст. 59 КК України). Конфіскація майна призначається лише судом за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК України (ч. 2 ст. 59 КК України), конфіскація майна може бути призначена лише відповідно до положень Загальної частини КК України [1]. У науці кримінального права висловлюються думки про необхідність виключення конфіскації майна з системи покарань, оскільки застосування його виду покарання пов'язано із порушенням певних положень Конституції України, а саме оскільки загальна конфіскація майна є покаранням, сутність карального впливу якого визначається виключно майновим станом засудженого, то його використання у КК України можна вважати порушенням конституційного права людини на рівність перед законом; наявність конфіскації майна порушує положення ст. 62 Конституції України (принцип вини), оскільки цей принцип потребує призначення покарання з визначенням певних меж. Конфіскація усього майна таких меж не знає; конфіскація майна порушує положення ч. 4 ст. 13 Конституції [2], згідно з якою усі суб'єкти права власності рівні перед законом. Закріплюючи вилучення у власність держави всього або частини майна засудженого, придбаного ним на законних підставах, кримінальне законодавство забезпечує примусовий перерозподіл власності між суб'єктами із створенням привілеїв для держави. Тому підтримується точка зору вчених, які пропонують виключити із системи покарань конфіскацію майна, залишивши у кримінальному законі спеціальну конфіскацію.

Законом № 222-VII від 18.04.2013 р. «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України», який набрав чинності з 15.12.2013 р. Необхідність ухвалення Закону була зумовлена потребою приведення норм чинного законодавства України у відповідність до положень Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією у частині запровадження процедури спеціальної конфіскації майна та доходів, отриманих від корупційних діянь. Для реалізації вказаних положень, по-перше, було змінено назву розділу XIV «Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування» КК України на «Інші заходи кримінально-правового характеру» та доповнено його новими статтями 96¹ («Спеціальна конфіскація») та 96² («Випадки застосування спеціальної конфіскації»), якими визначаються поняття спеціальної конфіскації, її предмет та порядок застосування; по-друге, до санкцій низки статей Особливої частини КК України (із зміною назв деяких із них у зв'язку із вилученням терміна «хабар») включені положення, якими передбачено спеціальну конфіскацію (статті 364 («Зловживання владою або службовим становищем»), 366 («Службове підроблення»); 368 («Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою»); 368² («Незаконне збагачення»); 369 («Пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі»); 369² («Зловживання впливом»); по-третє, у новій редакції викладені відповідні статті КПК України, якими регулюються питання застосування спеціальної конфіскації певного майна, зокрема процесуальний механізм її забезпечення.

Поняття інших заходів кримінально-правового характеру у розділі XIV Загальної частини Кримінального кодексу України не визначено. До вказаних заходів законодавець поряд

із спеціальною конфіскацією відносить примусові заходи медичного характеру та примусове лікування. У юридичній літературі була висловлена думка про те, що примусові заходи виховного характеру теж відносяться до інших заходів кримінально-правового характеру [3].

Спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна за умови вчинення злочину у випадках, передбачених в Особливій частині цього Кодексу (ст. 96¹). Спеціальна конфіскація застосовується у разі, якщо гроші, цінності та інше майно: 1) одержані внаслідок вчинення злочину та/або є доходами від такого майна; 2) призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення злочину, фінансування та/або матеріального забезпечення злочину або винагороди за його вчинення; 3) були предметом злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а у разі, коли його не встановлено, – переходять у власність держави; 4) були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання (ст. 96² КК України). В сучасних умовах соціально-правове значення спеціальної конфіскації полягає в тому, що її застосування покликане забезпечити відновлення соціальної справедливості й одночасно усунути, в першу чергу, економічну основу сучасної злочинності з метою примусового безоплатного вилучення у власність держави на підставі вироку суду знарядь; засобів вчинення злочину; предметів злочинних діянь, що належать винному; доходів від використання майна, яке отримано в результаті вчинення злочину та ін.

Покарання за своєю правовою природою та наслідками відрізняється від інших заходів кримінально-правового характеру. Так, сутністю покарання є кара, змістом – конкретний обсяг правообмежень, а формою – вид та розмір покарання. Сутністю примусових заходів медичного характеру та примусового лікування є не кара, а певне обмеження свободи, з метою лікування осіб. Ці заходи не передбачені для відплати за вчинене. Примусові заходи виховного характеру не передбачені для відплати за вчинене, а застосовуються для виправлення та виховання неповнолітніх. Спеціальна конфіскація також не передбачена для відплати за вчинене, а застосовується з метою вилучення на підставі вироку суду доходів, отриманих від корупційних діянь.

Законодавець передбачає конфіскацію майна як додатковий вид покарання, яке є ні чим іншим як примусовим позбавленням засудженого за тяжкі чи особливо тяжкі корисливі злочини належного йому на праві власності майна, тоді як спеціальна конфіскація спрямована на вилучення у засудженого та у інших осіб майна, здобутого злочинним шляхом, право власності на яке злочинець не має підстав набувати у зв'язку з незаконним джерелом походження такого майна. При цьому слід зазначити, що до законодавчого визначення поняття та видів спеціальної конфіскації у Загальній частині Кримінального кодексу України, спеціальна конфіскація майна, яке використовувалось як знаряддя злочину, було його об'єктом, чи майна, яке обмежено в цивільному обігу, передбачалася у деяких санкціях норм Особливої частини Кримінального кодексу України, а в деяких санкціях поряд із конфіскацією майна як додатковим видом покарання. Наприклад, ч. 2 ст. 201, ч. 1 ст. 306, ч. 3 ст. 332 КК України тощо.

Таким чином, конфіскація майна як додатковий вид покарання та спеціальна конфіскація як інший захід кримінально-правового характеру відрізняються правовою природою, змістом та правовими наслідками застосування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
2. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254>
3. Коновалова И. Принудительные меры воспитательного воздействия как инструмент предупреждения корыстных преступлений несовершеннолетних [Електронний ресурс] / И. Коновалова // Право и жизнь. – 2008. – № 125 (8). – Режим доступу: // <http://www.law-n-life.ru/arch/n125.aspx>. – Заголовок з екрана.

КОНЦЕПЦІЯ ІНФОРМАЦІЇ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ СУСПІЛЬСТВА

Суспільство, безперервно розвиваючись, установлює свої власні Закони, норми, цінності, правила поведінки. Кожна людина, вступаючи в суспільні відносини, отримуючи і передаючи певну інформацію, вливається в дану спільноту шляхом дотримання тих норм і правил, які історично у ньому склалися. І природно, що питання про роль суспільства в житті людини, так само як і питання про роль людини в житті суспільства, цікавить не одне покоління дослідників. Різні галузі науки, що включають філософію, антропологію, соціологію, політологію тощо розглядають феномен інформаційного суспільства, місце людини в новій соціально-економічній формації, а також вплив різних факторів соціальної, економічної й політичної взаємодії у нових умовах на особистість і на суспільство в цілому. Тому, є сенс більш докладно розглянути сам феномен інформаційного суспільства та відмінні структурні особливості в контексті розуміння сутності співвідношення особистості й суспільства.

Аналіз наукових джерел свідчить, що проблема людини в умовах становлення інформаційного суспільства ще недостатньо повно досліджена. Наукова проблема полягає в наступному: за останні кілька років під впливом розвитку віртуальних засобів взаємодії сталася серйозна трансформація соціальних відносин взагалі і комунікації зокрема, що вимагає адекватного наукового опису і пояснення нового контексту соціальної взаємодії в інформаційному суспільстві. Є потреба в філософському аналізі змін умов соціальної взаємодії, оскільки є деяка неадекватність наукового опису комунікації як форми соціальних відносин в умовах віртуальної реальності при наявності глобальної комунікаційної системи.

Метою обговорення є дослідження соціальної взаємодії в інформаційному суспільстві.

Сьогодні особистість буквально оточена інформацією. Зростає кількість каналів комунікації, засоби передачі інформації постійно спрощуються, стають більш компактними і доступними. Швидкість передачі інформації впливає на швидкість і частоту підвищення або зниження актуальності того чи іншого явища. Суспільство, завдяки мережі Інтернет, щодня може створювати незбагненні для окремого людського розуму обсяги даних. У результаті всього цього може створитися помилкове враження, ніби людство вже вступило в нову фазу свого розвитку – інформаційне суспільство. У зв'язку з цим, як зазначалося в попередніх авторських публікаціях, вже зараз гостро стоять питання опосередкованого спілкування, комп'ютерної злочинності, інформаційної безпеки, контролю над особистим життям, відповідності поведінки індивіда в реальному й віртуальному просторах, створення віртуальних (псевдо) особистостей тощо [1, 2].

Наявність розвиненої структури інформаційних мереж не є показником наявності інформаційного суспільства, оскільки ми не можемо визначити ту точку, в якій обсяг накопичених даних, що циркулюють у глобальному інформаційному просторі, приводить нас до нового етапу суспільного розвитку.

Низка провідних дослідників, які сформулювали теорію постіндустріального суспільства, засновниками якої були З. Бжезинський, Д. Белл, Е. Тоффлер, у даний час виступають як прихильники концепції інформаційного суспільства. Для Д. Белла, наприклад, концепція інформаційного суспільства стала своєрідним новим етапом розвитку теорії постіндустріального суспільства [3]. Взагалі, розглядаючи теорію суспільного прогресу, дослідники натрапляють на проблему з'ясування його критерію. Е. Тоффлер та Ф. Уебстер звертали на це увагу, коли висували власні теорії розвитку суспільства в цілому й теорії інформаційного суспільства зокрема. Зазвичай висувуються різні підстави. Одні дослідники висувують моральне вдосконалення, інші – продуктивність праці або виробничі сили, треті – спосіб виробництва як єдність продуктивних сил і виробничих відносин, четверті взагалі відкидають важливість філософського критерію [4, с. 385].

Оскільки дана проблема є занадто широкою для розгляду й детального аналізу в рамках одного обговорення, нам варто обмежитися лише вказівкою на важливість положення

особистості в навколишньому середовищі і соціальної дійсності. Даний критерій, у принципі, можна вважати основоположним критерієм зміни стадій суспільного прогресу, оскільки він є відправною точкою і для зміни виробничих відносин, і для можливого морального вдосконалення (хоча, останній, як об'єктивний критерій, є досить сумнівним).

Оскільки інформація – це «інтегральна частина всієї людської діяльності, всі процеси індивідуального й колективного існування безперервно формуються новим технологічним способом» [5, с. 16], то сучасна комунікаційна система, що має глобальний характер, диктує соціальній системі нові вимоги. Суспільство і його внутрішня структура, а також функції окремих елементів змінюються і передусім ці зміни позначаються на комунікаційних зв'язках.

Відсутність кількісного показника значення інформації і знань у житті суспільства ставить нас перед основоположною проблемою визначення настання нового етапу розвитку людської цивілізації. Вважається, що період становлення інформаційного суспільства співпав з процесом глобалізації, який віддзеркалив основні виклики стрімко мінливого світу: надшвидкий розвиток електронної комерції, скоординованість фінансових ринків, розвиток наднаціональних організацій, трансфер смаків [6]. Критерій інформаційного охоплення та розвитку каналів комунікації приймається за основу. З цієї точки зору «інформаційне суспільство» є таким же індустріальним, оскільки забезпечується за рахунок розвитку технологій виробництва більш потужних і дешевих пристроїв виробництва та обміну інформацією. Національні корпорації так само, як і транснаціональні корпорації, існували вже в період колонізації Нового Світу. І ми приходимо до того, що певна кількість комп'ютерів на душу населення приводить нас у нову еру – еру інформаційного суспільства. Будь-які зміни на ринку, або криза надвиробництва підніме людство на новий етап суспільного розвитку, хоча, більшість людей зазвичай досить важко сприймають перехід від однієї усталеної системи до іншої, навіть якщо дані зміни йдуть їм тільки на користь.

Як найбільш важливу рису інформаційного суспільства дослідники виділяють його мережевий характер, замісник колишньої стратифікованої структури, де домінуючі функції і процеси «все більше виявляються організованими за принципом мереж» [7]. Інформаційні технології самі стають додатковим каналом соціальної стратифікації й мобільності. Знаковий образ явища стає настільки ж цінним, як і саме явище. Відмінності реальних людей від симуляцій Інтернету є настільки неістотними, що віртуальне спілкування втрачає будь-яку прив'язку до соціального статусу комунікатора і реципієнта. Тому, сумнівно, що критерій кількості інформації, що циркулює в рамках тієї або іншої спільноти, може бути основоположним чинником для переходу від однієї суспільно-економічної формації до іншої. Тобто, можна вважати, що при індустріальному суспільстві інформації було накопичено і створено більше, аніж при феодальному, в іншому випадку не було б системи, при якій наукова база дозволяла використовувати у виробництві складну техніку. Однак саме такий розгляд питання залишає позаду просте співвідношення якості й кількості. Дійсно цінної та корисної інформації завжди було дуже мало. Ці знання завжди були недоступні для більшості не тільки в силу їх розумових здібностей, а й у силу соціального статусу. На наш погляд, це пояснюється тим, що якщо кожен член спільноти знає основні механізми її функціонування, володіє всіма стратегічними знаннями та вміннями різних сфер життя цієї спільноти, то йому дана спільнота перестає бути корисною. Іншими словами, в такому випадку дане інформаційне суспільство було б суспільством без усяких фізичних носіїв інформації, крім людського мозку, а інформація стала б настільки віртуальною, що її доступність і обсяги залежали б від можливостей кожної конкретної особистості.

Структура інформаційних каналів також сильно видозмінюється. Телебачення робило інформацію правдоподібною з точки зору глядача. Це досягалося за рахунок ефекту присутності. Інтернет і останні його можливості, пов'язані з тим, що доступна техніка нарешті почала наздоганяти технологію, позбавивши процес інформаційної взаємодії односторонності. Будь-яка людина тепер може сама продукувати інформацію масового характеру, при цьому вона сама може представляти і джерело інформації, і посередника в передачі інформації, і може представляти різні форми реакції реципієнта на дану інформацію. Все це стало можливим завдяки засобам електронної комунікації, що носять глобальний характер, і умовам віртуального спілкування.

Оскільки при виробленні та поширенні нових способів виробництва, споживання та взаємодії взагалі змінюється момент виконання функції особистості в суспільстві і у співтоваристві, стає дуже цікавим питання, що стосується відсутності чіткої стратифікації членів інформаційного суспільства. Труднощі виникають через те, що немає певних критеріїв, характерних для об'єктивної і віртуальної реальності, за якими статуси і ролі присвоюються. Також немає точних і однозначних критеріїв поділу людей на класи, верстви і групи, критеріїв, які були б доречні для всіх рівнів взаємодії людей в умовах інформаційного суспільства, оскільки зв'язок симуляцій і віддзеркалень з реально існуючими людьми за межами віртуальної реальності стає вельми сумнівною. Скажемо більше: образ людини – компіляція її слів, зображень, різних ролей і статусів та їх відображень, локалізованих на серверах форумів і сайтів мережі Інтернет – продовжує жити навіть після смерті фізичного тіла. Як приклад такого життя можна привести архівацію дискусій і наступні гіперпосилання на висловлювання, забезпечені найчастіше підкріплювальними зображеннями, що дають ефект присутності. Те місце розташування символу, яке спочатку було вторинним стосовно об'єктивної дійсності, виходить на перший план і береться за основу для створення нової віртуальної реальності, існування якої актуалізується включенням до неї нових і нових суб'єктів. Цими суб'єктами можуть бути особистість, яка знаходиться у процесі віртуального спілкування, або якісь окремі символи, що мають місце тільки в даній реальності, реальності другого або третього порядку і слабо співвідносні з об'єктивною дійсністю.

Можливості більш активної участі особистості або соціальних груп у процесах трансформації соціальних систем є дійсно великими, що зокрема пояснюється відсутністю в інформаційному суспільстві жорстких соціальних обмежень.

Отже, з появою нового типу суспільства його структура і структура соціальних зв'язків зазнає серйозних змін. Це відбувається завдяки новим способам соціальної взаємодії, заснованим на появі та впровадженні нових інформаційних технологій, за допомогою яких стало можливим створення єдиної глобальної комунікаційної мережі. Це призводить до того, що сильно видозмінюється структура інформаційних каналів, комунікативний простір особистості стає більш насиченим. Віртуальна реальність, яка конструюється за допомогою комп'ютерних технологій і глобальної комунікаційної мережі Інтернет, додає нового виміру в соціальні відносини. Процеси виробництва, споживання, освіти тощо переносяться у сферу віртуального. Внаслідок віддаленості, знеособленості або анонімності комунікаційних процесів у віртуальному середовищі змінюється уявлення не тільки про структуру комунікаційного процесу, але і про характеристики суб'єктів комунікації. А процес віртуалізації суспільства сприяє появі нових, або видозміні існуючих соціальних практик, що, у свою чергу, викликає реакцію на них з боку громадськості, завдяки чому виникають нові поведінкові, комунікативні алгоритми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Данильян О. Г. Інформаційне суспільство: морально-етичний дискурс / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань // Інформація і право. – № 1 (10) 2014. – 16–25 с.
2. Дзьобань О. П. Інформаційне насильство та безпека: світоглядно-правові аспекти: монографія / О. П. Дзьобань, В. Г. Пилипчук // – Харків: Майдан, 2011. – 244 с.
3. Хайченко В. А. Понимание информационного общества в России и в мире / В. А. Хайченко // – Режим доступа: www.skibr.ru/index.php?lang=ru&page=main3.
4. Словарь философских терминов; под ред. В. Г. Кузнецова. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 731 с.
5. Игнатьев В. И. Социальная система как информационное взаимодействие: монография / В. И. Игнатьев, Т. В. Владимирова, А. Н. Степанова // – Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2009. – 308 с.
6. Лукина Н. П. Информационное общество: состояние и перспективы социально-философского исследования / Н. П. Лукина // Гуманитарная информатика. – (Открытый междисциплинарный электронный журнал). – Режим доступа: www.huminf.tsu.ru/e-jurnal/magazine/1/lukina.htm.
7. Костина А. В. Тенденции развития культуры информационного общества: анализ современных информационных и постиндустриальных концепций / А. В. Костина // – Режим доступа: www.zpu-journal.ru/e-zpu/2009/4/kostina-information-society.

ВИРОК СУДУ ЯК ПІДСУМКОВЕ РІШЕННЯ ПО КРИМІНАЛЬНІЙ СПРАВІ: ПОНЯТТЯ, ЗНАЧЕННЯ ТА ВЛАСТИВОСТІ

Відповідно до положень статті 62 Конституції України особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду [3]. Дана презумпція невинуватості є одним із основних принципів сучасного кримінального провадження, що в Україні визнана відправною точкою правосуддя. Окрім того, це положення закріплено в пункті 2 статті 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод, в якій зазначено, що кожен обвинувачений в скоєнні кримінального злочину вважається невинним, до тих пір поки його винність не буде встановлена в законному порядку [2]. Саме тому вирок є найважливішим актом правосуддя, так би мовити, вершиною процесуальної діяльності що сьогодні набуває найбільшого винятково важливого юридичного значення в кримінальному судочинстві.

Проблеми ухвали вироку досить детально досліджувалися у наукових роботах Г. Н. Агєєвої, В. Д. Адаменка, Г. І. Алейнікова, Н. А. Ахундова, М. І. Бажанова, В. Д. Бринцева, Ю. М. Грошевого, В. Я. Дорохова, В. Р. Заблоцького, А. З. Кобликова, О. Ф. Куцовой, А. М. Ларіна, Р. Н. Ласточкіної, Е. А. Матвієнко, З. Р. Мірецького, Т. Р. Морщакової, І. Д. Перлова, І. Л. Петрухіна, М. З. Строговича, А. Н. Толочко, Ф. Н. Фаткулліна та ін.

Крім вчених-правознавців вирок історично привертає до себе найбільшу увагу й державних посадових осіб, які безпосередньо здійснюють повноваження в кримінальному процесі, фізичних та юридичних осіб, чий інтерес прямо затронуті в ході розслідування і розгляду кримінальної справи, а також непричетних до кримінальної справи громадян та засобів масової інформації.

Вирок виступає як засіб вирішення пред'явленого обвинувачення, оцінюється і з погляду послідовної реалізації кримінально-процесуальних норм при встановленні істини у справі. Таким чином, він стає засобом реалізації як кримінально-правових, так і кримінально-процесуальних норм права, актом визначення відповідності цілей правового регулювання потребам суспільства і об'єктивним можливостям права [5, с. 57].

Процесуальне значення вироку полягає в тому, що він забезпечує захист прав і законних інтересів усіх учасників процесу і є основою для подальшого розгортання інститутів судового захисту (оскарження рішення суду у вищих судових інстанціях).

Соціальне значення вироку полягає в тому, що він дає оцінку соціальної небезпеки скоєного злочину від імені держави, виражає відношення суспільства до злочинного діяння і сприяє формуванню суспільної правосвідомості.

Слід зазначити, що вирок суду має і величезне виховне значення. Викриваючи небезпечні для суспільства дії злочинців і застосовуючи до них передбачені законом заходи покарання, суд привертає увагу громадськості до боротьби з правопорушеннями, створює обстановку нетерпимості до злочинів, причин і умов, що їх породжують. Вирок суду попереджає правопорушення серед нестійких членів суспільства і служить вихованню засудженого [1, с. 19].

Всі судові рішення, в тому числі і вирок суду, має ґрунтуватися на всебічному, повному й об'єктивному дослідженні всіх обставин справи, під час якого не може надаватися перевага правовій позиції будь-якого учасника судового процесу. Окрім цього, процесуальна теорія та практика висувають й інші високі вимоги, які стосуються якості вироку.

Вирок суду як акт правозастосування має ряд принципових властивостей, які дозволяють відрізнити його від інших судових актів. Щоб вирок дійсно служив досягненню раніше вказаної мети, він повинен відповідати ряду встановлених законом вимог, а саме необхідно, щоб суди відповідно до ст. 370 КПК України ухвалювали виключно законні, обґрунтовані, та вмотивовані вирок [4]. На думку багатьох вчених, яку ми до речі підтримуємо, вирок суду повинен бути ще і справедливим.

Розглянемо більш детально кожну з таких властивостей.

Так, *законним* вважається вирок, який ухвалений компетентним судом згідно з нормами матеріального права з дотриманням вимог щодо кримінального провадження. Іншими словами, законність вироку – це його абсолютна відповідність вимогам кримінального і кримінально-процесуального законів. Законним може бути визнаний тільки той вирок, який містить рішення, що відповідають всім вимогам Загальної і Особливої частин кримінального кодексу і інших кримінальних законів.

Обґрунтованість вироку – це відповідність висновків суду, викладених у вироку, фактичним об'єктивно з'ясованим обставинам справи, які підтверджені під час судового розгляду та оцінені судом відповідно до ст.94 КПК України. Іншими словами, обґрунтованим може бути тільки вирок, в якому виражена встановлена судом у справі об'єктивна істина. Якщо ж вирок не виражає істини, містить судову помилку, то він необґрунтований.

Відповідно до ч. 4 ст. 370 КПК України *вмотивованим* є вирок, в якому наведені належні і достатні мотиви та підстави його ухвалення. Говорячи про мотиви слід зазначити, що у науковій літературі вчені виділяють фактичні мотиви, правові мотиви та етичні мотиви [6, с. 179; 7, с. 17].

Фактичні мотиви відображають аналіз досліджених в судовому засіданні джерел доказів з погляду їх допустимості, відносності, достовірності або вірогідності інформації, що міститься в них. Обов'язковий структурний елемент фактичних мотивів – доводи суддів, у зв'язку з якими вони визнали достовірною інформацію, що міститься в одних джерелах доказів, і не відповідною встановленим у справі фактам в інших джерелах.

Правові мотиви, що наводяться суддями у вироку, виступають одним з видів тлумачення правових норм – казуальним індивідуальним тлумаченням, тобто роз'ясненням нормативного акта, обов'язкового для даного випадку. У правових мотивах відображається особисте розуміння суддями суті кримінально-правових заборон і інших норм, на основі і відповідно до яких ухвалюється вирок. У структуру правових мотивів входять думки суддів, засновані на положеннях, які сформульовані в нормах матеріального і процесуального права, на тлумаченні законів, на рекомендаціях правової науки.

Об'єктом етичних мотивів при обговоренні питань, що підлягають вирішенню у вироку, виступають не тільки вид і міра покарання, обставини, що пом'якшують або обтяжують відповідальність, але і етична характеристика дій підсудного, і його особистості. У структуру етичних мотивів входять думки суддів, засновані на нормах моралі, поняттях і категоріях етики. Таким чином, вмотивованість вироку – це наведення у вироку обґрунтування фактичних, правових і етичних мотивів, до яких прийшов суд у справі.

Справедливість вироку – це дана у вироку судом соціально-моральна оцінка фактичних обставин кримінальної справи, виражена в прийнятті по ньому рішень, що стосуються виду та розміру покарання підсудного з урахуванням характеристики його особистості та суспільної небезпеки вчиненого злочинного діяння або виправдання невинного і його реабілітації.

Як вказує Толочко А.Н., справедливим буде вирок, який у повному розумінні відображає те, що сталося насправді. Одночасно з цим справедливість вироку забезпечується неухильним виконанням процесуального законодавства під час розгляду кримінальної справи і постановленням вироку [7, с. 14].

Крім розглянутих властивостей вироку слід виділити ще ряд властивостей, таких як законна сила вироку, загальнообов'язковість, преюдиціальність.

Як відомо, вирок суду набирає чинності із закінченням строку на апеляційне оскарження, а в разі подачі апеляційної чи касаційної скарги вирок суду, якщо його не скасовано, набирає законної сили після розгляду справи відповідно апеляційною або касаційною інстанцією, якщо інше не передбачено КПК України. *Законна сила вироку* характеризує правову природу вироку, визначаючи його місце серед інших офіційних актів, внаслідок чого надає прийнятим у ньому рішенням специфічні якості. Законна сила вироку є такою категорією діяльності суду, без якої сама ця діяльність була б неможлива, оскільки саме у законній силі вироку реалізується воля законодавця по спонуканню до певної поведінки конкретних осіб.

Законною силою вироку, на нашу думку, є його властивість, як акту правосуддя, розповсюджувати юридичну силу кримінально-правової норми на конкретну особу та за конк-

ретним випадком. Вона змодельована у законі силою впливу на обвинуваченого передбаченими у КПК та визначеними у КК України засобами покарання.

Вирок, що набрав чинності становиться *загальнообов'язковим* для всіх державних та суспільних органів, підприємств, установ, організацій, службових осіб та громадян, він підлягає обов'язковому виконанню на всій території України. Без законної сили він є формалізованим і втрачає своє значення, тому забезпечується державним примусом.

Преюдиціальність вироку є також одним із специфічних наслідків набрання ним чинності. Під нею розуміється попередній розгляд і винесення судових вироків зі значенням фактів, обставин і правових висновків, вміщених в раніше винесених судових вироків, які набрали законної сили для правильного прийняття на підставі закону рішення у іншій справі, тобто обов'язковість для всіх судів під час розгляду справ приймати без перевірки і доведення фактів, встановлених раніше у якихось справах постановленими рішеннями чи вироків, що набрали законної сили. Вона підтверджує правову значущість вироку і разом з тим полегшує шляхом використання фактів і висновків, вміщених в ньому. Це сприяє, економії процесуальних і матеріальних ресурсів, особливо по багатоепізодних злочинах, а також злочинах, які вчинені раніше засудженими.

Підсумовуючи викладене зазначимо, що ми з'ясували поняття, ознаки та властивості вироку суду як акту правозастосування, який має законну силу і є загальнообов'язковим, оскільки існує презумпція його істинності і зміст не може бути заміненим ніякими іншими. Вирок суду має виключне значення для конкретної кримінальної справи та преюдиційне – для всіх інших, доки вирок не буде скасований у встановленому законом порядку.

Таким чином, вирок є тим самим процесуальним актом, в якому в найбільш повній формі реалізується процесуальна функція суду – функція вирішення справи, тобто правосуддя. Безсумнівно, саме в даному акті відображається підсумкове рішення по конкретній кримінальній справі, і виключно в ньому підводиться результат справи, тобто ставиться остання крапка в кримінальній справі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алейніков Г. І. Виправдувальний вирок у кримінальному процесі України / Г.І. Алейніков – Херсон: Херсонський обласний Фонд милосердя та здоров'я, 2007. – 200 с.
2. Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. // http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Конституція України від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141 (з наступними змінами та доповненнями) – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page>.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13 квіт. 2012 р. // Голос України. – 2012. – № 90-91.
5. Матієк С. Щодо визначення поняття «обвинуваченого» / С. Матієк // Вісник прокуратури. – 2002. – № 5 (17). – С. 57-63.
6. Надь Л. Приговор в уголовном процессе / Л. Надь // М., 1982. 184с.
7. Толочко А.Н. Судебный приговор и его мотивировка / А.Н. Толочко – Киев УМК ВО, 1991. – 87 с.

О. В. Зінченко,

доктор історичних наук, доцент,

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

СТАТУС ГЕТЬМАНА У ПОВНОМУ ЗІБРАННІ ЗАКОНІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ 1830 Р. (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ)

Комплекс важливих подій та ювілейних дат 2013-2014 рр., зокрема пристрасна боротьба політичних сил навкруги проблеми асоціації України з Європейським Союзом, опір уряду Російської Федерації такому її прагненню у вигляді газової та митної «воєн», 80-річчя «го-

лодомору», «Майдан», анексія Російською Федерацією Криму, 360-річчя рішень Переяславської ради, 70-річчя звільнення території України від німецько-фашистської окупації гальванізував інтерес до змісту та значення російсько-українських відносин від середини XVII до кінця XVIII століть, які за царату та більшовизму виявились занадто заполітизованими та заідеологізованими. Російські дослідники облагороджували їх термінами «автономія» або «союз», «реальна унія» (М.Дьяконов), «самоврядування» України у складі Росії (В.Сергеевич), «васалітет» – захист сильнішим слабкішого без втручання у його внутрішні справи» (В.М'якотін). С.Соловйов, уникаючи конкретної оцінки відносин України та Росії, аналіз документів підміняв надмірною деталізацією дій та поведінки їх урядів [4, кн. 5, т. 10, гл. 3-4; кн. 6, т. 11, гл. 3; т. 12, гл. 2]. Не відставали від них і українські історики. М.Грушевський також вбачав «васалітет» у Переяславських статтях [1, с. 295]. Славив гетьмана за встановлення зв'язку з Росією і М.Костомаров, а В.Липінський вважав угоду 1654 р. тимчасовим воєнним союзом між Україною та Московією [5, с. 175, 179]. В цілому українські історики обмежувались узагальненим осудом імперської політики. Радянська історіографія до початку 1950-х років, побіжно зачіпаючи означену проблему, керувалась гаслом про дружбу народів. У 1954 р. ЦК КПРС ухвалив постанову «300-річчя возз'єднання України з Росією», у якій наголошувалось, що «порятунок українського народу є можливим лише у єдності з великим російським народом» [5, с. 176]. Виходити з цієї версії були зобов'язані усі радянські історики. Впливи таких тенденцій відчуються і у вітчизняній історіографії, що обумовлює потребу неупередженого дослідження проблеми. Оскільки ж вона охоплює досить великий історичний період та широкий перелік аспектів, автор обмежує свою спробу аналізом законодавчих актів стосовно визначення російською владою статусу українського гетьмана від 1654 р. до скасування цього інституту.

У 1830 р. вийшло друком перше видання «Повного зібрання законів Російської імперії» [3]. У ньому досить помітне місце посідали законодавчі акти стосовно України, починаючи від 1649 і закінчуючи 1824 рр. За цей період російськими царями було видано 489 законодавчих актів, які безпосередньо стосувались відношень Росії з Україною. Вони розподілялись на три самостійні блоки, а саме: I. Малоросійський гетьман (51 акт); II. Малоросійський приказ, Малоросійська колегія, Малоросійських справ канцелярія (23 акти); III. Малоросія (415 актів) (підрах. авт.) [6, с.54-68]. Перший блок характеризує російське бачення статусу гетьмана в Україні [6, с.54-56]. Законодавчі акти другого та третього блоків стосувались статусу та функціонування органів, які безпосередньо вирішували питання російсько-українських відносин, перетворення Малоросійського приказу на Малоросійську колегію, а останньої – на Малоросійських справ канцелярію [6, с.56-68]. Законодавчі акти першого блоку за їх змістом можна розподілити на 5 частин: I. Договірні статті; II. Обрання Гетьмана, його присягання на вірність Росії та затвердження на посаді; III. Пільги та нагороди Гетьманів; IV. Зради Гетьманів, усунення їх з посади та покарання; V. Скасування гетьманату.

Зібрання законів показує стійку тенденцію безперервного наступу російської влади на гарантовані нею ж права та свободи українців. Про це свідчать 9 укладених між Україною та Росією договорів у вигляді статей упродовж 33 років, а саме: Московських статей 12 березня 1654 та 22 жовтня 1665 рр., Переяславських «старих» і «нових» статей 7 жовтня 1659 та статей 17 березня 1674 рр., Батуринських статей 11 липня 1664 р., Глухівських статей 6 березня 1669 р., Конопських статей 17 червня 1672 р. та Коломацьких статей 25 липня 1687 р. [3, т.1, с. 322-325, 493-495, 496-500, 604-607, 615-626, 807-818, 892-896, 971-976]. Таким чином, оновлення статей повторювалось кожні три-чотири роки, що свідчить про мінливість їхнього змісту.

Низка законодавчих актів Повного зібрання законів розкривала особливості процесу приєднання України до Росії. Вже у законодавчому акті 22 березня 1653 р. «Про дозвіл посланцеві Богдана Хмельницького, Івану Іскрі, з'явитись до Государя з проханням про прийняття Гетьмана і війська Запорізького у підданство» багаторазово підкреслюється нерівність Богдана Хмельницького та його соратників з «Великим Государем, Царем і Великим Князем Олексієм Михайловичем», перед яким українські посланці постають як прості чолобитники, а не рівні делегати [3, т.1, № 76, с. 263-265]. Нерівною й односторонньою виявилась і присяга українців на вірність Росії. Так, під час урочистої церемонії присягання у соборній церкві Богдан Хмельницький запропонував царському послу Василеві Бутурліну присягнути від імені Государя, як це робили

польські королі, у дотриманні умов угоди, від чого боярин категорично відмовився, заявивши про принципову неможливість подібної дії [4, кн. 5, т. 10, гл. 3, с. 575].

Така ж нерівність демонструється і законодавчим актом 1 жовтня 1653 р. під назвою «Постанова собору, що відбувся у присутності Государя Царя Олексія Михайловича з духовних та світських чинів, стосовно проголошення війни Польському Королю Яну Казимиру, за порушення ним мирних між Державами постанов, та про прийняття Гетьмана Богдана Хмельницького з військом Запорізьким під захист Російської держави» [3, т. 1, № 104, с. 293-301]. Принизлива констатація факту приєднання України до Росії властива також законодавчим актам 8 січня 1654 р. «Заява Гетьману Богдану Хмельницькому, вчинена близьким Боярином Василем Бутурліним. – Про прийняття його Гетьмана та війська Запорізького до Російського підданства, з додаванням виписки Переяславської Ради Запорізьких козаків, на якій вони урочисто виголосили своє бажання перебувати у Російському підданстві, та обряди затвердження Гетьмана Хмельницького на його посаді», 27 березня 1654 р. «Жалувана грамота Гетьману Богдану Хмельницькому і усьому війську Запорізькому на прийняття їх у Російське підданство, з підтвердженням прав і вільностей, дарованих їм Польськими Королями та Великими Князями Литовськими, на підставі встановлених 12 березня у Москві статей, з їхніми посланцями Самійлом Богдановим та Павлом Тетерею», 16 липня 1654 р. «Жалувана грамота місту Києву, внаслідок благального листа до Государя Царя Олексія Михайловича від Запорізького Гетьмана Богдана Хмельницького. – Про підтвердження цьому місту колишніх прав та вольностей» [3, т. 1, № 115, 119, 133, с. 315-321, 322-327, 342-349].

Підтвердження дарованих Україні «Польськими Королями та Великими Князями Литовськими» прав та вольностей ґрунтувалось на положеннях укладеного Б.Хмельницьким з Польщею Зборівського трактату від 7 вересня 1649 р., що впливає із низки російських законодавчих актів [3, т. 1, № 115, 119, 133, 236, 381, с. 317, 324, 343, 347, 462, 629]. Про це свідчить і те, що до визвольної війни 1648-1654 рр. український народ був закріпаченим польсько-литовськими статутами. Зборівські статті говорили не про вільну українську феодальну верхівку і не про окремих міщан із Магдебурзьким правом, а саме про весь народ України:

«1. Народ Руський з усіма його областями, містами, селами і всякою до них народною і національною приналежністю увільняється, визволяється і вилучається від усіх домагань та долеглостей Польських і Литовських на віки вічні, яко з віків вільний, самостійний і не завойований, а лише за самими добровільними угодами і пактами до єдності Польської і Литовської приналежний...

3. Народ Руський од сього часу є і має бути ні від кого, крім себе самого і уряду свого, незалежним; а уряд той вибирається і встановлюється загальною радою, добровільно од усіх станів, і присудом старшини і товариства, за стародавніми правами і звичаями Руськими, і ніхто їм в тому нехай не заважає, не втручається ніяким колвек способом, ні тайним, ні явним, а найбарзій насильством...

6. Верховний начальник і Господар землі Руської і народу того має бути Гетьман, обраний чинами і військом з-поміж себе вільними голосами, а по сторонньому альбо інакше посталому не бути нікому ні в яку пору. Достойнство Гетьмана Руського має рівність зупелю з Гетьманами Коронними і Литовськими... все посполитство має судитися і розбиратися кожен стан за своїми стародавніми правами й артикулами, і ніхто їх ні в чому нехай не неволить ані привласнює...» [2, с. 138-139]. Інші пункти передбачали амністію, зрівняння православного та католицького віросповідання, визначали кордони України і визнавали право її народу на захист своєї вітчизни [2, с. 138-139]. Усі положення Зборівського трактату дублювались і Гадяцькими статтями, які Ю.Хмельницький уклав з Польщею у квітні 1658 р. [2, с. 192-193].

Однак московська влада порушувала права козаків вільно обирати Гетьмана. Так, «Жалувана грамота Богдану Хмельницькому» від 27 березня 1654 р. констатувала, що Государ «дозволяє Війську Запорізькому, за попереднім звичаєм, самим між собою обирати Гетьмана», про що повідомляти царя [1, т.1, № 119, с.326]. Практика ж виявлялась іншою. Монарх неодноразово підкреслював можливість обрання козаками Гетьмана лише за його дозволом у вигляді указу [3, т.1, № 236, 262, 376, 447, с. 461, 497, 619, 815]. Якщо обраний відповідно

до царського указу Гетьман «вчинить будь-яку провину, війську без указу Царської величності самому Гетьмана не замінювати», – говориться в акті № 262 [3, т.1, с.497]. Обрання контролювалось царськими посланцями. У зв'язку з тим, що «Гетьман Іван Виговський учинив непослух» цареві, у його грамоті «козацькій старшині, Війську та усім малоросійським жителям» від 23 вересня 1658 р. прямо наголошувалась необхідність «із Нашими Царської Величності Боярами та Воєводами про Наші Державні справи часто посилатись і обрати вам усім військом Запорізьким одногосно іншого Гетьмана, зійшовшись з Нашими Боярами та Воєводами» [3, т.1, № 236, с. 466-467]. В «Акті обрання у Запорізькі Гетьмани Юрія Хмельницького...» від 17 жовтня 1659 р. також прямо говориться про те, що Государ «повелів учинити у Війську Запорізькому Переяславську раду... і обрати Гетьмана» [3, т.1, № 262, с.492]. 4-го листопада 1659 р. у грамоті «Про здійснене обрання Запорізького Гетьмана Юрія Хмельницького і приведення його й усього війська на вірність до присяги...» цар нагадував, що він велів козацькій старшині зібратися 9 жовтня у Переяславі для обрання нового Гетьмана [3, т.1, № 266, с.507]. У Грамоті Малоросійським старшинам «Про якнайшвидше складання Ради для обрання нового Гетьмана...» від листопада 1662 р. говориться, що «...по Нашому Великому Государя указу... у Полтаві... проти стародавнього військового звичаю та Переяславських новопоставлених статей про Гетьманське обрання, повну Раду учинити» [3, т.1, № 330, с.573-574]. Відповідно до царського указу його «Бояри та Воєводи... повеліли...» зібрати 15 жовтня 1659 р. Раду у Переяславі і привести Гетьмана Юрія Хмельницького до присяги [3, т.1, № 266, с. 505-507]. Своім указом від 29 листопада 1674 р. цар повелів «Боярам та Воєводам... вчинити Раду» і обрати «замість Петра Дорошенка нового Гетьмана, доброго і пустого, і новообраному Гетьману булаву і бунчук і знамено на Гетьманство віддати і у вірності і в службі» привести до присяги [3, т.1, № 573, с.569-570]. Він взагалі заборонив чинити будь-які «сходки для Рад» без його указу [3, т.1, № 413, с.716-717]. Отже, московський цар визначав навіть місто зібрання козацької Ради і прагнув «мати Гетьмана, як начального наглядача» у Малоросії [3, т.1, № 236, с. 466].

Окрім втручання у процес обрання Гетьмана Московська влада затверджувала його на посаді, про що свідчить акт від 8 січня 1654 р. – «Об'ява Гетьману Богдану Хмельницькому, вчинена ближнім Боярином Василем Бутурліним. – Про прийняття його Гетьмана та війська Запорізького у Російське підданство, з додатком виписки про здійсненню у Переяславі у Запорізьких Козаків Раду, на якій вони урочисто проголосили бажання своє бути у Російському підданстві, і Обряду затвердження Гетьмана Богдана Хмельницького на його посаді» [3, т.1, № 115, с. 315-321]. Сутність обряду викладалась окремо на п'яти з половиною сторінках. Відповідно до нього, боярин, від імені царя, вручав новообраному Гетьману знамено, булаву, ферезею (ризу), шапку і соболів. Вручення кожного предмету супроводжувалось спеціальною ритуальною промовою релігійного змісту з прославлянням царської особи. Гетьман повинен був складати клятву перед святим Євангелієм у вірності цареві, цілувати хрест, про що здійснювався відповідний запис у привезеній із Москви книзі, а також відправлялось вдячне моління [3, т. 1, № 115, 262, с. 492, 500; № 266, с. 505]. У «нових» Переяславських статтях 1659 р. 18-й пункт доповнювався «Записом, за яким приведені до віри, за святою непорочною Євангельською заповіддю, Гетьман Георгій Хмельницький, і Обозний, і Судді, і Ясаули, і Полковники, і вся Старшина та чернь» [3, т. 1, № 262, с. 500].

Московські статті 1665 р. також містили пункт «Про обрання Гетьманом і вручення булави Гетьманської». Вони передбачали вручення малої булави, малого знамена, бунчука та гармати новообраному Гетьману під час церемонії обрання, а також необхідність надсилати після смерті Гетьмана до Москви велику булаву та велике знамено. «А обраному Гетьману, – говориться в акті № 376, – до Москви їздити і Великому Государя пресвітлі очі бачити. А булавою та великим знаменом новообраного Гетьмана пожалує Великий Государ». Останній вручав Гетьману і жалувану грамоту про затвердження обрання [3, т.1, с. 618-619]. Глухівські статті 1669 р. додали до цього вручення царем Гетьманові печатки та литавр [3, т. 1, № 447, с. 812]. Конотопські статті 1672 р. містили «Запис, чому приведено новообраного Гетьмана до віри», який передбачав прибуття до Москви не тільки Гетьмана, але й верхівки козацької старшини для складання присяги на євангелії у вірності не тільки цареві, але й усім його спадкоємцям [3, т. 1, № 519, с. 896-897]. Означені вимоги до процедури затвер-

дження Гетьмана на посаді повторювались у Переяславських статтях 1674 р. [3, т. 1, № 575, с. 969-971]. У відповідності до розпорядження Петра I 1708 р., під час затвердження Гетьмана на його посаді, окрім клейнодів, окремо вручався Державний прапор Росії із зображенням двоголового орла з регаліями Царства [2, с. 267]. Нарешті, у 1728 р. були ухвалені узагальнені «Правила обрання Малоросійських Гетьманів та затвердження їх на цій посаді». Визначались межі його влади над Генеральною та полковою Старшиною і порядок надання Гетьману у володіння маєтків, а також присяга Гетьманів та розпорядження про перенесення їхньої резиденції із Глухова до іншого міста [3, т. 8, № 5324, п. 2, 3, 9, 11, с. 82].

Підкорення української адміністрації здійснювалось і шляхом надання Гетьманам боярських, а старшині дворянських звань та прав володіння землями. Це підтверджують наступні законодавчі акти: № 375. Вересня (б/ч) 1665. – Акт пожалування Гетьмана Брюховецького, під час його перебування у Москві, у Бояри, а старшин у Дворяни за віддачу доходів, що збираються у Малій Росії, Государевій казні та за вимогу у Малоросійські міста Воєвод і ратних Великоросійських людей; № 381. – Грудня (б/ч) 1665 р. – Жалувана Грамота Війська Запорізького Гетьману Івану Брюховецькому на звання Російського Боярина і на право володіти Запорізьким Козакам у Малоросійських містах дворами, землями і всілякими угіддями, на підставі Переяславських, Батуринських і Московських статей; № 382. Грудня (б/ч) 1665 р. – Жалувана Грамота Запорізькому Гетьману і Боярину Івану Брюховецькому, на вічне і спадкове володіння, за його вірну службу, у Стародубському повіті Шептаківською сотнею, з усіма поселеннями та угіддями, що до неї приналежать [3, т.1, с. 611-615, 624-634, 634-635].

Московські статті 1659 р. давали назавжди Гетьману Ю. Хмельницькому Чигиринське староство з усіма належностями і одну тисячу золотих щорічно [3, т. 1, № 262, с. 494]. За Московськими статтями 1665 р. Гетьман І. Брюховецький отримував у довічне користування Гадяцьку волость з містами Котелва, Опощня, Куземин, Грунь Черкаська, Зінків, Лютинка, Веприк, Рашівка Камишна, Ковалівка, «щоб при Гадічі і усі ті містечка згадані з млинами, з селами, з полями та з іншими угіддями, що до тих містечок приналежать, на булаву Гетьманську йшли» [3, т. 1, № 376, с. 619]. Відповідно до Глухівських статей 1669 р., цар щорічно сплачував верхівці козацької старшини від однієї тисячі золотих Гетьману до п'ятдесяти золотих полковому хорунжому. Вони передбачали також успадкування наданих царем пільг та маєтностей сім'ями загиблих на царевій службі [3, т. 1, № 447, с. 809, 816]. Усі пільги та права на володіння маєтностями вірних цареві слуг підтверджувались і Конопоськими статтями 1672 р. [3, т. 1, № 519, с. 897]. Така політика сприяла поступовому поверненню знищеного визвольною війною 1648-1654 рр. феодального рабства і обумовила остаточне закріпачення селянства на Лівобережній та Слобідській Україні указом Катерини II від 3 травня 1783 р.

Повне зібрання законів містить царські постанови про зради Гетьманів І.Виговського, І.Брюховецького, Д.Многогрішного та І. Мазепи. При цьому зраду перших двох цар вбачав у їхньому «непослуху» [3, т.1, № 236, 427, с.467, 740; 6, т.1, № 382; т. 4, № 2210, с.55]. Передбачались і покарання звинувачених у зраді Гетьманів: усунення з посади, прокляття, церковна анафема, заслання тощо [3, т.1, № 236, с. 461-467]. Московський монарх вимагав дружину, дітей та брата зрадника І.Виговського віддати «Царській Величності», усіх його родичів вигнати з війська Запорізького, а порушників цього указу карати смертю» [3, т.1, № 262, с. 497-498]. І навпаки, монарх суворо забороняв Гетьману карати смертю своїх підлеглих без його дозволу. «А ця стаття учинена, – пояснював цар, – через те, що зрадник Івашка Виговський численних Полковників і начальних людей та козаків, які служили вірно Царській Величності, даремно смертю карав» [3, т.1, № 262, с.498]. Це означало позбавлення Гетьмана права боротись із зрадниками України. Така політика привела упродовж 1733-1764 рр. до заміни гетьманату Малоросійським приказом, Малоросійською колегією та Малоросійських справ канцелярією, перетворення України в генерал-губернаторство, що обернулось ліквідацією у ній навіть формального самоврядування [6, т. 8, № 6539, с.55; т.9, № 6542, с.56; т.16, № 12277, с. 56].

Вирішення питання щодо виправдання чи засудження поведінки звинувачених у зраді Гетьманів впирається у неупереджене, об'єктивне висвітлення фактів дотримання чи порушення сторонами їхніх обіцянок, а також співставлення державних інтересів, мотивів тих чи інших дій. Саме виходячи з цього, українські історики будували свої оцінки політики озна-

чених «зрадників». Так, М. Грушевський писав, що І. Виговський, «патріот український, завзятий автономіст, одностудець старшини, що разом з нею щиро бажав забезпечити свободу і незайманість України», прагнув зробити «народ свободним і нікому не підвладним», розповсюдив у європейських країнах маніфест, у якому наголошував, що українці сподівались знайти у союзі з Москвою захист та збереження прав, але цар обдурив і зрадив їх і приготував їм «ярмо неволі» [1, с. 305, 308]. «Непослух-зраду» І. Брюховецького О. Субтельний також вбачав у зраді саме царя, який гарантував захист України від поляків, але договором з ними 1667 р. віддав її половину шляхті [5, с. 194]. «Зрада» Д.Многогрішного, за визначенням М. Грушевського та О. Субтельного, полягала у його опорі вихолощенню Московських статей 1654 р. Глухівськими статтями 1669 р., які «чергового разу урізали права та вольності України» [1, с. 322; 5, с. 193]. І. Мазепу цар спровокував відмовою у військовій допомозі проти поляків. «Порушивши царську обіцянку захистити Україну від ненависних поляків, – констатував О.Субтельний, – обіцянку, що складала саму підвалину угоди 1654 р., – Петро тим самим звільнив українського гетьмана від його обов'язків» [5, с. 210]. До того ж Петро I використовував українських козаків як «гарматне м'ясо» у Північній війні, у якій козацькі полки втрачали до 70 % свого особового складу [5, с. 209-210]. Десятки тисяч козаків загинули й на будівництві Петербургу та спорудженні каналів біля Ладоги, Сулака й Астрахані [2, с. 279]. «Російські царі, сповнені рішучості зосередити всю владу в імперії у своїх руках, – підбивав підсумок О.Субтельний, – за самою своєю сутністю не могли сприйняти ідеї українського (чи будь-якого іншого) самоврядування» [5, с. 204].

Таким чином, і досить побіжний погляд на визначення російськими законодавчими актами XVII-XVIII століть статусу гетьмана є достатнім для висновку про несумісність московської владної системи навіть з примарним самоврядуванням в Україні. Аналіз документів свідчить про невпинний процес урізання прав гетьмана і підпорядкування його царизму аж до скасування інституту гетьманату. Скликання чи не скликання козацької Ради, визначення місця її здійснення, обрання чи не обрання нового гетьмана могли відбуватись лише за царським дозволом чи повелінням і під контролем московських бояр. Государ особисто визначив обряд зведення гетьмана на посаду і спочатку через своїх посланців, а потім і виклик у Москву приводив новообраного гетьмана до присягання йому, а не Україні, у вірності і затверджував обрання на посаду. Звинувачуючи гетьманів у зраді, царизм замовчував їхні причини, тобто неприхований антиукраїнський характер московської політики. Названі царями «зради» виявлялись протестуючими реакціями на систематичні порушення ними ж умов Переяславської угоди 1654 р. та інших договірних статей.

Аналіз законодавчих актів стосовно російсько-українських відносин XVII-XVIII століть дає підстави і для висновку про те, що підкорення української адміністрації шляхом надання гетьманам та старшинам пільг та маєтностей прискорило друге закріпачення українського селянства, яке звільнилося у війні 1648-1654 рр. від феодального рабства. Такий історичний поворот не міг не виявитись серйозним гальмом у подальшому соціально-економічному й політичному розвитку України. Слід зазначити, що більш глибокий аналіз російського законодавства стосовно статусу гетьмана України у XVII-XVIII ст. можна здійснити висвітленням змісту актів другого та третього блоків. На окреме дослідження заслуговує і проблема «зрадництва» кількох гетьманів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський М. Ілюстрована історія України / М. Грушевський. – Київ: Наукова думка, 1992. – 544 с.
2. Кониський Г. Історія Русів / Г. Кониський. – Київ: Рад. письменник. – 1991. – 318 с.
3. Полное Собрание Законов Российской империи: В 45 т. – Спб.: Отделение Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830.
4. Соловьев С.М. Сочинения в восемнадцати книгах. История России с древнейших времен / С.М.Соловьев. – М.: Мысль, 1991.
5. Субтельний Орест. Украина: История / Орест Субтельний. – Київ: Либідь, 1994. – 736 с.
6. Указатель к Полному Собранию Законов Российской империи. Часть вторая. Отделение II. – Том XLII – Часть вторая. Указатель алфавитный. – Спб.: Отделение Собственной Е.И.В. Канцелярии. – 1830. – 1348 с.

ОГЛЯД ЯК ЗАХІД АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ У ДІЯЛЬНОСТІ МІЛІЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Водночас Конституція і закони України передбачають можливість обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, зокрема, шляхом застосування заходів адміністративного примусу, які з іншого боку відіграють важливу роль у забезпеченні законності, охороні громадського порядку, запобіганні злочинності тощо. Значним обсягом повноважень щодо застосування заходів адміністративного примусу користуються органи міліції.

Особливе місце у адміністративно-примусовій діяльності міліції займає огляд. При висвітленні поставленого нами питання під оглядом ми будемо розуміти особистий огляд і огляд речей, які за характером об'єкту дослідження становлять різні заходи примусу, однак за змістом вони не відрізняються один від одного, тому їх доцільно розглядати разом.

Підстави, порядок і процесуальна форма здійснення огляду регулюються багатьма актами різної юридичної сили, аналіз змісту яких дозволяє зробити висновок, що на сьогодні так і залишаються неврегульованими, або недостатньо врегульованими питання щодо меж здійснення міліцією цього заходу державного примусу.

Разом з тим, на нашу думку, висвітлення проблем правового регулювання застосування працівниками міліції огляду необхідно провести у площині з'ясування правових засад та реальних потреб застосування останнього як адміністративно-запобіжного заходу та заходу адміністративного припинення, тобто залежно від мети його застосування.

Загальні права міліції в тому числі щодо застосування огляду передбачені Законом України «Про міліцію» [1] (ст. 11 «Права міліції»). Так, згідно п. 6 ст. 11 Закону «Про міліцію» працівники міліції мають право проводити огляд осіб, яких працівники міліції мають право згідно п. 5 ст. 11 даного закону затримувати і тримати у спеціально відведених для цього місцях, речей, що знаходяться при них, і вилучати документи та предмети, що можуть бути речовими доказами або використані на шкоду їх здоров'ю.

Проаналізувавши положення п. 5 ст. 11 Закону «Про міліцію» працівники міліції мають право застосовувати огляд:

1) у якості заходу адміністративного припинення у разі затримання: осіб, які вчинили адміністративні правопорушення; осіб, які перебували у громадських місцях у стані сп'яніння, якщо їх вигляд ображав людську гідність і громадську мораль; військовослужбовців, які вчинили діяння, що підпадають під ознаки кримінального або адміністративного правопорушення;

2) у якості адміністративно-запобіжного заходу, коли його застосування не пов'язано із вчиненням адміністративного правопорушення щодо осіб: неповнолітніх віком до 16 років, які залишилися без опікування, які вчинили суспільно небезпечні діяння і не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність; осіб, які перебували у громадських місцях у стані сп'яніння, якщо вони втратили здатність самотійно пересуватися чи могли завдати шкоди оточуючим або собі; всіх осіб, перелічених у п. 5 ст. 11 Закону України «Про міліцію» з метою забезпечення особистої безпеки працівників міліції, затриманої особи та оточуючих.

Згідно з п. 7 ст. 11 Закону України «Про Міліцію» міліція має право провадити особистий огляд та огляд речей як заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення.

З викладеного випливає, що Закон України «Про міліцію» надає працівникам міліції право проводити як уявляється дуже близькі один до одного «огляд особи», який законодавець в тому числі пов'язує зі вчиненням правопорушень та «особистий огляд», який пов'язано виключно зі вчиненням адміністративного правопорушення.

Порядок застосування огляду як заходу забезпечення провадження у справі про адміністративне правопорушення регламентовано Кодексом України про адміністративні правопорушення [2] (КУпАП). Згідно ст. 260 КУпАП огляд як один із заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, застосовується з метою припинення адміністративних правопорушень, коли вичерпано інші заходи впливу, встановлення особи, забезпечення своєчасного і правильного розгляду справ та виконання постанов по справах про адміністративні правопорушення. Статтею 264 КУпАП визначені загальні правила застосування огляду та перелік осіб якими він може провадитися. Про особистий огляд, огляд речей складається протокол або про це робиться відповідний запис у протоколі про адміністративне правопорушення або в протоколі про адміністративне затримання.

Ще одним нормативно-правовим актом, що встановлює підстави та особливості застосування працівниками міліції огляду є Статут Патрульно-постової служби міліції України [3] (Статут ППСМ). Не дивлячись на те, що Статут ППСМ є відомчим нормативно-правовим актом, а значить має відповідати положенням КУпАП та Закону України «Про міліцію», перший вводить відмінні, а по-декуди незрозумілі форми огляду, а саме «огляд зовнішнього одягу та речей» чи «зовнішній огляд речей та одягу», який прийнято також називати «поверхневий огляд» (п. 239 гл. 7 розд. 9 Статуту ППСМ). Виходячи з назви гл. 7 розд. 9 Статуту ППСМ, а саме: «Здійснення нарядом міліції огляду зовнішнього одягу, речей злочинця та особи, затриманої за підозрою у вчиненні злочину», враховуючи правила юридичної техніки зміст п. 239 Статуту ППСМ має поширюватися на застосування працівниками міліції огляду у якості кримінальної процесуальної дії. Разом з тим ознайомлення з положеннями останнього вказує на те, що він регламентує питання проведення огляду і як заходу кримінально-процесуального примусу (абзаци 1, 5 пункту 239) і як заходу адміністративного припинення (абзаци 2, 3 та 4 пункту 239) без будь-якого розмежування.

У п. 258 гл. 6 розд. 9 Статуту ППСМ знову ж таки відбувається підміна термінів щодо необхідності проведення зовнішнього огляду одягу та речей осіб, які перебувають у стані сп'яніння замість «огляду осіб».

Абсолютно незрозумілим є зміст п. 229 гл. 4 розд. 9 «Перевірка документів у правопорушника», у межах якого якимось чином йде мова про право працівників міліції провадити особистий огляд і огляд речей тощо.

Необхідно підкреслити, що застосування «поверхневого огляду», що передбачено Статутом ППСМ найбільшою мірою має відношення до застосування огляду у якості адміністративно-запобіжного заходу.

Таким чином, застосування огляду працівниками міліції пов'язано з цілою низкою недоліків нормативно-правового регулювання, що з одного боку пов'язано з розширеним тлумаченням відомчими нормативно-правовими документами положень законодавчих актів, а з іншого боку відсутністю законодавчо закріплених положень щодо проведення огляду як адміністративно-запобіжного заходу, тобто з метою попередження та виявлення правопорушень.

Такий стан справ правового регулювання проведення огляду негативно позначається на правозастосовній практиці міліції та її іміджі у разі застосування огляду за умови обґрунтування працівниками міліції дій положеннями нормативних актів, що містять колізію. Тож постає нагальна потреба приведення нормативно-правових актів, що регламентують порядок проведення огляду відповідно до вимог сьогодення.

Враховуючи викладені нами підходи нормотворців щодо встановлення тих чи інших термінів, які характеризують проведення огляду особи, її одяжі та речей що знаходяться при ній, на нашу думку, наразі огляд необхідно поділити на огляд речей та огляд осіб. В свою чергу огляд осіб необхідно поділити на особистий огляд та поверхневий огляд особи.

Під особистим оглядом необхідно розуміти дослідження одягу який знаходиться на особі для виявлення відповідних речей або документів що мають значення для забезпечення провадження у справах про адміністративне правопорушення, з можливим оголенням певних частин тіла людини, для їх виявлення, якщо такі предмети можуть знаходитися на тілі або під одяжею людини.

В свою чергу поверхневий огляд особи – це дослідження зовнішнього одягу який знаходиться на особі з метою виявлення речей або документів, що можуть стати предметом

правопорушення, а також забезпечення особистої безпеки працівників міліції та інших громадян, без оголення частин тіла особи шляхом формулювання вимоги показати вміст конкретних елементів одягу особи або промацування зовнішньої сторони одягу особи.

Як наслідок вважаємо за доцільне: 1) закріпити запропоноване нами визначення особистого огляду у ст. 264 КУпАП; 2) на законодавчому рівні надати працівникам міліції право проводити поверхневий огляд особи у якості адміністративно-запобіжного заходу, доповнивши ст. 11 Закону України «Про міліцію» пунктом 6-1 наступного змісту: «проводити поверхневий огляд особи у разі наявності даних, що свідчать про причетність особи до вчинення кримінального чи адміністративного правопорушення; з метою виявлення правопорушення при проведенні масових та спортивних заходів, при проведенні цільових заходів (операції, відпрацювання, оперативні плани)»; 3) привести у відповідність з чинним законодавством положення Статуту ППСМ, в межах останнього відобразити процедуру здійснення поверхневого огляду особи (наприклад при здійсненні поверхневого огляду складення протоколу не є обов'язковим, проте він має здійснюватися уповноваженою особою однієї статі з оглядуваною).

ЛІТЕРАТУРА

1. Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 р. № 565-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – №4. – Ст. 20.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.
3. Про затвердження Статуту патрульно-постової служби міліції України [Електронний ресурс]: наказ МВС України від 28.07.1994 № 404 // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0213-94>

Р. В. Карпенко,

*аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін,
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ*

ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЗЛОЧИНЦЯ У ХОДІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАПОДІЯННЯ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ, УЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

Встановлення кола обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ст. 91 КПК України) [1], становить собою самостійне системне завдання у рамках діяльності із розслідування злочину. Крім іншого, реалізація цього завдання обумовлює також потребу конкретизації предмета доказування стосовно окремого злочину, що розслідується. Щодо злочинів, вчинених неповнолітніми, ця конкретизація здійснена законодавцем і передбачена у ст. 485 КПК України [1]. Серед обов'язкових завдань розслідування є встановлення особистісних та індивідуальних властивостей і стану неповнолітнього.

Якщо використати «діяльнісний» підхід психологічної теорії особистості, то останню можна визначити у такий спосіб? «Особистість – це людина, узята у системі таких її психологічних характеристик, які соціально обумовлені, проявляються у суспільних за природою зв'язках і відносинах, є стійкими, визначають моральні вчинки людини, що мають істотне значення для неї самої та оточуючих» [5, с.284]. До властивостей, що утворюють особистість неповнолітнього, тобто психічних явищ особистості, які відрізняються від короточасних психічних процесів і станів (наприклад, пам'яті, уваги, сприйняття, переконання тощо) більшою стійкістю, які, втім, піддаються цілеспрямованому формуванню у процесі виховання і перевиховання, відносяться:

- вольові якості;
- емоції;
- мотивація;
- соціальні установки і ціннісні орієнтації;
- здібності;

– потреби та інтереси [6, с. 193-194].

У літературі зазначається, що дослідження та урахування особистісних властивостей неповнолітнього дозволяє вирішити ряд найважливіших питань, а саме глибоко розібратися у мотивах поведінки особи, механізми вчиненого злочину, визначити правильну тактику проведення допиту, обрати найбільш доцільні конкретні форми і засоби виховно-попереджувального впливу [2, с.42].

У багатьох роботах під особою (особистістю) розуміється як ряд біологічних, так і соціально обумовлених якостей людини. Так, наприклад, В. Т. Очередін дає таке поняття дослідження особи обвинуваченого: «Під дослідженням особистості обвинуваченого розуміють процес пізнання ознак, властивостей, станів особи, притягнутої до кримінальної відповідальності, збиранням і вивченням доказової інформації про неї у порядках і формах, установлених законом» [3, с.4]. Серед обставин, що характеризують особистість неповнолітнього обвинуваченого, він виділяє сім груп «юридично значимих фактів»:

- загальні дані про обвинуваченого;
- зайнятість суспільно корисною діяльністю;
- стан здоров'я, індивідуальні властивості якості особистості;
- громадська поведінка; чи скоював обвинувачений раніше злочини, чи звільнявся від відбування покарання, чи перебував у виховній установі для неповнолітніх, чи допускав адміністративні проступки, чи застосовувалися заходи громадського впливу, чи не перебував на обліку у спеціалізованих органах у справах неповнолітніх;
- умови життя і виховання;
- обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання [3, с.21].

Неважко переконатися у тому, що ознаки, властивості, стани особи, притягнутої до кримінальної відповідальності можуть бути як біологічно, так і соціально обумовленими. Таким чином, В. Т. Очередін занадто широко трактує «особистість обвинуваченого», змішуючи його з поняттям «індивід». З іншого боку, автор хоча і згадує низку таких властивостей у своєму переліку, проте серед «юридично значимих фактів, що характеризують неповнолітнього обвинуваченого» можемо побачити характеристику і поведінки, і середовища формування особи.

Психічні процеси індивіда нерозривно пов'язані з його діяльністю, мотивацією, здібностями та актуальними для нього потребами. У ході діяльності відбувається постійне діалектичне перетворення зазначених аспектів психічних процесів. Причинні фактори злочинної поведінки неповнолітнього можуть бути розкриті тільки через механізм злочинного посягання на індивідуальному рівні, що нерозривно пов'язано із соціальним досвідом.

На процес вчинення злочину не можуть не впливати емоції, тому що людину одні події хвилюють, інші – залишають байдужою; одних людей ми любимо, інших ненавидимо, до третіх не маємо визначеного ставлення. Усе це надає визначеного тону всій діяльності людини, включаючи її відчуття, сприйняття, думки, уяву.

Зовнішні фактори (конфліктна ситуація, неможливість задовольнити потреби) діють опосередковано, через риси характеру, вольові та емоційні якості, ціннісно-нормативні характеристики свідомості, мотиваційну сферу та сферу потреб [7, с. 66].

Моральні ознаки відображають ставлення досліджуваного контингенту до проявів в основних видах діяльності, тобто до громадських обов'язків, законів, правопорядку, культурних цінностей, антигромадських інтересів і прагнень. Від морального рівня людини залежать цілі, що вона ставить перед собою, якими засобами домагається їх досягнення, якими принципами керується, приймаючи те або інше рішення у житті.

У ході розслідування слід з'ясувати, які захворювання і травми переніс підліток, чи не спостерігалися у нього аномалії у поведінці, якщо так, то яким є їх характер. Встановлення фізичного здоров'я неповнолітнього обвинуваченого допомагає обрати найбільш доцільний запобіжний захід, той або інший захід впливу, а також у ряді випадків відповісти на запитання про фізичні можливості підлітка скоїти певні діяння.

У справах про заподіяння тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми, велике значення має встановлення рівня розвитку психічних процесів, ступеню інтелектуального, вольового або психічного розвитку. Важливість з'ясування даних обставин важко переоцінити. Від виявлення структур цього рівня залежить встановлення спроможності неповнолітнього усвідомлювати

значення своїх дій і керувати ними, від чого, у свою чергу, залежить прагнення неповнолітнього до кримінальної відповідальності. Так, якщо ступінь такого розвитку у неповнолітнього у віці п'ятнадцяти років фактично відповідає рівню розвитку неповнолітнього у віці двадцяти років, то його не можна притягти до кримінальної відповідальності, тому що суб'єктом злочину він не може бути у силу відсутності вікового розуміння, тобто здатності усвідомлювати суспільно небезпечний характер своїх дій або їх наслідків, що з'являється з 14-ти років. При цьому очевидно, що цю здатність теж можна вважати властивістю особистості, яка підлягає з'ясуванню.

Поява даної групи обставин у ст. 485 КПК України [1] обумовлена не тільки їх кримінально-правовим значенням, але й потребами доказування. Згадувана спроможність залежить від зрілості як розумових властивостей, так і морально-вольових якостей особистості, що розвиваються під сильним впливом виховання і взагалі досвіду життя. Обставини вчинення злочинного діяння, у якому обвинувачується неповнолітній, мабуть, недостатні самі по собі для того, аби зі впевненістю судити про таку складну річ, як спроможність. Це питання, на думку О. О. Андреева, є найскладнішим при аналізі суб'єктивної сторони вчинених малолітніми або неповнолітніми злочинних діянь [4, с.233-234]. Для правильного його вирішення необхідні якомога більш повні відомості про властивості особистості неповнолітнього, а отже, про його виховання, характер, попередню поведінку тощо.

Таким чином, підбиваючи підсумок викладеному, слід особливо підкреслити важливість і значення встановлення даного кола обставин, віднесених до групи особистісних та індивідуальних властивостей і станів неповнолітнього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 12 березня 2013 р.: (ОФІЦ. ТЕКСТ). К.: ПАЛИВОДА А. В., 2013. – 328 с.
2. Леоненко В. В. Судебное производство по делам несовершеннолетних. – К., 1987.
3. Очередин В. Т. Изучение личности несовершеннолетнего обвиняемого на предварительном следствии. – Волгоград, 1985.
4. Андреев О.О. Вивчення особистості злочинця при розслідуванні вбивств, вчинених неповнолітніми // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – Спецвипуск № 1. – Дніпропетровськ, ДДУВС, 2006. – С.228–234.
5. Немов Р. С. Психология: В 2-х кн. – Кн. 1. Общие основы психологии. – К., 2010.
6. Асмолов А. Г. Психология личности. – К, 2011.
7. Солодовников С. А. Преступные посягательства на собственность: Учеб. пособ. / Под ред. проф. Г. А. Аванесова. – М., 2005.

В. В. Комарова,
*профессор, доктор юридических наук,
профессор кафедры конституционного и муниципального права
ФГБОУ ВПО «Московский государственный юридический
университет имени О. Е. Кутафина»*

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ИНСТИТУТА ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ (НА ПРИМЕРЕ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ)

Одна из новых для России форм народовластия – политическая партия, в последнее время актуализировалась в силу распространения на всех уровнях формирования выборных органов публичной власти пропорциональной избирательной системы.

В Конституции Российской Федерации нет отдельных норм, регламентирующих статус политических партий, их место и роль в системе политических институтов, но есть нормы, содержащиеся в разных разделах Конституции, которые дают общее представление о конституционном статусе политических партий.

К примеру, статья 13 Конституции Российской Федерации, в которой признается идеологическое и политическое многообразие, многопартийность, и провозглашается запрет на установление какой-либо идеологии в качестве государственной или обязательной. Общественные объединения признаются равными перед законом. Исходя из этого конституционного принципа, государством гарантируется равенство политических партий перед законом, независимо от изложенных в их учредительных и программных документах идеологии, целей и задач, обеспечивается соблюдение прав и законных интересов политических партий. В соответствии со статьей 13 Конституции Российской Федерации запрещается создание и деятельность общественных объединений, цели и действия которых направлены на насильственное изменение основ конституционного строя и нарушение целостности Российской Федерации, подрыв безопасности государства, национальной и религиозной розни. Статья 30, в свою очередь, закрепляет право граждан на объединение и гарантирует свободу деятельности общественных объединений. Часть вторая данной статьи запрещает принуждение к вступлению в какое-либо объединение или пребыванию в нем.

Базовым, но не единственным отраслевым актом, регулирующим статус политических партий является Федеральный закон «О политических партиях»¹. Динамика в регулировании института политических партий России прослеживается по двум направлениям: организационные правила – в первую очередь регламентация численности членов политической партии; во вторую очередь – формы работы политических партий, прежде всего в избирательном процессе, а так же во взаимодействии с органами публичной власти.

Динамика регулирования количественного состава членов политической партии впечатляет. Первоначально было установлено, что в политической партии должно состоять не менее 10 тыс. членов политической партии, при этом более чем в половине субъектов РФ политическая партия должна иметь региональные отделения численностью не менее 100 членов политической партии. Видимо во время принятия данной нормы имеющимся политическим силам, установленная на данной отметке численность членов, не представляла угрозы и полностью их устраивала.

Федеральным законом от 20 декабря 2004 г. N 168-ФЗ были внесены изменения в Закон о политических партиях, в соответствии с которыми вводились новые требования: в политической партии должно состоять не менее 50 тыс. членов политической партии, при этом более чем в половине субъектов РФ политическая партия должна иметь региональные отделения численностью не менее 500 членов политической партии, в остальных региональных отделениях – более 250 членов партии в каждом. Инициатором введения данной нормы явилась доминирующая в то время в Государственной Думе политическая партия «Единая Россия». Реализация данных норм, направленных на создание преимуществ для крупных партий, как известно, привела к существенному сокращению числа партий, и в стране действовало только семь политических партий; при этом ряду из них было отказано в регистрации, что фактически вывело соответствующих партийных активистов из правового поля. В связи с этим появился феномен внесистемной оппозиции. Сложившаяся ситуация требовала новых законодательных решений.

По инициативе Президента РФ был принят Федеральный закон от 28 апреля 2009 г. N 75-ФЗ, введивший поэтапное сокращение требований, предъявляемых к политическим партиям. В частности, было установлено, что в партии должно состоять:

до 1 января 2010 г. – не менее 50 тыс. членов партии, при этом более чем в половине субъектов РФ политическая партия должна иметь региональные отделения численностью не менее 500 членов партии, в остальных региональных отделениях – не менее 250 членов партии;

с 1 января 2010 г. до 1 января 2012 г. – не менее 45 тыс. членов политической партии, при этом более чем в половине субъектов РФ политическая партия должна иметь региональные отделения численностью не менее 450 членов политической партии, в остальных региональных отделениях – не менее 200 членов партии;

с 1 января 2012 г. – не менее 40 тыс. членов политической партии, при этом более чем в половине субъектов РФ политическая партия должна иметь региональные отделения чис-

¹ Федеральный закон от 11 июля 2001 г. «О политических партиях» // Собрание законодательства РФ. 2001. №29. Ст. 2950.

ленностью не менее 400 членов политической партии, в остальных региональных отделениях – не менее 150 членов партии.

Однако данная либерализация законодательства оказалась недостаточной, поскольку не повлекла существенных сдвигов в партийном строительстве. В связи с этим был принят Федеральный закон от 2 апреля 2012 г. № 28-ФЗ «О внесении изменений в Федеральный закон «О политических партиях», согласно которому в политической партии должно состоять не менее 500 членов политической партии. При этом минимальная численность региональных отделений законом не регламентировалась. Было установлено, что требования к минимальной численности членов политической партии в ее региональных отделениях могут быть закреплены в уставе политической партии. Такое регулирование повлекло существенный рост числа политических партий после вступления в силу 4 апреля 2012 г. указанных законодательных новелл – по состоянию на 1 апреля 2014 года официально зарегистрированы 75 политических партий².

Конечно, ранее существовавшие жесткие требования являлись в определенной степени препятствием к созданию новых партий, но и всерьез говорить о существовании федеральной политической партии, как реальной политической силе, при наличии в ее составе 500 членов, и в этом автор поддерживает М.С. Саликова – не представляется возможным, в большинстве случаев даже на региональном, либо местном уровне [6; 148].

Статус политической партии зависит от того, имеет ли она представительство в органах власти или нет. Политическую партию, победившую на выборах в органы власти, можно отнести к формам демократии (комплексной группы) [3; 76], то есть вносящей порядок в осуществление народной демократии [1; 2223].

Партию, не представленную в выборном органе публичной власти можно отнести к институтам гражданского общества.

Высокая социальная значимость политических партий объясняется довольно просто. В соответствии со ст. 3 Федерального закона «О политических партиях» политические партии призваны выражать политическую волю граждан, обеспечивать их участие в общественных и политических акциях, выборах и референдумах, представлять интересы граждан в органах государственной власти и органах местного самоуправления. Статус политической партии, ее жизнедеятельность в правовом пространстве, зависит от успеха ее деятельности в рамках избирательных процессов в Российской Федерации. С одной стороны мы видим законодательно закрепленное право общественных объединений, в частности политических партий, выбирать формы и методы реализации уставных целей и решения задач, но с другой стороны, в отношении политических партий, не участвующей в выборах в течение семи лет подряд, в соответствии со ст. 37 упомянутого закона о политических партиях, возможность ее ликвидации. Стоит обратить внимание на законодательно закрепленные разъяснения оснований для этого вида конституционно-правовой санкции политической партии. Законодатель, не смотря на наличие различных целей деятельности партии (к примеру, выражение мнений граждан по любым вопросам общественной жизни, доведение этих мнений до сведения широкой общественности и органов государственной власти; участие в работе избранных органов публичной власти и т.д.), возможность ее ликвидации связывает только с участием в выборах на различных уровнях формирования публичной власти. Использование иных форм работы политической партии для выполнения своих уставных целей и программных задач (инициирование референдумов, народной инициативы, манифестаций и иных форм представления и защиты интересов членов партии) законодателем не учитывается.

Являясь необходимым элементом демократического общества, политические партии не в меньшей степени необходимы и для демократического государства [5; 12].

Политическая партия, не представленная в представительном органе публичной власти, тем не менее, имеет возможность участвовать в его деятельности. Так, например, политические партии, не представленные в Государственной Думе Федерального Собрания Российской Федерации или в законодательном (представительном) органе государственной власти субъекта Российской Федерации, вправе участвовать в пленарных заседаниях этих органов; использовать

² URL: <http://minjust.ru/ru/nko/gosreg/partii/spisok>. Дата обращения 5 апреля 2014 года.

иные формы, предусмотренные законодательством. Примером последних может быть инициирование, подготовка и проведение различных форм непосредственной демократии (к сожалению, действующее законодательство далеко не всегда закрепляет статус коллективного субъекта – политической партии, как легального субъекта) [4; 1525].

Политическая партия, победившая на выборах обладает помимо указанных возможностей, правом использовать различные формы работы представительного органа (инициировать или блокировать законодательный процесс, участвовать в формировании и контроле за деятельностью иных органов публичной власти и т.д.)

Например, представленные в Государственной Думе Федерального Собрания Российской Федерации или в законодательном (представительном) органе государственной власти субъекта Российской Федерации политические партии вправе вносить предложения о кандидатурах на должность высшего должностного лица субъекта Российской Федерации (руководителя высшего исполнительного органа государственной власти субъекта Российской Федерации) Президенту России.

Важнейшим направлением участия политических партий в осуществлении государственной власти в Российской Федерации является их парламентская деятельность.

Участие политических партий в деятельности парламента разнообразно. Это участие в формировании комитетов и комиссий³, прениях, отстаивание своих позиций и взглядов, принятие решений в соответствии с установками своих партийных органов и т.д.

Для совместной деятельности и выражения единой позиции по вопросам, рассматриваемым представительным органом, его депутаты могут объединяться в группы, фракции и другие добровольные депутатские объединения на основе свободного волеизъявления. Как правило, депутатские фракции создаются по политическому принципу, депутатские группы – по территориальному, профессиональному или иному неполитическому принципу.

Одной из новых форм работы политических партий с органами публичной власти, с иными институтами гражданского общества для достижения своих программных целей и задач, стал институт соглашений политических партий. В **Законе о политических партиях закреплено право политических партий на заключение соглашений (п. 1 ст. 26).**

Основные направления, по которым заключаются такого рода документы, можно условно подразделить на три группы: самая распространенная в России группа – соглашения политических партий в рамках избирательного процесса (например, **соглашений политических партий о недопущении «грязных» избирательных технологий «За честные выборы»⁴**); редко встречаются последующие две группы – **соглашения для совместной реализации уставных целей (например, соглашения о сотрудничестве и взаимодействии между партией «Единая Россия» и Союзом потребителей Российской Федерации, заключенном 22 ноября 2006 года, предметом которого стало установление основ сотрудничества в реализации программных целей в области развития потребительского рынка и защиты прав потребителей Российской Федерации⁵**); соглашения политических партий, прошедших в парламент (коалиционные соглашения – партия, получившая наибольшее количество голосов на выборах, но не имеющая необходимого большинства в парламенте, вынуждена договариваться с другими парламентскими партиями, имеющими схожие позиции по тем или иным вопросам. Например, в 2003 году соглашение Партии «Яблоко» и Союза правых сил (СПС)⁶). Справедливым видится замечание С.С. Заикина: «Соглашения политических партий – политико-правовой институт, который достаточно распространен как в зарубежных странах, так и в России. Однако правовые исследования, посвященные его анализу, в России встречаются редко» [2; 17].

Несмотря на определенную самостоятельность политических партий, они могут пользоваться государственной поддержкой.

³ В Государственной Думе Федерального Собрания Российской Федерации комитеты и комиссии формируются на основании пропорционального представительства депутатских фракций.

⁴ URL: http://www.cikrf.ru/banners/vib_arhiv/electday/vib_12oct2008/sogl_1_50808.html. Дата обращения 5 апреля 2014 года.

⁵ URL: <http://www.potrebitel.net/documents/agreements/index.html> Дата обращения – 5 апреля 2014 года.

⁶ URL: <http://zoom.cikrf.ru/zoom/EdFields.asp?nqr=-1&ndoc=8&npg=-1> Дата обращения – 5 апреля 2014 года.

Согласно статьи 32 Федерального Закона о политических партиях, федеральные органы государственной власти, органы государственной власти субъектов Российской Федерации и органы местного самоуправления оказывают поддержку на равных условиях политическим партиям, их региональным отделениям и иным структурным подразделениям посредством:

а) обеспечения равных условий и гарантий доступа к государственным и муниципальным средствам массовой информации;

б) создания равных условий предоставления помещений и средств связи, находящихся в государственной и (или) муниципальной собственности, на условиях, аналогичных условиям их предоставления государственным и муниципальным учреждениям;

в) обеспечения равных условий участия в избирательных кампаниях, референдумах, общественных и политических акциях.

Особенностью статуса политической партии, достигшей определенных результатов на выборах в федеральные органы власти (не на уровне выборов в субъектах, не на уровне местных выборов, а только на федеральных) является государственная поддержка в виде государственного финансирования. Последнее осуществляется по итогам участия политических партий в выборах в целях компенсации финансовых затрат политических партий за счет средств федерального бюджета.

В редакции Федерального Закона от 21 июля 2005 года общий объем средств не мог быть менее 5 рублей за один голос избирателя. В действующей на данный момент редакции данного Федерального Закона в статье 33 сказано, что общий объем средств федерального бюджета, выделяемых для государственного финансирования политических партий, не может быть менее двадцати рублей, умноженных на число избирателей, включенных в списки избирателей на ближайших предыдущих выборах депутатов Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации либо выборах Президента Российской Федерации.

Политические партии имеют право на получение государственной поддержки в виде данного финансирования в следующих случаях:

если федеральный список кандидатов, выдвинутый политической партией на выборах депутатов Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации, получил по результатам выборов не менее 3 процентов голосов избирателей, принявших участие в голосовании по федеральному избирательному округу; либо если зарегистрированный кандидат на должность Президента Российской Федерации, выдвинутый политической партией, получил по результатам выборов не менее 3 процентов голосов избирателей, принявших участие в голосовании. Полагающаяся политической партии сумма распределяется по годам, равным сроку полномочий Государственной Думы, и выплачивается ежегодно (в размере пятидесяти рублей, умноженных на число голосов избирателей, полученных федеральным списком кандидатов, выдвинутым политической партией). По результатам выборов Президента РФ эта сумма выплачивается единовременно (в размере двадцати рублей, умноженных на число голосов избирателей, полученных выдвинутым политической партией зарегистрированным кандидатом на должность Президента Российской Федерации).

Таким образом, проведя анализ правового статуса политических партий в современной России, мы видим особый механизм реализации (или все таки нарушение?) принципа равноправия в институте общественных объединений (например, государственная поддержка политических партий, в отличие от большинства иных организационно-правовых форм общественных объединений; дополнительные основания для ликвидации);

в правовом статусе политических партий (государственная финансовая поддержка партий, достигших определенных результатов на выборах в федеральные органы власти).

Согласимся с Б.С. Эбзеевым в том, что «Провозглашая принципы демократического федеративного правового государства и народного суверенитета в качестве фундаментальных основ конституционного строя Российской Федерации, Конституция одновременно предусматривает рациональную организацию политического процесса и обеспечение политического единства народа в условиях не только разделения властей, но также многопартийности и политического плюрализма» [7; 157].

Тем не менее, трудно оспорить вывод о том, что стабильное законодательное регулирование института политических партий в современной России отсутствует, что искажает смысл института политических партий как представителей воли народа на уровне публичной власти и их роль в возможности воздействия на публичную власть.

ЛИТЕРАТУРА

1. Варлен М.В. Особенности реализации правового статуса политической партии через выдвижение кандидатов в депутаты // Право и политика. 2009. №11. с. 2223– 2230.
2. Заикин С.С. Соглашения политических партий в конституционном праве России // Автор.дис... канд. юрид. наук. Москва, 2013. 37 с.
3. Комарова В.В. Механизм народовластия современной России: Монография. М.: Формула права, 2006. 560 с.
4. Комарова В.В. Общественные объединения в системе прямой демократии // Актуальные проблемы российского права. 2013. № 12. С. 1523-1528.
5. Лебедев В.А., Киреев В.В. Политические партии и проблемы современного российского конституционализма // Конституционное и муниципальное право. 2009. №6. С. 12-15.
6. Саликов М.С. Партийная система России: динамика конституционно-правового регулирования // Российский юридический журнал. – Екатеринбург: Изд-во УрГЮА, 2012, № 4 (85). – С. 148-155.
7. Эбзеев Б.С. Конституция, власть и свобода в России: Опыт синтетического исследования. – Москва: Проспект, 2014. -336 с.

*М. І. Малиха,
аспірант,*

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ: ДОСВІД ФРАНЦІЇ ТА НІМЕЧЧИНИ

З другої половини ХХ ст. в умовах поширення глобалізації економіки відбуваються якісні зміни в динаміці і характеристиці міжнародної міграції людських ресурсів, а саме: завдяки розвитку світової інфраструктури та комунікацій, відкритості національних економік, врегульованню багатьох політичних та регіональних конфліктів у світі значно зростають динамізм і масштабність процесів міграції людських ресурсів, мобільності висококваліфікованих фахівців; якісних змін набуває світовий ринок праці, котрий характеризується структурними зрушеннями в зайнятості робочої сили, що обумовлені розвитком нової економіки.

Постійний рух людських ресурсів є закономірним наслідком процесів глобалізації – умовне стирання кордонів зумовлює міграцію не тільки заради зміни місця проживання, але й (що на сучасному етапі розвитку є більш поширеним явищем) трудову. Пошук кращої роботи спричиняє відтік трудових ресурсів з однієї держави до іншої.

Точно визначити обсяги міжнародної міграції робочої сили вкрай складно. Проте навіть приблизні дані свідчать про те, що масштаби міграції робочої сили є достатньо великими. Станом на 2010 р. у десятку країн з найбільшою кількістю мігрантів входили Німеччина та Франція [10], що відповідно відображається на загальних настроях німців та французів щодо такого наслідку глобалізації.

Враховуючи важкі наслідки світової фінансово-економічної кризи значна кількість розвинених країн відчуває погіршення ситуації на внутрішньому ринку праці, коли зростає рівень безробіття, підвищується навантаження на держбюджет. За цих умов уряди країн переглядають свою міграційну політику, намагаючись обмежити доступ на внутрішній ринок низько кваліфікованої іноземної робочої сили, аби дати можливість працевлаштуватися національній робочій силі. Так, екс-президент Франції, Н. Саркозі у 2010 р. видав наказ про примусове переселення з Франції ромів до їх етнічної батьківщини. Це викликало різкий резонанс в усіх країнах Євросоюзу і не покращило ситуації на внутрішньому ринку праці. В

Німеччині экс-голова Бундесбанку, Сарацин, написав книгу «Самогубство Німеччини» (вересень 2010 р.) про те, що головна біда Німеччини в засиллі іммігрантів зі Сходу, що викликало різку критику діючої влади і призвело до відправлення Сарацина у відставку [9, 145–147]. Все ж можна зробити висновок, що проблема досягла свого піку, якщо призвела до таких радикальних рішень, але все ж політична коректність і високий рівень політичної культури засуджує такі методи міграційної політики.

Проблеми імміграції настільки гостро постали у Франції та Німеччині не лише через створення дефіциту робочих місць, але й через зіткнення двох кардинально різних культур – найбільше у відсотковому відношенні мігрантів у Франції та Німеччині з мусульманських країн. Хоча останні дослідження показують, що у Франції ісламське населення має високий рівень інтеграції, прийняття французької мови і ліберальні соціальні погляди [8].

Все ж близько двадцяти років імміграція залишається у Франції великою політичною проблемою. Вона послужила причиною дебатів між правими і лівими політичними силами, а з точки зору крайніх правих зводиться до того, що імміграція становить небезпеку для нації. Її прибічники обстоюють ідею необхідної організації масового повернення осіб, що не мають французького громадянства, в країну походження. Колишній лідер Національного фронту Ж.-М Ле Пен стверджував, що «масова імміграція являється однією з головних небезпек сучасного французького суспільства і боротьба з нею є національним пріоритетом». Національний фронт не довіряє посередницькій діяльності ісламських організацій Франції в діалозі мусульманського Сходу із західними демократіями, оскільки «іслам живе за законом шариату і ніколи не визнає жодну з форм світського товариства» [6, 72]. Протилежна точка зору – крайніх лівих – полягає в тому, що не повинно існувати ніяких меж, і всякому, хто прибуває з будь-якої країни, слід дозволити в'їжджати у Францію і поселитися в ній. Як би там не було, без іммігрантів, економіка Франції зіткнулася б з майже нерозв'язними проблемами. За даними Європейської комісії, до 2020 р. старіння європейського населення призведе до того, що чисельність працездатного населення зменшиться на 20 мільйонів чоловік. У таких умовах Європа не обійдеться без припливу робочих рук і він не призведе до зростання безробіття в країнах Євросоюзу, тому що мігранти готові виконувати роботу, від якої відмовляються самі європейці. Так на даний момент, в Франції склалася парадоксальна ситуація, при рекордному безробітті в 4 мільйони чоловік, в країні велика кількість вакантних робочих місць [5].

Німеччина вважається лідером серед країн, які приймають іноземців. Німеччині, як і іншим розвиненим західним країнам, доводиться стикатися з дедалі більшими демографічними проблемами, головним чином з низькою народжуваністю та старінням нації. Іммігранти часто розглядаються як ефективне рішення цієї проблеми. У той час як багато іммігрантів живуть у Німеччині протягом десятиліть, країна не мала імміграційної політики до початку ХХІ ст. На думку А. Меркель, у новій декаді Німеччина повинна зайняти тверду позицію щодо економічної міграції та знайти ефективні шляхи задоволення потреб своїх ринків праці. Німеччина повинна переорієнтувати свою імміграційну політику на шлях керованої імміграції [7].

Об'єктивною реальністю сучасного етапу розвитку суспільства є глобальний феномен міжнародної інтелектуальної міграції, що являє собою міграцію наукових та висококваліфікованих кадрів. Враховуючи наявність в країні дефіциту освічених кадрів та відносну пасивність німецької молоді 27 лютого 2013 р. в Німеччині були ухвалені нові правила, які мають дозволяти роботу в Німеччині іноземцям, які працюють електриками, слюсарями, сантехніками, машиністами, медсестрами, доглядальниками. Претенденти мають підтвердити відповідну професійну підготовку, тобто їхній документ про освіту має бути рівним німецькому відповіднику. Очікується, що створять спеціальний реєстр професій, де найбільший кадровий дефіцит. Він слугуватиме базою для позитивної відповіді на подання прохання про в'їзд. Крім того, залучатимуться іноземні працівники і на основі двосторонніх перемовин федерального агентства праці з країн походження робітників. Нові правила мають набрати чинності з першого липня цього року [4].

Попри необхідність залучення професійних кадрів з інших країн, все ж Німеччина стикається з проблемами неконтрольованої імміграції.

Науковці з Мюнхенського університету провели дослідження міграції з ісламських країн до Німеччини і дійшли висновку, що «мігранти – це бомба сповільненої дії». Кількість послідовників ісламу складає в ФРН понад 4 млн. Як наголошується в публікації американського порталу *Family Security Matters (FSM)*, в країні проживає, як мінімум, 3 млн. вихідців з Туреччини, з них 2,5 млн. уже мають німецьке громадянство. Дуже небагато турків в Німеччині (близько 20%) мають постійну роботу. Інші 80% живуть на державну соціальну допомогу. 70% дітей мігрантів не мають атестата про середню освіту, вони кидають навчання до закінчення школи [2].

Відповідно до соціального законодавства Німеччини, кожен дорослий громадянин Німеччини, який втратив роботу або не має можливості знайти підходяще місце, має право на допомогу у розмірі 482 євро. На додаток до цього, якщо у безробітного є діти до 18 років, то за кожну дитину він отримує щомісяця ще по 200 євро. Такому безробітному відшкодовуються витрати по обов'язкових платежах, до яких відноситься оренда житла, комунальні витрати, медична страховка та користування громадським транспортом [2]. Недивно, що життя в Німеччині здається привабливим для іммігрантів, проте їхнє утримання і реалізація усіх соціальних стандартів життя в країні спричинює значні державні затрати.

Враховуючи вищезазначене, варто наголосити, що загальновизнана політика інтеграції, яка майже беззаперечно вважається запорукою стабільності й включеності іммігрантів у суспільство, проголошена як основний курс на національному і локальних рівнях, піддається сумнівам. Розвиток процесів ставить під питання такі традиційні моделі адаптації, як мультикультуралізм та асиміляція, доводячи їх недовість і невідповідність сьогоденню. Так, 11 лютого 2011 р. екс-президент Франції Н. Саркозі заявив про крах моделі мультикультуралізму, наголосивши на тому, що Франція не стане підлаштовуватися під іммігрантів і змінювати свій стиль життя. У 2010 р. канцлер Німеччини А. Меркель заявила про провал політики мультикультуралізму і наголосила на тому, що Німеччина вітає іммігрантів, але їм слід прилаштовуватись до німецьких звичаїв та вивчати мову [1, 46].

Зростаюча соціальна та економічна напруженість, етнічні та релігійні конфлікти, призводять до того, що до влади європейських країн приходять ультраправі партії, які наполягають на обмеженні імміграції, виселенні іммігрантів, захисті своєї національної ідентичності.

Економічна криза, безробіття стали причиною загострення негативних настроїв серед корінного населення по відношенню до іммігрантів. Піднімається питання контролю цільового використання допомоги біженцям. За даними *Transatlantic Trends* (2011 р.), більшість американців та європейців розцінюють імміграцію скоріше як загрозу, ніж як перевагу. Згідно проведеного дослідження 42 % французів, 39% німців вбачають у іммігрантах проблему і пов'язують з цим погіршення свого матеріального становища. У той же час, 50% німців висловлюються за надання іммігрантам легального статусу, на противагу британцям, італійцям та іспанцям, які бажають, щоб іммігранти покинули їх країну [1, 37-39].

В сучасних умовах глобалізації для регулювання міжнародної міграції людських ресурсів необхідна розробка дієвих нормативно-правових, організаційно-управлінських та фінансово-економічних механізмів на міжнародному рівні. Процеси міграції є об'єктивною дійсністю сучасного світового співтовариства, проте вони повинні бути керованими і спрямованими у напрямку міжнародного співробітництва.

Перед сучасною державою, яка позиціонує себе як світовий лідер, постають труднощі збереження національного суверенітету в традиційних його межах. Франція та Німеччина через умовне стирання кордонів стикаються з проблемами міжнародної міграції. Щорічне збільшення іммігрантів призводить до загрози збільшення рівня безробіття серед німців та французів, а також є причиною додаткової сторінки витрат у державних бюджетах країн. Сьогодні гостро відчувається загроза втрати національної ідентичності у Франції та Німеччині – масові потоки іммігрантів з країн з радикально іншим способом життя вимагають визнання прав сповідувати їхню релігію, дотримуватися відповідної культури, що створює конфлікт між традиціями французької та німецької держав і некорінними жителями даних країн. На нашу думку, дані процеси є закономірною відповіддю на політику мультикультуралізму, яка на початковому своєму етапі відкрила можливості до повної свободи культур-

ного вибору. Сьогоднішні процеси згортання вищезазначеної політики є зрозумілим страхом національних урядів країн перед втратою французької та німецької нації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Малиновська О. А. Шляхи подолання демографічних загроз: європейські практики / О. А. Малиновська // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – К., 2010. – № 3. – 244 с.
2. Немецкие учёные признали, что турецкие мигранты являются бомбой замедленного действия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rus.newsru.ua/world/08apr2013/recognized.html>
3. Німецький питання і проблема формування німецької національної ідентичності / новини світу та України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://diloviisvit.net.ua/p-4760-n%D1%96metskiy-pitannya-%D1%96-problema-formuvannya-n%D1%96metsko>
4. Німеччина дає зелене світло трудовим мігрантам // ТВі / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tvi.ua/new/2013/02/28/nimechchyna_daye_zelene_svitlo_na_gracevlashtuvannya_inozemcyam
5. Парфенов В. Европе нужны иммигранты / В. Парфенов // L'observateur russe. Русский очевидец [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rusoch.fr/soc/evrope-nuzhny-immigranty.html>.
6. Стрельцова В. Франция и проблема интеграции мигрантов / В. Стрельцова // Мировая экономика и международные отношения. – Сентябрь. 2005. – № 9. – С. 67–75.
7. Merkel's Dispassionate Approach to the Euro Crisis. der Spiegel. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.spiegel.de/international/europe/analysis-of-chancellor-merkel-euro-crisis-approach-a-872195.html>
8. Saunders, Doug. «The French are the globalizers – not the globalized.» The Globe and Mail. – May 5, 2012.
9. Stalker P. Workes without frontiers: The impact of globalization on international migration / P. Stalker // Boulder (Col): Rienner: ILO, 2007. – X1. – P. 141–145.
10. Top Ten Countries with the Largest Number of International Migrants [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.migrationinformation.org/datahub/charts/6.1.shtml>

І. В. Міма,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін*

Криворізького факультету,

Національний університет «Одеська юридична академія»

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ОКРЕМИХ АСПЕКТІВ СПІВВІДНОШЕННЯ СУТНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ТА ПРАВОВИХ НОРМ

Загальнотеоретично можна стверджувати, що правові норми та релігійні норми є елементами нормативної системи суспільства з основним призначенням – регулювання суспільних відносин. Правові та релігійні норми є різновидом соціальних норм, які утворюють не тільки систему соціально-нормативного регулювання суспільних відносин, а також визначають та формують ставлення суб'єкта суспільних відносин до системи соціально-нормативного регулювання у суспільстві. Соціальні норми є частиною духовного життя суспільства. Релігійні норми – є складовою частиною духовного та соціального буття людства, правові норми – є загальнообов'язкові правила поведінки встановлені та санкціоновані державою. Державна влада, маючи апарат державного примусу, забезпечує належне виконання юридичних обов'язків громадянами, але у сферу релігійних відносин не втручається.

Більшість досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних вчених: Є. Васьковського, Ю. Владова, С. Зівса, С. Кечек'яна, М. Марченко, П. Недбайла, П. Рабіновича, Р. Ромашова, І. Сліденко, Ю. Тодика, В. Хропанюка та інших не містять змістовних положень щодо визначення спів-

відношення природи релігійних та правових норм як регуляторів суспільних відносин. Це зумовлено тим, що Україна належить до романо-германської правової сім'ї і основна увага дослідників приділяється аналізу з'ясування та розкриття природи, змісту, сутності правових норм у сфері соціально-правового регулювання суспільних відносин. Тому, є доречним визначити та проаналізувати окремі аспекти співвідношення природи релігійних та правових норм, що сприятиме поглибленому вивченню соціально-правового регулювання суспільних відносин у сфері реалізації релігійних норм суб'єктами релігійних відносин та визначенню напрямів ефективного релігійно-нормативного регулювання релігійних відносин.

Досліджуючи проблематику соціальної природи правових норм та релігійних норм необхідно звернути вагу на співвідношення права як поняття культури, а релігійні норми розглядати як нормативно-ціннісні категорії регулювання суспільних відносин. Правові норми характеризуються та визначаються зовнішнім формальним характером, у порівнянні із внутрішньо змістовним аспектом релігійних норм, адже, правові норми покликані регулювати різні сфери суспільних відносин, тоді як релігійні норми обмежуються релігійною сферою дії та впливу на регулювання релігійних відносин з метою узгодження релігійних інтересів. Крім того, релігійні та правові норми протиставляють один одному неоднаковою природою правових та релігійних зобов'язань: релігійні приписи дотримуються суб'єктом релігійних відносин в силу внутрішнього релігійного переконання (вірування), релігійно-нормативний вплив здійснюється на суб'єкта релігійних відносин (віруючий), який має певну релігійну мотивацію своєї поведінки, тоді як правові норми містять припис належної поведінки суб'єкта правовідносин у суспільстві і є критерієм регулювання суспільних відносин у суспільстві [1, с. 15]. Тобто, крім оціночного призначення, правові норми спрямовують свою дію на впорядкування та узгодження відносин суб'єктів суспільних відносин через системи стимулювання та заборон.

Формалізм правових норм та змістовність релігійних норм мають прояв у різній цінності їх джерел: правові норми за своєю природою є гетерономні (підкорення формалізованому зовнішньому викладу правових приписів), релігійні норми – автономні (суб'єкт релігійних відносин – віруючий, покладає на себе тягар релігійно-нормативного припису самостійно відповідно до певного виду віросповідування та моральної природи своєї особистості).

Релігійні норми будуються за принципом абсолютної деонтичної логіки, тобто приписи релігійних норм мають обов'язковий характер або містять заборони, що наділені персоніфікованим характером, тобто стосуються суб'єктів релігійних відносин – віруючих, які сповідують певний вид релігії. Правові норми вибудовуються за принципами відносної деонтичної логіки, тобто виражають надаючи-зобов'язуючий характер права [2, с. 154]. Зв'язок суб'єктів права має вираз через правовідносини (зв'язок сторін через суб'єктивні права та юридичні обов'язки), а релігійні відносини характеризуються зв'язком віруючих, які реалізують свої релігійні права та обов'язки з метою задоволення релігійного інтересу. Релігійні норми сучасного суспільства, так само як і правові норми, містяться у письмових джерелах, підлягають систематизованому викладу, мають формальне визначення, визначають та класифікують релігійно-нормативні факти, які спричиняють виникнення, зміну чи припинення релігійних відносин (наприклад, Ватикан). Правові норми орієнтовані на регулювання суспільних відносин, що формально визначені з метою охорони та підтримання правопорядку. Натомість релігійні норми впливають на регулювання релігійних відносин з метою забезпечення суб'єктом вільної реалізації права на задоволення та узгодження релігійного інтересу, з метою усунення релігійного конфлікту та досягнення релігійного компромісу.

Релігійні норми встановлюють вимоги до поведінки віруючих у суспільстві, здійснюють регулятивний вплив на їх взаємні відносини і поведінки з мирянами, за допомогою властивих їм специфічних методів, виявляючи, тим самим, імперативний характер[3, с. 111]. При цьому треба враховувати, що з точки зору механізму дії, релігійні норми – міцний регулятор поведінки, тому й є необхідним та важливим інструментом підтримки та збереження порядку в суспільстві. Визначаючи поведінку віруючих та діяльність релігійних організацій, релігійні норми, з одного боку, регулюють суспільні відносини, а з іншого – конфесійні організації активно впливають на формування релігійних уявлень, норм та поведінку людей, їх стосунки.

Релігійні норми – це змістовно-динамічна складова релігійного права, яка характеризує фактичну реалізацію властивостей релігійних норм здійснювати регулятивний (соціально-нормативний), інформаційно-психологічний (мотиваційний), виховний (ідеологічний, педагогічний) та соціальний вплив на учасників релігійних суспільних відносин. З дією релігійних норм пов'язані їх сутність, вияв цінності та ефективності релігійних норм, як соціально-нормативних регуляторів суспільних відносин. Дія релігійних норм може визначатись через: соціальний механізм дії релігійних норм; психологічну складову дії релігійних норм; ціннісно-орієнтаційний механізм дії релігійних норм. Сфера дії релігійних норм зумовлюється їх сутнісним призначенням.

Крім того, дієвість релігійних норм має певні особливості та залежить від: 1) типу держави; 2) форми правління; 3) форми державного устрою; 4) політичного режиму; 5) внутрішніх соціально-політичних та культурних умов у конкретний історичний період розвитку [4, с. 120 – 121]. Водночас від дії релігійних норм залежать різні напрями нормативно-регулятивного впливу: 1) релігійні норми надають діям віруючих організованості, стійкості, узгодженості та забезпечують їх підпорядкованість (є засобом регулювання релігійних відносин); 2) релігійні норми закріплюють та сприяють розвитку релігійних відносин, які відповідають релігійним інтересам більшості віруючих та забезпечують узгодженість релігійних інтересів; 3) релігійні норми визначають межі свободи віруючих та встановлюють відповідальність за порушення релігійних приписів тощо.

Результатом дії релігійних норм є певний варіант бажаної релігійної поведінки віруючих. Важливого значення набуває форма, способи та механізм впровадження релігійних норм в індивідуальну та масову релігійну свідомість. Важливою проблемою сьогодення є проблема сприйняття суспільством релігійних норм взагалі та окремих їх приписів, зокрема. Реальна дія релігійних норм залежить від двох взаємопов'язаних та взаємозалежних чинників – формально-нормативного та фактичного. Відповідно до основних напрямів соціально-нормативного впливу можна виділити два рівні дії релігійних норм: 1) рівень сприйняття релігійних норм та 2) рівень релігійно-нормативних дій (реального функціонування).

Таким чином, різноманіття взаємодії релігійних та правових норм характеризується складністю та не визначеністю. Проте, релігійні та правові норми звертаються до внутрішньої сутності людини як суб'єкта суспільних відносин, до його волі; мають за мету втілення рівності, свободи, добра та справедливості; спільний пошук розумного співіснування людини і суспільства; правові норми можуть бути засобом реалізації релігійних цінностей. Релігійні норми врегульовують суспільні відносини, шляхом впливу на свідомість та волю людей, викликаючи у них відповідні позитивні мотивації щодо здійснення узгоджених дій. Дія релігійних норм пов'язана з сукупністю факторів та умов, які надають релігійним нормам соціальної реальності. Релігійні норми здійснюють фактичний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, адже релігійні норми, як соціально-нормативний регулятивний чинник є стандартом, зразком поведінки, що втілює релігійний припис у фактичну поведінку, релігійну діяльність віруючих.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фролова Е.А. Право и мораль (Критическая философия права и современность) / Е.А. Фролова // Государство и право. – 2013. – № 1. – с. 13 – 23.
2. Лейст О. Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права / [Под ред. В. А. Томсинова]. – М.: «Зерцало», 2008. – 340 с.
3. Ведерніков Ю. А. Теорія держави та права / Ю. А. Ведерніков, В. С. Грекул. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 224 с.
4. Теорія держави і права: [навч. посібник] / Р. А. Ромашов, Н. М. Пархоменко, С. М. Легуша, Г. Н. Муртазаєва. – К.: КНТ, 2007. – 216 с.

ЩОДО СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ЕВОЛЮЦІЇ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ ЗЛОЧИННИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Однією із глобальних проблем, що постали перед світовим співтовариством та не оминули терени нашої держави, є поширення проявів та негативний вплив транснаціональної організованої злочинності. Вона стала результатом діяльності організованої злочинності, її трансформації, виходом за межі території однієї держави, внаслідок чого набула міжнародних, глобальних масштабів.

Як зазначає Ю.А. Воронін, транснаціоналізація організованої злочинної діяльності, тобто її вихід за межі національної території, у даний час є глобальним процесом, – по суті це один із вищих рівнів кримінальної еволюції [1, с. 5]. Така злочинність створює численні перешкоди для розвитку соціального-економічних відносин, здійснює дестабілізуючий вплив на діяльність державного апарату, негативно позначається на соціальній сфері, громадському спокої, підриває основи національної безпеки, а відтак перешкоджає формуванню демократичних основ суспільства та сприяє розвитку інших форм злочинності.

Одним із факторів еволюційного перетворення національних злочинних угруповань на транснаціональні є *глобалізація*, тобто органічна інтеграція національних економік у єдину загальносвітову систему. Фахівці визначають *глобалізацію* як домінуючу загальносвітову систему, що виникла в результаті інтеграції національних економік та базується на вільному переміщенні капіталу, інформаційній відкритості світу, швидкому технологічному оновленні, зниженні тарифних бар'єрів й лібералізації руху товарів і капіталу, на комунікаційному зближенні, планетарній науковій революції, міжнаціональних соціальних рухах, нових видах транспорту, використанні телекомунікаційних технологій та інтернаціональній освіті [2, с. 9].

Серед основних проблем глобалізації – посилення світового соціального розподілу на надзвичайно багаті та вкрай бідні країни (глобалізація, насамперед, сприяє збагаченню саме багатих країн); збільшення взаємної вразливості національних фінансових систем, при якій багаті країни виходять із виникаючих кризових ситуацій за рахунок інших, та поступова втрата окремими державами власного суверенітету на користь транснаціональних корпорацій.

Криміногенність глобалізації опосередковано проявляється через породження загальносвітових соціальних проблем, деформацій, різких протиріч, які продукують злочинність, у тому числі організовану та транснаціональну. Ріст глобальної соціальної нерівності засвідчує те, що останніми роками дохід на душу населення скоротилася більш ніж у 100 країнах, у яких понад 1,3 мільярда людей сьогодні живуть на менш ніж за долар на день. Водночас, статки декількох найбільших багатих людей світу перевищують загальний валовий національний продукт десятків країн, що розвиваються [2, с. 140-142; 3, с. 277-278].

Сучасна криміногенна обстановка у світі свідчить про все більшу впливовість основних транснаціональних злочинних організацій країн Східної Європи, Африки, Америки і Південно-Східної Азії та їх національних діаспор у різних регіонах.

Єдиної моделі транснаціональної злочинної організації у світі не існує. Такі структури діють у різних регіонах світу, мають свою специфічну спеціалізацію, використовують різні методи, прийоми, тактику діяльності, мають різний кількісний склад тощо, але об'єднує їх єдина спільна мета – отримання від зайняття злочинним промислом, що може поєднуватися із веденням, на перший погляд, законної діяльності, надвисокого прибутку.

Діапазон структурної побудови транснаціональних злочинних організацій достатньо широкий – від організацій із жорсткою структурою до більш гнучких та динамічних мереживних структур, від корпорацій до місцевих спеціалізованих фірм. До найбільш поширених видів злочинного промислу, якими займаються транснаціональні злочинні організації, відноситься індустрія наркобізнесу, незаконна торгівля зброєю і ядерними матеріалами, крадіжки і контрабанда автотранспортних засобів, викрадення предметів мистецтва, незаконна міграція та торгівля людьми і т. ін.

Аналіз наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених із зазначеної проблематики, зокрема Д. Албіні, А. Блока, Ф. Вільямса, Ю.О. Вороніна, В.О. Глушкова, А.Д. Дорошенка, Г.А. Зоріна, М.В. Корнієнка, В.С. Овчинського, І.В. Пшеничного, Л.А. Репецької, Д. Сміта, О.В. Танкевича, В.Я. Яценка та інших, дозволив дійти висновку щодо недостатнього рівня дослідження транснаціональних злочинних організацій, без чого неможливо протистояти глобалізації злочинності та поширенні впливу названих структур на територію України. Недооцінка потенційних загроз та негативних наслідків проникнення транснаціональних злочинних організацій на економічні і політичні процеси в Україні викликана, у тому числі, і прогалинами у дослідженні цих структур. У свою чергу, відсутність чіткого уявлення про сучасну систему транснаціональних злочинних організацій ускладнює боротьбу національних правоохоронних органів та міжнародних спеціалізованих структур з негативними проявами їх злочинної діяльності.

Спираючись на результати досліджень, проведених вітчизняними та зарубіжними науковцями, маємо за мету розширити спектр наукових поглядів на транснаціональні злочинні організації, їх класифікацію та еволюцію в умовах глобалізації.

Еволюція транснаціональних злочинних організацій протягом останніх десятиліть може розглядатися як процес раціональної реорганізації злочинних «підприємств» у міжнародному масштабі, подібний до реорганізації підприємницьких структур, що діють у межах чинного законодавства. При цьому, злочинні організації будують свої структури за аналогією з транснаціональними фінансовими корпораціями, – із розподілом праці, спрямовані на отримання максимального прибутку з одночасним забезпеченням мінімального ризику.

Враховуючи викладене можна дійти висновку, що глобалізаційні процеси опосередковано спричиняють розвиток та подальшу еволюційну трансформацію транснаціональних злочинних організацій. Незважаючи на різноманітність у зовнішній та внутрішній побудові, сфері й методах діяльності, а також інші класифікуючі ознаки, сучасні найвпливовіші злочинні організації характеризуються таким спільними рисами, як:

- намагання отримати від злочинного промислу максимальний прибуток у мінімальні строки за найменшого ризику;
- формування розгалуженої мережі своїх представництв по всьому світу або у більшості його регіонів, що перебувають у сфері інтересів організації;
- використання значних фінансових ресурсів та потужної матеріально-технічної бази, поєднаних із залученням до своєї діяльності висококваліфікованих фахівців та корумпованих представників державних і правоохоронних органів;
- чітко визначена тенденція до розширення нових сфер впливу, проникнення у сферу політики та об'єднання у так звані «кримінальні альянси» для реалізації масштабних кримінальних «проектів».
- Викладені особливості еволюційного розвитку транснаціональних злочинних організацій обов'язково мають враховуватися державними органами при розробці відповідних концепцій протидії злочинності та у діяльності національних правоохоронних органів і міжнародних спеціалізованих структур, що займаються цією проблематикою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воронин Ю.А. Транснациональная организованная преступность / Ю.А. Воронин. – Екатеринбург: Изд-во УрГЮА, 1997. – 72 с.
2. Уткин А.И. Глобализация: процесс и осмысление / А.И. Уткин. – М., 2002. – 189 с.
3. Мартин Г.П. Западная глобализации / Г.П. Мартин, Х. Шуманн. – М., 2000. – 367 с.

ЩОДО ГАРАНТІЙ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ДОСТУПУ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ДО СЛУЖБИ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Права людини – це суб’єктивні права, які виявляють не потенціальні, а реальні можливості індивіда і які закріплені в конституціях і законах. Однак недостатньо проголосити права і свободи людини та громадянина. Необхідно щоб існували гарантії цих прав і свобод, а також можливості їх реалізувати в житті.

Ідея непорушності прав і свобод людини, їх невід’ємності та рівності відображає багатотікове прагнення людства. В сучасному світі ступінь реальності і гарантованості забезпечення прав і свобод особи є важливим показником досягнутого суспільством і державою рівня цивілізованості.

Незважаючи на те, що Конституцією і законодавством України вперше всебічно і повно визначені основні права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав залишаються малодослідженою проблемою. Проголошення прав і свобод та їх повсюдне і суворе дотримання – це різні речі.

Проголошення і закріплення конституційного права доступу громадян до служби в органах місцевого самоврядування у частині 2 ст. 38 Конституції України, в першу чергу, логічно передбачає створення відповідного правового механізму реалізації. В.С.Шемшученко вважає, що проблема механізму реалізації прав людини найбільш важлива, але водночас дуже складна [1, с. 24].

Так слушною є думка В. Князева, який стверджує, що після прийняття Конституції України стають актуальними питання створення механізму реалізації її положень, у тому числі й тих, що пов’язані з втіленням у життя передбачених нею прав, свобод і обов’язків. Уявляється, що під таким механізмом треба розуміти сукупність різних гарантій і дій, процес, у результаті функціонування якого особи, які мають певні права,

свободи та обов’язки, досягають цілей, благ, передбачених Конституцією України. Механізм реалізації прав, свобод та обов’язків людини і громадянина – це надзвичайно широка категорія, яка включає в себе не тільки юридичні, а й політичні, економічні, ідеологічні та інші явища. Їх необхідно закріпити в одному акті, яким може бути, наприклад, Концепція реалізації і охорони прав, свобод та обов’язків людини і громадянина в Україні [2, с. 29].

Науковим підґрунтям для дослідження гарантій права доступу громадян України до служби в органах місцевого самоврядування стали наступні праці: монографія Заворотченко Т.М. «Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні» (2007 р.); монографія Чуб О.О. «Конституційне право громадян України на участь в управлінні державними справами» (2005), в якій третя глава присвячена Конституційно-правовий механізм та гарантії реалізації прав громадян України на участь в управлінні державними справами», монографія Пустовіт Ж.М. «Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика» (2003 р.), в якій автор присвятив главу «Механізм реалізації і захисту конституційних прав і свобод»; дисертаційні дослідження: Магновський І.Й. «Гарантії прав і свобод людини та громадянина в праві України: теоретико-правовий аспект» (2003р.); Рагушевського Е.Є. «Конституційно-правові гарантії політичних прав та свобод людини і громадянина» (2004 р.) тощо.

Вагомий внесок в розвиток сучасних наукових досліджень гарантій прав і свобод людини і громадянина внесли такі відомі українські та зарубіжні юристи-вчені М.В.Баглай, М.В. Вітрук, Л.Д. Воеводін, К.І. Козлова, О.О. Кутафін, В.М. Кампо, В. Князев, В.В. Кравченко, А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, М.І. Матузов, В.С. Нерсисянц, М.П. Орзіх, А.Ю. Олійник, В.Ф. Погорілко, В.Д. Перевалов, Ж.М. Пустовіт, П.М. Рабінович, Ф.М. Рудинський, В.М. Селіванова, О.Ф. Скакун, В.Я. Тація, Ю.М. Тодик, М.І. Хавронюк, О.Ф. Фрицький, В.Є. Чіркін, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко та інші.

Для того, щоб виявити юридичну природу, розкрити зміст та роль гарантій окремого політичного права, а саме права доступу громадян України до служби в органах місцевого самоврядування необхідно насамперед звернутися до розгляду загального розуміння гарантій прав і свобод людини та громадянина.

Н.І. Мутузов та А.В. Малько вважають, що гарантії являють собою соціально-політичне та юридичне явище, яке характеризує три моменти:

- 1) пізнавальний, який дозволяє розглядати предметні теоретичні знання про об'єкт їх впливу, отримати практичні знання про соціальну і правову політику держави;
- 2) ідеологічний, використовуваний політичною владою як засіб пропаганди демократичних ідей всередині країни та за її межами;
- 3) практичний, що визнається як інструмент гарантій юриспруденції та передумова задоволення соціальних благ особи [3, с. 275].

На думку А.Ю. Олійника та О.Л. Слюсаренко гарантії – це певні умови й засоби, що сприяють перетворенню в життя проголошених прав, свобод та обов'язків [4, с. 156].

В.Ф. Погорілко, М.І. Сірий та В.В. Головченко та ряд інших провідних науковців визначають, що юридичні гарантії є специфічним правовим засобом забезпечення, реалізація, охорона та захисту прав людини і громадянина; першочергового значення вони набувають при практичній реалізації суб'єктивних прав громадян. Тобто юридичні гарантії – це передбачені законом спеціальні засоби практичного забезпечення прав і свобод людини і громадянина [5, с. 40].

А.Ф. Нікітін визнає, що гарантії прав та свобод – це обов'язки держави захищати людину, створювати правові, соціальні і культурні умови для реалізації прав і свобод, діяльність міжнародних і державних організацій та із захисту прав людини [6, с.76].

І.М. Погрібний вважає, що гарантії – це система соціальних умов і спеціально-юридичних засобів, з допомогою яких унормовано життя в суспільстві [7, с. 128].

Виходячи з комплексного аналізу досліджуваного права, можна запропонувати наступне поняття гарантій конституційного права доступу громадян України до служби в органах місцевого самоврядування.

Гарантії конституційного права доступу громадян України до служби в органах місцевого самоврядування – це сукупність передбачених Конституцією і законами України певних умов, спеціальних засобів та способів, що забезпечують реалізацію та охорону права громадян України на рівний доступ до служби в органах місцевого самоврядування.

В юридичній літературі немає єдиної моделі наукової класифікації гарантій прав і свобод людини та громадянина, тому виникає проблема у процесі дослідження правового механізму їх реалізації.

Складність класифікації пов'язана в першу чергу із різноманітністю умов реалізації прав, а також з особливостями способів та засобів їх реалізації.

У спеціальній науковій літературі всі визначення конституційно-правових гарантій починається як правило, терміном «гарантії». Але ж мова іде про гарантії прав і свобод людини та громадянина, які найшли своє місце у нормах Конституції. Оскільки Конституція має найвищу юридичну силу до всього національного законодавства, тому можна прийти до висновку, що гарантії закріплені в основному законі держави – є конституційними. А рівень закріплення конституційних гарантій вказує на їх правовий характер.

Отже, на основі положень Конституції України, що стосуються насамперед прав і свобод людини, необхідно прийняти ті закони, якими буде встановлено ефективний механізм гарантування прав і свобод, в тому числі конституційне право доступу громадян до служби в органах місцевого самоврядування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вісник Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – 2001 № 3 / «Круглий стіл» – Уповноважений з прав людини в системі конституційних механізмів захисту прав людини в Україні. /Шемученко Ю.С 12 квітня 2001 р.
2. Князев В. Конституційні гарантії прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні // Право України. – 1998. – № 11. – С. 29.
3. Матузов Н.М., Малько А.В. Теория государства и права: Курс лекций. – М.,1997. – С. 275.

4. Теорія держави і права / За ред.. А.Ю. Олійника, О.Л. Слюсаренко. – К., 2001. – С. 156.
5. Погоріко В.Ф., Сірий В.І. Права та свободи людини і громадянина в Україні. – К., 1997. – С. 40.
6. Словарь – справочник по праву / Под. Ред. А.Ф. Никитин. – М., 1995. – С. 76.
7. Теорія права: навчальний посібник / Під ред. Погрібного І.М. – Х., 1998. – С. 128.

P. Prokop,
*Magister politologii, doktorant nauk o polityce,
Zakład Myśli Politycznej i Systemów Partyjnych
Instytut Politologii i Europeistyki
Uniwersytet Szczeciński*

MŁODZIEŻ WSZECHPOLSKA W LATACH 2001-2006 JAKO NIEOFICJALNE ZAPLECZE MŁODZIEŻOWE LIGI POLSKICH RODZIN

Młodzież Wszechpolska (MW) funkcjonuje w oparciu o polską ustawę «Prawo o stowarzyszeniach» jako organizacja o charakterze społeczno-wychowawczym, skupiając młodych ludzi o poglądach narodowych i katolickich [1]. Swoją historią nawiązuje do Związku Akademickiego «Młodzież Wszechpolska», który działał w Polsce w okresie międzywojennym. Organizacja ta została reaktywowana w dniu 2 grudnia 1989 roku [2, c. 254] w Collegium Novum Uniwersytetu Poznańskiego [3, c. 190].

Wraz z nią MW czynnie włączyła się w działania o charakterze politycznym. Jej członkowie uczestniczyli między innymi w pracach sztabów wyborczych Stronnictwa Narodowego, a także wspierali utworzenie Bloku dla Polski i zjednoczenie ruchu narodowego w końcu lat dziewięćdziesiątych. Wszechpolacy zaangażowali się także w utworzenie Ligi Polskich Rodzin (LPR), która powstała 30 maja 2001 roku. W tym samym roku partia ta dostała się do parlamentu uzyskując 38 mandatów w Sejmie RP [4] i 2 mandaty w Senacie RP [5].

Podjęta w badaniach problematyka dotyczy rozwoju MW w latach 2001-2006. Głównym zamierzeniem badawczym i zarazem celem pracy badawczej jest analiza wpływu wywieranego przez MW na LPR. Badania powinny także dostarczyć odpowiedzi na pytanie czy MW w okresie 2001-2006 można w uznać za młodzieżówkę LPR.

Podjęta problematyka badawcza została dotychczas zbadana i opracowana fragmentarycznie. Monografią, która odnosi się między innymi do MW jako organizacji współpracującej z LPR jest książka Anny Żebrak pod tytułem «Instytucjonalizacja politycznych ugrupowań młodzieżowych w Polsce po 1989 roku» [6]. Natomiast jednym z ważniejszych artykułów naukowych, który po części analizuje także MW jako organizację współpracującą z LPR jest praca Piotra Prokopa pod tytułem «Młodzieżowe zaplecze partii. Analiza terminu młodzieżówka oraz działalność młodzieżówek partii politycznych w Polsce, które dostały się do parlamentu po wyborach w 2005 roku». Znajduje się ona w książce pod redakcją Krzysztofa Kowalczyka i Łukasza Tomczaka «Partie i system partyjny RP. Stan i perspektywy» [3, c. 246-257]. Kolejną pracą naukową w ramach, której autor między innymi skupia się na MW jako organizacji mającej cechy zaplecza młodzieżowego LPR jest artykuł naukowy Mateusza Piskorskiego «Liga Polskich Rodzin». Znajduje się on w książce pod redakcją Łukasza Tomczaka pod tytułem «Lokalne i krajowe struktury polskich partii politycznych» [7, c. 79-89].

Ze wstępnej analizy wynika, że MW, będąc czynnie zaangażowana w powstanie LPR, stała się jej nieoficjalnym zapleczem młodzieżowym. Warto zaznaczyć, że nigdy nie posiadała podpisanego porozumienia o współpracy i nie była wpisana także do statutu LPR jako jej organ młodzieżowy [8]. Jednakże w związku z tym, że współtworzyła ona tę partię oraz biorąc pod uwagę, że działacze MW niejednokrotnie byli także członkami LPR, to uznać ją można za zaplecze młodzieżowe niniejszej partii politycznej. Jak zauważył Mateusz Piskorski «(...) funkcjonujące niezależnie stowarzyszenie Młodzież Wszechpolska stanowiło oparcie wyborcze i po części kadrowe dla struktur Ligi». Podkreślił on także, że pełniło ono w ówczesnym czasie «(...) rolę

organizacji studenckiej i młodzieżowej ściśle związanej organizacyjnie i w pełnej mierze finansowo z tą partią» [7, c. 86].

W ramach wstępnych wniosków warto także zauważyć, że ścisła współpraca pomiędzy LPR a MW trwała od 2001 do 2006 roku. W 2006 roku, na łamach «Dzienniku.pl» opublikowany został artykuł «Nazistowskie wybryki Młodzieży Wszechpolskiej» [9], którego autorką była Renata Cius. Zapoczątkował on serię informacji prasowych, które sugerowały związki Wszechpolaków ze środowiskami neonazistowskimi. Mimo wydanego przez MW specjalnego komunikatu który oświadczał, że osoby przedstawiane w doniesieniach prasowych nigdy nie były związane z organizacją, stosunki między partią a jej zapleczem młodzieżowym uległy pogorszeniu [10; 11; 12] i w konsekwencji doprowadziły do zerwania współpracy przez LPR z jej nieoficjalną organizacją młodzieżową [13; 14; 15]. Jak stwierdził Roman Giertych, będący niegdyś pierwszym prezesem reaktywowanej organizacji oraz ówczesnym prezesem LPR «chciałbym, aby MW wróciła do swoich korzeni i podjęła pozytywny trud wychowywania młodego pokolenia. Wszelka jednak polityczna działalność młodzieży skupionej wokół LPR będzie od dziś prowadzona wyłącznie przez Ruch Młodych LPR» [17]. W związku z tymi słowami, pod koniec 2006 roku MW została zastąpiona przez Ruch Młodych Ligi Polskich Rodzin (RM LPR). Misję stworzenia nowego zaplecza młodzieżowego partii powierzono Krzysztofowi Bosakowi [18], będącemu wówczas najmłodszym posłem w polskim sejmie oraz dotychczasowym prezesem MW. Nowa organizacja młodzieżowa powołana przez LPR w odróżnieniu od MW nie działała jako suwerenne stowarzyszenie lecz wewnątrzpartyjna organizacja młodzieżowa [19].

Po zerwaniu współpracy LPR z MW organizacja ta stała się w pełni suwerennym i samodzielną stowarzyszeniem, które nie było już związane z żadnym ugrupowaniem politycznym. Jednakże, ze wstępnej analizy wynika, że okres od 2001 do 2006 roku, kiedy to Wszechpolacy współdziałali z LPR uznać można za czas, w którym MW była nieoficjalną organizacją młodzieżową tej partii politycznej.

REFERENSE

1. Statut stowarzyszenia «Młodzież Wszechpolska».
2. Prokop P., Młodzieżowe zaplecze partii. Analiza terminu młodzieżówka oraz działalność młodzieżówek partii politycznych w Polsce, które dostały się do parlamentu po wyborach w 2005 roku/ K. Kowalczyk, Ł. Tomczak. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2007. – 254-257.
3. Prokop P., Geneza i działalność stowarzyszeń politycznych w Polsce na wybranych przykładach/ L. Koćwin – Wrocław: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania, 2007. – 190-193.
4. Państwowa Komisja Wyborcza: http://wybory2001.pkw.gov.pl/sjw1_k9k.html (14.04.2014).
5. Państwowa Komisja Wyborcza: http://wybory2001.pkw.gov.pl/sng2_k.html (14.04.2014).
6. Żebrak A., Instytucjonalizacja politycznych ugrupowań młodzieżowych w Polsce po 1989 roku – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2013.
7. Piskorski M., Liga Polskich Rodzin/ Ł. Tomczak – Szczecin: Oficyna Wydawnicza Centrum Doradztwa i Doskonalenia Nauczycieli w Szczecinie, 2004 – 79-89.
8. Statut Ligi Polskich Rodzin.
9. Nazistowskie wybryki Młodzieży Wszechpolskiej: <http://wiadomosci.dziennik.pl/polityka/artykuly/194232,nazistowskie-wybryki-mlodziezy-wszechpolskiej.html>, (19.12.2012).
10. Oświadczenie w sprawie publikacji skandalicznych materiałów na stronie dziennik.pl: http://www.mw.slask.pl/index.php?function=show_all&no=267, (19.12.2012).
11. TVP przeprosza Młodzież Wszechpolską: <http://www.youtube.com/watch?v=Oj0-41VvsI4>, (25.12.2012).
12. Historia MW: <http://mw.org.pl/index.php/about/historia-mw/>, (09.11.2012).
13. LPR zrywa «polityczne związki» z Młodzieżą Wszechpolską: <http://www.zyciewarszawy.pl/artykul/186049-LPR-zrywa--polityczne-zwiazki--z-Mlodzieza-Wszechpolska.html>, (12.01.2013).

14. LPR zrywa z Młodzieżą Wszepolską: <http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114873,3787847.html> (12.01.2013).
15. LPR zrywa z MW: http://www.gazetapodatnika.pl/artykuly/lpr_zrywa_z_mw-a_676.htm, (25.12.2012).
16. Krzysztof Bosak zajmie się tworzeniem struktur Ruchu Młodych LPR: <http://www.lpr.pl/?sr=!czytaj&id=5467 &dz=kraj&x=14&pocz=225&gr=>, (25.12.2012).
17. LPR Zrywa z Młodzieżą Wszepolską: <http://www.racjonalista.pl/forum.php/s,66737>, (14.04.2014).
18. LPR zrywa związki z wszechpolakami: <http://wiadomosci.wp.pl/kat,1342,title,LPR-zrywa-zwiazki-z-wszechpolakami,wid,8641083,wiadomosc.html?ticaid=1128dd>, (12.12.2006).
19. Wszepolacy bez polityki: <http://archiwum.rp.pl/artykul /654488-Wszepolacy-bez-polityki.html>, (22.12.2012).

Б. П. Савчук,

доктор історичних наук, професор

А. Б. Савчук,

студент,

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

МІЖНАРОДНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА КУЗИЧА-БЕРЕЗОВСЬКОГО

Сучасна вітчизняна й зарубіжна історична наука перебуває в пошуках нових концептуальних орієнтирів та підходів, за допомогою яких можна було б відтворити як багатомірну історію людства загалом, так і історію окремих родів чи осіб зокрема. Конкретне історичне дослідження індивідуальної біографії, зануреної у суспільний контекст, краще відтворює історичний процес певного періоду часу, увиразнює «дух епохи». Тому сьогодні зростає інтерес учених до вивчення ролі конкретних людей в історії. Підтвердження цьому є бурхливий розвиток біографістики, просопографії та інших спеціальних історичних дисциплін, присвячених дослідженню історії в контексті окремих історичних персоналій, як рядових, так і представників еліти, непересічних особистостей.

До таких відносимо Івана Кузича Березовського (1903-1985), чия постать – небуденне явище в історії України: педагог, громадський, культурно-освітній діяч у Галичині, організатор рідношкільної освіти, засновник низки товариств у рідному селі Нижньому Березові (що на Косівщині Івано-Франківська область), учений, історик, етнограф. Людина, яка половину свого життя провела в еміграції (Німеччина, Австрія, Канада, США). У зв'язку із цим маємо підстави говорити про його міжнародну діяльність у контексті загальноприйнятого визначення міжнародних відносин як системи сукупності політичних, дипломатичних, культурно-освітніх, гуманітарних та інших зв'язків і відносин між суб'єктами світового співтовариства, до яких, з-поміж іншого, відносять і окремих осіб. Міжнародні відносини реально охоплюють надзвичайно широкий спектр питань, оскільки торкаються будь-якої сфери людської діяльності, яка відзначається участю в ній представників різних держав світу. Власне, міжнародні відносини охоплюють усі види обміну діяльністю, яка є предметом відносин між державами аж до індивідуального спілкування [15, с. 23; 16, с. 172]. Відтак міждержавний характер міжнародних відносин трактуємо як стосунки не лише між суверенними урядами держав, а й між іншими представниками територіально відмежованих і політично організованих спільнот людей.

Сьогодні автори підручників з історії України, історії вітчизняної педагогіки, монографій, статей, публікацій у періодиці звертаються до праць І.Кузича-Березовського (В. Бебик, А. Глушко, І. Каганець, В. Чабанеко, ін.). В анотаціях до його праць, які розміщені на сайтах Інтернету, зустрічаємо означення «видатний історик», «учений з діаспори», «український історик», що засвідчує про увагу наукового загалу до його постаті, інтерес до творчих надбань та вселяє надію на те, що напрацювання цього вченого належним чином будуть поціновані в незалежній Україні, якій він присвячував всі свої творчі сили.

Постать Івана Кузича, як показав аналіз джерел, практично не відома науковому загалові. Завдяки публікаціям П. Арсенича, Г. Білавич, Л. Геник, А. Григорука, Л. Білавич-Кузич, Б. Савчука, автобіографії І. Кузича можемо відтворити загалом цілісну картину його життєдіяльності т.зв. українського періоду (1903-1944). Утім, повної картини життєпису цієї людини в українській біографістиці немає. Поза увагою науковців залишається т.зв. емігрантський період, що охоплює 1944-1985 роки, час, який І. Кузич провів поза межами України – Німеччині, Австрії, Канаді, США. У зв'язку із цим мало вивчений є науковий здобуток (за винятком основних праць) ученого, ідеться про публікації в американській періодиці, виступи на конференціях, зібраннях тощо, його громадська діяльність, просвітницька праця, діяльність на ниві меценатства, міжнародні зв'язки тощо.

Мета статті – на основі доступних джерел проаналізувати життєдіяльність Івана Кузич-Березовського в еміграції, показати його роль у розвитку української науки і культури, означити основні напрями міжнародної співпраці.

Прикметними ознаками постаті Івана Кузича-Березовського є глибокий патріотизм, висока громадянська позиція, просвітницька місія, служіння українській ідеї.

Життєвий шлях І. Кузича типовий для активного громадського діяча того часу, який працював на національну ідею, але за умов зміни політичних режимів, військових катаклізмів не зміг до кінця відбутися на Батьківщині, та продовжили працю на її благо на чужині. Так званий емігрантський період датується 1944 роком, коли І. Кузич покинув рідну землю. Цікаво, що просвітництво, українська ідея, формування національної свідомості проходять червоними нитками і його праці поза межами України.

За спогадами українських емігрантів, у таборах для переміщених осіб «зібрав земляків до гурту», а впродовж 1945–1947 рр. для дітей організував шкільні заняття [1, с. 45].

Згідно зі спогадами М. Домашевського [3], від серпня 1944 року І.Кузич перебував у Німеччині, де працював разом з ним на тартаку (лісопилці) в місцевості Хум на Судетах. У червні 1945 року американські війська звільнили їх від німців. Власне, тут і трапилася подія, що могла мати неоднозначні наслідки не тільки для долі однієї людини, а й історії українського національно-визвольного руху. Якось до І. Кузича прийшов знайомий німець і повідомив, що недалеко в шпиталі перебуває якийсь український провідник. Наступного дня українці пішли провідати ту людину. Позаяк І. Кузич, зазначає М. Домашевський у статті «Ми врятували життя Ярославові Стецькові, колишньому прем'єрові українського державного правління» [3], був членом повітової управи УНДО, він відразу впізнав у ньому Ярослава Стецька, «колишнього прем'єра українського державного правління». Іван Кузич попередив Ярослава Стецька, що невдовзі сюди прибуде Червона армія і тому треба шукати іншого місця перебування. Отож потрібно було сповістити про це товаришів у Мюнхені. Наступного дня попросили (вочевидь, це був І. Кузич, який володів німецькою та польською мовами) американського військовика, що мав польські коріння, щоб той допоміг дістатися Мюнхена. Невдовзі на американській вантажівці М. Домашевський направився до Мюнхена. Так соратники Ярослава Стецька дізналися, де перебуває їхній провідник і що він потребує негайної допомоги. Вдруге спричинився до порятунку очільника Проводу ОУН старшина американської армії, чие ім'я, на жаль, невідоме: він допоміг перевезти Я. Стецька до Мюнхена, де той жив і працював до 1986 року. Ще двічі І. Кузич та М.Домашевський зустрічалися в Мюнхені з Я.Стецьком і той публічно дякував за врятоване життя і допомогу [3].

1947 року І.Кузич виїхав до Канади, де за того часу вже мешкали батько Михайло Кузич та два рідні брати – Мирон та Василь Кузичі. У лютому 1948 року опинився у США, оселився в Детройті, де аж до виходу на пенсію працював робітником на автомобільному заводі Форда.

Дядько Івана Кузича – Василь-Ярослав Арсенич (1887-1954) – znana постать в історії Канади, відомий правник, перший український адвокат у Канаді, який отримав титул лорда, громадський і духовний діяч, просвітник. 1904 року, покинувши рідну землю, емігрував до Канади, де закінчив університет (правничий факультет), здобув ступінь доктора з права. Невдовзі став королівським суддею, членом консисторії, засновником Української православної церкви в Канаді, організатором українських шкіл та Інституту права імені А. Коцка у Вінніпезі, перший його [1]. Вочевидь, особа Василя-Ярослава Арсенича слугувала живим

прикладом активної життєвої позиції українця за умов еміграції для І. Кузича, який теж знайшов себе на чужій землі, щоправда, в іншій іпостасі – як науковець.

Отож наукова діяльність І. Кузича і стала тим містком, який пов'язував його з українським світом американського континенту, з колишньою Батьківщиною, з українським загалом зі всього світу. На сторінках часописів «Американський робітник» (Торонто), «Батьківщина», «Америка», «Шлях перемоги» й інших друкував свої статті.

Наукова діяльність вченого проектується в теоретичній і практичній площині. Працюючи звичайним робітником на автомобільному заводі Форда у Детройті, активно займається студіями історичної минувшини України, зокрема тим періодом, який мало досліджений історичною наукою. Першою ластівкою стало книга «Березівське боярство на тлі історії України» (1962) з посвятою «Любій моїй матері, замученій в Сибіру» [7], у якій відображена історія походження шляхти, історія Березова, його самобутньої культури, традицій, подана інформація про герби та генеалогію української шляхти.

«Жінка і держава» – наступна праця вченого, що побачила світ 1970 року в Нью-Йорку та порушувала проблему ролі жінки в житті нації та творенні держави, показувала непересічне значення славетних жінок в історії України, в утвердженні української нації (королева Олена-Ольга – дружина Ігоря, Ингегерда – дружина Ярослава Мудрого, Анна – королева й регентка Франції, ін.). Символічною є присвята: «Мученим, терплячим і замученим в Сибіру, за Бога, за Україну, волю і віру! Цю працю присвячує автор» [7]. У номері 38 часопису «Шлях перемоги» від 17 вересня 1972 року в одній із критичних статей [4] наголошувалося на актуальності тематики «Жінки і держави», меценатами якої стали Йосиф і Анастасія Біловуси. І справді, праця не тільки про роль українок в історії. Автор актуалізує болючу питання – причини та наслідки втрати української державності, відсутності київського патріархату, церковного розколу, занепаду Новгороду і Пскова як українських міст, аналізує державницьку теорію В. Липинського, врешті, висловлює своє бачення побудови самостійної держави.

Наголосимо, що як науковець І. Кузич формувався під впливом ідей В'ячеслава Липинського. Його світоглядними позиціями стали державність і самостійність України, соборність української нації. Власне, наступні праці вченого утверджували ці погляди. Чи не найрезонантнішою стала «Оріяна» (1979, Детройт) [9], що викликала великий інтерес української спільноти за кордоном, учених США та Канади, сьогодні є однією з найбільш цитованих книг в українському науковому просторі. Американський часопис «Свобода» активно анонсував «Оріяну»: «Цікаво, корисно, необхідно!» І.Кузич-Березовський Праісторія країни І-ІІ томи. «Оріяна» – І том; Праісторія України» – ІІ том» [17]. На початку 1980-х років тривала реклама «книг про передісторію України» [18]. Отож праця доволі об'ємна: складається з двох томів, у яких ідеться про праісторію України. У доступній формі автор дає відповіді на запитання: Хто жив на теренах сучасної України в перших сторіччях Р.Х.; Що таке трипільська культура?; Хто такі шумери, сармати, арії, скити, арії, трипільці? тощо. У передмові історик наголошує: «Приготовляючи цю працю, я керувався думкою дати читачеві історію нашої землі від часів, можливо, як найдавніших. Ми – як нація – продовж 1500 літ три рази змінили свою назву. Хто були наші предки перед тисячею літ?» [17].

Безперечною була новизна цієї праці: послуговуючись численними джерелами, невідомими на той час (фактично закритими для радянських учених) широкому загалові науковців, автор знайомив читача з цікавими фактами, подіями, висновками й узагальненнями. Чимало з них були настільки оригінальні та новаторські, що зовсім не вписувалися в прокрустове ложе радянської науки, методології історичних досліджень. Понад те, становили відверту загрозу. До книги поставилися як до класового ворога, якого за законами радянської тоталітарної системи, необхідно було знищити: в УРСР відповідні органи були добре поінформовані про наукову діяльність Івана Кузича-Березовського, його праці затавровані однозначно як буржуазно-націоналістичні. Один із республіканських часописів опублікував критичну статтю, де вченого засуджували за український буржуазний націоналізм, критикували, гнівно шельмували за антирадянську спрямованість історичних праць [2, с. 332; 11, с. 229].

Нелегкою склалася доля «Оріяни» і в демократичному світі північноамериканського континенту. Маємо про це свідчення очевидців, зокрема Йосифа Терелі. У листі до Ігоря Кузича він, зокрема, зазначав: «Хтось» (працівники радянського посольства) почали скупю-

увати твори вашого тата і нищити. Так було в Торонто скуплено майже весь наклад «Праісторії України» та ін.» [12].

1980 року побачила світ праця «Суверени України» [10], яку високо оцінив кардинал Йосип Сліпий. Йому і була присвячена ця книга про правителів Руси-України княжої епохи і новочасних провідників української нації – С. Петлюру, П. Скоропадського, Р. Шухевича, на підставі актуалізованих джерел її автор спростовує нормандську теорію походження української державності, розкриває не відомі дослідникам джерела про видатних правителів Київської Русі. Листи кардинала Йосипа Сліпого до Івана Кузича уможлиблюють висновок про те, що, ці особи були не просто знайомі, Йосип Сліпий цікавився науковою діяльністю Івана-Кузича-Березовського, читав та аналізував його праці, давав їм високу оцінку. І. Кузич намагався матеріально підтримати подвижницьку працю очільника УГКЦ. Так, у листі до І. Кузича-Березовського від 12 травня 1983 року кардинал Йосип Сліпий пише: «Високоповажний Пане! Дякую Вам за пожертву в сумі 50 дол., які з попередніми 100 дол. становлять 150 дол. Нехай воскреслий Христос винагородить Вас своїми великими дарами за Вашу любов до рідної Церкви і за мертвенність на її потреби. Благословення Господнє на Вас!» [13]. А у листі від 27 вересня 1980 року йдеться: «Дякую Вам за присилку «Букваря» і книгу «Суверени України». Це гарні і корисні видання, що придадуться в нашому шкільництві на поселеннях. З Патріаршим Благословення Патріарх І Кардинал. Ватикан» [14].

Практична площина наукової діяльності – це виступи І. Кузича в пресі («Свобода», «Український робітник», «Шлях перемоги», ін.), де пропагує широкому колу українства свої наукові погляди, знайомить з державницькими традиціями України. Активно працює в Науковому товаристві імені Тараса Шевченка в Америці (НТШ-А) з головним центром у Нью-Йорку, де в бібліотеці, архівах має змогу ознайомитися з необхідною джерельною базою [5].

Викладений вище матеріал уможлиблює низку висновків. Постає Івана Кузича-Березовського – небуденне явище в історії України. Це багатогранна особистість – педагог, громадський, культурно-освітній діяч, організатор рідношкільної освіти, засновник низки товариств у рідному селі Березові, вчений, науковий спектр досліджень якого сягав і етнології, і етнології, і історії України та її праісторії.

І. Кузич-Березовський був знайомий зі знайомими в Галичині й на еміграції українськими громадсько-політичними, культурно-освітніми, релігійними діячами – В. Кубійовичем, А. Шептицьким, Й. Сліпим, Я. Стецьком, Л. Гояном, ін. У США він провадив активне громадське життя, був членом Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Детройті, відбувся як добрий оратор, майстерний лектор, виступав з лекціями та промовами на історичних зібраннях.

У його життєдіяльності умовно можна виокремити два періоди: «український» (1903-1944) та «емігрантський» (1944-1985). Якщо перший загалом досліджений, то період діяльності І. Кузича в еміграції практично не відомий широкому загалові науковців. Наслідком чого є відсутність в українській біографістиці життєпису цього вченого. На так званий емігрантський період припадає його діяльність у Німеччині, Австрії, Канаді та США. Мало вивчені громадська діяльність, просвітницька праця та наукові здобутки, діяльність на ниві меценатства, міжнародні зв'язки тощо цього періоду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Генік Л. І. Кузич-Березовський – історик і педагог // Любов Генік // Рідна школа. – 2003. – №7. – С.43–46.
2. Григоруk А. На відстані Слова: Статті, розвідки, портрети. – Косів: Писаний Камінь, 2008. – 336 с. – С.300–333.
3. Домашевський М. Ми врятували життя Ярославові Стецькові, колишньому прем'єрові українського державного правління / Микола Домашевський // Гуцулія (Чикаго). – 2001-2002. – Ч.131-135. – С.16.
4. «Жінка і держава» // Шлях перемоги. – 1972. – 17 вересня.
5. Климишин М. Осередок Наукового Товариства ім. Шевченка // Українці в Детройті і в Мічигані (До 1000-ліття хрещення Руси-України). – Детройт, 1998. – С. 157–162.
6. Кузич-Березовський І. Автобіографія / Іван Кузич-Березовський. – Детройт, рукопис (родинний архів).

7. Кузич-Березовський І. Березівське боярство на тлі історії України / Іван Кузич-Березовський. – Детройт, 1962. – 320 с.
8. Кузич-Березовський І. Жінка і держава / Іван Кузич-Березовський. – Варрен: Накладом Анастасії і Йосифа Білоусів, 1970. – 291 с.
9. Кузич-Березовський І. Оріяна. Праісторія України. Кн. 1 / Іван Кузич-Березовський. – Детройт, 1979. – 377 с.; Кузич-Березовський І. Праісторія України. Кн. II / Іван Кузич-Березовський. – Детройт, 1979. – 235 с.
10. Кузич-Березовський І. Суверени України / Іван Кузич-Березовський. – Ann Arbor: Edwards Brothers, 1980. – 235 с.
11. Кузич-Білавич Л. Сибірська сага / Любов Кузич-Білавич. – Косів: Писаний Камінь, 2008. – 376 с.
12. Лист Й. Терелі до Ігоря Кузича від 7 грудня 1985 року (родинний архів).
13. Лист Патріарха і Кардинала Й.Сліпого до Івана Кузича від 27 вересня 1980 року (Ватикан) (родинний архів).
14. Лист Патріарха і Кардинала Й.Сліпого до Івана Кузича від 12 травня 1983 року (Ватикан) (родинний архів).
15. Мальський М. З. Теорія міжнародних відносин. Підручник /М.З.Мальський, М.М.Мацях. – К.: Знання, 2007. – 461 с.
16. Рябов С. Теорія міжнародної політики // Політологічні читання. – 1995. – №1. – С.171-191.
17. Свобода. – 1983. – 13 жовтня.
18. Свобода. – 1984. – 6 червня.

О. М. Селезньова,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін,
ПВНЗ «Буковинський університет»

КЛАСИФІКАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН: КРИТЕРІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ

Проблема теоретико-онтологічного дослідження правовідносин в юриспруденції не нова. Ще за часів існування СРСР ця проблема ґрунтовно вивчалася Ю. І. Гревцовим, С. Ф. Кечек'яном, Ю. К. Толстим, Р. О. Халфіною та деякими іншими. Монографічні праці цих науковців стали базисом для подальшого аналізу уже різних видів правовідносин, в першу чергу, поділених за галузевою ознакою. Особливе місце у дослідженнях окремих видів правовідносин займають дослідження інформаційних правовідносин. Серед інших можна виділити доробки В. М. Брижка, О. В. Кохановської, Д. В. Огородова, В. С. Цимбалюка, М. Я. Швеця. Разом з тим, не применшуючи ролі наукових здобутків, варто відмітити, що на сьогодні не існує загальновибраного поняття інформаційних правовідносин, а багато їх сутнісних характеристик знаходяться в стані наукового обговорення та розробки. Одним з таких питань є класифікація інформаційних правовідносин.

Як зазначає Д. В. Огородов, класифікація дає можливість дослідити явище (у нашому випадку – інформаційні правовідносини) згідно певних напрямків, в окремих площинах його багатогранної сутності. Класифікація дозволяє випукло показати ті чи інші властивості явища через виділення тих його видів, яким найбільш яскраво характерні відповідні властивості [1, с. 58].

Цікавою для наукового розгляду є класифікація інформаційних правовідносин, здійснена О. І. Яременко [2, с.159-160]. Так, він виділяє три основних критерія, за якими може бути здійснена класифікація інформаційних правовідносин: за галузевою сферою, за сферою поширення, за тривалістю у часі. Проаналізуємо таку класифікацію.

За галузевою сферою запропоновано диференціювати інформаційні правовідносини на конституційні, адміністративні, трудові, цивільні, екологічні тощо. Обґрунтовується це тим, що всі галузі національного права України містять сукупність норм, які регулюють інформаційні правовідносини в рамках предмета тієї чи іншої галузі. Подібний аргумент може бути викорис-

таний у підтримку положення про комплексність інформаційного права як галузі законодавства, але аж ніяк не для ототожнення інформаційних правовідносин з різними галузевими правовідносинами. На наш погляд, слід говорити, що інформаційні правовідносини регламентовані і актами інформаційного законодавства, і нормативно-правовими актами, що виступають джерелами інших галузей права. Якщо йти за зазначеною логікою автора, то виникає питання: навіщо виділяти власне інформаційні правовідносини, якщо вони представлятимуть собою комплекс відносин із різних галузей права? Цей розподіл інформаційних правовідносин можна здійснити у вигляді диференціації інформаційних правовідносин на два види: інформаційні правовідносини, врегульовані нормами інформаційного законодавства, та інформаційні правовідносини, врегульовані нормами інших галузей законодавства, причому критерій переформулювати – класифікувати інформаційні правовідносини залежно від виду галузі законодавства, яка здійснює регламентацію інформаційних правовідносин.

За сферою поширення О. І. Яременко поділяє інформаційні правовідносини на внутрішньо-організаційні та зовнішні. Перші виникають в межах внутрішньої діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, господарських товариств, установ, організацій, а другі – між громадянами, об'єднаннями громадян, підприємствами та державними органами і органами місцевого самоврядування, державними службовцями, органами і посадовими особами місцевого самоврядування тощо. На нашу думку, таку диференціацію інформаційних правовідносин варто доповнити. Погоджуючись із змістом внутрішньо-організаційних інформаційних правовідносин, зовнішні інформаційні правовідносини слід перейменувати на внутрішньодержавні інформаційні правовідносини, які виникатимуть, існуватимуть та припинятимуться на території однієї держави (України) між вищезазначеними суб'єктами. Більше того, необхідно виділити зовнішньо-державні інформаційні правовідносини, які матимуть місце на міждержавному рівні. Такий вид інформаційних правовідносин не можна відкидати, оскільки Україна, як окрема країна, виступає повноцінним учасником міждержавних відносин, у тому числі й інформаційних. Крім того, учасниками інформаційних правовідносин у міжнародній сфері стають як юридичні, так і фізичні особи, а також об'єднання громадян. Не потрібно забувати і про такий вид інформаційних відносин, як інтернет-відносини, які взагалі носять глобальний характер.

За тривалістю в часі інформаційні правовідносини О. І. Яременком поділено на постійні та тимчасові. Не заперечуючи проти такого розподілу, нам видається, його слід доповнити ще одним видом інформаційних правовідносин – періодичними. Така пропозиція виникає після розгляду наданих науковцем прикладів зазначених видів інформаційних правовідносин. Постійними вчений називає відносини, які виникають в будь-який час і їх тривалість не обмежується хронологічними рамками – зокрема, діє постійно правило про вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації. Тут все зрозуміло. А от в якості тимчасових інформаційних правовідносин автор визначає відносини, що виникають під час розповсюдження інформації, яка має характер передвиборчої агітації, та дозволяється тільки в період виборів. Чітко обмежений період часу таких відносин зовсім не вказує на їх тимчасовість, адже норма, що регламентує ці відносини, включена в нормативно-правовий акт, строк дії якого не визначений. Іншими словами, така норма регламентує відносини постійно, але із визначеними законодавством перервами (наприклад, 5 років). І у цьому випадку ми можемо говорити про періодичні інформаційні правовідносини, що мають місце протягом певного строку і припиняються, але після спливу деякого часу знову створюються, і знову припиняються. Щодо тимчасових, або як їх ще можна назвати строкових, інформаційних правовідносин, то ними є відносини, що регламентовані нормами Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» або прикінцевими положеннями законів України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації» тощо.

Запропоновану О. І. Яременком класифікацію інформаційних правовідносин дублює у своїх роботах Л. Коваленко [3, с. 276-277]. Пізніше, вона доповнює класифікацію такими розподілами [4, с. 75]: 1) за ціллю – регулятивні та правоохоронні. Останні, зокрема, пов'язані з реалізацією засобів адміністративного примусу: позбавленням спеціального права, адміністративним арештом тощо. Вважаємо, що подібні відносини не є інформаційними. Це є класичні адміністративні відносини, а тому вносити їх до предмету інформаційного права не є правильним, через

те, що розширення останнього веде до плутанини в нормативно-правовому регулюванні; 2) за змістом – матеріальні (виникають на основі матеріальних норм адміністративного права) та процесуальні (пов'язані з вирішенням індивідуальних справ у сфері управління і регулюються адміністративно-процесуальними нормами). Прив'язка всіх інформаційних правовідносин до адміністративно-правового регулювання, нами видається невірною, оскільки досить велика частина інформаційних правовідносин має приватно-правовий характер, що зумовлює регламентацію таких інформаційних правовідносин як нормами власне інформаційного законодавства, так і нормами цивільного та інших галузей законодавства; 3) за характером дій суб'єкта обов'язку – активні та пасивні. До активних інформаційних правовідносин автором відносяться такі, що пов'язані з отриманням паспорту у відповідному віці, з отриманням повістки з'явитися до воєнкомату. Ці відносини дійсно є активними правовідносинами, проте вважати їх інформаційними досить спірно. Зазначені відносини знов-таки є адміністративними і не потребують нормативної регламентації з позиції інформаційного права.

Таким чином, можемо констатувати, що розроблені в науці певні класифікації інформаційних правовідносин володіють деякою неузгодженістю. Тому нами пропонується власний погляд на класифікацію інформаційних правовідносин.

Інформаційні правовідносини поділяються: 1) за видом галузі законодавства, яка здійснює регламентацію інформаційних правовідносин, – інформаційні правовідносини, врегульовані нормами інформаційного законодавства, та інформаційні правовідносини, врегульовані нормами інших галузей законодавства; 2) за сферою поширення – внутрішньо-організаційні, внутрішньо-державні та зовнішньо-державні; 3) за тривалістю в часі (за строком дії) – постійні, періодичні, тимчасові; 4) за методом правового регулювання – договірні та управлінські; 5) за функціями, які виконують інформаційні правовідносини – регулятивні та охоронні; 6) залежно від кількості осіб, що беруть у них участь – односторонні, двосторонні та багатосторонні; 7) за характером обов'язків – активні та пасивні; 8) за зобов'язаннями учасників – абсолютні та відносні; 9) за характером змісту – статичні та динамічні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Огородов Д. В. Правовые отношения в информационной сфере: [дис. ... к.ю.н.: спец. 12.00.14 / Д. В. Огородов. – М., 2002. – 241 с.
2. Яременко О. І. Інформаційні відносини як предмет правового регулювання: теоретичний аспект / О. І. Яременко // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2004. – № 1-2 (9-10). – С. 156-161.
3. Коваленко Л. Проблеми правового регулювання інформаційних відносин / Л. Коваленко // Вісник Академії правових наук України. – 2012. – № 4 (71). – С. 272-277.
4. Коваленко Л. Статус общественных отношений в информационной сфере / Л. Коваленко // *Legea și viața*. – 2014. – № 3. – С. 72-77.

О. М. Сидоренко,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін

ВСП «Миколаївський інститут права»,

Національний університет «Одеська юридична академія»

ШИРОКИЙ ПІДХІД ЩОДО РОЗУМІННЯ ДОГМИ ПРАВА

Методологічне значення догми права у правовій сфері зумовлене тим, що вона має нерозривний зв'язок із правовою реальністю. Необхідність дослідження таких зв'язків виявляється у всій системі юриспруденції. При цьому відчувається потреба у створенні системи категорій і понять, які слугували б методологічною основою при дослідженні питань догми права у правовій реальності.

Дана проблема частково знайшла своє відображення у працях С. С. Алексєєва, А. В. Венедиктова, Д. Д. Грімма, М. М. Коркунова, С. О. Муромцева, Ю. М. Оборотова, М. М. Коркунова, А. Ф. Крижановського, В. С. Нерсисянца, Й. О. Покровського, П. М. Рабіновича,

М. М. Райхера, Ф. В. Тарановського, Б. Б. Черепахіна та інших відомих вітчизняних та зарубіжних правознавців.

Незважаючи на те, що проблематика догми права є, без перебільшення, фундаментальною як для теорії юриспруденції, так і для юридичної практики, на пострадянському просторі практично відсутні її спеціальні дослідження, що, безумовно, іще раз підкреслює необхідність переосмислення догматичної проблематики.

Метою даної роботи є: 1) виявлення особливостей широкого підходу щодо розуміння догми права; 2) запропонувати авторське бачення визначення догми права.

Множинність вимірів права як особливої сфери буття людини та суспільства, проблема багатогранності правового життя та різноспрямованості правового впливу завжди перебували у центрі уваги теоретиків та філософів права. При цьому наукові пошуки у сфері юриспруденції зазвичай реалізуються під знаком необхідності віднайти те єдине, що лежить в основі будь-якого права. У різні часи змінювалося й уявлення про те, що має бути основою права. Однак незмінною до сьогодні залишається сама модель наукознавчого пошуку: виявити такі аспекти права, які б пронизували усю правову сферу, виражали б її вертикальний зріз.

Спектр поглядів на те, що таке догма права, є настільки широким, що сьогодні навряд можна констатувати про завершеність цієї теми, але й навіть визначити більш-менш однозначну концепцію цього багатогранного явища.

При цьому досить часто говориться про те, що практикуючі юристи та вчені правознавці мають справу з «догмою права». У поняттях «догма права», «догматична юриспруденція» виражаються: специфічний предмет юридичних знань, особливий сектор соціальної дійсності. У той же час має місце брак системного уявлення про те, чим, власне, є догма права: чи є вона виключно компонентом юридичної науки, чи можна вважати, що догма права є компонентом правової сфери, які зовнішні та внутрішні зв'язки догми права з іншими компонентами правової структури тощо.

Усі ці питання вимагають чіткого усвідомлення того, що розуміється під догмою права у загальнотеоретичній та філософській юриспруденції. Аналіз юридичних досліджень, присвячених догмі права та догматичній юриспруденції, дозволяє стверджувати про існування вузького та широкого підходів до їх розуміння.

З точки зору вузького підходу, догма права постає як сукупність вихідних начал осягнення права в рамках тієї чи іншої школи права. Таке розуміння має своїм корінням римську догматичну юриспруденцію, коли догма права розуміється як продукт логічної розумової діяльності з узагальнення та систематизації розрізнених нормативних положень. Нескладно помітити, що такий підхід пропонує під догмою розуміти доктрину права.

Вузьке розуміння догми права, що виражається в її інтерпретації як певної логічної системи, що існує виключно в межах правосвідомості та на цій основі функціонує як певний засіб правового мислення, сьогодні складно вважати вдалим. Адже проблема догматичного усвідомлення права зокрема та догматичної юриспруденції в цілому полягає не в тому, щоб створити систему логічно впорядкованих понять, а в тому, щоб ці поняття мали свій практичний еквівалент.

Власне, розрив між юридичною теорією у формі догматики та юридичною практикою, який сьогодні яскраво виражений у правовій системі України, на нашу думку, виник через активні намагання сконцентрувати догму права в межах юридичної науки, законсервувати її на рівні теоретичних узагальнень.

Вихід за межі вузького підходу до розуміння догми права вимагає, відповідно, і виходу за межі нормативізму та юснатуралізму як моністичних концепцій права. На нашу думку, сучасний підхід до догми права можна базувати на ціннісно-нормативному праворозумінні, відповідно до якого право постає як історично сформована, морально обґрунтована та релігійно вивірена, легалізована ціннісно-нормативна система, розрахована на загальне визнання (легітимацію) та відповідну поведінку людей, організацій, соціальних спільнот, в якій використовуються процедури, формалізовані рішення та державний примус для попередження та розв'язання конфліктів, збереження соціальної цілісності (Ю. М. Оборотов). На таке розуміння права ми будемо спиратися при розкритті особливостей догми права.

У цьому контексті більш вдалим, з нашої точки зору, є широке розуміння догми права, суть якого полягає у тому, що при вирішенні питань юридичної догматики ми повинні орієнтуватися не лише на норми права взагалі, принципи права взагалі, правові відносини взагалі, але й на конкретні їх прояви: саме ці правові відносини, саме ці правові норми тощо. Таке розширення природи догми права дозволяє пов'язати в єдине ціле юридичну науку та практику, а догма права стає одним з компонентів правової системи. Уперше така думка була висловлена югославським ученим Радомиром Лукічем. На його думку, догма права не зводиться до догматичного методу, який мислиться як специфічний процес осягнення, розмежування та синтезу понять з метою охоплення права як деякого інтелектуального явища, тому догма права у вузькому сенсі (як умовивід певних теоретичних положень з позитивного права) має доповнюватися практичною методологією права, що полягає у трансляції наукової правової методології на практичну сферу.

Як зазначає С. П. Погребняк, «можливості, що надаються правом, мають бути конкретними і справжніми (реальними), практично здійсненими, а не теоретичними та ілюзорними. Право за цих умов має розглядатися не просто як належне, а як вкорінене у практику належне, що перебуває в процесі становлення, стає частиною реальності».

Таким чином, специфічна риса широкого розуміння догми права полягає у її одночасно індуктивному формулюванні, коли структурні компоненти догматики виводяться з діючого права, юридичної практики, а також у дедуктивній обробці, коли в одиничному відшукується загальне.

У дослідженнях Ю. М. Оборотова зазначається, що догматичний зріз правової реальності має доповнюватися ціннісним зрізом, завдяки чому відбувається взаємопроникнення нормативного та ціннісного у механізмі дії права. Так, переводячи питання про догму права до сфери аксіологічної характеристики права, Ю. М. Оборотов стверджує, що догма права – це правова цінність, що втілює властивості права та є основою юридичної освіти і юридичної практики, що виражена в правових нормах, правових актах та правових відносинах. Серед компонентів догми права науковець говорить також про правові принципи, суб'єктивні права та юридичні обов'язки, різноманітні нормативні та індивідуальні акти.

Догма права має справу з фактичним зрізом правової реальності, тобто фіксує у знятому вигляді нормативи, відносини, принципи та постулати, що невід'ємно присутні у правовій сфері. Це дозволяє стверджувати, що догма права безпосередньо пов'язана одночасно з фактичним, нормативним та унікальним. Право у догматичному вимірі постає як сукупність фактів.

Ю. М. Оборотов констатує, що сучасна догма права втрачає свою стійкість, стає рухливою, плинною. Справедливо зауважено, що зміни в суспільстві трансформують засади права, а відповідно, повинні змінитися ознаки права і їхнє сприйняття. При цьому відбувається формування нових властивостей реальності, змінюються ознаки права як міри свободи формально рівних індивідів.

Утрата догмою права своєї стійкості, по-перше, означає кризу сучасної правової нормативності. Цю кризу іменують також інфляцією права, яка виражена у невідповідності кількості правових нормативів соціальним потребам людини і суспільства, коли кількість нормативно-правових актів переходить усі розумні межі. Інфляція права розвиває не лише законодавчі масиви, але й поле їх практичної реалізації, а тому вражає також догму права. Криза нормативності, що породжує інфляцію, втрату легітимності та веде до ігнорування загальнообов'язковості, руйнує догму права, оскільки вона починає переходити межу не правових практик.

З іншого боку, плинність та нестабільність догми права виражається також у сфері юридичної науки, де вона часто залишається осторонь дискусій щодо фундаментальних засад права, переходячи в площину галузевих досліджень. Але й на цьому рівні догматика за останні роки пережила величезну кількість змін та трансформацій, породжуваних ідеями прав людини, індивідуальної свободи та демократизації.

Специфіка сучасного розуміння догми права, як бачимо, виражена в тому, що догма права розглядається не просто як напрямок наукового осмислення правового життя. Догма права, існуючи на різних рівнях правової реальності, виражає онтологічні компоненти права.

У цьому контексті висловлюються ідеї щодо того, аби розглядати догму права як одну зі складових структури права.

Таким чином, через ознаку структурності розкривається єдина природа права, що дозволяє йому залишатися правом в абсолютно різних за специфікою, складом учасників у різних сферах життя суспільства і людини – від міжособистісних правових комунікацій до транснаціональних і глобальних правових відносин та інститутів. Розгляд права крізь призму його структурності дозволяє не лише по-новому співвіднести право, систему права і правову систему, але й розкрити його фундаментальні онтологічні основи, специфіку дії та ефективності.

Виходячи з широкого розуміння догми права, можна запропонувати таке її визначення. *Догма права – це структурний компонент права, що існує поряд із ціннісною та статусною характеристикою права і становить сферу юридичної науки (догматична юриспруденція), юридичної практики та юридичної освіти у вигляді діючої системи позитивного права і правових категорій та понять, у яких ця система відображена.*

В. М. Стратонов,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
А. О. Гавловська,
старший викладач кафедри галузевого права,
Херсонський державний університет

ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОМПЛЕКСНИХ ТА АДРЕСНИХ МОЛОДІЖНИХ ПРОГРАМ

Як будь-який вид правових відносин формування та реалізації молодіжних програм ґрунтується на системі правових принципів. Принципи права – це основні засади формування, розвитку і функціонування права, які відбивають сутність і призначення права та втілюють у собі найважливіші ціннісні орієнтири суспільства і визначають конкретний зміст і загальну концептуальну спрямованість правового регулювання суспільних відносин [1, с. 7].

Аналіз наукових джерел в сфері дослідження правової природи правових принципів дає змогу визначити обставини, які обумовлюють їх значення, в тому числі і в регулюванні комплексних та адресних молодіжних програм. Отже, правові принципи мають такі значимі властивості:

- 1) вища імперативність, універсальність, загальнозначущість;
- 2) спрямовують розвиток і функціонування всієї правової системи;
- 3) визначають напрями правотворчої, правозастосовчої та іншої юридичної діяльності;
- 4) координують функціонування механізму правового регулювання;
- 5) виступають найважливішим критерієм законності дій громадян, посадових осіб та інших суб'єктів права;
- 6) сприяють подоланню прогалин у праві;
- 7) впливають на рівень правосвідомості і правової культури в суспільстві;
- 8) правовим принципам притаманні стійкість і стабільність протягом невизначено тривалого часу [2].

При дослідженні питання принципів правового регулювання комплексних та адресних молодіжних програм слід зауважити, що «правові принципи визначають основи правового регулювання суспільних відносин загалом, визначають керівні засади правотворчості, правозастосування, правової охорони в державі, служать орієнтиром в правовому вихованні та професійної правосвідомості законодавця та суб'єктів правозастосування в сфері молодіжної політики» [3, с. 8].

Передумовами формування принципів започаткування та реалізації державними органами комплексних та адресних державних молодіжних програм стали норми Конституції України, законодавства та теоретичні розробки в даній сфері.

Аналізуючи вплив загальноправових та спеціальних принципів на формування принципів правового регулювання комплексних та адресних муніципальних молодіжних програм ми дійшли висновків, що дана система принципів включає в себе такі групи принципів:

1. Принципи міжнародного права (такі як: повага до прав людини, їх невідчужуваність від особи, рівність прав та свобод людини незалежно від статті, раси, національності, місця проживання, походження, віросповідання, політичних переконань, майнового та посадового статусу та приналежності до громадських організацій) [4;5];

2. Загальноправові принципи (принципи справедливості, рівності, свободи, гуманізму, принцип правової визначеності, пропорційності й добросовісності, принцип рівності, демократизму) [6, с. 14].

3. Принципи молодіжної політики (принцип цілісності державної молодіжної політики; принцип комплексної та скоординованої реалізації молодіжної політики; принцип соціального партнерства; принцип профілактичної роботи; принцип рівності суб'єктів молодіжної політики [3, с. 9]; повага до поглядів молоді та її переконань; правовий захист молодих громадян (перш за все осіб, які не досягли 18 років) з метою створення необхідних стартових можливостей для їх повноцінного соціального становлення та розвитку; надання прав та залучення молоді до безпосередньої участі у формуванні й реалізації політики та програм, що стосуються суспільства взагалі і молоді зокрема; сприяння ініціативі та активності молоді в усіх сферах життєдіяльності суспільства [7].

4. Галузеві принципи (наприклад, принципи соціального становлення та розвитку молоді; повага до загальнолюдських цінностей, прав людини і народів, історичних, культурних, національних особливостей України, її природи; врахування потреб молоді, співвіднесення їх реалізації з економічними можливостями держави; відповідальність держави та створення умов щодо саморозвитку і самореалізації молоді; відповідальність кожного молодого громадянина перед суспільством і державою за додержання Конституції України, законодавства України; доступність для кожного молодого громадянина соціальних послуг і рівність правових гарантій) [8].

5. Спеціалізовані принципи формування та реалізації молодіжних програм (принцип доцільності, принцип залишкової компетенції [3, с. 9], економічної та соціальної ефективності, оптимального співвідношення заходів та передбачуваних результатів, принцип свідомої необхідності молоді в суспільно-корисній діяльності, принцип децентралізації, принцип загальності, науковості, принцип адресності, принцип інтеграції).

Визначимо поняття та проаналізуємо окремі спеціалізовані принципи формування та реалізації молодіжних програм.

Визначення поняття «принцип доцільності молодіжних програм» слід формувати виходячи з семантики слова доцільність. Так, тлумачний словник визначає «доцільність – це відповідність явища або процесу відносно завершеному стану, матеріальна або ідеальна модель якого представляється як ціль» [9, с. 53]. Отже, принцип доцільності молодіжних програм – здатність молодіжної програми досягти однакового змодельованого кінцевого результату незалежно від початкових умов, а саме, досягти прогнозовану соціально-обумовлену мету в умовах економічних, соціальних та політичних змін при ефективності застосування тих чи інших заходів. Проте, існує неприпустимість підміни принципу законності доцільністю формування та реалізації молодіжних програм. Протиставлення даних принципів в молодіжній політиці означає, що суб'єктам правових відносин надається можливість приймати найбільш ефективні, доцільні рішення в межах правового поля, визначеного нормою права.

Принцип залишкової компетенції при формування та реалізації молодіжних програм – до залишкової компетенції державних органів та органів місцевого самоврядування при формуванні та реалізації муніципальних та адресних молодіжних програм належать ті повноваження, які не були реалізовані суб'єктами молодіжної політики з більш вищим правовим статусом при формуванні загальнодержавних комплексних програм. В такому випадку залишкові компетенції можуть бути включені до виняткових компетенцій суб'єктів молодіжної політики відповідної ланки або спільної компетенції всіх суб'єктів даної сфери суспільних відносин.

Принцип інтеграції формування та реалізації молодіжних програм в управлінні молодіжною програмою знаходиться на більш високому рівні, ніж управління проектами даної програми, і концентрується навколо побудови і управління структурою проектів, їх механізмів інтеграції, активного реагування на зміни в зовнішньому оточенні і передбачення таких змін.

Функція інтеграційної діяльності полягає в тому, щоб об'єднати цілі, що формуються молодіжною програмою, побудувати чіткий і здійснюваний план програми, розвинути у суб'єктів здатність до реагування на зміни в зовнішньому середовищі за допомогою планування, контролю, моніторингу, координації, аналізу альтернатив і ініціації змін у всіх пов'язаних між собою проектах програми.

В загальній теорії управління принцип інтеграції базується на принципах програмної інтеграційної діяльності: принципі новаторського мислення, принципі гнучкості до змін, принцип об'єднаної компетенції та принципі визначення цінності [10].

Зокрема, слід зазначити, що не всі правові принципи формування та реалізації молодіжних програм обов'язково повинні бути сформульовані у правових нормах. Тому, окремі науковці виділяють писані і неписані, явні і неявні принципи права, принципи прямої фіксації і непрямой фіксації (коли принципи права логічно випливають із сукупності норм) [1, с. 7].

ЛІТЕРАТУРА

1. Колесніченко В.В. Принципи права Європейського Союзу: загальнотеоретичне дослідження: автореферат дис. .. канд. юрид. наук: 12.00.01/ Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2010. – 22 с.
2. Старчук О. В. Щодо поняття принципів права. // Теорія та історія держави і права. Філософія права [Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2012_2/40.pdf
3. Тимофеева Р. И. Конституционно-правовые основы государственной молодежной политики: автореферат дис.... кандидата юридических наук 12.00.02 / Челябин. гос. ун-т. – Челябинск, 2006. – 26 с.
4. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду
5. ООН від 26.06.1945 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010
6. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами у відповідності з Статутом Організації Об'єднаних Націй від 24.10.1970 р. [Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_569
7. Погребняк С.П. Основоположні принципи права: автореферат дис. .. канд. юрид. наук: 12.00.01/ Національна академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2009. – 37 с.
8. Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» від 15 грудня 1992 року №2859-ХІІ [Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2859-12>
9. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 року № 2998-ХІІ [Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2998-12>
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170 000 слів/ Укладач і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь; ВТФ «Перун», 2001. – 543 с.
11. Керівництво з інноваційними проектами і програмами організацій [Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу: <http://edu.minfin.gov.ua/P2M/Pages/Codex.aspx>

ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ЩОДО СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Ефективність досудового слідства безпосередньо пов'язана з рівнем теоретичного осмислення сутності та значення слідчих дій, особливостей вирішуваних ними завдань збирання, дослідження, оцінки і використання доказів з метою встановлення істини в кримінальній справі. З прийняттям нового кримінально-процесуального законодавства постала потреба дослідження слідчих (розшукових) дій. Дослідження цієї проблеми призначене забезпечити пізнання різноманітних аспектів слідчих дій: кримінально-процесуального, морально-етичного, психологічного, організаційно-тактичного, визначення напрямів їх розвитку та удосконалення.

Особливого значення набуває розробка нових та удосконалення існуючих кримінально-процесуальних, організаційно-тактичних заходів, психологічних прийомів, що застосовуються під час провадження слідчих дій, покликаних підвищити їх якість та ефективність. В тій чи іншій мірі даній проблематиці були присвячені роботи багатьох вчених. Разом з тим на нашу думку не проводилось дослідження кримінально-процесуального, морально-етичного, психологічного та організаційно-тактичного аспектів слідчих (розшукових) дій, напрямів їх розвитку та удосконалення. Тривалий час наука як кримінального процесу, так і криміналістики потребують однозначного наукового і законодавчого визначення поняття «слідча дія», його різновидів та змісту. На це були спрямовані зусилля провідних теоретиків і практиків, напрацьований значний дослідницький матеріал, але проблема продовжує залишатися відкритою і актуальною, а сьогодні ще більш складною, оскільки з'явилося поняття слідчі (розшукові) дії. Незважаючи на те, що законодавець (ст.223 КПК України) визначає вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій в ньому зовсім не йде мова про їх поняття, а визначається лише те, що вони є діями. Тому слід зазначити, що законодавець не використовує однозначного тлумачення поняття «слідчі (розшукові) дії». У певних випадках їх зміст може передбачати розширене тлумачення, коли під слідчими розуміються всі процесуальні дії слідчого, які він вчиняє під час розслідування кримінальної справи. У вузькому значенні під слідчими діями розуміють лише ті, які направлені на безпосереднє вирішення завдань доказування. Для вирішення такої потреби необхідно звернутися до напрацювань науковців, але в теорії наук кримінального процесу і криміналістики відсутнє однозначне визначення поняття «слідчі дії». Так, деякі науковці розуміють під слідчими діями всі процесуальні акти слідчого, що вчиняються ним під час розслідування злочину: цю думку поділяють О.М. Ларін, І.М. Лузгін, І.Ф. Герасимов [1, с.148-149; 2, с.58-59; 3, с.30]; деякі – виділяють групи слідчих дій для надання особам статусу учасників кримінального процесу; припинення злочину та притягнення винних до відповідальності, забезпечення прав осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві [4, с.49-51; 5, с.183]. Частина дослідників дотримуються точки зору про включення до слідчих дій лише тих з них, які виконують функції збирання, перевірки, дослідження, оцінки доказів [6, с.19; 7, с. 205; 8, с.296].

Поняття «слідчі дії» здавна відоме в історії вітчизняного кримінального судочинства. У Статуті кримінального судочинства 1864 року цей термін був використаний для відокремлення процесуальних дій судового слідчого від тих дій, які виконувались чинами поліції [9, с.126]. У перших роботах з криміналістики автори також зверталися до терміну «слідчі дії», не з'ясовуючи їх відмінності від решти дій, що здійснюються слідчим під час розслідування злочину. Так, С.Н. Трегубов веде мову про слідчі дії на місці злочину, до яких включає всі дії, які вчиняються слідчим на місці події. Поряд з цим автор зазначає про особливо вагоме значення таких слідчих дій як огляд, обшук, освідування, дослідження речових доказів [10, с.16-61]. Тобто, законодавцем, вченими, судовою владою ототожнювалися поняття «слідчі дії – дії слідчого», відбувалося їх розширене юридичне тлумачення. То як бути в сьогоdnішньому трактуванні слідчої (розшукової) дії, адже слідчий не може проводити розшукові дії, може необхідно було говорити про пошукові дії, що на нашу думку не підмінювало б поняття, а правильно дозволяло визначати як поняття так і мету та сутність слідчої (розшукової) дії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ларин А.М. Расследование по уголовному делу. Планирование, организация. – М.: Юрид. лит., 1970. – 224с.
2. Лузгин И.М. Расследование как процесс познания. – М.: Юрид. лит., 1969. – 178с.
3. Герасимов И.Ф. Некоторые проблемы криминалистики // Ленинский принцип неотвратимости наказания и задачи советской криминалистики. – Свердловск: Изд-во УГУ, 1972. – С.25-37.
4. Тетерин Б.С., Трошкин Е.З. Возбуждение и расследование уголовных дел. – М. – 1997 – 237с.
5. Уголовный процесс: Учебник для студ.юр. вузов и факультетов / Басков В.И., Гуценко К.Ф., Ковалев М.А., Куцова Э.В. и др. – М.: Зерцало, 1997. – 509с.
6. Бахин В.П. Понятие, сущность и содержание криминалистической тактики. Лекция. – К, 1999. – 34с.
7. Шепітько В.Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський та російсько-український). За ред. акад. НАН України В.Я. Тація. – Харків.: Право, 2001. – 560с.
8. Тертишник В.М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. – К.: А.С.К., 2002.—1056с.
9. Горбачов О. Слідчі дії: термінологія, поняття, види // Вісник Академії правових наук України. – X, 1997. – Вип.2. – С. 125-130.
10. Трегубов Н.С. Основы уголовной техники. Научно-технические приемы расследования преступлений. Практическое руководство для судебных деятелей / Изд. юрид. книжного склада «Право». – Петроград, 1915. – 334с.

***В. В. Чайковська,**
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного та господарського права,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова*

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ ЯК ПРЕДМЕТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Визначення на законодавчому рівні зовнішньоекономічної діяльності (далі – ЗЕД) міститься як у Господарському кодексі, так і в Законі «Про зовнішньоекономічну діяльність» (далі – Закон «Про ЗЕД»). У Кодексі (ст. 377) під нею розуміється «господарська діяльність, яка в процесі її здійснення потребує перетинання митного кордону України майном... та/або робочою силою», а у Законі – як «діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами».

Як видно, ці визначення не передбачають участі держави у ЗЕД, адже у них йдеться про участь суб'єктів господарювання, до яких згідно з ст. 8 ГК держава не відноситься. Однак, це не відповідає реальному стану зовнішньоекономічних відносин. Не можна заперечувати зовнішньоекономічну функцію держави. Зокрема, М. Булкат, досліджуючи зовнішньоекономічну функцію держави України, виділяє її наступні елементи: 1) стимулювання розвитку національної економіки ззовні; 2) стимулювання інтеграції в світову економіку; 3) зовнішньоекономічне співробітництво; 4) участь в роботі міжнародних економічних організацій та їх об'єднань; 5) захист та забезпечення економічної безпеки, економічного суверенітету та економічної незалежності [с. 89].

З юридичної точки зору складовими ЗЕД держави постають такі напрями діяльності держави через її органи:

- 1) укладення державою міжнародних договорів з економічних питань ;
- 2) прийняття нормативно-правових актів та інших джерел національного права, що регулюють зовнішньоекономічні відносини за участю суб'єктів господарювання;

3) здійснення заходів з планування зовнішньоекономічних зв'язків та розвитку зовнішньоекономічної діяльності шляхом прийняття відповідних планових документів.

4) участь у формуванні складу та участь у діяльності органів міжнародних економічних організацій (таких як Світова Організація Торгівлі, Міжнародний Валютний Фонд тощо, членом яких є держава)..

5) існування у правовідносинах, що мають економічний характер, з іншими державами при виконанні міжнародних договорів.

Суб'єктами, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність держави від її імені у нашій державі є Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України та інші органи державної влади, склад та роль яких у здійсненні державою ЗЕД є неоднаковим та потребує окремого дослідження.

Участь держави у ЗЕД відображається на зв'язку між положеннями національного законодавства про ЗЕД та міжнародним економічним правом.

Не випадково, у літературі зазначається, що «під міжнародним економічним (господарським) правом необхідно розглядати галузь міжнародного публічного права, що регулює міжнародні економічні відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права» [1, с. 19]. Зовнішньоекономічні відносини та міжнародні економічні відносини у цьому зв'язку постають як явища, пов'язані один із одним.

У міжнародно-правовій літературі зазначається, що міжнародне економічне право (далі – МЕР) необхідно розглядати у вузькому та широкому значеннях. У вузькому значенні МЕР розглядається як сукупність норм, що регулюють відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права. У широкому значенні МЕР – це сукупність норм, що регулюють економічні операції будь-якого роду, за умови, що останні виходять за межі однієї держави, носять транснаціональний характер [2, с. 35-36; 3, с. 197; 4, с. 225; 5, с. 22-25].

У цьому контексті має бути враховано, що участь держави у міжнародних економічних відносинах значною мірою відбувається на рівні безпосередньої участі у міжнародних економічних, інвестиційних та фінансових угодах, а також на рівні встановлення міжнародно-правових правил щодо здійснення економічної діяльності у зовнішньоекономічному просторі. В обох цих випадках можуть бути виявлені елементи міжнародного публічного та міжнародного приватного права, але здебільшого розвести чітко ці категорії в окремих актах МЕР стає неможливим. Наприклад, Міжнародна угода між Урядом України та Урядом Королівства Швеція про сприяння та взаємний захист інвестицій, підписана 15.08.1995, що набула чинності 01.03.97 р. встановлює не лише правила інвестування, але й зобов'язання держав щодо гарантування захисту інвестицій, положення щодо експропріації та взаємні відносини щодо інвестування. Поряд із цим, визначальний публічно-правовий інтерес участі держав у регулюванні та здійсненні цих відносин, найбільшою мірою наближають ці відносини до публічних.

Участь держави у ЗЕД інвестиційного характеру підтверджує й широкий склад суб'єктів цієї діяльності, а також те, що ЗЕД не є виключно господарською діяльністю, має трактуватися ширше, адже може реалізовуватись й не суб'єктами господарювання в інших формах (зокрема, у формі інвестиційної діяльності).

У зв'язку із цим доречно заперечити й думці В.В. Поєдинок, яка пояснює суперечність між широтою суб'єктів інвестиційної діяльності та обов'язковою участю суб'єкта господарювання у господарських відносинах наступним: «Інвестиції не господарюючих суб'єктів мають непостійний, епізодичний характер, а відтак не можуть бути охарактеризовані як окремий самостійний вид «діяльності» [с. 67]. Таке пояснення є вельми сумнівним. По-перше, останнє твердження не є точним за змістом. Наприклад, держава не є суб'єктом господарювання (про це прямо зазначено у ст. 8 ГК), але навряд чи можна говорити про те, що інвестиційна діяльність держави не має постійного характеру. По-друге, той факт, що для окремих негосподарюючих суб'єктів інвестиційна діяльність не є основною, жодним чином не спростовує відмінність логічного кола інвестиційної діяльності від логічного кола господарської діяльності.

Як видається, у цьому разі дослідники господарського права йдуть хибним шляхом – замість обґрунтування того, що коло видів діяльності, які регулюються господарським правом та призводять до виникнення господарських відносин, ширше за господарську діяль-

ність, вони намагаються безпідставно розширити зміст господарської діяльності. Участь держави у ЗЕД це достеменно спростовує.

Віднесення до ЗЕД інвестиційної діяльності за участі держав– нерезидентів, що передбачає капіталовкладення в економіку України, а також інвестиційної діяльності вітчизняних учасників господарських відносин щодо капіталовкладень в економіки інших держав має важливий практичний аспект. Іноземні держави у цих відносинах також стають учасниками ЗЕД. Саме у цих відносинах виникають специфічні регулятори МЕРП щодо гарантування та взаємний захист інвестицій, специфічні вимоги національного законодавства щодо дозволеного порядку інвестування за межі України, державних гарантій захисту іноземних інвестицій, реєстраційного порядку іноземного кредитування та інші специфічні положення, що відрізняють зовнішньоекономічну інвестиційну діяльність від інвестиційної діяльності у внутрішньогосподарському обігу України.

Висновок. Зовнішньоекономічну діяльність доречно розглядати у двох аспектах: як ЗЕД держав та ЗЕД учасників господарських відносин. У такому значенні вона стає предметом бінарного регулювання господарського та міжнародного економічного права.

Здійснюючи ЗЕД держава виступає у безпосередні господарські відносини через свої органи, а також формує загальне поле зовнішньоекономічної діяльності, виступаючи її регулятором та гарантом захисту прав та законних інтересів суб'єктів цієї діяльності.

Виведення держави з кола суб'єктів ЗЕД заважає цілісно та об'єктивно розглядати зміст сучасних господарських відносин, особливо на їх міжнародному економічному рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тынель А. Курс международного торгового права / Тынель А., Функ Я., Хвалеи В. – Минск: Амалфея, 2000. – 2-е изд. – 704 с.
2. Шумилов В. М. Международное экономическое право в эпоху глобализации / В. М. Шумилов. – М.: Международные отношения, 2003. – 272 с.
3. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть: учеб. для студентов юрид. фак. и вузов / И. И. Лукашук. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – 432 с.
4. Антонович М.М. Міжнародне публічне право / М. М. Антонович. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2003. – 308 с.
5. Опришко В. Ф. Міжнародне економічне право: Підручник. – Видання друге, перероблене і доповнене. – К.: КНЕУ, 2003. – 311 с.

А. Р. Чанишева,

кандидат юридичних наук, доцент,

Національний університет «Одеська юридична академія»

ДІЯ АКТИВ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У ЧАСІ ЩОДО ОКРЕМИХ ВИДІВ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Кодифікацією цивільного законодавства та прийняттям Цивільного кодексу було завершено формування в Україні цивільного законодавства, що відповідає умовам ринкової економіки.

Почався етап його удосконалення в напрямках надання йому більшої доцільності та формальної визначеності. Проте, якщо звернутись до проблеми дії актів цивільного законодавства у часі, то уже при першому наближенні помічається, що законодавство не дає однозначної відповіді на запитання, які виникають у процесі правозастосування.

З огляду на викладене звернення до проблеми виникнення зобов'язальних правовідносин слід визнати актуальним.

Особливу увагу у зв'язку з тлумаченням і застосуванням частини першої ст. 5 ЦК привертають цивільні правовідносини щодо забезпечення виконання зобов'язань, а також цивільні правовідносини, в рамках яких реалізується цивільно-правова відповідальність. Їх особливість полягає в тому, що їх виникнення ставиться під умову виникнення обставин, стосо-

вно яких на момент укладення договору взагалі невідомо, настануть вони чи ні. Викладене тут твердження за своїм юридичним змістом є тотожним положенню частини першої ст. 212 ЦК, що визначає правочини, які вчиняються під умовою настання обставини, що отримала назву відкладальної. Відкладальна умова правочину (договору) за буквою частини першої ст. 212 ЦК має стосуватись правочинів. Але при цьому нічого не передбачається стосовно встановлення відкладальної умови стосовно частини правочину. У доступній літературі нам не вдалось зустріти навіть саму постановку проблеми погодження сторонами правочину (договору) відкладальної обставини щодо окремих умов правочину (договору). З огляду на те, що законодавець, встановлюючи правила про недійсність правочинів, формулює окреме положення про недійсність частини правочину, можна було б стверджувати, що відсутність законодавчого положення про можливість поставлення частини правочину під відкладальну умову означає, що це є неможливим. З іншого боку, трудно знайти аргументи на користь заборони ставити частину правочину під умову настання відкладальної обставини. У цьому немає будь-якого сенсу, особливо з урахуванням того, що немає перешкод для того, щоб виокремити частину правочину і оформити її як окремий правочин (договір). Тому у частині першій ст. 547 ЦК йдеться про «правочин щодо забезпечення виконання зобов'язань».

Правочин щодо забезпечення виконання (основного) зобов'язання неустойкою зазвичай є лише частиною договору, що є підставою цього зобов'язання. Проте з урахуванням викладеного вище, він може розглядатись і як окремий правочин, що підпадає під формулювання частини першої ст. 212 ЦК, тобто як правочин, вчинений під відкладальною умовою. Якщо це – так, то відносини зобов'язання щодо сплати неустойки з моменту укладення договору не виникають. Вони виникають з моменту вчинення боржником порушення основного зобов'язання. А це порушення є підставою зобов'язання щодо сплати неустойки. Отже, відповідно до частини першої ст. 5 ЦК відносини щодо сплати неустойки регулюють актами цивільного законодавства, що були чинними (набрали чинності) на день, коли боржник припустився порушення зобов'язання, забезпеченого неустойкою. Це твердження слід визнати правильним і стосовно випадків, коли неустойка встановлюється законом, як це передбачено частиною першою ст. 548 ЦК, або законодавством, або згідно з положеннями абзаців першого та третього частини другої ст. 551 ЦК.

Правочин щодо забезпечення виконання зобов'язання завдатком може бути вчинений і окремо, і як частина (умова, декілька умов) договору, що є підставою виникнення зобов'язання, забезпеченого завдатком. Такий правочин також слід вважати вчиненим під відкладальною умовою, тобто на нього поширюється частина перша ст. 212 ЦК, а відносини (зобов'язання) щодо завдатку виникають з дня порушення зобов'язання (боржником чи кредитором). Відтак, ці відносини згідно з частиною першою ст. 5 ЦК регулюються актами цивільного законодавства, що були чинними на день порушення зобов'язання, забезпеченого завдатком.

Закону не буде суперечити включення умов про поруку до договору, що є підставою зобов'язання, яке забезпечується порукою, і підписання такого договору його сторонами і поручителем. Але частина перша ст. 553 ЦК передбачає укладення договору поруки як окремого. Якщо стосовно договору купівлі-продажу В.А. Белов пише, що обов'язок оплати товару виникає не з укладення договору, а пізніше, тим більше він повинен був би визнати, що з укладенням договору поруки будь-які права та обов'язки у його сторін теж виникають. Але він пише, що на підставі договору поруки виникають гарантійні правовідносини (а не зобов'язання). До їх змісту, на його думку, входять, зокрема, регулятивні обов'язки поручителя зробити усе можливе для належного виконання забезпеченого порукою зобов'язання – від вербального і майнового впливу на боржника до самостійного виконання зазначеного зобов'язання [1, с. 825]. Але цьому обов'язку поручителя кореспондує не право вимоги кредитора, а його право очікування [1, с. 815].

Повертаючись до проблеми виникнення поруки як відповідного цивільного зобов'язання, слід визнати, що з моменту укладення договору поруки не виникають ні фактичні, ні юридичні відносини між його сторонами, бо цей договір є правочином під відкладальною умовою. Відносини щодо поруки, зобов'язання поруки, обов'язки поручителя і кореспондуючі їм права кредитора виникають у разі і з моменту порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою.

Отже, до цих відносин відповідно до частини першої ст. 5 ЦК застосовуються акти цивільного законодавства, які набули на зазначений момент (день) чинності.

Гарантія повністю відповідає визначенню правочину (ч. 1 ст. 202 ЦК) і одностороннього правочину (ч. 3 ст. 202 ЦК). Відтак, стосовно гарантії цілком доречно говорити, що вона вчиняється. Проте законодавець, можливо з метою надати законодавчому тексту вишуканої словесності, веде мову про видачу гарантії. З дня видачі гарантія є чинною (ч. 2 ст. 561 ЦК). «Чинність» гарантії слід розуміти так, що вона діє як односторонній правочин – регулятор відповідних цивільних відносин, вчинений під умовою настання відкладальної обставини. Такою обставиною є порушення боржником (принципалом) свого зобов'язання. Отже, до моменту порушення будь-яких правовідносин (зобов'язання) між кредитором (бенефіціаром) і гарантом не існує. Відтак, до гарантійного зобов'язання відповідно до частини першої ст. 5 ЦК застосовуються акти цивільного законодавства, що були чинними на день порушення боржником (принципалом) зобов'язання, забезпеченого порукою.

Слід однак визнати, що в науці панує уявлення про те, що «видача» гарантії (вчинення гарантії як одностороннього правочину) породжує гарантійні зобов'язання. Так, Л.В. Панова пише про «зобов'язання гаранта», яке за загальним правилом може бути відкликане [2, с. 611]. Раз мова йде про відкликання, то на момент відкликання зобов'язання гарантом визнається існуючим. За відсутності інших юридичних фактів слід визнати, що зобов'язання гаранта виникає з моменту її видачі (вчинення). Але Л.В. Панова визначає гарантію як «письмове зобов'язання» [2, с. 612], тобто документ. У такому випадку «зобов'язання гаранта» означає теж саме, що і «гарантія» – термін, що вживається, зокрема, у ст. 561 ЦК і позначає документ, в якому викладається зміст зобов'язань гаранта, що виникають у разі настання юридичного факту, визначеного в цьому ж документі.

В.А. Белов пише про «правовідносини із незалежних гарантій», змістом яких є регулятивний обов'язок гаранта – турбуватись про виконання забезпеченого гарантією зобов'язання. Проте, за В.А. Беловим, зазначеному обов'язку кореспондує не право бенефіціара вимагати виконання цього обов'язку, а лише право «розрахувати» на виконання [1, с. 829-830]. Це – теж право очікування, яке цей автор сконструював єдино з метою пояснити, в якій спосіб на боці гаранта (поручителя) виникає відповідальність. Втім, потреба у такому поясненні є відсутньою взагалі: особа добровільно взяла на себе як юридично для неї обов'язкові цивільні обов'язки іншої особи. Позначення їх у Цивільному кодексі як відповідальності обумовлюється суто лінгвістичними міркуванням і не має будь-якого юридичного змісту.

Момент виникнення застави визначається у ст. 585 ЦК. Слід підкреслити, що тут йдеться про речове право і речові правовідносини, а не про зобов'язальні права і правовідносини, тому аналіз ст. 585 ЦК виходить за межі цієї статті. Що стосується зобов'язальних заставних правовідносин, то вони виникають з моменту укладення договору застави, який у тій частині, в якій він породжує зобов'язання, не може вважатись правочином, вчиненим з умовою про відкладальну обставину. Це пов'язане з тим, що виникнення таких зобов'язань не ставиться законом в залежність від порушення зобов'язання, забезпеченого заставою, оскільки ті зобов'язання мають на меті обслуговування речових правовідносин щодо застави, а не сприяння виконанню зобов'язання, забезпеченого заставою. Відтак, до зобов'язальних правовідносин щодо застави застосовуються акти законодавства, що набули чинності на день укладення договору застави і виникнення відповідних відносин.

Викладене дає підстави для висновку про те, що проблема динаміки цивільних зобов'язань потребує подальшого ретельного дослідження стосовно усіх видів таких зобов'язань, а особливо тих, які позначаються у науці як додаткові (акцесорні). Одночасно з удосконаленням положень Цивільного кодексу, що стосуються дії актів цивільного законодавства у часі, це давало б можливість внести більшу визначеність у цивільні правовідносини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белов В.А. Гражданское право. Т. IV/ Особенная часть. Относительные гражданско-правовые формы: учебник для бакалавров. – М.: Юрайт, 2013. – 1085 с.
2. Попова Л.В. Гарантія/ Договірне право України. Загальна частина: навч. Посіб./ За ред. О.В. Дзери. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 603-612.

*Г. І. Чанишева,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
Національний університет «Одеська юридична академія»*

ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТОДАВЦІВ, ЇХ ОБ'ЄДНАННЯ ЯК СУБ'ЄКТИ КОЛЕКТИВНИХ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Розробка теорії колективних трудових правовідносин є актуальним напрямком досліджень науки трудового права. У сучасний період новим імпульсом для дослідження теоретичних та практичних питань правового регулювання колективних трудових відносин стало включення до проекту Трудового кодексу України окремої Книги шостої «Колективні трудові відносини». Проте в останньому зареєстрованому проекті, як і в більшості попередніх проектах, відсутні норми про поняття, види, суб'єкти колективних трудових відносин, що суттєво ускладнює вироблення однозначного підходу до вирішення зазначених питань. До проекту Трудового кодексу України також не включені норми про правовий статус профспілок, їх об'єднань, організацій роботодавців, їх об'єднань, які також є суб'єктами колективних трудових відносин.

Метою даної статті є характеристика правового статусу організацій роботодавців, їх об'єднань як суб'єктів колективних трудових правовідносин на підставі актів чинного трудового законодавства України та внесення пропозицій щодо його закріплення у проекті Трудового кодексу України.

Аналіз чинного трудового законодавства України дає підстави для виділення таких суб'єктів колективних трудових правовідносин, як сторони соціального діалогу та їх суб'єкти, визначені у ст.4 Закону України «Про соціальний діалог в Україні», організації профспілки (дані організації визначаються у ст. 1 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», хоча у ст.4 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» про них не згадується), профспілкові органи, профспілкові представники, інші представники (представник) працівників, роботодавців, уповноважені органи роботодавця, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, органи соціального діалогу (Національна тристороння соціально-економічна рада та територіальні тристоронні соціально-економічні ради), примирні органи з вирішення трудових спорів (конфліктів).

На національному, галузевому і територіальному рівнях суб'єктами колективних трудових правовідносин, виходячи зі змісту ст. 4 Закону України «Про соціальний діалог в Україні», є профспілкова сторона, сторона роботодавців і сторона органів виконавчої влади. Кожна із зазначених сторін має своїх представників, які у ст. 4 визнаються суб'єктами відповідно профспілкової сторони, сторони роботодавців і сторони органів виконавчої влади.

На національному, галузевому та територіальному рівнях суб'єктами сторони роботодавців у ст. 4 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» визначено організації роботодавців та їх об'єднання, правовий статус яких закріплений Законом України «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності». На національному рівні суб'єктами сторони роботодавців є об'єднання організацій роботодавців, які мають статус всеукраїнських; на галузевому рівні – всеукраїнські об'єднання організацій роботодавців, що діють у межах певного виду або кількох видів економічної діяльності; на територіальному рівні – організації роботодавців та їх об'єднання, що діють на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Законом України «Про соціальний діалог в Україні» вперше передбачені критерії репрезентативності для суб'єктів профспілкової сторони та сторони роботодавців. Відповідно до части-

ни третьої ст. 4 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» для участі у колективних переговорах з укладення колективних договорів і угод, тристоронніх або двосторонніх органах та у міжнародних заходах склад суб'єктів профспілкової сторони та сторони роботодавців визначається за критеріями репрезентативності. Це означає, що суб'єктом таких видів колективних трудових правовідносин, як правовідносини із ведення колективних переговорів з укладення колективних договорів і угод, із створення і функціонування органів соціального діалогу може бути не будь-яка організація роботодавців або об'єднання організацій роботодавців, а лише ті, які відповідають передбаченим Законом критеріям репрезентативності.

Виходячи зі змісту статей 5, 6 і 7 Закону України «Про соціальний діалог в Україні», в літературі критерії репрезентативності поділяються на загальні та спеціальні [1, с.8]. Загальні критерії репрезентативності визначені у ст. 5 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» та поширюються на всіх суб'єктів профспілкової сторони та сторони роботодавців. Спеціальні критерії передбачені ст. 6 Закону і поширюються на суб'єктів профспілкової сторони та сторони роботодавців відповідного рівня соціального діалогу (національного, галузевого, територіального, локального).

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» загальними критеріями репрезентативності для суб'єктів профспілкової сторони та сторони роботодавців є:

легалізація (реєстрація) зазначених організацій (об'єднань) та їх статус;

для профспілок, їх організацій та об'єднань – загальна чисельність працівників, які працюють на підприємствах – членах відповідних організацій роботодавців;

галузева та територіальна розгалуженість.

Далі у ст. 6 Закону передбачаються спеціальні критерії репрезентативності для суб'єктів профспілкової сторони та сторони роботодавців на відповідних рівнях соціального діалогу. На національному рівні для участі у колективних переговорах з укладення генеральної угоди репрезентативними визнані об'єднання профспілок та об'єднання організацій роботодавців, які:

легалізовані (зареєстровані) відповідно до закону;

є всеукраїнськими об'єднаннями профспілок, що налічують не менш як сто п'ятдесят тисяч членів;

є всеукраїнськими об'єднаннями організацій роботодавців, на підприємствах членів яких працюють не менш як двісті тисяч працівників;

мають у своєму складі профспілки, їх організації та об'єднання організацій роботодавців у більшості адміністративно-територіальних одиниць України, визначених частиною другою статті 133 Конституції України, а також не менш як три всеукраїнські профспілки та не менш як три всеукраїнські об'єднання організацій роботодавців.

На галузевому рівні для участі у колективних переговорах з укладення галузевих (міжгалузевих) угод репрезентативними є професійні спілки та їх об'єднання, організації роботодавців та їх об'єднання, які:

легалізовані (зареєстровані) відповідно до закону;

є всеукраїнськими профспілками, членами яких є не менш як три відсотки працівників, зайнятих у відповідній галузі;

всеукраїнськими об'єднаннями організацій роботодавців, створеними за галузевою ознакою, на підприємствах членів яких працюють не менш як п'ять відсотків працівників, зайнятих у відповідному виді (видах) економічної діяльності.

На територіальному рівні для участі у колективних переговорах з укладення територіальних угод репрезентативними є професійні спілки та їх об'єднання і організації роботодавців та їх об'єднання, які:

легалізовані (зареєстровані) відповідно до закону;

є обласними, місцевими профспілками, їх організаціями та об'єднаннями, створеними за територіальною ознакою, членами яких є не менше двох відсотків зайнятого населення у відповідній адміністративно-територіальній одиниці;

є організаціями роботодавців, їх об'єднаннями, що діють на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, на підприємствах членів яких працюють не менше п'яти відсотків зайнятого населення у відповідній адміністративно-територіальній одиниці.

Правові засади оцінки відповідності критеріям репрезентативності суб'єктів профспілкової сторони та сторони роботодавців передбачені законами України: «Про соціальний діалог в Україні» від 23 грудня 2010 року №2862-VI, «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 року №4572-VI, «Про професійні спілки, їх права і гарантії діяльності» від 15 вересня 1999 року №1045-XIV, «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» від 22 червня 2012 року №5026-VI, «Про колективні договори і угоди» від 1 липня 1993 року №3356-XII, «Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців» від 15 травня 2003 року №755-VI; постановою Кабінету Міністрів України «Про порядок повідомної реєстрації галузевих (міжгалузевих) і територіальних угод, колективних договорів» від 13 лютого 2013 року №115; наказом Міністерства юстиції України «Про затвердження Положення про Єдиний реєстр громадських формувань» від 19 грудня 2008 року №2226/5, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 22 грудня 2008 року №1220/15911; актами Національної служби посередництва і примирення: Порядком оцінки відповідності критеріям репрезентативності та підтвердження репрезентативності суб'єктів сторін профспілок та організацій роботодавців, затвердженим наказом Національної служби посередництва і примирення від 21 липня 2011 року №73, Положенням про комісії з проведення оцінки відповідності критеріям репрезентативності та підтвердження репрезентативності суб'єктів сторін профспілок і організацій роботодавців, затвердженим наказом Національної служби посередництва і примирення від 1 серпня 2011 року №80, Порядком проведення Національною службою посередництва і примирення та її відділеннями в Автономній Республіці Крим та областях, в місті Києві та Київській області вибіркового перевірок для оцінки відповідності критеріям репрезентативності (підтвердження репрезентативності) суб'єктів сторін профспілок і організацій роботодавців, затвердженим наказом Національної служби посередництва і примирення від 19 серпня 2011 року №89, Методичними рекомендаціями щодо організації підготовки та проведення процедури оцінки відповідності критеріям репрезентативності (підтвердження репрезентативності) суб'єктів сторін профспілок і організацій роботодавців, затвердженим наказом Національної служби посередництва і примирення від 8 вересня 2011 року № 95 та ін.

Для визначення репрезентативності застосовуються кількісні та якісні критерії. Кількісний критерій означає визнання репрезентативними таких профспілок і організацій роботодавців, які мають передбачену законом кількість членів. Цей критерій, який вважається найважливішим, використовується на різних рівнях соціального діалогу. До якісних критеріїв відносяться фінансова та адміністративна незалежність, досвід діяльності організації, наявність організаційно-технічної інфраструктури.

Професійним спілкам та їх об'єднанням, організаціям роботодавців та їх об'єднанням, що не відповідають критеріям репрезентативності, ст. 6 Законом України «Про соціальний діалог в Україні» надане право за рішенням своїх виборних органів надавати повноваження репрезентативним організаціям та об'єднанням відповідного рівня для представлення своїх інтересів або вносити на розгляд відповідних органів соціального діалогу свої пропозиції. Ці пропозиції є обов'язковими для розгляду сторонами під час формування узгодженої позиції та прийняття рішень.

Оцінка відповідності критеріям репрезентативності та її підтвердження для суб'єктів сторін профспілок та роботодавців проводиться на рівнях: національному – для участі у колективних переговорах і укладення генеральної угоди, для делегування представників до Національної тристоронньої соціально-економічної ради, до органів управління фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування та інших тристоронніх органів соціального діалогу, участі у міжнародних заходах; галузевому – для участі у колективних переговорах з укладення галузевих (міжгалузевих) угод та для делегування представників до відповідних органів соціального діалогу; територіальному – для участі у колективних переговорах з укладення територіальних угод та для делегування представників до відповідних органів соціального діалогу.

Оцінка відповідності критеріям репрезентативності та підтвердження репрезентативності суб'єктів сторони профспілок і сторони роботодавців здійснюється: Національною службою посередництва і примирення (далі – НСПП) на національному і галузевому рівнях; відділеннями НСПП в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі на територіа-

льному рівні відповідно до Порядку оцінки відповідності критеріям репрезентативності та підтвердження репрезентативності суб'єктів сторін профспілок та організацій роботодавців, затвердженого наказом НСПП від 21 липня 2011 року №73 [2].

Національна служба посередництва і примирення та її відділення за результатами оцінки відповідності критеріям репрезентативності і підтвердження репрезентативності приймають відповідні рішення згідно із Законом України «Про соціальний діалог в Україні» і ведуть реєстр суб'єктів сторони профспілок та сторони роботодавців.

Підтвердження репрезентативності суб'єктів сторони профспілок та сторони роботодавців здійснюється один раз на п'ять років. З дати прийняття рішення суб'єкт сторони профспілок або сторони роботодавців вважається репрезентативним і не потребує додаткового визнання з боку інших сторін соціального діалогу.

Організації роботодавців, їх об'єднання є суб'єктами таких видів колективних трудових правовідносин, як правовідносини з:

ведення колективних переговорів з укладення колективних договорів, угод (генеральної, галузевих (міжгалузевих), територіальних);

формування та діяльності органів соціального діалогу у сфері праці. Національної тристоронньої соціально-економічної ради та територіальних тристоронніх соціально-економічних рад, що утворюються для ведення соціального діалогу на національному і територіальному рівнях з рівного числа представників сторін соціального діалогу відповідного рівня. Утворення даних органів є обов'язковим відповідно до частини першої ст. 9 Закону України «Про соціальний діалог в Україні». Крім того, частиною другою зазначеної статті передбачається можливість утворення за ініціативою сторін галузевих (міжгалузевих) тристоронніх або двосторонніх соціально-економічних рад та інших тристоронніх органів соціального діалогу (комітетів, комісій тощо);

вирішення колективних трудових спорів (конфліктів).

Суб'єктами перших двох видів колективних трудових правовідносин визнаються відповідно до Закону України «Про соціальний діалог в Україні» тільки ті організації роботодавців, їх об'єднання, які відповідають критеріям репрезентативності, встановленим для визначеного рівня соціального діалогу – національного, галузевого, територіального.

Обов'язковою умовою визнання організацій роботодавців, їх об'єднань суб'єктами колективних трудових правовідносин є наявність трудової правосуб'єктності. Остання правова категорія є предметом дослідження у сучасній науковій літературі [3]. Трудова правосуб'єктність професійної спілки розуміється як її правоздатність, дієздатність та деліктоздатність [4, с. 97]. Трудову правосуб'єктність організацій роботодавців також доцільно розглядати як сукупність зазначених елементів.

Сучасними дослідниками також виділяються умови набуття трудової правосуб'єктності професійної спілки. Так, на думку В.Л. Костюка, до зазначених умов слід віднести такі умови як вольову, організаційно-статутну та легалізаційно-правову [5, с. 285-289]. Як видається, такі самі умови слід вважати і умовами набуття трудової правосуб'єктності організації роботодавців. Водночас характеризуючи умови набуття трудової правосуб'єктності організації роботодавців, слід доповнити перелік названих умов репрезентативною умовою, що означає відповідність організації роботодавців, об'єднання організацій роботодавців критеріям репрезентативності, встановленим для визначеного рівня соціального діалогу, та підтвердження їх репрезентативності відповідно до чинного законодавства.

Викликає заперечення позиція розробників проекту Трудового кодексу України щодо не включення до його змісту норм про правовий статус організацій роботодавців, їх об'єднань. Передбачається, що із набранням чинності Трудовим кодексом України, Закон України «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» не втратить чинності. Однак основні положення щодо правового статусу організацій роботодавців, їх об'єднань як колективних суб'єктів трудового права, суб'єктів колективних трудових правовідносин необхідно закріпити у новому кодифікованому законодавчому акті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Березін Є. Критерії репрезентативності для суб'єктів профспілкової сторони та сторони роботодавців відповідно до Закону України «Про соціальний діалог в Україні» //Бюлетень Національної служби посередництва і примирення. – 2012. – № 1-2. – С. 8.
2. Порядок оцінки відповідності критеріям репрезентативності та підтвердження репрезентативності суб'єктів сторін профспілок та організацій роботодавців: Затверджено наказом НСПП від 21.02.2011 №73 //Бюлетень Національної служби посередництва і примирення. – 2011. – №7-8. – С. 28.
3. Костюк В.Л. Правосуб'єктність у трудовому праві: проблеми теорії та практики: Монографія. – К.: Видавель Карпенко В.М., 2012. – 464 с.; Щотова Ю.М. Професійні спілки як особливий суб'єкт трудового права України: монографія. – К.: «Генеза», 2013. – 360 с.; Циганчук Н.А. Професійні спілки як суб'єкт трудового права: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.05. – Х., 2004. – 18 с. та ін.
4. Щотова Ю.М. Зазн. роб. – С.97.
5. Костюк В.Л. Зазн. роб. – С.

А. М. Шаркова,

*аспірант кафедри правосуддя юридичного факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЗАТРИМАННОГО В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Одним із заходів, які обмежують конституційні права людини у зв'язку зі здійсненям кримінального провадження, є затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. Незважаючи на його короткостроковість, обсяг обмеження права на свободу та особисту недоторканність є значним, а тому і надзвичайно важливого значення набуває питання ефективного контролю за забезпеченням прав затриманого.

Одним із видів затримання, порядок і підстави якого передбачені КПК України, є затримання уповноваженою службовою особою в порядку ст. 208 КПК України.

Відповідно до п. 1 ст. 208 КПК України уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі, лише у випадках: 1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; 2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин. Копія протоколу затримання надсилається прокурору згідно з п. 5 ст. 208 КПК. При цьому строк такого затримання не може перевищувати 72 годин з моменту затримання, а затримана без ухвали слідчого судді особа повинна бути доставлена до слідчого судді не пізніше 60 годин з моменту затримання (для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу) або звільнена.

Тлумачення вказаних норм КПК дозволяє дійти висновку про те, що протягом 60 годин з моменту затримання особа фактично перебуває поза судовим контролем.

Разом з тим затримання являє собою тимчасовий запобіжний захід, який суттєво обмежує конституційне право на свободу та особисту недоторканність, а відтак, необхідно уявляється оцінка передбаченого законом строку тримання особи в ізоляції поза судовим контролем з точки зору достатності гарантій забезпечення вказаного права. У порівняльно-правовому аспекті слід звернутися до законодавства іноземних держав в частині правового регулювання порядку затримання особи за підозрою у вчиненні злочину.

Так, у Кримінально-процесуальному кодексі Сінгапура міститься положення, яке зобов'язує уповноважених посадових осіб, які здійснили затримання особи без попереднього дозволу суду, доставити її до магістратського (мирового) суду не пізніше 24 годин

з моменту затримання (ст. 64 КПК Сінгапура для вирішення питання про звільнення або взяття під варту затриманого).

Відповідно до ч. 1 ст. 1081 КПК Естонії, ст. 140 КПК Литви, ст. 263, 266, 268 КПК Латвійської республіки затримання в якості підозрюваного без санкції суду може бути застосовано на строк не більше 48 годин.

Відповідно до ст. 219 КПК Швейцарії про кожен факт затримання уповноважена посадова особа зобов'язана негайно повідомити прокурора, а також негайно допитати затриманого і звільнити його у разі відсутності підстав для визнання затриманої особи підозрюваним. У будь-якому разі затримання не може перевищувати 24 години з моменту фактичного обмеження свободи.

Кримінально-процесуальний кодекс Німеччини також регулює затримання уповноваженими посадовими особами (ст. 127 КПК Німеччини). Так, затриманий, якщо його не звільнено, повинен бути негайно, не пізніше наступного дня після затримання, доставлений до судді дільничного суду, у межах територіальної юрисдикції якого він був затриманий. Суддя допитує затриману особу і виносить постанову про звільнення такої особи або вирішує питання про взяття під варту.

У Хорватії існує подібний за функціями українському слідчому судді інспектор (наглядач) із затримання (англ. – «detention supervisor»). Модель здійснення контролю за дотриманням прав і свобод затриманого та правомірністю затримання за кримінально-процесуальним законом Хорватії є дворівневою. Так, відповідно до ст. 109 КПК Хорватії затриманий повинен бути доставлений до інспектора із затримання не пізніше 12 або 24 годин (залежно від територіальної юрисдикції місця здійснення затримання). Перевіривши правомірність затримання, інспектор негайно повідомляє про це прокурора штату, який не пізніше 10 годин з моменту доставлення затриманого до інспектора зобов'язаний допитати цю особу і прийняти рішення про звільнення або взяття під варту. Якщо протягом 20 годин з моменту фактичного затримання до затриманого не вчинено жодних за перелічених процесуальних дій, інспектор із затримання повинен звільнити таку особу.

Таким чином, у багатьох європейських країнах строк затримання поза судовим контролем не перевищує 48 годин.

При цьому, в усіх наведених КПК поряд із визначенням граничного скороченого строку затримання нормативно закріплено вимогу п. 3 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо «негайного» доставлення затриманого до судді чи іншої посадової особи, якій закон надає право здійснювати судову владу, яка не знайшла свого втілення у статті 211 КПК України.

В той же час, на вимозі «негайності» доставлення затриманої особи до суду наголошує Європейський суд з прав людини. Так, у справі Маккей проти Сполученого Королівства (Рішення по справі Маккей проти Сполученого Королівства від 3 жовтня 2006 р.) Суд зазначив, що судовий контроль при першому доставленні заарештованої особи повинен перш за все бути негайним, щоб забезпечити виявлення будь-якого жорстокого поводження, а також звести до мінімуму будь-яке необґрунтоване втручання в свободу особистості. Суворі обмеження в часі, що накладаються цією вимогою, не передбачають широкого тлумачення, інакше це б призвело до серйозного послаблення процесуальних гарантій на шкоду особистості та до ризику пошкодження самої сутності права, захищеного в цьому положенні.

Стосовно тлумачення в цьому аспекті терміну «негайно» практикою Європейського суду з прав людини визначено, що будь-який строк, що перевищує чотири дні, на перший погляд є надто довгим (Рішення по справі Орал і Атабай проти Туреччини від 23 червня 2009 р.; Рішення по справі Маккей проти Сполученого Королівства від 3 жовтня 2006 р.; Рішення по справі Настасе-Сілівестру проти Румунії від 04 січня 2008 р.). При цьому Суд підкреслює, що більш короткі строки також можуть порушувати вимогу негайності, якщо немає особливих труднощів або виняткових обставин, які перешкоджають владі доставити заарештованого до судді раніше (Рішення по справі Іпек та інші проти Туреччини від 03 травня 2009 р.; Рішення по справі Канджов проти Болгарії від 6 лютого 2009 р.).

До того ж, як наголошує Європейський суд з прав людини, п. 4 ст. 5 Конвенції вимагає в першу чергу наявність незалежного правового засобу, за допомогою якого особа, яка утримується, має можливість негайно постати перед суддею, який визначить законність триваючого утримання (Рішення по справі Горшков проти України від 8 листопада 2005 р.).

Як зазначають автори Посібника Європейського суду з прав людини та Ради Європи зі статті 5 Конвенції про захист прав та основоположних свобод судовий контроль за затриманням повинен бути автоматичним і не може залежати від попередньої заяви затриманої особи (Рішення по справі Маккей проти Сполученого Королівства від 3 жовтня 2006 р.; Рішення по справі Варга проти Румунії від 01 липня 2008 р.; Рішення по справі Віорел Бурзо проти Румунії від 30 вересня 2009 р.). Автоматичний характер судового контролю необхідний для досягнення мети цього положення, оскільки особа, яка була піддана жорстокому поводженню, може бути нездатна подати заяву до суду про перегляд правомірності її ув'язнення. Це так само стосується і інших вразливих категорій арештованих, наприклад, осіб з психічними розладами або осіб, які не володіють мовою, якою спілкується посадова особа, наділена судовою владою (Рішення по справі Маккей проти Сполученого Королівства від 3 жовтня 2006 р.; Рішення по справі Ладент проти Польщі 18 червня 2008 р.).

Вище викладені положення свідчать про необхідність подальшого наукового дослідження механізму забезпечення прав затриманого в кримінальному провадженні, передбаченого КПК України, та його оцінки з точки зору відповідності європейським стандартам.

О. М. Шпакович,
*доктор юридичних наук, доцент кафедри порівняльно і європейського права
Інституту міжнародних відносин,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

«ВЛАСНЕ ПРАВО» ЯК ЕЛЕМЕНТ МЕХАНІЗМУ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Нарізі питання про право міжнародних організацій і його природа є дискусійним в теорії міжнародного права. Між вченими все ще залишаються розбіжності у поглядах на юридичну природу і структуру права міжнародних організацій. На погляд Г. Тункіна, діяльність міжнародних організацій регулюють: 1) норми загального міжнародного права; 2) норми статутів організацій; 3) норми міждержавних договорів, що стосуються правового положення декількох або однієї міжнародної організації; 4) норми міжнародних договорів, укладених організацією з державами і іншими міжнародними організаціями. Частиною права міжнародних організацій як галузі міжнародного права є всі норми, за виключенням норм загального міжнародного права; 5) норми, що створюються самою міжнародною організацією (правила процедури, діяльність органів і т.п.), тобто, норми, що стосуються функціонування самої організації є міжнародно-правовими і є частиною права міжнародних організацій. Норми, що регулюються відносини міжнародної організації і її службовців належать до особливої категорії. Це міжнародно-правові норми особливої властивості, не є частиною міжнародного права, і, відповідно, частиною права міжнародних організацій. Ці норми складають особливу частину міжнародної юридичної системи [1, с. 65].

Т. Циганкова, Т. Гордєєва виділяють три групи норм: 1) внутрішнє право («власне право») – правила процедури, статус персоналу, фінансові питання і т.п.; 2) зовнішнє право – відносини з іншими міжнародними організаціями, відносини з країною перебування та т.п.; 3) норми, що забезпечують участь МО у процесі міжнародної нормотворчості [3, с. 22-23]. З таким поглядом не можна погодитися, оскільки власне право необхідно відрізнити від внутрішнього права, насамперед через те, що власне право міжнародної організації, на нашу думку, є більш ширшим поняття ніж внутрішнє право організації.

Г. Морозов виділяє три групи норм: 1) норми матеріального і процесуального права, так зване «внутрішнє право» міжнародних організацій. Одні з них регламентують саму

діяльність МО. Інші визначають характер та положення різних категорій персоналу, фінансові питання та ін.; 2) норми зовнішнього права – положення міжнародних організацій в системі міжнародних відносин; 3) особлива група норм, що забезпечує діяльність міжнародних організацій, насамперед ООН, участь у процесі міжнародної нормотворчості [1, с. 66]. На думку Г.Морозова, всі ці норми складають право міжнародних організацій, яке є частиною сучасного міжнародного права. Автор заперечує, що кожна організація має своє власне право. З поглядом автора можна частково погодитися, але на сучасному етапі розвитку міжнародних організацій, можна стверджувати, що кожна міжнародна організація має своє власне право.

В свою чергу, О. Шибаєва визнаючи право міжнародних організацій галуззю сучасного міжнародного права виділяє наступні групи норм, що регулюють діяльність міжнародних організацій: 1) норми, що відносяться до загального міжнародного права (принципи МП, що закріплюються у установчому документі організації); 2) норми внутрішнього права, які поділяються на первинні – це Статут, і вторинні – постанови міжнародної організації, мають міжнародний характер. Також до внутрішнього права відносить норми, що регулюють відносини організації з персоналом; 3) норми зовнішнього права – норми, що визначають правове положення міжнародної організації у міжнародних відносинах, зокрема, відносини міжнародної організації з державами і іншими організаціями [1, с.66-67]. З даною точкою зору не можна погодитися, оскільки норми зовнішнього права теж містяться у Статуті організації.

Більш сприйнятими, на нашу думку, є погляди Г.Тункіна та Г.Морозова.

Аналізуючи різні погляди щодо груп норм, що регулюють діяльність міжнародних організацій, пропонуємо наступну концепцію, відповідно до якої право міжнародних організацій включає чотири групи норм. До першої групи відносяться норми Статутів міжнародних організацій. Друга група норм складається із норм внутрішнього права міжнародних організацій. Третя група норм – це норми зовнішнього права міжнародних організацій. Четверта група норм – норми, що забезпечують участь міжнародних організацій у правотворчому процесі. Звідси право міжнародних організацій як галузь сучасного міжнародного права являє собою сукупність вищевказаних груп норм. В свою чергу, норми Статутів міжнародних організацій є основою для наступних груп норм.

Зауважимо, що в доктрині міжнародного права можна виділити три концепції щодо правової природи внутрішнього права міжнародних організацій, а саме:

1) норми внутрішнього права міжнародних організацій відносяться до норм міжнародного публічного права;

2) норми внутрішнього права міжнародних організацій відносяться до міжнародного права в широкому сенсі;

3) норми внутрішнього права виділяються в якості автономної системи права організації.

На нашу думку, друга концепція про міжнародно-правовий характер норм внутрішнього права є найбільш поширеною і прийнятною.

Зовнішнє право це норми, що визначають місце міжнародної організації в загальній системі міжнародних відносин: правовий інструмент, за допомогою якого міжнародна організація забезпечує свій статус в конкретних умовах її місце перебування, зв'язки з державами та іншими міжнародними і національними організаціями.

Відносини з іншими міжнародними інститутами стосуються найрізноманітніших організаційних, фінансових, політичних, правових питань, передбачених статутами міжнародних організацій та пізнішими угодами й домовленостями. Відносини з країною перебування в частині зовнішнього права стосуються режиму перебування, діяльності штаб-квартири, привілеїв та імунітетів організації в цілому. І нарешті питання міжнародного приватного права: придбання власності і матеріальних цінностей від інших міжнародних організацій; укладання контрактів на здійснення робіт, оренду транспортних засобів тощо; відкриття та використання рахунків у банках, отримання позичок; участь у судових справах, інші аспекти [3, с. 19].

Необхідно підкреслити, що володіючи обмеженою правосуб'єктністю, міжнародні організації не наділені повноваженнями створювати власну систему права, абсолютно незалежну від міжнародно-правової системи, оскільки вони засновуються на основі міжнародного договору, функціонують в міжнародній системі й створюють правила, які не можуть суперечити нормам міжнародного публічного права. Разом з цим вони створюють «власне право» міжнародної організації.

В західній літературі, такі науковці як П.Рейтер, Ідем, внутрішнє право називають власним правом, під яким розуміють сукупність норми, що визначають структуру, компетенцію органів, їх функції, а також діяльність міжнародних організацій в питаннях, пов'язаних з режимом і трудовими відносинами різних категорій персоналу, вирішенням майнових, фінансових та інших проблем. До нього також відносяться правила процедури органів, що мають важливе значення для ефективності діяльності міжнародних організацій [4, с. 315].

На нашу думку, не можна погодитися з даним визначенням, оскільки, власне право міжнародних організацій є більш ширшим поняттям за внутрішнє право міжнародних організацій. Власне право міжнародної організації складається з норм: по-перше, установчого договору міжнародної організації (зокрема, принципи, цілі та завдання організації); по-друге, норм правових актів, що ухвалюються органами організації; по-третє, норм міжнародних угод, що укладає організація та угод між державами-членами. Отже, внутрішнє право є частиною так званого власного права міжнародної організації.

Так, наприклад власне право притаманне Європейському Союзу. Зауважимо, що структура права ЄС є зовсім іншою у порівнянні з іншими міжнародними організаціями. Європейський Союз має своє власне право, так зване *acquis communautaire*. І щоб довести це, необхідно з'ясувати, що таке *acquis communautaire* в праві Європейського Союзу.

Так, поглиблення європейської інтеграції супроводжується появою нових понять у праві ЄС та внутрішньому законодавстві як держав-членів, так і третіх країн. Одним з фундаментальних понять, які з'явилися в процесі розвитку правового механізму інтеграції в межах європейських співтовариств і Європейського союзу, стало поняття *acquis communautaire* («спільного доробку»). Посилання на *acquis communautaire* є в актах Євросоюзу, які регулюють сферу зовнішніх зносин об'єднання. Воно включає:

- зміст, принципи, та політичні задачі Договорів, включно з Маастріхтським договором;
- законодавство, ухвалене з метою імплементації Договорів, та практику Суду;
- декларації та резолюції, ухвалені в рамках Співтовариства;
- міжнародні угоди та угоди між державами-членами, пов'язані з діяльністю Співтовариства.

Таким чином, якщо порівняти визначення *acquis communautaire* з визначенням власного права міжнародних організацій, то можна стверджувати, що *acquis communautaire* це і є власне право міжнародної організації.

Хоча ще однією правовою сферою, де використовується термін *acquis communautaire* є міжнародні угоди Євросоюзу. Зокрема, посилання на *acquis communautaire* зустрічається в угодах про стабілізацію та асоціацію, укладених ЄС з балканськими країнами. Так, у ст.69 Угоди про стабілізацію та асоціацію між ЄС та Хорватією, укладеної у 2001 р., говориться, що Хорватія намагатиметься поступово привести своє законодавство у відповідність з *acquis* Співтовариства, насамперед з фундаментальними елементами *acquis* внутрішнього ринку [2, с. 474].

«Спільний доробок» (*acquis communautaire*) можна визначити як сукупність правових норм, судових рішень, доктринальних понять, рекомендацій, домовленостей тощо, які виникли за час існування європейських інтеграційних організацій, вони є основою правопорядку Євросоюзу і мають сприйматися беззастережно державами-членами та країнами-претендентами на вступ до Євросоюзу.

Таким чином, Євросоюз створює свою власну правову систему.

Разом з тим, власне право кожної міжнародної організації має свою специфічну правову природу.

На думку автор, кожна міжнародна організація має свій арсенал форм, в яких знаходять втілення її правові акти, які й становлять її власне право. Власне право – це не тільки акти щодо функціонування самої організації, а й інші правові акти, такі як і установчі договори, судова практика організації, домовленості та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Муравьев В.И. Международные организации – специфические субъекты международного права / В. И. Муравйов – К.: УМК ВО, 1990. – 72 с.
2. Циганкова Т.М. Міжнародні організації: навч. Посібник / Т.М. Циганкова, Т.Ф. Гордеева. – К.: КНЕУ, 2001. – 340 с.
3. Муравйов В.І. Право Європейського Союзу: підручник / В.І.Муравйов, О.М.Лисенко, К.В.Смирнова, О.М.Шпакович [та ін.]; за ред. В.І.Муравйова. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – 704 с.
4. Reuter P. L'ordre juridique international et les traites des organisations internationales // Volkerrecht als Rechtsordnung internationaler Gerichtbarkeit Menschenrechte. – В., 1983. – S. 749.

Розділ 2

Економіка і менеджмент

ІННОВАЦІЇ В ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ: ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Перехід людства від індустріального виробництва до науково-інформаційних технологій, формування необхідних знань об'єктивно висувають серед найбільших пріоритетів науки як сферу, що продукує нові знання, і освіти як сферу, що долучає до знань суспільство в цілому і кожну людину зокрема. Саме від рівня розвиненості людини все більше залежатиме успіх будь-якої виробничої діяльності й життєдіяльності взагалі.

Стратегічні напрями модернізації освіти і науки, перевага цих сфер у суспільному розвитку України визначаються об'єктивними тенденціями загальноосвітнього розвитку і тісно пов'язані з ними внутрішньодержавними процесами. Зараз українська економіка переживає глибоку кризу, головною причиною якої було довготривале нехтування людським капіталом, в тому числі сферою освіти.

Європейські країни розпочали ґрунтовну дискусію навколо того, як озброїти людину необхідним вмінням та знанням для забезпечення її гармонійної взаємодії з технологічним суспільством, яким знанням необхідно навчити і як, що має бути результатом навчання. По-перше, освіта є найважливішим інструментом соціалізації, а проблемна освіта виховує проблемного члена суспільства. По-друге, низькокваліфікована робоча сила не може вивести економіку з кризи, сприяти її переходу на інноваційні рейки. По-третє, оскільки наша держава намагається прямувати до євроінтеграції, їй треба привести систему освіти у відповідність європейським стандартам.

Отже, без сумніву, є необхідність подальшого реформування освітньої галузі в Україні на основі європейського та вітчизняного досвіду, а також з'ясування ролі й місця освіти України в системі освіти світу, здійснення аналізу основних принципів організації освітнього процесу в контексті світового досвіду для подальшого використання у процесі вдосконалення освітньої системи в Україні, розробки освітньо-правових рекомендацій щодо подолання її недоліків.

Зважаючи на актуальність досліджуваної тематики, різні аспекти розвитку освітньої галузі достатньо широко висвітлені в працях багатьох учених і практиків: В. Андрущенко, Т. Боголіб, О. Грішнєвої, Є. Жильцова, К. Корсака, М. Лукашенка, С. Мамонтова тощо.

Система освіти в Україні, як і більшість інших сфер, перебуває у стадії реформування. Проте далеко не всі заходи, що їх було прийнято у ході змін системи освіти за час незалежності, були вдалі. Саме систематичне прийняття невдалих рішень призвело до майже кризового на сьогодні стану освіти в нашій державі.

Найбільш проблемними в системі освіти залишається загальна середня школа і професійно-технічна освіта, хоча ця ланка відіграє провідну роль у формуванні трудового потенціалу країни.

Державні стандарти затверджує Кабінет Міністрів України не частіше одного разу на десять років. Актуальність і доцільність тих чи інших навчальних предметів, збереження обсягів та кількості програмних годин не стали предметом широкого обговорення. Не було проведено аналізу світових тенденцій зростання обсягів інформації та знань, який обґрунтував би доцільність конкретних дій.

Як правило, впровадження чогось нового в зміст освіти гальмується на місцях. Це викликано небажанням змінювати звичний підхід до освіти, здебільшого через вже існуюче велике навантаження, неадекватну заробітну платню або занадто великий вік учителів, що вже є не готовими до змін.

В Україні не було зроблено аналізу стану освіти. Такі дослідження регулярно проводять розвинуті країни Заходу, вони були проведені після розвалу соціалістичного табору в більшості країн Центральної та Східної Європи. В Україні якість освіти дотепер вимірюється переважно внутрішніми показниками, а не прийнятими у світі критеріями успішності й експертними оцінками. Тому існують розбіжності в оцінці якості української освіти самими

українцями та навколишнім світом. Більшість опитуваних (переважно ними були чиновники системи освіти) – біля 80% – вважали нашу освіту не гіршою, а може і кращою з усіх у світі. У той же час міжнародна спільнота ставить нас поруч з країнами третього світу, і неефективність і неконкурентоздатність наших підприємств напряму пов'язані з низьким рівнем підготовки наших фахівців.

Загострилося питання щодо забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів підручниками. Деякі із підручників надходять у такій кількості, що їх розподіляють по одному примірнику на 3-х – 4-х школярів. Типовою є ситуація, коли підручники або основна їх частина потрапляють до шкільної бібліотеки в середині навчального року – тобто в той час, коли навчальний процес уже триває, й учні змушені були придбати ті самі підручники в торговельній мережі.

Останнім часом напрями та якість підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах не відповідають вимогам сучасного виробництва. Професійно-технічній освіті властиві загальні проблеми української освіти: низька заробітна плата, що стимулює відплив робочої сили за кордон; неналежний матеріально-технічний стан навчальних закладів професійно-технічної освіти; сформований негативний стереотип непрестижності робітничих професій; застаріла методична база системи професійно-технічної освіти; негативна демографічна ситуація; відсутність певних галузевих закладів професійно-технічної освіти тощо.

Головна проблема сучасної професійно-технічної освіти в Україні полягає в тому, що вона не відповідає потребам сьогоденної економіки. З часу розпаду СРСР змінилась економічна ситуація в Україні, форма власності багатьох підприємств, законодавство, але система профтехосвіти не змінилась, більш того, вона є гальмом розвитку ринку праці і економіки в цілому. Вона не відповідає потребам роботодавців як в Україні, так і в світі. Система профтехосвіти існує в державі відокремлено від потреб та взаємозв'язку з ринком праці. Вона повністю централізована, сама визначає потребу у кількості учнів, сама формує собі держзамовлення, існує за бюджетні кошти, не зацікавлена в кінцевому результаті – тобто працевлаштуванні і якості підготовки професійних кадрів. Внаслідок цього значні бюджетні кошти, а це біля 1,8 млрд. грн., витрачаються неефективно, про що свідчать висновки Рахункової Палати на протязі останніх 5 років.

Нагальним є питання наповнюваності профтехнічних закладів, кількості охочих навчатися робітничій професії. Причиною цього є низький престиж робітничих професій, що склався за останні роки. Ще одним чинником зменшення числа учнів у системі профтехосвіти і, відповідно, майбутніх робітничих кадрів, стало спрощення доступу до вищої освіти, що, в свою чергу, обернулося ще й разючим зниженням якості та авторитету самої вищої школи.

Вважаємо, що для вирішення зазначених проблем необхідно:

– Забезпечити адекватний до ролі вчителя в суспільстві його соціально-економічний і морально-правовий статус, прирівнявши його до статусу державного службовця.

– Сприяти розвитку психолого-педагогічних досліджень; створити умови для залучення до школи здібних і досвідчених педагогів в науковими ступенями; відродити практику діяльності педагогів-експериментаторів.

– Підвищити відповідальність педагогічних працівників всіх рівнів за результатом своєї праці; встановити дієві механізми контролю за кінцевими результатами праці вчителя.

– Органам місцевого самоврядування, виконавчій владі невідкладно провести обстеження всіх освітніх навчальних закладів, скласти перелік об'єктів, які перебувають в аварійному стані й потребують термінового капітального ремонту та реконструкції. Провести ремонт, будівництво всіх шкільних спортивних майданчиків, басейнів, дослідних ділянок, теплиць тощо.

– Знизити межу наповнюваності класів і поділу їх на підгрупи за принципами особисто-орієнтованого навчання.

– Для випускників вищих навчальних закладів, що планують в подальшому працювати викладачами вищів, створити умови, за яких кваліфікаційну категорію вони повинні отримати в середній школі. Можливо, деякі з них залишаться викладачами у школі.

- Сприяти динамічному розвитку мережі навчальних закладів різних форм власності в кожному районі з урахуванням нинішнього й очікуваного складу випускників шкіл, їх інтересів, потреб і покликання, а також регіональної специфіки та потреб ринку.
- Впровадити оподаткування (податкові канікули) підприємств, які виступають меценатами державних навчальних закладів або організують власні заклади професійної освіти.
- Створити фонд розвитку освіти, куди б спрямовувалося не менше одного відсотка від реалізації товарної продукції.
- Прийняти Закон про обов'язкове відрахування 10% прибутку на інформатизацію школи компаніями, які займаються інформаційними технологіями.
- Встановити жорсткий контроль за телерадіопростором. Запровадити законодавчі норми, при яких би жодна телерадіокомпанія не мала права існувати, не виділяючи ефірний час для освітніх і культурних програм.

*Л. В. Беззубко,
доктор наук з державного управління, професор,
Донбаська національна академія будівництва і архітектури*

МЕНЕДЖМЕНТ МІСЬКОГО І ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Спеціалізація навчання у вищих професійних закладах освіти зумовлена особливостями й напрямками розвитку економіки та народного господарства в цілому. Це своєрідне соціально-економічне замовлення суспільства на підготовку фахівців високої кваліфікації. Нині в Україні підготовка фахівців у ВНЗ ведеться із 78 напрямів, 332 спеціальностей бакалавра, 337 – спеціаліста, 334 – магістра. З метою розширення можливостей використання фахівців, цілеспрямованої їх підготовки і кращої адаптації до умов конкретної практичної діяльності запроваджена велика кількість спеціалізацій. З кожним роком з'являються потреби в підготовці кадрів з усе нових і нових спеціальностей. Це зумовлює необхідність введення навчальних дисциплін, опанування якими забезпечувало б якісну підготовку фахівців [1].

Україна є високо урбанізованою державою. Майже 70% її населення мешкає у містах, частка сільського населення становить приблизно 30% і має динаміку до подальшого скорочення. У теперішній час в Україні є 459 міст (із них 180 міст республіканського и обласного підпорядкування), в яких проживає 31378,6 тис. осіб. На 1 січня 2013 року міське населення становило 68,8%. Кількість мешканців міст свідчить про необхідність створення розвинутої міської інфраструктури.

Стратегічним завданням соціально-економічного курсу реформ української держави є створення соціально-орієнтованої ринкової економіки з розвинутим сектором міського господарства. У даному контексті, а також враховуючи структурно-інноваційний напрям економічної трансформації суспільства, важливою складовою ринкових перетворень стає всебічний розвиток міського господарства, особливо такої його складової, як житлово-комунальне. За відносно недовгий період свого існування в Україні міське господарство стало значним джерелом виробництва послуг, створення робочих місць на ринку праці, поповнення бюджету держави. Нормальне життя сучасних міст і населених пунктів неможливе без роботи спеціалістів міського господарства. Виникає проблема здійснювати підготовку фахівців в цій галузі, забезпечення навчального процесу посібниками, підручниками, методичним забезпеченням. Особливо слід зазначити необхідність в сучасних умовах здійснювати підготовку фахівців для роботи в житлово-комунальному господарстві.

Реформування житлово-комунального господарства (ЖКГ) можливе тільки за наявності необхідної кількості та відповідної кваліфікації кадрів. Для реалізації завдань реформування галузі потрібні спеціалісти з менеджменту, економіки та управління нерухомістю, в тому числі управління загальним майном в об'єднанні співвласників багатоквартирних будинків (ОСІБ), сервісному обслуговуванні, що застосовують методи бізнес-планування. Необхідний комплексний підхід до формування системи підготовки та перепідготовки кадрів,

підвищення професійного рівня працівників по всьому. Виходячи з визначених цілей розвитку та реформування житлово-комунального господарства, основними завданнями перспективної кадрової політики визнаються такі положення:

1. Забезпечення високого рівня професійної та управлінської компетентності всіх працівників органів муніципальних служб і підприємств ЖКГ.

2. Розробка та впровадження нормативно-методичної бази підготовки та перепідготовки кадрів ЖКГ.

3. Розробка і впровадження науково обґрунтованої системи оцінки ефективності діяльності підрозділів і працівників ЖКГ. Створення дієвої системи регулярної атестації працівників з попереднім їх професійним діагностуванням.

4. Формування постійно діючої системи перепідготовки та підвищення ділової та управлінської кваліфікації працівників ЖКГ [2].

Створення ОСББ як ефективного власника житла сприяє прискоренню виконання робіт з відновлення міського житлового фонду за рахунок додаткових інвестиційних надходжень. Впровадження в систему ЖКГ посад управителів будинків забезпечує ефективне використання ресурсів, що дає можливість сконцентрувати їх для більш якісного надання послуг з утримання будинків, споруд та прибудинкових територій. Відпрацювання системи професійної підготовки управителів будинків та розробка відповідної навчальної програми створює передумови для введення в держреєстр нової професії – «менеджер в галузі управління житловим господарством».

Останнім часом з'явилися праці вітчизняних вчених-економістів, господарників, фахівців у галузі управління і регулювання економіки, присвячені розвитку міського господарства. Серед них слід відзначити розробки В.М. Бабаєва, В.М. Вакуленка, О.А. Карлової [3] та інших. Водночас, далеко не всі питання сучасного розвитку міського господарства знайшли своє цілісне відображення, що не дозволяє отримати комплексне представлення про особливості міського господарства, отримати знання з перспективних напрямів розвитку його підгалузей.

Все це визвало необхідність введення в навчальний курс підготовки менеджерів та економістів дисципліни «Менеджмент міського господарства». У відповідності з розробленою програмою викладачами кафедри «Менеджмент організацій» Донбаської національної академії будівництва і архітектури було здійснено розробку навчального посібника, дистанційного курсу «Менеджмент міського господарства».

Даний посібник складається з шістнадцяти взаємопов'язаних тем, вивчення яких дає змогу отримати уявлення про міське господарство, процедуру управління в міському господарстві. Він орієнтований на сучасну активну методику навчання, у ньому застосовуються словесні, наочні і практичні методи навчання. Словесний метод навчання акцентує увагу на такій інформації, яка найповніше розкриває сутність міського господарства, її передумови та основні засади розвитку. У навчальному посібнику приведено велику кількість наочного матеріалу, який подано у вигляді схем, рисунків та таблиць.

Практичний метод зводиться до того, що після кожної теми подано: терміни і поняття, які пропонується знайти і вписати у словник, запитання для самоконтролю, які можна вносити також на колективне обговорення; практичні завдання, теми рефератів, тести.

Слід зазначити, що зміст функцій менеджменту у міському господарстві має свої особливості, пов'язані з особливостями сфери «міське господарство», специфіки діяльності підприємств цієї сфери. На специфіку менеджменту міського господарства впливають: рівень підлеглих, самостійності підприємств, наявність ресурсного та інфраструктурного забезпечення, державного регулювання функціонування підприємств, процес розвитку і реформування житлового господарства та інше. У зв'язку з появою нових форм власності та управління в процесах утримання та експлуатації житла, підприємств, в наданні комунальних послуг загальні функції менеджменту наповнюються новими специфічними функціями або функціями, які перетерпіли радикальні зміни у складі робіт з їх реалізації. Це обумовлює необхідність розгляду особливостей функціонування всієї сфери міського господарства і окремих її підгалузей.

Під менеджментом міського господарства розуміється комплекс заходів, в який залучені всі суб'єкти та об'єкти міста, які безпосередньо беруть участь у розвитку міста. Менеджмент міського господарства охоплює всі аспекти існування міста: економічний, соціальний, організаційний, нормативно-правовий, екологічний і т.п.

Об'єктом вивчення курсу є міське господарство. Предмет вивчення у дисципліні є процес розробки, прийняття та реалізації управлінських рішень на підприємствах (організаціях) міського господарства; сукупність принципів, методів, засобів і форм управління на підприємствах (організаціях) міського господарства з метою підвищення ефективності їх діяльності.

Мета дисципліни «Менеджмент міського господарства» – формування комплексу спеціальних знань і вмінь з управління підприємствами міського господарства в сучасних умовах реформування галузей у відповідності з вимогами ринкових відносин. Менеджер у міському господарстві повинен:

– *знати*: особливості управління підприємствами міського господарства в сучасних умовах реформування галузей у відповідності з вимогами ринкових відносин;

вміти: використовувати закони, принципи та методи управління для вирішення актуальних проблем міського господарства;

– ефективності управління на підприємствах міського господарства;

– розробляти напрями підвищення конкурентоспроможності та ефективності підприємств міського господарства;

– розробляти стратегії розвитку підприємств міського господарства в сучасних умовах реформування галузей у відповідності з вимогами ринкових відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи: навч. посібник/ А.І.Кузьмінський. – К.: Знання, 2005.– 486 с.
2. Прасок В.М. Кадрове забезпечення реформування житлово-комунального господарства/ В.М.Прасол. Режим ел. доступу: <http://eprints.kname.edu.ua/30565/1/80.pdf>
3. Карлова О.А. Менеджмент міського господарства. навч. посібник/ Карлова О.А. -Х.: ХНАМГ, 2008.– 266 с.
4. Беззубко Л.В. Менеджмент міського господарства: навч. посібник/ Л.В.Беззубко, О.В.Балабенко, Н.О.Пушкарьова та інші. – Донецьк: Цифрова типографія, 2014. – 367 с.

О. О. Кульга,

кандидат економічних наук,

старший викладач кафедри маркетингу

Л. О. Гузєєва,

здобувач кафедри маркетингу,

Донецький національний університет

ІСТОРИЧНИЙ ЕКСКУРС ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Сучасний стан світової економіки свідчить про її розвиток у напрямі глобалізації та інтернаціоналізації. Розвиток цих процесів має дискусійний характер, адже глобалізація та інтернаціоналізація має як негативні так і позитивні наслідки для окремих країн та світового господарства в цілому. Сучасна економічна література налічує велику кількість наукових праць і досліджень з даної тематики. Розбіжність поглядів науковців та відсутність єдиної думки стосовно визначення та походження глобалізації, а також її впливу на розвиток країн, обумовили необхідність досліджень в галузі формування геоекономіки.

Основу досліджень у галузі геоекономіки склали такі вчені, як: Кузков Ю.В., Гемват П., Грінін Л.Є., Комплектов В.Р., Костіна А.В., Кущовий Д.А., Хотянская О.Л., Іванова В.М., Єрмілова К.В., Гурова В.А., Марєна Т.В.

Метою роботи є дослідження, аналіз та узагальнення теорій становлення та функціонування глобалізації та інтернаціоналізації світової економіки.

Формування геоekonomіки. Глобалізація справляє свій вплив на всі держави, внаслідок чого відбувається: виникнення цілодобово працюючих у реальному масштабі часу світових фінансових ринків, різке збільшення масштабів і темпів переміщення капіталів, випередження зростання міжнародної торгівлі з ростом ВВП. Процес глобалізації закономірний, оскільки суспільство еволюціонує, час не стоїть на місці, а економіка розвивається. Формування світового ринку закономірно встановило і збільшило міждержавні зв'язки. Світове господарство – це система господарств окремих країн, об'єднаних міжнародним поділом праці, торговельно-виробничими, фінансовими та науково-технічними зв'язками. Основним завданням є максимізація позитивних сторін загального світового ринку. Також в процесі аналізу основних економічних теорій стало очевидним, що в даний час на світовому державному ринку все більше проявляється провідна роль принципу вільної торгівлі при збільшенні регулювання міжнародної економічної діяльності країн.

Головною особливістю сучасного етапу розвитку міжнародної економічної діяльності виступає цілісність світового господарства. Чинниками цілісності світового господарства є такі фактори, як:

- Розширення інтернаціоналізації виробництва;
- науково-технічний прогрес;
- організації і союзи, що вимагають скоординованості країн;
- проблеми, які вимагають скоординованості країн.

В процесі глобалізації відбуваються зміни, а саме:

- внутрішній (спеціалізація фірм і корпорацій) і транснаціональний поділ праці;
- вивіз капіталу за межі національних кордонів.

Сучасний етап розвитку світового господарства передбачає виникнення міждержавних зв'язків, заснованих на міжнародних конкурентних перевагах [6, с. 9]. Розглянемо роботу фінансового ринку в якості прикладу роботи ринків відокремлено в умовах глобалізації.

Фінансовий ринок, як і будь-який інший світовий ринок, схильний до процесу еволюції і, як наслідок глобалізації. Єдина відмінність фінансового ринку від інших економічних ринків полягає в тому, що він більшою мірою схильний до глобалізації.

Головним призначенням міжнародного фінансового ринку є перерозподіл акумульованих фінансових ресурсів між країнами. Розвиток процесу інтеграції національних фінансових ринків, перерозподіл фінансових ресурсів на світовому рівні призвели до глобалізації фінансового ринку.

В результаті можна зробити висновок, що глобалізація-це процес, який є, у свою чергу, сукупністю дій, що дозволяють виявляти й прогнозувати напрямок розвитку і діяльності суб'єктів глобалізації.

Також деякі країни мають можливість отримувати вигоди від фінансової глобалізації та вразливості інших держав до мінливості потоків капіталу, що перебувають під впливом якості макроекономічного фундаменту і державних інститутів. Також можливо визначити і спрогнозувати індикатори моніторингу розвитку фінансового ринку. Надалі це дозволяє визначити заходи забезпечення фінансової безпеки держави.

Наприклад, створити кредитні продукти, які будуть спрямовані на створення нової вартості. Дані методи, можливо, використовувати і на інших економічних ринках [6, с. 18]. Гео-економічний підхід до стратегії розвитку національної економіки обумовлений і наявністю гео-економічного рівня конкурентоспроможності господарства. Складність реальних просторових процесів у масштабі держави полягає в тому, що дані процеси відбуваються в конкретних географічних, культурних умовах. Тому наряду з державними економічними стратегіями, які реалізують ті чи інші макроекономічні моделі та політекономічні доктрини, можливі стратегії, які реалізують моделі просторового розвитку. В них поля і простору (як умовні аналогією фізичних явищ, корисні для логічного моделювання та вироблення управлінських явищ) сформовані взаємодією економічних, географічних та інших об'єктів і суб'єктів. У цьому випадку мова йде про геополітичних, гео-економічних та інших стратегії просторового розвитку. Головною проблемою забезпечення економічної безпеки для промислово розвину-

тих країн вважається забезпечення конкурентоспроможності економіки на різних рівнях, включаючи гео економічний. При цьому критерії та алгоритми економічної конкуренції між державами, за визначенням, відрізняються від конкуренції підприємств. Тому гео економіка як методологія між державної економічної конкуренції повинна визначати також і сукупність структурних змін, включаючи інституційні, регіональні та ін., здійснення яких необхідне для забезпечення безпечного розвитку національної економіки. Інституційна інфраструктура гео економічних регіонів формується як підсистема національної інфраструктури «безпечного розвитку». При цьому здійснюється часткова децентралізація стратегічного управління економікою, включаючи управління фінансово-кредитною системою для здійснення кредитної емісії під продукцію та послуги глобалізованих інфраструктур національної економіки та її регіональних підсистем.

У структурі гео економічних регіонів поряд з наявністю елементів опорної транспортної решітки присутня система сталого ресурсокористування, у багатьох випадках інтегрована з аналогічними системами в суміжних країнах і їхніх регіонах [11, с. 6].

При формуванні опорної транспортної решітки та систем сталого ресурсокористування плідним є ретроспективний аналіз проектів інфраструктурного розвитку країни та її регіонів, еволюції регіональних екологічних та етно-економічних систем. Це дозволяє сформулювати стратегію розвитку за принципом реконструкції етно-економічних систем на основі сучасних технологій та локалізованого поєднання сільськогосподарського та промислового виробництва. Формування гео економічних регіонів слід супроводжувати процесами утворення загальних ринків окремих товарів і послуг з країнами відповідного геополітичного та гео економічного напрямки, послідовно лібералізуємо ці ринки.

Освіта регіональних загальних ринків покликана посилити взаємодоповнення економік суміжних країн і сприяти раціоналізації ресурсокористування за рахунок обміну продуктами з різною ємністю споживання природних ресурсів, якими країни забезпечені з різним ступенем достатності. Доведено, що становлення гео економічних концепцій і просторових структур зумовлена процесами переходу від технологічного типу організації виробництва до інфраструктурного.

Порівняння часу появи і активної розробки геополітичних (початок ХХ в.) і гео економічних (1980 – і рр.). Доктрин в аспекті еволюції типів організації виробництва дозволяє стверджувати, що вони є відображенням переходу від простого промислового до технологічного, а від технологічного до інфраструктурного типам [2, 3].

Призначенням теоретичної концепції гео економіки країни є проектування і формування просторових (регіональних) структур національної економіки, що мають міжнародне, глобальне значення. Системним результатом функціонування таких структур є розвиток всіх форм культури як нормативно-програмуючої середовища відтворення господарства нації, її регіональних спільнот, міжнародної конвергенції культур [1; 4]. Основні принципи гео економічного підходу до формування стратегії розвитку національного господарства: комунікаційний, конвергенційний, логістичний, регіоналістський, просторово-часового континууму в національній та регіональній економічній культурі, сукупний принцип життєздатності гео економічних систем.

Під гео економічними системами розуміються просторові економічні системи, що формуються, функціонують і розвиваються як елементи глобальної економіки. Вирішальне значення тут мають не розміри території, а обсяг, інтенсивність, поєднання внутрішньої і зовнішньої економічної діяльності, характер управління цими системами. К принцип управління економікою, економічна безпека виступає як імперативу формування інститутів розвитку економіки як засобів дотримання балансу інтересів учасників національної і глобальної економічної діяльності. В інституційній інфраструктурі безпечного розвитку різняться групи: доктрин і політик; інститутів державного планування і програмування, агентств, корпорацій, фондів економічного розвитку.

Як економічна категорія економічна безпека країни виступає як суспільного блага. Виробництво цього блага належить до обов'язків держави і здійснюється через інститути економічного розвитку. Потреба в цьому благо з'являється на стадії формування світогосподар-

ської цілісності, коли господарства окремих країн функціонують і взаємодіють один з одним як все більш спеціалізуються частини цілого .

Також, за сучасних умов поглиблення інтеграційних процесів з країнами ЄС досить важливим, бо постає питання визначення довгострокових напрямків розвитку країн з урахуванням інтересів – торговельних партнерів. Згідно зі здійсненими розробками сьогодні можливе проведення як наукових експериментів адаптації стратегій ефективного розвитку у країнах, так і оцінки перспективності тих чи інших практичних кроків [7, с. 8].

Суть цього блага полягає у збереженні та підвищенні рівня життєздатності населення (тривалість, рівень і якість життя, підтримку необхідного і достатнього демографічного потенціалу) в умовах розвитку процесів глобалізації світового господарства, за допомогою освіти організаційно – дієвих форм, що дозволяють національним економічним суб'єктам брати участь у процесі формування та розподілу «світового доходу» утворюється в процесі глобальної економічної діяльності [9, с. 19]. Процес формування і розвитку інфраструктур слід розглядати як розширення гомеостазу міст та їх груп прояв процесів міського розвитку[8, с. 5].

Держава як цивілізаційне утворення являє собою мережу міст. Експансія держави як цілісності також здійснюється за допомогою інтернаціоналізації та глобалізації його інфраструктур.

Розширення призводить до утворення регіонів як зон поширення і впливу інфраструктур того чи іншого типу та їх поєднань, до регіонального розвитку національної економіки. У цьому зв'язку регіон представляє собою територію, що активізується і зорганізується допомогою інфраструктур, що виходять з міст.

Змістовно взаємопроникнення концепції сталого розвитку та геоekonomіки з утворенням нової концептуальної моделі безпечного розвитку виражається в поєднанні суперечливих тенденцій самодостатності, автотрофності та глобалізації [5, с. 20]. Результати розрахунків за альтернативними варіантами інтеграційної взаємодії за розробленими міжкраїнними моделями є цікавими щодо оцінки взаємовпливу зовнішньоторговельних зв'язків країн – торговельних партнерів на перспективу динамічного розвитку цих країн.

Для максимізації позитивних сторін глобалізації світового господарства, необхідно ввести спосіб створення транснаціональних груп. Міжнародна глобалізація та інтеграція в такому разі буде вигідна всім учасникам, внаслідок ефективного використання країнами власних факторів виробництва. До переваг формування інтегрованих господарських структур у контексті інтернаціоналізації їх діяльності можна віднести: збільшення прибутковості, зниження витрат на виробництво і реалізацію продукції, зниження ризиків несвоєчасних поставок сировини, можливість виходу на нові ринки, велика стратегічна гнучкість [10, с. 22]. Даний метод дозволяє створити більш глобальну систему фінансово-промислових спілок, які допоможуть оптимізувати свої витрати і вигоди.

Таким чином, можна зробити висновок, що процес глобалізації закономірний, та має вплив на всі держави та ринки. Країни можуть отримувати як вигоди, так і негативні наслідки від процесів глобалізації. У контексті глобалізації можливо формування господарських структур, які будуть вигідним усім учасникам, таким чином вони зможуть збільшити прибутковість, знизити витрати на виробництво і реалізацію продукції, знизити ризики несвоєчасних поставок на виробництво і реалізацію продукції, з'явиться можливість виходу на нові ринки та велика стратегічна гнучкість. Такі заходи дозволять країнам знизити негативні наслідки від глобалізації та інтернаціоналізації, а також максимізувати свої вигоди.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кузовков Ю.В. Глобалізація і спіраль історії. М.: Видавництво Аніма-Прес, 2010 р.
2. Панкадж Гемават. Світ 3.0: Глобальна інтеграція без бар'єрів. – М: Альпіна Паблішер, 2013.. – 415 с – ISBN 978-5-9614-4438-4
3. Грінін Л.Є. Витоки глобалізації: світ-системний аналіз-2011-№
4. Комплектов В. Р. Глобалістика – плід міждисциплінарного консенсусу // Знання. Розуміння. Вміння. – 2005. – № 3. – С. 97-100
5. Костіна А. В. Предмет і проблемне поле глобалістики // Знання. Розуміння. Вміння. – 2005. – № 3. – С. 100-111.

6. Кущовий Д.А. Розвиток міжнародної економічної діяльності країн в сучасних умовах світового господарства: автореф.дис.
7. Хотнянская О.Л. Залучення іноземних інвестицій в економіку країн через створення територій зі спеціальним режимом інвестування: автореф.дис.
8. Іванова В.М. Взаємодія національного та іноземного інвестування в нових ринкових економіках в умовах глобалізації: автореф.дис.
9. Єрмілова К.В. Прямі іноземні інвестиції в умовах формування глобального економічного простору: автореф.дис.
10. Гурова В.А. Інтеграція країн у міжнародні регіональні структури: автореф.дис.
11. Марена Т.В. Формування валютної політики країн світу в сучасних умовах: автореф.дис.

***О. В. Длугопольський,**
доктор економічних наук, доцент кафедри економічної теорії
І. В. Глодан,
слухач програми перепідготовки спеціалістів за галуззю знань
«Економіка і підприємництво» відділу післядипломної
освіти та підвищення кваліфікації,
Тернопільський національний економічний університет*

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В РЕГІОНІ (НА ПРИКЛАДІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У ринковій економіці мале підприємництво відіграє важливу роль у розвитку приватного сектору, економічного зростання, створення нових робочих місць, зміцнення економіки, підвищення рівня життя населення; у розвитку торгівлі, сфери послуг, громадського харчування; задовольняє специфічні потреби споживачів; формує індивідуальний попит; підтримує соціальну та політичну стабільність тощо. Перевагою малого підприємництва є швидка адаптація, використання інновацій та новітніх технологій. Мале підприємництво надає економіці гнучкості, мобілізує фінансові та виробничі ресурси, створює сприятливе середовище для конкуренції, що в результаті підвищує якість товарів та послуг.

Малими підприємствами визначають суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує п'ятдесяти осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 млн. євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України [1].

Кількість малих підприємств відповідного виду економічної діяльності у 2012 році відображена в таблиці 1. Так, на 2012 р. малі підприємства становили 93,5% від загальної кількості підприємств. За всіма видами економічної діяльності частка малих підприємств переважає. Мале підприємництво розвивається в багатьох галузях господарського комплексу Тернопільської області. Динаміка розвитку малого бізнесу за 2010-2012 рр. характеризується щорічним збільшенням малих підприємств за видами економічної діяльності: транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність; інформація і телекомунікації; операції з нерухомим майном; професійна, наукова й технічна діяльність. Спостерігається тенденція до зменшення малих підприємств за такими видами діяльності: сільське, лісове та рибне господарство; мистецтво; спорт; розваги та відпочинок.

Таблиця 1
Кількість підприємств за видами економічної діяльності у 2012 році (у % до загальної кількості підприємств за видами економічної діяльності)

Вид економічної діяльності	Великі підп-ва	Середні підп-ва	Малі підп-	Малі підп-ва,	Усього, одиниць
-----------------------------------	-----------------------	------------------------	-------------------	----------------------	------------------------

			ва	одиниць	
Усього	0,1	6,4	93,5	4497	4810
у тому числі:					
Сільське, лісове та рибне господарство	0,1	6,4	93,5	1028	1099
Промисловість	0,4	12,6	87,0	761	875
Будівництво	-	4,4	95,6	349	365
Торгівля, ремонт автомобілів і мотоциклів	0,1	5,4	94,5	946	1002
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	-	14,1	85,9	152	177
Тимчасове розміщення й організація харчування	-	2,7	97,3	109	112
Інформація та телекомунікації	-	1,5	98,5	128	130
Фінансова та страхова діяльність	-	-	100,0	39	39
Операції з нерухомим майном	-	2,4	97,6	370	379
Професійна, наукова й технічна діяльність	-	2,1	97,9	238	243
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	-	3,9	96,1	196	204
Освіта	-	-	100,0	19	19
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	-	2,7	97,3	71	73
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	-	5,0	95,0	19	20
Надання інших видів послуг	-	2,8	97,2	69	71

**Сформовано авторами на основі джерела [4]*

Найбільше малих підприємств у 2012 році функціонувало у сфері сільського, лісового та рибного господарств – 93,5%, що становило 1028 одиниць; у сфері торгівлі, ремонту, автомобілів та мотоциклів – 94,5% або 946 одиниць; у сфері промисловості – 87,0% або 761 одиниць. Найменша кількість підприємств в освіті; в мистецтві, спорті, розвагах та відпочинку – по 19 одиниць.

Основні показники розвитку малих підприємств, в тому числі темпи їх зростання, відображені в таблиці 2, за даними якої спостерігаємо інтенсивне зростання кількості підприємств.

*Таблиця 2
Основні показники розвитку малих підприємств*

Роки	2010	2011	2012
Кількість підприємств, одиниць	4410	4661	4997
Кількість підприємств на 10 тис. осіб наявного населення, одиниць	41	43	42
Відсотків до загальної кількості підприємств	93,3	93,8	93,5
Кількість зайнятих працівників, тис. осіб	34,8	31,2	30,0
Відсотків до загальної кількості зайнятих працівників	39,0	36,1	35,2
Кількість найманих працівників, тис.	33,3	30,4	28,5
Відсотків до загальної кількості найманих працівників	38,0	35,5	34,1
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) млн. грн.	4362,8	5327,6	5976,8
Відсотків до загального обсягу реалізованої продукції	25,3	15,8	12,2

(товарів, послуг)			
-------------------	--	--	--

Дані наведені без урахування результатів діяльності банків фермерських господарств та бюджетних установ.

**Сформовано авторами на основі джерела [4]*

У 2012 році обсяг реалізованої продукції малих підприємств Тернопільської області до загального обсягу реалізації склав 12,2% і є найменшою часткою з 2010 року. Однак, спостерігається найбільший обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) – 5976,8 млн. грн.

Одним із головних завдань розвитку малого підприємництва залишається вирішення питань зайнятості населення. Спостерігаємо тенденцію до зменшення кількості зайнятих та найманих працівників. У 2012 р. на малих підприємствах працювало 28,5 тис. найманих працівників. Відносно 2011 р. їх кількість зменшилася на 6,7%, або на 1,9 тис. осіб.

На обліку в органах Міністерства доходів області перебуває 72635 основних платників податків, з них 20153 – юридичні особи, 52482 – фізичні особи – підприємці (табл. 3). Порівняно з аналогічним періодом минулого року кількість юридичних осіб збільшилась на 350, а кількість фізичних осіб – на 120.

Таблиця 3

Дані моніторингу щодо розвитку малого підприємництва у Тернопільській області

Платники податків	Кількість зареєстрованих на 01.03.2013 рік	Кількість зареєстрованих на 24.03.2014 рік
Юридичні особи	19803	20153
Фізичні особи-підприємці	52362	52482

**Сформовано авторами на основі джерел [1; 3; 4]*

Враховуючи основні показники стану розвитку малого підприємництва в області спостерігаються позитивні тенденції: збільшення кількості малих підприємств, приватних підприємців (юридичних та фізичних осіб); ріст надходжень до бюджетів всіх рівнів від діяльності малого підприємництва.

Водночас існує низка питань яких потребує вирішення, зокрема скорочення кількості зайнятих та найманих працівників; податковий тиск, складність та обтяжливість загальної системи оподаткування. На сьогодні й досі актуальним є податковий тиск на платника податку, який до моменту оприлюднення результатів його господарської діяльності повинен сплатити авансовий платіж, передбачений сплатою податку за перший і останній місяці. За кожного найманого працівника підприємець змушений сплачувати єдиний соціальний внесок (ЄСВ) у розмірі від 36,76% до 49,7% мінімальної заробітної плати (МЗП). В якості виходу із цього складного становища приватні підприємці часто оформляють лише одного найманого працівника, або припиняють підприємницьку діяльність (працюють неофіційно, що призводить до тінізації економіки).

Також важливою проблемою, яка перешкоджає розвитку підприємництва, є корупція та надмірне втручання органів державної влади у діяльність суб'єктів господарювання. Так, у 2013 році відділом внутрішньої безпеки Головного управління Міністерства доходів та зборів області проведено 46 службових перевірок, внаслідок яких 10 працівників звільнено [2]. Додатковою проблемою є відсутність дієвого та ефективного громадського контролю за діяльністю органів влади, у тому числі з боку приватних підприємців. Існує і велика кількість необґрунтованих адміністративних бар'єрів (законів, нормативних актів, інструкцій), а підтримка малого підприємництва з боку держави є недосконалою (у 2011-2012 рр. кошти на виконання заходів обласної програми підтримки підприємництва взагалі не виділялися) [3]. Актуальною є і відсутність достовірної та повної інформації з питань розвитку підприємства, криза збуту продукції на внутрішньому ринку. Проблемою малого підприємництва також є низький рівень оплати праці, переважно у сільському господарстві, торгівлі, ремонті автомобілів, готельно-ресторанному бізнесі. Рівень кваліфікації приватних підприємців загалом є невисоким, що значно ускладнює перспективи його інноваційного розвитку, а відсу-

тність спеціальних знань у сфері бізнес-освіти, неефективний менеджмент знижують конкурентоспроможність малого бізнесу.

Перспективи розвитку малого приватного підприємництва у регіоні полягають в тому, що самостійне господарювання суб'єктів підприємницької діяльності активно впливає на формування конкурентного середовища території. Кожен підприємець намагається зайняти свою нішу на ринку товарів чи послуг, прагне випускати потрібну і якісну продукцію для суспільства, намагаючись тим самим привернути до себе споживача. Все це перетворює мале підприємництво у своєрідний двигун економічного розвитку. Мале підприємництво має великі резерви і великі перспективи, адже розвиток ринкової економіки ґрунтується, насамперед, на приватному бізнесі, особистій ініціативі, що й надає кожному можливість самореалізації і самоутвердження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гой І.В. Підприємництво [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pidruchniki.ws>.
2. Міндоходи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www/0352/ua/p/taxes>.
3. Програма розвитку малого і середнього підприємництва в м.Тернополі на 2013-2014 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://003_programa_13-14-1.doc.
4. Статистичний збірник «Статистичний щорічник Тернопільської області на 2012 рік».

В. І. Дубницький,

*доктор економічних наук, професор, академік,
Академія економічних наук України*

В. Ю. Луніна,

*старший викладач,
Донецький державний університет управління*

АСПЕКТИ ТЕОРІЇ МІСТ ЯК ПОЛЮСІВ РОСТУ (В КОНТЕКСТІ ПРОСТОРОВОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ)

Постановка проблеми. Зміна місця та ролі регіонів в світовій системі господарства, їх динамічний розвиток і активізація діяльності за межами власних територій обумовили використання просторового підходу як процес взаємодії та поєднання елементів виробничого, фінансового, інституційного та соціального характерів. *Регіон* – це елемент глобальної економічної системи, яка є ієрархією просторово-економічних систем міжнародного, міжнародно-регіонального, державного та регіонального рівнів. Тобто, базовими елементами такої ієрархії є сукупність регіональних утворень, які визначаються як II-й рівень після державного, що охоплюють безліч об'єктів і зв'язків між ними з відповідним формуванням внутрішнього та зовнішнього просторів.

Головною перешкодою при спробах забезпечення необхідного рівня конкурентоспроможності регіонами залежних країн є негативний циклічний вплив конкурентних центрів, вплив яких поширюється у вигляді регіональних кризових хвиль. При цьому регіони відкритих та інтегрованих економічних систем стають чутливими і вразливими до вільного переміщення спекулятивних капіталів та зміни фінансової політики конкурентних центрів.

Актуальним питанням для регіонів України є вибір політики власного розвитку, гео економічної стратегії та напрямів регіонально-інтеграційних процесів, які б найліпшим чином відповідали забезпеченню їх конкурентоспроможності у національному та глобальному середовищі. Разом з тим, багато аспектів даної наукової проблеми, особливо в контексті просторової конкурентоспроможності в системі регіонального ациклічного регулювання, залишаються недостатньо розкритими та обґрунтованими. Методологія формування конкурентоспроможності регіональних просторово-економічних і екологічних систем в умовах глобалізаційних тенденцій розвитку світового господарства, забезпечення і управління їх сталим розвитком знаходяться на етапі формування понятійного апарату, принципів, окреслення концепцій та виявлення відпові-

дних факторів. Ми згодні з точкою зору, Мікули Н.А., Ткача О.В., Беленького П.Ю., Варналія З.С., Павліхи Н.В., що хоча і були спроби побудови цілісної моделі просторового розвитку регіонів України, однак, існуючі наукові розробки не охопили всього комплексу методологічних завдань щодо участі регіональних просторово-економічних систем як повноправних суб'єктів розвитку світового господарства.

На наш погляд, вимагають удосконалення сучасні методики оцінки конкурентних позицій регіональних просторово-економічних систем; методичні підходи до визначення факторів і ступеня взаємовпливу цих систем на конкурентний статус окремих держав та регіонів, а також подальшого прогнозування майбутніх рівнів інтеграції їх у глобальну економічну систему.

Аналіз досліджень і публікацій. Використання теорій економічного зростання та їх практична реалізація на прикладі конкретного регіону є актуальною потребою на сучасному етапі їх розвитку. Вагомий внесок у створення фундаментального підґрунтя для таких досліджень зробили вітчизняні та зарубіжні вчені, а саме: С. Ашманов, А. Гальчинський, В. Геєць, О. Гранберг, М. Долішній, Г. Клейнер, Д. Медоуз, Р. Солоу, Д. Девіс, В. Даукінс, Д. Елісон, Р. Фіант та інші. Серед наукових праць, в яких досліджуються сучасні форми і теоретичні основи конкуренції, конкурентне середовище, проблеми забезпечення конкурентоспроможності регіонів та пошуку нових форм її досягнення необхідно виділити дослідження вчених: Т. Сарджента, Є. Прескотта, С. Уінтера, Д. Ходжсона, Р. Вернона, П. Кругмана, Р. Фатхутдінова, Г. Хамела, Дж. Хікса, О. Юданова та інших.

Найбільш значимі дослідження просторового розвитку, факторів, що визначають конкурентоспроможність на мікро– та мезорівнях були зроблені А. Льошем, І. Тюненом, М. Портером, А. Чандлером і М. Енрайтом. Серед вітчизняних вчених значні дослідження по проблемі виконували І. Вахович, З. Герасимчук, П. Беленький, Б. Кваснюк, Л. Ковальська, Н. Павліха, В. Василенко, І. Брикова, І. Сторонянська, О. Ткач, Н. Мікула.

Водночас, незважаючи на досягнуті успіхи у цих наукових напрямках, характер досліджень цієї важливої проблеми все ще потребує вдосконалення, особливо на регіональному рівні.

Метою даного дослідження є розробка теоретико-методологічних засад забезпечення конкурентоспроможності регіонів, в контексті просторової конкурентоспроможності в системі регіонального ациклічного регулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміст просторового устрою, характер розвитку просторово-економічних систем задля забезпечення сталого розвитку в умовах поширення глобалістичних тенденцій у формі екзогенних впливів, що мають циклічні негативні прояви, обумовлюють необхідність розгляду проблематики *ациклічного регулювання як екзогенних, так і ендогенних процесів*. На погляд ряду провідних вчених (М. Долішнього, А. Вебера, Ф. Перру) основним елементом регіонального ациклічного регулювання є *просторова конкурентоспроможність*. При тому, при розгляді особливості просторової конкурентоспроможності, Н.В. Павліха [1, с. 25] акцентує увагу, що це поняття охоплює здатність забезпечення високої якості життя населення, створення можливості для реалізації наявного просторового потенціалу з одночасним визначенням його місця і ролі у національному просторі. На погляд О.В. Ткача, Н.А. Мікули, стимулювання конкурентоспроможності в *Євразоні* фокусується на стимулюванні інвестицій у промислове виробництво та комунальну інфраструктуру. Керівні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту передбачають забезпечення сталості і збалансованості в соціальному, економічному і екологічному аспектах [2, с. 237]. Дані принципи знайшли своє відображення в трикутнику цілей «сталий просторовий розвиток» (рис. 1) [3].

Рис. 1. Трикутник цілей «Сталий просторовий розвиток»

Як бачимо із рис. 1, поняття *суспільство*, *економіка* та *екологія* є похідними поняттями від змісту умов забезпечення сталого просторового розвитку. Враховуючи концепцію ендогенного конкурентного середовища, просторових екзогенних впливів, що сприяють виникненню поняття просторової конкурентоспроможності та поширення впливу самої просторово-економічної системи на інші економіки шляхом просторових екзогенних конкурентних впливів, а також, враховуючи циклічний характер розвитку економічних процесів з незаперечним фактом настання кризових процесів, необхідним і актуальним питанням є зміст стійкості і збалансованості. Тоді, вищезазначений трикутник цілей «сталий просторовий розвиток» (рис. 1) набуває іншого виду (рис. 2) [2, с. 238].

На нашу думку, центральне положення поняття сталого розвитку (см. рис. 2) є першочерговим і керованим положенням. Але за умови, що розвиток суспільства та людини є основною причиною, яка обумовлює необхідність забезпечення сталого розвитку, трикутник цілей, представлений на рис. 2, що враховує концепції конкурентного середовища, трансформується до наступного вигляду (рис. 3).

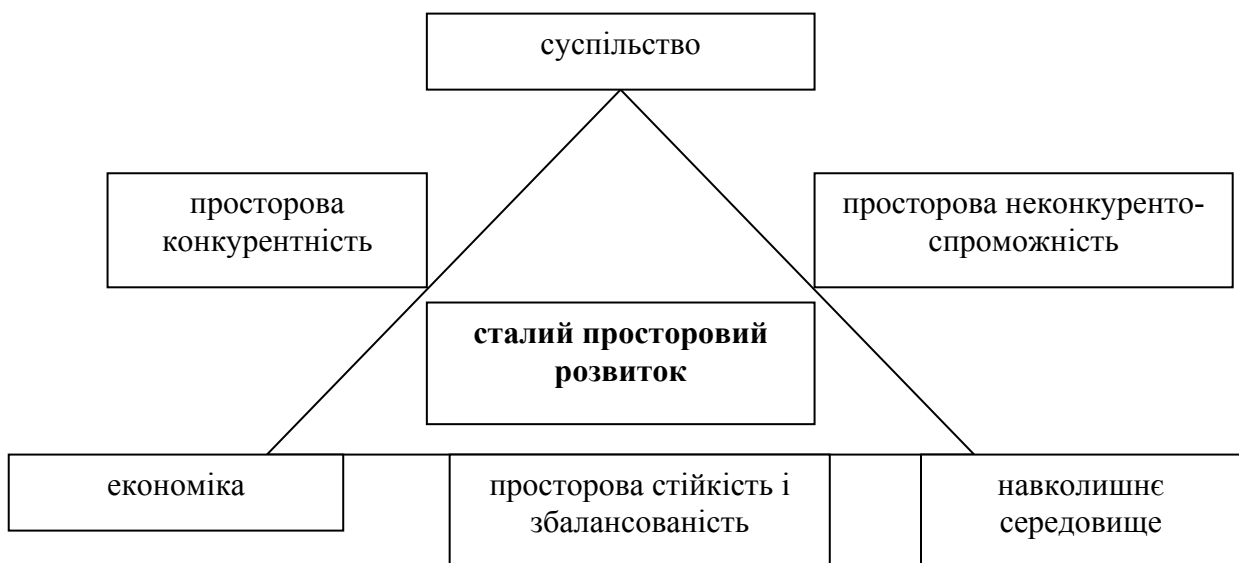

Рис. 2. Трикутник цілей «Сталий просторовий розвиток» з врахуванням концепції конкурентного середовища

Рис. 3. Ромб цілей «Сталий просторовий розвиток конкурентного середовища»

В основу просторової конкурентоспроможності покладається проблема конкуренції за привілейовані ділянки території як *концепція доступності*. Концепція доступності охоплює проблематику неоднорідності економічного простору, яка виявляє наявність привілейованих полюсів, економічне значення яких визначається економією, що обумовлена агломерацією. Виникнення подібного полюсу породжує певні сили економічного тяжіння.

Таким чином, виникає прагнення суб'єктів господарювання, інституцій і населення до розміщення в максимальній близькості до похідної точки поляризації. Такий підвищений попит на ці території навколо точки поляризації утворює просторову конкуренцію на ринку землі. На рис. 4 представлена діаграма, на якій чітко простежується формування точок поляризації на основі апроксимованого показника індексу конкурентоспроможності (табл. 1).

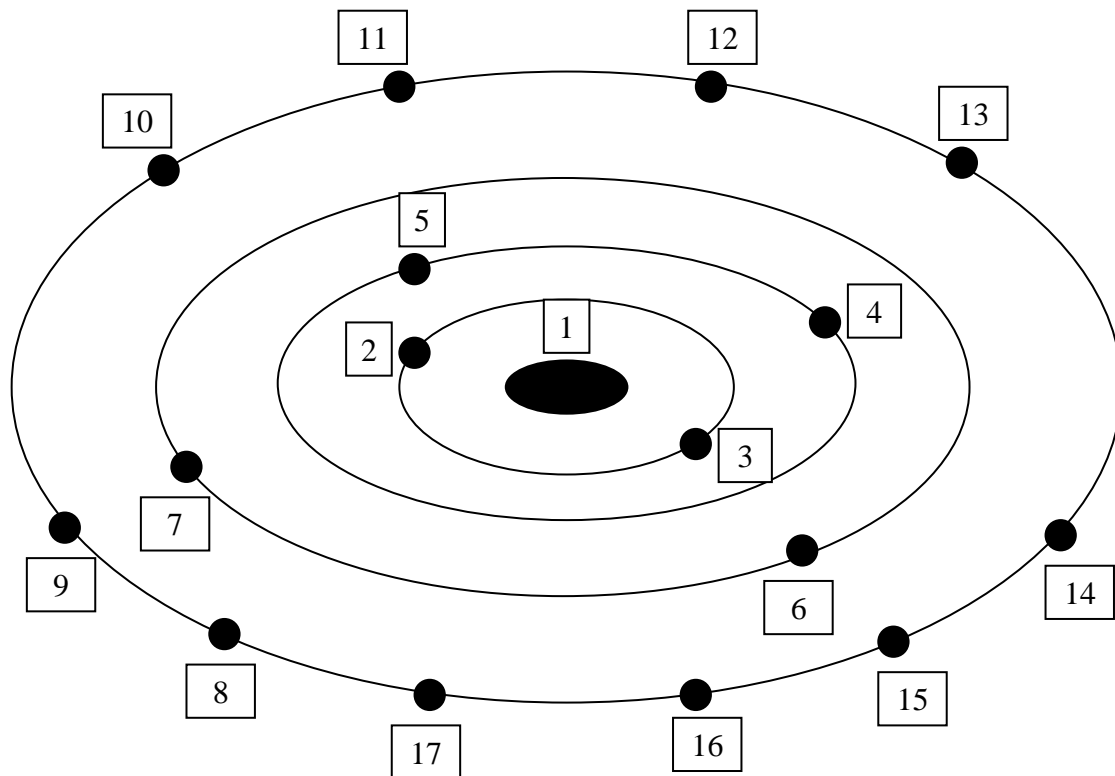

Рис. 4. Точки поляризації (полюси росту) в системі просторового устрою України

де, 1 – Київ та Київська обл.; 2 – Дніпропетровська обл.; 3 – Донецька обл.; 4 – Запорізька обл.; 5 – Луганська обл.; 6 – Миколаївська обл.; 7 – Харківська обл.; 8 – Одеська обл.; 9 – Львівська обл.; 10 – Полтавська обл.; 11 – АР Крим; 12 – Вінницька обл.; 13 – Рівненська обл.; 14 – Кіровоградська обл.; 15 – Івано-Франківська обл.; 16 – Черкаська обл.; 17 – Сумська обл. та ін.

Виходячи із рис. 4 і даних табл. 1, до основних точок поляризації в системі просторового устрою України належать м. Київ і Київська область, Дніпропетровська область, Донецька область.

*Таблиця 1
Значення апроксимованого показника індексу конкурентоспроможності регіонів України**

Регіони	Індекс конкурентоспроможності					
	2008	2009	2010	2011	2012	2013**
АР Крим	0,996562	0,997123	0,997534	0,992322	0,9932	0,9930
Вінницька	0,976001	0,976945	0,979137	0,975972	0,9764	0,9758
Волинська	1,072896	1,077897	1,079812	1,071222	1,0432	1,0421
Дніпропетровська	1,693991	1,695523	1,698337	1,691282	1,6893	1,6864
Донецька	1,654523	1,656812	1,658127	1,652123	1,6432	1,6416
Житомирська	0,991165	0,994386	0,997192	0,991175	0,9913	0,9908
Закарпатська	1,283404	1,284734	1,289153	1,283141	1,2798	1,2761
Запорізька	1,655762	1,657829	1,652192	1,653118	1,6571	1,6491
Івано-Франківська	1,291753	1,293829	1,296917	1,287998	1,2865	1,2831
Київська	1,16479	1,16672	1,16782	1,12923	1,1423	1,1459
Кіровоградська	0,936755	0,938723	0,939472	0,932182	0,9299	0,9268
Луганська	1,424887	1,426921	1,428749	1,421327	1,4114	1,4104
Львівська	1,080492	1,132149	1,133241	1,063211	1,0719	1,0689
Миколаївська	1,29954	1,299892	1,30012	1,278252	1,2635	1,2613
Одеська	1,202331	1,205734	1,208342	1,909813	1,9035	1,9018

Полтавська	1,433895	1,437456	1,438776	1,411341	1,5113	1,5124
Рівненська	1,039678	1,039872	1,033998	1,038721	1,0367	1,0342
Сумська	1,221263	1,223551	1,224873	1,289211	1,1997	1,1892
Тернопільська	0,904148	0,906292	0,908742	0,877766	0,8633	0,8602
Харківська	1,188189	1,188672	1,189377	1,187399	1,1922	1,1931
Херсонська	1,07019	1,073471	1,075622	1,068593	1,0566	1,0538
Хмельницька	0,921033	0,923732	0,925744	0,928762	0,9344	0,9311
Черкаська	1,02089	1,024672	1,025782	1,018936	1,0233	1,0202
Чернівецька	0,913386	0,913789	0,916977	0,913111	0,9242	0,9218
Чернігівська	0,967565	0,969362	0,969899	0,962122	0,9577	0,9536
м. Київ	2,298696	2,300211	2,307784	2,289976	2,2732	2,2704
м. Севастополь	0,975725	0,976864	0,977293	0,972122	0,9688	0,9662

Примітка: * Розраховано за методикою Л.Л. Ковальської [4].

** У 2013 р. розраховано за попередніми даними.

Просторова конкуренція є боротьбою за певні ділянки землі, а функціональне значення будь-якої ділянки, незалежно від її конкретної форми, визначається соціально-екологічним механізмом. При цьому, ділянки надаються передусім, тим видам діяльності, для яких доступність центру (ядра) є критичним значимим фактором. Суб'єкти господарювання, інституції та населення, які не змогли зайняти місце поблизу точки поляризації, продовжують боротьбу за отримання ділянок на найближчій до точки поляризації території. Слід звернути увагу, що різниця у функціональній орієнтації учасників просторової конкурентоспроможності визначає їх переваги відносно наближеності вже до певних об'єктів центральної зони.

В рамках теорії просторового устрою, що центром теоретичної думки ставить моделі міст-впливів, чи осередків росту, розглядає ієрархізовані набори міст-полюсів, які відповідають вузлам мереж, кожному з яких співставляються зони впливу. Взаємодія і накладення таких зон впливу (в рамках концепції Х. Хоканссона і Т. Гренрооса) формує основу просторових мереж. З точки зору О. Ткача, Н. Мікули, для попереднього виявлення зон впливу використовується *гравітаційна модель*, а також *модель потенціалу*, яку ще називають законом Рейлі [5]:

$$E_{ij} = y (m_i m_j) / (r_{ij})^2, (1)$$

де E_{ij} – є показником, що відображає економічне значення полюсу впливу (галузі (m_i), міста (m_j)) задля встановлення його зв'язків з іншими полюсами впливу;

r_{ij} – відстань між двома просторово-економічними системами, що взаємодіють, він показує доступність просторово економічних систем одна до одної;

y – коефіцієнт пропорційності, який визначається методами економетричного аналізу.

В цілому, представлена модель (закон Рейлі) може адекватно описати економічні взаємозв'язки просторово-економічних систем країни для достатньо довготривалого часу, а також, на нашу думку, є особливо цікавим, для наднаціональної економічної зони. Оцінивши значення коефіцієнту « y » за наявними даними, є можливість прогнозування величини товарних, фінансових потоків просторово-економічних систем на декілька років вперед. Також, гравітаційна модель є основою при аналізі внутрішньо системних взаємин між фокусами (центрами) економічної активності. Описуючи економічні взаємозв'язки, значення ступеня відстані у законі Рейлі можна замінити будь-якою додатковою константою, фіксуючи лише факт наростання доступності в міру скорочення відстані. Конкретне значення показника ступеня для змінної «відстані» може бути оцінена економетрично і розглядатися в якості константи для конкретної країни і відповідного періоду її розвитку. Такий варіант формули є звичайною моделлю лінійної регресії.

На наш погляд, формулу закону Рейлі дуже важко використати у випадку розмежування та аналізу впливу одночасно декількох просторово-економічних систем, їх відносний вплив та значимість можна визнати лише відносно і приблизно. Також, на наш погляд, досить зручним інструментом попереднього аналізу взаємодії просторово-економічних систем є модель потенціалу, яка була використана для теоретичного виявлення зон впливу Бельгій-

ських міст в середині 80-х років ХХ століття. Модель потенціалу передбачає, що маса E , розташована в місці I , утворює деякий потенціал в точці розгляду i . Цей потенціал, на думку О. Ткача можна інтерпретувати в термінах «вплив», «доступність», «привабливість». Загальний потенціал місця i , що належить до досліджуваної території з n -місць, дорівнює сумі потенціалів, вироблених в даному місці кожного з мас E_{ij} , які відповідають цим n -місцям. Вплив кожної просторово-економічної системи, інтенсивність якої зменшується зі збільшенням відстані, виражається «силовими полями», що оточують її. Для вияву зони переважачого впливу просторово-економічної системи (ПЕС) необхідно порівняти утворений нею потенціал з сумарним потенціалом всіх решта ПЕС, що взаємодіють.

На наш погляд, в рамках діючого підходу, зони впливу не вдається виявити з достовірною точністю. Так, використання простих рівнянь зможе забезпечити тільки приблизний вигляд зон впливу ПЕС, але, підкреслюємо, для визначених сфер діяльності, які здійснюються в однорідному просторі. У зв'язку з неоднорідним характером економічного простору та описом змісту взаємного впливу мережі полюсів, свого розвитку набула теорія центральних міст (Кристаллер, Льюїс). Дані вчені проаналізували перехід від спрощеної ситуації міста – одинака як полюсу впливу на безкрайній рівнині, що розглядав фон Тюнен, до ситуації багаточисельних міст (центрів впливу), що конкурують між собою за ринки збуту, ринки факторів виробництва.

За аналогією можемо адекватно стверджувати, що неоднорідність економічного простору обумовлює гостру конкуренцію ПЕС як за ринки збуту, фактори виробництва, так і за дешеві фінансові ресурси та інвестиції. Тому, на наш погляд, це ставить проблематику теоретичного опису результатів такої просторової конкуренції, яка чітко структурує економічний простір за окремими зонами впливу ПЕС.

Аналіз теорії міст як полюсів росту в просторовій економіці дає можливість зробити висновок, що математичний апарат нечітких множин використовується як допоміжний в рамках більш складних змішаних моделей, в яких провідну позицію займає графік, що представляє основні полюси ПЕС. Його вершинам відповідають відповідні зони-площини, при цьому розглядаються вектори численних характеристик, які приписуються не тільки вершинам як полюсам (центрам) впливу, ребрам графа, але і відповідним зонам чи їх окремим компактним підобластям.

Важливим предметом аналізу є економічна ситуація, що спостерігається всередині просторово-економічної системи. Просторовий аналіз ендogenous економічного розвитку просторово-економічної системи базується на концепції доступності. Даний принцип лежить в основі внутрішньої організації просторово-економічної системи, де має місце просторова конкуренція за найбільш вигідного розташування різних видів економічної діяльності. В свою чергу, внутрішній простір просторово-економічної системи створений множиною економічних просторових зон, які утворюються урбанізованими територіями з власним характером впливу.

Високий рівень доступності дозволяє будь-якому суб'єкту господарювання швидко отримати в своє розпорядження всі фактори виробництва, необхідні проміжні блага при задовільному рівні транспортних витрат, доступність фінансових активів і інвестицій. Доступність також забезпечує можливість отримання необхідної стратегічної інформації з часовою перевагою по відношенню до конкурентів.

Підсумовуючи, можемо констатувати, що доступність є провідним фактором, який впливає на вибір місцезнаходження при прийнятті рішення суб'єкта господарювання та забезпечення його просторової конкурентоспроможності.

Можна виділити наступні групи факторів, які визначають конкретну специфіку подібної багатопольової структури просторово-економічної системи:

- специфічні вимоги деяких видів діяльності, в контексті поняття «доступність»;
- тенденція до групування функціонально близьких суб'єктів господарювання;
- обмеження можливостей спільного розміщення для окремо визначених видів діяльності;
- рентабельність функціонування певного кола суб'єктів господарювання незалежно від вартості земельних ділянок.

Слід звернути увагу, що просторово-економічні системи є просторово-функціональними структурами, що також враховують соціально-культурну специфіку територій.

Є сенс зупинитися на поясненні функціональної організації економічного простору просторово-економічної системи. З одного боку функціональну організацію можна викласти на основі концепції Берджеса [6], в основі якої лежить просторова модель з певною множиною концентричних зон:

1. Ділові центри, що об'єднують комерційні і управлінські функції та відіграють роль транспортних вузлів, утворюють навколо себе кільцеві зони впливу.
2. Зона розміщення сфери виробництва і послуг підприємств, що активно функціонують.
3. Зона розміщення підприємств сфери виробництва і послуг, які не відповідають умовам забезпечення підвищення рівня соціально-економічного розвитку.
4. Зони основних транспортних магістралей та логістичних центрів.
5. Зони інтенсивного сільськогосподарського виробництва складування і відвантаження.
6. Зони рекреаційно-лікувальних та розважальних центрів.

Інша модель просторово-економічного устрою може бути поліцентричною (багатоядерною) схемою з декількома провідними фокусами ділової активності.

Узагальнюючи підходи вищевказаних авторів, зміст просторового устрою, на нашу думку, полягає в комбінованому застосуванні як концепції полярного центру, секторального устрою, так і багатоядерної моделі. На наш погляд, просторовий розвиток обумовлений як і полюсом росту, який є діловим центром, так і окремими галузями, які мають мультиплікативний ефект, тобто самі є полюсом зростання.

Також, на нашу думку, слід виділити наступні аспекти морфології просторового регіонального устрою, які впливають на розташування ділової активності, витрати, пов'язані з їх розвитком та ендогенну конкурентоспроможність:

1. Розташування просторово-економічної системи, що визначає її співвідношення з особливостями більш широкого, ніж її територія, фрагменту економічного простору.
2. Тип просторової конфігурації.
3. Просторовий розподіл найважливіших характеристик щільності.
4. Специфіка розвитку окремих галузей і сфер діяльності.

Зазначені вище показники щільності характеризують фактичну чи передбачувану інтенсивність освоєння тієї чи іншої частки просторово-економічної системи і визначається формально як певна сумарна кількість співвідношення із загальною площиною просторово-економічної системи, що характеризується цією сумарною кількістю.

Водночас, забезпечення конкурентоспроможності регіону полягає у створенні самодостатньої регіональної просторово-економічної системи за рахунок сукупності ендогенних та екзогенних факторів з власним циклом розвитку, період коливання якого має прямо пропорційну залежність від масштабів просторового утворення.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене можемо констатувати:

– найбільша освоєність території просторово-економічної системи має місце в місцях розташування розвинених галузей господарства з мультиплікативним синергічним ефектом, де функціонування будь-якого елемента залежатиме від оптимальності його зв'язків в середині просторово-економічної системи по відношенню до інших суб'єктів господарювання, як в межах власної просторово-економічної системи, так і в межах інших просторових систем;

– розвиток ендогенного конкурентного середовища, формування конкурентних кластерів обумовлюють зростання ендогенної конкурентності просторово-економічної системи, формування джерела екзогенного впливу за рахунок використання спільних ресурсів і зовнішнього конкурентного середовища в просторово-економічних системах, що піддаються такому зовнішньому втручання;

– просторову конкурентоспроможність регіональної просторово-економічної системи, яка передбачає дії, пов'язані з особливостями мінімізації екзогенних впливів, які мають по-

вторювальний циклічний характер і полягають у забезпеченні збалансованості, щільності та зв'язності суб'єктів господарювання регіону;

– загальний характер циклічної динаміки розвитку показників щільності та зв'язності набуває форм просторового територіального розширення у вигляді економічної експансії та різних форм співробітництва;

– конкурентні екзогенні впливи сформовані власними точками поляризації (впливу) просторово-економічної системи мають власний характер поширення у вигляді регіональних хвиль росту, а сам регіональний економічний простір має вигляд анізотропного економічного простору, де оптимізація конкурентних зв'язків і посилення екзогенних конкурентних впливів може проводитися на основі кластерної форми організації та адміністративного впливу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Павліха Н.В. Управління сталим розвитком просторових систем: теорія, методологія, досвід: [монографія] / Н.В. Павліха. – Луцьк: ВОД, 2006. – 380 с.
2. Ткач О.В. Регіональні просторово-економічні системи: сучасний стан та перспективи розвитку: [монографія] / О.В. Ткач, Н.А. Мікула. – Львів: ІРД НАН України, 2012. – 386 с.
3. Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union. – Luxembourg: Office for Official Publication of the European Communities / www.kprpfo.chat.ru/eprg.html
4. Ковальська Л.Л. Оцінка конкурентоспроможності регіону та механізми її підвищення: [монографія] / Л.Л. Ковальська. – Луцьк: Надтир'я, 2007. – 420 с.
5. Дихтль Е. Практический маркетинг: учеб. пособие / Е. Дихтль, Х. Хершген. – М.: Высшая школа, 1995. – 255 с.
6. Сигарева Е.П. Урбанизация / Е.П. Сигарева // Социологическая энциклопедия: в 2-х т. / гл. ред. В.И. Иванов. – М.: Мысль, 2003. – Т.2. – 685 с.

Н. Б. Ільченко,

*кандидат економічних наук, доцент кафедри торговельного підприємництва,
Київський національний торговельно-економічний університет*

ОПТИМІЗАЦІЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ПІДПРИЄМСТВ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ

Нестабільність політичної ситуації в Україні, інфляційні процеси та зростання безробіття зумовлюють оптимізацію бізнес-процесів. У широкому розумінні під бізнес-процесом розуміють структуровану послідовність дій щодо виконання відповідного виду діяльності на всіх етапах життєвого циклу діяльності підприємства.

Бізнес-процес – це сукупність різних видів діяльності, в межах якої «на вході» використовується один або декілька ресурсів, а в результаті цієї діяльності «на виході» створюється продукт, що має цінність для споживача. Бізнес-процеси, що формуються підприємствами, неоднорідні. Узагальнюючи сучасні теоретичні та прикладні дослідження з проблем процесного управління, можна виокремити такі основні характеристики процесу [1]:

- *технологія бізнес-процесу* – зміст та послідовність робіт;
- *межі процесу* – операції, що характеризують його початок та завершення;
- *власник процесу* – працівник підприємства, який несе відповідальність за організацію та результати процесу;
- *ресурси процесу*, які являють собою сукупність матеріальних, фінансових, інформаційних, кадрових ресурсів, що виділяються в розпорядження власника процесу для забезпечення його здійснення;
- *параметри процесу* – його основні характеристики, що дозволяють оцінювати ефективність і результативність процесу;
- *споживач результатів процесу* – зовнішній або внутрішній суб'єкт, який отримує результат процесу;

- *входи процесу* – сукупність вхідних об'єктів у вигляді сировини, товарів, інформації, послуг, які перетворюються на виходи в ході виконання процесу;
- *виходи процесу* – продукція, товар, послуга, інформація, яка є результатом процесу й має відповідати встановленим споживачем вимогам.

Важливою передумовою моделювання бізнес-процесів підприємства є систематизація їх видів. Так, вітчизняний ринок роздрібної торгівлі протягом 2010-2013 рр. став більш концентрованим, у результаті чого поступово збільшувалася питома вага операторів найбільших корпоративних роздрібних мереж. На організовану торгівлю (у т.ч. корпоративні мережі) припадає близько 55-60% ринку роздрібної торгівлі України, ринкові комплекси – відповідно 40-45%. При цьому, частка національних операторів на ринку розвитку корпоративних мереж України, порівняно з європейськими країнами, ще досить низька – всього приблизно 25%. В Україні серед національних продовольчих роздрібних корпоративних мереж найбільшу частку займають ГК «Фоззі» («Сільпо», «Фора», «Fozzy», «Le Silpo»); АТБ-маркет (супермаркети і магазини «біля дому»), ГК «Фуршет» (супермаркети «Фуршет»); ГК «Велика кишеня» (супермаркети «Велика кишеня», магазини «біля дому» «Просто маркет»); «ЕКО» (супермаркети «Еко-Маркет»). В Україні також присутні закордонні мережі. Серед іноземних компаній на ринку представлені: MetroCash&Carry (Німеччина), Billa (Австрія), Auchan, Novus та інші.

У сегменті побутової техніки та електроніки найбільшими корпоративними мережами є: ГК «Фокстрот», «Ельдорадо», «СОМFY», «Технополіс». У сегменті цифрової техніки утримують свої ринкові позиції такі мережі, як «Diawest», «Мою», «Protoria»; в сегменті мобільного зв'язку – «Алло», «Ringoo»; в сегменті косметики та побутової хімії – «Watsons», «Ева», «Космо» та інші компанії.

На кінець 2013 року в Україні налічувалося 3247 продуктових магазинів різних типів. Таким чином, на десятку найбільших компаній припало 63% всіх підприємств роздрібної торгівлі, у 2013 році порівняно з 2012 роком приріст загальної кількості магазинів склав 13%. Лідером за кількістю магазинів залишається «АТБ-маркет», мережа якого складалася з 829 магазинів, 143 з яких з'явилися в 2013 році. На другому місці Fozzy Group – 452 магазини (в минулому році були відкриті 42 магазину). Замикає трійку лідерів волинська Volwest Group зі 131 магазином, приріст за 2013 рік – 39 магазинів. Всього за 2-13 рік підприємства роздрібної торгівлі, а саме, мережі з продажу продовольчих товарів, відкрили 451 магазин, з яких абсолютна більшість – 183 – у форматі «магазин біля дому». Найбільш активно розвивались мережі магазинів «Наш Край», «Фора» і «Брусничка» (рис. 1).

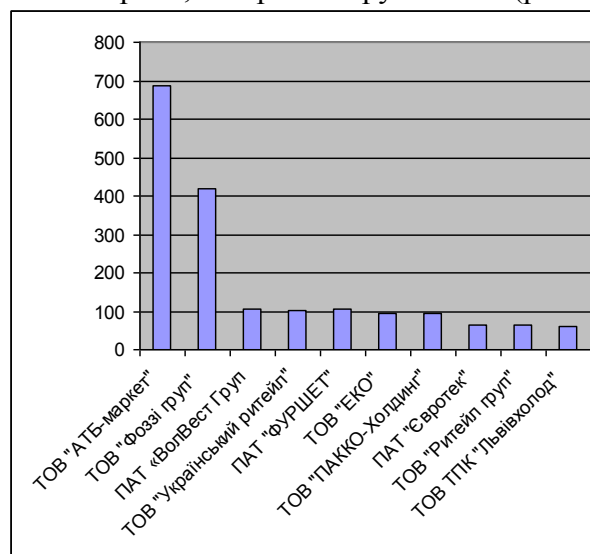

Рис. 1. Кількість об'єктів продовольчих мереж магазинів, що були відкриті у 2013 році [2]

Під впливом інтенсифікації діяльності, розвитком світових роздрібних мереж з сучасними відпрацьованими технологіями, виникає потреба впровадження нової філософії організації бізнес-процесів корпоративними мережами України, шляхом створення спільних закупівельно-розподільчих центрів. Цей процес передбачає:

1. Створення системи розподільчого центру. Підбір та навчання керівників основних структур центру, створення управлінської команди з реалізації проекту.

2. Делегування ними на договірних засадах загальних функцій з оптових закупівель товарів, їх обробки, обліку, зберігання, доставки, реклами, кредитування та інших операцій розподільчому центру.

3. Формування у системі розподільчого центру інституту уповноважених банків і за рахунок цього створення мережі єдиних розрахункових і кредитних центрів, що обслуговують усі види торговельних операцій.

4. Забезпечення розподільчим центром безперервного постачання підприємств роздрібною торгівлю товарами та послугами (збір замовлень, їх обробка і виконання, включаючи своєчасну доставку товару).

5. Створення умов для розвитку роздрібною мережі зони обслуговування розподільчого центру, у тому числі для реконструкції діючих магазинів.

Лідерами за абсолютними показниками роздрібного товарообороту в 2013р. стали – Київ (112,981 млрд. грн.), Донецьк (89,713 млрд. грн.), Дніпропетровськ (68,152 млрд. грн.), Харківська (62,093 млрд. грн.) та Одеська (55,1 млрд. грн.) області. Досвід компаній показує, що через розподільчий центр повинно проходити від 30 до 50% товарної маси, яка постачається у магазини мережі, менше, ніж 30% – нерентабельне, а при підвищенні до 50% з'являються деякі складності. Існує інша точка зору, що створення розподільчого центру необхідно вже після відкриття 15-20 мережевих магазинів (супермаркетів).

*Таблиця 1
Товарооборот торговельних мереж України за 2013 р. [4]*

Назва торговельної мережі	Товарооборот, млн. грн	Наявність розподільчих центрів
ТОВ «Фоззі груп»	26317	5 розподільчих центрів (2 у Київській області (один орендований), в Одесі, Дніпропетровську, Сімферополі), фармацевтичні супермаркети «Біла ромашка», персональна електроніка «gingoo». Основні підприємства промислового напрямку: Ніжинський консервний завод, птахофабрика «Варто», група є основним акціонером ПАТ «БАНК ВОС-ТОК». Ресторанний бізнес: два ресторани комплекси в торгових центрах «Аркадія» (м. Київ), «Карлув міст» та «Фреш-кафе» (м. Одеса), «У Хромого Пола», «Диван», «Бодегітадель Медіо», «У Голема», «Старомак».
ТОВ «АТБ-маркет»	21 239	4 розподільчих центри (3 в м. Дніпропетровськ та 1 в Донецьку)
Ашан Україна гіпермаркет	4709	план будівництва розподільчого центру на 2014-2015 рр., дотримується логістичних принципів: пошук партнерів-професіоналів; оптимізація бізнес-процесів, робота з 3PL провайдерами (склад, транспорт), але при цьому оренда складу без посередників для скорочення витрат, власні ІТ-програми, зниження вартості
ТОВ «Фуршет»	1126	2 орендованих склади
Торговий дім «Амстор»	4063	орендовані склади
Холдинг «Ритейл Груп» (мережа магазинів «Велика кишеня», «Вел-	5847	3 розподільчі центри (1 в Київській області)

март», ВК «Експрес», «ВК Selekt»; «Просто Маркет»)		
ТОВ ЕКО (ТМ «ЕКО-маркет»)	4324	розподільчий центр у Київській області
ПАТ «ВолВест Груп» (VolWest Group) «Наш край» у всі магазини мережі	2933	розподільчий центр мережі «Наш край» займається доставкою продукції власної торгової марки (private label), у тому числі франчайзингом.
Компанія «Український ритейл» (мережа магазинів «Брусничка»)	1172	має 3 розподільчих центри загальною площею приблизно 12000 кв. м., виробничий цех; власний автопарк складає 22 вантажних автомобіля
ТОВ «ПАККО Холдинг» (супер-маркет «Вопак», cash&carry «ПАККО» «Пятый элемент» (Харьковская обл.).	2115	має розподільчий центр м. Луцьк

Для оптимізації логістичного бізнес-процесу та доцільності створення розподільчого центру для корпоративних роздрібних мереж пропонуємо розраховувати такі показники:

Для оптимізації логістичного бізнес-процесу та доцільності створення розподільчого центру для корпоративних роздрібних мереж пропонуємо розраховувати такі показники:

1. Дохідну частину корпоративної роздрібною мережі за певний період пропонуємо визначати за формулою:

$$D_t^{PM} = ((\bar{S}_m \cdot (1 + \frac{\Delta_{pc}}{100}) \cdot (1 + \frac{\Delta_{pm}}{100}) - (\bar{S}_m \cdot (1 + \frac{\Delta_{pc}}{100}))) \cdot Q_m \cdot n \quad (1)$$

де \bar{S}_m – середня вартість 1т матеріалопотоку для розподільчого центру, грн.;

Δ_{pc} Δ_{pm} – відповідно надбавка розподільчого центру, середня надбавка в роздрібній мережі, %;

Q_m – обсяг матеріалопотоку в роздрібній мережі за місяць, т;

n – кількість мінімальних періодів розрахунку в загальному розрахунковому періоді t , од.

2. Обсяг матеріалопотоку за місяць в логістичному ланцюзі, що умовно дорівнює обсягу реалізації в роздрібній мережі:

$$Q_m = N_p^M \cdot \bar{Q}_p^{доб} \cdot D_p^{PM} \quad (2)$$

де, N_p^M – кількість учасників, які формують роздрібну мережу, од.;

$\bar{Q}_p^{доб}$ – середнє значення обсягу реалізації за добу учасника роздрібною мережі, т;

D_p^{PM} – кількість днів роботи роздрібною мережі, од.

3. Середня величина поточних витрат учасника роздрібною мережі за період t :

$$\bar{U}_t^{PM} = \bar{U}_{at}^{PM} + \bar{U}_{z/nt}^{PM} + \bar{U}_{pt}^{PM} \quad (3)$$

де \bar{U}_t^{PM} – середні витрати на оренду приміщення, грн.;

$\bar{U}_{z/nt}^{PM}$ – середні витрати на заробітну плату персоналу, грн.;

\bar{U}_{pt}^{PM} – середні витрати на утримання та ремонт обладнання, грн.

Потребує ретельного вдосконалення правових та економічних відносин з постачальниками. При цьому з досвіду попередніх років можна стверджувати: заборгованість за поставку товару не входить у вартість продажу. Це означає, що повернення заборгованості не пе-

редбачене ані старими, ані новими власниками. У 2011 р. вийшли з ринку через прихований продаж торговельні мережі «Rainford», у 2012 р. – «Оскар», у 2013 р. – Spar і «Наталка». Більшості постачальників досі не повернули кошти за поставлений товар.

У 2014 р. оголосила про вихід з ринку остання російська мережа – «Перекресток». І все знову пройшло за вже знайомимс сценарієм: експерти назвали вартість її продажу торговельній мережі «Vagus», а постачальники змушені спілкуватися і з боржником, так і з покупцем. Перший каже, що оплачувати вже не може, а другий, що ще не може. Далі буде те ж, що і з попередніми корпоративними мережами: переклад компанії в інший регіон і банкрутство. Ось тільки статтю Кримінального кодексу про доведення до банкрутства, в тому числі і в інтересах третіх осіб, ще ніхто не відміняв.

Таким чином, незалежно від сегменту, на якому працює підприємство роздрібної торгівлі, оптимізація бізнес-процесів вимагає чіткого реагування на зміну зовнішнього середовища. Прогноз розвитку галузі на 2014-2015 рр. залежить безпосередньо від економічної ситуація, що склалася в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хаммер М. Реінжинірінг корпорації: Манифест революції в бізнесі/ Майкл Хаммер, Джеймс Чампи; пер. с англ. Ю.Е.Корнилович. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2006. – 287с.
2. Топ-10 FMCG-ритейлерів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.ua/ua/business/1365109-top-10-fmcg-ritejleriv-ukrayini>.
3. Динаміка розвитку продовольчих ритейлерів знизилась в 2 рази. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://business-tv.com.ua/news/dinamika_rozvitku_prodoVOLchikh_ritejleriv_znizilasya_v_2_razi-108.html.
4. Дані взяті з корпоративних сайтів роздрібних торговельних мереж.

М. А. Коваленко,

*доктор економічних наук, професор,
завідуючий кафедри фінансів і кредиту*

Т. О. Мацієвич,

*асистент кафедри фінансів і кредиту,
Херсонський національний технічний університет*

ДО ПИТАННЯ ПРО ЦІНУ ДНІПРОВСЬКОЇ ВОДИ ДЛЯ КРИМУ

Реалії розвитку сучасного водокористування в Україні, особливо в частині управління водними ресурсами, роблять необхідним вдосконалення існуючих наукових підходів до ефективного розподілу цих ресурсів, які мають базуватись на принципах сталого розвитку. З огляду на це, доцільною є розробка пропозицій щодо економічних засобів стимулювання споживачів до раціонального використання прісної води і очищення забруднених стоків. Для виконання поставлених завдань конче необхідним є впровадження дієвого еколого-економічного механізму управління водними ресурсами, який ефективно працюватиме на всіх стадіях процесу споживання води.

Питання надходження зборів до бюджету України, пов'язаних з використанням водних ресурсів, їх основне призначення й напрямки використання досліджено, зокрема, такими науковцями як В. С. Кравців та П. В. Жук, які розкривають проблемні питання механізмів регулювання водокористування в умовах ринкової трансформації вітчизняної економіки; А.В. Головащенко, який досліджував значення ресурсних платежів для державного бюджету України, В. С. Міщенко, в праці якого висвітлюється проблема вдосконалення платежів за використання природних ресурсів. Проте у науковій літературі немає чітко визначених критеріїв дії організаційно-економічного механізму водокористування.

Нагальність розробки економічного механізму водокористування обумовлена організаційно-економічною специфікою водного господарства. Враховуючи те, що підприємства водного господарства «розкидані» по галузям економіки та управління ними знаходиться у

віданні різних міністерств та відомств, раціональне використання водних ресурсів передбачає узгодження дій всіх організацій, які пов'язані із споживанням та відтворенням води.

Протягом тривалого часу панувало уявлення про необмеженість водних ресурсів та відповідно про безоплатність їх отримання. Однак, з розвитком виробничих сил країни та особливо водомістких підприємств, що використовують технології, підвищення рівня забруднення водних джерел, виникненням протиріч між водокористувачами з приводу використання водних ресурсів, та, нарешті, з дефіцитом води в ряді басейнів великих річок, затрати суспільства на збільшення розташовуваних водних ресурсів та їх доведення до стандартів якості різко зросли. Стало очевидним, що вода є обмеженим та доволі дорогим для суспільства ресурсом.

Економічне регулювання водокористування – це комплекс заходів, які мають за мету покращення процесу водокористування та зменшення негативної дії на водні ресурси шляхом переважного використання загальноекономічних важелів. Оцінка економічного регулювання відбувається шляхом збору та аналізу інформації про величину затрат та платежів, та про їх ефективність в частині використання та охорони водних ресурсів [1, с. 58].

Основною проблемою у сфері водокористування в Україні є забруднення водних об'єктів, їх деградація та евтрофікація. Середній термін експлуатації без переоснащення гідротехнічних споруд становить 30-40 років, а подекуди й більше, їх моральне та фізичне зношення є причинами таких наслідків. Основні засоби комплексу водного господарства України, які включають в себе системи та споруди для водозабезпечення, зрошення та сільськогосподарського водопостачання, гідроелектростанції, системи територіального перерозподілу стоку, споруди та гідровузли для його регулювання, захисні споруди від шкідливої дії вод тощо, комплексні споруди очищення стічних вод, є капітало- й енергомісткими, а отже, їх відновлення вимагає чимало часу та значних витрат.

Нагадаємо, що відповідно до ст.323 Податкового кодексу України платниками збору за спеціальне використання води є водокористувачі – суб'єкти господарювання незалежно від форм власності: юридичні особи, їх філії, відділення, представництва, інші відокремлені підрозділи без утворення юридичної особи (крім бюджетних установ), постійні представництва нерезидентів, а також фізичні особи – підприємці, які використовують воду, отриману шляхом забору води з водних об'єктів (первинні водокористувачі) та/або від первинних або інших водокористувачів (вторинні водокористувачі), та використовують воду для потреб гідроенергетики, водного транспорту і рибництва.

Якість природних вод у річках та озерах України, а також прісних підземних вод в основному відповідає стандартам. У той же час, внаслідок використання великих об'ємів природних вод як пароутворювачів, розчинників, теплоносіїв і охолоджувачів та для промислового забору, у водоймища викидається значна кількість забруднювачів (табл.1).

Таблиця 1

Оперативна інформація щодо скидів на Дніпровських водосховищах, 2014р [2]

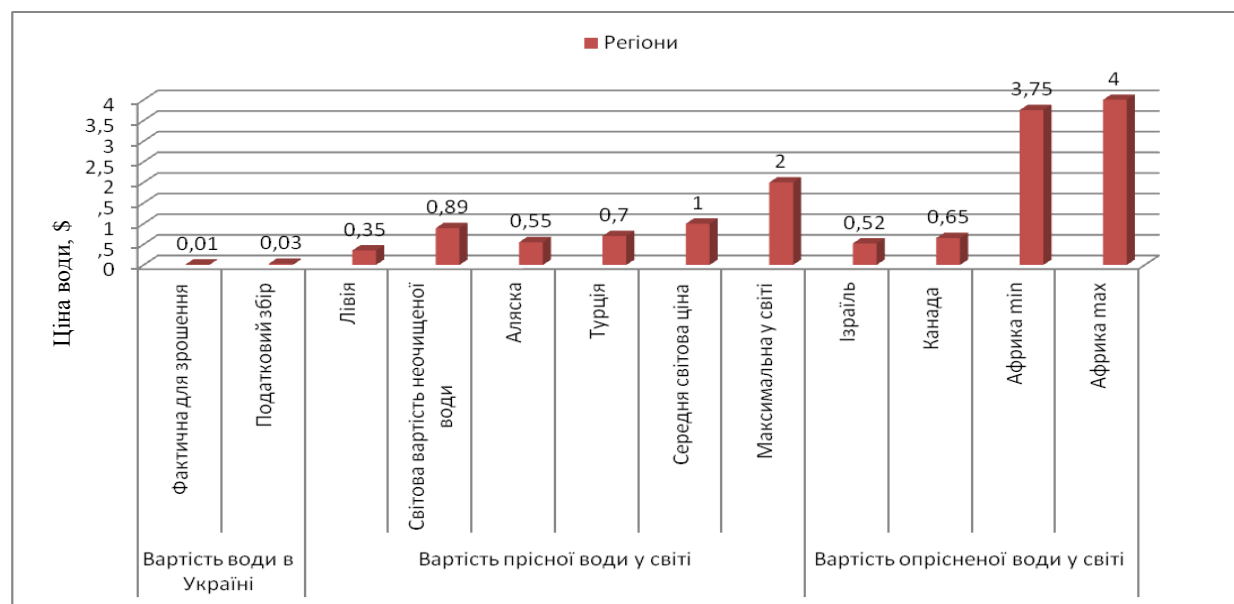
Водосховище	Середньодобовий скид, м ³ /с
Київське	1383
Канівське	1797
Кременчуцьке	752
Дніпродзержинське	848
Дніпровське	769
Каховське	527

Можна зауважити, що за даними Forbes, Автономна Республіка Крим (АРК) для Києва – економічно збитковий регіон. Так, за першу половину 2013 року Крим перерахував до Держбюджету 1,94 млрд. грн., а отримав 5,72 млрд. грн. Кримська енергосистема споживає близько 5,5 млрд. кВт год. З них 85% електроенергії надходить з України.

До найменш забезпечених регіонів України за кількістю місцевих водних джерел (річкові та підземні води) належить Крим. На одну особу припадає 400 куб.м. води, а по Україні – 1700. Півострів критично залежить від зовнішнього джерела водопостачання – Північно-Кримського каналу, який працює з 1963 року і забезпечує 75% водних потреб

півострова. Від каналу залежить водозабезпечення міст Старий Крим, Судак, Феодосія, Керч, Сімферополь та ін. Севастополь та Південний берег Криму мають інші водні джерела.

На рис. 1. Наведено дані про вартість води за регіонами світу та джерелами її надходження (добування).

• Складено авторами

Рис. 1. Вартість прісної води за регіонами і джерелами

Якби Україна продавала свою воду, що подається Північно – Кримським каналом, (за загальносвітовою практикою її ціна прирівнюється до вартості опрісненої води, приблизно \$0,65 за куб), то за потреби у 2 млрд куб.м. і при фактичному споживанні 1 млрд. куб.м Крим мав би сплачувати Києву \$487 млн. щорічно [3].

Про розуміння непересічної важливості водних ресурсів для життєдіяльності територіальної громади і необхідності їх оплати можуть свідчити, зокрема звітні дані, Міндоходів в АР Крим за січень 2014 року. До місцевого бюджету м. Сімферополя сплачено 404,9 тис.грн. збору за спеціальне використання водних ресурсів [4]. В порівнянні з аналогічним періодом 2013 року надходження збільшилися на 322,3 тис. гривень або у 49 разів [5].

Обсяги зборів від використання водних ресурсів є недостатніми для стимулювання раціонального використання і охорони вод відтворення водних ресурсів.

Основним варіантом вирішення проблеми є підвищення цих зборів. Однак, на нашу думку, підвищення ставок збору може привести до небажаних результатів, зокрема, неплатоспроможності суб'єктів збору, і, як наслідок, виключення їх з відносин використання зазначених ресурсів. Тому ставки зборів потрібно підвищувати з урахуванням обсягів, які використовує зазначений суб'єкт (має діяти принцип: чим більші обсяги використання природного ресурсу, відповідно, інтенсивніший вплив на навколишнє середовище, тим більша ставка збору за відповідний ресурс). Такий механізм буде доцільним саме в умовах підйому малого й середнього бізнесу. Доцільним було б також запровадження відповідних пільг для тих користувачів, які займаються поліпшенням та відтворенням водних ресурсів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Веклич О. О. Економічний механізм екологічного регулювання в Україні / О. О. Веклич. – К.: Український інститут досліджень навколишнього середовища і ресурсів, 2003. – 88 с.
2. Дніпровське басейнове управління водних ресурсів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dbuwr.com.ua/pro-upravlinnya.html>
3. Розлучення по-кримськи: Хто виграє, а хто програє в разі виходу АРК зі складу України // Forbes, 7 березня 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.ua/ua>

4. Водокористувачі м.Сімферополя поповнили місцеву казну на 404,9 тис. грн. // Територіальні органи Міндоходів в Автономній Республіці Крим. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.crimea.minrd.gov.ua/media-ark/local-news/134467.html>
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2012 р. № 944 «Про затвердження державної програми «Вода Криму» на 2013 – 2020 роки» із змінами і доповненнями, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 9 січня 2014 року № 8.

*М. О. Кужелєв,
доктор економічних наук,
професор кафедри фінансів і банківської справи,
Донецький національний університет*

ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ В УКРАЇНІ

Ефективне функціонування та розвиток українського ринку фінансових послуг, перш за все, залежить від наявності необхідної інфраструктури та діяльності професійних учасників. Особливої уваги потребує вивчення розвитку такого сегменту фінансового ринку як ринок цінних паперів. У структурі ринку цінних паперів можна виділити чотири основні категорії учасників:

- органи державного регулювання фондового ринку;
- емітенти;
- інвестори;
- суб'єкти професійної діяльності.

Відповідно до Закону «Про цінні папери та фондовий ринок» на ринку цінних паперів здійснюються такі види професійної діяльності:

1. Діяльність з торгівлі цінними паперами;
2. Діяльність з управління активами інституційних інвесторів;
3. Депозитарна діяльність;
4. Діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку.

Відповідно до чинного законодавства професійні учасники ринку цінних паперів мають право поєднувати різні види діяльності, за винятком сполучення діяльності дилера або брокера з посередницькою діяльністю. Професійну діяльність з торгівлі цінними паперами на фондовому ринку здійснюють торговці цінними паперами та банки.

Так, станом на 31.12.2013 р. в Україні зареєстровано 554 торговців цінними паперами [2], однак значними обсягами укладених угод на фондовому ринку можуть похвалитися лише деякі. Найбільш яскравими представниками даного виду діяльності є «Драгон Капітал», «ТАРГЕТ ТРЕЙД» і «АРТ КАПІТАЛ» (Таблиця 1) [3]. Перша та третя у ренкінгу компанії не перший рік здійснюють високоякісну професійну діяльність на фондовому ринку України, але друга у ренкінгу компанія була заснована у 2009 році і стрімко нарощує обсяги діяльності.

Інформаційні потоки між суб'єктами фондового ринку подано на наступній схемі (рис. 1) [1].

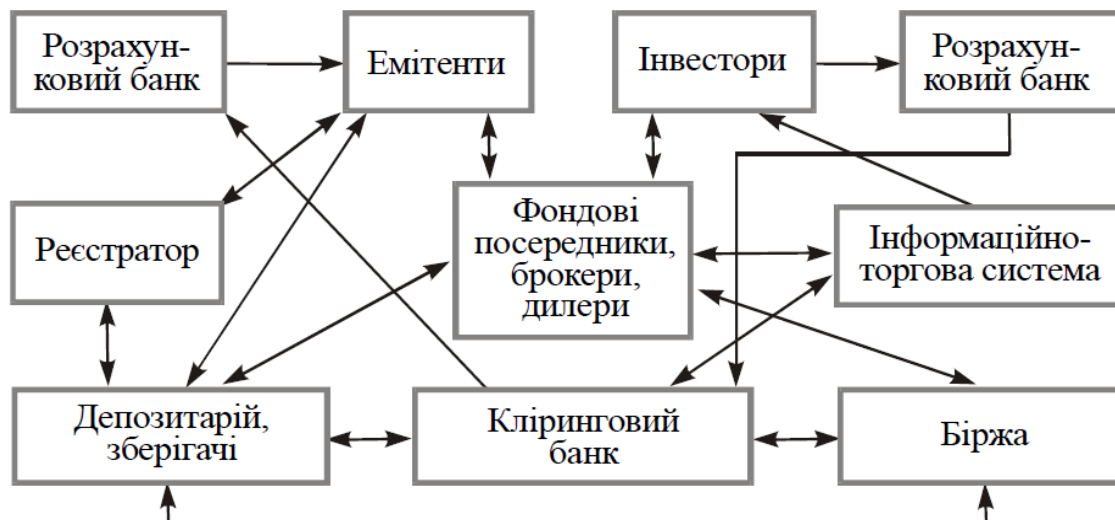

Рис. 1. Схема взаємодії учасників фондового ринку

На біржовому (організованому) ринку цінних паперів України діють 10 організаторів торгів. Серед них за обсягами торгів найбільшими є Публічне акціонерне товариство Фондова біржа «ПЕРСПЕКТИВА», Публічне акціонерне товариство Фондова біржа Першої фондової торговельної системи та Публічне акціонерне товариство «УКРАЇНСЬКА БІРЖА» (таблиця 1).

Для формування портфеля цінних паперів актуальне і практичне значення має питання про наявність постійних даних про риночку кон'юнктуру, оперативну інформацію про стан та зміни курсів акцій різних емітентів. Одним із базових аналітичних показників у загальній системі фінансових макроіндикаторів, ключовим показником стану ринку цінних паперів, оцінки його ділової активності є фондовий індекс. Перевагою індексу є те, що він дає стислу інформацію про ціни на ринку у вигляді простої вихідної цифри, що допомагає інвесторам оцінити попит на цінні папери та дати прогноз відносно майбутнього руху цін.

Таблиця 1
Ренкінг учасників торгів на Українській біржі у IV кварталі 2013 року

№	Назва	№	Назва
1.	«Драгон Капітал»	21	ФК «ОК-2»
2.	«ТАРГЕТ ТРЕЙД»	22	«Он-лайнкапітал»
3.	ИФК «АРТ КАПИТАЛ»	23	«АЛЬФАВИН СЕКЬЮРИТИЗ»
4.	«ИВЕКС КАПИТАЛ»	24	«ДЖЕРОМ СЕКЬЮРИТИЗ»
5.	«УНИВЕР КАПИТАЛ»	25	«ФИНКОМ ТРЕЙДИНГ»
6.	«Фоил Секьюритиз Нью Юроп»	26	«Конкорд Капітал»
7.	ФК «Укранет»	27	«Метида-Капітал»
8.	«Мастер брок»	28	АБ «Пивденный»
9.	«АЛОП Україна»	29	«НэттрейдерУкраина»
10.	«АСТРУМ КАПИТАЛ»	30	ЧАО «ФК «Сократ»
11.	«АЙ ПИ СЕКЬЮРИТИЗ»	31	ИК «ИТТ-инвест»
12.	«Навигатор-Инвест»	32	ИК «ДОБРЫЙ КАПИТАЛ»
13.	ФК «Сократ»	33	«МАРФИН БАНК»
14.	«КИНТО»	34	«ТАСК-БРОКЕР»
15.	«ПИОГЛОБАЛ Капітал»	35	«Донфинсервис»
16.	«АБРИС-ИНВЕСТ»	36	«СИГНИФЕР»
17.	«Сеть фондовых магазинов Плюс»	37	«Нафта-Инвест»
18.	«ТИ-ИНВЕСТ»	38	«Фондовая компания «Рубин»
19.	«И-НВЕСТ»	39	«ПОРТФЕЛЬНЫЙ ИНВЕСТОР»
20.	«ГАРАНТ ИНВЕСТ»	40	«Украинский энергетический капитал»

Індекси фондового ринку дозволяють узагальнювати зміни курсової вартості цінних паперів, відображають стан фондового ринку в цілому і дозволяють порівняти зміни курсів цінних паперів конкретних емітентів із загальними тенденціями фондового ринку, тобто порівнювати макро– і мікроекономічні аспекти функціонування ринкових систем.

Існують дві найважливіші причини, які змушують створювати і підтримувати фондові індекси. По-перше, грамотно організований на базі ліквідного вторинного ринку акцій фондовий індекс може служити для аналізу і порівняння з макроекономічним індикатором. По-друге, поява об'єктивної оцінки динаміки цінової ситуації на фондовому ринку (відмічається, що фондовий індекс, особливо застосований на широкій виборці акцій, дає об'єктивну картину зміни цінової ситуації на ринку капіталів) створює необхідну точку відліку для аналізу поведінки портфельних інвесторів.

В Україні найбільш відомими є індекси Української біржі (Індекс UX), ПФТС (Індекс ПФТС) та Варшавської фондової біржі (WIG-Ukraine). До складу портфеля останнього індексу входять компанії, акції яких котируються на Головному ринку ВФБ, місцезнаходження або центральний офіс розташований в Україні, або ж діяльність яких здійснюється у значному ступені на її території.

Динаміку змін основних українських індексів можна побачити на рисунку 2 [3, 4, 5]. Зміна індексів проходить майже з однаковими тенденціями, окрім періоду політичної кризи на Україні, що почалася у листопаді 2013 року.

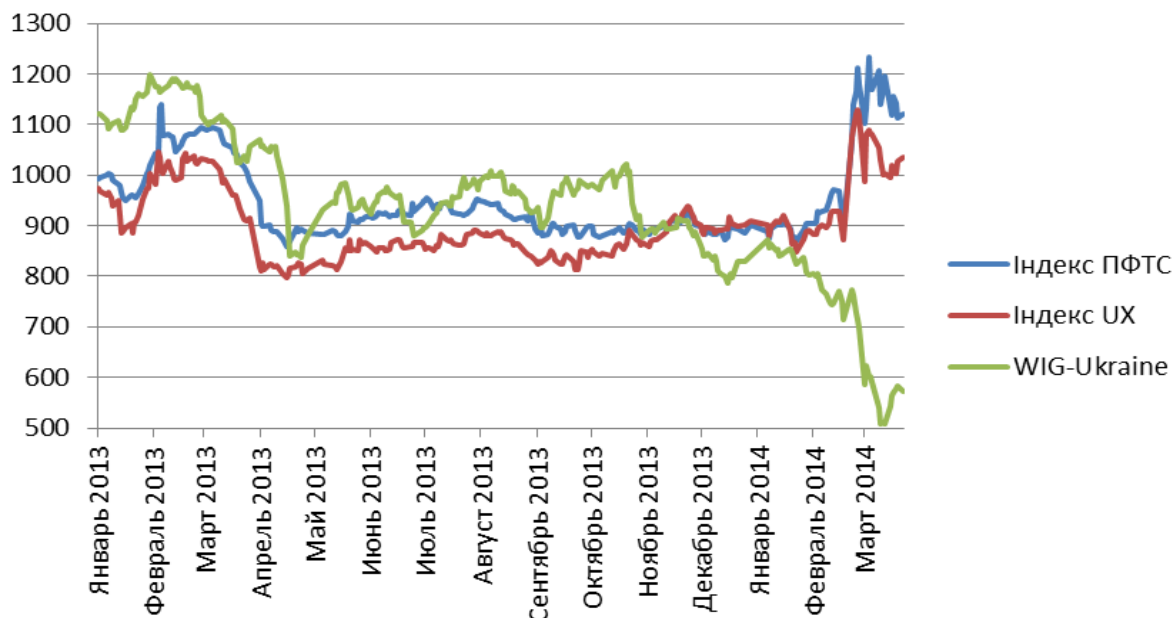

Рис. 2. Графік зміни основних фондових індексів України з січня 2013 по березень 2014 року

Однак використання фондових індексів, що розраховуються в Україні стикається з рядом перешкод [6]:

1. Висока питома вага обробної промисловості у загальному індексному кошику;
2. Низька частка підприємств інформаційного сектору та сфери послуг;
3. Висока залежність від динаміки індексів інших країн.

Вдосконалення розрахунку фондових індексів в Україні доцільно здійснити, розраховуючи узагальнюючий індекс, виходячи з п'яти проміжних фондових індексів: промислового, банківського, для інвестиційних фондів, для транспортних підприємств, для комунальних і торговельних підприємств [6, с. 124].

На нашу думку, подальший розвиток організаційної складової ринку цінних паперів має передбачати:

– забезпечення створення та запровадження фондовими біржами консолідованої системи розкриття інформації про торговельний процес та його учасників, оприлюднення такої інформації у встановленому законодавством порядком [7];

- створення системи постійного державного моніторингу виконання фондовими біржами вимог щодо здійснення операцій з цінними паперами в режимі реального часу (онлайн);
- запровадження порядку широкого інформування громадян про їх права та можливості на фондовому ринку для інвестування особистих заощаджень».

ЛІТЕРАТУРА

1. Інформаційні системи оброблення інформації на фондовому ринку [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://study2.academy.sumy.ua>
2. Офіційний сайт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. Аналітичні дані щодо розвитку фондового ринку [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nssmc.gov.ua/fund/analytics>
3. Офіційний сайт Публічного акціонерного товариства «Українська біржа [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ux.ua/>
4. Офіційний сайт Публічного акціонерного товариства «Фондова біржа Першої фондової торговельної системи» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.pfts.com.ua/>
5. Офіційний сайт Варшавської фондової біржі (Warsaw Stock Exchange (WSE)) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.gpw.pl/>
6. Кужелев М.О. Основні тенденції та перспективи розвитку ринку корпоративних облігацій в Україні / М.О. Кужелев, Д.Б. Юрова // Моделювання регіональної економіки. Збірник наукових праць. – Івано-Франківськ: Видавець Віктор Дяків, 2011. – № 2(18). – С. 146-154.
7. Програма розвитку фондового ринку на 2011 – 2015 роки схвалена рішенням НКЦПФР від 21.09.2010 року № 1478 [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.ufin.com.ua/konsercia/011.doc

*Л. О. Лігоненко,
доктор економічних наук, професор,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана*

ВІДНОВЛЕННЯ ПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНЕ РОЗУМІННЯ ТА ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД

Словосполучення «відновлення платоспроможності» з'явилося в лексиконі економістів та юристів України після внесення змін до Закону «Про банкрутство» та набуття ним чинної назви – Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [1]. З того часу дана термінологічна конструкція набула поширення в нормативній, учбовій літературі та консалтинговій діяльності.

Метою даного дослідження є проведення контентного аналізу термінологічної конструкції «відновлення платоспроможності», розкриття теоретичного розуміння її сутності, узагальнення існуючого в Україні практичного досвіду щодо проведення даної діяльності.

Безпосередньо в тексті Закону тлумачення словосполучення «відновлення платоспроможності» не дається, тільки визначається, що «неплатоспроможність – це неспроможність суб'єкта підприємницької діяльності виконати після настання встановленого строку їх сплати грошові зобов'язання перед кредиторами, в тому числі по заробітній платі, а також виконати зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) не інакше як через відновлення платоспроможності» [1].

Оскільки словосполучення «відновлення платоспроможності» є результатом синтезу (інтеграції) понять «відновлення» та «платоспроможність» для коректного розуміння його сутності необхідно розглянути сутність слів, що його утворили.

В українському нормативному полі поняття платоспроможність починаючи з середини 90-х років і до теперішнього часу трактується фактично однозначно: платоспроможність – це здатність позичальника своєчасно здійснювати розрахунки за всіма видами своїх зо-

бов'язань господарської діяльності [2]; платоспроможність – здатність юридичної чи фізичної особи своєчасно і повністю виконати свої платіжні зобов'язання [3]; платоспроможність (ліквідність) характеризує життєздатність, стійкість підприємства. Платоспроможністю (ліквідністю підприємства) – називається його спроможність здійснювати платежі наявними засобами, або такими, котрі безперервно поповнюються за рахунок його діяльності. [4]; платоспроможність – спроможність підприємства здійснювати платежі, розраховуватися з боргами в необхідному обсязі та в зазначений термін наявними у нього коштами або такими, які безперервно поповнюються за рахунок його діяльності [5].

В працях автора здійснено достатньо глибоке розкриття змісту цього поняття, його типології (виокремлення видів платоспроможності), інструментарію аналізу та забезпечення відновлення платоспроможності [6, 7]. В [7] представлена, на жаль, невтішна, статистика санації підприємств в Україні.

Термін «відновлення» в словниках тлумачиться як «возобновление, воскрешение, возрождение, исправление, оживление, освежение, реставрация-рос» [8]; повернення до початкового (попереднього) стану чи до нормального експлуатування, процес зміни чи ремонту окремих компонентів чи елементів технічних засобів із метою усунення виявлених пошкоджень; процес переведення об'єкта в працездатний стан із непрацездатного; подія, яка полягає в тому, що після усунення несправності об'єкт знову відновлює здатність виконувати потрібну функцію [9].

Тобто, відновлення платоспроможності можливо трактувати як повернення підприємства до стану платоспроможності, усунення ознак неплатоспроможності. Відповідно до цього визначення ми робимо висновок, що для того щоб відновити платоспроможність підприємства необхідно виконати грошові зобов'язання перед кредиторами, в тому числі по заробітній платі, а також виконати зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), термін яких настав, тобто боргів.

Перелік процедур, за допомогою яких забезпечення відновлення платоспроможності підприємства – боржника в процесі розгляду справи про банкрутство подається в Законі «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»: розпорядження майном боржника; мирова угода; санація, ліквідація банкрута.

Як видно з переліку процедур, продовження нормальної господарської діяльності не є обов'язковим, судові форми відновлення платоспроможності орієнтовані виключно на інтереси кредитори, а отже оцінюють спроможність підприємства до генерування коштів саме для проведення розрахунків по борговій заборгованості.

Але розрахувавшись за своїми зобов'язаннями у підприємства може не залишитись коштів для подальшої операційної діяльності. Тому в досудовій ситуації відновлення платоспроможності підприємства, на наш погляд, слід трактувати більш розширено – не тільки спроможність здійснити розрахунок по борговим зобов'язанням, а й формування фінансових передумов для забезпечення подальшої нормальної операційної діяльності підприємства, тобто перехід до стану стійкої платоспроможності.

Потреба у відновленні платоспроможності, враховуючи існуючий стан українських підприємств, є достатньо поширеною та актуальною для багатьох підприємств, що обумовило виникнення та поширення спеціальної консалтингової послуги – «відновлення платоспроможності». Актуальність придбання даної послуги для українських підприємств виникає при наявності системних проблем з оплатою поточних зобов'язань, фінансуванню поточної діяльності, ймовірністю (або реальністю) агресивних дій кредиторів щодо захисту своїх прав та економічних інтересів, так і при загрозі появи таких проблем у майбутньому.

Слід зауважити, що ключовою фігурою на ринку консалтингу з питань відновлення платоспроможності в 2008-2012 рр. було державне підприємство «Державний центр з питань відновлення платоспроможності та банкрутства», який створено з метою впорядкування питань надання послуг відповідно до Законів України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» та «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» [10]. У його складі налічувалося 13 територіальних відділень, які були розміщені у найбільших областях України.

Основним призначення державної установи є виконання повноваження державної госпрозрахункової установи України з питань банкрутства та визначення порядку продажу активів у рахунок погашення податкового боргу. Другим напрямом діяльності державного підприємства є надання послуг щодо моніторингу діяльності суб'єктів господарювання з метою виявлення неплатоспроможних суб'єктів господарювання. Вартість такої послуги складала 201 грн. за перший та 99 грн. за кожний наступний інформаційний лист по одному суб'єкту господарювання. За результатами моніторингу замовнику (яким може бути будь-який сует господарювання, який зацікавлений в отриманні достовірної інформації видається інформаційний лист, що містить інформацію про наявність/відсутність провадження у справі про банкрутство суб'єктів господарювання або визнання їх банкрутами. Крім того державне підприємство проводить навчання та підвищення кваліфікації арбітражних керуючих, організують проведення конференцій, форумів та інших заходів, присвячених удосконаленню процедур банкрутства та санації в Україні.

На наш погляд, свою назву Державний центр з питань відновлення платоспроможності та банкрутства не виправдовував, що і стало однією з причин його ліквідації у 2012 р., оскільки суттєвої допомоги суб'єктам господарювання, які стикнулися з проблемою неплатоспроможності (власною чи боржників) його діяльність не приносив.

Аналіз консалтингових пропозицій комерційних структур з питань відновлення платоспроможності дозволяє констатувати, що найчастіше такі послуги пропонуються як суто юридичні. Тобто передбачають правовий супровід підприємств у веденні справ про банкрутство й здійснення досудових заходів щодо відновлення їхньої платоспроможності. Відповідно до [11] перелік таких послуг достатньо різноманітний: правовий супровід списання й реструктуризації заборгованості; розблокування рахунків і зняття арешту з майна клієнта; оздоровлення підприємства шляхом здійснення процедури санації; супровід процедур банкрутства (розпорядження майном, санація, підготовка світової угоди, ліквідація). В таблиці 1 наведено орієнтована вартість таких послуг.

Таблиця 1

Орієнтовна вартість послуг «відновлення платоспроможності»

Назва послуги	Орієнтовна вартість
1. Комплексний юридичний супровід	від 1 500 грн. .
2. Банкрутство та борги.	
2.1. Оцінка документів та юридичних можливостей впровадження процедур реструктуризації та/або списання	від 1 000 грн.
2.2. Реструктуризація боргів	від 2% від суми реструктуризації
2.3. Списання боргів	від 5% від суми реструктуризації
2.4. «Замороження» боргів : – розробка схеми; – досягнення результату	Від 2 000 грн. від 5% річних від суми боргу за кожен день «замороження»
2.5. Заведення підконтрольного кредитора	від 1% від суми
2.6. Послуги арбітражного керуючого	від 1 500 грн. на місяць
3. Стягнення дебіторської заборгованості	
3.1. Оцінка обставин, документів	від 500 грн.
3.2. Представництво в судах та у взаємовідносинах виконавчої служби	від 100 грн.
3.3. Повернення заборгованості	від 5% від суми
3.4. Укладення угоди про реструктуризацію чи досягнення іншого результату врегулювання	від 2% від суми

Ще більш широкий перелік послуг знаходимо в пропозиціях операторів консалтингу економічно-правового спрямування, зокрема:

1. юридичні послуги для власників (учасників) боржника з метою збереження бізнесу, шляхом представництва в справі про банкрутство, порушених по заявах кредиторів: складання

плану швидкого відновлення платоспроможності боржника; забезпечення збереження майна боржника; контроль за діями арбітражного керуючого; оскарження дій (бездіяльності) арбітражного керуючого; претензійно-позовна робота зі стягнення дебіторської заборгованості; пошук інвесторів; безпосереднє представництво в розгляді судом справи про банкрутство із застосуванням всіх передбачених законом процесуальних мір, спрямованих на захист інтересів клієнта; підготовка й висновок світової угоди; юридичний супровід процедури погашення заборгованості; припинення виробництва в справі про банкрутство; інших способах відновлення платоспроможності.

2. юридичні послуги для власників боржника з метою ліквідації юридичної особи у випадку неможливості її фінансового оздоровлення: формування кредиторської заборгованості; здійснення мер по стягненню заборгованості й супровід виконавчого впровадження в справі про банкрутство в господарських судах України за загальною та спрощеною процедурою; послуги арбітражного керуючого (на стадіях розпорядження майном, санації, ліквідації); юридичний супровід процедури призначення арбітражного керуючого; юридичний супровід ліквідації юридичної особи;

3. юридичні послуги для кредиторів з метою погашення дебіторської заборгованості: призначення арбітражного керуючого; супровід висновку мирової угоди; пошук інвесторів; порушенні виробництва в справі про банкрутство відносно боржника за загальною та спрощеною процедурами визнанні недійсними угод боржника пов'язаних з висновком його активів; аналіз хазяйновитої-господарчої-фінансово-господарської діяльності боржника з метою виявлення фіктивного банкрутства; звернення до правоохоронних органів із заявою про порушення кримінальної справи по факті фіктивного банкрутства;

4. консультації відносно заходів відновлення платоспроможності боржника: реструктуризація підприємства, перепрофілювання виробництва, закриття нерентабельних виробництв; відстрочка й (або) розстрочка платежів або прощення (списання) частини боргів, про що полягає світова угода; ліквідація дебіторської заборгованості; реструктуризація активів боржника; продаж частини майна боржника, зобов'язання інвестора про погашення боргу (частини боргу) боржника, зокрема шляхом переведення на нього боргу (частини боргу) і його відповідальність за невиконання взятих на себе зобов'язань; продаж майна боржника як цілісного майнового комплексу (для недержавних юридичних осіб); звільнення працівників боржника, які не можуть бути задіяні в процесі реалізації плану санації; інші способи відновлення платоспроможності боржника;

5. прийняття інших передбачених законодавством України заходів щодо погашення заборгованості в справі про банкрутство.

Достатньо цікавим є досвід створення у м.Харкові Агентства по відновленню платоспроможності [12] за рахунок інтеграції зусиль та досвіду фахівців і компаній різної спрямованості. Воєдино зведені зусилля майже десятка фірм і професіоналів. Це досвідчені арбітражні керуючі, адвокати, юристи господарники, оцінювачі, третейський суд, товарна біржа, банки, інвестори, фахівці з нерухомості, Державний центр із питань відновлення платоспроможності й банкрутства. Унікальність такого партнерства дозволяє знаходити ефективні рішення по відновленню платоспроможності клієнтів, серед яких підприємства, приватні підприємці, фінансові установи.

Фахівці Агентства провадять комплексний аналіз ситуації, розробляють і здійснюють послідовний і повний цикл заходів, результатом, яких є відновлення платоспроможності. Відновлення платоспроможності передбачає фінансовий аналіз клієнта, робота з його податковим тягарем, стягнення дебіторської заборгованості, при потребі – рефінансування зобов'язань клієнта, підбір вигідної пропозиції від інвестора, продаж бізнесу в цілому і багато чого іншого, що в сукупності забезпечує захист клієнта в усіх напрямках.

Одним з основних напрямків діяльності Агентства є підготовка й проведення переговорів із кредиторами або боржниками, оскільки будь-які домовленості між ними – це компроміс їх інтересів та потреб, які зацікавлені в розв'язанні конфлікту(проблеми неплатоспроможності) мирним шляхом. Агентство вже має достатньо позитивний досвід проведення процедур банкрутства, у яких немає незадоволених сторін, а зобов'язання боржника – погашаються повністю, укладання мирових угод між кредиторами та боржником.

Найбільш цікавою та змістовною, з орієнтацією перш за все на фінансово-економічні передумови та наслідки є, на наш погляд, консалтингова пропозиція компаній Desonn Partners [13] та East Way Group [14]. Відновлення платоспроможності розглядається ними як проект. Такий підхід є цілком виправданим, оскільки сукупність дій та заходів, яка пропонується в повному обсязі відповідає усім ознакам проекту.

Основними завданнями проекту є: 1) відновлення поточної платоспроможності бізнесу; 2) запобігання втрати платоспроможності в майбутньому. Ці завдання можуть розглядати як альтернативні (залежно від фінансового стану підприємства та гостроти проблеми неплатоспроможності), або як доповнюючі (досягнення завдання 1 обумовлює доцільність закріплення (стабілізацію) стану підприємства, тобто актуалізацію завдання 2).

Для досягнення завдань відновлення (запобігання втрати) платоспроможності консультанти Desonn Partners разом з командою проекту з боку Клієнта здійснюють наступні види робіт: 1) вивчення поточного стану компанії; 2) складання плану оперативних заходів щодо відновлення платоспроможності; 3) оптимізація витрат компанії; 4) проведення заходів щодо реструктуризації кредиторської заборгованості; 5) проведення заходів щодо повернення дебіторської заборгованості; 6) юридичний супровід претензійно-позовної роботи; 7) коректування політики продажів і закупівель у частині відстрочки платежів; 8) коректування планів інвестиційних проектів; 9) розпродаж зайвих запасів, непрофільних активів; 10) складання короткострокового бюджету руху грошових коштів; 11) реалізація інших короткострокових заходів щодо відновлення платоспроможності; 12) складання плану довгострокових заходів спрямованих на підвищення ефективності бізнесу в нових умовах.

З точки зору послідовності реалізації сукупність дій по досягненню завдань проекту відповідно до концепції проектного менеджменту можна представити наступним чином.

1 етап – підготовчий (1 тиждень). На даному етапі з керівництвом підприємства-замовника узгоджується мета проекту, визначаються члени команди проекту з боку підприємства, розробляється план реалізації проекту.

2 етап – діагностика підприємства-замовника проекту (2-3 тижні). На даному етапі консультанти проводять інтерв'ю із власниками й топ-менеджерами, аналізують дані підприємства й виявляють ключові проблеми платоспроможності бізнесу в короткостроковій і довгостроковій перспективі.

В процесі діагностування проводиться поглиблений аналіз: зобов'язань компанії перед фінансовими організаціями; кредиторської й дебіторської заборгованості постачальників і клієнтів; руху грошових коштів за 6 місяців; динаміки товарно-матеріальних запасів за 6 місяців; структури витрат за 6 місяців; ступеня завершеності інвестиційних проектів.

3 етап – складання плану заходів щодо відновлення платоспроможності (2-3 тижні). Цей план містить три взаємопов'язані розділи: 1) план оперативних заходів щодо відновлення платоспроможності; 2) короткостроковий бюджет руху грошових коштів; 3) план довгострокових заходів щодо підвищення ефективності діяльності.

План оперативних заходів щодо відновлення платоспроможності (з визначенням строків реалізації й відповідальних осіб) розробляється на основі висновків проведеної діагностики, які розглядаються та обговорюються на робочих зборах проектної команди. План включає дії по таких напрямках оптимізації: кредиторська й дебіторська заборгованість, запаси, інвестиції.

З урахуванням розробленого плану оперативних заходів щодо відновлення платоспроможності розробляється короткостроковий бюджет руху грошових коштів у розрізі трьох видів діяльності: операційної, інвестиційної й фінансової. План руху грошових коштів по операційній діяльності передбачає всі виплати постачальникам відповідно до плану реструктуризації заборгованості. Платежі по інвестиційній діяльності складаються виходячи із затверджених керівництвом заходів щодо завершення інвестиційних проектів. Виплати по фінансовій діяльності розроблюються згідно пропозицій щодо реструктуризації заборгованості по кредитах.

План довгострокових заходів щодо підвищення ефективності діяльності, як правило, включає дії по таких напрямках як: оптимізація структури продажів і каналів збуту, подальше скорочення витрат, підвищення ефективності використання основних засобів, оптиміза-

ція організаційної структури, реорганізація компанії, залучення додаткового фінансування. Саме завдяки реалізації положень(заходів) цього плану закріплюється успіх, досягнутий завдяки реалізації оперативних заходів та забезпечується досягнення завдання запобігання втрати платоспроможності.

4 етап – реалізація заходів щодо плану відновлення платоспроможності. Реалізація заходів плану відновлення платоспроможності проводиться безпосередньо членами команди підприємства-замовника, тобто його спеціалістами, під наглядом консультантів.

На даному етапі реалізації проекту компанія Desonn Partners проводить щотижневий контроль виконання плану оперативних заходів і короткострокового бюджету руху грошових коштів. При потребі, вносяться поточні коректування в попередньо розроблені документи.

Фахівці компанії також надаються юридичні послуги, які необхідні для реалізації окремих заходів, наприклад, послуги із супроводу претензійно-позовної роботи з дебіторською заборгованістю; проведення реорганізації бізнесу, залучення інвестора, в тому числі іноземного.

Висновки. Проведений нами моніторинг ринку консалтингових послуг України з питань відновлення платоспроможності засвідчив наявність як спрощеного, так і достатньо професіонального підходу до їх надання. Кращі наявні практики повністю відповідають як нормативному тлумаченню сутності даного поняття, так і рекомендаціям науковців. Безперечно, у майбутньому попитом на ринку будуть користуватися послуги тих консалтингових структур, які будуть забезпечувати належну ефективність своїх послуг при оптимальному співвідношенні «ціна-якість». Індикаторами такої ефективності слугуватимуть ступінь досягнення цілей та завдань консалтингу, коефіцієнт реалізації економічних інтересів замовників, конкретні кінцеві результати, досягнуті завдяки допомозі консультантів, у вигляді збережених або вивільнених коштів та інших активів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визначення його банкрутом» від 18.01.2001 №2238-III (зі змінами та доповненнями) //Електронний ресурс. Доступно з <www.zakon.rada.gov.ua>
2. Про кредитування: Положення НБУ № 246 від 28.09.95 р. (зі змінами та доповненнями) //Електронний ресурс. Доступно з <www.rada.gov.ua>
3. Інструкція про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків: Постанова НБУ № 141 від 14.04.98. (зі змінами та доповненнями) //Електронний ресурс. Доступно з <www.rada.gov.ua>
4. Методичні рекомендації по аналізу фінансово-господарського стану підприємства та організацій: Лист ДПА №759/10/20-2117 від 27.01.98 р. // Галицькі контракти. – 1999. – № 4.
5. Про внесення змін до Методичних рекомендацій щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства. – Наказ міністерства економіки України від 26 жовтня 2010 року N 1361// Електронний ресурс. Доступно < www.me.gov.ua > .
6. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством: Підручник. / Л.О. Лігоненко – К.: КНТЕУ, 2005. –824 с.
7. Лігоненко Л.О. Банкрутство та санація суб'єктів господарювання в Україні: монографія/ Л.О.Лігоненко, О.О.Хіленко, І.І.Дянков; за ред.Л.О.Лігоненко.-К.: Київ.нац.торг.-екон.ун-т 2011.-348с.
8. Тлумачний словник// <http://enc-dic.com/synonym/Vosstanovlenie-9750.html>
9. Правова система НАУ. Словник законодавчих термінів// Електронний ресурс. Доступно з <<http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1078.16403.0>>
10. Наказ Міністерства економіки України «Про створення Державного центру з питань відновлення платоспроможності та банкрутства «№ 912 від 25.12.2008 // Електронний ресурс. Доступно з < http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME08915.html / >
11. Інформація про послуги компанії L.I.Group // Електронний ресурс. Доступно з < <http://aupd.org/forum/viewtopic.php?p=366>

12. Сайт Агентства по відновленню платоспроможності (г.Харьков) // Електронний ресурс. Доступно з <<http://www.snovavdele.com>>
13. Сайт компанії Desonn Partners. Відновлення платоспроможності компанії// Електронний ресурс. Доступно з <<http://www.desonn.com.ua> >
14. Сайт компанії East Way Group. Восстановление платежеспособности // Електронний ресурс. Доступно з < <http://www.eastwaygroup.eu/ru/bosstanovlenie-platezhesposobnosti/>>

В. В. Липчук,
доктор економічних наук, професор,
Львівський національний аграрний університет

ВПЛИВ ПРОЦЕСІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ АГРАРНОЇ СТРУКТУРИ УКРАЇНИ

Свобода розвитку світового сільського господарства постійно обмежується, а все в більшій мірі регулюється глобалізаційними економічними, політичними і природними процесами. Вітчизняний аграрний сектор в останні роки теж формувався під впливом багатьох зовнішніх передумов, серед яких основними треба визнати:

- 1) втрата позицій на зовнішніх ринках сільськогосподарської продукції, зокрема країн СНД;
- 2) швидке зростання конкуренції зарубіжних ринків за рахунок офіційного і неофіційного імпорту;
- 3) слабка перспектива виходу на зарубіжні ринки через не достатню інтегрованість України в економічні і торговельні структури;
- 4) глобальна фінансова криза, яка особливо відчутна в слабоінтегрованих країнах.

Дальший розвиток сільському господарстві України визначатиметься як внутрішніми передумовами і особливостями, загальнонаціональними тенденціями, так і глобалізаційними процесами. Особливий вплив на подальший розвиток аграрного сектора матимуть глобалізаційні процеси, зокрема: динамічне зростання попиту на продовольство і зміни в структурі споживання, вища нестабільність цін на продовольство і коливання пропозиції, зростання витрат виробництва (передусім із-за високих цін на енергоносії), а також зміни в природному середовищі і кліматі.

Глобальний попит на сільськогосподарську продукцію детермінований передусім демографічними процесами і зростанням попиту на продовольство та корми. Зміни в структурі попиту зумовлені темпами економічного зростання, урбанізацією і розвитком ринку біопалива. За даними ООН в 2050 році населення світу збільшиться до 9 млрд. осіб. Вирішення проблеми голоду залишається одним з ключових викликів ХХІ століття. У 2008-2011 роках в результаті глобальної економічної кризи число голодуючих різко збільшилося. Згідно FAO в 2010 році кількість голодуючих у світі складала 924 млн осіб [2]. Однак, згідно даним Всесвітньої Продовольчої організації сьогодні у світі виробляється в півтора рази більше продовольства, ніж потрібно, щоб забезпечити кожній особі на Землі необхідний споживчий раціон [3]. Проблема в іншому – в продовольчій доступності. Згідно оцінок ООН і Всесвітнього Банку 2,8 млрд осіб (понад дві п'яті популяції Землі) – живе за менш ніж 2 долари щодня, а 1,2 млрд. осіб знаходиться в ситуації «крайньої бідності», тобто живе за менш ніж один долар щодня [5].

В дальшому розвитку світового сільського господарства доцільно очікувати ряд тенденцій. Так, прогнозоване зростання споживання продовольства буде пов'язане з дальшою зміною його структури. Зокрема, цілком очікуваним є зменшення споживання хліба і хлібобулочних виробів, однак виробництво зерна, з огляду на потреби в кормах і біопаливі, зростатиме. Достатньо прогнозованим є зростання продуктів тваринного походження (молоко, м'ясо, яйця), а також рослинної олії і цукру.

Сільське господарство як сектор, в якому умови наближені до досконалої конкуренції все в більшій мірі наражається на ефекти оточуючих його ринків, які стають щораз більше

глобалізованими. Характерні для глобалізації міграція виробництва, капіталу і технологій з метою мінімізації витрат виробництва формують особливості ринку продовольства. Головними учасниками цього процесу є не споживачі, а великі міжнародні корпорації. Менші сільськогосподарські виробники і переробні підприємства все в більшій мірі підлягають економічній деградації, регіони – екологічній деградації, а сільські території – деградації соціальній [1, с. 15].

Безпосередній, переважно загрозливий, вплив на продовольчі ринки матимуть і зміни, що відбуваються у природному середовищі та кліматичні явища, зокрема щодо зменшення площ в сільськогосподарському обороті, поширення хвороб рослин і тварин, забруднення територій. З іншої сторони сільськогосподарське виробництво спричиняє до негативних змін в природному середовищі. Тому, в сільськогосподарській політиці повинен бути зроблений більший акцент на дотримання засад зрівноваженого розвитку сільського господарства і сільських територій [4, с. 384].

Саме тому, відмінною є концепція, основана на суспільно зрівноваженому процесі відтворення. Вона є значно ширшою за мікроекономічну ефективність, вказуючи, що для національної економіки важливим є динамічне зрівноважене зростання. В цьому контексті особливого значення набуває застосування у вітчизняному аграрному секторі економіки екологічної та інтегрованої систем ведення сільського господарства.

Найімовірніше у українському сільському господарстві справдиться сценарій дуальної поляризації – з однієї сторони, концентрація господарств та їх індустріальний розвиток, з другої, – обмеження інтенсифікації дрібних господарств з перевагою традиційних методів господарювання і збереження навколишнього середовища, виробництвом продукції здоровішої, але дорожчої.

В контексті вибору стратегій розвитку вітчизняного сільського господарства особливо актуальним може бути використання критерію його конкурентоздатності. Очевидним є те, що спроба конкурувати з високо розвинутими країнами в індустріальній моделі розвитку сільського господарства є малоперспективною.

Україна може, і повинна, шукати свої шанси, пропонуючи модель зрівноваженого сільського господарства і здорового харчування, а також багато послуг, що генерує зрівноважений розвиток. Україна має мало шансів в конкуренції на ринку стандартних продуктів (хоча займає одні з провідних позицій на ринку зерна та соняшнику), але маємо шанси виходу на ринки з продуктами екологічними та регіональними. Такі продукти харчування можна виробляти лише в чистому природному середовищі. Саме в період трансформації в Україні різко зменшилося застосування мінеральних добрив та інших хімічних засобів в сільському господарстві, що в певній мірі дозволило зберегти природний стан середовища.

Вибір стратегії розвитку сільського господарства України з огляду на існуючі передумови і наявність значних суспільних проблем, зокрема в сфері фінансів, доходів, навчання і інфраструктури, є особливо складним. Очевидним є те, що нова стратегія не може бути продовженням сучасного напрямку розвитку сільського господарства, яка не забезпечує ні розвитку селянських господарств, які виробляють три чверті сільськогосподарської продукції, не підтримує і індустріальний тип розвитку.

Компромісною виглядає інша позиція – поєднання, з однієї сторони, достатньо сильних сільськогосподарських підприємств з одночасним збереженням природного і соціально-культурного середовища. В той же час селянські господарства видозмінюються і ці зміни необхідні. Проте вони не повинні стосуватися виключно аграрної структури, традиційних технологій чи надмірної зайнятості. Очевидним є зміни в підходах до ведення сільських господарств на основі знань і інновацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Adamowicz M. Wymiary i cele interwincjonizmu rolnego w krajach o roznym poziomie rozwoju//Wspolna Polityka Rolna Unii Europejskiej. Uwarunkowania, mechanizmy, efekty, pod red.M. Adamowicz.– Warszawa: SGGW, 2009.
2. FAO. Статистичні дані (FAOSTAT). – Mode of acces: <http://faostat.fao.org/default.aspx>

3. FAO, The State of Food Insecurity in the World 2003: Monitoring progress towards the World Food Summit and Millennium Development Goals.– Rzym, 2003. – S. 4.
4. Peplinski B. Agrobiznes. Podstawy ekonomiki. – Warszawa, WSIP. 2009.
5. Sanjay S.J., Pogge T.W., How not to count the poor, «Colombia University Technical Paper», wersja 6.2, 29 października 2005.– Mode of acces: www.columbia.edu/~sr793/count.pdf.

К. А. Мамонов,

*доктор економічних наук, доцент,
завідувач кафедри геоінформаційних систем,
оцінки землі та нерухомого майна*

О. В. Пиркова,

*асистент кафедри геоінформаційних систем,
оцінки землі та нерухомого майна*

Ю. Б. Радзінська,

*асистент кафедри геоінформаційних систем,
оцінки землі та нерухомого майна,*

Харківський національний університет

міського господарства імені О. М. Бекетова

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ: ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА ЛІНІЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ

На сучасному етапі економічних перетворень, в умовах глобалізаційних процесів особливого значення набувають проблемні аспекти, пов'язаних із забезпеченням ефективності економіки природокористування. Слід вказати на загострення екологічних проблем в Україні, у зв'язку з низьким рівнем їх фінансування та незадовільною системою їх забезпечення. Зокрема, в існуючих наукових розробках виділяються екологічні питання, які потребують вирішення: неякісна питна вода (недостатній рівень очищеності, надмірна насиченість органікою, забрудненість основних водних джерел), забруднення навколишнього середовища (щорічно в атмосферу України потрапляє понад 6 млн. тонн шкідливих речовин і вуглекислого газу, зростання викидів газу на 50-70% у великих містах [1]), деградація та деформація земельних ресурсів (зростання ерозійних процесів – 35% сільгоспугідь України, збільшення площі кислих ґрунтів – на 2, 4 млн. га за останні 15 років, забруднення земель – майже 40% від загальної площі містах [1]), знищення лісів (нераціональна вирубка лісів, знищення цінних порід деревини), загострення небезпечних геологічних процесів (неефективна система здійснення видобуток ресурсів, відсутність значного фінансування для реалізації програм укріплення ґрунтів, низький рівень та недосконала система закриття нерентабельних та вироблених шахт і кар'єрів), зростання побутових відходів (зростання звалищ розмір яких зріс до 800 одиниць, загальна кількість сміття на яких перевищила 35 млрд. т., збільшення відходів щорічно до 800 тис. тонн, загальна площа всіх полігонів з відходами займає 4% площі України [1]), негативний вплив військових об'єктів, які залишились від радянської системи та наслідків Чорнобильської катастрофи (радіоактивне забруднення більш ніж 145 тис. кв.км території України, Білорусії та Росії[1]). Поряд з представленими проблемами залишаються не вирішеними питання щодо різноаспектності поняття «економіка природокористування». Отже, тема дослідження є актуальною, а її розробка має теоретичне й практичне значення.

Метою статті є систематизація теоретико-методичних підходів щодо визначення економіки природокористування та виявлення особливостей трансформаційних процесів, які відбуваються у представленій сфері.

У результаті узагальнення існуючих підходів визначено, що економіка природокористування – це наука про раціональне та ефективне використання природних ресурсів, наука про організацію дійової системи охорони навколишнього середовища. Предмет економіки природокористування – це виробничі відносини людей в галузі використання, відтворення природних ресурсів, охорони навколишнього середовища, а у вужчому розумінні специфічні прояви еко-

номічних законів, а також закономірностей і тенденції розвитку цих відносин в аспекті причинно-наслідкових зв'язків суспільства і природи[3].

У контексті представленого функціонального підходу заслуговує на увагу точка зору Ю. Куражковського, який визначає природокористування як регулювання всіх типів використання природних ресурсів для господарства та охорони здоров'я[8]. М. Реймерс також фокусує увагу на функціональному призначенні економіки природокористування.

Напроти́вагу від представленого підходу у деяких наукових дослідженнях природокористування розглядається з позиції трьох складових: розкриття законів природи (наукова істина); розробка якісно нових техніко-технологічних проєктів; моделювання процесів зміни та відновлення екологічної рівноваги (захист і удосконалення життєвого середовища) [3].

У рамках теорії природокористування визначаються проблемні аспекти, які пов'язані із обмеженістю природних ресурсів, що впливає на економічний стан держави. Зокрема, група вчених під керівництвом Д. Медоуза виділяють причини необґрунтованого використання природних ресурсів: прискорення індустріалізації; швидке зростання населення; збільшення недоїдання; виснаження невідновлюваних ресурсів; погіршення навколишнього середовища[3]. Крім того, вони визначають межі росту, що впливають на економічне зростання.

Слід зазначити, що за останні роки у рамках представлені теорії визначається поняття «екорозвитку», яке вперше сформулював М. Стронг та охарактеризував його як екологічно орієнтованого соціально-економічного розвитку при якому ріст добробуту людей не супроводжується погіршенням довкілля та деградацією природних систем[3].

У деяких наукових дослідженнях основна увага фокусується на можливостях взаємодії людини та природи [6].

На проти́вагу від представлених підходів, у рамках теорії економіки природокористування деякі вчені вказують на важливе значення людини у процесі використання природних ресурсів, інтеграції особистості у цих процесах із збалансуванням економічних інтересів [4].

Слід зазначити, що Є. Пономаренко фокусує увагу на характеристиці важелів, які застосовуються для забезпечення ефективності природокористування (рис. 1).

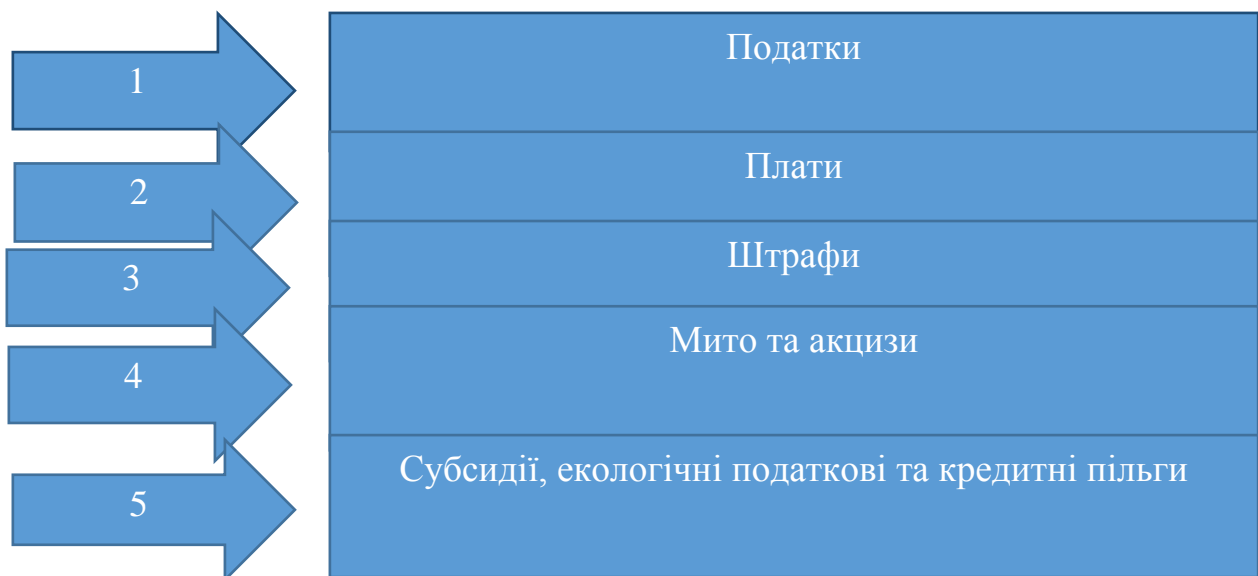

Рис. 1. Важелі, які застосовуються для забезпечення ефективності природокористування [5]

Розглядаючи концепцію економіки природокористування, важливе значення мають напрями формування ресурсозбереження, яке згідно ДСТУ 3051-95 визначається як діяльність (організаційна, економічна, технічна, наукова, практична, інформаційна), методи, процеси, комплекс організаційно-технічних заходів, що супроводжують всі стадії життєвого циклу об'єктів і спрямованих на раціональне використання та економне витрачання ресурсів [2]. О. Невелєв об'єднує у рамках ресурсозбереження такі поняття, як «економія ресурсів», «режим

економії», «ефективне використання ресурсів», тим самим реалізуючи комплексний підхід [9]. Подібний підхід реалізується С. Скоковим, який характеризує ресурсозбереження як наукову, виробничу, організаційну, комерційну та інформаційну діяльність, спрямовану на раціональне, комплексне використання та економне споживання всіх видів ресурсів, виходячи з існуючого рівня розвитку техніки і технології при одночасному зниженні техногенного впливу на навколишнє середовище[7].

Слід зазначити, що при визначенні економіки природокористування за останні роки деякі вчені фокусують увагу на раціональному природокористуванні, яке характеризується як збалансована взаємодія суспільства і природи, що забезпечується досягненням компромісу між соціально-економічними потребами суспільства і спроможністю природи задовольнити їх без істотної шкоди для свого нормального функціонування[10].

Отже, узагальнюючи вище зазначене, економіка природокористування визначається як комплексне поняття, що характеризує рівень раціонального та ефективного використання природних ресурсів на основі здійснення організаційної, економічної, технічної, наукової, практичної, інформаційної діяльності, що забезпечує отримання економічного ефекту із збалансуванням інтересів суспільства, в цілому, й громади, яка проживає на певній території.

Для забезпечення функціонування економіки природокористування застосовуються відповідні важелі та інструменти, які створюють функціональне підґрунття у взаємодії із різними групами зацікавлених осіб, спрямованих на формування економічної та екологічної безпеки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вісім екологічних проблем. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~2/0/all/2011/04/16/235280>.
2. ДСТУ 3051-95 (ГОСТ 30166-95) Ресурсозбереження. Основні положення. Чинний від 1997.01.01. – К.: ДержстандартУкраїни, 1996. – 15 с.
3. Ігнатенко М.Г. Екологія і економіка природокористування: навчальний посібник / М.Г. Ігнатенко, В.О. Малеев. – Київ – Херсон: Айлант, 2002. – 287с.
4. Інтегрований підхід до узагальнення екологічних та економічних знань студентів під час викладання спецкурсу «Раціональне природокористування». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.social-science.com.ua/article/260>.
5. Пономаренко Є. Г. Конспект лекцій з дисципліни «Економіка природокористування» (для студентів 4 курсу денної та заочної форм навчання напряму підготовки 6.040106 «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування») / Є. Г. Пономаренко, О. С. Ломакіна; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2012 – 63 с.
6. Поняття і сутність економіки природокористування. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uadoc.zavantag.com/text/17234/index-1.html>.
7. Скоков С.А. Эколого-экономическое регулирование процессов ресурсосбережения: Дис. канд. экон. наук: 08.08.01 / С.А. Скоков. – Сумы: СумГУ, 2002. – 190 с.
8. Економіка природокористування. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%>.
9. Экономика ресурсосбережения / Невелев А.М., Сиренко В.А., Габ В.И. и др.; Под ред. А.М. Невелева. – К.: Наукова думка, 1989. – 248 с.
10. Економічний і еколого-економічний принципи природокористування. Перехід до соціо-екологічного принципу природокористування. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/15060913/ekologiya/ekonomichniy_ekologo-ekonomichniy_printsipi_prirodokoristuvannya_perehid_sotsioekologichnogo_printsipu.

*О. А. Мельниченко,
доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри управління та організації діяльності
у сфері цивільного захисту,
Національний університет цивільного захисту України*

НАПРЯМИ ТА ЗАСОБИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕТІНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Постановка проблеми. Нині в Україні практично усі сфери людського життя уражено певною мірою протиправними (напівлегальними, нелегальними, кримінальними) видами діяльності, які ототожнюються з тіньовою економікою. Ураховуючи її значні масштаби і переважно негативний вплив на суспільні процеси, украї актуальним убачається об'єднання зусиль усіх гілок державної та муніципальної влади, науковців, інститутів громадянського суспільства тощо задля детінізації національної економіки – «комплексу взаємозв'язаних і взаємодоповнюваних заходів, що дозволять не лише легалізувати «тіньову» діяльність підприємств без скорочення обсягів виробництва і втратити їхніх виробничих потужностей та ринків збуту» [4, с. 23], а й «забезпечити істотне зменшення масштабів кримінальної компоненти тіньової економіки, що зрештою, сприятиме поліпшенню соціально-економічної ситуації в країні» [5, с. 120] і «забезпеченню економічної безпеки держави» [8].

Безсумнівно, що подібні заходи потребують належного наукового обґрунтування, що й обумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика детінізації національної економіки відображена в дисертаційних роботах з економіки (О. Ващенко, О. Кулініч, І. Мазур, А. Поліщук, М. Флейчук), державного управління (В. Серафимов, А. Халецький), права (І. Гаєвський, Д. Манько, С. Позняков, В. Попович, О. Столярський) тощо. Попри це в науковій спільноті зберігається значний інтерес до цієї проблематики (О. Балануца, З. Варналій, Т. Вишинська Ю. Гончаров, З. Живко, О. Іляш, Ю. Клепікова-Чижова, О. Коваль, Т. Мельник, Л. Олейнікова, Н. Поплевічева, О. Ревякін, І. Савич, Т. Сидоренко, О. Сунцова, Т. Тищук, Ю. Хазарашвілі, О. Чижов) тощо.

Постановка завдання. Метою статті є надання пропозицій щодо зменшення негативного впливу тіньової економіки та скорочення її масштабів. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі завдання: 1) визначити пріоритетні напрями детінізації національної економіки; 2) конкретизувати засоби державного регулювання цього процесу та удосконалити їхню класифікацію.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняні науковці одноставні у думці щодо необхідності детінізації національної економіки. Однак пропоновані ними напрями реалізації цього процесу є не лише відмінними, а й такими, що потребують додаткових коментарів. Так, зокрема, пропозиція «створити такі умови, за яких суб'єктам підприємницької діяльності економічно не вигідно працювати в «тіні»» [9, с. 151] є занадто загальною, хоча і беззаперечною. Водночас, чимало випадків, коли «напрями» сформульовано, радше за все, як «завдання», а саме: «протидіяти корупції; забезпечити права власності; реформувати митні органи; посилити мотивацію та конкурентні позиції легальної діяльності суб'єктів господарювання» [10, с. 20]; «розбудувати адміністративно-правову інфраструктуру та протидіяти правопорушенням й іншим тіньовим проявам» [9, с. 151]; «забезпечити створення уповноваженими органами державної влади сприятливих економіко-правових умов для здійснення податковими боржниками легальної фінансово-господарської діяльності; удосконалити організаційно-правову інфраструктуру превентивної протидії вчиненню адміністративних і фінансових правопорушень» [6, с. 9]; «забезпечити стабільність, прозорість та однозначність норм законодавства у сфері оподаткування та валютного регулювання; покращити інвестиційний та підприємницький клімат» [1, с. 18].

Зрештою варто погодитись з С. Корецькою, яка визначити такі пріоритетні напрями детінізації: «боротьба з корупцією; зміни в податковій політиці; обмеження тіньового ринку робочої сили; боротьба з «відмиванням брудних» коштів; боротьба з кримінальним сектором тіньової економіки» [3, с. 18].

Водночас, не менш дискусійним залишається питання вибору засобів детінізації національної економіки, серед яких на особливу увагу заслуговують такі: «підвищення ефективності податкового контролю» [2, с. 6]; посилення контролю «над трансфером технологій та фінансуванням політичного процесу» [10, с. 20], а також за «за фінансово-господарськими операціями» [9, с. 151].

Хоча ««легалізація» є першим етапом виходу з «тіні»» [6, с. 7], однак не усяка легалізація є бажаною та можливою. Саме тому варто погодитись з тими науковцями (Л. Аркуша, В. Бобиль, А. Бугаєнко, Ю. Гончаров, С. Корецька, А. Мамишев, О. Чижов тощо), які закликають використовувати усі доступні засоби для недопущення «відмивання» кримінальних коштів.

При цьому для легалізації коштів, отриманих у «сірих» сегментах тіньової економіки, науковці (З. Варналій, В. Попович, О. Прокопик, О. Тимченко тощо) пропонують застосовувати амністію таких капіталів. Однак такий крок убачається запізнілим, оскільки значну їх частину уже легалізовано через механізми «приватизації» та «відмивання», оскільки «амністія може «легалізувати» виявлених і затриманих «тіньовиків», але не створює економічних передумов для повернення ними тіньових капіталів у легальний сектор економіки. Подібні разові акції, як правило, дають результат зворотній задекларованому» [7, с. 11].

Варто погодитись, що «методи боротьби з тіньовою економікою в Україні поки що залишаються безсистемними та не комплексними. Усі методи в основному зводяться до каральних санкцій за порушення умов заборони. Використання санкцій без системи зворотного захисту фізичних та юридичних осіб від влади розкручує небезпечний маховик створення та підтримки розвитку тіньової економіки» [3, с. 11]. Більше того, «спроби державної влади досягнути істотного зменшення рівня тінізації (нижче 10 %) та протидії корупції із застосуванням винятково репресивних методів без інституціональних змін призведуть до різкого зниження темпів росту ВВП» [10, с. 15].

Проведені узагальнення наукових публікацій та результати власних досліджень дозволили удосконалити класифікацію засобів державного регулювання детінізації національної економіки:

1. За способом впливу:
 - адміністративні;
 - економічні;
 - нормативно-правові;
 - організаційні;
 - соціально-психологічні.
2. За формою впливу:
 - прями;
 - непрямі.
3. За характером впливу:
 - стимулюючі;
 - репресивні.
4. За сферою впливу:
 - напівлегальна діяльність;
 - нелегальна діяльність;
 - кримінальна діяльність.
5. За об'єктами впливу:
 - населення;
 - бізнес-структури;
 - державні та муніципальні органи влади тощо.
6. За спрямованістю впливу:
 - викорінення причин тінізації економіки;
 - пригнічення джерел відтворення тіньової економіки;
 - боротьба з усіма формами її прояву;
 - заохочення до легальної діяльності.
7. За метою:

- легалізація;
- декриміналізація.

У подальшому детінізація національної економіки має здійснюватися з використанням відповідних засобів державного регулювання за такими пріоритетними напрямками:

1. Легалізація «тіньової» діяльності бізнес-структур:

- реальне та радикальне спрощення погоджувальних і дозвільних процедур щодо здійснення підприємницької діяльності;
- посилення відповідальності за ухилення від сплати податків і страхових внесків й покращення їх адміністрування;
- спрощення системи оподаткування, зниження податкового тиску за одночасного підвищення відповідальності за порушення у цій царині;
- використання непрямих методів податкового контролю;
- запровадження санкцій по відношенню до податкових сховищ і тих, хто користується їх послугами залежно від рівня прозорості операцій та міжнародного співробітництва;
- введення заборони на господарську діяльність тих фізичних осіб, які раніше вчинили серйозний податковий злочин;
- обмеження можливості проведення експортно-імпорتنих операцій національними суб'єктами господарювання з компаніями в офшорних зонах;
- спрощення руху капіталів і трудових ресурсів;
- зменшення обсягу готівкових розрахунків, проведення майже всіх платежів через банківську систему та відповідний контроль за цими операціями;
- вжиття адекватних заходів для активного залучення бухгалтерів і аудиторів до виявлення/інформування про порушення, пов'язані з «відмиванням» грошей;
- посилення оперативної діяльності з викриття злочинних угруповань, корумпованих зв'язків з кримінальними структурами вищих посадових осіб та інших відповідальних працівників, створення належних умов роботи оперативним і слідчим;
- захист прав і свобод громадян перед посяганнями державних структур;
- забезпечення для громадян і суб'єктів господарювання реальної можливості оскаржити в судах незаконні дії чиновників;
- захист майнових прав фізичних та юридичних осіб;
- проведення динамічного (а не статичного) перехресного і горизонтального аналізу контекстних даних про транзакції на предмет шахрайства;
- прийняття нових правил конфіскації та арешту доходів, одержаних злочинним шляхом, які дадуть можливість застосовувати ці заходи не лише до прямих, але й до непрямих (конвертованих) доходів, здійснювати еквівалентну конфіскацію та конфіскацію доходів третьої особи;
- чітке регламентування процедури зовнішнього підтвердження достовірності представлених даних;
- обов'язкове обґрунтування джерел походження грошових коштів при купівлі товарів, вартість яких перевищує певну заздалегідь визначену суму;
- зменшення соціального навантаження на підприємства за одночасного збільшення частки утримань з фізичних осіб, які підприємства сплачують до соціальних фондів;
- віднесення до переліку кримінальних злочинів «незаконного збагачення», що передбачено ст. 20 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності;
- використання «м'якої» моделі адаптації некримінальних тіньових капіталів до діяльності у легальній економіці тощо.

2. Декриміналізація окремих видів діяльності:

- нормативно-правове упорядкування торгівлі людськими органами;
- адміністративні обмеження та організаційно-правова допомога у легалізації проституції.

3. Боротьба з кримінальним сектором тіньової економіки:

- встановлення кримінальної відповідальності за рейдерство;
- притягнення до кримінальної відповідальності за дії, що входять до системи заходів з протиправного захоплення підприємств;

- затвердження концепції легалізації тіньової економіки з урахуванням особливостей її прояву, а також економічних і соціально-політичних умов;
- забезпечення координації дій правоохоронних і контролюючих органів, а також інших органів державної влади та місцевого самоуправління;
- деполітизація економіки, введення підконтрольності та відповідальності влади тощо.

Висновки. Пріоритетними напрямками детінізації національної економіки є такі: легалізація «тіньової» діяльності бізнес-структур; декриміналізація окремих видів «чорної» економіки; скорочення масштабів і зменшення негативного впливу на суспільство кримінальних видів тіньової економіки. Засоби державного регулювання детінізації національної економіки відрізняються за способом, формою, характером, сферою, об'єктами, спрямованістю та метою впливу. Комплексне й зважене використання запропонованих засобів регуляторного впливу держави здатне покращити соціальну, економічну та криміногенну ситуацію в країні. Подальші наукові розвідки мають бути зосереджені на розробці теоретичних положень і практичних рекомендацій, спрямованих на розвиток офіційної економіки та скорочення масштабів протиправних її сегментів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Варналій З. С. Детінізація економіки як чинник забезпечення національної безпеки України / З. С. Варналій // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 1. – С. 1–18.
2. Головченко О. М. Теоретико-методологічне забезпечення подолання загроз стабільному економічному розвитку регіонів України: автореф. дис... д.е.н.: спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / О. М. Головченко. – Одеса, 2010. – 53 с.
3. Корецька С. О. «Тіньова» економіка: наслідки та методи подолання / С. О. Корецька // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – № 20. – С. 15–18.
4. Мельниченко О. А. Вплив тінізації економіки на добробут населення / О. А. Мельниченко // Теорія та практика державного управління: тези III міжнарод. наук. конгр., 26 лютого 2003 р. – Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ, 2003. – № 2. – С. 159–161.
5. Мельниченко О. А. Дослідження компонент іллегальної економіки та врахування їх результатів як елемент державної політики детінізації національної економіки / О. А. Мельниченко // Державне управління та місцеве самоврядування: зб. наук. пр. – Дніпропетр.: Вид-во ДРІДУ НАДУ, 2011. – № 1. – С. 113–122.
6. Позняков С. П. Адміністративно-правовий режим детінізації відносин у сфері погашення податкового боргу: автореф. дис. ... к.ю.н.: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / С. П. Позняков. – Ірпінь, 2007. – 25 с.
7. Попович В. М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки: автореф. дис. ... к.ю.н.: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. М. Попович. – К., 2002. – 35 с.
8. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики [Електронний ресурс]: Закон України від 1 липня 2010 р. № 2411-VI. – Режим доступу: <http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
9. Сидоренко Т. О. Детінізація економіки та легалізація капіталу в країні / Т. О. Сидоренко // Інноваційна економіка. – 2011. – № 2. – С. 150–154.
10. Флейчук М. І. Теоретико-методологічне засади детінізації економіки та протидії корупції в Україні в умовах глобалізації: автореф. дис. ... д.е.н.: спец. 21.04.01 «Економічна безпека держави» / М. І. Флейчук. – К., 2010. – 33 с.

*Н. І. Беренда,
кандидат економічних наук, доцент
М. О. Миколайчук,
магістр кафедри обліку і аудиту,
Національний університет харчових технологій*

АВТОМАТИЗАЦІЯ РОЗРАХУНКОВИХ ОПЕРАЦІЙ З РЕАЛІЗАЦІЇ ГОТОВОЇ ПРОДУКЦІЇ

Постановка проблеми. В сучасних умовах ринкової економіки для кожного підприємства готова продукція відіграє надзвичайно важливу роль. Адже випуск готової продукції, виконання робіт або надання послуг є результатом діяльності будь-якого господарюючого суб'єкту, що є його основним джерелом отримання доходу. Реалізація продукції, товарів, робіт, послуг є найважливішим джерелом доходів не тільки підприємства, а й формує прибуткову частину бюджету держави як об'єкт оподаткування. Для отримання прибутку підприємству в свою чергу потрібно правильно організувати процес обліку виробництва та реалізації готової продукції. Адже від якості обліку залежить правильне визначення фінансового результату діяльності підприємства. Успішна діяльність підприємства полягає у підвищенні рівня економічної ефективності виробництва продукції. Удосконалення організації обліку готової продукції є одним із способів досягнення економічної ефективності діяльності підприємства. Виходячи з цього, тема обліку готової продукції завжди була і буде актуальною.

Аналіз останніх досліджень. Проблемні аспекти обліку готової продукції найбільш ґрунтовно розглянуто в працях таких вітчизняних вчених як: В.М. Пархоменка, Ф.Ф. Бутинця, І.В. Жиглей, В.Г. Линника, А.М. Герасимовича, С.Ф. Голова, В.І. Єфименка, М.В. Кужельного, В.М. Мурашка, І.І. Пилипенка, Л.К. Сук, В.Я. Савченка, В.В. Сопка, а також зарубіжних вчених: П.С. Безруких, Д. Блейка, Б. Нідлза, В.Ф. Палія, Я.В. Соколова, Е.С. Хендерксена, Ч.Т. Хонгрена. Проте ця тема не є закритою і ряд важливих проблем обліку готової продукції потребують подальшого дослідження.

Метою статті є подальше дослідження деяких теоретичних аспектів організації обліку готової продукції, які існують за даних економічних умов і потребують врегулювання, а також розробка практичних рекомендацій щодо її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до П(С)БО 9, готова продукція належить до запасів. Готова продукція – це продукція, матеріальний результат виробничої діяльності підприємства (виріб, напівфабрикат, робота, послуга), що повністю закінчена обробкою на даному підприємстві, пройшла всі стадії технічного випробування (якщо вимагають відповідні її особливості), приймання, укомплектування згідно з умовами договорів із замовниками та відповідає технічним умовам і стандартам, не потребує подальшої обробки на цьому підприємстві і здана на склад [1, 152]. Реалізованою продукцією вважається продукція, відвантажена зі складу підприємства-постачальника, за яку покупцеві пред'явлені розрахункові документи [2, 235].

Готова продукція оприбутковується на склад із виробничих підрозділів на основі первинних документів – накладних, актів, відомостей випуску продукції та документів, що засвідчують якість (свідоцтво про якість, сертифікат відповідності державній системі сертифікації) [3, 228].

Ефективність роботи бухгалтера, аналітика та управлінця при реалізації готової продукції на підприємстві суттєво підвищується завдяки засобам інформації та автоматизації документообігу.

Особливу увагу слід приділити можливості автоматизації розрахункових операцій між підприємствами та реалізації готової продукції через інтернет-мережу. Інтернет-мережа – це найефективніший спосіб для пошуку постачальників сировини і матеріалів; реалізації продукції широкому колу споживачів; створення онлайн-ринків, інтернет аукціонів, яка допоможе сконцентрувати покупців та продавців у одному місці незалежно від їх місця розташування та віддаленості, прийняття управлінський рішень стане оперативним та швидким процесом.

Найбільша кількість помилок в обліку готової продукції при «паперовій» формі зазвичай виникає на етапі перенесення даних з одного первинного документа до іншого, а також при складанні різноманітних довідок і звітів. Застосування автоматизованого обліку готової продукції дає змогу повністю позбутися помилок такого типу.

Електронний документ – документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. Склад та порядок розміщення обов'язкових реквізитів електронних документів визначається Законом України «Про електронні документи та електронний документообіг». Основними загальними реквізитами комп'ютерних бухгалтерських реєстрів є: дата, код проведення, заповнені строки, сума проведення, номер синтетичного рахунка з дебету, його аналітичні рахунки, номер синтетичного рахунка з кредиту, його аналітичні рахунки.

При автоматизованій формі процес ведення вхідної інформації проводиться тільки один раз і частково контролюється програмним забезпеченням, решта процесів – складання реєстрів, звітності тощо – проводиться автоматично. Тим більше, що програмне забезпечення дає змогу перевірити повноту, правильність заповнення реєстрів відповідно до нормативних актів, швидко виявити помилку і вказати способи її виправлення. Таким чином, підвищується достовірність та оперативність інформації [4, 301].

З використанням комп'ютерної техніки на багатьох виробничих підприємствах прийнято вести облік реалізації готової продукції без застосування узагальнюючих документів. Виняток становить формування оборотно-сальдової відомості за рахунком 26 «Готова продукція». Цей документ характеризує інформацію щодо оборотів і залишків готової продукції. Однак, на нашу думку, цього недостатньо, тому доцільно на підставі первинних документів складати реєстри документів з реалізації готової продукції. Реєстри необхідно формувати за напрямками реалізації, видами продукції, покупцями та замовниками. Щоденне заповнення цих реєстрів дасть змогу здійснювати оперативний контроль за реалізацією продукції, застосуванням цін та їх змінами, надходженням виручки.

Електронні документи на відвантаження готової продукції (накладні, акти виконаних робіт, податкові накладні) підписуються за допомогою електронного цифрового підпису.

Електронний цифровий підпис – вид електронного підпису, отриманого за результатом криптографічного перетворення набору електронних даних, який додається до цього набору або логічно з ним поєднується і дає змогу підтвердити його цілісність та ідентифікувати підписувача. Електронний цифровий підпис накладається за допомогою особистого ключа та перевіряється за допомогою відкритого ключа [5].

Електронний підпис є обов'язковим реквізитом електронного документа на реалізацію готової продукції, який використовується для ідентифікації автора та (або) підписувача електронного документа іншими суб'єктами електронного документообігу.

Поряд з перевагами існує ряд проблем з автоматизацією обліку, а саме: низька платоспроможність населення, мала кількість підприємств, які мають доступ до глобальної мережі; незначна кількість власників кредитних карток; фізично і морально застарілі інформаційні системи, низький розвиток постачання реалізованої готової продукції через мережу; недовіра до фінансово-кредитних нових технологій бізнесу, різноманітний набір програм та окремих автоматизованих робочих місць не в змозі забезпечити керівників оперативною й достовірною інформацією, яка необхідна для прийняття управлінських рішень. Актуальною залишається проблема дослідження можливостей програмного забезпечення для автоматизації бухгалтерського обліку і створення внутрішньої мережі з'єднаних між собою автоматизованих робочих місць для прийняття на підставі обробленої інформації ефективних управлінських рішень. При вирішенні поетапного переходу до створення інформаційної системи потрібен цілеспрямований вибір програмного забезпечення, який повинен спиратися на системну комплексну оцінку. Система має бути досить функціональною, завершеною з погляду обліку, бути універсальною, тобто враховувати специфіку галузевих особливостей підприємств.

Висновки і пропозиції. Отже, облік готової продукції повинен бути організований на всіх етапах її руху. Організація та методика обліку готової продукції на підприємстві являється невід'ємною частиною облікової політики підприємства.

Відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 9 «Запаси» готовою вважається продукція, яка виготовлена на підприємстві, призначена для продажу і відповідає технічним і якісним характеристикам, які передбачені договором або іншим нормативно-правовим актом.

На нашу думку, для вирішення проблем з поліпшення обліку готової продукції необхідно, щоб кожне підприємство автоматизувало облік готової продукції з використанням програмного забезпечення, спеціально розробленого для певного типу виробництва чи сфери діяльності; обов'язковий підбір та навчання висококваліфікованих кадрів, де критерієм відбору виступить здатність оперувати з найновішим програмним забезпеченням; виділення державних асигнувань на комп'ютеризацію та автоматизацію обліку у бюджетних установах; ведення бухгалтерського обліку згідно чинного законодавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верхоглядова Н.І. Бухгалтерський фінансовий облік: теорія та практика (навч.-практ. посіб.) / Верхоглядова Н.І., Шило В.П., Ільїна С.Б., Кисла В.І. – К.: ЦУЛ, 2010. – 536 с.
2. Бойчик І.М. Економіка підприємства. Навч.посіб. – Київ: Атіка, 2002. – 480 с.
3. Фінансовий облік: навч. посіб. / за ред. В.К. Орлової, М.С. Орлів, С.В. Хоми. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: ЦНЛ, 2010. – 510 с.
4. Жмур Н.М. Удосконалення обліку готової продукції та її реалізації // Держава та регіони// Серія: Економіка та підприємництво, 2007., № 2. С.301-304.
5. Про електронний цифровий підпис: Закон України від 22 травня 2003 року № 852 – ІV.

І. С. Мурашко,

аспірант,

ПрАТ «ВНЗ Міжрегіональна академія управління персоналом»

ФАКТОРИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Перехід до стійкого розвитку підприємства передбачає підвищення його відповідальності перед суспільством за вплив на екологічний та соціальний розвиток населення регіону та держави, перед майбутніми поколіннями. У цьому полягає моральний аспект стійкого розвитку підприємства, який неможливо ігнорувати здійснюючи господарську діяльність. Проте, необхідно відзначити, що екологічна діяльність підприємства сприяє розвитку підприємства та покращенню його фінансових результатів діяльності, а не лише є тягарем та додатковими витратами. В той же час нехтування екологічними факторами впливу на розвиток підприємства призводить до зростання витрат підприємства, а іноді, навіть до надзвичайних подій, результатами яких можуть бути катастрофічні наслідки для підприємства, регіону та держави. Такі катастрофічні наслідки спричиняють великі збитки, а іноді навіть банкрутство та неможливість подальшого існування підприємства.

Фактори екологічної діяльності підприємства наведено на рис.1.

До факторів екологічної діяльності підприємства, які стримують його розвиток є витрати на ліквідацію наслідків забруднення навколишнього середовища, витрати на компенсації особам, що постраждали внаслідок забруднення навколишнього середовища та зниження кількості і якості природних ресурсів, що функціонують в економічній системі.

До факторів, які стимулюють розвиток підприємства відносяться: ресурсозберігаючі технології, екологічно чиста продукція, інноваційний підхід до виробництва, оновлення виробничих засобів, підвищення іміджу підприємства за рахунок здійснення природоохоронних заходів

Рис. 1. Фактори екологічної діяльності підприємства

Застосування ресурсозберігаючих технологій дозволяє збільшити обсяг виробництва продукції при незмінному чи меншому використанні ресурсів, знизити собівартість продукції.

Це сприяє підвищенню ефективності використання виробничих потужностей, підвищення продуктивності праці, зростанню прибутку.

Існують різні напрями та види ресурсозбереження (рис. 2.)

Виходячи з напрямів ресурсозбереження виокремлюють заходи виробничо-технічні, що сприяють раціональному використанню ресурсів та організаційно-економічні. До виробничо-технічних заходів відносяться:

- застосування ресурсозберігаючих технологій;
- впровадження маловідходних і безвідходних технологій;
- заміна фізично і морально застарілого обладнання;
- механізація трудомістких процесів;
- впровадження поточно-механізованих ліній для приготування напівфабрикатів і готової продукції;
- впровадження кількох видів графіків робочого часу працівників;
- належне зберігання сировини і засобів матеріально-технічного призначення [2].

Рис. 2. Напрями та види ресурсозбереження

До організаційно-економічних заходів раціонального використання природних ресурсів відносяться:

- удосконалення нормативної бази щодо визначення оптимальної кількості сировини й працівників;
- удосконалення процесу матеріально-технічного забезпечення;
- застосування системи економічного стимулювання працівників за раціональне використання матеріальних ресурсів;
- застосування матеріального заохочення менеджерів за економне використання обладнання, інвентар, паливо-енергетичних ресурсів;
- здійснення функції контролю за економним використанням усіх видів ресурсів якості виготовленої продукції.

Ефективність впровадження ресурсозберігаючих технологій визначається шляхом зіставлення отриманих результатів з витратами, понесеними для досягнення таких результатів [1].

Впровадження екологічно чистого виробництва пов'язано з інноваційною діяльністю підприємства. Інноваційна складова виникає на всіх етапах виробничого процесу. Структура інноваційного підходу до виробництва наведено на рис. 3.

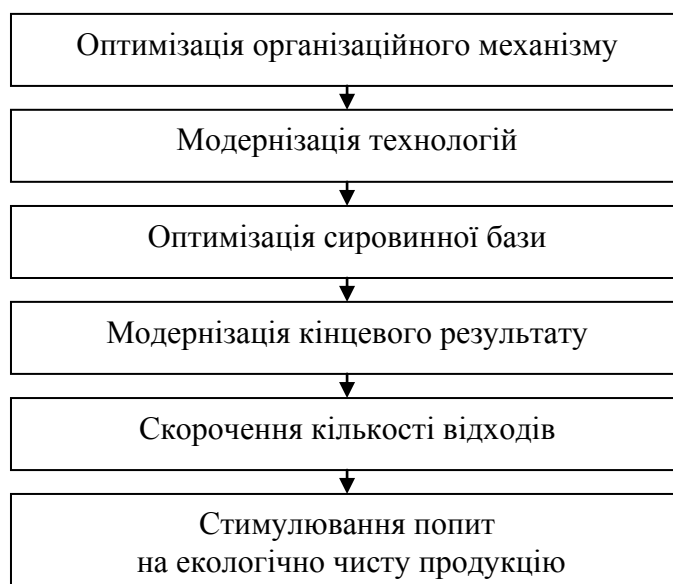

Рис. 3. Структура інноваційного підходу до виробництва

Впровадження екологічно чистого виробництва неможливо без удосконалення організаційного механізму, що передбачає: оптимізацію адміністративного управління, підвищення кваліфікації персоналу тощо. У процесі впровадження екологічно чистого виробництва важливо створення системи навчання та підвищення кваліфікації персоналу, складання бізнес-планів, методів економії всіх видів ресурсів, принципів скорочення шкідливих викидів у навколишнє середовище, вирішення завдань системної оптимізації різних стадій виробничих процесів і, як результат, виробництва екологічно чистої продукції. При цьому, що дуже важливо, формується менталітет «господарського» ставлення як до виробництва, на якому працюють співробітники, так і до їхнього власного здоров'я і до навколишнього природного середовища [3, с. 238].

Впровадження екологічно чистого виробництва також передбачає модернізацію технологій, за рахунок чого можливо скоротити споживання виробництвом ресурсів: води, енергії, матеріалів тощо. Необхідним є також зміна основних матеріалів (якись, токсичність тощо), використання вторинної сировини, зміна допоміжних матеріалів.

На етапі створення кінцевого продукту можлива модернізація продукту, зміна дизайну, зміна умов зберігання, споживання тощо. На етапі збуту продукції необхідно сприяти підвищенню попиту на екологічно чисту продукцію.

Впровадження екологічно чистого виробництва дозволяє також знизити рівень забруднення навколишнього середовища за рахунок відходів, а саме: зниження кількості виробничих і побутових відходів, зворотне використання сировини і матеріалів, зменшення скидів та викидів забруднюючих речовин, переробка відходів на виробництві тощо.

Екологічна діяльність підприємств передбачає:

- зменшення кількості сировини, що використовується у виробництві;
- зменшення кількості матеріалів, що утилізуються;
- зменшення кількості пакувальних матеріалів;
- використання джерел енергії, що оновлюється;
- відмова від пластиків і розчинів, що містять хлор;
- зменшення кількості споживання природних ресурсів;
- зменшення обсягів відходів;
- використання у виробництві вторинної сировини.

Екологізація виробництва є одним з засобів підвищення конкурентоспроможності підприємства та його продукції.

Екологізація виробництва сприяє зниженню ризикованості діяльності підприємства, підвищенню його іміджу та ринкової привабливості, що дає можливість залучення нових інвестицій, розширення обсягів виробництва. Також виробництво екологічної продукції та зниження негативного впливу на навколишнє середовище підвищує рівень мотивації та продуктивності праці робітників, що позитивно вплине на фінансові результати діяльності підприємства.

В той же час, недбале відношення до екологічних проблем підприємством, неналежне здійснення екологічної діяльності спричинить додаткові витрати підприємства на ліквідацію наслідків забруднення навколишнього середовища, виплату компенсацій постраждалим внаслідок забруднення, виплати штрафів згідно чинного законодавства, пов'язаних з забрудненням природного середовища, відновлення природних ресурсів, втрати в результаті зниження якості природних ресурсів тощо. Крім того, підприємства – забруднювачі навколишнього середовища ризикують втратити імідж та ринкову привабливість, що неодмінно спричинить скорочення попиту на продукцію, проблеми, пов'язані з залученням оборотних коштів тощо. Необхідно відзначити, що ігнорування екологічної проблеми може призвести й до закриття підприємства внаслідок екологічних катастроф або державними органами за порушення чинного законодавства про охорону навколишнього середовища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахромкін Є.М. Методична база оцінки ефективності впровадження ресурсозберігаючих технологій// Ефективна економіка. – [Електронний ресурс]: <http://www.economy.nauka.com.ua/>.

2. Нечаюк Л.І., Телеш Н.О. Готельно-ресторанний бізнес: менеджмент, Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 348 с.
3. Чигрин О.Ю., Щербак А.С. Аналіз проблеми впровадження екологічно чистого виробництва в Україні// Механізм регулювання економіки. – 2011. – № 1. – с. 235-241.

Т. О. Петрішина,
кандидат економічних наук, доцент
Ю. В. Дьяченко,
магістр V курсу фінансово-кредитного факультету
Криворізького економічного інституту,
ДВНЗ «Криворізький національний університет»

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ПРИБУТКОВІСТЮ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У період виходу економіки України із фінансово-економічної кризи зростає роль прибутку як джерела забезпечення інтересів держави, власників та персоналу підприємств. З метою оцінки результатів господарювання, ефективності використання складових процесу виробництва, за допомогою яких отримано прибуток, його суму потрібно віднести до відповідних показників. У підсумку буде отриманий показник ефективності (рентабельності). Тому однією з актуальних задач, яка постає перед фінансовими менеджерами, є розробка і впровадження методів ефективного управління формуванням прибутку в процесі господарської діяльності суб'єкта господарювання.

Питанням управління прибутком та рентабельністю велику увагу приділено як вітчизняними, так і зарубіжними вченими, серед яких: Брігхем Є.А, Бланк І.О., Загородній І.В., Мец В.О., Огійчук М.Ф., Хмелевський О.В. та багато інших. Разом з цим, недостатньо вивченим залишається і потребує подальшого дослідження питання методологічного інструментарію управління прибутковістю вітчизняних підприємств, особливо в посткризовий період.

Метою статті є визначення теоретико-методологічних аспектів управління прибутковістю суб'єкта господарювання з урахуванням складових системи управління на підприємстві.

Задля точного та повного дослідження складових політики управління прибутковістю підприємства важливим є визначення самого поняття прибутковості, оскільки у фаховій літературі його поняття трактується по-різному. У табл.1 наведено найбільш розповсюджені визначення поняття «прибутковість підприємства».

Таблиця 1
Полеміка визначення поняття «прибутковість підприємства»
в економічній літературі

Автор	Характеристика
Брігхем Є.	Визначено прибутковість підприємства з позиції менеджменту як «загальний результат поєднання засобів проведення курсу компанії і відповідних рішень»[1].
Бланк І.О., Вознюк В.Г., Загородній В.Г.	Прибутковість підприємства визначається як його спроможність отримувати прибуток і проводити рентабельну діяльність [2].
Зяцьковський І.В., Ковальов В.В.	Прибутковість асоціюється із беззбитковістю діяльності [3].
Мец В.О., Мних Є.В., Рішар Ж.	Категорія асоціюється з поняттям рентабельності, що визначає її, як рівень прибутковості у відсотках. Тобто – відносний показник, за допомогою якого оцінюється фінансова результативність різних видів діяльності підприємств, реалізації окремих видів продукції та послуг, галузей виробництва [4].

Огітчук М.Ф.	Прибутковість – це вид ефективності, що характеризує результативність діяльності економічних систем (підприємств, територій, національної економіки) [5].
Олійник О.В.	Прибутковість – це досягнення найбільших результатів за найменших витрат живої та уречевленої праці. Прибутковість є конкретною формою дії закону економії часу. За капіталістичного способу виробництва узагальнюючий показник прибутковості – норма прибутку [6].
Плаксієнко В.Я.	Прибутковість як показник прибутку і надає таку його характеристику – це частина отриманого на вкладений капітал чистого доходу підприємства, що характеризує його винагороду за ризик підприємницької діяльності [7].
Хмелевський О.В.	Прибутковість підприємства – це стан підприємства, що вказує на здатність генерувати прибуток, здійснювати рентабельну діяльність, забезпечувати платоспроможність, зростання та сталий розвиток [8].

Кожне з наведених трактувань, розкриває різні сторони категорії прибутковості, однак, вважаємо, ці поняття самостійно не можуть прийматися як завершені. Так, із всіх трактувань дефініції «прибутковість», ми дійшли висновку, що найбільш повним і економічно доцільним є поняття, яке надає Хмелевський О.В., а саме «прибутковість підприємства – це стан підприємства, що вказує на здатність генерувати прибуток, здійснювати рентабельну діяльність, забезпечувати платоспроможність, зростання та сталий розвиток» [8]. Це поняття вважаємо базовим, оскільки воно враховує і абсолютну і відносну ефективність, а також вказує на перспективи зростання діяльності підприємства в майбутньому. Також, на нашу думку, прибутковість підприємства не може бути звужена тільки до перспектив, вона враховує різні аспекти діяльності підприємства.

Управління прибутком являє собою процес розробки та прийняття ефективних управлінських рішень за всіма основними аспектами його формування, розподілу і використання на підприємстві з метою максимізації добробуту власників суб'єкта господарювання в поточному та перспективному періодах.

Головною метою управління прибутком є визначення шляхів найбільш ефективного його формування та оптимального розподілу, що спрямовані на забезпечення розвитку діяльності підприємства та зростання його ринкової вартості.

Основними задачами управління формуванням прибутку підприємства є: забезпечення максимізації розміру прибутку, що формується і який відповідає ресурсному потенціалу суб'єкта господарювання та ринковій кон'юнктурі; забезпечення оптимальної пропорційності між рівнем прибутку, що формується та допустимим рівнем ризику; забезпечення високої якості прибутку, що формується; забезпечення постійного збільшення ринкової вартості підприємства; підтримка конкурентоспроможності у довгостроковому періоді; забезпечення ліквідності підприємства та його платоспроможності; підтримка інвестиційної привабливості

Досвід зарубіжних країн свідчить, що впровадження дієвого інструментарію може бути спільними як для управління прибутковістю, так і для менеджменту підприємства в цілому, оскільки дані процеси об'єднані однією метою – отримання максимального прибутку.

Розглянемо складові управління прибутковістю підприємства за основними елементами (табл.2).

*Таблиця 2
Інструменти системи управління прибутковістю підприємства
в розрізі основних складових*

Складові управління прибутковістю	Інструменти процесу управління	Результат
Управління витратами	Модель «витрати – обсяг-прибуток», таргер – кос-	Створення резервів економії

	тінг, стандарт – кост	
Управління персоналом	Партисипативне управління, система «грейдів»	Збільшення продуктивності праці
Управління виробництвом	«Бережливе виробництво»	Підтримка конкурентоспроможності підприємства
Управління організаційними процесам	Реорганізація, реінжиніринг, реструктуризація	Оптимізація структури підприємства
Управління запасами	Система управління запасами з фіксованим розміром, система «Максимум-мінімум» тощо	Раціональність та економія матеріалів
Управління комбінованими процесами	Антикризове управління, бенчмаркінг, система управління вартістю підприємства, бюджетування тощо	Балансування систем управління підприємством

**Складено авторами на основі [9]*

Системи управління витратами набули останнім часом поширення і використовуються в управлінському обліку: «таргет-костінг», «стандарт-кост», «ABC – костінг», які дозволяють не тільки підвищувати ефективність управління витратами, але і забезпечують раціональність їх використання та дозволяють створювати резерви економії.

Системи управління запасами (з фіксованим розміром замовлення; з фіксованою періодичністю замовлення; з встановленою періодичністю поповнення запасів до встановленого рівня; система «Максимум-мінімум») в процесі своєї еволюції дозволити підприємствам і організаціям більш раціонально розподіляти кошти та ефективніше формувати запаси, тим самим підвищуючи прибутковість їх діяльності.

В кризових умовах діяльності суб'єктів господарювання актуальності набуває інструментарій процесу перебудови організації шляхом реінжинірингу, реорганізації, реструктуризації тощо, тобто через зміни зовнішніх та внутрішніх параметрів організації, що дозволяє не тільки підвищувати ефективність, а і (у випадку реінжинірингу) досягати зростання прибутковості від 40 до 70%.

Сучасні системи управління виробництвом: «бережливе виробництво» – інструмент управління дозволяє підприємству отримати величезну кількість переваг. Це вивільнення ресурсів, налагодження виробничих потоків, зацікавленість персоналу, безперебійна робота обладнання та багато іншого. Тому стає очевидним, що впровадження принципів бережливого виробництва на українських підприємствах дуже важливо для їх функціонування та підтримки конкурентоспроможності.

При впровадженні комбінованих систем управління, таких як: система збалансованих показників, система управління якістю, концепція управління вартістю підприємства, концепція постійних змін, антикризове управління, бенчмаркетинг, стратегічне управління, бюджетування, відбувається зростання прибутковості за рахунок удосконалення не однієї функціональної задачі, а всіх процесів, які складають систему управління діяльністю підприємства [9].

Проте, модель управління прибутком є індивідуальною для кожного підприємства. Індивідуальність такої моделі визначається потребою врахування особливостей його фінансово-господарської діяльності, специфіки ринкового середовища її реалізації. Водночас зазначена індивідуальність досягається шляхом використання загальних методів, принципів та прийомів – інструментарію управління прибутком.

Ефективність управління прибутком забезпечується через оптимізацію процесу управління відповідно до специфіки конкретного підприємства та обґрунтування доцільності використання окремих інструментів цього управління.

ЛІТЕРАТУРА

1. Економічний аналіз фінансових результатів та фінансового стану підприємства: навч. посібник / В.О. Мец. – К.: КНЕУ, 2009. – 132 с.

2. Фінанси підприємств: підручник / кер. авт. кол. і наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін. – [5-те вид., перероб. та доп.]. – К.: КНЕУ, 2006.– 571 с.
3. Бланк И.А. Управление прибылью/ И.А.Бланк. – [2-е изд., расм. и доп.]. – К.: Ника – Центр, Эльга, 2002. – 752 с.
4. Багров В.П. Економічний аналіз: навч. посібник/ В.П. Багров, І.В.Багорова. – К: Центр навчальної літератури, 2006.– 160 с.
5. Гордієнко П.Л. Стратегічний аналіз: навчальний посібник / П.Л.Гордієнко. – К.: Алерта, 2006. – 404 с.
6. Головка В.І. Фінансово-економічна діяльність підприємств: контроль, аналіз та безпека: навч. посібник/ В.І. Головка, А.В. Мінченко, В.М. Шарманська. – К: Центр навчальної літератури, 2006.– 448 с.
7. Аналіз фінансового стану виробничої та комерційної діяльності підприємства: навч. посібник/ [В.П.Шило, Н.І. Верхоглядова, С.Б. Ільїна, А.Г. Темченко].– К: Кондор, 2005.– 240 с.
8. Хмелевський О.В. Концепція формування прибутковості промислового підприємства / О.В. Хмелевський. – Вісник Хмельницького національного університету/ – 2011/ – №6.– С.145-149
9. Мілька А.І. Сучасний інструментарій управління прибутковістю підприємства в ринкових умовах / А.І. Мілька. – Вісник Львівського національного університету – 2011. – №1.– С.552-553

В. В. Подгорный,

доктор экономических наук, доцент,

Донецкий государственный университет управления

ФОРМИРОВАНИЕ МОДЕЛИ СИНЕРГИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ РЕГИОНА И ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИДЕОЛОГИИ ГОСУДАРСТВА

Одним из главных условий построения социально успешного региона является формирование его экономической политики, как совокупности принципов, определяющих развитие общества в том или ином направлении. Её эффективность напрямую зависит от взаимосвязи с экономической идеологией государства, которая представляет собой совокупность идеалов, норм и ценностей, объединяющих население Украины в хозяйственное сообщество, определяющих цели и задачи развития украинского общества и обосновывающих пути их реализации.

Экономическая политика в экономической науке рассматривается как набор инструментов, рычагов, мер и действий правительства страны, оказывающих влияние на развитие макроэкономических показателей для достижения общественно значимых целей [1, с. 3].

Базовая теория экономической политики разработана в 50-х годах XX века известным голландским экономистом Я. Тинбергеном [2, с. 57]. Она предусматривала органическую взаимосвязь трёх параметров: целевые показатели – инструменты политики – модель экономики. Основными целевыми показателями экономической политики были выпуск и инфляция. В дальнейшем идеи базовой экономической политики развил Р. Манделл. То, что в реальной действительности инструменты экономической политики находятся под контролем разных правительственных органов, существенно меняет, согласно Р. Манделлу, теоретическое понимание сути экономической политики. Р. Лукас доказал, что при изменении экономической политики меняются также закономерности формирования ожиданий [3, с. 126].

Зависимость экономической политики от устремлений и намерений политиков, обусловленных изменяющейся рыночной конъюнктурой и личными интересами, привела к тому, что экономическая политика утратила свой истинный смысл и назначение в системе государственного регулирования экономики. А ведь именно государственное регулирование, как совокупность экономической политики, государственного управления и экономической стратегии, является тем механизмом, с помощью которого можно построить социально справедливое и благополучное общество. И идеология, как совокупность идей, направленных на обеспечение со-

циального благополучия, должна лежать в основе экономической политики, которую посредством государственного управления и экономической стратегии намеревается воплотить государство на своей территории [4, с. 238].

Необходимость более активного влияния региона на экономические процессы, происходящие на его территории, очевидна. Экономическая политика региона должна быть не только активной и вызывающей доверие, но и стабильной и градуалистской. Содержание экономической политики региона должно определяться экономической идеологией государства, в основе которой положена совокупность экономических идеалов, к которым должен стремиться регион в своей хозяйственной деятельности, повышая при этом её эффективность. Только эффективное хозяйствование на своей территории может привести регион к социальному успеху.

Реализация такого подхода приводит к возникновению синергии, посредством которой становится возможным решение проблемы несоответствия между фактическими действиями по реализации экономической политики на уровне региона и содержанием программных положений – декларациями политического курса страны, воплощённых в экономической политике. Отсюда же вытекает проблема уровня предсказуемости развития экономических событий, как в регионе, так и в стране в целом. А ведь именно предсказуемость является залогом стабильных улучшений в экономической системе, её успешного функционирования, и, как следствие, повышения уровня жизни населения.

Достижение социального благополучия общества предполагает наличие целей общественного развития. При выборе и реализации целей общество ориентируется на экономические идеалы, нормы и ценности, совокупность которых представляет собой экономическую идеологию государства.

Экономическая идеология, как комплексная категория, включает в себя гуманитарную (общественную), рыночную, финансовую, правовую и производственную идеологию. В соответствии с такой структурой формируются и соответствующие идеалы, нормы и ценности.

Экономический идеал – это совершенный прообраз действий по формированию среды жизнедеятельности, высшая цель стремлений государства и общества в процессе организации и осуществления совместной экономической деятельности. Следование региона и государства единым экономическим идеалам позволяет разграничить их полномочия в пределах своего уровня для рационализации порядка действий и повышения эффективности экономического поведения для достижения двуединой цели (рост социального благополучия населения региона и страны в целом). К экономическим идеалам следует отнести следующие: информационная свобода, экономическая свобода, обязательность налогообложения, распределение полномочий, стимулирование, эффективность, результативность.

Процесс воплощения экономических идеалов в реальную действительность должен быть эффективным и соответствующим образом организован посредством формирования и реализации экономических норм.

Экономическая норма – это общепризнанная в определенной социальной среде совокупность требований, регулирующих экономическое поведение людей, все иные формы их деятельности (гуманитарную, рыночную, финансовую, правовую и производственную). Экономические нормы подвержены постоянным изменениям в связи с высокой степенью динамичности среды жизнедеятельности человека. Они отражают достигнутый уровень развития общества. К экономическим нормам относятся информационно-правовые, финансово-правовые, материально-правовые нормы и нормы трудового права.

Экономические нормы вытекают из принятых в обществе представлений об идеалах и формируют соответствующие ценности, следование которым оказывает стимулирующее влияние на процесс развития региона.

Экономические ценности – это обобщённые представления о благах и приемлемых способах их получения, на базе которых общество осуществляет сознательный выбор целей и средств экономической деятельности.

В качестве базовых (соответствующих основным сферам жизнедеятельности) экономических ценностей предлагаются следующие:

- гуманитарная – менталитет, отражающий высокий уровень общественного сознания;
- рыночная – баланс совокупного спроса и предложения;

финансовая – оптимальность финансовых потоков в экономике;
правовая – правовая регламентация жизнедеятельности общества;
производственная – всестороннее развитие факторов производства.
Базовые экономические ценности включают в себя ряд ценностей стратегического характера. К ним следует отнести следующие:

1. Гуманитарные (общественные) ценности: духовные, культурные, научные, информационные и образовательные ценности.

2. Рыночные ценности: ценности в сферах ресурсопользования, отношений собственности, конкурентных отношений, рыночной инфраструктуры, структуры экономики.

3. Финансовые ценности: ценности в сферах природоохранной деятельности, кредитно-денежных отношений, противодействия инфляции, налогообложения и в социальной сфере.

4. Правовые ценности: ценности в сфере конституционного, административного, трудового, финансового и хозяйственного права.

5. Производственные ценности: ценности в сферах землепользования, использования трудовых ресурсов, малого бизнеса, а также в инвестиционной и инновационной сферах.

Экономическая идеология государства, положенная в основу экономической политики региона, способствует росту эффективности государственного управления регионом. Она реализуется через экономическую стратегию, которая направлена на реализацию планов и программ по социальному развитию общества на территории региона.

Таким образом, экономическая идеология государства в предложенном виде: позволяет разграничить полномочия государства и региона в процессе производства общественно значимого продукта;

создаёт через формирование стимулов требуемые условия для активизации инновационной активности населения региона, повышая тем самым эффективность экономического управления регионом;

обеспечивает результативность процесса реализации экономической стратегии, повышая тем самым социальные стандарты на территории региона.

Отсюда следует, что экономическая идеология государства, положенная в основу экономической политики региона, способствует повышению её эффективности, что выражается в стабильном и поступательном развитии общества, повышении уровня жизни населения, справедливом распределении и перераспределении на территории региона.

ЛИТЕРАТУРА

1. Экономическая политика государства: сущность, этапы, механизмы [Электронный ресурс] / В.Д. Лагутин // Режим доступа до ресурса : http://www.ief.org.ua/IEF_rus/ET/Lagutin406.pdf.
2. Tinbergen J. On the Theory of Economic Policy. – Amsterdam:North Holland, 1952.
3. Малий І.Й. Держава і ринок: філософія взаємодії: [монографія] / І.Й. Малий, М.І. Діба, М.К. Галабурда / за заг. та наук. ред. д-ра екон. наук, проф. І.Й. Малого. – К.: КНЕУ, 2005, 358 с.
4. Подгорный В.В. Государственное регулирование экономики регионов: взаимосвязь стабильности и динамики развития: монография / В.В. Подгорный. – Донецк.: изд.-во «Ноллидж», 2010. – 563 с.

ПОДАТОК НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ З ТОЧКИ ЗОРУ КОНКУРЕНЦІЇ ТА АВТОМАТИЗАЦІЇ ОБЛІКУ

Тема скасування ПДВ традиційно у нас обговорюється перед президентськими виборами. В 2004 році Юлія Тимошенко, а чотири роки тому – кандидат у президенти Анатолій Гриценко порушували це питання. Загалом у суспільній свідомості міцно сидить стереотип щодо непрозорості і корупційності цього податку, складності його адміністрування. [1] – один з останніх «публічних закликів до повалення» ПДВ.

Дійсно, бізнесу було б легше без ПДВ! Але ж автори пропозиції замовчують, які інші податки та на скільки треба підвищити, щоб співставно наповнювати бюджет.

Чому б не відмінити взагалі всі «погані» податки? Хіба не можна винайти ідеальний податок, який не потребує адміністрування, платиться автоматично без згоди платника? Втім, такий податок є! Це податок на гроші – інфляція! Приклад застосування його як заміни всіх податків продемонстрував В.Ленін в Радянській Росії 1918-1920 роках. У незалежній Україні він теж час від часу застосовується поруч з іншими. Але попри ідеальність він призводить до такого безладу в поточних справах, що краще вже податки традиційної орієнтації.

Відміна чогось поганого, як-от ПДВ (а податки завжди погані), не виключає того, що натомість прийде щось іще гірше. Все ж краще мати податки, ніж гіперінфляцію. Втім, можемо обирати, які саме податки.

Все більше країн застосовують непрямі податки, як-от ПДВ. Чому країни (чи то країна) ЄС так тримаються за ПДВ і не застосовують податок з обороту? Цього вимагають принципи ліберальної економіки, які сповідують (але, на жаль, не завжди проводять) ці країни: нейтральність економічної (в т.ч. податкової) політики держави щодо розмірів господарюючих суб'єктів; щодо різних галузей; щодо резидентів або нерезидентів. Можна стверджувати, що ПДВ в цьому сенсі ліберальний.

Звичайно, будь-який податок – тягар для бізнесу. Але податок з обороту на додачу має вирішальну ваду: він пригнічує конкуренцію. Дві фірми, які мають господарчі відносини, об'єднавшись, заплатять менший податок з обороту, адже в цьому разі не буде оподатковуватись оборот між ними. В цьому сенсі ПДВ нейтральний щодо конкуренції, не примушує фірми об'єднуватись в одну.

Прихильники податку з обороту стверджують: збиваючи в купу економічних суб'єктів, їхній улюблений податок скорочує ланцюжки «поганих» посередників та ліквідує зайві накрутки цін. Але якщо відкинути дитяче уявлення, що посередники «погані», а ми з вами «добрі», то визнаємо, що не ми вирішуємо, яка має бути довжина ланцюжків. Яка треба, така й буде. Якщо посередник реально не потрібний, обійдуться без нього. А забезпечити вільний доступ виробника на ринки – класичний обов'язок держави.

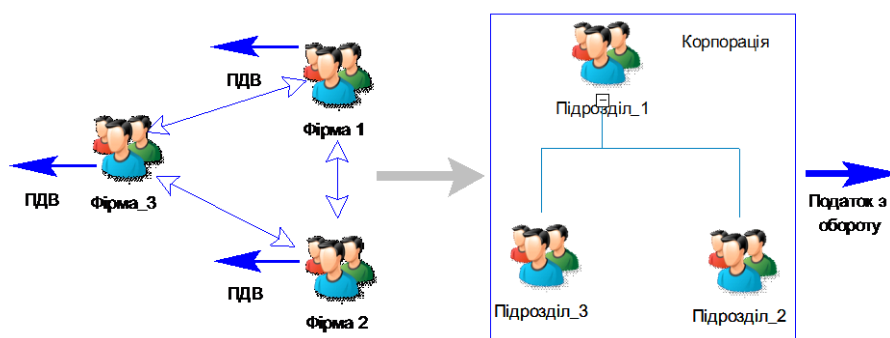

Рис. 1. Монополізація економіки внаслідок переходу від ПДВ до податку з обороту

За цими двома поглядами на ланцюжки стоїть глибока різниця в розумінні економіки «державного регулятора» і ліберала. Перший уявляє економіку як мертвий механізм (як-от автомобіль), яким можна керувати як завгодно в межах його технічних можливостей. Це уявлення демонструє нерозуміння (радше відсутність відчуття) живої суті економіки, яка відкидає штучні схеми. Для ліберала економіка – не механізм, а організм, розвитку якого треба сприяти, створюючи відповідне зовнішнє середовище.

Податок з обороту – один з проявів спрощених підходів, вихованих адміністративно-плановою системою. Існує слушна думка, що податок з обороту – «примітивний», «надто спрощений», не для розвинутої економіки. ПДВ більш «точний», «коректний» (я би сказав «природний», бо «справедливий» в економіці не має змісту), для більш розвинутих економік. При всіх недоліках нашу економіку варто все ж зарахувати сюди. У США нема ПДВ (крім одного штату), але симптоматично, що при президенті Клінтоні була спроба його запровадити. Мені невідома жодна країна першого ряду, яка відмовилась би від ПДВ на користь податку з обороту.

Корупційний потенціал податку з обороту вищий по визначенню. Адже ставки податку мають бути різні в різних галузях (що для тваринництва добре, то для торгівлі смерть), тому виникають складні питання: в якій мірі до якої галузі віднести підприємство? Перед очима постає добре знайоме багатопрофільне підприємство АПК з приблизно 50 видами діяльності, від тваринництва до торгівлі. От де поле для конфліктів і корупції. В разі експорту буде ще складніше.

Порівняймо ПДВ з податком на прибуток. ПДВ простіше адмініструється. Всі підприємства і так виконують роботу митарів, обліковуючи закупівлю і реалізацію, тут же нараховується ПДВ. В ідеалі для митаря фірма – «чорний ящик», митар контролює лише закупівлю і реалізацію. Звернімо увагу: у звітності підприємства *Декларація з ПДВ* набагато менша і простіша за *Декларацію з податку на прибуток*. А для визначення прибутку митарю треба детально аналізувати витрати підприємства, розділяючи їх на виробничі та невиробничі. От, наприклад, робітничі їдальні, службовий автомобіль, ... включались у витрати чи ні? Крім того, невеликі фірми часто-густо роблять прибуток рівним нулю, просто підвищивши зарплату.

Як на мене, можна навіть обговорювати таку пропозицію: не оглядаючись у цьому випадку на США, взагалі відмінити податок на прибуток, відповідно збільшивши ставку ПДВ.

Податок з продажу є різновидом податку з обороту, який платить лише кінцевий споживач. Ніяка країна, наскільки відомо, не бере його за основу. Може, тому, що непросто визначити, що є кінцевим споживанням, а що ні. Він може застосовуватись лише тимчасово або локально.

На жаль, ніщо не є ідеальним серед податків, крім інфляції. ПДВ теж має вади: по-перше, він спонукає приховувати додану вартість (переводячи безготівку в готівку і представляючи це як витрати); по-друге, відшкодування ПДВ експортерам спонукає до фіктивного експорту. Проблеми є, і з ними варто боротися. Незважаючи на недоліки, у ПДВ нема принципових вад податку з обороту, він нейтральний щодо довжини ланцюжків купівлі-продажу, не пригнічує конкурентне (іноваційне) середовище малого бізнесу; спонукає до єдиної для всіх ставки (при різних ставках виникають нестиківки). Тому, здається, в цілому до нього в цивілізованому світі ставлення як до меншого зла.

В Україні ПДВ дійсно складно адмініструється. Витрати на адміністрування не потрапляють ні підприємству, ні державі. Тут неявно губляться великі кошти. Головна складність, я вважаю, – правило «першої події», тобто ПДВ нараховується частково на кошти, що надійшли по передоплаті, а частково – на відвантаження товару без передоплати. Тобто ПДВ не можна визначити по самій лише накладній, треба аналізувати історію розрахунків з покупцем. Зайве пояснювати, які складнощі це спричиняє в автоматизованому обліку в разі значного документообігу. Зауважимо лише, що можна побудувати аналіз першої події для обчислення суми ПДВ, але в разі відміни і проведення заново первинних бухгалтерських документів, дотичних до розрахунків з даним контрагентом, по причині змін у цих документах, обґрунтованість сум нарахованого ПДВ втрачається.

Логіка підказує: з чотирьох методів (нарахування, касовий метод, перша подія, остання подія) цей найгірший для підприємства (для держави навпаки).

Крім здорового глузду, таке нарахування податку протирічить одному з принципів GAAP (загальноприйнятих у міжнародній спільноті правил бухгалтерського обліку), згідно з якими податок виникає, коли реально товар відвантажений або послуга надана. Тому пропоную: ПДВ має нараховуватись «по відвантаженню», що набагато прозоріше (тобто по кожній накладній реалізації продукції або товарів, по кожному акту реалізації послуг, без аналізу наявності передоплати). Тоді і податкові накладні не потрібні, нарахування ПДВ перевіряється по самому первинному документу.

Таке спрощення адміністрування ПДВ вдячно оцінили би сотні тисяч працівників, дотичних до обліку.

*В. В. Ходзицька,
кандидат економічних наук, доцент
І. О. Приходько,
магістрант,
Київський національний економічний університет*

ОБҐРУНТУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ОБЛІКУ ТА АНАЛІЗУ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ ЩОДО ЕФЕКТИВНОГО ЇХ ВИКОРИСТАННЯ

Постановка проблеми. Ефективність використання основних засобів залежить від організації, своєчасного одержання надійної і повної обліково-економічної інформації. У цьому зв'язку зростає роль та значення обліку як однієї з найважливіших функцій управління. При цьому облік основних засобів в останній час дещо ускладнився, а ряд проблем негативно впливають на процес управління виробництвом, знижуючи ефективність використання основних засобів, тому правильність ведення їх обліку та

врахування міжнародного досвіду є актуальним питанням для сьогодення.

Аналіз останніх досліджень. Питання вдосконалення обліку та аналізу щодо ефективного використання основних засобів є об'єктом дослідження таких авторів, як Н. Білухи, О. Бородкіна, Ф. Бутинця, В. Гетьмана, В. Єфіменка, Є. Калюги, М. Кужельного, Ю. Кузьмінського, Л. Кіндрацької, В. Моссаковського, В. Пархоменко, О. Петрик, М. Пушкаря, В. Сопко та ін.

Мета статті. Висвітлення основних проблем та пропозицій щодо ефективного використання основних засобів.

Викладення основного матеріалу. Однією з умов результативної виробничо-господарської діяльності підприємства багато в чому залежить від ефективного використання основними засобами, оскільки саме основні засоби є рушійною силою, за допомогою якої починає функціонувати підприємство.

Економічна сутність основних засобів виступають визначальними характеристиками у висвітленні їх значення для відтворювальних процесів, функціонування та розвитку будь-якого виробництва [3, с. 174].

Основні засоби – це матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально – культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік) [2].

Основні засоби визнаються, тобто відображаються, в Звіті про фінансовий стан підприємства, якщо відповідають загальним критеріям визнання активів, а саме:

- існує ймовірність, що підприємство отримає в майбутньому економічні вигоди, пов'язані з використанням цього активу;
- його оцінка може бути достовірно визначена.

У процесі **оцінки** основних засобів для цілей МСФЗ, встановлюються такі визначення об'єктів:

- *операційні активи*, використовувані підприємством для отримання доходу. Це – всі основні засоби, незалежно від того, чи є вони складовими частинами технологічного ланцюга чи ні, які прямим або непрямим шляхом задіяні працівниками підприємства для отримання прибутку від основного виду діяльності. У свою чергу поділяються на неспеціалізовані активи та спеціалізовані активи.

- *надлишкові активи* – активи підприємства, які в даний час не використовуються ним для отримання фінансового результату та використання яких на даному підприємстві зазначеним способом і належним чином є економічно неефективним.

Підприємство повинно самостійно визначати:

- облікову політику;
- розробляти систему і форми управлінського обліку, звітності і контролю господарських операцій, визначає права працівників на підпис бухгалтерських документів;
- може виділяти на окремий баланс філії, представництва, відділи та інші підрозділи, які зобов'язані вести бухгалтерський облік з наступним включенням показників до фінансового звіту підприємства.

Основою формування облікової політики основних засобів є її елементи, тобто конкретні принципи, методи і процедури ведення обліку та складання фінансової звітності. Формування облікової політики з обліку основних засобів доцільно розділити на декілька етапів:

- вибір методу нарахування амортизації;
- встановлення строків корисного використання, визначення ліквідаційної та справедливої вартості;
- строк експлуатації окремих об'єктів, первісно визначений під час формування облікової політики, може переглядатись у період експлуатації об'єкта основних засобів;

Важливим питанням, яке необхідно врахувати під час розроблення облікової політики основних засобів є порядок їх переоцінки. Одним із актуальних питань обліку основних засобів, особливо в умовах нестабільності економіки, стає питання їх оцінки. Наслідком неправильної оцінки основних засобів є неточне обчислення сум зносу, що призводить до неправильного визначення собівартості виготовленої продукції, що, в свою чергу, є причиною перекручення значень показників прибутку та показників, що характеризують ефективність виробництва.

На підприємстві організація обліку є одним із найбільш відповідальних етапів створення підприємства та підготовки до його ефективної діяльності, і вона повинна бути раціональною, за якої облік може найбільш успішно виконувати поставлені перед ним завдання при найменших затратах часу і засобів праці.

Документування господарських операцій є важливим, первинним етапом бухгалтерського обліку і становить собою організований процес спостереження, вимірювання та записування даних про господарські операції в документах типової форми або створених на підприємстві згідно з вимогами нормативних актів; включає сукупність даних і бухгалтерських документів у письмовій або електронній формі, у яких ведеться реєстрація фактів господарського життя на підприємстві.

Первинні документи є першими за загальноприйнятим порядком складання у бухгалтерському обліку; першоджерело облікової інформації та первинні докази на підприємстві. Їх використовують для аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств, при проведенні внутрішнього й зовнішнього аудиту та державного фінансового контролю [2, с. 55].

Щодо наявності на підприємстві графіку документообігу сприяє поліпшенню всієї роботи, посиленню контрольних функцій бухгалтерського обліку, підвищенню рівня автоматизації облікових робіт. Графік повинен складатися з урахуванням характеру й особливостей господарських операцій і їхнього облікового оформлення, а також враховуючи структуру підприємства і його облікового апарата.

На поточному етапі облік не лише інформує про стан і зміни господарства, його елементи та здійснює контроль за наявністю, рухом, використанням об'єктів господарювання, а й виконує функцію оцінювання результативності роботи.

Підсумковий етап облікового процесу основних засобів, його можна охарактеризувати як упорядковану сукупність операцій з формування показників, що відображують результати виробничої та господарської діяльності підприємства за певний період. Наявність даних і показ-

ників основних засобів дає змогу не лише оцінити результати роботи господарства, а й виявити тенденцію розвитку. На цьому етапі облікового процесу до роботи необхідно залучати працівників інших економічних служб господарства – планової, праці, фінансової.

Ефективність використання основних засобів можна оцінити, використовуючи наступні групи показників:

- 1) показники екстенсивного використання основних засобів;
- 2) показники інтенсивного використання основних засобів;
- 3) показники інтегрального використання основних засобів;
- 4) узагальнюючі показники використання основних засобів, які характеризують ремонтні аспекти використання основних засобів в цілому по підприємству.

Таким чином, наведені сучасні підходи до оцінювання ефективності використання основних засобів досить різноманітні, але в переважній більшості ґрунтуються на одних оціночних показниках. Для проведення оцінювання ефективності використання основних виробничих засобів використовуємо систему показників, які розділимо на три підсистеми [1, с. 120]:

- 1) показники, які характеризують технічний стан (відтворення) основних засобів;
- 2) узагальнюючі показники використання основних засобів;
- 3) часткові показники використання основних засобів.

Також є важливим напрямком підвищення ефективності використання основних виробничих засобів встановлення оптимального співвідношення між основними й оборотними засобами з урахуванням виробничого напрямку підприємств, ступеня розвитку провідної галузі та досягнутого підприємством рівня фондоозброєності. Однією з головних ознак підвищення рівня ефективного використання основних засобів підприємства є збільшення обсягів виробництва продукції.

Отже, технологія облікового процесу в усіх випадках передбачає такі об'єкти організації, як номенклатура, носії даних, рух носіїв, забезпечення процесу.

Наукова новизна полягає в подальшому розробленні, обґрунтуванні теоретичних положень і методичного забезпечення та використання зарубіжного досвіду в процесі обліку та аналізу щодо ефективного використання основних засобів. Необхідно визначити методичний підхід до вибору механізму відображення в обліку витрат на утримання основних засобів, рекомендації до прогнозування ефективного використання основних засобів на основі методів багатовимірного статистичного аналізу, оформлення результатів інвентаризації основних засобів, розроблення форми та змісту первинного документу з введення в експлуатацію, списання, поліпшення та аналітичного обліку основних засобів, що на відміну від існуючих, дозволить управлінському апарату і зовнішнім користувачам отримати достовірну інформацію про рух та стан основних засобів. Доцільним є удосконалення методики контролю за ефективним використанням основних засобів із застосуванням інформаційних систем та технологій; розробка моделі залежності витрат від віку устаткування, яка дозволить визначити доцільність проведення ремонту основних засобів; підтримка пропорційності між виробничими потужностями окремих груп устаткування на кожній виробничій ділянці; підвищення питомої ваги основних виробничих операцій у витратах робочого часу, підвищення змінності роботи. Важливим також є для ефективного використання основних засобів інвестиційна політика, яка повинна спрямовуватися на залучення, як внутрішніх, так і зовнішніх інвестицій.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Щоб використання основних засобів було справді економічно ефективним, необхідно стежити за його технічним станом; залучати фахівців при проведенні складних ремонтів; визначати ринки виробництва; застосовувати передові технології; удосконалювати планування, управління й організацію праці та виробництва; знижувати фондомісткість; підвищувати якості ремонтів; підписувати договори поставок продукції, а також у разі потреби застосовувати орендоване устаткування з метою підвищення ефективного використання основних засобів. Бо саме основні засоби є важливою умовою і фактором забезпечення ефективної діяльності підприємств.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гече С.Ф. Оцінювання ефективності використання основних засобів / С. Ф. Гече., С.С. Слава – Продан / Науковий вісник Ужгородського університету 2011 Серія Економіка. Спецвипуск 33. Частина 4.– С. 119-123.
2. Жарікова О.О. Первинний облік основних засобів: удосконалення типових форм/О.О. Жарікова //Вісник СевНТУ:зб. Наук. Пр.. Вип. 116/2011. Серія: Економіка і фінанси.– 2011.– с. 55-59.
3. П(С)БО № 7 «Основні засоби», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 27 квітня 2000 р. № 92 зі змінами та доповненнями.
4. Сударкіна С.П., Гулякін С.Ю. Удосконалення стратегії відтворення основних фондів підприємства/ Вісник НТУ «ХП». – 2013. № 22 (995) – с. 174-178.
5. Урсуляк М.М. Необхідність оновлення основних засобів підприємств в Україні: альтернативні методи фінансування/– [електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/17_AND_2010/Economics/68770.doc.htm

*Т. М. Сидоренко,
асистент,*

Київський національний університет технологій та дизайну

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ПОБУТОВОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ ТА ЇХ КАДРОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ

Постановка проблеми. Ринок побутових послуг виходить на якісно новий рівень. Значна частина людей та підприємств відмовляються від розв'язання побутових проблем своїми силами та звертаються до високо кваліфікованих спеціалістів за допомогою. Сфера побутового обслуговування стає все більш привабливою для суб'єктів господарювання і таким чином підвищується якість послуг, культура обслуговування, збільшуються обсяги та види запропонованих побутових послуг.

Аналізуючи світові тенденції розвитку, слід вказати на основу формування потенціалу сучасних підприємств – персонал. Розвиток і широке поширення концепції управління трудовими ресурсами перетворюється в найважливішу тенденцію, що знаходиться в найтіснішому взаємозв'язку і взаємозалежності з іншими основними напрямками загальної еволюції економічної думки: появою і поширенням сотових організацій, формуванням «плоских» ієрархій і «прозорих» систем управління; переходом від традиційних принципів управління до нових (партнерство); розширенням внутрішньо фірмових ринків; розвитком комп'ютерного та телекомунікаційного забезпечення процесів управління та його віртуалізації.

Формування цілей статті. Метою статті є аналіз особливостей діяльності підприємств побутового обслуговування, а також вплив кадрового потенціалу на ефективну діяльність підприємства.

Основні результати дослідження. Сфера послуг займає важливе місце в розвитку національної економіки та у задоволенні різноманітних потреб населення. Відповідно до цього всю сукупність підприємств сфери послуг можна підрозділити підприємства виробничого та невиробничого характеру. Традиційно до сфери послуг відносять: організації освіти та охорони здоров'я, торгівлю та громадське харчування, підприємства побутового обслуговування населення, житлово-комунальні організації, транспорт і зв'язок, туристичні підприємства тощо. Відзначимо, що послуги можуть носити матеріальний та нематеріальний характер. Крім того, послуги не можна виробити завчасно та зберігати на складі до моменту споживання, що зумовлює розміщення підприємств безпосередньо в місцях проживання, роботи чи відпочинку споживачів.

Усі види бізнесу в рамках цієї сфери побутового обслуговування носять чітко виражений трудо-домінуючий характер. Відповідно до цього, найбільшою складовою потенціалу підприємств сфери послуг є його соціально-трудова складова, від якості та ефективності використання якої залежить довгострокова успішність.

Підприємства побутового обслуговування діють за такими принципами [3]:

1. Самоокупність і рентабельність. Цей принцип вимагає точного обліку витрат і результатів, повного відшкодування собівартості продукції.
2. Самофінансування. Закріплення частини одержаного прибутку за підприємством у його повне розпорядження. Підприємство розвивається за рахунок власних коштів, кредитів банку і валютної виручки.
3. Матеріальна зацікавленість у кінцевих результатах праці. Подолання зрівнялівки в оплаті праці, створення умов для заохочення ініціативи.
4. Повна економічна відповідальність за кінцеві результати господарювання, виконання договорів. Основною формою реалізації цього принципу є економічні санкції-вилучення незаконно одержаних доходів, відшкодування збитків, штрафи, неустойки, пені, зменшення або позбавлення премій.
5. Господарська самостійність у межах чинного законодавства. Органічною складовою організації економічної діяльності підприємства є внутрішньогосподарський розрахунок. Він охоплює систему економічних відносин внутрішніх підрозділів – цехів, відділів, дільниць – між собою і підприємствами в цілому.

Велике значення у розвитку та становленні сфери побутового обслуговування відіграє мале підприємництво. Мале підприємництво у сфері побутового обслуговування населення є особливим типом підприємницької діяльності з надання послуг, яка здійснюється малими недержавним підприємствами, а також фізичними особами, базовими властивостями якої є інноваційність, самостійність, єдність власності та контролю в особі суб'єкта малого підприємництва.

Кожне підприємство є складною соціально-економічною системою, яка поєднує у виробничому процесі різноманітні матеріальні елементи, людські ресурси та інформаційні зв'язки [2].

Результатом праці персоналу сфери побутового обслуговування є, в основному, споживчі вартості, які не мають речової форми, але в умовах товарно – грошових відносин приймають форму товару. Специфічна їх назва – «послуги».

Специфічність сфери побутового обслуговування полягає в тому, що процес надання послуг досить трудомісткий, що обумовлене високим рівнем ручної праці, в тому, що послуги невзаємозамінні (послуги перукаря не можуть бути замінені послугами косметолога). Виконання послуг в більшості випадків не може бути відкладено на інший час. Тому не задоволений вчасно попит на послугу не може бути компенсований підприємствами побутового обслуговування і кожен раз означає недотримання доходу.

Важливою відзнакою системи побутового обслуговування є її многогранна діяльність. Підприємства сфери побуту виконують роботу аналогічну для багатьох галузей легкої промисловості (взуттєвої, швейної, трикотажної, меблевої та ін.): надає послуги населенню, виконує роботи та послуги для підприємств, організацій та установ, випускає продукцію масового виробництва. Народно-господарча ефективність підприємств побутового обслуговування може бути охарактеризовано в кінцевому результаті виробкою, тобто рівнем продуктивності праці (табл. №1). Індивідуальна ефективність оцінюється кожною людиною через рівень заробітної плати.

*Таблиця №1.
Дохід від реалізації послуг за 2008-2012 роки*

Регіон	Дохід від реалізації послуг									
	2008		2009		2010		2011		2012	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
Україна	20385,82	10,0	224583,58	100	257123,25	100	256405,99	100	329175,23	100
Київська обл.	6206,84	3,04	7408,11	3,30	7879,17	3,06	9833,06	3,83	9353,64	2,84
Київ	61379,02	30,11	78312,01	34,87	91289,62	35,5	107113,53	41,77	117626,05	35,73

*[складено автором: на основі статистичного бюлетеня «Діяльність підприємств сфери послуг 2009-2013 роки»]

Отже, розглянувши (табл.№1) бачимо що дохід від реалізації послуг з кожним роком зростає, а також збільшується кількість підприємств котрі надають послуги і задовольняють потреби населення.

Від розвитку і вдосконалення сфери побутового обслуговування населення залежить величина вільного часу зайнятого населення, необхідного для всебічного їх розвитку. Необхідно ефективно використовувати неробочий час і розширення сфери обслуговування якомога краще цьому сприяє, дає можливість скорочувати витрати часу на домашню працю, збільшувати вільний час, тим самим створюючи умови для інтелектуального розвитку людини, а також втягуючи додаткові трудові ресурси в суспільне виробництво [4].

Підприємства сфери послуг які досягли успіху концентрують свою увагу одночасно як на своєму кадровому потенціалі так і на споживачах. Вони добре розуміють значення ланцюга «послуга – прибуток», котрий поєднує прибуток підприємства, яке надає послуги, з задоволенням її персоналу та споживачів.

Піднесення рівня життя населення, ріст добробуту активно потребують створення організованої сфери платного обслуговування, яка на даний час ще не досить склалася. Рівень життя та добробуту населення визначаються не тільки темпами і масштабами розвитку матеріального виробництва, але і рівнем і темпами росту споживання послуг. Збільшення споживання послуг в сучасних умовах є важливішою закономірністю зміни структури їх споживання. НТП, посилюючи дію інтенсивних факторів розвитку народного господарства, висуває все більш високі вимоги до рівня підготовки робочої сили, продовженню працездатності людей, створює умови для всебічного задоволення матеріальних, побутових, соціальних потреб суспільства.

Велика увага на підприємствах побутового обслуговування приділяється кадровому потенціалу та якості обслуговування її актуальність обумовлена прогресивним розвитком невиробничої сфери, в тому числі побутового обслуговування; істотним впливом якості на збереження основних фондів.

Висновок. Отже, сфера побутового обслуговування є важливою складовою внутрішнього ринку та відіграє значну роль як у задоволенні потреб населення у послугах, так і у формуванні загального економічного потенціалу. Рівень задоволення попиту населення на послуги підприємств побутового обслуговування знаходиться в залежності від сукупності взаємозв'язаних чинників, вплив яких необхідно враховувати. Сукупність цих чинників різно направлена та багатоскладна.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мале підприємство у сфері побутового обслуговування населення / Верналій З.С., Хмелевський М.О. – К.: Знання України, 2004. – 260 с.
2. Решатняк О. сучасні методи управління підприємством сфери послуг. – Х.: Фактор, 2008. – 554 с.
3. Бусигін А. Підприємництво: Основний курс – М., 1997.
4. Рутгайзер В., Корягина Т. Как развиваться бытовому обслуживанию // Агитатор. – 1998. – № 4. – ст. 16-18

*А. В. Сірко,
доктор економічних наук, професор
Вінницького інституту економіки,
Тернопільський національний економічний університет*

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Інновації є закономірним результатом підприємницької діяльності в ринково-конкурентному середовищі, однією з вирішальних переваг ринкової системи господарювання. За умов сучасної, розвиненої економічної конкуренції, впливу глобалізаційних процесів інноваційна активність бізнесу стає не лише запорукою його комерційного успіху, але й необхідною умовою забезпечення конкурентоспроможності національної економіки й підви-

щення загального добробуту. Та, на жаль, в українській економіці інновації є радше винятком, а не загальним правилом і стимулом для бізнесу. Цілком очевидно, що подальший екстенсивний економічний розвиток без інновацій і широкомасштабної техніко-технологічної модернізації виробництва на їх основі веде нашу країну в глухий кут, позбавляє перспектив вирватися зі стану сировинної периферії передових країн світу та покінчити із принизливими для людської гідності умовами праці й побуту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інноваційна проблематика вітчизняної економіки обговорюється науковцями давно, щонайменше, років десять, висловлено чимало слушних пропозицій для керівництва державою. Та від цього її актуальність аж ніяк не змінилася, навпаки, вона вже асоціюється, і цілком справедливо, із загрозами національній безпеці. Серед найбільш плідних розвідок даної проблеми варто виділити праці українських і російських економістів О. Амоші, Ю. Бажала, В. Гейця, Ю. Макогона, Л. Федулової, А. Фонотова, В. Черковця, А. Чухна. Тим не менш, нам представляється, що більшості наявних досліджень бракує виходу на глибинні, системоутворюючі чинники, протидіючі інноваційній модернізації економіки України. Через це висловлювані у науковій літературі висновки й пропозиції носять здебільшого розрізнений, частковий, а нерідко й поверховий характер.

Постановка завдання. За мету даної статті автор ставить політико-економічний аналіз інноваційної сприйнятливості базисних інституцій ринкової економіки, що сформувалися в Україні за більш ніж два десятиліття постсоціалістичної трансформації.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Інноваційна термінологія в лексиконі суспільствознавців, зокрема економістів, з'явилася відносно недавно, у ХХ ст. і поштовхом для її широкого вжитку послужила творчість фундатора теорії інноваційного підприємництва Й. Шумпетера. Спираючись на його теоретичну спадщину, передусім працю [1], та відому нам економічну історію людства, є всі підстави стверджувати, що нововведення в техніку, технологію, організацію виробництва, економічні відносини й методи господарювання є закономірним явищем ринкової системи господарювання, вони генеруються самою природою капіталізму, нестримним бажанням підприємців до максимізації прибутку. Інша річ, що, як видно з історії та сьогоденної практики країн з ринковою економікою, висока активність та масштаби інноваційної діяльності не завжди були постійними, і не випадково інноваційні потенціали країн, навіть найбільш економічно розвинених, наразі помітно різняться. Ця обставина вказує на те, що, по-перше, інновації виконують роль рушійної сили економічного зростання, привносячи суттєві зміни у фактори і результати виробництва, і, по друге, активізації інноваційної діяльності бізнесу (широкого запити на винаходи й нові відкриття) передують певні інституційні зміни в економічній системі суспільства.

Інституційні чинники та інституційне середовище загалом, як показує аналіз літератури, займають останнім часом центральне місце в дослідженнях інноваційно-інвестиційної проблематики економічного зростання іноземних та вітчизняних науковців. І цьому також є пояснення. Загальновідомо, що технологічний прогрес генерується не сам по собі, а під впливом економічних інтересів підприємців та за їх фінансової підтримки. За сучасних реалій у зв'язку з досягненням в економічно розвинених країнах світу високого рівня товарного насичення внутрішнього (і світового) ринку та матеріального добробуту тамтешнього населення інтерес виробників дедалі більше зміщується на пошук нових, нетрадиційних ринкових ніш, до різного роду інновацій. Водночас, сьогодні необхідною умовою ведення успішного бізнесу на засадах інноваційності, як правило, є його опора на наявне в країні сприятливе інституційне середовище: гарантований державою захист прав власності, включаючи і захист від недобросовісних контрагентів на ринку, неухильно підтримувана державою рівність умов господарювання, розвинений ринок капіталів, інтегрована система освіти й науки тощо. Окрім того, численними емпіричними дослідженнями на прикладі різних країн, зокрема з транзитивною економікою, доведено, що адміністративно-правові й економічні методи впливу держави на забезпечення довгострокового економічного зростання без належного урахування якості національних інститутів, особливо неформального характеру, не дають очікуваного ефекту.

Таким чином, першочерговими умовами переведення національної економіки на рейки інноваційного розвитку є, по-перше, формування цілісної суспільно-економічної системи як розвинутої системи взаємодіючих ринків товарів, праці й капіталу, у якій державі доводиться діяти в жорстких рамках права й контролю з боку суспільства; по-друге, досягнення високого рівня конкурентності внутрішнього ринку, завдяки чому приводяться в дію потужні стимули до модернізації виробництва та інновацій; по-третє, як наслідок, зростання реальних доходів більшості населення.

Красномовним свідченням тому є статистика. Розвинені країни домоглися того, що їх ВВП найбільше зростає за рахунок інноваційної продукції. Так, на початку цього століття внесок інноваційної складової у національний продукт США досяг 34,6%, та ще більше в Японії і старожилках Євросоюзу – відповідно 42,3% та 50%. Щорічно від експорту наукомісткої продукції США одержують близько 700 млрд. дол., Німеччина – 530 млрд. дол., Японія – 400 млрд. дол. [2, с. 32].

Україна, маючи на початку 1990-х рр. приблизно однакові стартові умови соціально-економічного розвитку з країнами Центральної і Східної Європи, сьогодні майже утричі поступається за основними результативними показниками національного виробництва та рівнем життя (ВВП на душу населення, мінімальною і середньою оплатою праці тощо). Через критично високий рівень зношеності (у багатьох галузях до 80%) й застарілість техніко-технологічної бази виробництва досі зберігається надвисока енерго- і матеріалозатратність, високомовірними є техногенні загрози для життя і здоров'я людей, а країна через неконкурентоспроможність на світових ринках має серйозні проблеми із платіжним балансом та стійкістю обмінного курсу національної валюти. Тому, не розв'язавши цю проблему в принципі, не перевівши економіку на рейки інноваційно-інвестиційного розвитку суспільство заганає себе у глухий кут: бюджет держави міліє, секвеструються соціальні програми, наростає загроза дефолту тощо.

Щоправда, часто змінюване політичне керівництво країни постійно декларувало свої наміри і програми переведення національної економіки на рейки інноваційно-інвестиційного розвитку. Була уже і 10-літня стратегія розвитку країни на 2003-2014 роки, є й Закон «Про інноваційну діяльність», вносилися численні зміни й доповнення до інших законів щодо заохочення суб'єктів господарювання до інноваційної діяльності. Попередній Президент країни, ухвалюючи після свого обрання Програму економічних реформ, обіцяв протягом найближчих десяти років вивести Україну навіть у двадцятку (!) провідних держав світу. Та, як показали сьогоднішні реалії, практичні дії влади були протилежними гучним деклараціям, влада переймалася головним чином особистим збагаченням.

Попри усю оптимістичну риторіку політиків при владі, економіка України, відверто кажучи, відторгає інноваційно-інвестиційну модель розвитку. Так, за даними офіційної статистики, упродовж усіх попередніх років, коли економіка країни зростала, інноваційна активність промислових підприємств мала загалом знижувальну тенденцію і в останні роки менше 12% із них займалися впровадженням інновацій. Цей показник є особливо вражаючим у порівнянні з розвиненими країнами (в Японії – 70-80%, в країнах ЄС – 50-70%). Частка інноваційної продукції у загальному обсязі промислового виробництва у нас стабільно не піднімається вище 6-7% [3].

Стратегічним напрямом модернізації економіки, безперечно, є забезпечення інноваційного характеру економічного розвитку, а не лише вишукування додаткових джерел інвестицій. Адже, як показує світовий досвід, тільки завдяки здатності економіки країни постійно генерувати у всезростаючих масштабах капітал, систематично абсорбувати звідусіль інновації, а також завдяки далекоглядній політиці уряду щодо визначення та реалізації національних пріоритетів економічного росту, можна сподіватися на справді випереджаючий тип (варіант) економічного розвитку, або «український прорив».

Але успішному лікуванню будь-якої хвороби має передувати правильне її діагностування. У чому ж полягають причини відторгнення інноваційно-інвестиційної моделі розвитку вітчизняної економіки?

Власники і керівники підприємств у ході соціологічних опитувань зазвичай схильні пояснювати цю проблему цілою низкою причин [4, с. 94-96]. Серед внутрішніх гальмівних чинників інноваційної активності, як правило, називають (у міру значущості):

- 1) брак коштів;
- 2) високий ступінь ризику та невизначеності;
- 3) довге очікування віддачі від нововведень;
- 4) низький рівень кваліфікації наявного персоналу тощо.

Щодо зовнішніх чинників гальмування інновацій вони переважно виділяють такі:

- 1) затяжні адміністративно-бюрократичні процедури;
- 2) недосконалість інноваційного та фіскального законодавства;
- 3) низький попит на продукцію;
- 4) брак інформації стосовно новацій тощо.

Звісно, усі перелічені вище чинники є важливими і кожен по своєму перешкоджає інноваційній діяльності. Вони є цілком очевидними, або мовою економістів-теоретиків, лежать на поверхні. Разом з тим, їх об'єднує те спільне, що своїм корінням вони сягають самої суті економічної системи, що склалася у ході хаотичної ринкової трансформації в Україні. Наразі наше перехідне суспільство та його економіка перебувають у такому стані, коли в основному пройшли початковий етап свого становлення, історично більш відомий як епоха первісного нагромадження капіталу («дикого капіталізму»), але ввійшли в етап «олігархічного капіталізму», за якого економічну і політичну владу узурпують кілька кланів ділків бізнесу, панує високий рівень злочинності та безправ'я більшості населення.

Глибинний аналіз гальмівних чинників інноваційного розвитку підводить нас до висновку, що реальна економічна система в Україні не відповідає базовим принципам її ринкової організації. Ідеться про спотворення самих основ ринкової економіки як такої, а саме: 1) інституту власності та 2) економічної конкуренції.

В Україні *підірваний базовий інститут ринкової економіки – інститут приватної власності*. Це з року в рік засвідчують і міжнародні рейтинги. Через це кредитування реальної економіки майже паралізувалося, зосередилося всередині ФПП. Через незахищеність прав власності паралізований процес капіталотворення, притоку іноземних капіталів, нерозвинений фондовий ринок.

Уряд постійно намагається втримати бюджет і валютний курс гривні, йому це вдається тільки шляхом зовнішніх запозичень і драконівських заходів по обмеженню фінансування соціально і економічно важливих статей. Це нагадує боротьбу з наслідками, а не причинами хвороби. І проблема ця фактично спричинена державою, або, іншими словами, низькою якістю інституту державного управління.

Наше суспільство іще не спромоглося завершити інституціоналізацію відносин власності, через що номінальні власники економічних активів почуваються геть незахищеними, більше того, недовіряють власній державі, сприймають її як апарат свавілля у руках багатіїв. Це є вірною ознакою наявності симбіозу влади і великого бізнесу (власності), проявом якого є перманентний переділ власності з черговою зміною політичних гравців. Через спотворення «ринкової пружини» – економічної конкуренції суб'єкти господарювання поставлені у нерівні, дискримінаційні умови доступу до економічних ресурсів. Отож, названі вище гальмівні чинники лише конкретизують прояви серйозних спотворень базових принципів вільного ринку.

Згідно з гіпотезою теоретика підприємництва Й. Шумпетера, у країнах розвинутого ринку саме великі компанії є локомотивами технологічного прогресу, позаяк вони мають найбільші обороти і полегшений доступ до зовнішніх інвестиційних джерел. Однак в українських реаліях їхня поведінка у сфері інновацій істотно різниться. Непомірна ціна за імпортований природний газ, з одного боку, та скорочення через економічну рецесію попиту на сировинну продукцію на світових ринках, з другого, – лише в останні роки змусили такі власників гірничо-металургійних підприємств вдатися до деяких технологічних змін, заміни давно віджилих у світі енергозатратних домен сучасними методами виробництва металу. Загалом же інтерес власників великого бізнесу прикутий не до інновацій, а до розширення своїх бізнес-імперій шляхом поглинання та приватизації інших підприємств. При цьому чималі кошти витрачаються на утримання політичних партій, фінансування виборчих кампа-

ній, так званих громадських організацій і рухів, спортивних клубів, мас-медіа, численних масових розважальних проєктів. Підприємці ж меншого калібру добровільно-примусово залучаються до участі у різного роду благодійних фондах. Усе ніяк не зменшується кількість виявлених правоохоронцями так званих конвертаційних центрів як інструментів обкрадання підприємств їхніми керівниками і власниками. То ж, корінна причина гальмування інноваційного розвитку нашої економіки зовсім не у дефіциті фінансових ресурсів, а в наявності іншої шкали цінностей, більш важливих пріоритетів і можливостей максимізації прибутку. Така поведінка, за якої одні дозволяють собі збагачення за рахунок інших, користуючись обмеженим доступом до ресурсів, має назву рентоорієнтованої.

Трансформаційні процеси, що відбулися в Україні, породили цілу низку інституційних бар'єрів для інвестування в модернізацію економіки, а деякі з цих бар'єрів перетворилися по суті в інституційні пастки. Інституційні пастки – це ринкові інститути, які штучно імплантовані у наше бізнес-середовище, формально уподібнюють його із розвиненим світом, але їхній раціональний зміст тут вихолощений, себто форма не відповідає своєму змісту. Це, насамперед, повною мірою стосується акціонерної форми організації бізнесу, на основі якої була проведена масова приватизація та згодом утворилися похідні від неї організаційні форми великого бізнесу – холдинги, концерни, ФПГ тощо. Характерною ознакою цієї інституційної пастки є ізолюваність акціонерного сектору від біржового ринку, а відтак, безправність номінальних і передовсім міноритарних власників.

На відміну від країн з розвинутою ринковою економікою, де власність юридично і реально відокремлена від управління корпорацією (капіталом), в Україні, навпаки, власність, як правило, зрослася з топ-менеджментом. Унаслідок цього, домінуючий власник підприємства є не тільки головною дійовою особою на загальних зборах акціонерів та у наглядовій раді, а й фактично сам себе призначає й самочинно керує підприємством. Якщо ж у ході постприватизаційного перерозподілу прав власності власнику-фізичній особі вдалося ще й вибудувати власну імперію бізнесу (холдинг, ФПГ тощо), то, звісно, до керма таких підприємств були приставлені свої, особисто віддані і послухні креатури. То ж, за благозвучною вивіскою приватних і публічних акціонерних товариств у наших умовах здебільшого панує режим власності фізичних осіб, тобто економічна влада на підприємстві зосередилася де-факто у руках певних осіб, котрі здійснюють повний контроль за його господарською діяльністю та розподілом отримуваних доходів.

У корпоративному секторі економіки склалася парадоксальна, але тільки на перший погляд, ситуація, коли чи не найпоширенішою формою максимізації індивідуальних доходів власників і керівників великого бізнесу вже віддавна стало виведення товарних і фінансових потоків підприємства на родинні (сімейні) посередницькі фірми і фірмочки. На практиці схема виглядає так: продукція підприємства реалізується такій фірмі за заниженими, а інколи і збитковими, цінами з наступним перепродажем її, нерідко і по декілька разів, та осіданням прибутку на рахунках посередників. Ось чому статистика вже традиційно роками фіксує збитковість, якою охоплено майже 40% підприємств. І що прикметно, влада ще жодним чином на цю обставину не реагувала. Воно й зрозуміло: сама ж влада в Україні є уособленням великого бізнесу.

З цього аналізу далі випливає той висновок, що попит на інновації тепер безпосередньо визначається не підприємствами, як це заведено в розвинених країнах, а їх власниками, фізичними особами зі своїми вузькоприватними інтересами. Це також означає, що попит на інновації тепер безпосередньо залежить від особистої мотивації власника-керівника: що йому особисто більш вигідно – модернізувати підприємство чи прилаштувати до нього сімейно-родинні фірми-посередники, які б знімали прибутки через трансфертне ціноутворення, у тому числі і через офшори, а можливо і взагалі потай від трудового колективу перепродати його чи перепрофілювати.

Привертає увагу і та обставина, що серед рідкісних інновацій у нас домінуючими є товарно-продуктові, а не ресурсно-техніко-технологічні. Тоді як для здорової економіки має бути навпаки, оскільки саме останні, за висловом Дж.К. Гелбрейта, є тією «відправною точкою, яка здійснює вплив на весь розвиток» [5, с. 376]. Цю ж думку висловлює інший відомий економіст Г. Туроу [6, с.85].

Розвинений ринок – це висококонкурентний ринок, навіть при тому, що конкуренція сьогодні набула інших, модифікованих, більш жорстких форм. Конкуренція – це стиль поведінки суб'єктів господарювання, коли вони поставлені в умови змагання за покупця, постійного завойовування переваг шляхом інновацій. Але така мотивація вибудовується, якщо на ринку справді панує рівність у доступі до економічних ресурсів для усіх, без штучних перепон з боку конкурентів і влади. За умов сучасного, монополізованого ринку держава покликана усіма засобами своєї політики, методами прямої і непрямой дії захищати конкуренцію: заохочувати всіх, хто здатен до підприємництва і жорстко карати тих, хто зловживає своїм монопольним становищем на ринку.

Та цей теоретичний постулат, знову ж таки, розходиться з нашою дійсністю. В останньому глобальному рейтингу за рівнем комфортності умов для підприємництва Україна зависла далеко знизу, посідаючи 152 місце серед 183 країн світу. А цей комплексний показник, як відомо, складається з багатьох параметрів, віддзеркалює таким чином реальний стан інвестиційного клімату та конкурентного середовища в країні. Звідси коріння наших проблем як з інноваціями, так із інвестиціями, зовнішніми і внутрішніми.

Увесь час існування акціонерного сектору економіки утримується разюча диспропорція між організованим і неорганізованим ринком цінних паперів – організований (біржовий) ринок не перевищує десятої частки від загального обсягу торгів. Це свідчить про закритість, або непублічність абсолютної більшості акціонерних товариств через побоювання їхніх власників втратити контроль над капіталом. До непрозорості цього інвестиційно важливого ринку додається ще й низька якість (нерелевантність) інформації про емітентів (результати їх діяльності та інвестиційні наміри). А непрозора (закрита) структура корпоративної власності за відсутності незалежної системи судочинства стає мішенню для рейдерства.

Висновки. Таким чином, для розблокування інноваційно-інвестиційного процесу та усебічної модернізації вітчизняної економіки необхідна, передусім, політична воля державного керівництва. Вона необхідна для того, щоб забезпечити нарешті чітку специфікацію та реальні гарантії захисту прав власності, усунути існуючі дискримінації у доступі до обмежених економічних ресурсів та жорсткими санкціями протидіяти усіляким зловживанням монопольним становищем. Окрім того, держава, спираючись на науковців і досвідчених підприємців, має визначитися зі стратегічними пріоритетами інноваційного розвитку країни, реалізація яких почасти потребуватиме державних інвестиційних ресурсів та розроблення гнучкої регуляторної політики стимулювання інноваційної активності бізнесу. Великі перспективи у цьому зв'язку відкриваються також для розвитку інноваційної кооперації та кластеризації, для розвитку інтеграційних процесів з Європейським Союзом та іншими країнами. Зрештою широка активізація інноваційної діяльності зумовить необхідність і зробить реальною реформу системи освіти і науки, інтеграцію освітньо-наукової та виробничої сфер.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й.А. Шумпетер. М.: Эксмо, 2007. – 864 с.
2. Федулова Л. Інноваційний вектор розвитку промисловості України // Економіка України. – 2013. – №5. – С. 30-37.
3. Статистичний щорічник України за 2010 рік / Держкомстат України; за ред. О.Г. Осауленка. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2011. – 560 с.
4. Семянчук П.М. Інтелектуалізація праці як визначальна умова інноваційного розвитку економіки України / П.М. Семянчук. – Тернопіль: ТНЕУ, 2012. – 235 с.
5. Гэлбрейт Дж.К. Новое индустриальное общество. Избранное / Дж.К. Гэлбрейт. – М.: Эксмо, 2008. – 1200 с.
6. Туроу Л. Будущее капитализма: как сегодняшние экономические силы формируют завтрашний мир / Л. Туроу. – Новосибирск: Сибирский хронограф, 1999. – 432 с.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО РИНКУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

За останні десятиліття в структурі світової економіки відбулися суттєві зміни, пов'язані з її глобалізацією. Процеси глобалізації призвели до формування нової, глобальної економіки. Така економіка не просто включає в себе національні економіки окремих країн, але й має низку характерних рис, які притаманні тільки їй. Однією з основних таких рис є неухильне зростання ролі нематеріальних активів, у тому числі – знань. Завдяки накопиченню значного науково-технічного потенціалу в ряді країн, саме знання, а також інновації та інтелект, стали чинниками успішності компаній цих країн у глобальній економіці. Сучасні компанії конкурують не тільки і не стільки на рівні обсягів і структури виробництва, скільки на рівні інновацій.

Питання, які пов'язані з особливостями розвитку світового ринку інформаційних технологій, впливом інформаційних технологій на продуктивність праці, економічне зростання і розвиток міжнародної торгівлі завжди були і є предметом постійних досліджень вчених з різних країн світу.

Сучасний світовий ринок інформаційних технологій є одним із світових ринків, які найбільш динамічно розвиваються і характеризуються високою конкуренцією. Це спонукає багато країн збільшувати витрати на розробку інноваційних інформаційних технологій з метою забезпечення конкурентоспроможності на цьому глобальному ринку.

Враховуючи те, що сучасний світовий ринок інформаційних технологій відноситься до ринків, які найбільш динамічно розвиваються не тільки в кількісному вимірі, але і в якісному, а також те, що основні тенденції цього ринку повинні бути прийняті до уваги українськими ІТ-компаніями при прийнятті рішення про вихід на цей ринок, розгляд особливостей розвитку сучасного світового ринку інформаційних технологій є актуальним.

При розгляді основних тенденцій світового ринку інформаційних технологій доцільно врахувати нижченаведені особливості його розвитку, які виявлені на основі аналізу аналітичних та довідкових матеріалів всесвітньовідомих аналітичних і консалтингових компаній, які спеціалізуються на дослідженнях ринку інформаційних технологій, таких як European Information Technology Observatory (EITO), International Data Corporation (IDC) і Gartner, які є у вільному доступі на їх веб-сайтах. Розширення використання інтелектуальних пристроїв, 3D-принтерів і цифрового бізнесу буде одним з істотних сучасних викликів для ІТ-компаній, які будуть чинити істотний вплив на бізнес і використання інформаційних технологій. Ринок 3D-принтерів може подолати низькі темпи зростання останніх років і подвоїти темпи зростання до 2017 року. Значні конкурентні переваги для ІТ-компаній будуть лежати в сфері розробки та впровадження персональних інтелектуальних радників.

ІТ-компаніям при розробці прикладних програм необхідно врахувати те, що в даний час спостерігається зростання розриву між рівнем ІТ-послуг, які необхідні компаніям, організаціям і споживачам, і можливостями ІТ-компаній з їх надання на необхідному рівні. Компанії, що здійснюють ІТ-операції, будуть прагнути розширювати свої конкурентні пропозиції для бізнесу при одночасному зниженні відповідних витрат. Ключову роль в даному випадку буде грати підвищення автоматизації та зниження системної складності.

Цифрова економіка, розширення послуг з управління активами зовнішнього ІТ-обладнання та програмного забезпечення, а також глобалізація розміщення ІТ-активів, можуть створити ризики виникнення ліцензійних та правових порушень. Ігнорування подібних ризиків може привести до більш високих витрат і зниження конкурентних переваг компаній.

Зростання реального ВВП ринків, що розвиваються, в 2014 році прогнозується на рівні 4,1% внаслідок продовження позитивних тенденцій для обсягів товарних операцій та операцій з надання послуг, заснованих на інформаційних технологіях. Зростанню попиту на інформаційні технології будуть сприяти впровадження 3D-друку, систем зберігання даних на

основі хмарних обчислень, технологій обробки великих масивів даних, технологій інтелектуальних будівель і міст, а також споживчих технологій виходу на ринки. Існуючі стратегії компаній, спрямовані тільки на зниження витрат, будуть втрачати свою актуальність і для збереження конкурентоспроможності компанії будуть впроваджувати інновації та інвестувати в нові технології. Сталий розвиток ІТ-компаній буде лежати в площині розвитку соціальних мереж, запобігання потенційних аварійних ситуацій у сфері утилізації відходів мобільних електронних пристроїв, запобігання аварійних ситуацій у сфері управління інтелектуальною будівлями і містами.

Мобільний маркетинг як і раніше буде перебувати у фокусі інвестицій. Успіх компаній залежатиме від впровадження спеціалізованих прикладних програм управління маркетинговими ресурсами, які служать платформами для автоматизації маркетингу. Буде спостерігатися переміщення традиційного маркетингу і продажів взагалі в бік використання цифрових каналів, а електронна комерція перетвориться в цифрову комерцію, що призведе до підвищення попиту на відповідні мобільні, соціальні і хмарні технології.

У найближчій середньостроковій перспективі актуальними залишатимуться проблеми ефективного управління корпоративною інформацією, що викличе підвищення попиту на відповідні прикладні програми управління та обробки інформації, включаючи забезпечення безпеки даних і управління ризиками.

Також у найближчій перспективі компанії продовжать інвестувати в технології машинно-машинної взаємодії (M2M-технології, від англ. Machine-to-Machine), спільної роботи, управління взаємовідносинами з клієнтами (CRM-технології) та інші подібні технології. З урахуванням галузевої специфіки об'єктами інвестицій можуть стати електронна медицина, інтелектуальні мережі, а також технології управління поставками (SCM-технології, від англ. Supply Chain Management) та інтеграція технологій управління життєвим циклом продукції (PLM-технології, від англ. Product Lifecycle Management) спільно з технологіями планування ресурсів підприємства (ERP-технології) та/або з технологіями управління виробничими процесами (MES-технології, від англ. Manufacturing Execution System).

При розгляді тенденцій розвитку сучасного світового ринку інформаційних технологій слід зазначити зростаючу роль сегмента мережевої корпоративної безпеки, обсяг якого в 2013 році досяг 8,44 мільярда доларів США, а в 2014 році цей показник прогнозується на рівні 8,97 мільярда доларів США.

Крім того, останнім часом ІТ-компанії почали приділяти значну увагу розробці так званих «зелених інформаційних технологій», які відносяться до безпечних для навколишнього середовища технологій. Розробка, використання й утилізація продукції, створеної на основі інформаційних технологій, вимагають певних витрат і впливають на навколишнє середовище. Зелені інформаційні технології дозволяють зменшити ці витрати шляхом застосування відповідних матеріалів, знизити споживання енергії та шкідливого впливу на навколишнє середовище.

Фундаментальні наслідки впливу інформації на сучасний світ полягають у тому, що інформаційна епоха породжує суспільство, яке є не лише глобальним, але ще й мережевим.

Європейська Комісія визначила глобальну мережеву економіку як «середовище, в якому будь-яка компанія чи індивід, що перебувають у будь-якій точці економічної системи, можуть контактувати легко і з мінімальними витратами з будь-якою іншою компанією чи індивідом з приводу спільної роботи, для торгівлі, для обміну ідеями і ноу-хау».

В Окінавській Хартії глобального інформаційного суспільства зазначається, що інформаційні технології є одним з найбільш важливих факторів, які впливають на формування суспільства XXI століття. Їх революційний вплив стосується способу життя людей, їх освіти і роботи, а також взаємодії уряду та громадянського суспільства. Вони стають життєво важливим стимулом розвитку світової економіки. Суттю економічної трансформації, яка пов'язана з широким застосуванням інформаційних технологій, є їх здатність сприяти поширенню і використанню знань.

Сьогодні інформаційні технології можуть розглядатися не тільки як джерело нарощування експортного потенціалу за рахунок розвитку торгівлі ними, але й як один з найважли-

віших засобів зміцнення конкурентоспроможності окремих промислових галузей і економіки в цілому.

Таким чином, інформаційні технології створюють широкі можливості для поширення знань та інформації як одних із ключових ресурсів сучасності. Інформаційні технології безпосередньо впливають на міжнародний поділ праці, на традиційні ринки, приводячи до активізації інтеграційних процесів та поглиблення спеціалізації окремих країн і регіонів.

*Л. Г. Стожок,
кандидат економічних наук, доцент,
Український державний університет фінансів
та міжнародної торгівлі*

ОЦІНКА СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАУКОВЦІВ

Соціально-економічна невизначеність, внутрішня як соціальна, так і політична нестабільність ставить Україну перед необхідністю невідкладної перебудови соціальної політики з метою подолання падіння життєвого рівня. Соціальна держава – це високорозвинена, правова, демократична держава, яка визначає людину найвищою соціальною цінністю, забезпечує її права та свободи, гідні умови існування, безпеку і добробут, вільний розвиток та волевиявлення, самореалізацію творчого (трудового) потенціалу. Реалізація соціальних функцій держави з метою забезпечення платоспроможності та конкурентоспроможності економіки повинна здійснюватися шляхом дотримання принципів соціальної справедливості, рівності, солідарності та відповідальності. Оцінка сучасного рівня добробуту населення України засвідчує той факт, що держава не спроможна забезпечити реалізацію функцій соціальної політики згідно ринкових потреб. А це в свою чергу породжує неспроможність соціальної політики виконувати регулюючу й стимулюючу роль у створенні умов для ефективного функціонування системи соціального захисту головним завданням якої є забезпечення гідного життя всього суспільства.

Кожна людина як член суспільства, має право на соціальне забезпечення [1,ст.22], а також право на такий життєвий рівень, який необхідний для підтримки здоров'я і життєвого рівня як його самого працівника, так і його сім'ї, право на забезпечення у випадку безробіття, хвороби, інвалідності, втрати годувальника, настання старості або іншого випадку, незалежного від нього, що призводить до погіршення умов існування [1,ст.25]. Реалізація прав людини повинна здійснюватися шляхом справедливого розподілу праці, доходів, соціальних благ, винагород, рівня та якості життя, що свідчить про вагомість соціальної безпеки працівників направленої на їх соціальний захист.[2] Реалізація соціального захисту в Україні перш за все обумовлена законодавчо-нормативною базою. Так в ч.1 ст.46 Конституції України зазначає, що громадяни «мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом».

Відповідно, соціальний захист може розглядати як інструмент забезпечення економічного зростання шляхом зміцнення продуктивності людського капіталу через підтримку здорової і освіченої робочої сили. Розглянемо більш детально соціальний захист науковців: працівників вищої школи. Реалізація прав науковців, як і працівників інших сфер діяльності, здійснюється шляхом дотримання принципу соціальної відповідальності як зі сторони держави, так і зі сторони роботодавця. Відповідно, соціальну відповідальність можна розглядати в ракурсі внутрішнього і зовнішнього середовища організації. Внутрішня соціальна відповідальність включає стабільність заробітної плати, безпечність праці, соціальне страхування працівників, медичне страхування, розвиток персоналу. Зовнішня соціальна відповідальність вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ передбачає відповідальність перед споживачами товарів і послуг, охорону навколишнього середовища, доброчинність, взаємодію з місцевими органами.

Соціально-трудові відносини, які в першу чергу мотивують і стимулюють до продуктивної наукової роботи з однієї сторони є основою стійкого розвитку установи, а з іншої – є основою якості наданих послуг. Реалізація соціально-трудова прав працівників здійснюється шляхом функціонування соціального пакету, який включає як базові соціальні гарантії, передбачені законодавством про працю та соціальне забезпечення, так і додаткові матеріальні блага. Базовий соціальний пакет або передбачені законодавством гарантії працівнику охоплюють: забезпечення необхідних для виконання роботи умов праці, передбачених законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін; загальнообов'язкове державне соціальне страхування; виплату працівнику в повному розмірі належної заробітної плати; надання соціальних пільг і гарантій, передбачених колективним договором, угодою. Крім того, виокремлюють мотиваційний пакет, який включає надання матеріальних благ працівнику понад гарантії передбачені законодавством та компенсаційний пакет, який охоплює відшкодування особистих витрат, пов'язаних з роботою.

Незважаючи на те, що протягом 2013 року підвищення заробітної плати отримали майже 3,5 млн. працівників освіти, культури, охорони здоров'я, соціальної сфери та інших бюджетних галузей, розмір заробітної плати працівників ВНЗ не відповідає потребам і забезпечує лише мінімальний рівень прожиття. Заробітна плата професорсько-викладацького складу визначається на основі тарифної сітки (посадових окладів) і залежить від аудиторного фонду. Незважаючи на дещо пізніший початок трудової кар'єри та нижчий пенсійний вік, жінки становлять 53,2% загальної кількості працівників. В освіті за даними державної служби статистики України частка жінок становить 70,3%, а найбільша частка жінок спостерігається серед працівників закладів охорони здоров'я та надання соціальної допомоги (82,5%). У складі професійних груп відсоток жінок зафіксовано серед професіоналів (68,8%, зокрема серед викладачів – 80,5%), фахівців (72,9%, зокрема серед фахівців у галузі освіти – 80,5%) та технічних службовців (85,9%). Аналіз освітянського ринку за останні п'ять років засвідчив як про зменшення кількості загальноосвітніх навчальних закладів (табл.1), так і про зменшення загальної кількості осіб які навчаються. Отже, в 2013/14р. навчалось на 438610 осіб менше у 2010/2011р.. Причиною даної ситуації є демографічна криза що характеризується зменшенням народжуваності. Відповідно, вищезазначене негативно впливає на професорсько-викладацький склад, породжуючи скорочення і збільшення навантаження. Оскільки основними джерелами фінансування закладів вищої освіти державної форми власності є кошти загальнодержавного та місцевих бюджетів (60%), кошти галузей економіки, державних підприємств і додаткові надходження, то постає питання розширення сфери діяльності.

Таблиця 1
Вищі навчальні заклади України I-IV рівнів акредитації [3, с. 8]

	2010/11р.	2011/12р.	2-12/13р.	2013/14р.
Кількість закладів – всього, одиниць	854	846	823	803
у тому числі за формами власності				
державної та комунальної	666	661	646	636
приватної	188	185	177	167
Чисельність студентів – всього, осіб	2491288	2311557	2170141	2052678

Крім того, про необхідність посилення соціальної відповідальності засвідчують і показники видатків зведеного бюджету на освіту, які з кожним роком зменшуються у загальній частині зведеного бюджету (рис.1).

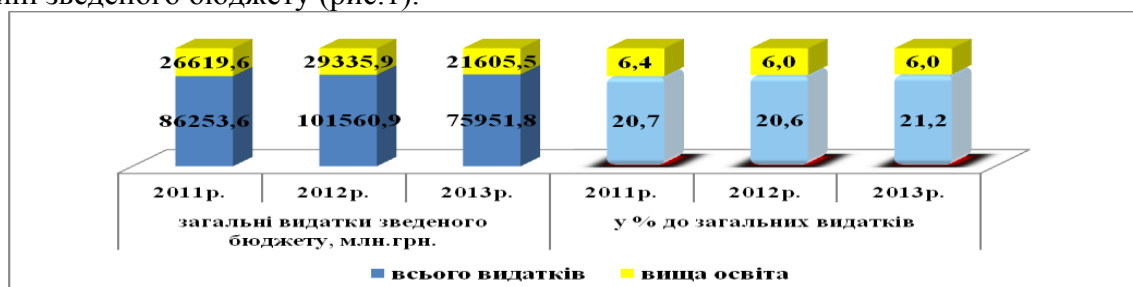

Рис. 1. Видатки зведеного бюджету на освіту [3, с. 3]

Відповідно, наукова діяльність є з однієї сторони одним із найважливіших показників акредитації та атестації ВНЗ, а з іншої – джерелом прибутків і складовою додаткової заробітної плати професорсько-викладацького складу. Упродовж 2012р. наукові та науково-технічні роботи виконували 1208 організацій, майже половина з яких відносилися до підприємницького сектору економіки, 41,1% – до державного, 14,6% – вищої освіти і 1 організація – до приватного неприбуткового сектору. У розподілі організацій за секторами науки порівняно з 2011р. частка наукових установ академічного профілю скоротилася на 1,6 в.п., організацій галузевого профілю та вищих навчальних закладів збільшилась на 0,6 в.п. [4, с. 9].

Система соціального захисту науковців передбачає також допомогу у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, оплачувану декретну відпустку, надання послуг щодо підвищення кваліфікації, а також державне медичне обслуговування, оплату витрат на відпочинок, разову допомогу пенсіонерам.

В Україні освіта, медицина не є пріоритетними напрямками корпоративної соціальної відповідальності бізнесу, а держава при наявності ризику соціально-економічної та політичної нестабільності неспроможна забезпечити належний рівень функціонування даних галузей. Таким чином, головним завданням є створення механізму реалізації соціального захисту який би не лише усував наслідки соціальної нерівності, а й передбачав збалансований перерозподіл суспільних благ, стаючи способом зменшення нерівності та подолання (недопущення) маргіналізації. Не менш важливим є змінення підходу до науки самими науковцями, шляхом формування наукової мобільності. По-друге, наука повинна бути ринковою. І найголовніше – на державному рівні необхідно створити органи, які б займалися розробкою наукової політики. Отже, соціальний захист повинен бути не лише стратегією профілактики негативного впливу можливих соціальних ризиків, а й механізмом кризового втручання з метою забезпечення соціальної безпеки в країні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Всеобщую декларацию прав человека [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/documents/udhr>
2. МБТ: Доклад VI «Социальное обеспечение в целях социальной справедливости и справедливой глобализации». Международная конференция труда, 100-я сессия, Женева – 2011.– 202с.
3. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2013/2014 навчального року. Статистичний бюлетень. Київ.: Державна служба статистики України. – 2013 – 165с.
4. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Статистичний збірник. Київ.: – Державна служба статистики України. – 2013 – 287с.

Л. В. Транченко,

*доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту організацій,
Уманський національний університет садівництва*

ОСОБЛИВОСТІ ІНВЕСТУВАННЯ У ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ РЕСУРС ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

У сучасних умовах добробут населення і стабільність Української держави залежать від ефективності функціонування національної економіки, яка визначається, насамперед, рівнем розвитку людського капіталу. Саме креативна людина з відповідною освітою, кваліфікацією, навичками, досвідом забезпечує необхідні ринкові зміни. Відтак запорукою сталого економічного поступу України стають інвестиції в освіту, науку, охорону здоров'я, мобільність працівників, мотивацію праці, тобто у ті пріоритетні сфери життєдіяльності суспільства, де формується людський капітал.

Одночасно подальший розвиток і ефективність використання людського капіталу суспільства є однією з найскладніших соціально-економічних проблем України. Зумовлено це

тим, що перехід від адміністративно-командної системи до ринкової об'єктивно супроводжується кризовими явищами, які призводять до зменшення його кількості і якості через недостатнє фінансування соціальної сфери. Спад виробництва, вимушена неповна зайнятість і високий рівень безробіття зумовили деградацію і суттєве недовикористання існуючого на той час людського капіталу. Проте інноваційна модель розвитку національної економіки повинна бути забезпечена якісно новим людським капіталом. За таких умов особливо актуальним і необхідним є дослідження проблеми формування і нагромадження людського капіталу інноваційного типу та способів ефективного його використання у ринковому середовищі.

Широке коло питань щодо людського капіталу є об'єктом постійних наукових досліджень і численних прикладних розробок. Різні аспекти концепції людського капіталу висвітлені у працях класиків економічної науки В. Петі, А. Сміта, В. Каразіна, Дж. С. Міля, К. Маркса, Ф. Ліста, А. Маршала, М. Туган-Барановського, М. Вебера.

У вітчизняній економічній літературі теорії людського капіталу почали надавати важливішого значення тільки упродовж останніх двох десятиріч. Серед економістів, які займалися дослідженням окремих питань формування і розвитку людського капіталу України, слід назвати В. Антонюк, В. Близнюка, О. Бородіну, В. Гейця, Н. Голікову, О. Головінова, О. Грішнову, М. Долішнього, І. Журавльову, С. Злупка, С. Клименко, В. Куценко, Е. Лібанову, П.М. Макаренко, А.С. Малиновський, Г. Назарову, К. Павлюка, Ж. Поплавську, О. Стефанішин, С. Трубича, А. Чухна та інших учених-економістів.

Актуальність проблеми формування і нагромадження людського капіталу на сучасному етапі вимагає подальшого його дослідження. В ринкових умовах вітчизняної економіки і перехід до інноваційної моделі розвитку на перший план виходять проблеми удосконалення механізму інвестування у людський капітал, поліпшення інституційної бази розвитку людського капіталу, визначення його стану та динаміки у найближчі роки, а відтак розроблення на цій основі пропозицій та рекомендацій щодо напрямів стимулювання розвитку людського капіталу інноваційного типу.

Проблеми ефективного використання людського капіталу у вітчизняній економічній науці досліджені ще недостатньо. Учені, зазвичай, приділяють найбільшу увагу такому питанню, як інвестиції в освіту індивідів і віддачу від них, залишаючи поза увагою механізм ціноутворення на індивідуальний людський капітал, який впливає на підвищення добробуту населення, залежність формування людського капіталу інноваційного типу від збільшення державного фінансування науки і використання його як основного активу економічного зростання. Усе це зумовило вибір теми дослідження, обґрунтування її мети, цілей, завдань, а також логіку викладення матеріалу.

Базовим методологічним положенням теорії людського капіталу є використання економічного підходу до аналізу найрізноманітніших явищ у таких галузях людської діяльності, які раніше цілком належали до сфери соціальних, демографічних, психологічних та інших досліджень. Економічний підхід, базований на принципах раціональної оптимізуючої (максимізуючої) поведінки індивідів, був використаний в аналізі таких проблем, як теорія економічного зростання, розподіл доходів, інвестиції в людину, економіка освіти, планування сім'ї та ведення домашнього господарства, економічні аспекти злочинності і кримінальної діяльності, теорія міграції, дискримінація на ринках праці та ін.

Важливе значення концепція людського капіталу має для вивчення комплексу питань забезпечення раціональної зайнятості та оптимального функціонування ринку праці. Для аналізу пропозиції праці використовуються моделі вибору між роботою та дозвіллям і моделі інвестування в людський капітал. У теоретичному аспекті слід розрізняти поняття «людський капітал» за трьома рівнями [1]:

– на особистісному рівні людським капіталом називаються знання та навички, які людина здобула шляхом освіти, професійної підготовки, практичного досвіду (використовуючи при цьому свої природні здібності) і завдяки яким вона може надавати цінні виробничі послуги іншим людям. На цьому рівні людський капітал можна порівняти з іншими видами особистої власності (майно, гроші, цінні папери), яка приносить доходи, і ми називаємо його особистим, або приватним людським капіталом;

– на мікроекономічному рівні людський капітал являє собою сукупну кваліфікацію та професійні здібності всіх працівників підприємства, а також здобутки підприємства у справі ефективної організації праці і розвитку персоналу. На цьому рівні людський капітал асоціюється з виробничим і комерційним капіталом підприємства, бо прибуток отримується від ефективного використання усіх видів капіталу;

– на макроекономічному рівні людський капітал включає накопичені вкладення в такі галузі діяльності, як освіта, професійна підготовка і перепідготовка, служба профорієнтації та працевлаштування, оздоровлення тощо, є суттєвою частиною національного багатства країни, і ми називаємо його національним людським капіталом. Цей рівень включає всю суму людського капіталу всіх підприємств та усіх громадян держави (без повторного рахунку), так як і національне багатство включає багатство всіх громадян і всіх юридичних осіб.

Отже, людський капітал – це сформований і розвинутий у результаті інвестицій і накопичений людиною (людьми) певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, який цілеспрямовано використовується в тій чи іншій сфері економічної діяльності, сприяє зростанню продуктивності праці та завдяки цьому впливає на зростання доходів свого власника, прибутку підприємства та національного доходу. Слід звернути увагу на кілька принципів моментів, що впливають з цього визначення:

по-перше, людський капітал – це не просто сукупність згаданих характеристик, а саме сформований або розвинутий у результаті інвестицій і накопичений певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій;

по-друге, це такий запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, який доцільно використовується для отримання корисного результату і сприяє зростанню продуктивності праці, тобто це реалізована, активна частина трудового потенціалу;

по-третє, використання людського капіталу закономірно приводить до зростання заробітків (доходів) його власника:

по-четверте, таке зростання доходів стимулює подальші інвестиції в людський капітал, що приводить до подальшого зростання заробітків.

Оцінка інвестицій у людський капітал і доходів від його використання звичайно проводиться в грошовій формі. Але слід наголосити, що далеко не всі інвестиції і не всі доходи можна виразити у грошовій формі. Крім грошових витрат навчання, зміцнення здоров'я та інші дії, спрямовані на нарощення людського капіталу, вимагають щонайменше ще й нелегкої праці самої людини. Аналогічно крім грошових доходів (вищих заробітків) людина, яка володіє більшим людським капіталом, одержує моральне задоволення, економію часу, вищий соціальний престиж та багато інших вигод. Слід також пам'ятати, що в результаті нарощування людського капіталу отримується інтегральний соціальний ефект, від якого виграє не лише конкретна людина, а й підприємство, на якому вона працює, та суспільство в цілому.

Аналітична єдність речового та людського капіталу полягає: обидва види капіталу є невід'ємними чинниками економічного зростання. Проте, як свідчать дослідження західних учених, в останні десятиріччя частка та роль людського капіталу постійно збільшується, в результаті чого він перетворюється на головний фактор економічного зростання на всіх рівнях. «Людський капітал – найцінніший ресурс, далеко важливіший, ніж природні ресурси чи накопичене багатство. Саме людський капітал, а не заводи, обладнання і виробничі запаси є наріжним каменем конкурентоспроможності, економічного зростання та ефективності».

Людський капітал, як і фізичний, створюється та накопичується завдяки капіталовкладенням, що потребує від інвестора значних витрат. При цьому людський капітал формується головним чином у результаті певних інвестицій у людину (в людей) і крім інвестиційних витрат потребує доброї волі та чималих зусиль самого «об'єкта інвестування». Серед багатьох видів таких інвестицій можна виділити навчання, підготовку на підприємстві, зміцнення здоров'я та медичне обслуговування, міграцію та пошуки інформації тощо. У кінцевому підсумку нагромаджуються економічні здібності людей, що дають змогу отримувати більші доходи.

Обидва види капіталу приносять прибутки своїм власникам. Людський капітал у вигляді знань, навичок та здібностей, як і фізичний, є певним запасом, тобто може накопичуватися. Економічна мотивація інвестицій у людський та речовий капітал принципово од-

накова. Тобто прийняття рішення щодо інвестування у будь-який з видів капіталу та їх результати аналізуються однаково. Звичайно, між речовим та людським капіталом є значні відмінності. Найсуттєвіші з них такі:

Створення фізичного капіталу та його функціонування можливе без участі та присутності його власника. А для формування здібностей людини одних матеріальних засобів недостатньо: для розвитку людського капіталу є абсолютно необхідною безпосередня, конкретна, жива праця майбутнього власника цих здібностей, тому що процеси їх виробництва фізично та технічно неможливі без прямої участі самої людини. Тобто нарощення людського капіталу пов'язане зі зменшенням одного з найважливіших людських благ – вільного часу.

Незалежно від джерел інвестування (держава, підприємство, сім'я чи людина особисто), нарощення та використання людського капіталу визначальною мірою контролюється самою людиною. Тому такий елемент людського капіталу, як мотивація є дуже важливим і необхідним для того, щоб процес відтворення (формування, нагромадження, використання, інвестування) людського капіталу мав остаточно завершений характер.

Вкладення в людський капітал дають значний за обсягом, тривалий за часом і інтегральний за характером економічний та соціальний ефект. Людський капітал різниться від фізичного за ступенем ліквідності, адже людина і її людський капітал нероздільні, отже права власності на людський капітал нікому не можуть бути передані. Певні особливості характеризують і інвестиції в людський капітал порівняно з інвестиціями в інші форми капіталу. Перелік рис відмінності цих видів капіталу, звичайно, можна продовжити, що підкреслює специфічність людського капіталу та необхідність спеціального підходу для його дослідження. Однак ці відмінності, в принципі, не заважають вченим використовувати аналітичний апарат, розроблений для фізичного капіталу, для дослідження людського капіталу.

Таким чином, фізичний та людський капітал відрізняються за своєю політекономічною суттю, проте обидва види капіталу подібні з огляду на техніко-економічні аспекти: і людський, і фізичний капітал потребують відволікання значних засобів за рахунок поточного споживання, від обох залежить рівень економічного розвитку у майбутньому, обидва типи капіталовкладень дають тривалий за своїм характером виробничий ефект, можуть приносити дохід своїм власникам і аналізуються принципово однаково.

Поняття «людський капітал» означає не лише усвідомлення вирішальної ролі людини в економічній системі суспільства, а й визнання необхідності інвестування в людину, оскільки капітал набувається і збільшується шляхом інвестування (за рахунок обмеження поточного споживання) і приносить тривалий економічний ефект [2].

Інвестиції в людський капітал являють собою будь-які дії, що підвищують професійну кваліфікацію та продуктивні здібності людини і тим самим продуктивність її праці. Витрати, що сприяють підвищенню людської продуктивності, можна розглядати як інвестиції, оскільки поточні витрати здійснюються з тим розрахунком, що їх буде багаторазово компенсовано дедалі значнішим потоком доходів у майбутньому.

Інвестиції в людський капітал бувають різних видів. Передусім це, звичайно, витрати на освіту, включаючи загальну та спеціальну, формальну та неформальну освіту, підготовку за місцем роботи тощо. Вони є найочевиднішим, найпоширенішим і, напевно, найважливішим видом інвестицій у людський капітал. Освіта формує працівників, які стають кваліфікованішими і продуктивнішими. Витрати на охорону здоров'я мають також велике значення. Добре здоров'я – результат витрат на профілактику захворювань, медичне обслуговування, дієтичне харчування та поліпшення життєвих умов – продовжує тривалість життя, підвищує працездатність і продуктивність праці. Нарешті, витрати на мобільність, завдяки яким працівники мігрують з місць відносно низької продуктивності праці в місця з відносно високою продуктивністю, збільшуючи тим самим результати використання свого людського капіталу. Крім названих вище, відповідно до основних активів людського капіталу, до інвестицій відносять також витрати на пошук економічно значимої інформації, виховання дітей (вкладення в майбутній людський капітал) та ін. Отже, всі види витрат, які можна оцінити в грошовій або іншій формі і які сприяють зростанню в майбутньому продуктивності та заробітків працівника, розглядаються нами як інвестиції в людський капітал.

Інвестування – це важлива передумова виробництва людського капіталу, але ще не саме його виробництво, що здійснюється у процесі активної людської діяльності, в якій майбутній власник цього капіталу практично завжди виступає водночас і об'єктом, і суб'єктом, і результатом впливу. Людський капітал створюється як у суспільному секторі економіки (наприклад, у сфері освіти) за рахунок і державних, і приватних інвестицій, так і на особистісному рівні в тому розумінні, що витрати часу та праці для саморозвитку й самовдосконалення майбутнього власника людського капіталу абсолютно необхідні для нарощення цього капіталу. Ці приватні витрати потім обов'язково включаються у суспільні витрати відтворювального процесу, оскільки накопичений запас знань, умінь та інших продуктивних рис людини може реалізуватися і бути оціненим лише в суспільстві завдяки активній діяльності його власника.

Формування людського капіталу – це процес творення продуктивних здібностей людини за допомогою інвестицій у конкретні процеси її життєдіяльності. При цьому інвестування здійснюється двояко: як вкладення коштів та ресурсів і як витрати часу та сили, тобто як певні види людської діяльності. Інвестиції в людський капітал мають особливості, що відрізняють їх від інших видів інвестицій:

Віддача від інвестицій у людський капітал залежить безпосередньо від терміну його використання, тобто визначається часом, що залишився до закінчення працездатного періоду життя людини. Чим раніше зроблено інвестиції в людину, тим довше, за інших рівних умов, вони даватимуть віддачу. Але слід враховувати, що якісніші та триваліші інвестиції приносять, як правило, більший і триваліший ефект. Порівняно з інвестиціями в інші форми капіталу, інвестиції в людський капітал, за оцінками багатьох економістів, є найвигіднішими як для окремої людини, так і для суспільства в цілому. Характер, масштаби і види інвестицій у людину зумовлені історичними, національними, культурними особливостями та традиціями суспільства, менталітетом народу. Наприклад, рівень освіти і вибір професії дітьми значною мірою залежать від сімейних традицій, професії та рівня освіти їхніх батьків.

Є особливості також у фізичному та моральному зношуванні людського капіталу. Воно визначається, по-перше, мірою природного старіння (фізичного зношування) людського організму та притаманних йому психофізіологічних функцій, а по-друге, мірою економічного старіння (морального зношування) внаслідок застарівання знань чи відносного зменшення цінності здобутої колись освіти. Особливістю людського капіталу є також те, що у процесі використання він не лише зношується, а і збагачується за рахунок надбання людиною професійного досвіду навіть без спеціальних інвестицій. Тому зношування людського капіталу відбувається (у разі правильного його використання) значно повільніше порівняно з фізичним капіталом. Якщо ж у процесі використання людського капіталу постійно робляться додаткові інвестиції у безперервну освіту, здоров'я тощо, то його якісні й кількісні характеристики (обсяг, цінність, якість) можуть поліпшуватися протягом майже всього життя людини.

Інвестиційний період фізичного капіталу (у середньому 1,5 – 2 роки) значно коротший порівняно з людським капіталом. Наприклад, інвестиційний період такої форми вкладень у людину, як освіта, тобто тривалість навчання, може сягати 12 – 20 років. Функціонування людського капіталу, віддача від його застосування зумовлені волею людини – власника цього капіталу, її індивідуальними інтересами та перевагами, її зацікавленістю, відповідальністю, світоглядом і загальним рівнем культури, зокрема й економічної. Тому капіталовкладенням у людину притаманний вищий, ніж для звичайних капіталовкладень ступінь ризику та невизначеності, а зміни в обсязі людського капіталу залежно від витрат принципово неможливо оцінити з тією самою точністю, що й відносно фізичного капіталу.

Капіталовкладення в зміцнення здоров'я людей мають велике значення з кількох причин: по-перше, стан здоров'я зумовлює можливості і термін ефективного використання надбаного людського капіталу, а також можливості отримання доходів та економічного зростання; по-друге, стан фізичного і психічного здоров'я людей визначає можливості здобуття освіти та професійної підготовки, міграції тощо, тобто визначає ефективність інших видів інвестицій у людський капітал; по-третє, здоров'я людей, як носіїв певної генетичної інформації, зумовлює якість людського капіталу наступного покоління. Цікаво, що результати деяких наукових досліджень свідчать про те, що здоров'я людини лише на 8 – 10 % залежить від системи охоро-

ни здоров'я, ще на 20 % – від екологічних умов, ще на 20 % визначається генетичними чинниками і на 50 % здоров'я людини залежить від її способу життя (раціональний режим праці та відпочинку, гігієна, раціональне харчування, відсутність шкідливих звичок, нормальна маса тіла, профілактика стресів, загартовування тощо). Слід зазначити, що є й інші дані наукових досліджень, які відносять на рахунок генетичних чинників значно більшу частину нашого здоров'я, однак ніхто не заперечує великого значення здорового способу життя. Тому витрати, пов'язані з упровадженням здорового способу життя, також необхідно зараховувати до інвестицій у людський капітал.

Витрати на міграцію і пошук економічно значимої інформації сприяють переміщенню робочої сили на підприємства і в регіони, де праця краще оплачується, тобто туди, де людський капітал використовується продуктивніше, а ціна за його послуги вища. До інвестицій у людський капітал деякі вчені відносять і витрати на фундаментальні наукові розробки. Адже в процесі розвитку науки не лише створюються інтелектуальні новації, на основі яких потім формуються нові технології виробництва і способи споживання, а і відбувається перетворення самих людей як суб'єктів господарювання, бо саме вони внаслідок цього стають носіями нових здібностей і потреб. В інформаційному суспільстві, куди рухаються розвинуті країни і де визначальна роль належатиме сферам, у яких завдяки розвитку науки, освіти, культури накопичуються інформаційні багатства суспільства, що потім акумулюються у сфері технологій, наука перетворюється на своєрідний генератор людського капіталу.

До основних активів людського капіталу належать усі ті елементи, в які зроблено інвестиції. Виділимо такі активи: знання, отримані шляхом загальної освіти, професійної підготовки, самовдосконалення; здоров'я; мотивація; ділові і суспільні риси; володіння економічно значимою інформацією. У сучасних умовах у групі ділових та суспільних рис потрібно особливо виділити такий актив, як духовна стабільність та інтелектуальна мобільність людини, що становить усвідомлену, морально орієнтовану здатність збирати, аналізувати, використовувати дедалі значніші потоки інформації (інформаційна мобільність). Схема формування основних активів людського капіталу за рахунок інвестицій подана на рис. 1.

Рис. 1. Формування основних активів людського капіталу за рахунок інвестицій

Вкладення можуть здійснювати держава (уряд), недержавні суспільні фонди й організації, міжнародні фонди й організації, регіони, освітні заклади, підприємства, сім'ї та окремі громадяни. У наш час роль держави у цій галузі дуже велика. Держава застосовує і стимули, і примусові заходи, спрямовані на примноження людського капіталу нації. До примусових належать обов'язкова для всіх формальна шкільна освіта в установленому обсязі,

обов'язкові медичні профілактичні заходи (наприклад, щеплення) тощо. Основними є заходи, що стимулюють. Уряд використовує два дійові способи для стимулювання приватних інвестицій у людський капітал, причому цей вплив здійснюється за допомогою економічних ринкових заходів. По-перше, через систему податків і субсидій держава впливає на доходи тих, хто здійснює такі інвестиції. По-друге, уряд може регулювати ціни на інвестиції в людський капітал, регулюючи ціни використовуваних для цього ресурсів. Особливо велика роль держави у двох найважливіших сферах формування людського капіталу – в освіті та охороні здоров'я.

Дедалі більше у створенні активів людського капіталу зростає роль окремих підприємств. Часто вони стають найефективнішими виробниками цього капіталу, оскільки здійснюють підготовку персоналу відповідно до поточних і перспективних потреб виробництва, а також мають достовірну інформацію про перспективні напрями капіталовкладень у навчання та професійну підготовку. Однак підприємствам притаманний прагматичний підхід: вони роблять інвестиції в людський капітал лише доти, доки вони приносять економічну віддачу. Моральні зиски, інтегрований соціальний ефект від цих інвестицій є в основному суспільним благом, у розвитку якого зацікавлена держава, а не конкретне підприємство. Саме тому в цивілізованому світі держава економічними методами заохочує підприємства до інвестування в людський капітал.

Інвестуючи у своїх працівників, підприємства активізують їхню трудову віддачу, підвищують продуктивність праці, скорочують витрати робочого часу, зміцнюють свою конкурентоспроможність. Кошти вкладаються в організацію професійної підготовки та підвищення кваліфікації, на профілактичні заходи для зміцнення здоров'я працівників, у цілому – на підвищення якості трудового життя. Науково-технічний прогрес потребує значних витрат, пов'язаних з оновленням знань. Формальна освіта вже давно не єдиний і недостатній метод підготовки людини навіть до трудової діяльності, не кажучи вже про весь комплекс людської життєдіяльності. Отримання диплома і початок трудової діяльності має стати не завершенням процесу освіти, а лише закінченням її загальної, попередньої стадії і початком більш спеціалізованого тривалого процесу набуття професійної кваліфікації, компетентності, загальнолюдської мудрості.

Висновок. Таким чином щодо очікуваної віддачі від інвестицій в освіту, то кількісно виміряти можна лише першу групу – прямі матеріальні зиски, та й то приблизно, на рівні прогнозів. Ми, наприклад, знаємо, скільки заробляє висококваліфікований бухгалтер, але ми не можемо точно знати, скільки зароблятиме конкретний студент після закінчення університету за спеціальністю «облік і аудит». Моральні і непрямі матеріальні зиски ще важче оцінити кількісно, проте їх роль у прийнятті рішень щодо інвестування в освіту вельми значна. Звичайно, далеко не кожна людина, приймаючи рішення про продовження освіти, ретельно підраховує всі пов'язані з ним витрати та майбутні вигоди. Однак саме ці вигоди стають важливими складовими формування соціального статусу певної професії чи рівня освіти, в результаті чого виникає (або зникає) мотивація до її отримання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Макаренко П.М. Економічний потенціал різних форм аграрних господарств / П. М. Макаренко, Л. Л. Мельник // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 89–97.
2. Малиновський А.С. Кадрово-управлінський потенціал аграрних формувань / А. С. Малиновський // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 97–104.

Я. Г. Хорольська,

магістр

Н. В. Веценура,

*кандидат економічних наук, доцент кафедри оподаткування,
Донецький державний університет управління*

СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ АКТИВІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Інвестиційний досвід розвинених країн свідчить про те, що їх економічне процвітання зумовлене великомасштабними і ефективними вкладеннями в реальний сектор. При цьому найбільш пріоритетними були капіталовкладення в не спекулятивні (виробничі) сфери діяльності, орієнтовані переважно на отримання економічного ефекту в довгостроковій перспективі. Це, безумовно, вимагало стратегічної мобілізації всіх потенційно можливих інвестиційних ресурсів, включаючи іноземні інвестиції.

Разом з тим досвід цих країн показує, що необхідність залучення зарубіжних інвестиційних ресурсів обумовлюється не лише фінансовими аспектами проблеми технологічного оновлення основних виробничих фондів. Іноземний капітал несе в собі також і значний потенціал економічних вигод у вигляді зростання зайнятості населення, більш високої заробітної плати та підвищення продуктивності праці. Зі стратегічних позицій використання іноземних капіталовкладень – один з найбільш ефективних способів інтеграції національної економіки у світове господарство. Крім того, іноземні інвестиції виступають як джерело модернізації та розвитку економіки, як на національному, так і регіональному рівні. Практична реалізація питань залучення іноземних інвестицій та стратегії інвестиційного розвитку економіки потребує, насамперед, підвищення інвестиційної активності на всіх рівнях: держава – галузь – регіон – підприємство. Це робить проблему обґрунтування інвестиційної політики та активізації інвестиційної діяльності вітчизняних підприємств реального сектору економіки надзвичайно актуальною.

Гострота проблеми обумовлює пильну увагу авторитетних науковців до питань регіональних особливостей інвестування. Так серед вчених можна відзначити Л.М. Карпенко [1], Ю.В. Макогон [2], та інших. Стратегічні мотиви та підходи до оцінки ефективності використання іноземних інвестицій та напрями їх залучення в економіку регіону висвітлені в працях І. Сазонця [3], О.М. Ястремської [4] та інших. Високо оцінюючи внесок вищезазначених вчених і отримані ними результати, слід зазначити, що рівень розробленості проблеми активізації інвестиційної діяльності промислових підприємств стосовно сучасної дійсності видається недостатнім. Швидко змінюється ситуація вимагає більш детального вивчення даної проблеми і пошуку нових стратегічно орієнтованих підходів.

Аналіз наукової літератури показує, що нині активізація, як наукова категорія досліджується в різних напрямках. Активізувати означає спонукати до активності, оживити, посилити діяльність. Слово «активний» має латинське походження (лат. *activus*) та характеризує діючий суб'єкт, що приймає активну участь у впливі на інші суб'єкти або об'єкти [5]. Що стосується поняття інвестиційної активності, то на сьогоднішній день між вченими та дослідниками не існує повного консенсусу щодо його визначення. Розглянемо декілька з них.

Серед західних економістів особливо відзначають підхід І. Ансофа до активності організації. Базуючись на своїх дослідженнях, вчений стверджує, що конкурентний статус фірми в стратегічній зоні господарювання визначається як результат взаємодії трьох наступних факторів: ефекту масштабу діяльності організації, конкурентної стратегії, потенціалу організації [6, с. 137]. При цьому кожен з вищезазначених факторів є не потенційно можливим, але вже досягнутим організацією в результаті виявленої її співробітниками і керівництвом активності. Таким чином, за І. Ансофом, потенційний конкурентний статус організації стає реальним лише у разі ненульової активності, що проявляється фірмою.

В сучасних умовах господарювання потенційний конкурентний статус будь-якої організації (підприємства) визначається інвестиційною діяльністю механізмом реалізації якої є інвестиційний процес. Сучасні науковці інвестиційний процес ототожнюють з інвестиційною діяльністю. На нашу думку дуже вдалим є визначення Левчинського Д.Л., який зазначає, що інвести-

ційний процес – це сукупність послідовних дій по залученню інвестора (або їх сукупності) до об'єкту інвестицій з метою досягнення ефективного соціально-економічного розвитку економічної системи на основі узгодження інтересів учасників цього процесу, результатами якого є будь-який корисний соціально-економічний ефект (відновлення функціонуючого реального капіталу, отримання прибутку, проведення структурних перетворень в економіці країни або регіону, забезпечення соціального ефекту тощо) [7, с. 112].

Активізація інвестиційних процесів неможлива без забезпечення мотивації інвесторів щодо вкладання ресурсів. Проведене в роботі дослідження дозволило зробити висновок про те, що активізація інвестиційної діяльності є по суті ініціативними сукупними діями щодо залучення, розміщення та використання інвестиційних ресурсів для отримання економічного та/або соціального ефекту.

В сучасних умовах інвестиційні процеси у промисловості характеризуються наступними тенденціями. У 2011 р. інвестиційні процеси в Україні активізувались і випереджали загальноекономічну динаміку. Якщо річний приріст обсягу ВВП становив 5,2 %, приріст промислової продукції –7,3%, то зростання обсягу інвестицій в основний капітал досягло 22,4%, причому забезпечене таке зростання насамперед за рахунок реального сектору економіки. Водночас слід зазначити, що такі високі темпи зростання інвестицій значною мірою обумовлені низькою базою порівняння попереднього року. У 2012 р., попри помітного уповільнення динаміки економічного зростання, зберігалася доволі висока динаміка інвестиційної діяльності. За результатами січня-вересня 2012 р. освоєно 177,5 млрд. грн. капітальних інвестицій, що на 17,0% більше порівняно з аналогічним періодом 2011 р. У 2011 р. найдинамічніше нарощували обсяги інвестування в основний капітал сфери реального сектору економіки: приріст інвестицій у будівництві досяг 46,3%, у сільському господарстві – 32%, у промисловості – 30,9%, у діяльності готелів та ресторанів – 39,3%, у торгівлі – 28,2%. Проте у 2012 р. утримати високі темпи приросту інвестицій у промислове (за винятком видобування паливно-енергетичних корисних копалин) і сільськогосподарське виробництво не вдалося. За результатами січня-вересня 2012 р. найвищі темпи приросту капітальних інвестицій до відповідного періоду 2011 р. забезпечили сфери будівництва (47,4%), транспорту і зв'язку (28,4%), торгівлі (32,1%), що пов'язано з підготовкою об'єктів до Євро-2012, а також фінансова діяльність (37,5%). Натомість інвестиційна активність у промисловості була значно нижчою – лише 7,1%. Тобто, немає підстав для висновку про формування стійкої тенденції переорієнтації інвестиційних потоків у виробничу сферу. Натомість сформовані пріоритети інвестування засвідчують переважаючу інвестиційну привабливість секторів з високою ліквідністю та швидким обігом коштів [8, с. 10-12].

Світовий досвід свідчить про перехід багатьох країн від галузевої до корпоративно – кластерної структури економіки, кластерної організації навчальної, наукової та виробничої діяльності, що забезпечує досягнення цілей промислової політики держави та комплексний підхід до вирішення проблем інвестиційного та в цілому соціально-економічного розвитку.

Сьогодні найбільш здатними структурами до активізації інвестування є вертикальні та горизонтальні корпорації. Тобто, саме великі підприємства реального сектору вітчизняної економіки забезпечують найбільший обсяг капітальних інвестицій, що дозволяє їм вживати більш радикальні та ризикові заходи щодо оновлення виробництва, розширення номенклатури промислової продукції та поліпшення її споживчих якостей. Реальна корпоратизація є стратегічним орієнтиром активізації інвестиційної діяльності та може сприяти концентрації капіталів різних розмірів і реалізації масштабних інвестиційних проектів, налагодженню коопераційно-виробничих зв'язків в рамках галузевої, міжгалузевої територіальної співпраці. Одним із шляхів реалізації цих завдань має бути входження підприємств у промислові інноваційні кластери.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карпенко Л. М. Стратегічні орієнтири активізації інноваційно-інвестиційної діяльності Одеського регіону / Л. М. Карпенко // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. пр. / голов. ред. М. І. Зверяков; Одеський нац. екон. ун-т. – Одеса, 2012. – Вип. 44 (1). – С. 55-63.
2. Старопромислові регіони України: пріоритети та механізми структурної модернізації у посткризовий період / [Ю.В. Макогон, І.В. Хаджинов, І.М. Доля, О.Ю. Клименко, Н.В.

Кокора] // Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень у місті Донецьку. – Донецьк, 2012. – С.40.

3. Сазонец І.Л. Инвестиционная стратегия корпораций институциональных инвесторов: Монография / І.Л. Сазонец. – Днепропетровск, 2003. – С.132.
4. Ястремська О.М. Інвестиційна діяльність промислових підприємств: методологічні та методичні засади: Монографія/ О.М. Ястремська – 2-ге вид. – Х. ВД «ІНЖЕК», 2004. – С.488.
5. Ушаков Д. Н. Большой толковый словарь современного русского языка [Електроний ресурс]. – Режим доступу: [http://www. dict. t-mm. ru/usakov/](http://www.dict.t-mm.ru/usakov/).
6. Ансофф И. Структурное управление / И. Ансофф.– М.: Экономика, 1989. – С.519.
7. Левчинський Д.Л. Суть та економічна природа інвестицій та інвестиційного процесу/ Д.Л. Левчинський // Механізм регулювання економіки. – 2011р. – №2. – С.138.
8. Пріоритети інвестиційної політики у контексті модернізації економіки України: аналітична доповідь / [А.П. Павлюк, Д.С. Покришка, Я.В. Белінська, О.О. Молдован, та ін.]. – К.: НІСД, 2013. – С.48.

*О. М. Тернавська,
студентка*

*Л. В. Чубатюк,
студентка*

*Т. М. Мараховська,
кандидат економічних наук, доцент,
Вінницький національний аграрний університет*

ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ПІДПРИЄМСТВ У СУЧАСНИХ РИНКОВИХ УМОВАХ ТА УПРАВЛІННЯ НИМИ

Постановка проблеми. Фінансові ресурси виступають одним із найбільш важливих для забезпечення діяльності суб'єктів господарювання видом ресурсів. Значущість фінансових ресурсів у фінансово-господарській діяльності підприємства зумовлюється їх здатністю швидко трансформуватися у матеріальні, нематеріальні, технологічні, інноваційні та інші види ресурсів. Від доцільно обраних джерел фінансування діяльності підприємства та напрямів їх використання залежить збереження суб'єкта господарювання та його подальший розвиток. На жаль, сьогодні підприємства найчастіше обмежені у виборі фінансових ресурсів через їх недоступність, власних джерел коштів при цьому виявляється недостатньо і використовуються вони не завжди ефективно.

Отже, слід зазначити, що однією з найважливіших проблем, з якою стикаються суб'єкти господарювання в умовах українського сьогодення, є недостатня ефективність організації управління їх фінансовими ресурсами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження щодо фінансових ресурсів підприємства висвітлені у працях вчених: Гукасьяна Г.М., Веретенникової А.Б., Ковалева А. І., Привалова А. Н., Горбаня А.А., Коробова М.Я., Журавля Т.М., Михайленка Р.М., які надають можливість ознайомлення з окремими напрямками формування та управління фінансовими ресурсами.

Метою цієї статті є виявлення основних особливостей формування та управління фінансовими ресурсами підприємств України в умовах ринкової економіки.

Основні результати дослідження. Під фінансовими ресурсами слід розуміти грошові кошти, що є в розпорядженні підприємства. Вони формуються ще до початку діяльності підприємства в процесі утворення статутного фонду. Далі ці кошти інвестуються для забезпечення виробничо-господарської діяльності, розширення і розвитку виробництва.

У своїй діяльності підприємства можуть використовувати власні фінансові ресурси, тобто ті, що сформовані за рахунок власних джерел, а також залучені – ті, що знаходяться в тимчасовому користуванні на обумовлених засадах (табл.1). За джерелами формування фінансові ресу-

рси розподіляються на зовнішні (залучення акціонерного капіталу або додаткових внесків власників, отримання кредитів, облігаційні займи, фінансова допомога), та внутрішні (реінвестований прибуток, рефінансована дебіторська заборгованість, дезінвестиції та ін.) [1].

Таблиця 1
*Джерела формування фінансових ресурсів підприємств**

Власні	Позикові	Залучені
Частина прибутку, яка спрямовується на розвиток виробництва; амортизаційні відрахування; доходи від реалізації основних засобів; частина залишків оборотних активів, котра і мобілізується; емісія цінних паперів.	Довгострокові кредити банків та інші кредитні ресурси; цільовий державний кредит, спрямований на конкретний вид інвестування.	Внески сторонніх вітчизняних і зарубіжних інвесторів (грант, безповоротна фінансова допомога).

* – Джерело: [2]

Фінансові ресурси підприємства формуються: під час заснування підприємства (внески засновників у статутний фонд); внаслідок здійснення фінансово-господарської діяльності (нерозподілений прибуток, амортизаційний фонд); у разі операцій на фінансовому ринку (від емісії акцій, облігацій та ін. цінних паперів, а також кредитні інвестиції); у порядку розподілу грошових коштів (бюджетні субсидії, грошові відшкодування, інші види ресурсів) [3].

Формування фінансових ресурсів є надзвичайно важливою складовою у функціонуванні суб'єкта господарювання та потребує узгодження дій системи управління підприємством, а від управлінського персоналу цілої низки знань, умінь та досвіду за різними напрямками [4].

Управління фінансовими ресурсами підприємств трактується як:

- один з найважливіших факторів забезпечення ефективної фінансово-господарської діяльності підприємства в сучасних умовах;
- діяльність, що спрямована на оптимізацію фінансового механізму підприємства, координування фінансових операцій, забезпечення їх впорядкування та точного «балансування»;
- процес управлінських дій у сфері формування та використання грошових коштів фондового та не фондового характеру.

Управління фінансовими ресурсами може бути спрямоване на досягнення таких цілей: виживання фірми в умовах конкурентної боротьби; уникнення банкрутства і великих фінансових невдач; збільшення прибутку; зменшення витрат; забезпечення рентабельної діяльності і т.д.

Схема прийняття рішень з управління фінансовими ресурсами підприємств наведена на рис. 1.

Як бачимо з рис. 1, раціональне управління фінансовими ресурсами підприємств повинно включати такі етапи:

- виявлення та формулювання проблеми чи задачі управління фінансовими ресурсами підприємств, що повинна бути вирішена на базі використання минулого досвіду та наявних даних;
- прийняття управлінського рішення щодо використання фінансових ресурсів та його реалізація;
- аналіз результатів прийнятого рішення з погляду можливих способів його модифікації чи зміни, а також врахування його результатів у процесі нагромадження досвіду, який може бути використаний у майбутньому [1].

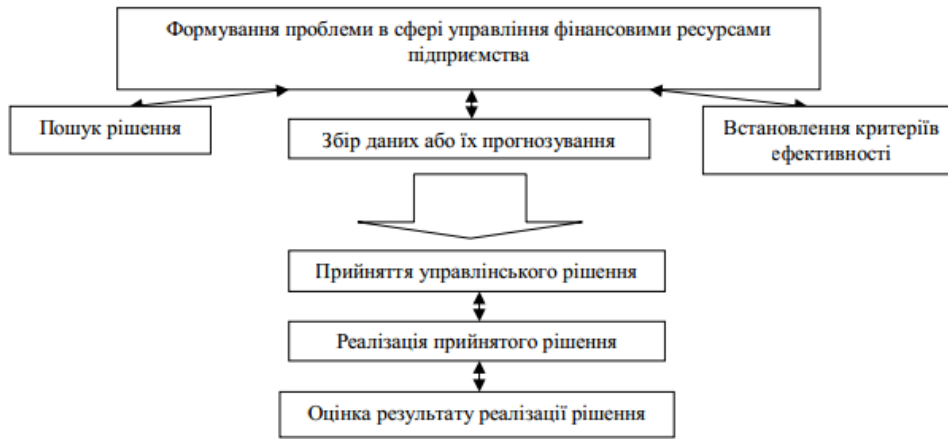

Рис. 1. Схема прийняття рішень з управління фінансовими ресурсами

Досліджуючи фінансову діяльність підприємств України протягом 2012р., можемо сказати, що на багатьох із них виникла ситуація загрозливого характеру.

Позитивний фінансовий результат (сальдо) підприємств України в січні-червні 2012 року становив 29,249 млрд. грн., йдеться у повідомленні Державної служби статистики України. Згідно з повідомленням, прибуток українських підприємств у січні-червні 2012 року проти аналогічного періоду 2011 року скоротився на 7,1% – до 88,755 млрд. грн. Із збитком січень-червень 2012 рік завершили 40,7% підприємств країни проти 43,9% у січні-липні 2011 року. Сума збитку підприємств в першому півріччі 2012 року проти січня-червня 2011 року збільшилася на 10,4% – до 59,506 млрд. грн.

За даними Держкомстату, січень-червень 2012 року завершили із збитком 44% (у першому півріччі 2011 року – 45,8%) промислових підприємств України. Позитивний фінансовий результат (сальдо) підприємств промисловості за січень-червень 2012 року становив 11,126 млрд. грн.[5].

Висновки. З даних результатів дослідження, можемо сказати, що на сьогоднішній день підприємства України переживають не найкращі часи свого функціонування на ринку. Щоб покращити дану ситуацію, підприємства мають ефективно та повною мірою використовувати фінансові ресурси та досконало управляти ними. Адже від ефективної організації та правильного управління фінансовими ресурсами підприємства залежить як його фінансово – економічний стан, так і стан на ринку в сучасних конкурентних умовах. Ефективне управління фінансовими ресурсами підприємства здатне забезпечити підвищення ринкової вартості і створити передумови для подальшого успішного функціонування та розвитку суб'єкта господарювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богма О.С. Особливості управління фінансовими ресурсами вітчизняних підприємств / О.С. Богма, А.С. Павлова // Вісник Запорізького національного університету. – 2012. – №1(13). – С. 195-199.
2. Патрікац Л. Банківська система України в умовах глобалізації фінансових ринків: нотатки з конференції / Л. Патрікац // Вісник Національного банку України. – 2012. – № 1. – С. 54-55.
3. Савелко Т.В. Банківська система як найважливіший організаційний механізм фінансової системи / Т. В. Савелко // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – № 23. – С. 36-38.
4. Гуткевич, С. О. Фінансові ресурси суб'єктів господарювання / С. О. Гуткевич, М. Д. Корінько // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. – 2012. – Вип. 2 (58). – С. 33-39.
5. Позитивний фін. результат підприємств України у I півріччі становив 29,249 млрд. грн. [Електронний ресурс] / Фінанси // УНІАН Економіка – 2012. – Режим доступу: <http://economics.unian.net/ukr/news/138089-pozitivniy-finrezultat-pidpriemstv-ukrajini-u-i-pivrichchi-stanoviv-29249-mlrd-grn.html>.

Розділ 3

Медицина та фармація

*М. Д. Гресько,
кандидат медичних наук, асистент кафедри акушерства і гінекології
з курсом дитячої та підліткової гінекології,
Буковинський державний медичний університет*

ОРГАНІЗАЦІЯ ВИХОВНОЇ РОБОТИ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Немає, мабуть, більш суперечливої проблеми в педагогіці і психології вищої школи, чим проблема виховання студентів. «Чи треба виховувати дорослих людей?», «Чи варто і наскільки коректно це робити?» – розмови такого роду часто можна почути у вузівських кулуарах і на офіційних зборах. Відповідь на ці питання залежить від того, як розуміти виховання. Якщо його розуміти як вплив на особистість з метою формування потрібних вихователю, вузу, суспільству якостей, то відповідь може бути тільки негативна. Якщо як створення умов для саморозвитку особистості в ході вузівського навчання, то відповідь повинна бути однозначно позитивною. Навіщо потрібний викладач у вузі, тільки чи як носій і «передавач» інформації? Але саме в цій якості він значно уступає багатьом іншим джерелам інформації, таким, наприклад, як книги і комп'ютери. Вуз служить не тільки і може бути не стільки для передачі спеціальних знань, скільки для розвитку і відтворення особливого культурного прошарку, найважливішим елементом якого є і сам фахівець. Його як представника визначеної культури характеризує не тільки специфічний набір знань і умінь, але і визначений світогляд, життєві позиції і цінності, особливості професійної поведінки і т.д. Тому фахівець не тільки передає студентові знання і професійні уміння, а прилучає його до визначеної культури, і щоб ця культура розвивалася і відтворювалася, необхідні живі люди, живе людське спілкування. Цю істину понад сто років тому добре сформулював К. Д. Ушинський: «Тільки особистість може діяти на розвиток і визначення особистості, тільки характером можна утворити «характер». Виховувати – це в значній мірі означає будувати систему взаємовідносин між людьми [1, с. 23-29].

У сучасній педагогіці (і ще більш явно в психології) починає переважає підхід до виховання не як до цілеспрямованого формування особистості відповідно до обраного ідеалу (будь те християнські заповіді або моральний кодекс будівельника комунізму), а як до створення умов для саморозвитку особистості. Сам спосіб існування особистості є постійний вихід за межі самої себе, прагнення до росту і розвитку, напрямком якого вихователь не може вгадати заздалегідь, і він не має права приймати скільки-небудь відповідальні рішення за вихованця, якими б саме собою зрозумілими ці рішення не здавалися йому. Самий головний прийом виховання – це прийняття людини таким, який він є, без прямих оцінок і наставлень. Тільки в цьому випадку буде зберігатися у вихователя контакт із вихованцем, що є єдиною умовою плідної взаємодії обох учасників виховного процесу. Чи означає це, що вихователь повинен займати пасивну позицію у відношенні тих виборів і принципів рішень, що приймає його вихованець? Зрозуміло, немає. Головна задача вихователя – розкрити перед вихованцем широке поле виборів, що часто не відкривається самою дитиною, підлітком, юнаком через його обмежений життєвий досвід, нестачі знань і незасвоєності всього багатства культури. Розкриваючи таке поле виборів, вихователь не повинен, та й не може, сховати свого оцінюваного відношення до того або іншого вибору. Варто уникати тільки занадто однозначних і директивних способів вираження цих оцінок, завжди зберігаючи за вихованцем право на самостійне ухвалення рішення, в іншому випадку відповідальність за будь-які наслідки прийнятих рішень він із себе зніме і перекладе на вихователя. Ще одна принципова вимога до організації процесу виховання (як у якості складового будь-якого навчання, так і у формі простого спілкування, спільної діяльності або спеціальних «виховних заходів») складатиметься в незмінно поважному відношенні до особистості вихованця як до повноцінного і рівноправного партнера в будь-якій спільній діяльності. Ідея рівності, партнерства і взаємної поваги один до одного лежить в основі так названої педагогіки співробітництва, принципи якої зовсім незаперечні у вузівському навчанні.

Як затверджують багато вчених і педагоги, засновники великих наукових шкіл, найбільший навчальний і виховний ефект досягається в таких ситуаціях, коли вчитель і учень

разом вирішують задачу, відповідь на яку не знає ні той, ні інший. У цьому випадку феномен партнерства і співробітництва виражене максимально.

Метою вищих навчальних закладів (ВНЗ) є здійснення підготовки інтелектуального генотипу нації, виховання духовної еліти, примноження культурного потенціалу, який забезпечить високу ефективність діяльності майбутніх спеціалістів. Реалізація цього у ВНЗ можлива через куратора студентської групи. Куратором студентської групи може бути викладач, який має досвід роботи, користується авторитетом, відзначається високими моральними якостями, володіє необхідною педагогічною майстерністю і організаторськими здібностями. Куратор повинен сприяти створенню у студентській групі здорового морально-психологічного клімату, доброзичливих міжособистісних взаємин, розвитку почуття гуманності та колективізму. Також одним з обов'язків куратора є проведення індивідуальної виховної роботи зі студентами групи, з'ясування стану їх навчання та дисципліни, творчих здібностей, професійних інтересів та здібностей. Куратор повинен піклуватися та надавати можливу допомогу студентам у вирішенні тих проблем, які залежать від університету; у разі необхідності встановлювати та підтримувати зв'язки з батьками студентів, із працівниками різноманітних установ і організацій, діяльність яких може позначитися або сприяти розвитку студентів. Постійно куратор повинен відвідувати студентів, що мешкають у гуртожитку, знайомитись з їх побутом, оточенням і дозвіллям, проводити виховні заходи [2, с. 20-22]. До того ж, виховна робота у ВНЗ повинна віддзеркалювати новітні технології виховання студентства, роль та функції куратора академічної групи в управлінні системою позааудиторною виховною роботою, що змішує аналіз і прогнозування, планування та організацію, контроль і координацію, оцінку та корегування [3, с. 5-13].

Ефективність управління системою позааудиторної виховної роботи забезпечується шляхом використання різнопланових організаційних форм, розвитку самодіяльності студентів та методичної допомоги викладацького складу освітнього закладу. Проблема організації виховної роботи зі студентами є однією з найактуальніших у педагогічній теорії та практичній діяльності ВНЗ освіти. Саме у процесі виховання студентів має бути реалізована мета та основні принципи національного виховання, що передбачає, з одного боку, поглиблений аналіз соціально-психологічної природи виховання як особистісно-комунікативного, особистісно-орієнтованого процесу, з іншого – розглядає організацію виховної роботи зі студентами крізь призму історично зумовлених соціальних функцій вищої школи та її цільового призначення. Діяльність куратора вищої школи має високу соціальну значущість і займає одне з центральних місць у державотворенні, формуванні національної свідомості і духовної культури українського суспільства [4, с. 60-66].

Професійна педагогічна діяльність викладача може розглядатися як цілісна система. Відомо, що модель педагогічної діяльності містить п'ять структурних елементів: суб'єкт педагогічного впливу, об'єкт педагогічного впливу, предмет їх спільної діяльності, цілі навчання, засоби педагогічної комунікації. Ці компоненти складають систему, бо ні один з них не може бути замінений іншим або їх сукупністю. Всі вони знаходяться у прямій та зворотній взаємозалежності.

Отже, праця куратора ВНЗ являє собою свідому, доцільну діяльність щодо навчання, виховання і розвитку студентів.

Дослідивши проблему психологічних особливостей організації виховних заходів у вищій школі, перед нами постала така проблема як зниження інтересу молоді до художньої літератури, класичної музики, театру, живопису, інших витворів високого мистецтва, невміння організувати активне і змістовне дозвілля. За роки навчання студенти майже не знайомляться з історичними і архітектурними пам'ятниками міст, де навчаються. Музеї, картинні галереї, концертні зали і театри стали фінансово недоступними для більшості студентів. Створити належні умови для розвитку та задоволення культурних потреб студентів – надзвичайно важливе завдання адміністрації ВНЗ і органів самоврядування. Студентське самоврядування – це діяльність, за допомогою якої максимально виявляються і реалізуються творчі здібності студентів, формуються моральні якості, ініціатива, підвищується відповідальність кожного за результати своєї праці [5, с. 189-199].

Вивчаючи проблему, ми дійшли висновків, що сучасний етап розвитку суспільства потребує особливої уваги до формування духовної сфери випускника вищої школи. Сьогодні

як ніколи вимагається створення умов для прояву вільної, творчої і моральної особистості, яка володіє інтелігентністю у повному об'ємі її класичних якостей. Становлення такої особистості можливе тільки при збереженні і відродженні духовно-історичних цінностей своєї країни, пріоритетного розвитку культури, науки і освіти як необхідних джерел прогресу суспільства з гарантованим майбутнім.

Подібний досвід новий для України та більшості інших країн, але він є вкрай перспективним, тому що кількість осіб, які потребують соціальної та психологічної опіки та допомоги з боку держави постійно зростає, а професійно обучених кадрів практично не має, тому особливо у час зміни державної політики та формування адресної допомоги всім верствам населення організація даних факультетів при одному з провідних ВМНЗ України є перспективною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кліщ Г. І. Особливості організації практичної підготовки студентів у медичних університетах Австрії / Г. І. Кліщ // Медична освіта. – 2011. – № 3. – С. 23–29.
2. Булах І. Є. Проблеми оцінювання знань студентів у контексті вимог Болонської декларації / І. Є. Булах, О. П. Волосовець, М. Р. Мруга // Медична освіта. – 2011. – № 2. – С. 20–22.
3. Суліма Є. Невідкладні завдання системи вищої освіти на новому етапі Болонського процесу / Є. Суліма // Вища школа. – 2010. – № 11. – С. 5–13.
4. Тимошенко О. Організація та управління якістю освіти: проблемні підходи / О. Тимошенко // Вища освіта України. – 2010. – № 1. – С. 60–66.
5. Волович В. Болонський процес і нова парадигма освіти в Україні / В. Волович // Соціологія: теорія, метод, маркетинг. – 2004. – № 4. – С. 189 – 199.

М. М. Гресько,

*кандидат медичних наук, доцент кафедри хірургії,
Буковинський державний медичний університет*

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ДО ПРАКТИЧНО ОРІЄНТОВАНОГО ДЕРЖАВНОГО ІСПИТУ ПРИ ВИВЧЕННІ ХІРУРГІЇ

Входження України до єдиного Європейського простору вимагає підвищення якості професійної підготовки майбутніх лікарів відповідно до світових стандартів з метою посилення конкурентоздатності вітчизняної вищої медичної освіти, оптимізації умов для міжнародної мобільності і розширення можливостей українських медичних фахівців на вітчизняному і міжнародному ринках праці. Тому провідною метою діяльності вищого навчального закладу є навчання і підготовка випускника, який у результаті отримання ступеневої вищої освіти опановує сучасними технологіями пошуку й обробки інформації та зможе використовувати засвоєні знання в практичній діяльності лікаря.

Організація навчального процесу в сучасних умовах вимагає поєднання різних технологій та творчого підходу до використання кожної з них, а також створення нових. Широке застосування інновацій (програмоване навчання, експертні системи, мультимедіа, імітаційне моделювання, предметні комп'ютерні практичні заняття) сприяє підвищенню пізнавального інтересу, творчої активності студентів, відкриває нові можливості для самонавчання, розширення світогляду, збагачує студентів і викладачів знаннями в опануванні новими методами діагностики та лікування.

Внаслідок загальної комп'ютиризації на сучасного лікаря спрямовується великий потік інформації, який подвоюється кожні 5 -10 років. Темпи старіння інформації також дуже високі. Фахівець, що закінчує навчання у вузі, одержуючи диплом, має знання, які відповідають вимогам сьогодення. Отже, щоб забезпечити підтримання професійної компетентності протягом усього життя, йому необхідно безперервно вчитися.

У зв'язку з тим, що наше життя стрімко рухається вперед значними науковими, технологічними та суспільними переминами, знання лікаря та його практика також переживають

постійні зміни. В той же час, навіть лікарі всіх спеціальностей також повинні мати основні навички практичного лікаря.

Хірургія – одна з галузей медицини, де питання якості та її оцінки мають найголовніше значення. Той рівень медичних знань, який сьогодні закладається у вузі, назавтра буде наданий пацієнтам. Згідно з положеннями Болонського процесу, у наш час у вищій школі впроваджується рейтингова система навчання. Як відомо, рейтинг – це кількісна оцінка якості навчання студентів конкретної дисципліни. Впровадження рейтингової системи сприяє підвищенню творчого підходу у навчанні та контролю знань. Індивідуалізація процесу викладання, інтенсифікація та активізація самостійної роботи дозволяють підвищити об'єктивність оцінки. Це потребує від студента регулярної копіткої роботи протягом усього періоду навчання. При викладанні клінічних дисциплін у медичному вузі звичайно використовуються класичні методи навчання практичних навичок

Використання нових сучасних технологій (мультимедійна система навчання, дистанційне навчання, телемедичне консультування, комп'ютерні програми, відеотехніка з системою «зворотного зв'язку») дозволяє розширити дидактичні можливості при навчанні студентів, таким чином метою роботи є оцінити ефективність викладання хірургії в умовах кредитно-модульної системи.

У зв'язку з введенням фаху «Загальна практика – сімейна медицина» більшість лікарів буде працювати в даному напрямку [1,2,3]. Крім того, навіть лікарі інших спеціальностей також повинні мати основні навички практичного лікаря [4].

З цією метою студенти вже на 4-му курсі опановують основні принципи самостійної роботи з хворими. Студент знайомиться з хворим у процесі його курації на практичному занятті, при написанні академічної історії хвороби (для чого виданий навчальний посібник «Історія хвороби», 2014, для студентів IV курсу з дисципліни «хірургія» для спеціальностей «Лікувальна справа», «Педіатрія», та «Медична психологія»). З цією метою на кафедрі хірургії з студентами 6-курсу під час практичних занять за відповідною темою вирішуються тестові завдання «Крок-2», а також використовуються у навчальному процесі навчальні посібники: «Тестові завдання ліцензійного іспиту «Крок-2», екзаменаційні буклети МЛП «Крок-2» попередніх років. Одночасно проводиться тренування на комп'ютерних системах для самооцінки знань та володіння навичками діагностики.

Для кращого контакту студента з хворими використовуються вечірні обходи, нічні чергування. Для засвоєння студентами практичних навичок, крім безпосереднього обстеження хворого, використовуються також манекени, макети, дистанційна пряма трансляція етапів оперативного втручання із операційної в аудиторію, перегляд відеофільмів. Студент приймає участь в сучасних методах дослідження: рентгенологічному, ультразвуковому, відеолапароскопічному, ендоскопічному, радіоізотопному. На практичному занятті в перев'язочній студенти навчаються самостійно проводити окремі етапи перев'язок, включаючи зняття швів, обробки рани, накладання пов'язок.

Для загального ознайомлення майбутнього лікаря з оперативним лікуванням хворих після вивчення показів і техніки хірургічних втручань студенти присутні на операціях, особливо ефективно з використанням відеотехніки, після чого йде обговорення етапів операції.

Завдяки наполегливій самостійній роботі, яку слід розглядати як взаємопов'язану та взаємозалежну діяльність викладача і майбутнього лікаря відбувається удосконалення вміння самостійно приймати рішення, відповідаючи не тільки за якість своєї роботи, а і за здоров'я пацієнта, «шліфовка» мануальних навичок, комунікативних здібностей. Залежно від місця і часу проведення самостійної роботи студентів, характеру керування нею з боку викладача і способу контролю за її результатами розрізняють її такі види: самостійну роботу під час основних аудиторних занять (лекцій, семінарів, практичних занять), самостійну роботу під контролем викладача у формі планових консультацій, виробничої практики, заліків та іспитів та позааудиторну самостійну роботу при виконанні студентом домашніх завдань навчального і творчого характеру.

На кожному етапі самостійної роботи проводиться теоретична оцінка знань. На кафедрі проводиться тренування на комп'ютерних системах для самооцінки знань та володіння навичками діагностики.

У процесі самостійної роботи студент має напередодні в «Мудлі» проробити домашнє завдання та літературу. З цією метою кафедрою хірургії на стендах та в «Мудлі» подається рекомендована література по кожній темі.

На кожному етапі навчального процесу проводиться теоретична оцінка знань та перевірка рівня оволодіння практичними навичками, а також консультації з опанування практичних навичок згідно переліку вмінь та навичок, які виносяться на практично-орієнтований державний іспит.

Підвищення вимог до самостійної роботи, засвоєння (тренінг) методик виконання найбільш розповсюджених лікарських дій визначає необхідність всебічного використання можливостей сучасних технологій: – використання комп'ютерних технологій, спрямованих на покращення якості персонального навчання за допомогою «електронних підручників»; – введення технічних засобів навчання до навчального процесу, що дозволяють ефективно вивчати питання обслідування хворих, проводити диференційний діагноз, визначати протокольний (типовий) варіант лікування; – створення та втілення інтерактивних навчаючих програм таких типів: навчаючі; контролюючі; навчально-контролюючі (найбільш відповідають принципам економічної доцільності та ефективності).

Крім цього, накопичувальна система оцінки навчального процесу дозволяє ефективно виявляти недостатність знань та вмінь, засвоєння яких проводилось на попередніх курсах. Виявлені недоліки є предметом розгляду на засіданнях циклової методичної комісії «Хірургія», яка узгоджує та коригує спадкоємність викладання даної дисципліни у медичному університеті.

Активне залучення майбутнього фахівця (студента) до самостійної роботи на базі теоретичних знань та контролю за набутими знаннями і виконанням практичних навичок – це запорука прогресу знань та професійного росту лікаря.

Таким чином, рейтингова система навчання дає можливість впроваджувати додаткові етапи контролю якості знань, інтенсифікувати та більш рівномірно розподіляти навантаження впродовж усього навчального року. Впровадження модульнорейтингової технології дає можливість оцінити стан навчально-пізнавальної роботи студентів за циклом «Абдомінальна хірургія», а також – ефективність якості навчання студентів професорсько-викладацьким складом кафедри, мотивувати студентів систематично займатися впродовж навчального року.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сидорчук Л.П. Форми навчальної роботи в системі підготовки сімейного лікаря // Медична освіта. – 2003. – № 1. – С. 28-29.
2. Вороненко Ю.В. Стан та перспективи підготовки спеціалістів за фахом «Загальна практика – сімейна медицина» в Україні //Вибрані матеріали I-го з'їзду сімейних лікарів України 7-9 листопада 2001 р., м. Львів-Київ-Львів, 2001. – С. 16-21.
3. Бойко В.В., Козін Ю.І., Гончаренко Л.Й., Макаров В.В. Керівництво для сімейного лікаря з хірургічних хвороб // Медична освіта. – 2003. – № 2. – С. 70-72.
4. Джералдін Наконечна. Нові досягнення на ниві безперервної освіти // Буковинський медичний вісник. – 2000. – № 1. – С. 269-272.

АЛЕРГІЧНІ ТА ПСЕВДОАЛЕРГІЧНІ РЕАКЦІЇ В ДІАБЕТОЛОГІЇ

Однією з актуальних проблем в ендокринології є зростання випадків небажаних реакцій на лікарські препарати, які класифікують як алергічні. Взагалі, медикаментозна алергія становить чималу проблему, на сьогодні до 25% пацієнтів стаціонарів потерпають від проблем, пов'язаних із непереносимістю ліків. Найбільш проблематичними, враховуючи неможливість елімінаційних заходів, є алергічні реакції на інсуліни. Як білок, інсулін має високоймовірну здатність до реакцій гіперчутливості. Отже, не варто дивуватися, що він часто викликає різноманітні алергічні прояви – від локального алергічного дерматиту до анафілаксії [2, 81].

За статистикою, людський інсулін викликає менше алергічних реакцій, ніж свинячий. Значний процент пацієнтів, хворих на діабет, отримує в результаті введення інсуліну дерматити та прояви алергії на рівні інших органів та систем. Часто такі реакції мінімальні та через деякий час проходять. Оскільки інсулін є життєво важливим препаратом, лікарі повинні знати особливості застосування інсуліну у пацієнтів із обтяженим алергологічним анамнезом. На щастя, зараз стають доступними, на вибір, декілька типів інсуліну, які можна рекомендувати хворим, що мають алергію на один із них. Шкірна алергодіагностика може допомогти обрати відповідний препарат інсуліну.

Крім того, у пацієнтів-діабетиків, приймаючих NPH – інсулін (тривалої дії), у 40 разів підвищується ризик розвитку анафілаксії після операції на серці. Це відбувається тому, що протамін (препарат для відновлення нормальної здатності згущення крові після операції на серці) міститься в NPH – інсуліні, і тривала дія протаміну викликає в організмі сенсibiliзацію до нього. Алергеном може бути не тільки інсулін, а й білкові (наприклад, протамін) і небілкові (наприклад, цинк) домішки, що входять до складу препаратів. Однак, у більшості випадків алергія буває викликана самим інсуліном або його полімерами, про що свідчать місцеві алергічні реакції на людський інсулін і системні реакції на високоочищені інсуліни.

Для лікування цукрового діабету застосовуються бичачий, свинячий та людський інсуліни. Людський інсулін менш імуногенний, ніж інсуліни тварин, а свинячий інсулін менш імуногенний, ніж бичачий. Бичачий інсулін відрізняється від людського по двом амінокислотним залишкам А-ланцюга і одному амінокислотному залишку В-ланцюга, свинячий – по одному амінокислотному залишку В-ланцюга. А-ланцюги людського і свинячого інсулінів ідентичні.

Наведені дані стосуються істинної (ІА), або справжньої алергії, під якою зазвичай розуміють прояви гіперчутливості організму до певних алергенів при повторному контакті з ними. В розвитку ІА виділяють 3 основних стадії: імунологічну (від моменту первинного контакту імунної системи з алергеном до розвитку сенсibiliзації), патохімічну (вивільнення біологічно активних речовин при повторному контакті з алергеном) і патофізіологічну (клінічну). Псевдоалергією (ПА) називають патологічний процес, який за клінічними проявами схожий на алергію, але не має імунологічної стадії розвитку, тоді як подальші дві стадії (патохімічна й патофізіологічна) збігаються між собою. Багато реакцій, що деколи помилково трактують як алергічні за клінікою, але які не мають у своєму розвитку перерахованих стадій з утворенням відповідних медіаторів, не належать до ІА або ПА (наприклад ферментопатії) [1, 7].

Псевдоалергічні реакції найчастіше зустрічаються при медикаментозній і харчовій непереносимості. Так, багато медикаментозних препаратів (анестетики, ненаркотичні анальгетики, рентгеноконтрастні речовини, плазмозамінні розчини тощо) частіше призводять до розвитку ПА, ніж ІА. При цьому частота ПА може варіювати залежно від виду препарату, шляхів його введення та інших умов. Аналогічна ситуація спостерігається при непереносимості харчових продуктів. Так, на кожен випадок істинної харчової алергії (ХА) припадає приблизно 8 випадків ПА, причому причиною останньої можуть бути як власне харчові продукти, так і численні хімічні речовини (барвники, консерванти, саліцилати, загусники, емульгатори, ароматизатори тощо), що додаються до харчових продуктів при їх

виготовленні або випадково потрапляють до них (хімічні сполуки, аерозолі кислот, лугів, продукти мікробіологічної промисловості та ін.).

У патогенезі ж ПА, як правило, розрізняють механізми гістаміноліберачії, активації системи комплементу, порушення метаболізму арахідонової кислоти, інгібіції ферментної активності моноаміноксидази. При цьому в кожному конкретному випадку розвитку як ІА, так і ПА провідну роль відіграє один із вказаних механізмів, хоча нерідко можливі їх комбінації. В основному, механізм розвитку ПА полягає в тому, що в біологічних рідинах збільшується концентрація вільного гістаміну, який через H1- і H2-рецептори клітин-мішеней реалізує свій патогенний ефект. Збільшення концентрації гістаміну при ПА може відбуватися декількома шляхами. Так, причинні фактори можуть самостійно впливати на тучні клітини або базофіли і викликати або їх руйнування з вивільненням гістаміну, або через активацію відповідних рецепторів, спричиняти додаткову секрецію гістаміну й інших медіаторів. У першому випадку діючі фактори позначають як неселективні, або цитотоксичні, у другому – як селективні, або нецитотоксичні. Із фізичних факторів цитотоксичний ефект справляють заморожування, відтаювання, висока температура, іонізуюче або рентгеновське, ультрафіолетове випромінювання. Серед хімічних факторів подібно діють детергенти, сильні луги й кислоти, органічні розчинники, хінін. Селективний (нецитотоксичний) ефект справляють полімерні аміни, деякі антибіотики (поліміксин В), кровозамінники (декстрини), анестетики, міорелаксанти, вітаміни групи В, препарати, що містять йод або бром, бджолина отрута, рентгеноконтрастні препарати, продукти життєдіяльності гельмінтів, кальцієві іонофори, катіонні білки лейкоцитів, протеази (трипсин, хімотрипсин), деякі фрагменти системи комплементу (C4a, C3a, C5a). Виражений гістаміноліберуючий ефект справляють багато харчових продуктів: риба, томати, ячний білок, полуниця, суниця, шоколад та ін. Указані продукти здатні викликати розвиток як ПА, так і ІА.

Другий шлях збільшення концентрації гістаміну в організмі пов'язаний із порушенням механізмів його інактивації, що здійснюється шляхом дії ферменту діаміноксидази, метилювання й ацетилювання гістаміну в результаті скріплення його білками плазми крові (гістамінопексія) і глікопротеїдами. Порушення процесів інактивації гістаміну може сприяти його накопиченню в тканинах (особливо при патології печінки і нирок) і розвитку ПА. Третій (аліментарний) шлях збільшення концентрації гістаміну пов'язаний із споживанням продуктів, що містять гістамін й інші аміни (наприклад ферментовані сири, вина, ферментовані й консервовані продукти, томати, пивні дріжджі, маринований оселедець, авокадо, шоколад, боби какао тощо). Таким чином, розвиток ПА може бути пов'язаний із надмірним потраплянням в організм гістаміну, тираміну, гістамінолібераторів, надмірним утворенням гістаміну з харчового субстрату, підвищеним усмоктуванням гістаміну при функціональній недостатності слизової оболонки шлунково-кишкового тракту, із підвищеною ліберачією гістаміну з клітин-мішеней, порушенням синтезу простагландинів і лейкотрієнів.

Інший механізм розвитку ПА включає неадекватне посилення класичного або включення альтернативного шляху активації комплементу, унаслідок чого утворюються численні пептиди з анафілактичною активністю. При цьому продукти активації комплементу справляють ефект медіаторів алергії. Спадковий або набутий дефіцит C1-інгібітори комплементу також здатні викликати активацію системи комплементу й розвиток ангіоневротичного набряку.

Третій механізм розвитку ПА пов'язаний із порушенням метаболізму арахідонової кислоти (наприклад, під впливом тартразину, ендотоксину грамнегативної мікрофлори або ацетилсаліцилової кислоти). При цьому відбувається пригнічення циклооксигенази, порушення балансу циклооксигеназного /ліпоксигеназного шляхів метаболізму арахідонової кислоти в бік переважного утворення лейкотрієнів, які викликають бронхоспазм, гіперсекрецію слизу, підвищення проникності судинної стінки, зменшення коронарного кровотоку та інші патологічні ефекти. Порушення метаболізму арахідонової кислоти найчастіше й показово виявляються при непереносимості пацієнтами ненаркотичних анальгетиків.

Клінічні прояви ІА і ПА дуже схожі між собою, оскільки в основі їх розвитку лежать такі патологічні процеси, як підвищення проникності судин, набряк, запалення, спазм гладкої мускулатури, руйнування клітин крові тощо. Інколи спостерігається поєднання алергічних і псевдоалергічних механізмів розвитку захворювання. З урахуванням того, що клінічні прояви

ІА і ПА часто збігаються, а підходи до їх лікування відрізняються, виникає необхідність у проведенні диференціальної діагностики між ними. Провести диференціальну діагностику у таких випадках на підставі тільки оцінки клінічної картини захворювання дуже складно, тому підходи до діагностики повинні мати комплексний характер. Особливе значення при проведенні диференціальної діагностики між ІА і ПА мають дані анамнезу і специфічні тести з причинно-значущими алергенами. Частіше ж для розмежування ІА і ПА доводиться застосовувати весь арсенал специфічних алергологічних методів діагностики. Негативні їх результати разом із даними анамнезу та клініки дозволяють зробити висновок про неімунологічний характер захворювання, тобто про розвиток ПА.

Нами було проведено аналіз ефективності фенкаролу та гістафену у хворих на метаболічний синдром з алергічними та псевдоалергічними реакціями різного генезу, в тому числі й на різні види інсулінів, які попередньо недостатньо реагували на терапію антимедіаторними засобами, що відносяться до 1-го та 2-го поколінь.

Фенкарол та гістафен відносять до групи похідних хінуклідинів із посиленою антисеротоніною та антибрадикініною дією, що клінічно проявляється в більш виразному протисвербіжному ефекті. Це стає в нагоді враховуючи пацієнтів-діабетиків із свербіжем шкіри, що пов'язаний із атрофією шкіри, її сухістю, погіршенням роботи внутрішніх органів [3, с. 2].

За механізмом дії похідні хінуклідинів не тільки блокують гістамінові H1– та серотонінові рецептори, але й мають здатність активувати фермент гістаміназу, інактивують гістамін, сприяють зниженню його рівня в крові та тканинах.

У дослідженні брали участь 20 хворих на метаболічний синдром із алергічною та псевдоалергічними реакціями на лікарські препарати віком від 48 до 76 років. Виключались хворі з іншими супутніми захворюваннями в стадії декомпенсації; особи, які приймали кортикостероїди в період 2-х тижнів до початку дослідження. Тяжкість клінічних симптомів оцінювалася в балах за такими показниками: частота та тривалість загострень, кількість і площа висипань, інтенсивність свербіжу, потреба в додатковому прийомі медикаментів.

Усім хворим призначали гістафен по 50 мг (10 хворих) або фенкарол 25мг (10 хворих) 2 рази на добу, зі зміною інсулінів та елімінаційним режимом по відношенню до можливих провокуючих харчових алергенів. Тривалість терапії склала 21 день.

Клінічну ефективність оцінювали за допомогою щоденників самостереження та повторних обстежень, в яких оцінювалася інтенсивність свербіжу, виразність шкірних висипань, можливе порушення сну за 3-х бальною шкалою.

Аналіз результатів дослідження дозволив зробити наступні висновки:

1. Похідні хінуклідинів – високоефективні антигістамінні препарати для лікування шкірних проявів алергічної реакції на інсулін у хворих на метаболічний синдром.
2. Клінічний ефект препаратів значимо проявлявся з 3-го дня прийому.
3. Похідні хінуклідинів добре переносяться: більшість хворих (87%) відзначили добру переносимість препаратів, у 2-х пацієнтів було виявлено незначні небажані явища (сухість слизових оболонок, нудота), які не потребували припинення прийому препарату та призначення додаткового лікування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гущин И.С. Контроль взаимодействия «лиганд-рецептор» на H1-рецепторах. Рос аллергол журн 2008; 4: 5—15.
2. Каспрук Н.М., Притуляк О.В., Юхимчук В.В. Алергічні реакції на інсулін у хворих на цукровий діабет. Цукровий діабет – міждисциплінарна проблема сучасної медицини // Матеріали науково-практичної інтернет-конференції з міжнародною участю 10-12 червня, 2013.-С. 81.
3. Лусс Л.В., Тузлукова Е.Б., Гребенченко Е.И. Исследование антигистаминного и седативного эффекта Гистафена у больных аллергическим риноконъюнктивитом. Doctor.ru 2010; 2: 1-8.

*Н. М. Коваленко,
доктор медицинских наук, доцент,
ООО «Центр восстановительного лечения»*

*С. В. Матвеев,
доктор медицинских наук, профессор,
Санкт-Петербургский государственный
медицинский университет имени академика И. П. Павлова*

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ РЕАБИЛИТАЦИОННОЙ ТЕРАПИИ МЕТОДОМ ЭКСПРЕСС-СКРИНИНГА У ДЕТЕЙ

Рост заболеваемости детей и подростков требует активнее применять эффективные немедикаментозные способы коррекции нарушений в состоянии здоровья ребенка. Шире использовать технологии восстановительного лечения на основе климата, пресной и минеральной воды, пелоидов, аппаратной физиотерапии. Природно-физические факторы обладают сложным многоступенчатым действием адаптогенного, нормализующего и тренирующего направления, и применяемые в адекватной дозировке оказывают оздоровительный эффект, выполняя роль патогенетической терапии через механизмы их обусловившие.

Пелоидолечение (pelos(гр.)-ил) обладает многогранным воздействием на организм, свидетельствуя о том, что временная архитектура ответных реакций определена совокупностью факторов: состояние больного, тип воздействия, сезон года и т. д. Саногенетический механизм напрямую зависит от типа, вида и температуры применяемого пелоида, кратности и площади воздействия, индивидуальной восприимчивости организма.

Последние десятилетия наблюдается повышенный интерес к методам глинолечения, ведь уникальность аргиллотерапии (argyle(греч.)-глина) заключена в физиологичности и комплексности воздействия на организм. В механизме лечебного эффекта особое значение имеет адаптация периферических рецепторов к механическим и термическим воздействиям глинолечения [9;с.5].

В современной физиотерапии и восстановительной медицине все еще превалирует подход, при котором лечебные физические факторы применяются согласно показаниям или противопоказаниям к их применению, без учета индивидуальных особенностей, что нередко служит причиной низкой эффективности лечения. **Существует определенная точка зрения о том, что курсовое воздействие бальнеофактора необходимо рассматривать с точки зрения кибернетических подходов. По мнению Пономаренко Г.Н.(2010г) «любой природный фактор многокомпонентен по сути своей, а технология его применения усиливает эту многокомпонентность и при воздействии на поверхность кожи (местное или общее) и выступает как возмущающий, стрессовый агент». Вне всякого сомнения, возмущающий фактор вызывает ответную реакцию организма на множественных уровнях функциональных систем организма. Но функциональное состояние организма нельзя охарактеризовать простой совокупностью показателей отдельных функций организма в рамках или за рамками поддержания физиологических констант. И, как утверждал акад. Анохин П.К.(1975г) «Принцип функциональной системы выражает общую физиологическую архитектуру любого поведенческого или приспособительного акта и наметившийся в нейрофизиологическом плане вполне конкретные пути тонкого анализа конкретных узловых механизмов этой архитектуры, т. е. принцип «резонанса» [1; с. 72]. **Организм объекта (пациента) сложная по структуре и иерархии воспринимающая система со множеством неизвестных, представляет – собой «вход», где на «выходе» – ответная реакция многих систем организма.** Вполне резонно говорить о том, что оценка функционального состояния и оценка физиологических функций требуют различных подходов [7; с. 31].**

Традиционно диагностические технологии клинической медицины позволяют определить состояние здоровья с точки зрения происходящих патологических изменений. И за весьма короткий период пребывания в санатории трудно ожидать заметной динамики ЭКГ и, тем более ультразвуковой картины. Кроме того, нозологическая диагностика не предоставляет достаточное количество опорных признаков для реализации системного подхода к оценке динамических

изменений в организме в процессе реабилитации и большинство из них не применимы для оценки эффективности [8; с. 4]. Наиболее полное представление о степени нарушений функций организма ребенка и эффективности реабилитационных мероприятий дают функциональные методы исследования, основанные на методах преимущественно скрининговых диагностических программ оценки функциональных резервов организма и динамики их выраженности [2; с.73]. Неинвазивные, атравматичные, не трудоемкие информативные методики со стабильно повторяющимися показателями, способные решать вышеуказанные задачи, должны быть ведущими в оценке функциональных нарушений. Нельзя не учитывать и экономический аспект, ограничивающий диагностические возможности восстановительной медицины, в сфере которой использование высокоинформативных, но дорогостоящих методов исследования, как правило, экономически не целесообразно [5; с. 30].

Целью работы явилось обоснование использования скрининг-метода электрокомпьютерного сканирования как индикатора эффективности лечебных мероприятий при оценке функционального статуса и динамики выраженности реабилитационных программ с включением пелоидо-, и аргиллотерапии у детей с патологией респираторной систем, органов ЖКТ и СВД в санатории.

Материалы и методы: Работа проведена в условиях лечебной базы детского санатория в период летнего оздоровительного сезона. Срок пребывания ребенка составлял 21 день в течении которого выполнен комплекс реабилитационных мероприятий и клинико-диагностических исследований. Заболевания органов дыхания, пищеварения и синдром вегетативной дисфункции (СВД) был основной причиной нарушений состояния здоровья у 88% прибывших детей.

подавляющее большинство детей поступали на санаторный этап реабилитации в состоянии относительной ремиссии основного и фонового заболевания. Опираясь на сведения карты санаторно-курортного отбора (с места проживания/наблюдения) в ходе осмотра каждого ребенка уточняли ведущий и фоновый диагноз в соответствии с классификацией (МКБ-Х, 2006(2)). Основным информационный массив, сформированный в ходе реализации работы, включал: а). результаты анализа доступных источников информации по данным карт санаторно-курортного отбора с места наблюдения, сведений, озвученных одним из родителей (опекуном) б). данные объективного осмотра детей с патологией респираторной системы, органов пищеварения, с синдромом вегетодистонии.

Исходный материал включал комплекс характеристик соматического здоровья, физического развития, данные лабораторно-диагностических показателей 232 детей в возрасте от 11 до 15,7 лет (табл.1). Средний возраст ($M \pm m$) детей равнялся $12,1 \pm 2,73$ лет. Совокупность всех детей по полу, возрасту, количественным и качественным характеристикам исходного состояния являлась типологической и репрезентативной выборкой.

Таблица 1
Спектр ведущей патологии у детей (МКБ-Х, 2006г(2)).

Исследуемая группа	Ведущий диагноз и шифр болезни	абс.	%	Всего: n= 232 (абс)
I группа Патология респираторной системы	заболевания ЛОР-органов: ринит, ринофарингит, тонзиллит (J30– 39)	57	72 %	78
	рецидивирующий бронхит (J40-42)	13	16,5%	
	бронхиальная астма, персистирующая форма (J45)	9	11,5%	
II группа Патология органов пищеварения	хронический гастрит, гастроудоденит (K29.1-29.9)	68	88,5%	77
	болезни желчевыводящих путей и поджелудочной железы (K82.8;86.1)	9	11,5%	

III группа	СВД по гипосимпатикотоническому типу (F45.3)	21	36,8%	77
Синдром вегетодистонии	СВД по смешанному типу. (F45.3)	56	63,2%	

Критерии включения: основной диагноз заболевания респираторной системы, органов пищеварения и СВД; паспортный возраст от 7 до 16 лет, информированное согласие (ребенка, одного из родителей, опекуна). Критерии исключения: отказ самого ребенка или родителя (опекуна) от участия в диагностическом обследовании; абсолютные и относительные противопоказания для физиолечения: отсутствие двукратно выполненных диагностических тестов. Определена тактика наблюдения и обозначены избранные медико-биологические модели статистического анализа. В ходе работы реализованные программы реабилитационной терапии нормативно закреплены на момент начала исследования и унифицированы по содержанию, решаемым лечебно-оздоровительным задачам, возрасту детей.

Анамнестические сведения и результаты клиничко-лабораторных исследований (с места отбора) позволяли подбирать комплекс реабилитационных мероприятий без дополнительного обследования. Лечебно-оздоровительные мероприятия в условиях санатория является конечным этапом реабилитации, и согласно Стандарта санаторно-курортной помощи (22-23.11.2004.) в объеме медицинских услуг не предусмотрены расходы на проведение **дополнительных, особенно нагрузочных диагностических исследований.**

Организация лечебно-оздоровительного режима, вспомогательных и дополнительных мероприятий физического воспитания (прогулки, игры на свежем воздухе, ближний туризм, спортивные соревнования) соответствовали типовым требованиям для соответствующих этапов лечения и реабилитации. Базисная программа (БП) реабилитационных мероприятий для каждого ребенка включала от 7 до 9 процедур по четырем-пяти методикам: щадяще-тренировочный двигательный режим (режим II); диета № 4,5, 5-а, 8, 15; питье минеральной воды 3 раза в день температуры (20-22, 33-34°C) за 10, 30, 60 мин. до еды с учетом характера основного заболевания; комплекс ЛФК (10-12 занятий); сеансы классического массажа (воротниковой зоны/головы/грудной клетки/спины); гидротерапию(и/или); ингаляции с минеральной водой; ароматерапию(от 8 до 10 процедур); физиоаппаратное лечение: КУФ (кварцевание носоглотки, носовых ходов) по стандартным методикам (3-4 процедуры). Внутри каждой группы были выделены три экспериментальные и одна контрольная (сравнения) подгруппы. Детям экспериментальных подгрупп комплекс базисной программы (БП) дополнили курсом пелоидотерапии и аргиллотерапии (табл. 2).

*Таблица 2
Структура реабилитационных мероприятий
с учетом ведущей патологии детей*

Группы	Патология респираторной системы, n=78	Патология органов пищеварения, n=77	Синдром вегетодистонии, n=77	Всего: n=232
Подгруппы	чел	чел	чел	чел
Базисная программа (БП)	18	17	17	52
БП + пелоидотерапия с иловыми глинами (к.Анапа)	20	20	20	60
БП + пелоидотерапия с торфяными глинами (к.Липецк)	20	20	20	60

БП + аргиллотерапия с глиной серой (п.Латное)	20	20	20	60
---	----	----	----	----

Пелоидотерапия с иловыми, торфяными гязями и аргиллотерапия с глиной серой выполнены в соответствии с назначениями лечащего врача по общепринятым методикам, в соответствии с возрастом, характером патологии, и не отличалась у детей контрольной и экспериментальной групп. Низкоминерализованный пресноводный бессульфидный торф месторождения «Двуречье – Есаулово» Грязинского района Липецкой области (РНЦВМиК, Москва, 2003) традиционно используют в местных здравницах для проведения курса пелоидотерапии целого спектра заболеваний воспалительного характера, преимущественно в хронической стадии. Илово-сульфидные гязи Старокубанского участка Кизилташского месторождения курорта Анапа Краснодарского края (МУ №2000/30 МЗ РФ) приобретены через ООО ЭГЦ «Эгида» (г.Анапа). Перечень медицинских показаний определен «Бальнеологическим заключением для грязевого месторождения «Кизилташский лиман» (РНЦВМиК, г. Москва, 2004 г.). Для аргиллотерапии использовали глину (серая) месторождения «Стрелица Ближняя» п.Латное Воронежской области (РНЦВМиК, г. Москва, 2004г.). Сухую глину предварительно измельчали и полученную массу заливали пресной (артезианской) водой, набухшую глину перемешивали до однородной массы, подогревали и выполняли процедуру.

Наиболее простыми и информативными тестами для изучения реакций организма на отпусаемую грязевую процедуру (до; непосредственно после) и курс грязелечения в целом, являются: исследование частоты пульса, измерение артериального давления, температуры тела, массы тела, жизненной емкости легких, адаптивных реакций по лимфоцитарному тесту (Вайсфельд Д.Н, 1987).

За период наблюдения двукратно (до и по окончании срока пребывания) проводили антропометрические измерения (масса тела(кг), длина тела(см) с определением соматотипа телосложения по таблицам центильного типа. Соматический статус оценивали по численности и характеру субъективных признаков (жалобы) и данным объективного осмотра.

Диагностическое обследование функционального состояния детей выполняли методом электропунктурного сканирования. Особенностью метода электропунктурного сканирования является интерпретация величины ответной реакции нейронного аппарата спинного мозга для оценки вегетативных реакций на сегментарном уровне (Бененсон М.Е., 1963; Портнов Ф.Г, 1980; Нечушкин А.И., Гайдамакин А.М., 1981). Комплекс «КЭС-01М» представляет собой портативное устройство (без органов индикации) и функционирует совместно с ПЭВМ типа ИВ РС/АТ. Стандартная система съема информации ставит данный прибор в ряд привычного нам оборудования для функциональной диагностики. Диагностика нарушений функционального состояния различных систем организма, наиболее распространенных заболеваний на до клинической стадии, анализ эффективности проводимого лечения происходит в режиме скрининга.

Принципиальной особенностью компьютерного электроимпульсного сканера (КЭС) является компьютерная обработка биофизических показателей на основе алгоритма импульсной импедансометрии с рефлексогенных зон, где под импульсной подразумеваются многократные кратковременные замеры, а под импедансометрией – измерение суммарной составляющей кожного сопротивления на основе модифицированного метода Накатани. Сканер электропунктурный компьютерный соответствует медико-техническим нормативам на аппараты и устройства для физиотерапии, что подтверждено Заключением экспертной специализированной комиссии Комитета по новой медицинской техники МЗ РФ» от 09.04.99 г. [4; с. 1]. Для стандартизации получаемых результатов при выполнении диагностических исследований соблюдали определенные требования:

1. Диагностика проводилась с 9.00 до 18.00: преимущественно утром натощак и не ранее чем через 1,5 – 2 часа после еды, в хлопчатобумажной одежде, без металлических украшений;

2. Исследование выполнял врач, а пациент обследовался лежа на высокой функциональной кушетке в состоянии физического покоя;

3. Исследования не проводили в дни нагрузочных диагностических (электрокардио-реовазография) и лечебных (физиоаппаратные методы) мероприятий.

Преимущества метода компьютерного электросканирования:

• оперативность, минимальная достаточность и необременительность диагностических тестов; использованы апробированные неинвазивные методы диагностики; возможно сравнивать результаты разнообразных видов лечения; комплекс компактен, мобилен и прост в эксплуатации; обладает высокой пропускной способностью (одно обследование 5-7 мин.). Результаты компьютерного сканирования представляли собой признаки функциональных изменений пищеварительной, эндокринной, мочевой, иммунной, сердечно-сосудистой, респираторной системы и нейро-психологического статуса.

Оценка эффективности реабилитационной терапии на санаторном этапе проведена комплексно с учетом всех клинических и параклинических показателей. Под оценкой «значительное улучшение» понимали полное исчезновение всех субъективных и объективных признаков и позитивные изменения >50% клинико-диагностических показателей, «улучшение» означало благоприятную динамику от 50 до 25% из них[6; с. 14].

Статистическая обработка осуществлена с использованием пакета прикладных статистических программ Excel XP стандартного пакета «SPSS-13» for Windows ver 8/0 компании SPSS Inc. Использован критерий Колмогорова-Смирнова, парный критерий Т-Вилкоксона, U-критерий Манна-Уитни. Связь между признаками оценивалась коэффициентом ранговой корреляции Спирмена. При проверке статистических гипотез наличие статистической значимости определяли при р-значении <0,05.

Результаты собственных наблюдений Исходным обследованием был подтвержден основной и сопутствующий диагноз у большинства детей с патологией респираторной, пищеварительной системы и с синдромом вегетативной дистонии (рис.1). Практически у каждого ребенка имелись дополнительно признаки функциональных изменений желчевыводящей системы или кишечника (86% случаев), мочевой и эндокринной системы (96% случаев), сердечно-сосудистой, респираторной системы и нейропсихологического статуса (от 58 до 95% случаев). Таким образом, по итогам компьютерного сканирования у одного ребенка выявили от четырех до шести признаков функциональных изменений, что совпадает с мнением Селезнева Е.Ф.(2007г.), Баранова А.А. (2009г.) о том, что у одного ребенка подросткового возраста имеется в среднем от 5 до 7 заболеваний и/или функциональных изменений.

По окончании реабилитационной терапии у наблюдаемых (n=232) общая численность признаков функциональных изменений снизилась на 1,8%, носила разнонаправленный характер в соответствии с клиническими проявлениями заболевания у ребенка и вариантами лечебных программа. Так, у детей с патологией респираторной системы общая численность признаков функциональных изменений снизилась на 14%, у детей с патологией органов ЖКТ – 1,2%, а у детей с СВД– на 1,8%. Статистически значимо уменьшилось количество признаков нарушений мочевой системы (p<0,05), вероятно в следствии нормализации вегетативного обеспечения висцеральных систем. У всех обследованных детей (n=232) **статистически значимые отличия признаков функциональных изменений регистрировали по итогам базисной программы (БП) – мочевой системы (Z=-2,415, p=0,046), на фоне включения процедур с торфяными пелоидами – системы пищеварения (Z=-1,999, p=0,016), мочевой системы (Z=-2,161, p=0,031) и нейро-психологического статуса (Z=-2,856, p=0,004), причем эти различия были ниже критического уровня (0,05).**

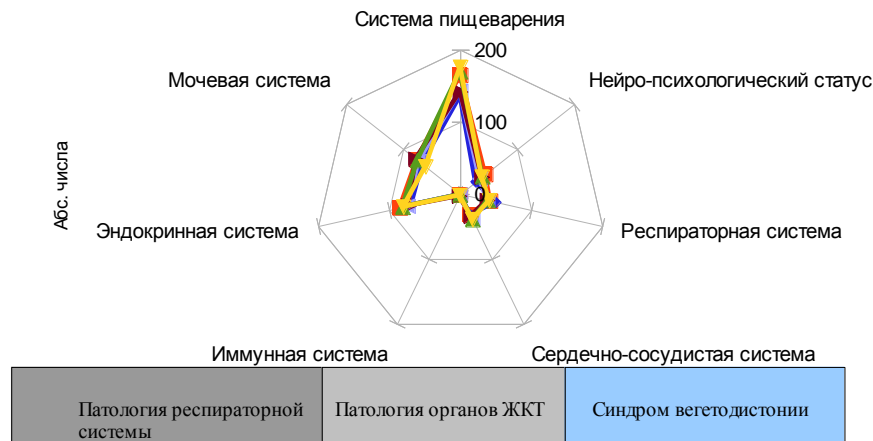

Рис. 1. Признаки функциональных изменений у детей с учетом основного диагноза в динамике лечения по данным компьютерного сканирования

Сравнительный анализ динамики признаков, отражающих функциональное состояние выделенных систем показал, что у детей с патологией респираторной системы численность признаков функциональных изменений снизилась по итогам БП и пеллоидотерапии иловыми грязями (к.Анапа) – на 24%, БП и процедур с торфяными пелоидами (к.Липецк) – на 11,8%. Статистически значимо уменьшилось количество признаков функциональных изменений эндокринной системы, ($p < 0,05$) и нейро-психологического статуса, ($p < 0,05$), что свидетельствует о стабилизации нейро-эндокринного гомеостаза и положительной динамике лечения. Снижение от 4 до 9,6% количества признаков функциональных изменений отметили у детей с патологией органов ЖКТ после БП и курса пеллоидотерапии иловыми грязями (к.Анапа). Статистически значимо улучшение нейро-психологического статуса ($p < 0,05$), а после базисной программы (БП) – сердечно-сосудистой системы, ($p < 0,05$) при одномоментном росте числа признаков функциональных изменений респираторной системы, ($p < 0,05$). У детей с вегетодистоническим синдромом **численность признаков функциональных изменений по итогам базисной программы (БП) снизилась на 7,2%, при добавлении к БП курса аргиллотерапии глиной (п. Латное) – на 6,7% и статистически значимо сократилось количество признаков изменений мочевой системы, ($p < 0,05$)**. Необходимо отметить, что в ходе БП и процедур с торфяными пелоидами произошло статистически значимое повышение количества признаков функциональных изменений сердечно-сосудистой системы, ($p < 0,05$).

Корреляционный анализ направления и тесноты связей соматических симптомов (жалоб) и признаков функциональных изменений (по данным электрокомпьютерного сканирования) отражал детерминированные (функциональные) и статистически значимые взаимосвязи. Так, прослеживалась взаимозависимость жалоб на кардиалгии с признаками функциональных изменений органов пищеварения ($U = 114,00$, $Z = -2,25$, $p = 0,024$). Численность жалоб по поводу повышенной утомляемости с признаками функциональных изменений эндокринной системы ($U = 2168,5$, $Z = -2,0$, $p = 0,049$). Устойчивый характер взаимосвязей жалоб на плохой аппетит с признаками функциональных изменений мочевой системы сохранялся с начала ($U = 900,500$, $Z = -2,58$, $p = 0,011$) и до окончания лечения ($U = 143,500$, $Z = -1,96$, $p = 0,050$). Жалобы на кашель коррелировали (r) с численностью признаков функциональных изменений органов респираторной системы исходно ($U = 1704,000$, $Z = -2,03$, $p = 0,042$) и при повторном обследовании с признаками функциональных изменений органов иммунной системы ($U = 566,000$, $Z = -2,46$, $p = 0,014$) и нейро-психологического статуса ($U = 382,500$, $Z = -2,57$, $p = 0,010$).

Таким образом, в ходе кратковременного пребывания детей сложно ожидать выраженной динамики диагностических тестов, и в тоже время обследование детей с помощью автоматизированного компьютерного сканера «КЭС-01М» в условиях санатория позволяет контролировать показатели функционального состояния ребенка, прогнозировать их изменения, оценивать резервы организма и определять эффективность терапии (Косованова Л. В., 2003)

ЛИТЕРАТУРА

1. Анохин П. К. Системные механизмы высшей нервной деятельности: избранные труды / П. К. Анохин. – М.: Наука, 1979. – 454 с.
2. Балева Л.С. Совершенствование медико-социальной экспертизы и реабилитационных мероприятий в домах ребенка /Л.С.Балева, Е.Б. Лаврентьева, Н.М. Карахан //Вопросы практ. педиатрии. – 2009. – №4(2). – С.72-76.
3. Пономаренко Г.Н. Проблемы специфичности в физиотерапии / Г.Н. Пономаренко // Вопр. курортологии, физиотерапии и лечебной физической культуры. – 2010. – №3. – С. 50-54.
4. Протокол медицинских испытаний сканера электропунктурного компьютерного КЭС – 01 «Авиценна» / А. А.Фадеев, М. Н.Дубова; – М.: Науч. – практ. центр традиц. медицины и гомеопатии М-ва здравоохранения РФ. –М., 2000. – 3 с.
5. Разумов А.Н. Восстановительная медицина – современный подход и научное обоснование профилактического направления в здравоохранении / А.Н.Разумов, А.Г. Одинец, Н.Г. Михайлов // Физиотерапевт. –2010. – №4. – С. 28-38.
6. Савченко В.М. Методологические аспекты оценки эффективности лечения на курорте / В.М.Савченко // Вопр. курортологии, физиотерапии и леч. физ-ры. – 2000. – № 3. – С. 12-15.
7. Самойлов В. О. Функциональное состояние человека: методологии и принципы оценки / В. О. Самойлов // Вестн. восстанов. медицины. – 2008. – № 3(25). – С. 30-32.
8. Соколов А.В. Научно-методологическое обоснование нового принципа оценки эффективности восстановительных технологий /А.В.Соколов//Вестник восстановительной медицины. – 2005. – № 1 (11). – С. 4-6.
9. Шувалова О.П. Лечение глиной и целебными грязями /О.П. Шувалова. – СПб, 2001. – 122 с.

А. М. Кожина,

доктор медицинских наук, профессор

В. И. Коростий,

доктор медицинских наук, профессор

Е. А. Зеленская,

аспирант кафедры психиатрии, наркологии и медицинской психологии,

Харьковский национальный медицинский университет

ФЕНОМЕНОЛОГИЯ СУИЦИДАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ ПРИ ДЕПРЕССИВНЫХ РАССТРОЙСТВАХ У ЛИЦ МОЛОДОГО ВОЗРАСТА

Проблема депрессивных расстройств является одной из актуальных для теории и практики современной медицины. На протяжении последнего десятилетия во всем мире депрессивные состояния приобретают угрожающие масштабы, наносят экономический вред обществу. В настоящее время установлено, что пациенты с депрессиями совершают суициды в 30 раз чаще, чем люди не страдающие депрессиями. При этом 15% не леченых пациентов с депрессиями умирают от суицида [1, 2].

Суицидальное поведение представляет собой одну из наиболее актуальных проблем современного общества. Являясь сложным феноменом, суицидальное поведение включает в себя не только медицинский, но также социальный, психологический, культуральный, религиозный и другие аспекты. Повышение риска осуществления аутоагрессивных действий у больных с депрессивными расстройствами свидетельствует о несомненной актуальности проблемы эффективного и адекватного лечения депрессивных расстройств, имеющей как медицинское, так и социальное значение [3, 4].

В ходе работы нами с целью оптимизации психотерапевтических подходов к коррекции депрессивных расстройств, сопровождающихся суицидальным поведением у лиц молодого возраста было проведено комплексное обследование 155 больных с депрессивными расстройствами, совершивших суицидальную попытку, в возрасте 17-35 лет, обоего пола.

Результаты анализа комплексного клинико-анамнестического исследования свидетельствует о том, что в формировании аутодеструктивного поведения лиц молодого возраста боль-

шое значение имеет влияние таких неблагоприятных социально-психологических факторов как как ситуации утраты, жестокое обращение с суицидентами в семье, ссоры с супругом или близким другом, серьезные финансовые затруднения, неожиданный имущественный крах (что наиболее характерно для мужчин), противоречия старшего и младшего поколений, переживания, связанные с неразделенной любовью (достоверно чаще встречаемые у женщин).

На наш взгляд при проведении анализа причин возникновения суицидального поведения у лиц молодого возраста, целесообразным является анализ уровней и направлений конфликтности, который был проведен нами при помощи методики «Незаконченные предложения». Как показали результаты исследования уровень конфликтности по интенсивности и направленности был различным. Как видно из приведенных результатов, наибольший уровень эмоциональной напряженности выявлен по отношению к семье (59,8% женщин и 46,2% мужчин), отцу (54,2% женщин и 56,3% мужчин), страхам и опасениям (81,2% женщин и 90,5% мужчин), целям личности (44,5% и 52,1% соответственно). У лиц молодого возраста совершивших суицидальную попытку возникает непреодолимый конфликт в отношении к самому себе (94,2% женщин и 96,5% мужчин) и своему будущему (78,5% и 80,2% обследованных) находящий отражение в высказываниях – «будущее кажется мне мрачным», «у меня его нет», «я из себя ничего не представляю», «я пустое место». У молодых женщин достоверно выше уровень эмоциональной напряженности по отношению к противоположному полу (78,5%) и половой жизни (85,4%), чем у мужчин (38,9% и 37,5% соответственно). В то время как мужчин отмечается высокий уровень конфликтности по отношению к товарищам (58,2%), в сравнении с 39,8% обследованных женщин.

Согласно данным клинико-психопатологического исследования для лиц молодого возраста, совершивших суицидальную попытку, наиболее типичны следующие личностные черты: низкая коммуникативность, замкнутость, тревожная мстительность, высокоразвитое чувство вины, склонность к драматизации, негативной оценке событий и фактов, неуравновешенность, повышенная чувствительность, впечатлительность, притязания на особое внимание, признание.

Таким образом, суицидальное поведение является следствием социально-психологической дезадаптации личности в условиях переживаемого микросоциального конфликта, это результат взаимодействия средовых (ситуационных) и личностных факторов. Особенности проявления социально-психологической дезадаптации лиц молодого возраста являются суицидальные попытки, служащие попыткой выхода из конфликтной ситуации.

Полученные в ходе работы результаты позволили нам выделить следующие варианты суицидального поведения у обследованных больных: Истинное суицидальное поведение (46,3% обследованных), для которого характерен обдуманый, с длительным и постепенным формированием пресуицид; мотивы суицида в подавляющем большинстве случаев – конфликты, непосредственно перед суицидом депрессивные переживания, ощущения непереносимости ситуации, душевной боли, безысходности, ненужности, чувства усталости; суицидальные попытки совершаются в одиночестве, используемые при этом средства планируются; психологический смысл этого типа суицида – «протест» против сложившейся ситуации.

Аффективный вариант суицидального поведения (36,5% случаев) – в большинстве случаев пресуицид короткий; суицидальное решение возникает на высоте аффекта, мгновенно, мысль о суициде зарождается внезапно; выбирается чаще всего первое попавшееся под руку средство, соматическая тяжесть которого обусловлена тяжестью психического состояния и сила аффективного настроения, которое в момент суицида ослабляет сознание; эмоциональное состояние перед попыткой суицида характеризуется ощущением душевной боли, невыносимостью ситуации, возбуждением, страхом, необходимостью близких духовных контактов; суицид, за редким исключением, совершается в одиночестве, что свидетельствует о невыраженности демонстративного компонента в группе аффективных суицидов; о последствиях своих действий суицидент обычно не думает, наблюдается рассогласование конечной цели суицида (смерти) и ее психологического смысла.

Демонстративное суицидальное поведение (17,2% обследованных): цель данного типа суицидальных попыток – воздействие на отношение значимых лиц, мотивы – конфликты; со-

стояние в пресуициде характеризуется недепрессивными эмоциями: обидой, чувством жалости к себе и непреодолимости ситуации, агрессией, страхом перед суицидом, однако переживания не отличаются глубиной, а аффект не выражен; суицидент понимает, что его действия не могут повлечь за собой смерть; иногда суицид совершается на глазах у значимых лиц, часто о предстоящем суициде сообщается близким и даже посторонним лицам.

На основе данных клинико-психопатологического исследования в зависимости от количества присутствующих в клинической картине психопатологических симптомов и степени их выраженности, с учетом дополнительного анализа степени тяжести депрессивной и тревожной симптоматики по шкалам Гамильтона, Монтгомери-Айсберга и Больничной шкале тревоги и депрессии были выделены следующие варианты психопатологической симптоматики: тревожный в 44,2% случаев, астено-тревожный (38,9%), астенический (9,7%), и тревожно-тоскливый в 7,3% случаев.

Вышеприведенные данные позволили нам разработать патогенетически обоснованную комплексную систему коррекции суицидального поведения в рамках острой реакции на стресс, включающую в себя сочетанное применение медикаментозного и психотерапевтического воздействия.

По нашему мнению необходимым является применение комплексных психокоррекционных программ, в состав которых входят следующие психотерапевтические методики: когнитивно-бихевиоральная психотерапия, интерперсональная психотерапия, психообразовательные тренинги.

Нами разработаны принципы и методы ведения внебольничной длительной терапии, необходимой в случаях, требующих проведения психокоррекции, по срокам не укладывающейся в период стационарного лечения и не сочетающейся с рамками условий амбулаторного наблюдения. В состав элементов такой психотерапевтической работы вошли приемы семейной терапии, консультативные формы работы, имаготерапия и арттерапия.

Проведенное катамнестическое исследование показало высокую эффективность предлагаемой патогенетически обоснованной системы коррекции и психопрофилактики суицидального поведения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бачериков А.Н., Денисенко М.М. Клинико-психопатологические, патофизиологические особенности и принципы профилактики суицидального поведения у больных эндогенными и экзогенными депрессиями. // Украинський вісник психоневрології. Том 18, вип. 4 (65), 2010. С. 56-60.
2. Марута Н.О. Стан психічного здоров'я населення та перспективи розвитку психіатричної допомоги в Україні. // – Здоров'я України. №3 (22), 2012. С. 6-8.
3. Марута Н.О., Семікіна О.Є., Малюта Л.В. Когнітивно-біхевіоральна терапія при лікуванні депресивних порушень // Таврический журнал психиатрии том 15, №2 (52), 2011, С. 32-33
4. Чабан О.С., Тревога, депрессия и боль. // – Здоров'я України. №3 (22), 2012. С.4.

МОДЕЛЬ ХВИЛЬОВОГО ПРОЦЕСУ ВМІСТУ ПРЯМОЇ КИШКИ ПІД ДІЄЮ ПЕРИСТАЛЬТИЧНИХ РУХІВ

Вступ. Хронічний колостаз об'єднує широкий спектр захворювань, для яких характерне стійке порушення моторно – евакуаторної функції товстої кишки [4]. Просування кишкового вмісту по товстій кишці відбувається за рахунок рухової активності кишкової стінки, яка розподіляється на: скорочення, перистальтичні і антиперистальтичні рухи та мас-скорочення [1]. В дистальних відділах товстої кишки (ДВТК) більш виразні перистальтичні рухи, які в комбінації з скороченнями повздожних м'язів сприяють проштовхуванню бонусу до анального каналу, тобто безпосередньо до зони дії сфінктерів [3]. Однак, співвідношення депонуючої та евакуаторної функцій ДВТК на сьогоднішній день викликає багато суперечливих поглядів на механізм цієї співдії. Крім того предметом сучасної медицини стають окремі проблеми розвитку хірургії, зокрема: діагностика як процес, визначення захворювання як категорії, а також відновлення здоров'я [1; 2].

Метою роботи було створення математичної моделі рухової активності прямої кишки як хвильового процесу під дією вмісту останньої.

Виклад основного матеріалу дослідження. Середовище, яке рухається по каналу прямої кишки, будемо вважати умовно в'язко-пластичним.

Внаслідок рефлекторних скорочень (деформацій) стінок кишки по них буде пробігати поверхнева хвиля, яка надаватиме додаткового руху середовищу, визначатиме форму і параметри цього руху.

Для вивчення такої хвилі введено рухому і нерухому систему координат $O_1x_1y_1z_1$ і $Oxyz$. Поверхню хвилі задамо рівнянням в рухомих координатах де $y_1=f_2(x_1)$, $\{x_1y_1\}$ – область визначення z_1 .

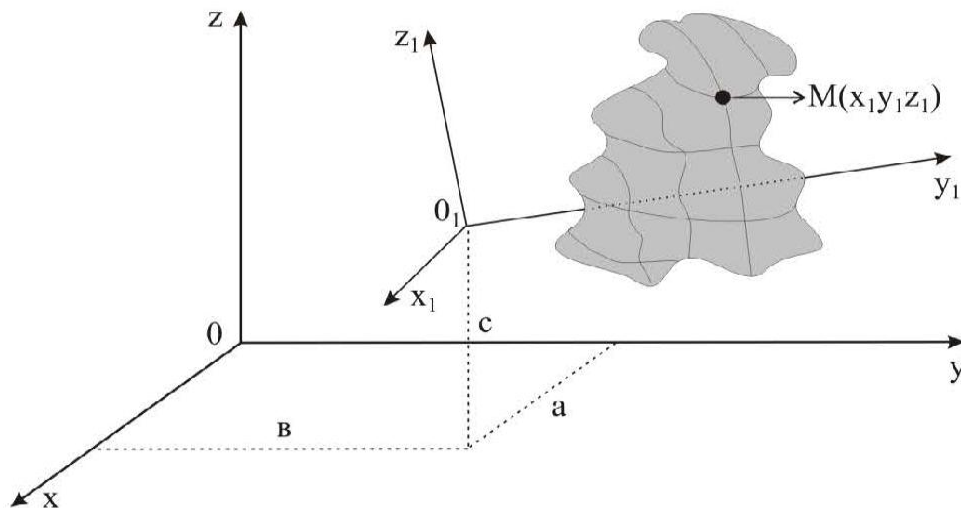

Рис. 1. Поверхнева хвиля деформації на поверхні гнучкого тягового органу

При чому поверхні гнучкого тягового органу:

$$\begin{aligned} x &= a + x_1 \cos \alpha_1 + y_1 \cos \alpha_2 + z_1 \cos \alpha_3 \\ y &= b + x_1 \cos \beta_1 + y_1 \cos \beta_2 + z_1 \cos \beta_3 \\ z &= c + x_1 \cos \gamma_1 + y_1 \cos \gamma_2 + z_1 \cos \gamma_3, \end{aligned} \quad (1)$$

де $a, b, c, \alpha_i, \beta_i, \gamma_i$ ($i=1,2,3$) – функції часу. Параметри a і b будуть обмежуватись розмірами кишки в горизонтальному перерізі; параметр c – відстанню між виступами в середині кишки.

Якщо скорочення кишки відбувається з періодом T , то частота скорочення буде дорівнювати:

$$v = \frac{1}{T} \quad \text{і} \quad \omega = \frac{2\pi}{T}.$$

Тоді $\alpha_i = \frac{2\pi}{T}t + \varphi_{1i}$

$$\beta_i = \frac{2\pi}{T}t + \varphi_{2i}$$

$$\gamma_i = \frac{2\pi}{T}t + \varphi_{3i}, \quad i=1,2,3,$$

де $\varphi_{1i}, \varphi_{2i}, \varphi_{3i}$ – початкові фази руху середовища.

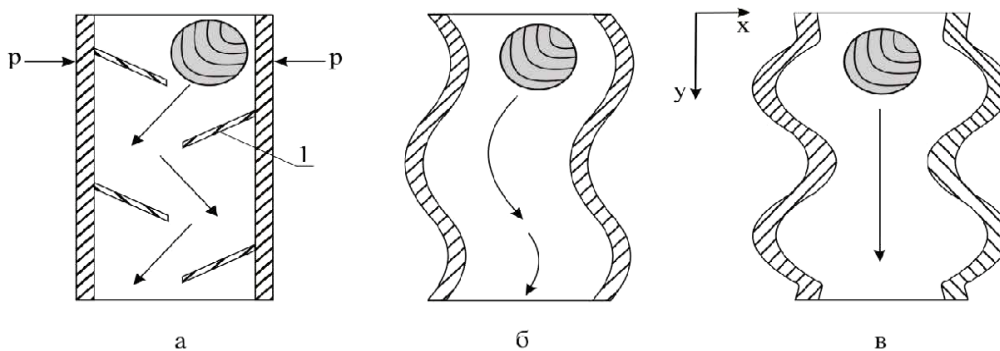

Рис. 2. Варіанти руху вмісту досліджуваного хвильового конвеєру

Рух матеріалу в такій порожнині можна розкласти на два рухи:

- перший рух нагадує переміщення поперечної хвилі в пружному середовищі (рис. 2б);
- другий являє собою переміщення в умовах виникнення радіальної хвилі від перистальтичного руху (рис. 2в).

Крім того наявність шкіркових зморшок 1 (рис.2а) дозволяє отожднити досліджуване переміщення з рухом по спіральним напрямкам.

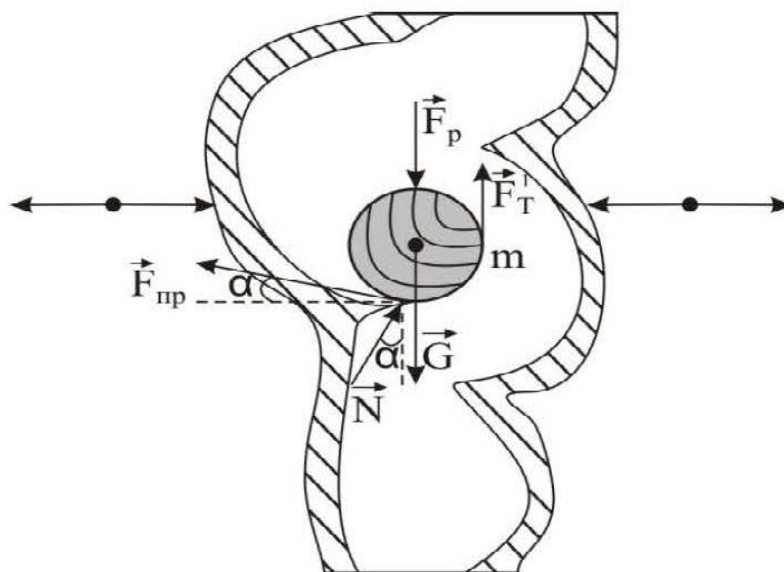

Рис. 3. Розрахункова схема системи переміщення вмісту кишки

Розглянемо рух в'язко-пластичного середовища по каналу прямої кишки, коли на нього діють: сила тяжіння G , сила внутрішнього тертя F'_T , сила прилипання до стінок F_{np} , сила нормальної реакції з боку стінок N , а також сила тиску з боку стінок, що виникає внаслідок їх рефлекторних скорочень F_p (рис. 3).

Запишемо диференціальні рівняння руху елемента середовища в проекціях на координатні осі (вважаємо, що горизонтальний рух однаковий по всьому перерізу):

$$\begin{cases} m\ddot{x} = G - F'_T - F_{np} \sin \alpha - N \cos \alpha + F_p \\ m\ddot{y} = N \sin \alpha - F_{np} \cos \alpha \end{cases} \quad (2)$$

Визначимо сили, які входять в систему рівнянь (2).

Сила тяжіння дорівнює

$$G = mg, \text{ де } m - \text{ маса середовища.}$$

Силу внутрішнього (в'язкого) тертя знайдемо за формулою стокса:

$$F'_T = 6\pi\eta R\dot{x},$$

де η – в'язкість середовища, R – середній радіус елемента маси середовища, \dot{x} – швидкість руху елемента середовища.

Силу прилипання знаходимо за формулою:

$$F_{np} = \lambda \cdot S_k,$$

де λ – коефіцієнт присипання,

S_k – площа контакту елемента середовища і стінки.

В загальному випадку прилипання до стінок включає в себе також тертя між середовищем і стінками, тому можна записати:

$$F_{np} = fN.$$

Звідки знайдемо нормальну реакцію стінок

$$N = \frac{F_{np}}{f} = \frac{\lambda S_k}{f},$$

де f – коефіцієнт тертя матеріалу і стінок.

Сила F_p виникає внаслідок зміни швидкості матеріалу від скорочень стінок кишки, тому

$$F_p = m \frac{\Delta v}{\tau},$$

де τ – час одного скорочення.

Дану зміну швидкості знайдемо із закону Бернуллі і рівняння нерозривності потоку середовища:

$$p_1 + \rho gh + \frac{\rho v_1^2}{2} = p_2 + \rho gh + \frac{\rho v_2^2}{2}$$

$$v_1 S_1 = v_2 S_2,$$

де p_1 – тиск на стінку до скорочення,

p_2 – тиск на стінку під час скорочення,

$S_1 = \frac{\pi d_1^2}{4}$, $S_2 = \frac{\pi d_2^2}{4}$ – площі поперечного розрізу кишки, ρgh – статичний тиск на матеріал, ρ – густина матеріалу, $V_1=V_0$ – початкова швидкість матеріалу, V_2 – кінцева швидкість матеріалу.

Перетворюючи формули (3) отримуємо

$$\Delta v = \frac{\Delta p d_2^2}{\rho v_0 d_1^2}.$$

Таким чином

$$F_p = \frac{m \Delta p d_2^2}{\tau \rho v_0 d_1^2}.$$

Враховуючи отримані значення сил, рівняння (2) приймають вигляд

$$\left\{ \begin{array}{l} \ddot{x} = g - \frac{6\pi\eta R}{m} \dot{x} - \frac{\lambda S_k}{m} \sin \alpha - \frac{\lambda S_k}{mf} \cos \alpha + \frac{\Delta p d_2^2}{\tau \rho v_0 d_1^2} \\ \ddot{y} = \frac{\lambda S_k}{mf} \sin \alpha - \frac{\lambda S_k}{m} \cos \alpha \end{array} \right. \text{Або}$$

$$\left\{ \begin{array}{l} \ddot{x} + \frac{6\pi\eta R}{m} \dot{x} = \frac{\Delta p d_2^2}{\tau \rho v_0 d_1^2} - \frac{\lambda S_k}{m} \left(\sin \alpha + \frac{\cos \alpha}{f} \right) + g \\ \ddot{y} = \frac{\lambda S_k}{mf} \left(\sin \alpha - \frac{\cos \alpha}{m} \right) \end{array} \right. \quad (4)$$

Тут α – кут нахилу виступів всередині кишки до горизонталі.

$$\left\{ \begin{array}{l} \ddot{x} + \frac{6\pi\eta R}{m} \dot{x} = \frac{\Delta p_x d_2^2}{\tau \rho v_0 d_1^2} - \frac{\lambda S_k}{m} \left(\sin \alpha + \frac{\cos \alpha}{f} \right) \\ \ddot{y} + \frac{6\pi\eta R}{m} \dot{y} = \frac{\Delta p_x d_2^2}{\tau \rho v_0 d_1^2} - \frac{\lambda S_k}{m} \left(\sin \alpha - \frac{\cos \alpha}{f} \right) \end{array} \right.$$

$$\left\{ \begin{array}{l} \ddot{x} + \alpha_x \dot{x} = a_x \sin \omega t - B_1 \\ \ddot{y} + \alpha_y \dot{y} = a_y \cos \omega t - B_2 \end{array} \right.$$

$$\alpha_x = \alpha_y = \alpha \quad a_x = a_y = a$$

$$B_1 = \frac{\lambda S_k}{m} \left(\sin \alpha + \frac{\cos \alpha}{f} \right) + g$$

$$B_2 = \frac{\lambda S_k}{m} \left(\frac{\cos \alpha}{f} - \sin \alpha \right)$$

Розв'язуємо рівняння методом Коші для лінійного неоднорідного диференціального рівняння з постійними коефіцієнтами:

$$\ddot{x} + \alpha \cdot \dot{x} = a \sin \omega t - B_1;$$

складаємо характеристичне рівняння:

$$k^2 + \alpha k = 0 \Rightarrow k(k + \alpha) = 0, \quad k_1 = 0, \quad k_2 = -\alpha.$$

Тоді загальне рішення диференціального рівняння складає: $\bar{x} = A_1 + A_2 e^{-\alpha t}$.

Часткове рішення даного рівняння має дві складові:

$$x_1^* = A_3 = 0$$

$$x_2^* = A_4 \sin \omega t + A_5 \cos \omega t$$

$$-A_4 \omega^2 \sin \omega t - A_5 \omega^2 \cos \omega t + \alpha A_4 \omega \cos \omega t - \alpha A_5 \omega \sin \omega t = a \sin \omega t$$

$$\begin{cases} -A_4 \omega^2 - \alpha A_5 \omega = a \\ -A_5 \omega^2 - \alpha A_4 \omega = 0 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} A_4 = \frac{a\omega}{\omega^2 - \alpha^2} \\ A_5 = \frac{a\alpha}{\omega^2 - \alpha^2} \end{cases}$$

Таким чином, шукане рішення можна представити у вигляді:

$$x = \bar{x} + x^* = A_1 + A_2 e^{-\alpha t} + \frac{a\omega}{\omega^2 - \alpha^2} \sin \omega t + \frac{a\alpha}{\omega^2 - \alpha^2} \cos \omega t.$$

Враховуючи початкові умови $\begin{cases} x_0 = 0 \\ \dot{x}_0 = 0 \end{cases}$:

$$\begin{cases} A_1 = \frac{a(\omega^2 + \alpha^2)}{(\alpha^2 - \omega^2)(1 + \alpha)} \\ A_2 = \frac{a(\omega^2 - \alpha^2)}{(\omega^2 - \alpha^2)(1 + \alpha)} \end{cases}$$

Підставляючи отриманні вирази, шукане рівняння набуває вигляду:

$$\begin{aligned} x &= \frac{a(\omega^2 + \alpha^2)}{(\alpha^2 - \omega^2)(1 + \alpha)} + \frac{a(\omega^2 - \alpha^2)}{(\omega^2 - \alpha^2)(1 + \alpha)} e^{-\alpha t} + \frac{a\omega}{\omega^2 - \alpha^2} \sin \omega t + \frac{a\alpha}{\omega^2 - \alpha^2} \cos \omega t = \\ &= \frac{a}{(\alpha^2 - \omega^2)(1 + \alpha)} (\omega^2 + \alpha^2 - (\omega^2 - \alpha^2)e^{-\alpha t}) + \frac{a}{\omega^2 - \alpha^2} (\omega \sin \omega t + \alpha \cos \omega t) \end{aligned}$$

Аналогічно отримуємо рішення рівняння $\ddot{y} + \alpha \cdot \dot{y} = a \cos \omega t - B_2$ у вигляді

$$y = A_6 + A_7 e^{-\alpha t} + \frac{\alpha a}{\omega(\omega^2 + \alpha^2)} \sin \omega t - \frac{a}{\omega^2 + \alpha^2} \cos \omega t$$

$$\text{Враховуючи початкові умови} \quad \left. \begin{array}{l} y_0 \neq 0 \\ \dot{y}_0 \neq 0 \end{array} \right\} \quad \begin{array}{l} A_6 = 0 \\ A_7 = \frac{a}{\omega^2 + \alpha^2} \end{array}.$$

Тоді шукане рівняння складає:

$$\begin{aligned} y &= \frac{a}{\omega^2 + \alpha^2} e^{-\alpha t} + \frac{\alpha a}{\omega(\omega^2 + \alpha^2)} \sin \omega t - \frac{a}{\omega^2 + \alpha^2} \cos \omega t = \\ &= \frac{a}{\omega^2 + \alpha^2} \left[e^{-\alpha t} + \frac{\alpha}{\omega} \sin \omega t - \cos \omega t \right] \end{aligned}$$

Висновки:

1. Зовнішня дія на вміст ДВТК представлена осьюовою та радіальною складовою сили тиску у вигляді хвильового конвеєру осьюової та рухової дії.
2. Представлена модель враховує напрямки руху, які запобігають проковзуванню вмісту болюсу, створюючи дисипативні опори.

ЛІТЕРАТУРА

1. Основы колопроктологии / Под ред. Г.И.Воробьева. – М.: ООО «Медицинское информационное агенство», 2006. – 432 с.
2. Торохтін О.М. Діагностика, реабілітація, ефективність // Теоретико-практичне дослідження математичної функціонально-діагностичної n-вимірної моделі станів організму на прикладі інфаркту міокарда. – Карпати, 1999. – 206 с.
3. Фениш Х. Карманний атлас анатомии человека. – Минск, «Интерпрессервис», 2002. – 464 с.
4. Яремчук А.Я., Радолицкий С.Е., Топчий Т.В., Морозова Н.Л. Хронический колостаз – особенности клиники и диагностики // Вестник хирургии. – 1990. – №7. – С.113 – 115.

В. І. Коростій,

доктор медичних наук, професор

А. М. Кожина,

доктор медичних наук, професор

М. В. Маркова,

доктор медичних наук, професор,

Харківська медична академія післядипломної освіти

СИСТЕМА ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНОЇ КОРЕКЦІЇ ЕМОЦІЙНИХ РОЗЛАДІВ І МЕДИКО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСІБ МОЛОДОГО ВІКУ З ЕМОЦІЙНИМИ РОЗЛАДАМИ ПРИ ПСИХОСОМАТИЧНИХ ЗАХВОРЮВАННЯХ

Ефективне лікування й профілактика психосоматичних захворювань (ПСЗ) у класичному розумінні цього терміна (бронхіальної астми (БА), пептичної виразки (ПВ), артеріальної гіпертензії (АГ) та ін.) є важливою проблемою у зв'язку з високою частотою хронічного перебігу, ростом захворюваності й поширеності цієї патології. Частота психосоматичних розладів серед населення становить 15–50%, а в загальномедичній практиці частка таких хворих досягає, за даними різних авторів, від 30 до 57%. Соматичні за основними своїми проявами, класичні психосоматичні захворювання на всіх етапах свого розвитку тісно пов'язані зі змінами психічного стану пацієнтів, особливо в емоційній сфері.

Вищевикладене й обумовило актуальність і необхідність проведення даного дослідження, метою якого було на основі системного підходу до оцінки клінічної структури й особливостей формування емоційних порушень в осіб молодого віку із ПСЗ розробити патогенетично обґрунтовану систему їхнього прогнозування та психотерапевтичної корекції і медико-психологічної реабілітації цих хворих.

Дослідження відбувалося в декілька етапів. Перший етап містив скринінг емоційних розладів (ЕР) у студентів ВНЗ різного профілю під час профілактичних оглядів. ЕР виявлялися серед молодих людей з ПСЗ частіше ($38 \pm 3,1\%$), ніж серед обстежених цього контингенту в цілому ($25 \pm 3,1\%$). Таким чином, у результаті проведеного скринінгового дослідження виявлена висока коморбідність ПСЗ та ЕР у молодих осіб студентської популяції незалежно від соціально-демографічних та професійних особливостей.

Для участі в подальших етапах дослідження пацієнти відбиралися за нозологічним принципом. За умови інформованої згоди з дотриманням принципів біоетики та деонтології протягом 2003–2010 років на базі Обласної студентської лікарні м. Харкова (ОСБ) обстежено 956 молодих осіб із ПСЗ (з них 468 чоловіків та 488 жінок). Дослідження проводилося шляхом тотальної вибірки пацієнтів із БА, з ПВ шлунка й дванадцятипалої кишки та з АГ в період їхнього лікування в стаціонарі. На другому етапі у пацієнтів з ПСЗ на основі поглибленого аналізу встановлених клінічних та психологічних особливостей визначали чинники розвитку ЕР й мішені психотерапевтичного впливу. На цьому етапі групу порівняння № 1 (ГП₁) склали 100 пацієнтів (46 чоловіків й 54 жінки) з діагнозами, що відповідали рубрикам F4, F3 МКХ-10, порівнянних з основною групою за віком, статтю й основними соціально-демографічними показниками; групу порівняння № 2 (ГП₂) склали 100 практично здорових молодих осіб (48 чоловіків й 52 жінки), порівнянних з основною групою за віком, статтю й основними соціально-демографічними показниками.

На третьому етапі роботи в дослідження включені 510 пацієнтів (188 хворих із БА, 162 – з ПВ шлунка й дванадцятипалої кишки, 160 – з АГ), які перед початком комплексної терапії ЕР та ПСЗ були рандомізовані на дві групи: досліджувану (260 осіб) та контрольну (250 осіб). Пацієнти досліджуваної групи (ГД) поряд з лікуванням у відповідності зі стандартами медичної допомоги при даному захворюванні одержували стандартне лікування й брали участь у реалізації заходів системи психотерапевтичної корекції й медико-психологічної реабілітації, розробленої автором; пацієнти контрольної групи (ГК) одержували тільки стандартне лікування. На четвертому й п'ятому етапах проводились активна та підтримуюча психотерапія й реабілітаційні заходи, ефективність яких оцінювали на останньому, шостому етапі роботи. Катamnестичне спостереження проводилося протягом 12 місяців.

При клінічному й психодіагностичному обстеженні у всіх пацієнтів з ПСЗ в клінічній картині захворювання виявлене сполучення соматичних симптомів зі скаргами на емоційний стан і симптомами психічних порушень. З них тільки в $38 \pm 3,1\%$ встановлено діагнози психічних розладів відповідно до діагностичних критеріїв МКХ-10: невротичні, афективні, неврозоподібні й особистісні розлади. В $59 \pm 3,1\%$ від загальної кількості досліджених спостерігалися скарги на емоційний стан і симптоми психічних порушень, які були субсиндромальними та донозологічними, не досягали ступеня вираженості, що відповідає діагностичним критеріям відповідних рубрик МКХ-10.

У ході роботи нами сформульовані загальні засади патогенетично обґрунтованої психотерапії ЕР при ПСЗ в осіб молодого віку:

- застосування комплексного біологічного, психотерапевтичного і психологічного впливів як основи терапевтичної тактики при ЕР при ПСЗ;
- визначення психотерапії та психотерапевтичної корекції як центральної ланки системи лікування та реабілітації пацієнтів молодого віку з ЕР при ПСЗ на всіх її етапах;
- встановлення мети психотерапії як впливу на патогенетично значущі біопсихосоціальні чинники розвитку ЕР при ПСЗ;
- врахування специфіки психотерапевтичних підходів у цих осіб, яка визначається поєднанням невротичної та психосоматичної патології (ЕР та ПСЗ);

– диференціація завдань та обсягу психотерапії і медико-психологічної реабілітації з огляду на різноманітну вираженість клінічної симптоматики ЕР від субсиндромальних до клінічно окреслених.

Відповідно до вищевказаних засад обґрунтовані принципи побудови комплексної системи психотерапевтичної корекції й медико-психологічної реабілітації (в діагностиці й лікуванні пацієнтів):

1) наступність – послідовність проведення лікувальних заходів; поступовий перехід від переважно психофармакологічних, фізіотерапевтичних впливів до психотерапевтичних й психопрофілактичних заходів, створення організаційної основи для продовження лікувальних, реабілітаційних і профілактичних заходів на всіх етапах лікування та реабілітації;

2) комплексність – вплив на різні ланки патогенезу розладу, з використанням психофармакологічних, психотерапевтичних і фізіотерапевтичних методів на кожному з етапів проведеної терапії, участь у лікувально-діагностичному процесі мультидисциплінарної команди фахівців, яка включає психіатра, психотерапевта, медичного психолога, терапевта, лікаря ЛФК;

3) етапність – проведення комплексних діагностичних і реабілітаційних заходів з оцінкою типологічної структури особистості й емоційних порушень, враховуючи етапи лікування: «кризовий», «базисний», «відбудовний», «реабілітаційний»; урахування клінічної динаміки й нейродинаміки; пом'якшення або усунення предиспонууючих і запускаючих мікросоціальних факторів, які ведуть до зриву адаптації;

4) індивідуальність – розробка індивідуальної психотерапевтичної програми з урахуванням нозології захворювання, важкості соматичного стану, наявності невротичних розладів; засновано на вивченні патогенетичних чинників розвитку ЕР, виділенні серед них таких, що модифікуються, і використанні як мішеней психотерапії та медико-психологічної реабілітації;

5) стадійність – диференціація психотерапевтичних підходів у відповідності зі стадією розвитку психосоматичного захворювання, з урахуванням співвідношення невротичного та психосоматичного компонентів у клінічній картині захворювання.

На основі отриманих результатів нами розроблена та реалізована система психотерапевтичної корекції ЕР й медико-психологічної реабілітації осіб молодого віку з ЕР при ПСЗ. Патогенетично обґрунтований вибір форм і методів психотерапії з урахуванням виявлених закономірностей формування емоційних розладів і застосування принципу етапності залучення хворих із психосоматичними захворюваннями в психотерапевтичний процес сприяв підвищенню ефективності психотерапевтичного лікування.

Після проведеного лікування позитивна динаміка в пацієнтів ГД відзначена в 77,8% випадків, з них в 32,2% пацієнтів спостерігалось виражене поліпшення з повною редукацією психопатологічної симптоматики. У ГК стабільна позитивна динаміка спостерігалася в 24,2% ($p < 0,01$). Таким чином, для нормалізації психічного статусу й сприятливого віддаленого прогнозу істотну позитивну роль мала реалізація системи психотерапевтичної корекції ЕР і медико-психологічної реабілітації пацієнтів молодого віку з ПСЗ та ЕР.

Т. В. Кулемзина,
доктор медицинских наук, профессор
А. Н. Испанов,
ассистент курса нетрадиционной медицины
В. В. Самойленко,
ассистент курса нетрадиционной медицины,
Донецкий национальный медицинский университет имени Максима Горького

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПСИХИЧЕСКИХ РЕАКЦИЙ НА БОЛЕЗНЬ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ВОСТОЧНОЙ И ЗАПАДНОЙ МЕДИЦИНЫ

Каждый практикующий врач может, с большой долей уверенности, отметить, что любой пациент, обращающийся за медицинской помощью, имеет различные изменения психического поведения. Однако, значительное большинство докторов не придают значение психическому проявлению той или иной болезни. А пренебрежение психическими проявлениями заболевания приводит к снижению эффективности лечебного воздействия.

З. Фрейд совместно с Брейром доказал, что «подавленная эмоция и «психическая травма» могут проявляться путем «конверсий» соматическим симптомом. Психосоматическими заболеваниями называют физические заболевания или нарушения, причиной возникновения которых является эмоциональное напряжение. Это могут быть конфликты, страдание, чувства агрессии, страха, которые не осознаются человеком, но остаются в его бессознательном.

Интересным является объяснение психической и эмоциональной акцентуации поведения пациента с точки зрения восточной философии, которая тесно переплетена с практической рефлексотерапией. Следовательно, по оценке психического поведения, эмоций можно выявлять и лечить различную патологию. Знания такого плана позволяют лечащему врачу быть не только хорошим специалистом в своей области, но также быть тонким психологом.

Существуют критерии диагностики в восточной медицине, которые позволяют рассмотреть психические проявления, акцентуации и эмоции, а также связать их с поражением физического органа (табл.1).

Таблица 1
Таблица соответствия типов психических акцентуаций личности,
характера и реакций на болезнь (по К. Ленгарду)
с точки зрения восточной и западной медицины

Тип	Орган	Проявление
Истероидный	Печень, желчный пузырь[↑]	Негативная реакция, которая проявляется раздражением, злобой и агрессией на объект или субъект раздражения, упрямость, нетерпимость к чужому мнению. Не способность соблюдать правила социального поведения, могут перебивать оппонента, считают себя правыми в любой ситуации.
Дисфорический	Печень[↑]	Угрюмость, злость, зависть и ненависть к здоровым людям, взрывы гнева с требованием от окружающих людей исполнения своих желаний.
Шизоидный	Печень[↓]	Замкнутость, сдержанность, невозмутимость.
Эпилептоидный	Желчный пузырь[↓]	Медлительность с взрывами агрессии, крайняя раздражительность, неуправляемость.
Дистимический	Селезёнка, поджелудочная	Сниженный фон настроения, пессимизм, фиксация на теневых сторонах

	железа[↓]	жизни, заторможенность, снижение настроения, грусть, замкнутость, немногословность.
Неврастенический	Печень, желчный пузырь[↓]	Нетерпеливость, взрывы гнева особенно при болях, затем слезы, раскаяние.
Эргопатичный	Сердце, перикард[↑]	Одержимое отношение к работе, избирательное отношение к обследованию и лечению, стремление сохранить профессиональный статус и возможность продолжения активной трудовой деятельности в прежнем качестве.
Лабильный	Сердце, перикард[↑]	Переменчивость настроения, то радуются, то плачут.
Неустойчивый	Сердце, перикард[↑]	Слабоволие, слабохарактерность.
Демонстративный	Перикард[↑]	Самоуверенность, стремление быть в центре внимания.
Гипертимный	Перикард[↑]	Неадекватная бурная ответная реакция, энергичность, жажда деятельности, инициативность, депрессия на незначительные потери и неудачи, реакция безумного веселья (экзальтации, восторженности) на слабые достижения и успехи. Всегда приподнятое настроение, активность, предприимчивость и общительность, разговорчивость, быстрая речь, выразительная мимика, снижена критика к своему состоянию.
Гармоничный	Сердце[↓]	Реалистичны, трезвая оценка состояния, нежелание обременять тяготами ухода за собой.
Тревожный	Селезенка, поджелудочная железа[↑]	Пониженное настроение, робость, боязливость, тревога, неуверенность в себе.
Навязчивый	Селезенка, поджелудочная железа[↑]	Навязчивые состояния, сверхценные или бредовые идеи (ревности, ущерб, воздействия и т.д.), вязкость мышления, оперирование не к месту научными терминами, фактами, наигранное дружелюбие, чрезмерная демонстрация предрасположенности к собеседнику, навязывание в друзья.
Ипохондрия	Селезенка, поджелудочная железа[↓]	Сосредоточенность на субъективных чувствах, страх перед побочным действием медикаментов.
Сенситивный	Почки[↑]	Нерешительность, скоропалительность действия, тревожность, боязливость.
Параноидальный	Почки[↓]	Уверенность в том, что заболевание результат чего-то намерения, а осложнение недосмотр медперсонала.
Психастенический	Почки[↓]	Фон настроения снижен, нерешительность, постоянные сомнения, возбуди-

		мость, раздражительность.
Меланхолический	Легкие[↑]	Неверие в выздоровление, угнетение болезнью, депрессия (угроза суицида).
Апатический	Легкие[↓]	Полное безразличие к своей судьбе, пассивное выполнение назначений врача, неуверенность в себе, депрессия, меланхолия, вялость, усталость, забывчивость, бессонница, грусть, тоска.

[↑] – повышен энергообмен,

[↓] – снижен энергообмен

Болезнь начинается в тот момент, когда человек достигает своего физического и эмоционального предела. Эти пределы индивидуальны для каждого человека. Время достижения этих пределов зависит от того, какой у человека запас энергии, или сколько раз он пережил одну и ту же внутреннюю боль.

При наличии эмоционального переживания, которое не блокируется психологической защитой, а соматизируясь, поражает соответствующую ему систему органов, функциональный этап поражения перерастает в деструктивно-морфологические изменения в соматической системе, происходит генерализация психосоматического заболевания. Таким образом, психический фактор выступает в роли повреждающего.

Рассмотрев типы психической акцентуации и типы поведения пациентов, их эмоциональную реакцию на заболевание, можно предположить о поражении систем органов и подобрать правильную тактику общения с данным пациентом, а также выбрать методы диагностики и лечения пациентов.

Таким образом, знания об эмоциях, поведении человека, его реакции на болезнь и т.д. характерных каждому из органов, позволяет посмотреть на организм с точки зрения целостности и применять иные схемы лечения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аммон Г. Психосоматическая терапия. – С-Пб.: Речь, 2000.– 238 с,
2. Гоникман Э. Психосоматика в восточной медицине. Клиника. Акупунктура. Гомеопатия. –М.: Велигор, 2007. – 232с.
3. Манегетти А. Психосоматика. Новейшие достижения. –М.:Онтопсихология, 2008.– 624 с.
4. Оди П. Китайская медицина. – М.: Кладезь Букс 2011. – 210с.
5. Шнорренбергер К. Учебник китайской медицины для западных врачей. – М.: Профит-Стайл, 2012.– 468с.

Т. Б. Мандзюк,

асистент кафедри хірургічної та дитячої стоматології,

Буковинський державний медичний університет

ПРОБЛЕМА ДИТЯЧОЇ ІНВАЛІДНОСТІ ЩЕЛЕПНО-ЛИЦЕВОЇ ДІЛЯНКИ В УКРАЇНІ

Інвалідність разом з показниками фізичного розвитку, групою медико-демографічних показників являється важливим індикатором стану здоров'я дитячого населення в Україні. Згідно з визначенням ВООЗ, здоров'я – «це не тільки відсутність захворювань і фізичних дефектів, а стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя».

Людей з функціональними обмеженнями у всьому світі дуже багато, і кількість їх постійно зростає. Щонайменше кожен десятий мешканець світу має фізичні, розумові або сенсорні дефекти. Отже, кожна країна має вирішувати цілий комплекс проблем, щоб сприяти повноцінній інтеграції людей з функціональними обмеженнями у фізичне і соціальне середовище.

Ці проблеми включають багато аспектів: культурний, економічний, науково-технічний і технологічний, медичний, освітній. Тому, сучасний підхід до розуміння явища інвалідності не обмежується задоволенням потреб лише осіб з функціональними обмеженнями, а стосу-

ється й значної частини інших людей, багатьох аспектів соціального та економічного життя. Загальновідомо, що забезпечення сприятливих умов для повноцінної реабілітації та соціальної адаптації людей з функціональними обмеженнями відповідає інтересам не лише їх самих та членів їхніх родин, а й соціально економічним інтересам держави та суспільства.

Отже, проблема інвалідності серед інших соціальних, економічних та політичних проблем сучасного світу є актуальною для будь-яких країн. Саме її актуальність спонукає міжнародні інституції, національні уряди, громадськість різних країн приділяти велику увагу пошуку, розробці і впровадженню моделей соціальної підтримки, які б найбільше відповідали потребам людей з функціональними обмеженнями. Досліджуючи окремі аспекти соціальних проблем осіб з функціональними обмеженнями, треба чітко уявляти, наскільки значущим є взагалі явище інвалідності серед інших соціальних явищ сучасного українського суспільства.

На даний час в динаміці стану здоров'я дитячого населення України наявна негативна тенденція до підвищення частоти виникнення вроджених та набутих захворювань щелепно-лицевої ділянки, що на думку експертів призведе до збільшення дитячої інвалідності більше ніж у 2 рази [1, с. 28, с.42].

Кількість дітей із вродженими та набутими захворюваннями щелепно-лицевої ділянки складають третину від аналогічних захворювань у дорослих. За статистичними даними, дитяче населення України зменшується, але питома вага співвідношення вроджених вад, пухлин, травматичних ушкоджень, запальних процесів та інших захворювань залишається на тому ж рівні. Діти з вродженими вадами щелепно-лицевої ділянки народжуються з частотою 1:600 – 1:700 пологів. Таким чином, кожного року надання спеціалізованої хірургічної допомоги потребують 800 хворих. Таким дітям проводять 3-4 операційних втручання, близько 35 разів вони звертаються до ортодонта. Їм потрібна постійна допомога логопеда та тривале, інтенсивне, своєчасне лікування [2, с. 226].

Виходячи з аналізу захворюваності дітей України на запалення, пухлинні процеси щелепно-лицевої ділянки, відзначено, що вони на 25%-40% трапляються частіше, ніж у дорослих. Це зумовлено закономірностями анатомо-фізіологічного розвитку дитини. Наслідки цих захворювань небезпечні для розвитку організму, що вимагає звести до мінімуму вторинні дефекти і деформації щелепно-лицевої ділянки, рецидиви захворювань [5, с. 71].

Вади розвитку щелепно-лицевої ділянки посідають 3-тє місце серед інших вроджених вад. 70 % з них складають вроджені незрощення верхньої губи та піднебіння, а 30%-різні форми крантосиностозів та черепно-лицевих дизостозів. Етіологія цих захворювань має мультифакторний характер. Проведені клініко-генеологічні дослідження показали, що у 85 % хворих вади щелепно-лицевої ділянки спорадичного характеру, а у 15 % – сімейного [3, с. 88].

Одними з найпоширеніших каліцтв у людини, котрі становлять близько 30 % всіх вроджених аномалій щелепно-лицевої ділянки, є незрощення верхньої губи і піднебіння. Причини, які зумовлюють каліцтво, вивчались ще в давні часи, проте до нашого часу питання етіології незрощення обличчя і піднебіння повністю не з'ясоване. Значне поширення мала теорія походження незрощень губи та піднебіння в результаті спадкових факторів.

Вроджені незрощення обличчя являють собою важку ваду розвитку, що призводить до серйозних наслідків: з моменту народження дитини яскраво виражене порушення функції губи і піднебіння (смоктання, ковтання, а в подальшому жування), що в свою чергу призводить до відхилення в розвитку дитини. Інколи, при аспірації вмісту порожнини рота – до летального наслідку в перші тижні життя. При незрощеннях піднебіння порушується правильне звукоутворення, з віком виявляється дефект мови: мова стає незрозумілою, з носовими звуками [4, с. 68].

У зв'язку з невинним ростом дитячої інвалідності в цілому, та інвалідності щелепно-лицевої ділянки зокрема, в Україні та у всьому світі, все більше уваги лікарями-дослідниками приділяється проблемі встановлення факторів формування даного явища, основними з яких є: 1) соціально – гігієнічні (незадовільні матеріально – побутові умови, шкідливі умови праці батьків та їх низький рівень матеріального забезпечення), 2) медико – демографні (багатодітна сім'я, відсутність в сім'ї одного з батьків), 3) соціально – психологічні (шкідливі звички або психічні захворювання батьків, неблагополучний психологічний клімат в сім'ї, низький рівень загальної і санітарної культури) [4, с. 69].

Серед медико – соціальних проблем сім'ї, що має дитину-інваліда, важливими є наступні:

1. Медичні, що пов'язані: з недостатньою інформованістю батьків з етіологією, перебігом і прогнозом захворювання дитини, вибору способів, методів та закладів для лікування, психологічної та педагогічної корекції дитини; зі ступенем готовності батьків до проведення відновлювальної терапії в домашніх умовах;

2. Психологічні, що викликані: занепокоєнням сім'ї за результат лікування та долю дитини, конфліктами між батьками, що пов'язані з пошуком «винуватців» в неповноцінності дитини; відсутності або недостатності допомоги по догляду за дитиною зі боку членів сім'ї та родичів; замкнутості в спілкуванні з друзями, сусідами і т.д.;

3. Економічні, що зумовлені: низьким рівнем матеріального забезпечення більшості сімей; труднощами в працевлаштуванні матерів дітей – інвалідів на роботу, додатковими витратами на лікування, консультування та реабілітацію дітей, придбання путівок в лікувально-профілактичні санаторії та інше;

4. Соціальні – пов'язані з відсутністю або недостатністю підтримки зі сторони державних організацій.

5. Педагогічні, що включають проблеми виховання, навчання, професійного орієнтування.

6. Юридичні: зумовлені незнанням і не використанням більшою кількістю сімей прав та пільг, що передбачені законодавством, внаслідок недостатньої кількості і низького рівня юридичних служб з даним контингентом населення.

Виділяють наступні групи факторів, що негативно впливають на здоров'я дітей: біологічні, демографічні, соціально – гігієнічні та медико – організаційні. Кожна з названих груп є мультифакторною, з різним ступенем впливу окремих складових. Найбільш значущими серед біологічних факторів вважають: супутні та спадкові захворювання батьків, наявні в анамнезі матері довготривале безпліддя або викидні, патологічне передлежання плоду, ускладнення при пологах та ін. Одним з основних демографічних факторів ризику – це вік матері старше 30 років. До факторів соціально – гігієнічного характеру відносять дію на організм екзогенних токсинів (алкоголь, наркотичні засоби, наявність професійних шкідливих впливів). В групу медико – організаційних факторів варто включати такі як: застосування стимулюючих препаратів при пологах, загального знеболення і оперативних втручань під час пологів, неправильна оцінка статусу новонародженого [1, с. 67].

Відомим є факт, що стан здоров'я дитини напряму залежить від характеру перебігу внутрішньоутробного розвитку плоду. Якщо під впливом тих чи інших факторів на даному етапі відбувається затримка розвитку, дитина народжується з ознаками незрілості та гіпотрофії. Такі діти, так як недоношені, потребують спеціального догляду, а інколи і реанімаційних заходів. Незрілість та недоношеність не є основними причинами інвалідності, проте при комплексному впливі з іншими негативними факторами, наприклад за умови приєднання інфекції, несвоєчасної і/або неякісної медичної допомоги, при наявності супутньої патології, що значно погіршує стан, дані фактори можуть призвести до розвитку інвалідності [3, с. 87].

Профілактика дитячої інвалідності починається з охорони здоров'я сім'ї та стану здоров'я жінок репродуктивного віку, так як в більшості випадків у формуванні вроджених вад розвитку важливу роль відіграє спадковість, вроджена і перинатальна патологія, але й фактори, що пов'язані з заплідненням, виношуванням плоду і пологами.

Профілактика включає в себе три взаємопов'язані та послідовні рівні: 1) зниження частоти виникнення порушення функції (первинна профілактика); 2) обмеження ступеню розвитку інвалідності, що викликана порушенням функції (вторинна профілактика); 3) попередження переходу інвалідності у фізичні дефекти (третинна профілактика) [1, с. 74].

Останнім часом через складну соціально-економічну ситуацію в країні, зменшення обсягів фінансування галузі охорони здоров'я погіршилась якість лікування, відзначаються порушення етапності лікування хворих та дотримання термінів лікування. Відсутність комплексної їх реабілітації зумовила появу більшої кількості ускладнень після хірургічної корекції щелепно-лицьових вад розвитку, що потребує високої кваліфікації та досвіду роботи. [5, с. 72].

Аналізуючи результати роботи щелепно-лицьових відділень було відзначено, що діагностичні помилки, особливо при пухлинних процесах у дітей, мають тенденцію до зро-

стання. Крім того, збільшилась кількість важких вторинних деформацій після лікування вроджених та набутих захворювань щелепно-лицьової ділянки. Лікарі не завжди направляють важкохворих дітей до спеціалізованих відділень, намагаються лікувати їх власними силами, що на фоні їх недостатньої компетентності призводить до формування нових деформацій, погіршення стану хворого. Особливої уваги заслуговує лікування та реабілітація дітей із вродженими вадами щелепно-лицьової ділянки, які перебувають у будинках дитини та інтернатах.

Для обґрунтованої та ефективної роботи системи медико – соціальної допомоги дітям – інвалідам та їх сім'ям необхідні, перш за все, знання про розповсюдженість даного явища і структуру дитячої інвалідності в цілому [5, с. 71].

У зв'язку з тим, що комплексні соціально – гігієнічні дослідження різних контингентів дітей- інвалідів та сімей, що їх виховують, тільки набувають розповсюдження в нашій країні, єдиної методики щодо проведення вищезазначених досліджень на даний час не запропоновано.

Відновлюване лікування дітей – інвалідів не обмежується оперативним втручанням, медикаментозним та фізіотерапевтичним впливом, воно обґрунтоване довготривалими та різноманітними етапами медичної, педагогічної та соціальної корекції, а як показали дослідження велика кількість сімей, що мають дитину – інваліда проживають за важких матеріальних умов [1, с. 48].

Ставлення до захворювання дитини залишає свій відбиток на методах виховання, що призводить до формування певних характерологічних особливостей, рівня соціалізації, проходження етапів реабілітації після завершення оперативного втручання.

Провівши аналіз системи надання медико – соціальної та педагогічної допомоги хворим дітям, можна зробити певні висновки: її удосконалення повинне бути спрямоване не скільки на покращення лікувально – реабілітаційної бази, скільки на шляхи пошуку нових підходів та оптимізації методів роботи, розробки нових організаційних форм обслуговування даної частини дитячого населення нашої країни, що особливо важливе при недостатньому фінансуванні системи охорони здоров'я.

Необхідною умовою вважається розробка комплексного інтегрального підходу до вирішення проблеми підвищення ефективності процесів лікування та реабілітації вказаного контингенту, основними принципами якого є:

- рання діагностика основного захворювання, прогнозування його наслідків і своєчасного оформлення інвалідності;
- своєчасне консультативно – діагностичне обстеження та складанням схеми реабілітаційної програми;
- етапність в наданні медико – соціальної та психологічно – педагогічної допомоги з моменту встановлення діагнозу основного захворювання;
- диференціювання методів відновлювального лікування залежно від специфіки наявних порушень функцій;
- робота з сім'ями методами переконання з метою забезпечення їх активної участі в процесі реабілітації.

Отже, вивчення проблеми дитячої інвалідності в Україні є важливим та актуальним, особливо в даний кризовий період, коли страждають в першу чергу соціально незахищені люди в, тому числі діти – інваліди.

ЛІТЕРАТУРА

1. Каменев И.А. Детская инвалидность / И.А. Каменев, М.А. Позднякова, -Нижний новгород, 1999. – 155 с.
2. Харьков Л.В. Хирургическая стоматология детского возраста / Л.В. Харьков, Л.Н. Яковенко, И.Л. Чехов, – ООО Книга плюс – 2005.
3. Ковач І.В. Динаміка зміни активності маркерів запалення ротової рідини у дітей з розщілинами твердого та м'якого піднебіння / І.В. Ковач, М.Ю. Пивоваров // Вісник стоматології. – 2013. – №2 – С. 87– 88.

4. Ковач И.В. Изменение физических свойств ротовой жидкости у детей с расщелинами твердого и мягкого неба в динамике / И.В. Ковач, М.Ю. Пивоваров, А.В. Вербицкая.// Современная стоматология. 2013. – №3 – С. 68, 69.
5. Езвущко С.В. Взаємозв'язок між фізичним розвитком та зубощелепними аномаліями у дітей /С. В. Безвущко, Н.Л. Чухрайс.// Вісник стоматології. – 2013. – №3 (84) – С.71-72.

Н. А. Пересадин,

доктор медицинских наук, профессор

Н. Б. Рябенко,

кандидат медицинских наук, ассистент

Т. В. Дьяченко,

кандидат медицинских наук

С. С. Гуртовая,

старший лаборант кафедры,

ГУ «Луганский государственный медицинский университет»

СОСТОЯНИЕ ПРОБЛЕМЫ ТРАНСМИССИВНЫХ БОЛЕЗНЕЙ В МИРЕ И В УКРАИНЕ. ОЧЕРЕДНЫЕ ВЫЗОВЫ ЧЕЛОВЕЧЕСТВУ

Хорошо известно, что трансмиссивные заболевания (ТЗ) по – прежнему представляют собой одну из самых актуальных и затратных проблем современной медицинской науки и практики; распространенность и поражаемость населения ТЗ во многом обусловлена наблюдаемыми в последнее время изменением биотических и метеорологических факторов глобального характера, детерминированных доминантой «всеобщего потепления» большом количестве регионов планеты.

Трансмиссивные болезни (лат. transmissio – перенесение на других) среди всей инфекционной патологии человека несут на себе не менее 17% глобального социально – экономического и финансового бремени совокупных заболеваний инфекционной природы – вирусных, бактериальных, паразитарных; при ТЗ источник инфекционного начала, как правило, должен иметь эффективного переносчика, в роли коего выступают клещи, мошки, комары, слепни, мокрецы, блохи, вши, клопы [1]. Именно в организме этих живых переносчиков совершаются полные циклы развития возбудителей ТЗ. Сам научный термин «ТЗ» был предложен и внедрен в обиход медицины известным паразитологом, ученом с мировым именем Евгением Никаноровичем Павловским, создавшим учение о природно – очаговых болезнях еще в 40-50-х годах XX столетия.

Выделению ТЗ в особую группу для пристального изучения и разработки соответствующих мероприятий по отношению к ним предшествовал длительный исторический период развития и становления трансмиссивной теории в эпидемиологической науке вообще и в клинической инфектологии, в частности [2].

Наиболее яркие примеры «драматической медицины» связаны с именами Г.Н. Минха и О.О. Мочутковского, осуществившими героические опыты с самозаражением, что позволило установить наличие возбудителей сыпного и возвратного тифов в крови больных людей и дало возможность этим исследователям впервые высказать идею о ведущей роли именно кровососущих насекомых в передаче возбудителей паразитарных тифов. В конце 19 – го века, а также в первые годы XX столетия гипотезы о передаче патогенного начала членистоногими получают научное обоснование путем целенаправленно осуществленных тщательно подготовленных экспериментов, подтвержденных исследованиями Мансона, Смита, Брюса и Росса. Качественно новый и принципиально важный этап эволюции трансмиссивной теории связан с открытием Е.Н. Павловским в 1939 – 1940 гг. феномена природной очаговости ТЗ и созданием учения о природно – очаговых заболеваниях человека и животных.

На сегодняшний день группа ТЗ включает в себя более 200 нозологических форм, вызываемых вирусами, бактериями, простейшими и гельминтами, которые принято делить на облигатные ТЗ и факультативные ТЗ [3].

К первым (облигатным) ТЗ принято относить желтую лихорадку, эпидемический сыпной тиф, филяриозы, лейшманиозы, малярия, сонная болезнь [4, 5].

Циркуляция в этой эпидемической цепочке облигатных ТЗ осуществляется по четко задаваемой схеме: донор – переносчик – реципиент.

Среди факультативных ТЗ эксперты называют чаще всего такие болезни, при которых инфицирование осуществляется не только при участии живых переносчиков. Возможно заражение факультативными ТЗ и аэрогенным путем, а также через воду, пищевые продукты и непосредственные контакты (разделывание туш убитых животных, работа на зверофермах, мясокомбинатах и т.д.) [4, 5].

Самой смертоносной трансмиссивной болезнью остаётся малярия, уносящая ежегодно сотни тысяч человеческих жизней (в 2010 г. она привела, по данным ВОЗ, к смерти 660 тысяч человек).

Нельзя не сказать и о некоторых иных важных факторах, актуализирующих проблему ТЗ в XXI веке. Прежде всего следует подчеркнуть необычайную склонность современного человека к перемещению по всему миру. Подсчитано, что не менее 2 млрд. жителей планеты ежегодно осуществляют различные поездки с туристическими и экскурсионными целями, для осуществления гуманитарных миссий, в связи с глобализацией производства или вследствие миграции в поисках лучшей доли, а также более высокооплачиваемой работы. В связи с этими обстоятельствами, а также вследствие локальных вооруженных конфликтов, религиозных и расовых столкновений, иных обстоятельств миграция больших потоков людей постоянно возрастает, что приводит к увеличению риска развития различных неблагоприятных ситуаций, связанных с инфицированием микроорганизмами и укусами переносчиков большого числа трансмиссивных болезней, существовавших ранее только в определенных эндемичных климато – географических ареалах. В связи с вышеизложенным, интенсивное развитие должна получать тропическая медицина – раздел медицинской науки и прикладного знания, изучающий широкий круг заболеваний, имеющих неравномерное распространение во всем мире и представляющих собой довольно сложную проблему для контроля в тропических и субтропических регионах. Тем не менее осязаемая часть инфекционных и паразитарных болезней, классифицируемых как «Тропические болезни, является актуальной и для стран, расположенных в умеренных и даже относительно холодных климатических зонах (малярия, нематодозы и т.д.) [4]. Многие из этих заболеваний находятся под контролем или даже ликвидированы в развитых цивилизованных странах благодаря улучшению санитарно – гигиенических условий проживания и питания. В связи с тем, что климат сейчас не рассматривается в качестве доминирующей причины эндемичности упомянутых заболеваний в тропических регионах мира, все чаще начинают говорить о переименовании данного раздела медицины в «географическую медицину» или «медицину третьего мира».

Для более основательного и глубокого анализа современного состояния проблемы трансмиссивных болезней обратимся к классификациям инфекционных заболеваний, используемых широко в клинической практике [2]. Этиологическая классификация инфекционных болезней, предложенная акад. Н.Д. Ющуком и проф. Ю.Г. Венгеровым (2012), весь обширнейший массив заразных нозологических единиц предлагает разделить на [3]:

а) бактериозы (с включением в эту группу любой инфекционной патологии бактериального генеза, в том числе и хламидиозы, риккетсиозы и микоплазмозы, особенно интенсивно изучаемы в последние десятилетия);

б) вирусные инфекционные заболевания;

в) прионовые болезни человека и животных (относительно новую группу инфекций с тяжелыми нейродегенеративными проявлениями);

г) протозойные инфекции (протозоозы);

д) микотические инфекции (микозы);

е) гельминтозы.

Практически в каждой из перечисленных групп выделяют антропонозы (резервуар и источник заразного начала – человек); зоонозы (резервуар и источник инфекции – животные, однако люди также восприимчивы к этим заболеваниям); сапронозы.

При ТЗ, как правило, переносчиками служат насекомые, связанные с существованием естественных природных очагов инфекции, сохраняющих актуальность и в настоящее время, несмотря на достижения эпидемиологической науки. Наибольшее распространение на территории Украины имеют иксодовый клещевой боррелиоз (болезнь Лайма) и клещевой энцефалит. В последнее время к трансмиссивным болезням стали относить и группу прионовых заболеваний людей и животных, представляющих собой трансмиссивные нейродегенеративные патологические состояния с длительными (годы) инкубационными периодами и быстрым прогрессированием с момента клинического дебюта заболевания. Прионовые (прионные) инфекции входят в группу так называемых инфекционных заболеваний с развитием неуклонно прогрессирующих поражений центральной нервной системы воспалительного характера, приводящих к смертельному исходу, несмотря на предпринимаемые меры самой современной интенсивной комплексной терапии. Накопление информационной базы данных относительно медленных инфекций эндемического характера (куру, или «хохочущая смерть») или убиквитарных (подострый склерозирующий панэнцефалит, болезнь Крейтцфельда – Якоба, фатальная семейная бессонница и др.) может способствовать успешной разработке эффективных способов предупреждения и лечения этой пока все еще неконтролируемой патологии. Особую категорию представляют трансмиссивные спонгиозные энцефалопатии, являющиеся уникальными заболеваниями, способными быть одновременно и наследственными и инфекционными. Трансмиссивный механизм заражения способен реализовываться алиментарным, гематогенным путем или при трансплантации органов и тканей. Наследственный путь передачи реализуется по аутосомно – доминантному типу в соответствии с законами Менделя.

Актуальности многогранной проблеме ТЗ в Украине прибавляет помимо всего прочего увеличение числа завозных случаев трансмиссивной патологии из стран ближнего и дальнего зарубежья, а также данные европейских фенологических наблюдений, свидетельствующие о тенденции к более раннему вылету и более раннему созреванию тех или иных видов живых переносчиков; имеют значение и информационные материалы о том, что широкое распространение домашних животных с отсутствием стройной системы дегельминтизации зараженных особей способствует тому, что такое заболевание как, например, дирофиляриоз вследствие недостаточной информированности медицинских работников может проходить под различными диагнозами непаразитарного генеза у терапевтов, дерматологов, семейных врачей и других специалистов [6].

Что касается такого важного раздела, как тропическая медицина, имеющего самое непосредственное отношение к проблеме трансмиссивной патологии, то ощутимые усилия национальных органов и служб здравоохранения, коллективов исследователей во многих государствах, международных неправительственных организаций в настоящее время направлены на активное выполнение Специальной программы ВОЗ по тропической патологии, именуемой TDR. Благодаря усилий ученых и деятелей прикладной медицинской практики удалось достигнуть определенных успехов в борьбе с африканским трипаносомозом, филяриозами, лепрой. Остаются пока еще не до конца решенными проблемы наиболее распространенных заболеваний – малярии, лейшманиозов и шистосомозов.

На занятиях со студентами – иностранцами из Африки, Азии и других регионов мира, обучающимися в Луганском государственном медицинском университете на кафедре инфекционных болезней с эпидемиологии (зав. кафедрой д.мед.н., проф. Терёшин В.А.) мы делаем основной упор именно на этих трех тяжело протекающих заболеваниях, имеющих многочисленный клинико – этиологические формы. При изучении данных вопросов мы даем возможность обучающимся познакомиться с подробной информацией относительно эпидемиологических особенностей, характеристикой клинической картины патологии, принципами и методами верификации диагноза, новейших средств терапии и профилактики.

Повышенное внимание уделяется на занятиях и вирусным болезням (от колорадской клещевой лихорадки до подострого склерозирующего панэнцефалита), а также хламидиозам, риккетсиозам, бактериальным инфекциям (от чумы до лепры), протозойным болезням (от амебиоза до трипаносомозов), гельминтозам и микозам.

7 апреля 2014 г. преподаватели кафедры принимали активное участие в научно – практической конференции вуза, проходившей в этой Международный День здоровья, под лозунгом помощи лицам с трансмиссивными болезнями.

ЛИТЕРАТУРА

1. Атлас инфекционных болезней. Под ред. В.И. Лучшева, С.Н. Жарова, В.В. Никифорова. М.: ГЭОТАР – Медиа, 2009. – 224с.
2. Эмонд Р., Роуланд Х., Уэлби Ф. Инфекционные болезни. М.: Практика 1998. – 439с.
3. Шлюссберг Д., Шульман И. Дифференциальная диагностика инфекционных болезней: Практик. рук – во для врачей и студентов. М.: Изд. «БИНОМ», 2000. – 305с.
4. Тропические болезни. Под ред. Е.П. Шуваловой. СПб: «ЭЛБИ – СПб» 2004. – 704с.
5. Manson's Tropical Diseases/20 – th ed. by G.C. Cook. – W.B. Saunders Comp., LTD. London 1998. – 870p.
6. Внутренние болезни по Дэвидсону. Инфекционные и кожные заболевания. Под ред. Н.А. Буна, Н.Р. Колледжа, Б.Р. Уолкера, Дж.А. Хантера М.: ГЭОТАР – Медиа, 2010. – 296с.

Я. А. Соцька,

доктор медичних наук, професор

В. А. Терьошин,

доктор медичних наук, професор

І. О. Шаповалова,

кандидат медичних наук, доцент

С. С. Гуртова,

старший лаборант кафедри,

ДЗ «Луганський державний медичний університет»

ВПЛИВ ЦИТОФЛАВІНУ НА ДЕЯКІ МЕТАБОЛІЧНІ ПОКАЗНИКИ (ПРОСТОГЛАНДИНИ, ЦИКЛІЧНІ НУКЛЕОТИДИ ТА СТАН СИСТЕМИ АНТИОКСИДАНТНОГО ЗАХИСТУ) У ХВОРИХ НА ХРОНІЧНИЙ НЕКАЛЬКУЛЬОЗНИЙ ХОЛЕЦИСТИТ, ПОЄДНАНИЙ З ХРОНІЧНИМ ВІРУСНИМ ГЕПАТИТОМ С З МІНІМАЛЬНИМ СТУПЕНЕМ АКТИВНОСТІ НА ТЛІ ВТОРИННОГО ІМУНОДЕФІЦИТНОГО СТАНУ

Найчастішою патологією гепатобіліарної системи є хронічний некалькульозний холецистит (ХНХ), який діагностується у 55-63% випадків. Більше того, спостерігається тенденція до зростання захворюваності хронічними холециститами і при їх недостатньому лікуванні розвивається ускладнення у вигляді жовчокам'яної хвороби. Жінки страждають на хронічний некалькульозний холецистит у 2-3 рази частіше, ніж чоловіки. У теперішній час у світі та в цілому в Україні також відмічається суттєве зростання числа осіб, які страждають на хронічні гепатити (ХГ), що пов'язують, в першу чергу, з високим рівнем захворюваності на вірусні гепатити, особливо С, які нерідко трансформуються у хронічну форму [1; 13]. Але ж дослідження, проведені за останні десятиріччя в умовах великих промислових регіонів України дозволяють вважати, що поряд з ХГ вірусної етіології, значну питому вагу в хронічній патології печінки має ХНХ. При цьому хронічний вірусний гепатит С (ХВГС) також є досить поширеною хворобою, яка в теперішній час виходить на перше місце в загальній структурі хронічних гепатитів і в значній кількості випадків обумовлює формування цирозу печінки або фіброзу даного органу з несприятливим виходом [1; 2; 3; 13]. Наш клінічний досвід показує, що ХВГС більш, ніж у 95% випадків сполучається з хронічною запальною патологією жовчного міхура (ЖМ), частіше у вигляді ХНХ [3]. При цьому нерідко виникають ситуації, коли в клінічній картині такої коморбідної патології на перший план виступає саме симптоматика загострень ХНХ, які періодично виникають [3]. Наявність такої коморбідної патології в обстежених нами хворих негативно впливає на загальний стан гепатобіліарної системи (ГБС), сприяє виникненню помірно виражених явищ холестазу (так званого

холестатичного компоненту) і тому потребує особливих підходів до лікування. У той же час ХВГС у таких хворих перебігає лише з мінімальною активністю патологічного процесу в печінці: з відносно низькими показниками цитолітичного й (або) холестатичного синдрому.

За останній час суттєва увага дослідників приділяється метаболічним процесам, які регулюють життєдіяльність органів та тканин, зокрема системам простагландинів (ПГ) та циклічних нуклеотидів (ЦН), при чому встановлена патогенетична роль системи ЦН у процесах імунорегуляції [4; 5; 6]. ПГ є імунomodуляторами низки медіаторів імунної системи – інтерлейкінів, монокінів, які виявляють суттєвий вплив на процеси запалення [6]. Встановлений вплив гормонів тимуса, зокрема, тимічного поліпептидного фактору на систему ЦН імункомпетентних клітин [4; 5]. Однак, у доступній літературі практично відсутні дані, щодо вивчення показників системи ПГ та ЦН у хворих на ХНХ, поєднаний з ХВГС на тлі вторинного імунodefіцитного стану (ВІДС).

Існуючі підходи до лікування хворих на ХНХ, поєднаний з ХВГС з малою активністю патологічного процесу у печінці, ще недостатньо удосконалені. За останні роки все більшу увагу дослідників та практичних лікарів привертають можливості використання препаратів, які володіють чітко вираженими мембранопротекторними, детоксикуючими, антиоксидантними та імунomodулюючими ефектами при лікуванні хворих з хронічною патологією печінки та жовчовивідних шляхів [3; 7]. Виходячи з цього для підвищення ефективності проведеного лікування хворих на ХНХ, сполучений з ХВГС з мінімальним ступенем активності патологічного процесу у печінці, на тлі ВІДС, а саме припинення прогресування як ХНХ, так і ХВГС, зниження в подальшому ймовірності їх загострень, а в патогенетичному плані – відновлення біохімічного гомеостазу в цих хворих і досягнення стійкої клінічної ремісії даного коморбідного захворювання ми вважаємо доцільним використання при вказаній поєднаній патології гепатобіліарної системи нового препарату цитофлавіну [8].

Цитофлавін – метаболічний препарат з цитопротекторними властивостями. Препарат стимулює дихання й енергоутворення в клітинах, поліпшує процеси утилізації кисню тканинами, відновлює активність ферментів антиоксидантного захисту. Препарат активує внутрішньоклітинний синтез білка, сприяє утилізації глюкози, жирних кислот і ресинтезу в нейронах γ -аміномасляної кислоти (ГАМК) через шунт Робертса. Внутрішньоклітинна взаємодія нікотинаміду, рибоксину та рибофлавіну мононуклеотиду стимулює утворення важливих ендогенних окислювально-відновних ферментів – флавін аденіннуклеотиду (ФАД) і нікотинамід аденіндінуклеотидфосфат (НАДФ), які відіграють важливу роль в клітинному і тканинному диханні.

Отже сукупність імунomodуючих, детоксикуючих та мембраностабілізуючих властивостей цитофлавіна робить його потужним протизапальним засобом, тобто призначення цитофлавіна до комплексної терапії хворих на ХНХ, поєднаний з ХВГС на тлі ВІДС можна вважати патогенетично обґрунтованим.

Метою нашого дослідження стала оцінка стану системи ПГ класів E_2 та F_{2a} , рівня циклічних нуклеотидів – цАМФ та цГМФ, а також показників антиоксидантної системи у хворих на ХНХ, поєднаний з ХВГС на тлі ВІДС та вивчення динаміки їх змін під впливом проведеного лікування.

Матеріали та методи дослідження. Для реалізації мети дослідження нами було обстежено 78 хворих на ХНХ, поєднаний з ХВГС з мінімальним ступенем активності патологічного процесу в печінці, які були поділені на дві групи – основну (39 пацієнтів) і зіставлення (39 пацієнтів). Діагноз встановлювався експертним шляхом з урахуванням даних анамнезу, результатів клінічного та лабораторного (біохімічного) обстеження, яке характеризувало функціональний стан печінки, а також даних сонографічного дослідження органів черевної порожнини. В усіх обстежених хворих вірусна етіологія ураження печінки була підтверджена за допомогою імунферментного аналізу (ІФА) крові на наявність маркерів гепатитів С. Діагностика імунodefіцитних станів проводилася у відповідності із загальноприйнятими критеріями.

Хворі обох груп отримували підтримуючу інтерферонотерапію віфероном по 1 млн МО в свічках 2 рази на тиждень та індуктор синтезу ендогенного інтерферону – циклоферон по 150 мг (1 пігулці) всередину 2 рази на тиждень, антиоксиданти (аскорбінову кислоту, кверцетин, токо-

феролу ацетат), ентеросорбенти (полісорб, ентеросгель). Крім того, пацієнти основної групи отримували додатково імуноактивний препарат цитофлавін внутрішньовенно краплинно 10 мл в розведенні 0,9% розчину натрію хлориду 2 рази на добу, через 8 – 12 годин протягом 10 днів, потім застосовували по 2 таб. два рази на добу курсом до двох місяців.

Обсяг біохімічного обстеження включав визначення загального білірубину та його фракцій (вільної та зв'язаної), активності амінотрансфераз (АлАТ, АсАТ) з вирахуванням коефіцієнту де Рітіса (АсАТ/АлАТ), екскреторних ферментів (лужна фосфатаза – ЛФ та гамаглутамілтранспептидаза -ГГТП), показників осадкових реакцій (сулемової, тимолової), рівню холестерину та β -ліпопротеїдів, загального білка та білкових фракцій, цукру крові, протромбінового індексу уніфікованими методами. Визначалась також активність лактатдегідрогенази (ЛДГ) і її ізоферментного спектру методом електрофорезу в агарозному гелі за допомогою пристрою ПЕФ-3.

Концентрацію простагландинів (ПГ) – E_2 та $F_{2\alpha}$ в крові хворих вивчали радіоімунним методом з використанням стандартних комерційних наборів виробництва Інституту ізотопів Угорської Академії Наук; циклічних нуклеотидів – цАМФ та цГМФ – з використанням стандартних наборів виробництва фірми «Amersham» (Великобританія).

Стан системи антиоксидантного захисту (АОЗ) оцінювався шляхом визначення активності ферментів – каталази (КТ) [9] і супероксиддисмутази (СОД) [10] спектрофотометрично. Розраховувався інтегральний показник Φ , який характеризує активність системи АОЗ [11].

Статистичну обробку отриманих результатів дослідження здійснювали на персональному комп'ютері Intel Pentium III 800 за допомогою одно- і багатofакторного дисперсійного аналізу (пакети ліцензійних програм Microsoft Office 97, Microsoft Excel Stadia 6.1/prof та Statistica), при цьому враховували основні принципи використання статистичних методів у клінічних випробуваннях [12].

Отримані результати та їх обговорення. У значній кількості обстежених хворих з діагнозом ХНХ, поєднаний з ХВГС з мінімальною активністю на тлі ВІДС відмічався чітко виражений астено-вегетативний синдром. Всі обстежені хворі на дану коморбідну патологію скаржились на слабкість, нездужання, в 96,4% випадків відмічалось підвищення стомленості, в 73,5% – емоційна лабільність, в 87,8% -коливання настрою, в 82,1% – порушення сну, в 70,2% – зниження апетиту, в 52,1% – головний біль. Помірно виражена жовтяниця виявлялась в 29,9% випадків, гіркота у роті – 54,5%, тяжкість в правому підребер'ї – в 67,3% спостережень, потемніння сечі – 49,7%, свербіж шкіри – в 35,6% випадків. У всіх обстежених була виявлена різного ступеня вираженості гепатомегалія, обкладеність язика; в 55,3% випадків – чутливість краю печінки при пальпації, в 46,9% – слабо позитивний симптом Кера.

Біохімічні показники в обстежених хворих характеризувались помірною білірубінемією, гіпертрансфераземією, підвищенням тимолової проби, загальної активності ЛДГ та вмісту фракцій ЛДГ₄₊₅. При цьому привертала увагу значна кількість частоти зустрічання в обстежених хворих на ХНХ, поєднаний з ХВГС на тлі ВІДС клініко-лабораторних ознак синдрому внутрішньопечінкового холестазу (27 осіб, 34,6%). У цих пацієнтів відмічались підвищений рівень холестерину і β -ліпопротеїдів в сироватці крові, значне зростання активності ГГТП і ЛФ. При вивченні стану системи ПГ у 78 пацієнтів з коморбідною патологією встановлено, що у 66 (84,6%) з них мали місце суттєві її зсуви. Так, відмічалось зростання як рівня ПГ E_2 , так і ПГ $F_{2\alpha}$. При цьому концентрація першого з них збільшувалась незначно і вірогідно від норми не відрізнялась, у той час як для ПГ $F_{2\alpha}$ виявлено більш значне зростання його рівня – в 3,0 рази ($P < 0,01$). У результаті дисбалансу даних ПГ значення коефіцієнту ПГ E_2 /ПГ $F_{2\alpha}$ мало чітко виражену тенденцію до зменшення (в середньому в 3,7 рази) внаслідок більш істотного збільшення рівня ПГ класу $F_{2\alpha}$.

У решти 14 (17,9%) пацієнтів з ХНХ, поєднаний з ХВГС на тлі ВІДС не відмічено вірогідної різниці рівня ПГ від норми ($P < 0,05$). Це були хворі з переважанням цитолітичного синдрому. Отже, у переважній більшості обстежених відмічено суттєве зростання ПГ класу $F_{2\alpha}$ і менш значуще – ПГ E_2 , що сприяло підтримці запального процесу в організмі.

При вивченні рівня ЦН у 66 хворих із 78 (84,6%) під час загострення у хворих ХНХ, поєднаний з ХВГС з мінімальною активністю на тлі ВІДС відмічені суттєві порушення. При цьому більших змін зазнала цАМФ, кратність зростання якої склала 2,7 рази ($P < 0,01$) у

порівнянні з нормою, в той час як рівень цГМФ збільшувався в 1,8 рази ($P < 0,05$). Коефіцієнт цАМФ/цГМФ внаслідок такого дисбалансу ЦН мав тенденцію до зростання і дорівнював значенню $3,60 \pm 0,05$, що було в 1,7 рази вище за норму ($P < 0,05$). Можна вважати, що отримані зміни в системі ЦН стосовно їх рівня відображають певного ступеня порушення щодо зрілості лімфоцитів, при цьому зростання вмісту цАМФ може свідчити про наявність хронічної патології, а цГМФ – є індикатором цитолізу гепатоцитів, тобто наявності загострення патологічного процесу.

Індивідуальний аналіз показав, що максимальне зростання ЦН відмічено у хворих з переважанням цитолітичного синдрому під час загострення ХНХ, в той час як при холестатичному синдромі в низці випадків (у 47 осіб, 60,3%) відмічена тенденція до зменшення концентрації цАМФ (в середньому в 1,5 рази), внаслідок чого коефіцієнт цАМФ/цГМФ мав тенденцію до зменшення. Показово, що саме у цих хворих відмічена тенденція до затяжного перебігу загострення ХНХ, а в подальшому – розвитку нестійкої ремісії. Це можна було вважати прогностично несприятливою ознакою щодо прогнозування перебігу у хворих ХНХ, поєднаний з ХВГС на тлі ВІДС.

Дані клінічного та лабораторного обстеження показують, що в основній групі хворих вже протягом перших двох тижнів з моменту початку лікування цитофлавіном зникає більшість клінічних симптомів, які свідчать про загострення захворювання, тоді, як у групі зіставлення для цього вимагається у середньому на 6-7 днів більше. Одночасно з поліпшенням клінічної симптоматики під впливом лікування цитофлавіном відмічається також позитивна динаміка біохімічних показників крові, щодо характеристики функціонального стану печінки (зниження рівня білірубину та активності амінотрансфераз, показників осадкових проб та інш.). Так, при вихідному підвищеному рівні білірубину у хворих основної групи відбувалась його нормалізація, відмічалась чітка тенденція до зниження фракції зв'язаного (прямого) білірубину, що свідчило про поліпшення процесів кон'югації білірубину у паренхімі печінки.

Показово, що в основній групі протягом трьох тижнів практично у всіх обстежених мала місце нормалізація або чітко виражена тенденція до зниження активності амінотрансфераз (АлАТ та АсАТ), що свідчило про зменшення вираженості процесів цитолізу та проникливості мембран гепатоцитів. Рівень тимолової проби, який був вихідно підвищеним, також достовірно знижувався, причому в основній групі з 39 хворих суттєве зниження величини тимолової проби мало місце у 35 (89,7%) обстежених. Це свідчило про тенденцію до відновлення нормального колоїдного стану сироваточних білків, що підтверджувалося також підвищенням альбуміно-глобулінового коефіцієнту у середньому до $1,4 \pm 0,03$ у хворих основної групи, тобто відмічалась практично його нормалізація. Це можна було розцінювати як свідчення щодо поліпшення білково-синтетичної функції печінкової паренхіми.

Відмічено також вплив цитофлавіну на рівень ПГ та ЦН у обстежених хворих на ХНХ, поєднаний з ХВГС на тлі ВІДС. У результаті проведених досліджень, встановлено, що концентрація ПГЕ₂ в обох групах до лікування цитофлавіном (як в основній, так і в групі зіставлення) вірогідно не відрізнялися.

У той же час під впливом лікування цитофлавіном в основній групі відмічено більш виражене зменшення вмісту ПГЕ_{2 α} в результаті чого, коефіцієнт ПГЕ₂/ПГЕ_{2 α} в основній групі підвищився до $1,1 \pm 0,04$, у той час, як у групі зіставлення він був вірогідно зниженим, та складав у середньому $0,62 \pm 0,05$ ($P < 0,05$).

Суттєві розрізнення виявлені також у динаміці ЦН у вказаних двох групах. Дійсно, концентрація цАМФ знизилася в основній групі, у середньому у два рази порівняно з вихідною, у той час у групі зіставлення – тільки в 1,5 рази.

Відповідно до цього, коефіцієнт цАМФ/цГМФ в основній групі зменшився до верхньої границі норми, у той час, як в групі співставлення був вірогідно вище, як за норму, так і за відповідного показника основної групи. Отримані дані свідчать про позитивний вплив цитофлавіну на динаміку ПГ та ЦН у хворих на ХНХ, поєднаний з ХВГС з мінімальним ступенем активності на тлі ВІДС.

Відповідно до суттєвої ролі ПГ та ЦН в регуляції імунних та метаболічних процесів [4-6] слід вважати, що вплив цитофлавіну на їх концентрацію буде сприяти досягненню клініко-біохімічної ремісії при такій коморбідній патології.

Було відмічено тенденцію щодо підвищення активності ферментів системи АОЗ при їх вихідному зниженому рівні – КТ і СОД. При цьому сумарно в основній групі хворих активність обох ферментів антиоксидантного захисту досягала нижньої межі норми.

У групі зіставлення відмічена лише незначна тенденція до підвищення активності КТ, яка мала місце у 8 (20,5%) хворих, у той час як у решти активність даного ферменту залишалась істотно зниженою. Активність СОД дещо підвищувалась у групі зіставлення у порівнянні з вихідним зниженим рівнем у 12 (30,8%) хворих. У решти 34 (87,2%) групи зіставлення активність СОД залишалась істотно зниженою, що свідчило про збереження пригнічення системи АОЗ. Дане положення документувалось і динамікою інтегрального коефіцієнту Ф. В основній групі кратність зростання цього показника склала наприкінці другого тижня від початку лікування 5,3, у групі зіставлення – лише 1,9.

Дійсно, при дослідженні показників системи АОЗ через 1 міс після виписки або завершення амбулаторного лікування відмічена тенденція до нормалізації активності КТ в основній групі. Активність СОД також підвищилась, досягаючи в основній групі нижньої межі норми.

Висновки.

1. Таким чином, отримані дані свідчать про чітко виражений позитивний вплив цитофлавіну на клінічний перебіг хвороби у пацієнтів на ХНХ, поєднаний з ХВГС з мінімальним ступенем активності на тлі ВІДС, що проявлявся суттєвим поліпшенням самопочуття пацієнтів, прискоренням ліквідації клінічної симптоматики захворювання, покращенням біохімічних та імунологічних показників.

2. Динамічне обстеження показало стійкість та тривалість збереження досягнутої клініко-біохімічної ремісії та переваги запропонованого засобу лікування порівняно із загальноприйнятими. Можна вважати, що призначення цитофлавіну сприяє стабілізації патологічного процесу у хворих з патологією ГБС, скороченню термінів лікування та продовженню тривалості періоду ремісії захворювання.

3. Відмічено позитивний вплив цитофлавіну на показники ПГ та ЦН у хворих на ХНХ, поєднаний з ХВГС на тлі ВІДС, що сприяло тенденції до нормалізації коефіцієнтів ПГЕ₂/ПГФ_{2α} та цАМФ/цГМФ.

4. Таким чином, застосування цитофлавіну у комплексній терапії хворих на ХНХ, поєднаний з ХВГС на тлі ВІДС можна вважати доцільним та патогенетично виправданим та рекомендувати до використання в клінічній практиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабак О. Я. Хронические гепатиты. – Блиц-Принт АО «Изд-во «Блщ-Информ», Киев. – 1999. – 208 с.
2. Фролов В.М., Романюк Б.П., Петруня А.М. Токсические и медикаментозные поражения печени и их лечение. – Луганск: Изд-во ЛГМУ, 1994. – 108 с.
3. П.Шерлок Ш., Дули Дж. Заболевания печени и желчных путей.: Пер. с англ./ Под ред. З.А.Апросиной, Н.А.Мухина – М.: Гэотар Медицина. – 1999. – 864с.
4. Бирюков А. В., Стенина М.А., Скрыпник А.Ю., Череев А.Н. Роль системъ, циклических нуклеотидов в иммунорегуляторных процессах и методические подходы к её изучению при оценке иммунного статуса человека //Лаборат. дело. – 1985. – № 1. – С. 29-35.
5. Болотников И. А., Михлиева В.С. Роль циклических нуклеотидов в регуляции иммунологических функций организма // Вопросы теоритической и клинической иммунологии: Сб. науч. трудов. – Петрозаводск. – 1985. – С. 127-133.
6. Варфоломеев С. Д., Мевх Л. Г. Простагландины – молекулярные биорегуляторы. М.: Изд-во МГУ, 1985. – 307 с.
7. Подымова С. Д. Болезни печени. Руководство для врачей. – 3-е изд. – М.: Медицина, 1998. -704с.
8. Цитофлавин: инструкция по клиническому применению/Утверждена с 24.05.2013 по 24.05.2018гг. Приказом МЗ Украины № УА/5449/02/01.
9. Королюк М.А., Иванова Л. И., Майорова И. Г., Токарев В.Е. Метод определения активности каталазы//Лаборат. дело. 1988.-№ 1.-С. 16-18.

10. Поберезкина Н.Б., О стекая Л.Ф. Биологическая роль супероксиддисмутазы / Укр. биохим. журн. – 1989. – Т. 61, № 2. С. 14-27.
11. Чевари С., Андеял Т., Штрэнгер Я. Определение антиоксидантных параметров крови и их диагностическое значение в пожилом возрасте // Лаборат. дело. – 1991. – № 10. – С. 9-12
12. Лапач С.Н. Основные принципы применения статистических методов в клинических испытаниях / С.Н. Лапач, А.В. Чубенко, П.Н. Бабич. – Киев: Морион, 2002. – 160 с.
13. Макаренко В. Г., Терешин В. А., Декалюк И. В. Иммунологические, цитогенетические нарушения и состояние микрогемодинамики у больных с хронической патологией печени // Проблеми екологічної та медичної генетики і клінічної імунології: Зб. наук праць. – Київ-Луганськ-Харків, 1999. -Вип. 2(22). – С. 162-169.

***В. О. Терьошин,**
доктор медичних наук, професор
Я. А. Соцька,
доктор медичних наук, професор
О. В. Круглова,
кандидат медичних наук, доцент
Я. Л. Юган,
асистент кафедри,*

ДЗ «Луганський державний медичний університет»

ВПЛИВ ЛІКОПІДУ НА ПОКАЗНИКИ КЛІТИННОЇ ЛАНКИ ІМУНІТЕТУ У ХВОРИХ НА НЕАЛКОГОЛЬНИЙ СТЕАТОГЕПАТИТ, ПОЄДНАНИЙ З ХРОНІЧНИМ БЕЗКАМ'ЯНИМ ХОЛЕЦИСТИТОМ В КОМПЛЕКСІ МЕДИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

В теперішній час все більшу увагу дослідників надається вивченню патогенезу та розробці раціональних підходів до лікування такої досить розповсюджені в теперішній час хвороби, яким є хронічний неалкогольний стеатогепатит (НАСГ) [1; 4]. Встановлено, що у економічно розвинутих країнах світу НАСГ займає друге місце по частоті розповсюдженості серед хворих на хронічну патологію печінки після хронічних вірусних гепатитів В та С [16; 19], причому його питома вага стосовно усіх уражень печінки має тенденцію до неухильного зростання [6; 13; 17]. За даними сучасних досліджень виявлено, що імунні порушення займають досить важливе місце в патогенезі даної нозоформи [5, с. 46]. НАСГ в клінічному плані досить часто супроводжується запальною патологією з боку жовчовивідних шляхів, та, поперед усього, хронічним безкам'яним холециститом (ХБХ) [2, с. 126]. Відомо, що в патогенезі загострень ХБХ також, як і НАСГ, значну роль грають імунні порушення [3, с. 72], при цьому вважають, що при сполученій патології ГБС, зокрема НАСГ у поєднанні з ХБХ, можлива сумація та навіть взаємне потенціювання негативних механізмів патогенезу обох захворювань [12, с. 4]. Тому при розробці раціональних підходів до медичній реабілітації хворих на НАСГ у сполученні з ХБХ, потрібно застосування препаратів, які сприяють нормалізації імунного гомеостазу організму [18, с. 4111].

В цьому плані нашу увагу привернув сучасний імуноактивний препарат лікопід, який поряд з імуномодулюючою активністю оказує також чітко виражену антиоксидатну, мембраностабілізуючу та детоксикуючу дію. Препарат стимулює функціональну (бактерицидну, цитотоксичну) активність фагоцитів (нейтрофілів, макрофагів), посилює проліферацію Т– і В-лімфоцитів, підвищує синтез специфічних антитіл. Фармакологічна дія здійснюється за допомогою посилення вироблення інтерлейкінів (інтерлейкіну-1, інтерлейкіну-6, інтерлейкіну-12), фактора некрозу пухлин-альфа, гамма-інтерферону. Препарат підвищує активність природних кілерних клітин [9].

Раніше нами вже був встановлений позитивний вплив лікопіду на динаміку показників циркулюючих імунних комплексів при низці сполучених хвороб гастроентерологічного профілю [15, с. 16]. Однак залишається невідомим можливий вплив лікопіду на показники клітинної ланки імунітету у хворих з коморбідною патологією печінки та жовчного міхура (ЖМ). Тому ми вважали доцільним та перспективним проаналізувати вплив лікопіду на стан клітинної ланки імунітету у хворих на НАСГ, поєднаний з ХБХ в комплексі медичній реабілітації.

Метою роботи було вивчення впливу імуноактивного препарату лікопиду на показники клітинної ланки імунітету у хворих на неалкогольний стеатогепатит, поєднаний із хронічним безкам'яним холециститом в комплексі медичній реабілітації.

Матеріали та методи. Під наглядом знаходилося 112 хворих з хронічною патологією ГБС у вигляді НАСГ, сполученого з ХБХ. Серед обстежених хворих з діагнозом НАСГ, сполученим з ХБХ, було 43 чоловіка (38,4%) та 69 жінок (61,6%), віком від 36 до 49 років. Для реалізації мети дослідження стосовно впливу лікопиду на імунологічні та біохімічні показники було сформовано дві групи, рандомізовані за віком, статтю пацієнтів, вираженістю НАСГ та частотою загострень ХБХ за останній рік – основна (60 осіб) та зіставлення (52 особи). Діагнози НАСГ та ХБХ було встановлено у відповідності до Наказу МОЗ України № 271 (2005 р.) [10, с. 45], а також стандартизованих протоколів діагностики та лікування хвороб органів травлення на підставі даних анамнезу, клінічного та інструментального (УЗД органів черевної порожнини) обстеження з обов'язковим урахуванням даних загальноприйнятих біохімічних показників, які характеризують функціональний стан печінки [11, с. 56]. Хронічний патологічний процес у печінці та ЖМ на момент початку обстеження хворих, які знаходилися під наглядом, був переважно у фазі помірною загострення або нестійкої ремісії.

Обстежені хворі обох груп отримували загальноприйнятий комплекс медичній реабілітації НАСГ та ХБХ з призначенням гепатозахисних (есенціале Н, карсил), жовчогінних (алохол, холосас), спазмолітичних (папаверин, но-шпа) засобів. В основній групі, крім того, додатково використовували імуноактивний препарат лікопід по 1 таблетці (1 мг) 3 рази на день після їжі 20 днів поспіль.

Обсяг імунологічного дослідження включав визначення абсолютної та відносної кількості Т- (CD3+), В-лімфоцитів (CD22+), субпопуляцій Т-хелперів/індукторів (CD4+) та Т-супресорів/кілерів (CD8+) у цитотоксичному тесті [14, с. 71] з моноклональними антитілами (МКАТ). У роботі використовувалися комерційні МКАТ класів CD3+, CD4+, CD8+ і CD22+ НВЦ «МедБіоСпектр» (РФ – Москва). Функціональну активність Т-клітин оцінювали в реакції бласттрансформації лімфоцитів (РБТЛ) з використанням мікрометоду [7, с. 76].

Статистичну обробку отриманих результатів дослідження здійснювали на персональному комп'ютері Intel Pentium Core 2 Duo 2,33 GHz методом одно- і багатофакторного дисперсійного аналізу (пакети ліцензійних програм Microsoft Office 2007, Microsoft Excel Stadia 6.1/prof та Statistica 6,0), при цьому враховували основні принципи використання статистичних методів у клінічних випробуваннях лікарських препаратів [8, с. 160].

Результати та їх обговорення. При дослідженні показників клітинної ланки імунітету у хворих на НАСГ, поєднаний з ХБХ, встановлено, що до початку медичної реабілітації принципово виявлені зсуви в більшості випадків характеризувались наявністю Т-лімфопенії різного ступеня вираженості та дисбалансу субпопуляційного складу Т-лімфоцитів, який переважно полягав у суттєвому зменшенні кількості циркулюючих CD4+-клітин на тлі незначного зниження також числа Т-супресорів/кілерів (CD8+-лімфоцити), чому імунорегуляторний індекс CD4/CD8 у більшості обстежених був вірогідно зменшений ($P < 0,01$). Вміст В-клітин (CD22+) у крові хворих, які знаходилися під наглядом, був переважно біля нижньої межі норми в обох обстежених групах (табл. 1).

Таблиця 1
Показники клітинної ланки імунітету у хворих на НАСГ, сполучений з ХБХ, до початку медичної реабілітації (M±m)

Лабораторні показники	Норма	Групи обстежених хворих		P
		основна (n=60)	зіставлення (n=52)	
CD3+, %	69,3±1,6	50,5±1,2*	51,5±1,1*	>0,1
Г/л	1,3±0,03	0,81±0,02**	0,82±0,02**	>0,1
CD4+, %	45,3±1,2	34,8±0,8**	35,2±0,6*	>0,1

Г/л	0,85±0,02	0,56±0,01**	0,56±0,01**	>0,1
CD8+, %	22,1±0,77	20,3±0,6	20,9±0,8	>0,05
Г/л	0,42±0,02	0,32±0,01*	0,33±0,01*	>0,1
CD4/CD8	2,05±0,06	1,71±0,03**	1,68±0,04**	>0,1
CD22+, %	21,6±0,9	20,5±0,8	21,1±0,8	>0,05
Г/л	0,41±0,02	0,33±0,01	0,34±0,01	>0,05
РБТЛ, %	65,5±2,2	39,5±2,0***	40,0±2,1***	>0,05

*Примітка: ймовірність різниці відносно норми * – при $P < 0,05$, ** – $P < 0,01$, *** – $P < 0,001$; стовпчику P – ймовірність різниці між показниками в основній групі та групі зіставлення.*

Дійсно, з таблиці 1 видно, що зсуви з боку показників клітинної ланки імунітету у хворих на НАСГ, сполучений з ХБХ, характеризувалися зниженням загальної кількості циркулюючих у периферійній крові лімфоцитів з фенотипом CD3+ – в абсолютному вирахованні в середньому до $(0,81 \pm 0,02) \cdot 10^9$ /л у хворих основної групи та до $(0,82 \pm 0,02) \cdot 10^9$ /л у пацієнтів групи зіставлення при нормі $(1,3 \pm 0,03) \cdot 10^9$ /л, що було менш за нормальні значення у середньому в 1,6 разів у хворих основної групи ($P < 0,01$) та в 1,58 рази – у хворих групи зіставлення ($P < 0,01$). У відносному вирахованні кількість циркулюючих клітин з фенотипом CD3+ складала у осіб основної групи $(50,5 \pm 1,2)\%$, що було менш норми у середньому в 1,37 рази ($P < 0,05$), та $(51,5 \pm 1,1)\%$ – у обстежених групи зіставлення – відповідно в 1,35 рази нижче показника норми ($P < 0,05$). При цьому абсолютна кількість CD4-клітин складала у обох групах (основній та зіставлення) $(0,56 \pm 0,01) \cdot 10^9$ /л, що було менш нормальних значень цього показника в середньому в 1,56 рази ($P < 0,01$). Відносна кількість Т-лімфоцитів з фенотипом CD4+ складала $(34,8 \pm 0,8)\%$ в основній групі, що було менш нормальних значень в середньому в 1,3 рази ($P < 0,01$) та $(35,2 \pm 0,6)\%$ – у групі зіставлення, що було нижче норми у 1,29 рази ($P < 0,01$).

Кількість Т-клітин з фенотипом CD8+ у хворих основної групи до початку медичної реабілітації була знижена в середньому в 1,3 рази в абсолютному вирахованні та складала $(0,32 \pm 0,01) \cdot 10^9$ /л ($P < 0,05$), у відносному – в 1,1 рази – до $(20,3 \pm 0,6)\%$; $P < 0,05$. У пацієнтів, хворих на НАСГ, сполучений з ХБХ, групи зіставлення кількість Т-супресорів/кілерів (CD8+) у абсолютному вирахованні була нижче норми у середньому в 1,27 рази та дорівнювала $(0,33 \pm 0,01) \cdot 10^9$ /л ($P < 0,05$), у відносному – в 1,06 рази, тобто до $(20,9 \pm 0,8)\%$; $P > 0,05$. Імунорегуляторний індекс CD4/CD8 у обстежених пацієнтів, хворих на НАСГ, сполучений з ХБХ, мав чітку тенденцію до зниження, складаючи у середньому $1,71 \pm 0,03$ в основній групі, що було менш норми у 1,2 рази ($P > 0,05$) та $1,68 \pm 0,04$ – в групі зіставлення, що було нижче норми – у 1,22 рази (при нормі $2,05 \pm 0,06$; $P < 0,05$). Кількість циркулюючих клітин з фенотипом CD22+ була біля нижньої межі норми – у відносному вирахованні в основній групі – $(20,5 \pm 0,8)\%$, у абсолютному – $(0,33 \pm 0,01) \cdot 10^9$ /л; у хворих з групи зіставлення – $(21,1 \pm 0,8)\%$ та $(0,34 \pm 0,01) \cdot 10^9$ /л відповідно ($P > 0,05$). Слід підкреслити, що до початку медичної реабілітації вірогідної різниці між вивченими кількісними показниками клітинної ланки імунітету в основній групі та групі зіставлення хворих із сполученою патологією ГБС встановлено не було, що свідчить про ідентичність цих двох груп обстежених пацієнтів.

При визначенні показників клітинного імунітету, окрім кількісної оцінки вмісту основних популяцій та субпопуляцій Т- і В-лімфоцитів, була проаналізована також функціональна активність Т-клітин. Показник РБТЛ, стимульованої ФГА, який відображає функціональну активність Т-лімфоцитів, до початку медичної реабілітації в основній групі обстежених хворих був в середньому в 1,66 рази нижче норми $(39,5 \pm 2,0\%)$; $P < 0,001$) та в групі зіставлення – в 1,64 рази знижений стосовно норми $(40,0 \pm 2,1\%)$; $P < 0,001$) при нормальних значеннях цього показника, які складала $(65,5 \pm 2,2)\%$. Таким чином, практично у всіх хворих на НАСГ, сполучений з ХБХ, до початку медичної реабілітації виявлялися ознаки вторинного імунодефіцитного стану, переважно за відносним супресорним варіантом, оскільки превалювало зниження кількості циркулюючих Т-клітин с фенотипом CD4+, які володіють переважно хелперною активністю.

При повторному імунологічному обстеженні після завершення медичної реабілітації обстежених пацієнтів було встановлено, що в основній групі хворих на НАСГ, сполучений з ХБХ, в більшості випадків відмічалася нормалізація вивчених імунологічних показників, в той час як у пацієнтів групи зіставлення, незважаючи на деяку позитивну динаміку, повної нормалізації показників клітинної ланки імунітету все ж таки не відзначалося (табл. 2).

Таблиця 2

Показники клітинної ланки імунітету у хворих на НАСГ, сполучений з ХБХ, після завершення медичної реабілітації (M±m)

Лабораторні показники	Норма	Групи обстежених хворих		P
		основна (n=60)	зіставлення (n=52)	
CD3+, % Г/л	69,3±1,6	68,5±2,1	54,9±1,8*	<0,05
	1,3±0,03	1,23±0,04	0,93±0,3*	<0,05
CD4+, % Г/л	45,3±1,2	43,5±1,6	37,5±1,3*	<0,05
	0,85±0,02	0,78±0,03	0,64±0,02*	<0,05
CD8+, % Г/л	22,1±0,77	22,9±1,0	21,8±0,6	>0,1
	0,42±0,02	0,41±0,02	0,37±0,01	>0,05
CD4/CD8	2,05±0,06	1,9±0,03	1,78±0,04	<0,05
CD22+, % Г/л	21,6±0,9	21,5±0,8	21,3±0,9	>0,1
	0,41±0,02	0,39±0,01	0,36±0,02	>0,05
РБТЛ, %	65,5±2,2	61,1±1,8	50,5±1,6	<0,05

Як свідчать дані, наведені в таблиці 2, кратність зростання рівня загальної популяції Т-лімфоцитів в абсолютному вирахованні в ході медичної реабілітації хворих на НАСГ, сполучений з ХБХ, основної групи, які отримували лікопід, складала 1,36 рази та кількість CD3+-лімфоцитів в цей період обстеження досягла $(1,23 \pm 0,04) \cdot 10^9/\text{л}$, в той час як в групі зіставлення – лише 1,07 рази, при вмісті, що дорівнював $(0,93 \pm 0,3) \cdot 10^9/\text{л}$ та при цьому був менш норми в середньому в 1,39 рази ($P < 0,05$). Поряд з чіткою тенденцією до ліквідації Т-лімфопенії, при застосуванні лікопиду було відмічено істотне зростання кількості циркулюючих лімфоцитів з фенотипом CD4+. Встановлено, що на момент завершення медичної реабілітації число CD4+ у більшості пацієнтів основної групи практично нормалізувалося, при цьому їхня абсолютна кількість в ході медичної реабілітації підвищилася в 1,39 рази та складала $(0,78 \pm 0,03) \cdot 10^9/\text{л}$ у відносному вирахованні зросла в 1,25 рази та досягла $(43,5 \pm 1,6)\%$, що вірогідно від норми не відрізнялося ($P < 0,05$). У пацієнтів зі сполученою хронічною патологією ГБС групи зіставлення, кратність підвищення рівня CD4+-лімфоцитів була суттєво меншою, а саме у абсолютному вирахованні – в 1,15 рази; тому на момент завершення медичної реабілітації абсолютна кількість CD4+-клітин складала в цієї групі $(0,64 \pm 0,02) \cdot 10^9/\text{л}$, що було менш норми в середньому в 1,3 рази ($P < 0,05$). Кратність збільшення відносної кількості CD4+-лімфоцитів у хворих групи зіставлення складала лише 1,1 рази, та після завершення медичної реабілітації їхній рівень дорівнював $(37,5 \pm 1,3)\%$, що було нижче норми в середньому в 1,32 рази ($P < 0,05$). Число клітин з фенотипом CD8+ у хворих основної групи на момент завершення медичної реабілітації із застосуванням лікопиду складало $(0,41 \pm 0,02) \cdot 10^9/\text{л}$, при кількості CD8+-клітин у групі зіставлення $(0,37 \pm 0,01) \cdot 10^9/\text{л}$, в абсолютному та $(22,9 \pm 1,0)\%$ у групі зіставлення – $(21,8 \pm 0,6)\%$ – у відносному вирахованні, що в обох групах вірогідно не відрізнялося від норми ($P > 0,05$). Імунорегуляторний індекс CD4/CD8 у хворих основної групи, які отримували лікопід, в динаміці медичної реабілітації збільшився та досягав значення $1,9 \pm 0,03$, що відповідало нормі ($P < 0,05$), тоді як у групі зіставлення значення даного індексу зростало менш значно та досягало лише $1,72 \pm 0,04$, що було в середньому в 1,2 рази менш показника норми ($P < 0,05$). Показник РБТЛ з ФГА у хворих основної групи в ході медичної реабілітації підвищився в середньому в 1,56 рази та складав $(61,1 \pm 1,8)\%$, в той час як в групі зіставлення, цей показник підвищився лише в 1,26 рази та дорівнював $(50,0 \pm 1,6)\%$, що було нижче відповідного значення норми в середньому в 1,3 рази ($P < 0,05$).

В клінічному плані після завершення основного курсу медичної реабілітації із застосуванням імуноактивного препарату лікопиду у 50 (83,3%) хворих основної групи була досягнута пов-

ноцінна клініко-біохімічна ремісія НАСГ, поєданого з ХНХ, суттєве покращення клініко-біохімічних показників мало місце у 7 (11,4%) хворих, та лише у 3 (5,0%) осіб отриманий ефект був недостатнім, оскільки в них зберігалися клініко-біохімічні ознаки загострення сполученої хронічної патології ГБС. У хворих групи зіставлення відмічалася менш виражена позитивна динаміка. При цьому повна нормалізація вивчених клініко-біохімічних показників мала місце лише у 19 (36,5%) хворих групи зіставлення, тобто в 2,3 рази менш, ніж у пацієнтів основної групи ($P < 0,05$). Таким чином, отримані дані свідчать про недостатню ефективність лише загальноприйнятої медичної реабілітації у хворих на НАСГ у сполученні з ХБХ, оскільки у частини обстежених пацієнтів групи зіставлення залишалися скарги на загальну слабкість, нездужання, зниження емоційного тону, зберігалася субіктеричність склер, тяжкість в правому підребір'ї, а також зміни біохімічних показників, які характеризують функціональний стан печінки, що свідчить про збереження загострення або нестійку ремісію хронічного патологічного процесу у ГБС.

Отже, одержані нами дані дозволяють вважати, що застосування імуноактивного препарату лікопиду в комплексі медичної реабілітації хворих на НАСГ, поєднаний з ХБХ, має чітко виражені переваги в порівнянні із загальноприйнятою терапією, оскільки дозволяє істотно збільшити частоту ліквідації симптоматики загострення НАСГ та ХБХ, і тим самим сприяє досягненню клінічної ремісії захворювання, а також обумовлює нормалізацію у переважній більшості пацієнтів показників клітинної ланки імунітету. Отримані результати дозволяють вважати, що включення імуноактивного препарату лікопиду до комплексу медичної реабілітації при НАСГ, сполученому з ХБХ, патогенетично обґрунтоване та клінічно доцільне, що дозволяє рекомендувати застосування даного препарату в комплексній терапії хворих із вказаною хронічною сполученою патологією ГБС.

Висновки.

1. До початку медичної реабілітації у хворих на НАСГ, поєднаний з ХБХ, відмічалися вірогідні порушення з боку показників клітинної ланки імунітету, що характеризувались наявністю Т-лімфопенії різного ступеня вираженості, дисбалансу субпопуляційного складу Т-лімфоцитів, який переважно полягав у суттєвому зменшенні числа CD4⁺-клітин на фоні помірного зниження кількості лімфоцитів з фенотипом CD8⁺, у зв'язку з чим імунорегуляторний індекс CD4/CD8 у більшості випадків був достовірно зменшений. За даними РБТЛ з ФГА у обстежених хворих з коморбідною патологією ГБС мало місце суттєве зниження функціональної активності Т-клітин.

2. Встановлено, що застосування імуноактивного препарату лікопиду у комплексі медичної реабілітації хворих на НАСГ, сполученого з ХБХ, сприяє відновленню імунологічного гомеостазу, а саме ліквідації Т-лімфопенії, нормалізації субпопуляційного складу Т-лімфоцитів та імунорегуляторного індексу CD4/CD8, забезпечує підвищення функціональної активності Т-клітин, що свідчить про покращення імунологічних показників, які характеризують клітинну ланку імунної відповіді.

3. У групі зіставлення, яка отримувала лише загальноприйнятий курс медичної реабілітації, позитивна динаміка вивчених імунологічних та біохімічних показників була менш виражена, тому на момент завершення медичної реабілітації у більшості хворих цієї групи вони вірогідно відрізнялися як від нормальних значень, так і відносно відповідних показників у пацієнтів основної групи, які отримували лікопід. Отже, загальноприйнятий курс медичної реабілітації загострення НАСГ та ХБХ не забезпечує повного відновлення імунного та метаболічного гомеостазу у хворих з даною коморбідною патологією ГБС.

4. Оскільки поряд з відновленням показників клітинної ланки імунітету, застосування лікопиду забезпечує також досягнення стійкої клінічної ремісії сполученої патології ГБС у вигляді НАСГ, поєданого з ХНХ, можна вважати патогенетично обґрунтованим, доцільним та клінічно перспективним використання сучасного імуноактивного препарату лікопиду в комплексі медичної реабілітації хворих на НАСГ, сполучений із ХБХ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабак О.Я. Причины и метаболические последствия неалкогольной жировой болезни печени / О.Я. Бабак // Сучасна гастроентерологія. – 2010. – № 4 (54). – С. 8-16.
2. Болотовский Г.В. Холецистит и другие болезни желчного пузыря / Г.В. Болотовский. – СПб.: Омега, 2007. – 156 с.

3. Гнатюк М.С. Локальні імунні реакції в жовчному міхурі при хронічних холециститах / М.С. Гнатюк, Н.В. Шамрай // Вісник проблем біології і медицини. – 2003. – Вип. 4. – С. 72–73.
4. Драпкина О.М. Неалкогольная жировая болезнь печени – современный взгляд на проблему / О.М. Драпкина, В.И. Смирнин // Лечащий врач – 2010. – Т. 5, № 5. – С. 26–30.
5. Єлизарова Т.О. Стан клітинної ланки імунітету у хворих на неалкогольний стеатогепатит/ Т.О. Єлизарова, Л.В. Кузнецова // Український медичний альманах. – 2010. – Том 13, № 5. – С. 46–48.
6. Зінчук А.Н. Значення стеатогепатозу у патології людини / А.Н. Зінчук, І.А. Пасічна // Гепатологія. – 2009. – № 1. – С. 28–35.
7. Использование микрометода для бласттрансформации лимфоцитов человека и животных / Е.П. Киселева, А.С. Цвейбах, Е.И. Гольдман, Н.В. Пигарева // Иммунология. – 1985. – № 1. – С. 76–78.
8. Лапач С.Н. Основные принципы применения статистических методов в клинических испытаниях / С.Н. Лапач, А.В. Чубенко, П.Н. Бабич. – Киев: Морион, 2002.– 160 с.
9. Лікопід зареєстрований в Україні в якості лікарського препарату та дозволений до клінічного застосування (реєстраційне посвідчення № UA/10036/01/02) затверджений з 01.10.2009 по 01.10.2014 р.
10. Про затвердження клінічних протоколів надання медичної допомоги за спеціальністю «Гастроентерологія» // Наказ МОЗ України № 271 від 13.06.05. – К., 2005. – С. 45–48.
11. Стандартизовані протоколи діагностики та лікування хвороб органів травлення: методичні рекомендації / Н.В. Харченко, Г.А. Анохіна, Н.Д. Опанасюк [та інші.] – Київ, 2005. – 56 с.
12. Степанов Ю.М. Клинические особенности течения неалкогольного стеатогепатита в зависимости от сопутствующих заболеваний / Ю.М. Степанов, А.Ю. Филиппова // Сучасна гастроентерологія. – 2006. – № 3 (29). – С. 4 – 7.
13. Ткач С.М. Распространенность, течение, диагностика и стратегии лечения неалкогольной жировой болезни печени / С.М. Ткач // Здоров'я України. – 2009. – № 1-2. – С. 63–69.
14. Фролов В.М. Моноклональные антитела в изучении показателей клеточного иммунитета у больных / В.М. Фролов, Н.А. Пересадин // Лабораторное дело. – 1989. – № 6. – С. 71 – 72.
15. Юган Я.Л. Динаміка показників циркулюючих імунних комплексів при застосуванні комбінації сірину та лікопіду в комплексі медичної реабілітації хворих на неалкогольний стеатогепатит, після перенесеного інфекційного мононуклеозу, на тлі нейроциркуляторної дистонії / Я.Л. Юган, Я.А. Соцкая // Фітотерапія. – 2014. – № 1. – С. 16 –21.
16. Adams L.A. Nonalcoholic fatty liver disease / L.A. Adams, P. Angulo, K.D. Lindor // CMAJ. – 2008. – № 32. – P. 172–175.
17. Erickson S.K. Nonalcoholic fatty liver disease / S.K. Erickson // J. Lipid Res. – 2009. – Vol. 50, Suppl. – P. 412–416.
18. Nonalcoholic fatty liver disease: an overview of current insights in pathogenesis, diagnosis and treatment / T.C. Schreuder, B.J. Verwer, C.M.J. van Nieuwkerk, C.J. Mulder // World J. Gastroenterol. – 2008. – № 14. – P. 4111–4119.
19. Roberts E.A. Nonalcoholic fatty liver disease (NAFLD): A «growing» problem? / E.A. Roberts // J. Hepatol. – 2007. – Vol. 46. – № 6. – 1133–1142.

В. Г. Хоменко,

кандидат медицинских наук, доцент,

доцент кафедры медицинской биологии,

генетики и фармацевтической ботаники,

Буковинский государственный медицинский университет

ХРОНОРИТМЫ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ ПОЧЕК ПРИ ПАТОЛОГИИ

Введение. В последние годы значительное внимание уделяется изучению места и роли шишковидной железы в хроноритмической организации физиологических функций организма человека и животных. В частности установлено, что эта нейроэндокринная железа, как общий адаптоген, участвует в возникновении многих патологических состояний [2, 5, 6]. На сегодня раскрыты биохимические основы участия шишковидной железы в обеспечении нормального функционирования организма в условиях патологии, расширено представление о механизмах

регуляции деятельности почек и формирования патогенетических изменений водно-солевого обмена, определена зависимость биохимической адаптации от длины светового периода, а также намечены пути коррекции патологических сдвигов [3, 5].

Цель исследования: изучить особенности хроноритмических перестроек функциональной активности почек у животных в условиях воздействия ксенобиотиков.

Ритмические изменения параметров жизненных функций присущи всему живому, они являются необходимым условием существования любой биологической системы. Ритмы биологических процессов на клеточном уровне интегрируются в ритмы тканевые и органые, а последние, синхронизируясь между собой и геофизическими ритмами, составляют специфический организменный ритм со своеобразными периодами амплитуд и фаз тех или иных функций [5, 6]. Фазовая структура биологического ритма находится в постоянном движении, ее динамичность в физиологических условиях лежит в основе изменчивости реакций организма и выполняет адаптивное значение [1, 2]. Согласно современным представлениям основой биологических ритмов является изменение метаболизма биологических систем, что обусловлено влиянием внешних и внутренних факторов [5, 6].

Биологические ритмы включают колебания с периодом от долей секунды до многих лет. Среди широкого спектра циклической деятельности живых систем наиболее изученными являются околосуточные или циркадианные, биоритмы, период которых задается суточным вращением Земли вокруг своей оси и длится около 24 часов. Считают, что состояние именно этих ритмов для человека является наиболее объективным индикатором его благополучия, здоровья и работоспособности [1, 2, 5].

Известно, что биологические ритмы модулируются различными экзо- и эндогенными факторами. Поскольку в процессе онтогенеза все виды обмена веществ, функции органов и систем испытывают количественные и качественные изменения, вполне вероятно предположить, что и структура хроноритмов может существенно меняться. Одним из органов с четкой циркадианной функцией являются почки [3, 5]. В процессе онтогенеза структура хроноритмов кислотовидицильной, ионорегулирующей и экскреторной функций почек изменяется. Максимальные изменения претерпевает ионорегулирующая функция почек, проявляется резким снижением экскреции ионов натрия вследствие активации проксимального транспорта этого катиона [1, 2, 5].

Среди наиболее изученных в ритмологическом отношении функций человеческого организма является выделение электролитов с мочой. Почки считают своеобразным органом – мишенью функций систем регуляции. Хронобиология почек заключается, главным образом, в изучении суточных, околосуточных и сезонных ритмов [1, 3, 5]. Структура биоритмов почечной функции отражает этапы развития патологического процесса в этом органе. Чем сильнее выражен патологический процесс, тем больше перестройки наблюдаются в хроноритмах почечной деятельности [1, 4, 7].

Доказано, что суточный ритм обусловлен взаимосвязью клубочкового и канальцевого аппаратов почки на основании определения ритмов осмолярности мочи, экскреции электролитов, водородных ионов, клубочковой фильтрации и канальцевой реабсорбции воды [1, 2, 5].

Определяли синхронность ритмов с изучением ритмов экскреции различных веществ [1, 2, 5], так, суточные ритмы экскреции воды, калия, натрия, хлора, кальция, магния и титрованных кислот не совпадают. Впоследствии ученые обнаружили некоторые различия в амплитуде ритма экскреции различных электролитов и микроэлементов [1, 5]. Другие ученые не выявили параллелизма в ритмах выделения белка, мочевины, креатинина, аминокислот, альдостерона, ионов водорода, титрованных кислот, электролитов, а также относительной плотности мочи у здоровых детей. Авторы объясняли это различиями во времени внутривисочечных механизмов деятельности проксимального и дистального отделов нефрона [4, 6, 7].

Источники литературы свидетельствуют о детерминированности ритмов деятельности почек, но нельзя считать решенным вопрос о взаимосвязи биоритмов почек с различными регуляторными системами организма, их изменений под влиянием экзо- и эндогенных факторов. Сведения о хроноритмах почек у здоровых организмов обуславливают необходимость их изучения при патологических состояниях.

Известно, что вредные факторы окружающей среды могут вызвать существенные физиологические, биохимические изменения в организме [2, 4]. Нужно сказать, что основная патоло-

гическое действие солей металлов приходится на почки, что приводит к нефротоксичности [4, 7]. Кроме вредного воздействия тяжелых металлов на организм выраженное влияние имеет стресс – не менее вредный фактор, который может привести к биохимическим, физиологическим и функциональным изменениям в различных системах органов человека. Это объясняется растущим психоэмоциональными нагрузками на организм человека и животных [2, 7].

В физиологических условиях между организмом и окружающей средой устанавливаются гармоничные взаимоотношения. Когда они нарушаются, в организме могут возникать различные отклонения и развивается дезадаптация [5, 6].

Таким образом, сохранение в новых условиях среды оптимального состояния жизненных функций свидетельствует о развитии адаптации, а при недостатке и нарушении компенсаторно-приспособительных механизмов возможно появление нового качественного состояния организма – патологии процессов адаптации [1, 6]. Патология проявляется тогда, когда механизмы поддержания гомеостаза оказываются недостаточными для полного уравнивания имеющихся снижений и не могут обеспечить адекватной адаптационной реакции организма [1, 2, 5].

В биоритмологическом аспекте здоровья представляет собой оптимальное соотношение взаимосвязанных ритмов физиологических функций организма и их соответствие закономерным колебаниям условий окружающей среды [5, 6]. Анализ изменений ритмов, их синхронизации и несогласованности помогает глубже понять механизмы возникновения и развития патологических процессов, улучшить раннюю диагностику заболеваний, количественно и качественно оптимизировать медикаментозное лечение, профилактические мероприятия с учетом биоритмологических функционирований систем и органов [1, 2, 5]. В настоящее время разработаны новые направления – хроноритмологические биоуправления, на основе которого создано принципиально новое поколение приборов, которые с успехом используются для диагностики и лечения различных заболеваний. Проводятся фундаментальные исследования в области хронофармакологии и хронотерапии, биоритмологии новорожденных, космической биоритмологии т.д. [1, 2, 5, 6].

Вывод. Подводя итоги наблюдений, мы видим, что в условиях комбинированного действия солей металлов при сочетанной действия стресса наблюдается существенное изменение показателей, что приводит к нарушению гомеостатических процессов в моче, крови и тканях почек. Длительное комбинированное воздействие ксенобиотиков ведут к срыву адаптационно-компенсаторных возможностей организма, в результате чего наступает дисфункция почек, что вызывает разнообразную патологию.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бойчук Т.М. Добові ритми тканинного фібринолізу при інтоксикації важкими металами / Т.М. Бойчук // Вісн. наук. досліджень. – 1998. – №3-4. – С. 6-7.
2. Висоцька В.Г. Вплив комбінованої дії солей важких металів і стресу на хроноритми функціональної, фібринолітичної та протеолітичної активності нирок / В. Г. Висоцька: Автореф. дис... д. мед. н.: 14.03.04. / Одеський держ. мед. ун-т МОЗ України. – Одеса, 2009. – 16 с.
3. Гоженко А.І. Некоторые общие закономерности формирования патологического процесса в почках / А.І. Гоженко: Труды VIII Всесоюзной конф. по физиологии почек и водно-солевого обмена. – Харьков, 1989. – С. 50.
4. Никула Т.Д. Токсичні нефропатії / Т.Д. Никула // Клін. нефрологія / За ред. Л.А. Пирога. – К.: Здоров'я, 2004. – С. 379-384.
5. Пішак В.П. Хроноритми функціонального стану нирок при інтоксикації хлоридами талію, свинцю та алюмінію / В.П. Пішак, В.Г. Висоцька, В.М. Магальяс // Бук. мед. вісник. – 2006. – Т. 10, № 4. – С. 136-138.
6. Рапопорт С.И. Эпифиз – орган-мишень биотропного действия естественных магнитных волн / С.И. Рапопорт, Н.К. Малиновская // Бук. мед. вісник. – 2006. – Т. 10, № 4. – С. 14-16.
7. Pishak V. P. Nephrotoxic effect of thallium chlorid / V. P. Pishak, V. M. Magalyas, V. G. Visotska et all // Науковий потенціал світу, 2005: II міжнар. наук.-практ. конф., 19-30 верес. 2005 р.: тези доп. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2005. – Т. 1. Біологічні науки. – С. 17-18.

*О. Г. Шайко-Шайковський,
доктор технічних наук, професор
Н. О. Боднар,
магістр кафедри професійної та технологічної освіти і загальної фізики,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*

ОЦІНКА МІЦНОСТІ НАКІСТКОВИХ ПЛАСТИН ДЛЯ ОСТЕОСИНТЕЗУ З ВРАХУВАННЯМ ОПТИМАЛЬНОЇ ВІДСТАНІ МІЖ ОТВОРАМИ ДЛЯ БЛОКУЮЧИХ ГВИНТІВ

Частота переломів кісток складає 3,6 випадків на 100 чоловік населення на рік, з них переважна більшість – це переломи кінцівок, які складають для чоловіків 3,1, для жінок 2, 5 випадків на 100 чоловік. Половина з цих травм локалізується в метаепіфізарних ділянках.

Прямі втрати на лікування переломів у США щорічно складають 1, 5 млрд долл. 46% хворих з переломами кінцівок, які лікуються стаціонарно, потребують оперативного лікування.

Переломи довгих кісток фіксують у 33 – 38% пацієнтів травматологічних стаціонарів. Як найшвидше повернення постраждалих до активного способу життя, працездатності – важлива медична задача, яка стає в наш час також соціальною та економічною задачею. Її вирішення не можливо без спільних, комплексних зусиль як спеціалістів медичного профілю, так і інженерів, спеціалістів – матеріалознавців, фахівців, які займаються опором матеріалів, теорією пружності, будівельною механікою та комп'ютерним математичним моделюванням.

Слід зазначити, що за останні 10 років відбулося збільшення числа переломів кісток внаслідок остеопорозів, що викликається значними змінами у якості харчування, екологічними чинниками, невірним способом життя, недостатніми фізичними навантаженнями тощо. Різко (в тисячі разів) збільшився електромагнітний фон, який також негативно впливає на імунні системи організму людини.

Консервативні способи лікування (витяжіння, гіпсова пов'язка) в наш час майже повністю замінені оперативними шляхами лікування для повернення постраждалих до працездатності.

Якщо при консервативних способах лікування хворий позбавлений можливості самостійно рухатись і повинен перебувати у ліжку протягом від декількох тижнів до декількох місяців (а в особливо тяжких випадках – навіть років), то при оперативних способах лікування хворі отримують можливість самостійно рухатись вже через декілька днів.

Досконалість конструкцій та систем для створення найбільш сприятливих умов щодо зрощення зламаних і пошкоджених кісток – важлива умова для створення надійного остеосинтезу.

Навіть у США однієї з найбагатших країн світу серед 2 млн переломів кісток, які трапляються щорічно біля 100 тис (5%) завершуються розвитком незрощень, а ще більша кількість – переломів, що зростаються сповільнено.

За оцінкою спеціалістів – травматологів, внаслідок нестабільності остеосинтезу незадовільні результати виникали у 36 – 38% випадків.

Таким чином, проблема подальшого вдосконалення фіксаторів стає важливою та актуальною, яка вимагає свого найшвидшого вирішення.

Серед існуючих способів остеосинтезу (інтрамедулярний, стержневий, накістковий) останній є найбільш простим, доступним та відносно дешевим.

Він може здійснюватись в умовах районних лікарень, причому операції можуть успішно проводитись лікарями не найвищого рівня кваліфікації. Вартість таких накісткових конструкцій – набагато нижче, ніж відповідних інтрамедулярних, або черезкісткових систем.

Практика свідчить, що в деяких випадках трапляються переломи та руйнування накісткових фіксаторів, що вимагає проведення ревізійних оперативних втручань.

Руйнування накісткових фіксаторів відбуваються внаслідок надмірного послаблення їх перерізів багатьма отворами для приведення фіксуючих гвинтів.

Отвори мають конусоподібні стінки, що сприяє створенню необхідної компресії при контакті головки гвинта з нахиленою поверхнею отвору.

Розташування великої кількості отворів на корпусі накісткового фіксатора сприяє проведенню гвинтів у різних частинах пошкодженої кістки. Особливо це важливо – при блокуванні косих та гвинтових переломів, коли фіксуючі елементи повинні розташовуватись на повній відстані від лінії зламу.

Конструктори та виробники накісткових фіксаторів навпаки – зацікавлені, щоб отворів, які послаблюють корпус було як можна менше.

В роботі за допомогою програми Solid Works, методу кінцевих елементів проведено моделювання напружено – деформованого стану матеріалу пластин для остеосинтезу (сталь 12Х18Н9Т) при розташуванні на їх корпусі різної кількості отворів (тобто – різних відстанях між центрами отворів).

Дослідження здійснено для деформації стиску та розтягу, як таких, що впливають переважним чином на фіксатор і пошкоджену кінцівку. Перевірка також здійснювалась для деформації згину. Причому, згин моделювався у двох взаємно перпендикулярних площинах: фронтальній і сагітальній. У цих площинах фіксатор має суттєво різні значення моментів інерції поперечного перерізу, а це означає, що й опір фіксуючої пластини у цих напрямках буде суттєво відрізнятись між собою. Програма передбачає перевірку міцності матеріалу конструкції за всіма класичними теоріями міцності.

Досліджувалась відстань між центрами отворів: 24 мм, 28мм, 32мм. Розрахунки та результати моделювання показали, що при стисканні корпусу пластини силою 1000Н (біля 100кг), що відповідає навантаженню ваги дорослої людини при та динамічному екстремальному впливі на фіксуючу конструкцію.

Отримані результати показали, що мінімальна відстань між центрами отворів не повинна бути меншою у цьому випадку 32 мм. Отриманий результат справедливий для перерізу пластини 16×4мм і зміниться, якщо розміри перерізу збільшаться або зменшаться.

Проте – розроблена методика дозволяє подібним шляхом визначати мінімальну відстань для корпусів пластин будь – яких розмірів, забезпечуючи їх міцність і надійність роботи у складі біотехнічної системи «відламки кістки – накістковий фіксаторів»

Отримані результати пояснюють випадки руйнування накісткових пластин в деяких несприятливих умовах, що свідчить про невірні підходи до проектування таких фіксаторів, дають можливість дати науково обґрунтовані рекомендації розробникам медичної техніки та інструментарію до методик проектування та теоретичної перевірки міцності майбутніх конструкцій ще на етапі проектування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайко Г.В. Стан і проблеми ортопедо – травматологічної допомоги населенню України/ Г.В.Гайко, А.В.Калашніков, Є.В.Лимар. – Ортопедия, травматология и протезирование. – 2004. – № 2, с. 5-9.
2. Романенко К.К. Функции и виды пластин и винтов в современном остеосинтезе/ К.К.Романенко, А.Н.Белостоцкий, Д.В.Прозоровский, Г.Г.Голка. – Ортопедия, травматологи и протезирование, 2010, №1 – с. 68-75.
3. Конькова В.А. Результаты накостного остеосинтеза с дополнительной стабилизацией пластины стягивающими скобами/ В.А.Конькова, В.А.Каплун, А.Н.Светлашов. – Вестник травматологи и ортопеди им.Н.Н.Приорова. – 2011, – № 4. – с. 11-14.
4. Тяжелов О.А. Математичне моделювання діафізарних деформацій довгих кісток/ О.А.Тяжелов, Н.Д.Полетаєва, К.К.Ромашенко, А.Д.Шридова, Д.В.Прозоровський – Ортопедия, травматология и протезирования – 2010. – № 3. –с. 61-63.

*Н. А. Щербина,
доктор медицинских наук, профессор,
заведующий кафедрой акушерства и гинекологии
М. В. Макаренко,
кандидат медицинских наук
И. Ю. Кузьмина,
доктор медицинских наук, профессор,
Харьковский национальный медицинский университет*

СОВРЕМЕННЫЕ ПРИНЦИПЫ ТЕРАПИИ СИНДРОМА ЗАДЕРЖКИ РОСТА ПЛОДА

Синдром задержки роста плода (СЗРП) является результатом хронической фетоплацентарной недостаточности (ФПН) – патологического состояния, проявляющегося в снижении взаимоотношений между матерью и плодом [1]. При этом нарушаются транспортная, трофическая, эндокринная, метаболическая и другие важнейшие функции плаценты. Выраженная ФПН, как правило, сопровождается СЗРП и гипоксией плода вплоть до его внутриутробной гибели. Перинатальная смертность в этой группе достигает 60% [2].

Последствия плацентарной недостаточности проявляются в нарушении адаптации новорожденного и дальнейшем развитии ребенка, а также высокой частоте поражения центральной нервной системы у таких детей (до 30%) [3].

Выделено два основных типа СЗРП: симметричный (10-30% встречаемости) и асимметричный (70-90% случаев) [4].

К причинам симметричной формы СЗРП относят: генетические факторы, внутриутробную инфекцию, облучение, вредные привычки, медикаментозную терапию и считают связанной с недоразвитием клеточных элементов плода, их количества. Причинами асимметричной формы СЗРП являются: гипертоническая болезнь и вегетососудистая дистония, хронический пиелонефрит, анемия, поздний гестоз, многоплодная беременность, преждевременная отслойка и предлежание плаценты, аномалии развития плаценты, то есть то, что приводит к гипотрофии клеточных элементов. Принято считать асимметричную форму СЗРП плода более перспективной в терапии и исходах [5].

Lampe L., Gaal J. выделили две основных формы хронической недостаточности плаценты: 1 – нарушение питательной функции (трофическая недостаточность), при которой нарушается всасывание и усвоение питательных веществ, а также синтез собственных продуктов обмена веществ плода; 2 – дыхательная недостаточность, заключающаяся в нарушении транспорта кислорода и углекислоты. Эти две формы могут существовать самостоятельно или сочетаться. Однако СЗРП более характерен для трофической недостаточности [6].

В патогенезе хронической ФПН выделяют несколько звеньев, воздействие на которые лежит в основе современной комплексной терапии СЗРП:

- 1 – нарушение оттока крови из плаценты вследствие отека тканей и замедления кровотока;
- 2 – недостаточное поступление крови в межворсинчатое пространство в результате периферического спазма, тромбоза сосудов, гиповолемии;
- 3 – расстройства реологических и коагуляционных свойств крови матери и плода;
- 4 – нарушения метаболизма, преимущественно белкового, и всех видов обмена веществ [7].

Нарушения фетоплацентарного кровообращения неразрывно связаны с изменением интенсивности обменных процессов. Метаболизм в плаценте определяется проницаемостью клеточных мембран, состояние которых обусловлено липидным обменом матери и плода. При ФПН значительно уменьшается содержание липидов в тканях плаценты, усиливается перекисное окисление липидов. В итоге, это приводит к нарушению роста плода, диагностируемого при ультразвуковом исследовании (УЗИ), когда диагноз СЗРП может быть поставлен в динамике измерения бипариетального размера (БПР) головки плода [8]. Для оценки степени выраженности СЗРП измеряют также длину бедренной кости, средние диаметры грудной клетки и живота. В 25% наблюдений при СЗРП выявляются нормальные величины БПР, в то время как показатели окружности живота уменьшены в 90% случаев [9]. Это связано с тем, что при СЗРП плода его головной мозг в течение длительного времени продолжает расти, в то время как рост других частей тела замедляется.

Это объясняется централизацией гемодинамики, обеспечивающей поддержание нормального кровоснабжения мозга у плода в условиях хронической гипоксии [10].

Материал и методы исследования. Проведено лечение у 51 беременной с асимметричной формой СЗРП 1 степени, которые были разделены на 2 группы: 1 группа состояла из 24 пациенток, которым проводилась комплексная терапия. Во 2 группу вошли 27 беременных, которым помимо комплексной терапии СЗРП, применялись донаторы оксида азота (тивортин). Все женщины находились в сроках 32-35 недели беременности.

При УЗИ в сроках 32-35 недель беременности в 1 группе у 88% женщин была определена 1 степень зрелости плаценты и у 12% пациенток – II-III степень зрелости. Нарушений кровотока и изменений КТГ не было обнаружено.

Во 2 группе беременных при УЗИ на тех же сроках, что и в 1 группе, у 53% беременных степень зрелости плаценты соответствовала 2-3 степени, у 15 пациенток отмечалось нарушение маточно-плацентарного кровотока, при сохраненном плодово-плацентарном кровотоке (1 А ст.), нарушение плодово-плацентарного кровотока (ППК) при сохраненном маточно-плацентарном кровотоке (МПК) (1 Б ст.) отмечалось у 5 беременных. У остальных наблюдавшихся женщин 2 группы нарушений кровотока не отмечалось.

При КТГ плода во второй группе беременных обращали внимание, прежде всего, на наличие монотонного типа в кардиотохограмме, снижение вариабельности базального ритма, числа акцелераций, их амплитуды и продолжительности, появление децелераций.

Комплексная терапия при СЗРП состоял из: лечения основной патологии беременности (экстрагенитальная или акушерская патология, вызвавшая развитие ФПН), диеты, богатой белком и витаминами, физиотерапевтического лечения (диатермию околопочечной области до 10 сеансов в чередовании с УФО), препаратов, влияющих на энергетический обмен беременной (глутаминовая кислота по 1,0 г x 3 раза в день, метионин по 0,25 – 0,5 г x 3 раза в день), кокарбоксилазы по 50 мг в/м ежедневно, вазоактивных препаратов (трентал, эуфилин) внутривенно на глюкозе или физиологическом растворе, или внутрь, эрбисол по 1 мл в/м x 2 раза в день, эссенциале по 2 мл в/в 1 раз в день, компламина (теоникол) по 0,15 г внутрь во время еды 3 раза в день, аскорутин по 1 таблетке x 3 раза в день, хофитола по 1 таблетке x 3 раза в день, комплекса полиненасыщенных жирных кислот семейства омега-3 курсом 30 дней.

Всем пациенткам, наряду с лечением СЗРП, проводили терапию, направленную на улучшение фетоплацентарного кровотока (дезагреганты, β -миметики, антикоагулянты).

Эндотелиальная дисфункция является причиной генерализованного спазма сосудов с повышением периферического сопротивления и внутрисосудистыми нарушениями и способствует развитию СЗРП [11].

Тивортин назначался по 100 мл 1 раз в день в течение 10 дней в/в, с последующим переходом на пероральную форму Тивортин аспартат по 5 мг 3 раза в день 2 недели.

Тивортин (L- аргинин) является незаменимым донатором оксида азота, который поддерживает нормальное функционирование эндотелия. Оксид азота обеспечивает регуляцию оксидативных процессов, сосудистого тонуса, пролиферации гладкомышечных клеток и апоптоза. Проникая из эндотелиальных в гладкомышечные клетки сосудистой стенки, NO способствует расслаблению сосудов (вазодилатации), угнетает агрегацию тромбоцитов и пристеночное тромбообразование. Тивортин восстанавливает эндотелиальную дисфункцию, нормализует сосудистый тонус, препятствует развитию АРД, вследствие снижения эндотелий-зависимой вазодилатации или патологической вазоконстрикции.

Результаты и их обсуждение. После двух недель лечения в III триместре беременности средняя масса детей при рождении в 1 группе составила $2230,42 \pm 68,3$ г, при росте $42,93 \pm 2,12$ см, во 2-й группе – масса тела была $2728,21 \pm 56,7$ г, рост $49,14 \pm 1,09$ см.

Эхография во 2 группе женщин выявила следующую динамику роста плодов: – до начала лечения БПР в среднем по группе был $81,7 \pm 0,3$ мм (73-85 мм); через две недели БПР был $85,5 \pm 0,2$ мм (78-90 мм). Прирост показателя составил 3,8%. Исходная длина бедренной кости была $58,9 \pm 1,2$ мм (49-65 мм), после лечения $64,3 \pm 0,9$ мм (55-70 мм). Прирост показателя составил 6,94%. Длина окружности туловища плода до начала комплексной терапии с Тивортином была $188,4 \pm 3,3$ мм (248-270 мм), через 2 недели после лечения – $284,43 \pm 4,6$ мм (265-301 мм). Прирост показателя был 50,9%, что является статистически значимым критерием прибавки веса

плода за счет увеличения размеров его туловища. В свою очередь это является проявлением роста паренхиматозных органов и жировой клетчатки плода.

Эхография в 1 группе женщин после проведения комплексной терапии СЗРП выявила следующую динамику роста плодов: прирост показателя БПР плода в 1-й группе беременных, по данным эхографии, составил 2,88%, длины бедренной кости 4,8%, окружности туловища – 38,1%, что является достоверно ниже ($p < 0,01$), по сравнению с показателями 2-й группы беременных, получавших вместе с комплексной терапией Тивортин.

Во второй группе наблюдения после проведенной терапии происходила нормализация кровообращения в системе мать-плацента-плод, по данным доплерокардиографии. Нарушений кровотока и изменений КТГ не было обнаружено.

Сроки и методы родоразрешения зависели от осложнений течения беременности, состояния плода и эффективности проводимой терапии. Своевременные роды, у наблюдавшихся пациенток, наступили в 68,7%, преждевременные – в 31,3% наблюдений.

Кесаревым сечением были родоразрешены 18,5% беременных 1-й группы и 16,4% беременных 2-й группы. Показаниями для оперативного родоразрешения были неправильное положение плода, тазовое предлежание, аномалии родовой деятельности, анатомически узкий таз. У остальных женщин роды были проведены через естественные родовые пути. Продолжительность родов составила в среднем для первородящих 11 ч 42 мин, для повторнородящих 6 ч 47 мин. Во втором периоде родов всем пациенткам была произведена эпизиотомия.

Состояние детей в обеих группах наблюдения в большинстве случаев была удовлетворительной (оценка по шкале Апгар 8-9 баллов), при родоразрешении через естественные родовые пути легкая асфиксия (оценка по шкале Апгар 6-7 баллов) отмечена у 20,4% детей, а при кесаревом сечении – у 4,2%. Тяжелая асфиксия ни в одном случае не наблюдалась.

Полученные клинические результаты свидетельствуют о положительном воздействии донаторов оксида азота на трофику и дыхание в организме плода, что обуславливает благоприятный исход родов.

Выводы. При СЗРП показано включение в схему терапии донаторами оксида азота, снижающие эндотелиальную дисфункцию, нормализующие гемодинамику в системе мать-плацента-плод и улучшающую трофические характеристики плаценты.

ЛИТЕРАТУРА

1. Валид М. С. А. Комплексная оценка функционального состояния системы мать-плацента-плод у беременных с задержкой внутриутробного развития плода: Автореф. дис. ... канд. мед. наук. Краснодар, 2006. 22 с.
2. Касабулатов Н.М. Плацентарная недостаточность // РМЖ. 2004. Т. 12, № 13. С. 808-811.
3. Серов В.Н. Синдром задержки развития плода // РМЖ. 2005. Т. 13, № 1. С. 31-33.
4. Флоренсов В.В. Патогенетические механизмы задержки внутриутробного развития плода (профилактика, диагностика и акушерская тактика): Автореф. дис. ... д-ра. мед. наук. Иркутск, 2004. 44 с.
5. Перетятко Л.П., Сотникова Н.Ю., Кудряшова А.В., Веденева М.В. Морфофункциональные взаимосвязи в послепе при синдроме задержки развития плода // Russian J. of Immunology.– 2005.-Vol.9, Suppl. 2,– P. 177.
6. Rajashekhar G., Loganath A., Roy A.C., Wong Y.C. Over-expression and secretion of angiogenin in intrauterine growth retardation placenta // Mol. Reprod. and Developm. 2003. – V.64. – P.397-404.
7. Сотникова Н.Ю., Веденева М.В., Посисеева Л.В., Кудряшова А.В. Генная регуляция иммунного апоптоза в периферической крови при синдроме задержки развития плода // Ж. «Медицинская иммунология», – 2005.-т.7., № 2 – 3. – С. 191.
8. Черемисин А. Е. Особенности ведения беременности и родоразрешения пациенток с задержкой роста плода / О.А. Леванова, И.Р. Веккер, Л.С. Кузьменко, А.Б. Константинова, А.Е. Черемисин // Информационный архив. 2009.– Т. 3. – № 4. – С. 40-41.
9. Lindqvist P., Grennert L., Marsal K. Epidermal growth factor in maternal urine-predictor of intrauterine growth restriction. // Early Hum. Dev. 2009. – V.56. – P. 143-150.

10. Черемисин А.Е. Диагностические возможности доплерографии в системе мать-плацента-плод при задержке роста плода / И.В. Пахомов, О.Д. Константинова, Л.В. Грушина, А.Е.Черемисин // Материалы IV регионального научного форума «Мать и дитя». – Екатеринбург. – Меди Экспо. – 2010. – С. 225-226.
11. Waller O.K., Lustig L.S., Cunningham G C et al. The association between maternal serum alpha-fetoprotein and preterm birth, small for gestational age infants, preeclampsia, and placental complications.//Obstet Gynecol. – 2006. – 88: 5: 816-822.

Розділ 4

Лінгвістика і викладання мов

АНГЛІЙСЬКА МОВА У СВІТІ: ДОСЛІДЖЕННЯ EF EPI 2013

Проаналізовано результати дослідження компанії Education First рівня володіння англійською мовою в 60 країнах світу. Відзначено зростання кількості студентів та аспірантів, які навчаються в провідних англійськомовних країнах світу. Хоча рівень володіння англійською мовою в країнах, багатих на нафту, залишається доволі посереднім, нафтовидобувні країни вживають заходів для поліпшення вивчення англійської мови.

Дана стаття є продовженням роботи [1].

Компанія Education First (далі – EF) провела третє дослідження [2] вивчення рівня володіння англійською мовою в 60 країнах світу (у першому і другому дослідженнях було використано дані, відповідно, 2007-2009 та 2009-2011 років). Чисельність населення 60 країн, які було охоплено дослідженням, перевищила 4,8 млрд чоловік, що становить дві третини мешканців планети. Англійська є де-факто офіційною ще в 55 країнах світу з населенням понад 1,2 млрд осіб. Отже, вибірка дослідження була доволі репрезентативною.

Методологія дослідження EF

Розробники EF EPI Індексу володіння англійською (EF English Proficiency Index) запропонували власну методологію визначення рівня англійськомовності дорослих громадян певної країни. Вищезазначений індекс обчислюється як середнє від даних двох тестів, які щороку виконують сотні тисяч дорослих громадян. Перший тест є безкоштовно доступним для будь-якого користувача Інтернет, а другий – вступним тестом (placement test), який складають перед початком вивчення відповідного англійського курсу. Обидва тести містять чотири секції (граматика, словник, читання і прослуховування).

Перший відкритий адаптивний тест нараховує 30 питань, складність яких змінюється відповідно до попередніх правильних або неправильних відповідей. Другий не адаптивний тест містить 70 питань. Обидва тести, які учасники складають на комп'ютерах, оцінюються за тією ж самою методикою. Оскільки результати тестів не впливали ані на отримання певного сертифікату, ані на зарахування до певної програми, то учасники тестів не мали мотивації штучно поліпшувати свої результати. Рівень володіння англійською для певної країни визначався відповідно до шкали Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти (Common European Framework of Reference, CEFR).

У третьому дослідженні було використано результати тестів з англійської 750 тис. дорослих громадян з 60 країн. Загалом, у трьох дослідженнях було проаналізовано дані тестів 5 млн осіб, які виконували тести в 2007-2012 роках.

У даній статті розглядаються питання взаємозв'язку між рівнем володіння англійською та здобуттям міжнародної освіти, а також питання володіння англійською в країнах, багатих на нафту.

Вища освіта за кордоном

Здобуття вищої освіти за кордоном, яке має істотний вплив на економічний розвиток держав, стало помітним явищем у світовому освітньо-культурному та економічному просторі впродовж останнього півстоліття. Протягом 1963-2012 років чисельність студентів та аспірантів, які навчаються за кордоном, зростає у 12 разів з 300 тисяч до 4,5 мільйона осіб.

Іноземні студенти та аспіранти віддають перевагу навчанню в чотирьох провідних англійськомовних країнах світу (табл. 1).

Таблиця 1

Австралія, Велика Британія, Канада, США: кількість іноземних студентів та аспірантів в 2011-2012 та 2012-2013 навчальних роках (тисяч чоловік)

Країна	2011-2012 (А)	2012-2013 (Б)	Зростання Б / А	Збільшення Б – А
США	764 495	819 644	7,2%	55 149

Велика.Британія	480 755	488 380	1,6%	7 625
Австралія	242 451	245 531	1,3%	3 080
Канада	193 647	214 955	11,0%	21 308
РАЗОМ	1 681 348	1 768 510	5,2%	87 162

Джерело: [4], р. 1

Загалом, в Австралії, Великій Британії, Канаді та США в 2012-2013 навчальному році навчалось 1,768 мільйона осіб або 41,4% усіх іноземних студентів та аспірантів планети (в 2001-2002 навчальному році – 39%).

Зокрема, в США за останні 13 років кількість студентів та аспірантів з інших країн світу зросла з 582 996 до 819 644 чоловік або на 40,6%. Більш, як п'ята частина (21,8%) іноземних студентів та аспірантів у Сполучених Штатах як спеціалізацію обирають бізнес і менеджмент, 18,8% – інженерні та технічні науки, 9,8% – фізико-математичні та комп'ютерні науки.

Упорядкуємо дані вибірки дослідження EF за рівнем володіння англійською мовою (табл. 2).

Таблиця 2

ТОР-20 країн світу за кількістю студентів та аспірантів, які навчаються за кордоном: EF Індекс володіння англійською

	Країна	EF Індекс володіння англійською	Кількість студентів та аспірантів, які навчаються за кордоном (тисяч чоловік)
1	Малайзія	59,0	61
2	Німеччина	59,0	132
3	Індія	54,4	223
4	Південна Корея	53,5	139
5	Індонезія	53,4	43
6	Японія	53,2	39
7	Україна	53,1	55
8	В'єтнам	52,3	61
9	РФ	51,1	71
10	Італія	51,0	63
11	Китай	50,8	723
12	Франція	50,5	80
13	Бразилія	50,1	35
14	Туреччина	49,5	83
15	Іран	49,3	61
16	Марокко	47,7	56
17	Колумбія	47,1	32
18	Казахстан	43,5	58
19	Саудівська Аравія	41,2	57
20	Пакистан	менше 38	49

Джерело: [3], р. 2.

За винятком Малайзії та Німеччини, переважна більшість іноземних студентів та аспірантів походять з країн, де рівень володіння англійською мовою є середнім (52-55 балів) або нижче (менше 52 балів).

Англійська в провідних нафтовидобувних країнах світу

У країнах, багатих на нафту (oil-rich countries), не досягнуто високого або середнього рівня володіння англійською. Розглянемо вибірку з 20 країн світу, які продемонстрували найвищі обсяги видобутку нафти в 2012 році, вилучивши з неї англомовні США, Канаду, Велику Британію та Нігерію, а також Анголу, Азербайджан і Оман, які не були охоплені дослідженням (табл. 3).

Таблиця 3
TOP-20 країн світу за обсягами видобутку нафти
(барелів за добу), 2012 рік

	Країна	Видобуток нафти (барелів/добу)	Індекс EF EPI
1	РФ	10900	51,08
2	Саудівська Аравія	9900	41,19
3	Іран	4231	49,30
4	КНР	4073	50,77
5	Ірак	3400	38,16
6	ОАЕ	3087	50,37
7	Венесуела	3023	46,44
8	Мексика	2934	49,91
9	Кувейт	2682	46,97
10	Бразилія	2633	50,07
11	Норвегія	1998	66,60
12	Алжир	1885	43,16
13	Казахстан	1635	43,47
14	Катар	1631	45,97
15	Колумбія	1011	47,07
16	Індонезія	983	53,44
17	Індія	897	54,38
18	Аргентина	796	54,43
19	Лівія	700	44,65
20	Єгипет	681	48,89

Джерело: [5].

За винятком Норвегії («високий рівень»), а також Аргентини, Індії та Індонезії («середній рівень»), провідні нафтовидобувні країни світу показали «низький» (сім країн) і «дуже низький» (дев'ять країн) рівні володіння англійською. Отже, у вибірці EF шістнадцять країн, багатих на нафту, посіли місця в другій тридцятці з 31-го (РФ, 51,08) до останнього, 60-го (Ірак, 38,16).

Проте нафтовидобувні країни докладають зусиль для поліпшення рівня володіння англійською, що вкрай потрібно для участі в роботі міжнародних організацій, транснаціональних корпорацій і глобальних наукових проектів. Так, країни групи BRIC (Бразилія, РФ, Індія і КНР) відчутно поліпшили свої показники порівняно з попереднім другим дослідженням EF – Індія (+7,03 бала), РФ (+5,29 бала), Китай (+3,15 бала) та Бразилія (+2,80 бала).

Вживають заходів для направлення більшої кількості студентів й аспірантів до провідних індустріальних країн Іран і Колумбія. За кількістю студентів та аспірантів, які навчаються за кордоном, Казахстан (58 тисяч) випереджає Україну (55 тисяч). Із 44 566 студентів та аспірантів із Саудівської Аравії, які навчаються в США, 23% обрали як спеціалізацію «інтенсивний курс англійської мови» [6]. До речі, 2012 року кількість саудівських студентів і аспірантів у Сполучених Штатах зросла на понад десять тисяч чоловік.

Висновки. Упродовж останніх 15 років неухильно зростає важливість англійської мови як *lingua franca* економіки, політики, науки і культури. У чотирьох англійськомовних країнах (Австралія, Велика Британія, Канада і Сполучені Штати Америки) навчається 41,4% іноземних студентів та аспірантів світу.

Хоч рівень знання англійської у провідних нафтовидобувних країнах залишається «низьким» або «дуже низьким», дані держави вживають заходів для поліпшення рівня оволодіння англійською мовою громадянами своїх країн.

Україна, яка вперше стала учасником дослідження EF, продемонструвала «середній» рівень знання англійської і з 53,09 бала посіла 27 місце у вибірці з 60 країн, випередивши Францію, Італію, РФ тощо. Проте даний результат слід вважати як аванс для пошквалювання

роботи в галузі вивчення англійської мови в Україні. Фахівцям МОН України, АПН України, викладачам кафедр іноземних мов доцільно запозичити досвід колег з Естонії та Латвії, де зафіксовано «дуже високий» і «високий» рівень володіння англійською.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабаніна Т. Володіння англійською мовою: Україна, ЄС, СНД. – Іноземні мови на природничих факультетах. Міжкафедральний збірник наукових праць, ВПЦ «Київський університет». – 2012. – Вип. 6. – С. 175-180.
2. EF English Proficiency Index. – 2013. – [Електронний ресурс]. – [Джерело]. – <http://www.ef.com/epi/>
3. OECD Education Indicators in Focus. 2013. – №5 (July). – 4 pp.
4. Institute of International Education. – Open Doors. Fast Facts-2013. – 2 pp.
5. US Energy Information Agency. – [Електронний ресурс]. – [Джерело]. – <http://www.eia.gov/countries/index.cfm?view=production>.
6. <http://www.eia.gov/countries/index.cfm?view=production>.
7. Institute of International Education. – Open Doors. Report on International Education Exchange.– 2013. – 46 pp.

*Е. М. Образцова,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри перекладу та мовознавства
А. Н. Бурлака,
студентка V курсу факультета лінгвістики та перекладу,
Міжнародний гуманітарний університет*

КЛАСИФІКАЦІЯ СЛОВ-РЕАЛІЙ В РОМАНЕ Т. КАПОТЕ «ЗАВТРАК У ТИФФАНИ»

Стаття посвячена класифікації слов-реалій, употреблених в романі Т.Капоте «Завтрак у Тиффани».

Актуальність теми заключається в необхідності дослідження і класифікування слов-реалій з точки зору їх ролі в художньому тексті (наприклад, в романі Т.Капоте «Завтрак у Тиффани») з метою визначення ефективності вибору перекладеских рішень при перекладі роману. **Цель:** проаналізувати особливості використання слов-реалій в романі Т.Капоте «Завтрак у Тиффани» і класифікувати їх. **Задачи:** на основі вивчення і систематизації теоретичної літератури дати визначення реалії, розглянути пропозиції їх класифікації, а також в текстах оригіналу і перекладу роману виявити, проаналізувати і розкласифікувати слова-реалії, визначивши їх роль в художньому творі, зокрема, в створенні художнього просторово-часового образу Нью-Йорка 60-х років ХХ століття.

Реалія (від лат. прикметного во множ. ч. *realia* «вещественный», «дійсний») визначається як «слова, позначають предмети, поняття або ситуації, не існуючі в практичному досвіді людей, говорящих на іншій мові» [2, с. 95].

Термін «реалія» вважається родовим, так як він стосується до кореспондуючих об'єктам з трьох сфер: до предметам/явилям поза мовною дійсністю, до відповідним їм культурним поняттям (т.е. одиницям ментальної сфери) і до мовним одиницям (словам і фразеологізмам), позначаючим їх в мові. Мовні реалії – це назви предметів і явищ матеріальної і духовної культури, відображають образ життя і специфіку світоглядання визначеного культурно-мовного суспільства і відсутні в інших мовах.

В теорії і практиці перекладу важливим вважається питання про обмеження мовних реалій від близьких або перетинаючихся з ними понять, які іноді недостатньо диференціюються або намірено отождествляються з реаліями: «безеквівалентна лексика»;

«экзотическая лексика», или «экзотизмы»; «варваризмы»; «фоновые слова» и «страноведческая лексика»; «коннотативная лексика»; «термины» [4, с. 124].

Так, термины лишены какой-либо национальной окраски и создаются искусственно, исключительно для наименования предмета или явления, с распространением которых и получает широкое применение [1, с. 48]. Реалии же неразрывно связаны с культурой определенного народа, являются общеупотребительными для языка этого народа и чуждыми для других языков. Поэтому их еще называют культурно-маркированными лексическими единицами. Также часто отождествляются понятия «реалии» и «лексика, содержащая фоновую информацию».

Вместе с тем, термин «безэквивалентная лексика» трактуется и как более широкое по своему содержанию понятие. Поэтому в ряде исследований культурно-маркированной лексики слова-реалии трактуются как отдельный разряд безэквивалентной лексики. Например, Я. И. Рецкер пишет о «безэквивалентной лексике, представляющей собой, прежде всего, обозначение реалий, характерных для страны исходного языка и чуждых другому языку иной действительности» [9, с. 58]. А выдающийся теоретик перевода Л.С. Бархударов выделяет следующие категории безэквивалентной лексики:

1. Имена собственные, географические наименования, названия учреждений, организаций, газет и пр., не имеющие постоянного соответствия в лексике другого языка.
2. Реалии-слова, обозначающие предметы, понятия и ситуации, не существующие в практическом опыте людей, говорящих на другом языке.
3. Случайные лакуны – единицы словаря одного из языков, которым по каким-то причинам нет соответствий в лексическом составе другого языка [2, с. 94].

Одновременно Л.С. Бархударов дает следующие пояснения по поводу отдельных видов реалий: бытовые реалии – слова, обозначающие одежду, уборы, обувь, пищу, напитки и т.д.; этнографические реалии – реалии, обозначающие транспорт, обычаи, праздники, этнические объекты, меры, деньги и т.д. [2, с. 86]. Географические названия (топонимы), особенно имеющие культурно-исторические ассоциации; антропонимы – имена исторических личностей, общественных деятелей, писателей, учёных, деятелей искусства, популярных спортсменов, персонажей художественной литературы и фольклора; названия произведений литературы и искусства, исторические факты и события в жизни страны, названия государственных общественных учреждений и многие другие Л. С. Бархударов относит к ономастическим реалиям [2, с. 85]. Выделяет лингвист и класс общественно-политических реалий – названий единиц административно-территориального устройства, органов власти, явления общественно – политической жизни страны, народа [2, с. 85].

Следует отметить, что на сегодняшний день нет единой классификации культурно-маркированных единиц, поскольку исследователи предлагают различные классификации реалий, основываясь на тех или иных принципах. Наиболее развернутая классификация слов-реалий предложена в монографии С.Влахова и С. Флорина. В основу классификации положен предметный принцип. При этом выделяются следующие группы такой лексики:

1. бытовые реалии;
2. этнографические и мифологические реалии;
3. реалии мира природы;
4. реалии государственно-административного устройства и общественной жизни (актуальные и исторические);
5. ономастические реалии;
6. ассоциативные реалии (слова, значению которых присущ «культурный символизм» – анималистический цветовой, вегетативный или аллюзивность, т.е. способность «намекать» на известные ситуации, тексты, языковые выражения);
7. неологизмы и архаизмы, не имеющие равнозначных соответствий в языке перевода [3, с. 18].

Взяв за основу вышеизложенную классификацию, В.Н. Крупнов создает свою классификацию национально-маркированных слов. Она практически во всем совпадает с классификацией С.Влахова и С. Флорина и лишь дополнена группой рекламных реалий на том основании, что «не случайно считается, что существует особый «язык рекламы» [5, с. 152].

Характеристика реалий в теоретической литературе базируется на различных параметрах. Помимо предметного признака, на основе которого выделяются бытовые, географические, этнографические, общественно-политические разновидности, реалии подразделяются на *свои* и *чужие*, *внутренние* и *внешние*. Примером *чужих* реалий для русского языка будут слова *ковбой*, *бизнес*, для европейских языков – *sputnik*. *Свои* реалии могут быть национальными, локальными или микролокальными. Для пары исходного языка и языка перевода *внутренние* реалии принадлежат одному из данной пары языков, как, например, *фиорд* в паре русский – норвежский; реалии же *внешние* являются чужими для обоих языков данной пары.

В зависимости от степени освоенности реалии подразделяются также на *знакомые*, которые могут стать словарными в языке перевода, и *незнакомые*. В этой плоскости интерес представляет группа «модных» реалий. Они входят в чужой язык и быстро распространяются в нем в результате какого-то модного направления, а в дальнейшем либо осваиваются, либо забываются – в зависимости от характера и судьбы обозначаемых ими явлений. В русском языке к таким заимствованным реалиям относятся, к примеру, наименования модных музыкальных направлений или танцев: *суинг*, *твист*, *рок-н-ролл* [3, с. 20].

Таким образом, реалии можно классифицировать как: *бытовые*, *этнографические*, *ономастические*, *общественно-политические*, *бытовые*, *реалии мира природы*, *рекламные*, а также: *свои/чужие*, *внутренние/внешние*, *знакомые/незнакомые*.

Будучи носителями национального (локального) или исторического колорита, они, выступают как своего рода «хранители» и «носители» страноведческой информации, этим определяется их особая роль в художественном произведении.

Художественное произведение – объект, обладающий эстетической ценностью; материальный продукт художественного творчества (искусства), сознательной деятельности человека. Художественная литература в большинстве своём воспроизводит вымышленную реальность, где какие-то реалии действительности могут искажаться, изменяться или вовсе не изображаться. «Литература, – отмечает Д.С. Лихачев, – берёт только некоторые явления реальности и затем их условно расширяет или сокращает, создаёт собственную систему, систему внутренне замкнутую и обладающую собственными закономерностями» [7, с. 79].

Художественный текст – авторская выдумка, придуманный, несуществующий мир; но мы его воспринимаем как мир, гипотетически реально существующий или такой, который может существовать. Причиной этому является наличие в нём черточек, привязывающих текст к реальности. Одним из таких средств являются реалии, они «привязывают» выдуманный мир к реальному пространству и времени. Тем самым читатель, знакомясь с художественным текстом, «видит» стоящую за ним действительность, воспринимает определенную картину мира и формирует свое к ней отношение.

В рамках настоящей статьи рассмотрим употребленные в тексте романа Т.Капоте «Завтрак у Тиффани» реалии, выясним, какую же картину действительности они помогают нарисовать, определим, к каким пунктам классификации слов-реалий (по С. Влахову и С. Флорину) относятся реалии, использованные в тексте оригинала романа.

Трумен Капоте – американский писатель и драматург, его ранние работы находятся в русле «южной готической традиции». Т. Капоте писал в жанре «невыхмышленного» романа и рассказа, или так называемой «новой журналистики». Первые произведения были опубликованы в 1940-е годы. Тогда внимание публики привлек рассказ «Мириам». После успеха в жанре короткой прозы Капоте начал писать свой первый роман «Другие голоса, другие комнаты». Его произведения многократно экранизировались, нередко снимался в кино и он сам.

Роман «Breakfast at Tiffany's» («Завтрак у Тиффани») (1958) считается вершиной мастерства Трумена Капоте; он известен всему миру, экранизирован (1961), а также переведён на различные языки. На русский язык роман переводили такие знаменитые переводчики, как Виктор Гольшев, Мария Гальперина, Дмитрий Усков и Юрий Живов, на украинский – В. Митрофанов.

Действие романа разворачивается в Нью-Йорке. Атмосфера большого города только подчёркивает одиночество и неприкаянность героини романа Холли Голлайтли, красивой девятнадцатилетней девушки, часто посещающей светские рауты в поисках успешных мужчин. Её одиночество, на первый взгляд, кажется вымышленным, ведь у неё есть верные друзья,

люди, которые её любят. Только это не помогает. Она – представительница «потерянного поколения». Никакие друзья не спасут её от одиночества, пока она сама не найдёт ответ на главный вопрос – как и во имя чего стоит жить? Роман описывает однолетнюю (с осени 1943 по осень 1944 года) дружбу Холли Голайтли с безымянным рассказчиком – честолюбивым начинающим писателем, с которым Холи делится историей своей жизни и откровенными мнениями о Нью-Йорке.

Роман Т. Капоте «Завтрак у Тиффани» является источником слов-реалий самых различных типов. Являясь одним из средств создания культурного фона произведения, они играют большую роль в художественном тексте.

В романе автором использовано около 300 слов-реалий самых различных видов, которые можно расклассифицировать таким образом:

1. Бытовые реалии (48% от общего числа примеров):

– Жильё:

«For instance, there is a brownstone in the East Seventies» [11, с. 3].

«Есть, например, большое тёмное здание на одной из семидесятых улиц Ист-Сайда» [10, с. 11].

Brownstone – зажиточный, аристократический (adj.) [10, с. 76]. Здание, особняк [8, с. 202].

East Seventies – семидесятая улица Ист-Сайда (Нью-Йорк) [9, с. 232].

– Гостиницы:

«She lives at the «Winslow»» [11, с. 41].

«Она живёт в гостинице «Уинслоу» [10, с. 70].

«Winslow» – гостиница в Нью-Йорке (243 East 14th Street) [9, с. 412].

«Don't live «Barbizon»» [11, с. 41].

«Я живу в Барбизоне» [10, с. 70].

«Barbizon» – гостиница в Нью-Йорке (140 East 63rd Street) [9, с. 223].

– Магазины:

«The next day, Friday, I came home to find outside my door a grand-luxe Charles & Co basket with her card» [11, с. 25].

«На следующий день, в пятницу, я вернулся домой и нашёл у своей двери роскошную корзину от Чарльза и К с её карточкой» [10, с. 45].

Charles & Co – Чарльз и К, дорогой универсальный магазин Нью-Йорка [9, с. 225].

– Рестораны:

«Once a visiting relative took me to «21» [11, с. 14].

«Однажды приезжий родственник пригласил меня в «21» [10, с. 27].

«21» – название модного шикарного нью-йоркского ресторана, где есть бар и даются эстрадные представления [9, с. 204].

– Транспорт:

«A girl was over the cobbles under the E1» [11, с. 14].

«И эта девушка порхала по булыжнику под сенью надземки» [10, с. 28].

E1 – elevated railway. Это воздушная железная дорога [9, с. 205].

2. Ономастические реалии (40%)

– Имена знаменитых людей, писателей, выдающихся личностей:

«How old is W. Somerset Maugham?» [11, с. 18].

«Сколько лет Сомерсету Моэму?» [10, с. 33].

W. Somerset Maugham – английский писатель, один из самых преуспевающих прозаиков 1930-х годов [9, с. 202].

– Названия улиц, авеню, районов города:

«As for Joe Bell, he ran a bar around the corner on Lexington Avenue» [11, с. 4].

«А Джо Белл держал бар за углом, на Лексингтон-авеню» [10, с. 12].

Lexington Avenue – протяжённая односторонняя улица в Ист-Сайде в боро Манхэттен, Нью-Йорк [9, с. 387].

3. Общественно-политические реалии (12%):

– Государственные служащие:

«Drop it if he don't want conversation with the vice boys» [11, с. 8].

«Оставь это, если не хочешь разговора с полицейскими» [10, с. 19].

Vice boys – парни из отдела в полиции, занимающегося борьбой с проституцией, торговлей наркотиками и т.д. [9, с. 208]. В данном случае представлен разговорный вариант (от vice-squads – отряд полиции нравов) [11, с. 19].

Выявив, проанализировав и расклассифицировав слова-реалии в романе Т.Капоте «Завтрак у Тиффани», мы можем утверждать, что главной их функцией является создание национально-культурного фона произведения, воссоздание временного колорита, в частности, создание художественного пространства временного образа послевоенного Нью-Йорка. Основной задачей слов-реалий, является то, что они играют важную роль не только для автора но и для читателя, поскольку несут ценную информацию о культуре и жизни США.

Анализ слов-реалий в романе Т.Капоте «Завтрак у Тиффани» и их классификация позволяет сделать следующие **выводы**:

1. Слова-реалии являются очень своеобразной и вместе с тем довольно сложной и неоднозначной категорией лексической системы любого языка.

2. Являясь одной из важнейших групп безэквивалентной лексики, реалии выступают как своего рода «хранители» и «носители» страноведческой информации, этим определяется их особая роль в художественном произведении.

3. Проблема единой классификации слов-реалий остается неразрешенной, однако в основу всех имеющихся классификаций положен предметный принцип. Как лингвистическое явление, реалии относятся к категории безэквивалентной лексики. Они являются частью фоновых знаний и представляют собой значительный интерес при исследовании взаимодействия языка и культуры.

В романе «Завтрак у Тиффани» Т. Капоте, широко используя не только специфические реалии южных штатов, но и общеамериканские, воссоздает в повествовании этнографические особенности жизни и быта героев и особый временной колорит. В тексте писатель использует бытовые, ономастические и общественно-политические реалии, самыми частотными из которых выявлены бытовые реалии (48%).

ЛИТЕРАТУРА

1. Алимов В.В. Художественный перевод. Практический курс перевода: уч. пособие [для студентов высших учебных заведений] / В.В. Алимов, Ю.В. Артемьева. – М.: Академия, 2010. – 256 с.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода / Л.С. Бархударов. – М.: Международные отношения, 1975. – 240 с.
3. Влахов С.И. Непереводимое в переводе / С.И. Влахов, С.П. Флорин. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высшая школа, 1986. – 416 с.
4. Комиссаров В.Н. Текст и перевод / В.Н. Комиссаров, Л.А. Черняковская, Л.К. Латышев. – М.: Наука, 1988. – 165 с.
5. Крупнов В.Н. В творческой лаборатории переводчика: Очерки по профессиональному переводу / В.Н. Крупнов. – М.: Международные отношения, 1976. – 192 с.
6. Лихачев Д.С. Внутренний мир художественного произведения / Д.С. Лихачев. – М.: Правда, 1968. – 87 с.
7. Медникова Э. Послесловие. Комментарии // Capote T. The Grass Harp. Breakfast at Tiffany's. / Э. Медникова. – М.: Progress Publishers, 1974. – 223 с.
8. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика: Очерки лингвистической теории перевода / Я.И. Рецкер. – М.: Международные отношения, 1974. – 216 с.
9. Томахин Г.Д. Лингвострановедческий словарь США / Г.Д. Томахин. – М.: Русский язык, 1999. – 576 с.
10. Капоте Т. Завтрак у Тиффани. Пер. с англ. В.Гольшева / Капоте Т. – Санкт-Петербург: Азбука, 2012. – 159 с.
11. Truman C. Breakfast at Tiffany's / Truman C. – England, New York: Penguin Books, 2012. – 158 с.

ПРОБЛЕМА СТАНДАРТИЗАЦІЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ (ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТ)

Сучасна епоха – епоха наукового прогресу – це неупинний потік наукових досягнень і відкриттів майже у всіх галузях, зокрема у сфері лінгвістики. Мова в цьому процесі пов'язана з наукою передусім своїм термінологічним лексичним пластом, у якому відображається соціально організована дійсність.

Сьогодні у межах інформаційного вибуху спостерігається масове створення нових термінів і терміносистем. Темпи і масштаби цього процесу дозволяють назвати його «термінологічним вибухом». Причиною цього став прискорений розвиток науки і техніки, поширення нового знання, що призводить до перегляду сформованих і формування нових понять та концептуальних систем із побудовою відповідних найменувань у мові [2].

На сучасному етапі українськими мовознавцями: перекладачами, германістами, романістами та елліністами розглянуто достатньо багато термінологічних систем у різних аспектах: в українському мовознавстві велика увага приділяється формуванню, функціонуванню і структурно-семантичному аспекту терміносистем [4]: медицини [Стецюк; Корнейко; Петрова], генетики [Соколовська], біології [Симоненко; Богущая; Карабута], хімії [Цимбал; Наконечна; Опейда, Швайка] друкарства [Огар], церковного вжитку [Бібла], техніки [Стасевский], математики [Крейтор], фізики [Пилецкий; Вакуленко], геології [Годована].

Щодо гуманітарних наук, то ґрунтовно опрацьована економічна [Панько; Покровська; Чумак], юридична [Сербенська] термінології, а також термінологія з філософії [Харитонова; Жовтобрюх], психології [Веклинець] та педагогіки [Бевз; Разумейко]. Переважна більшість термінологічних досліджень у германістиці присвячена проблемам семантичної структури термінологічної одиниці, а також зв'язку термінології із загальноживаною лексикою.

Англійська термінологія в українському та російському мовознавстві вивчається з маркетингу [Гутиряк], загальної [Почтарук] та обчислювальної техніки [Скопюк], лісотехнічної [Прач], морської термінології [Александровська] та ін. У англійськомовних країнах термінологія досліджується переважно у прикладних аспектах [Ayers; Field, Harrison; Gerbert; Hindle; Belongia], німецька термінологія вивчається у комунікативно-прагматичному, функціональному, динамічному аспектах [Kade, Koller, Arntz, Wüster].

При вивченні англійської лінгвістичної термінології українськими мовознавцями слід вказати на те, що Р. А. Сафін зосереджує увагу на проблемах її організації в семантичне поле, а Л. В. Рогач приділяє увагу її семантичній структурі [4]; методологічні основи перекладу лінгвістичної термінології (у наукових працях з когнітивної семантики, дискурсології, прикладної лінгвістики, фоностилістики) німецької/англійської мови не було описано детально, та залишаються до сих пір поза увагою науковців, тому *актуальність* статті не підлягає сумніву. *Об'єктом* статті є термінологічні одиниці лінгвістики (на матеріалі німецької та англійської мови), вибраних шляхом суцільної вибірки з сучасних лінгвістичних словників. *Предметом* – проблема стандартизації лінгвістичної термінології у перекладацькому аспекті.

Лінгвістична термінологічна школа розвиває такі напрямки практичної діяльності: 1) лексикографічна термінологічна діяльність; 2) уніфікація термінів і терміносистем, що включає в себе три види – впорядкування, стандартизацію та гармонізацію термінів, термінологічне редагування; переклад термінів у межах перекладу технічних та інших спеціальних текстів; створення термінологічних банків даних; організаційно-методична діяльність термінологічних органів і центрів на різних рівнях – від галузевого до міжнародного.

Підсумком об'єднання оптимізаційної та нормативної функцій практичної термінологічної діяльності стало одне з основних напрямків прикладного термінознавства – *уніфікація термінів і терміносистем*.

Продуктами уніфікації термінів служать регламентуючі словники, ненормативні та нормативні: стандарти на терміни різних категорій і збірники рекомендованих термінів, які

відрізняються один від одного ступенем обов'язковості, але наближаються за методами розробки і досягнення уніфікованості включених до них термінів. Впорядкування термінів реалізується у формі збірників рекомендованих термінів.

Ще одна позитивна функція уніфікації термінів – *систематизуюча*.

Розробка стандартів і збірок рекомендованих термінів, в результаті чого кожне місце в терміносистемі займається, як правило, однієї лексичної одиницею і кожній лексичній одиниці подається у відповідність одне визначення (права частина), звичайно, веде до систематизації всіх знакових засобів, що відносяться до певної сфери знань або діяльності, до розмежування цих сфер і встановленню зв'язків між ними (через загальні терміни, використувані в лівій і правій частинах словникових статей). Однак в обґрунтуванні роботи з уніфікації термінів необхідно, щоб ця робота завжди базувалась на міцній теоретичній базі таких наук і наукових дисциплін, як теорія стандартизації, лінгвістика, логіка, наукознавство.

У цьому зв'язку варто відзначити, що в останні роки починає все ширше застосовуватися третій вид уніфікації термінів і терміносистем – їх *гармонізація на національному та міжнародному рівнях*.

При *гармонізації* терміносистем повинні братися до уваги дві групи факторів: лінгвістичні, тобто пов'язані з особливостями тих мов, до яких відносяться терміни, і екстралінгвістичні, тобто пов'язані з предметною областю і з теорією, яку вони описують.

До *екстралінгвістичних* факторів можна віднести: інтеграцію знання; інтернаціоналізацію науки і технології; єдність теоретичної та методологічної бази науки і технології, властивих сучасному етапу світової цивілізації. В якості *лінгвістичних* факторів, що сприяють міжнародній гармонізації терміносистем, можуть бути названі: формування мов для спеціальних цілей, активні процеси інтернаціоналізації термінів [1, с. 29–34].

Результатами *міжнародної гармонізації* терміносистем є: міжнародні термінологічні словники та стандарти, багатомовні інформаційно-пошукові тезауруси. Зокрема, діяльність з міжнародної гармонізації термінологічних стандартів посідає важливе місце в роботі Міжнародної організації зі стандартизації (ISO) і служить предметом проекту ISO 860 «Міжнародна гармонізація понять і термінів».

Переклад наукових, технічних та інших спеціальних термінів є ще одним напрямком практичної термінологічної діяльності. Можна сказати, що при перекладі спеціального тексту найважливішим служить правильний, адекватний переклад термінів. Не випадково на численних конференціях і семінарах перекладачів проблеми вибору способів перекладу термінів займають основне місце. До теперішнього часу розроблені рекомендації щодо застосування цих способів [3].

Термінологічною діяльністю займаються такі організації: на Україні – відділ науково-технічної термінології Національної Академії наук України; в Росії – Науково-дослідний інститут комплексної інформації зі стандартизації та якості, який відповідає за проблеми стандартизації термінології; Комітет науково-технічної термінології РАН, який керує роботами з упорядкування термінології в галузі природничих та технічних наук; видавництво «Російська мова» та інші видавництва, які випускають спеціальні словники. З міжнародних організацій слід назвати Міжнародний центр інформації по термінології (Інфотерм), який базується у Відні, Міжнародну організацію з уніфікації термінологічних неологізмів (МО-УТН), яка знаходиться у Варшаві та видає журнал «Neoterm». Розробка міжнародних термінологічних стандартів входить в обов'язки Міжнародної організації по стандартизації (ISO), Міжнародної електротехнічної комісії (МЕК) та ін..

Аналіз журналів NEOTERM у Польщі з 1992 р. по 1998 р. показав, що впорядкування термінології відбувається, головним чином, у таких сферах: медицини, будівництва (архітектури), хімії, економіки, навколишнього середовища і т. д. Очевидно, що при впорядкуванні термінологій фахівцями лінгвістична термінологія не увійшла в ряд пріоритетних.

Незважаючи на те, що теорію перекладу лінгвістичних термінів можна вважати досить молодою наукою, термінологія якої знаходиться у стані розвитку, необхідність упорядкування цієї термінології, безумовно, назріла.

Вчені усвідомили той факт, що від раціональної, точної, відпрацьованої термінології в значній мірі залежить успіх їхньої наукової, технічної, комерційної та економічної діяльнос-

ті. Аналіз емпіричного матеріалу показав, що лінгвістична термінологія такому впорядкуванню поки не піддавалася, або піддавалася але недостатньо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демидова Г. В. Структурно-семантические характеристики англоязычной переводоведческой терминологии: диссертация на соискание ученой степени кандидата филол. наук: 10.02.04 «Германские языки»/ Демидова Галина Викторовна. – Самара, 2011. – С. 27–34.
2. Курносова Н. О., Р. В. Курносова. Проблеми стандартизації та уніфікації науково-технічної термінології. Режим доступу до статті: http://scholar.google.com.ua/scholar?cluster=10455855779836142023&hl=ru&as_sdt=2005&scioldt=0,5
3. Лейчик В. М., Шелов С. Д. Лингвистические проблемы терминологии и научно-технический перевод/ В. М. Лейчик., С. Д. Шелов. – М.: Всесоюзный центр переводов науч.-техн. лит. и документации, 1990. – 78 с.
4. Рогач Л. В. Семантична основа лінгвістичних термінів в українській та англійській мовах: автореферат дис. на здобуття вченого ступеня кандидата філол. наук: 10.02.15 «Загальне мовознавство»/ Рогач Леся Валер'янівна. – Київ, 2000. – 20 с.

*A. D. Darwazeh,
Master of Philology,
Ivan Franko National University of L'viv*

«JUSTICE» AND «FAIRNESS» AS KEY CONCEPTS OF ANGLO-AMERICAN CULTURE

Language is a backbone of any culture. It is a conceptual and logical apparatus, a peculiar characteristic of national worldview. Language is considered a part of the national mentality which constitutes spiritual sphere, values and beliefs. Therefore, it is obvious that each person has a particular set of social and psychological roles in communicating, which generates a set of linguistic patterns embodied in an infinite variety of utterances and texts.

The issue of the relationship between language and ethnicity has been discussed for more than two hundred years. Wilhelm von Humboldt (1836) was the first to put forward the idea that language incorporates certain worldview and reflects the spiritual baggage of a native speaker. In particular, language exists as a buffer between the person and the world, and the person sees the world as it is fixed in his/her native language. Since perception and activity of people depend mainly on their conceptual framework, its relation to objects is entirely driven by the language. Thus, language draws a «vicious circle» around the person which one can escape from only by entering into another, that is, by learning another language.

In the past, culture used to be distinct from language; nowadays, it has become integral to it: «It's almost impossible to send a message that does not have at least some cultural content, whether it's in the words themselves, in the way they are said, or in the nonverbal signals that accompany them. And even if it were possible to send a message without any cultural content, it's not possible to receive one without passing it through the filter of one's own cultural conditioning» [3, p.75]. This problem raises an urgent necessity to explore the principles of verbalization of mental units (concepts) and their functioning in culturally significant contexts in order to identify culturally sensitive information, which, as a result, should lead to an exhaustive description of the language world model and its specificity.

The notion of the concept does not have an explicit definition for the time being. Mainly, it refers to mental prototype (undifferentiated picture of the object). It is of a dual nature – mental and linguistic. On the one hand, it is an ideal image, or, more precisely, the prototype that represents culturally determined world conception of the speaker, on the other hand, it has a specific name in the language.

More often than not, a concept matches a particular word of a language. Thus, vocabulary is the most sensitive part of a language, the indicator of development, progress, and versatility: «Vocabulary is the Everest of a language. There is no larger task than to look for order among the hun-

dreds of thousands of words which comprise the lexicon. There may be many *greater* tasks – working out a coherent grammatical system is certainly one – but nothing beats lexical study for sheer quantity and range» [1, p.119].

One of such linguists, who treat the problem of culture-language relationship through the prism of anthropology, making a particularly prominent emphasis on lexis, is Anna Wierzbicka. She explores «key cultural concepts» revealing national and cultural specificity of non-related languages through *semantic primitives* and *semantic metalanguage*. Her conception is based on the fact that meaning of a word is predetermined by national mentality. In her book, *Semantics: Primes and Universals* (Wierzbicka, 1996), A. Wierzbicka presents an argument, grounded in biologically plausible hypotheses and experimental observations, that all humans possess as part of their inherited human faculties the same basic relatively small set of innate ‘concepts’. The words which encode those concepts are *semantic primes*, or alternatively, *semantic primitives*. These universally meaningful *concepts* combine to form meaningful combinations or sentences, what, in its turn, constitutes the *syntax* of the language. In effect, the combination of a set of semantic primes and a common set of rules for combining those concepts into meaningful messages constitutes a natural semantic prime language, or *natural semantic metalanguage* (NSM).

Natural semantic metalanguage represents itself as an effective tool for elaborating *cultural scripts*: «The term cultural scripts refers to a powerful new technique for articulating cultural norms, values, and practices in terms which are clear, precise, and accessible to cultural insiders and to cultural outsiders alike. This result is only possible because cultural scripts are formulated in a tightly constrained, yet expressively flexible, metalanguage consisting of simple words and grammatical patterns which have equivalents in all languages.» [5]

The vivid examples of *key cultural concepts* of the Anglo-American culture described using *cultural script* technique and NSM are ‘fairness’ and ‘justice’ [4, p. 151]:

That’s fair.

a. I say: people can know that when this person (X) did it (W),
X did NOT do anything bad

b. if other people know about it they will say the same
because they all think about some things in the same way

c. they think like this:

d. when people want to do some things with some other people
they know that they can do some kinds of things

e. at the same time they know
that they can’t do some other kinds of things

f. because if they do things like this,
it will be bad for these other people

g. they know that people can think that no one will do things like this

h. people can know that when this person (X) did it (W),
X did NOT do anything like this

because of this, other people can NOT say to X:

«you can’t do things like this»

‘Fairness’ is the quality of treating people ‘well’ by ‘social agreement’. Taking into account the collocates of fairness (*strict* fairness, someone/something *guarantees* or *ensures* fairness, fairness *calls for*, *demands*, *requires* something) one may compare ‘fairness’ roughly to a contract or agreement with a list of conditions [2]. A phrase *in (all) fairness* gives an impression that one gets an ‘amount of fairness’ just according to the agreement ‘signed’ between people involved in a situ-

ation. All this is completely consistent with A. Wierzbicka's conclusion about 'fairness' as a *procedural morality*.

Understandably, democratic society exists only owing to voluntary cooperation of free and equal individuals. Cooperation of equal individuals resulted in the appearance of a new concept which is pragmatic and easy to operate with in everyday life:

12. «My fifth principle is FAIRNESS: whatever new arrangements are enacted for the euro-zone, they must work FAIRLY for those inside it and out» [6].
13. «So it is a vital interest for us to protect the integrity and FAIRNESS of the single market for all its members» [6].

The English word *justice* has the following components [4, p. 157]:

[people think like this:]

when many people live in a place it can be like this:

some of these people are not like other people,

they are above other people

if these people say some things,

good things can happen to other people in this place

if these people say some other things,

bad things can happen to other people in this place

The script clearly demonstrates that 'justice' is the quality of treating people 'well' by prescription. It is 'absolute morality' (according to A. Wierzbicka) 'prescribed' by nature, society, or God (*natural, social, divine justice*). Thus, one *wants, asks for, gets* or *is denied* justice [2]:

4. «And look too at what we have achieved already. Ending Britain's obligation to bail out eurozone members. Keeping Britain out of the fiscal compact. Launching a process to return some existing JUSTICE and home affairs powers» [6].
5. «And it is in this spirit of advancing economic progress and social JUSTICE that I wish to serve» [7].

Significantly, it may be argued that the Anglo-American culture is two-dimensional, meaning that a clear distinction is noticed between the so-called *absolute values*, such as *truth, freedom, justice, being logical, chance*, and values adapted for or created by society, *secular values*, such as *facts, liberty, fairness, reasonable, and opportunity*. There is a possibility that this distinction may be connected with the concept of 'idea' and transformation of 'reality'. The famous transformation of a 'dream into reality' is deeply implanted into the American society and its way of life. Supposedly, the 'transformation of reality' conception is a universal. Arguably, it is a creation of Anglo-American culture, though this issue still needs further investigation to find a more solid ground to stand on.

There is no doubt that it is in the national language where cultural, moral, and aesthetic values of the society are imprinted. Language is a treasury of people's knowledge, their view of the world as a whole, their individual experience; it is a complete picture of the society. Clearly, different cultures have different associative links. Thus, language acts as a functional system of elements related by certain links, and its main function is communication. Transferring research emphasis from linguistic analysis to the conceptual system of a language gives ample possibilities to develop a promising application of anthropological paradigm in linguistics, aimed at disclosing the role of linguistic and extralinguistic factors in the conceptual familiarization of the world.

REFERENCES

1. David Crystal *The Cambridge Encyclopedia of the English Language* / David Crystal. – London: BCA. – 489p. 7
2. *Oxford Collocations. Dictionary for students of English.* – Oxford: Oxford University Press, 2002. – 897 p. 18

3. Peace Corps Culture Matters. The Peace Corps Cross-Cultural Workbook / Peace Corps Information Collection and Exchange Center for Field Assistance and Applied Research. – Washington: ICE publications, 1997. – 256p. 6
4. Wierzbicka A. English: Meaning and Culture / Anna Wierzbicka. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – 352p. 11
5. Anna Wierzbicka Cultural scripts: What are they and what are they good for? [Electronic resource]. – Mode of access: <http://nats-www.informatik.uni-hamburg.de/pub/User/InterculturalCommunication/cultureWierz.pdf> 14
6. David Cameron's EU speech – full text (Title from the screen) [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.guardian.co.uk/politics/2013/jan/23/david-fernon-eu-speech-referendum> 43
7. Transcript of Gordon Brown's acceptance speech (Title from the screen). NRAC Blog – Business Continuity Management. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.uksbd.co.uk/gb.html> 47

*Н. І. Дмитрасевич,
старший викладач кафедри французької філології,
Львівський національний університет імені Івана Франка*

РОЛЬ АВТОРСЬКОГО ЗНАЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРНИХ АНТРОПОНІМІВ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ)

Відмінною рисою особових імен (далі ОІ), які вживаються у художніх творах є насиченість авторським значенням. Мета даного дослідження полягає у простеженні та ілюстрації відповідними прикладами функціонування ОІ у художніх текстах французької літератури. Об'єкт даного аналізу визначається лінгвістами по-різному – як літературне, поетичне, стилістичне ОІ. Ми вживатимемо термін «літературне» ОІ, як найбільш адекватний змісту, який ми вкладаємо в це поняття. Літературним антропонімом вважатимемо будь – який антропонім художнього тексту [4, с. 35; 8, с. 420; 7, с. 65]. Навіть ОІ реальних історичних осіб, які стають персонажами літературного твору, набувають специфічних особливостей, яких вони позбавлені поза художнім текстом.

Семантичну специфіку літературного антропоніма звичайно пов'язують з «двоплановістю» будь – якого слова в художньому творі – його спрямованість не до одного, а до двох світів – реального і створеного письменником [1]. Семантична структура слова в художньому творі є ускладненою, оскільки вона збагачується тими додатковими семантичними і стилістичними компонентами, які автор вкладає в дане слово. Деякі антропоніми в художньому тексті, наповнившись тим значенням, яке вкладає в них автор і яке адекватно сприймає читач стають «промовистими», «значущими». Значення, яке передається формою ОІ так чи інакше характеризує носія імені, умовно назвемо авторським значенням ОІ.

Письменники використовують ОІ для створення образу персонажа. В загальному ансамблі зображально – виражальних засобів художнього твору ОІ так чи інакше конкретизує уявлення про персонаж. Як слушно зазначає Е. Магазаник, таке сприйняття літературного ОІ читачем підтримується «давньою і міцною літературно – художньою традицією вживання «промовистих імен» [3, с. 51]. Під впливом цієї традиції читач шукає в будь – якому ОІ зв'язок з його носієм, ключ до розкриття характеру персонажа. Це своєю чергою змушує письменника прискіпливо та обережно добирати ОІ для своїх персонажів, приділяти максимум уваги таким компонентам мовного значення ОІ, як його соціальне і емоційне забарвлення, і прогнозувати його мовне забарвлення. Саме те, що в реальній дійсності розцінюється як випадкове, в художньому творі видається умисним і символічним. Наприклад, якщо реальна особа має прізвище *Sot*, це само по собі не дуже для неї приємно, хоча ні про що не говорить. Якщо ж таким прізвищем наділений герой художнього твору, то читач схильний вбачати в цьому конкретний авторський задум, вказівку на властивість персонажа.

Специфічна ознака багатьох офіційних літературних антропонімів – наповненість авторським значенням – зближує їх з прізвишками, які вказують на ту чи іншу рису особи. Як

і прізвища, ці офіційні літературні ОІ створюють деякі труднощі для перекладачів художніх творів, адже, при перекладі бажано розкрити авторське значення ОІ. Деколи для цього вдаються до перекладу основ ОІ. Пригадаймо імена персонажів із «Дон Кіхота» в перекладі Н. М. Любимова: Дон Тренбеньо, Жінесільо де Награбільо і т. д. [4, с. 84].

Офіційні літературні ОІ відрізняються від прізвиськ тим, що мотивація офіційних літературних ОІ, їх зв'язок із властивостями персонажа далеко не завжди прямо і однозначно розкриваються в тексті. Наповнюючи ОІ своїм значенням, автор використовує не тільки семантику загальномовної основи імені, здатну прямо охарактеризувати персонаж, а й інші аспекти ОІ (фонетичний, морфологічний), які здатні зробити його емоційно виразним і тим самим опосередковано охарактеризувати особу, якій присвоєне це ім'я.

Стилістичне забарвлення багатьох літературних ОІ має те ж походження, що й мовне і мовленнєве забарвлення реальних ОІ. Однак, семантика літературних ОІ створюється не тільки за рахунок зіставлення їх з реальними ОІ, а й за рахунок їх співвіднесення з іншими літературними ОІ, а саме: з іншими ОІ цього твору, з ОІ з інших творів того ж автора, з ОІ із творів інших авторів даної епохи тощо.

У сучасній літературі антропоніми стали менш штучними, більше наблизились до реальних ОІ. Навіть у творах сатиричного жанру, де завжди використовувались і використовуються, прямохарактеристичні ОІ, їхнє значення зменшилося і зросла кількість опосередковано характеристичних імен. У творах інших жанрів носіями прямохарактеристичних імен виступають тільки другорядні персонажі, наділені якоюсь певною рисою [2, с. 31].

Відмова від прямохарактеристичних імен тягне за собою збільшення семантичного обсягу авторського значення ОІ. З'являється велика кількість імен, які містять натяк на цілу низку рис персонажів. Такими є, наприклад, численні антропоніми М. Пруста. Так, Ж. Маторе, аналізуючи ОІ одного із персонажів «У пошуках втраченого часу» *Mme Verdurin*, вважає, що воно натякає на різкість цієї дами (*verdeur*) і, водночас, на її «войовничий вагнеризм», каламбурно обігравши назву однієї з опер Вагнера («*L'Or du Rhin*») [9, с. 213-224].

ОІ може актуалізувати частину свого енциклопедичного значення, здійснюючи при цьому функцію характеристичності. ОІ – характеристичні, що актуалізують значення, яке вкладає в них оповідач, часто трапляються в завершальних розділах тексту. Таке вживання ОІ у фіналі роману Ж. Сіменона «Дно пляшки»: «*Donald était sur la rive et la frontière n'était pas loin. Et il trouverait d'autres Lil, d'autres P.M., d'autres Emily, d'autres Falk pour l'aider...*» [10, с. 183].

Специфіка енциклопедичного значення літературного антропоніма полягає в тому, що читач сприймає не тільки ту його частину, яка розкривається в соціальних групах, відтворених у творах, а й ту, яку вклав в ОІ автор твору.

Особливою підгрупою літературних антропонімів є прізвиська. Специфіці літературних прізвиськ дослідники приділяють наразі мало уваги, хоча їхня роль в художньому тексті надзвичайно важлива і багатообразна. У художньому творі прізвисько завжди наповнене авторським значенням, вказуючи на конкретну, часто дуже важливу для розуміння сутності образу ознаку чи ознаки персонажа. Якщо в реальній дійсності мотивація вживаних прізвиськ не завжди зрозуміла, а іноді – навіть утрачена, то в художньому творі звичайно вказується, яку ознаку персонажа покладено в основу творення прізвиська.

Особливо важливими для розуміння характеру персонажа і суті художнього образу є, звичайно, прізвиська, які вказують на внутрішню – особистісні особливості героя, пор. *Pie-Grièche* – прізвисько сварливої і лихої Емми Буссардель з романів про сім'ю Буссардель Ф. Еріа чи *Chiffe* – прізвисько інертного і безхарактерного Фердинанда Резо з романів про сім'ю Резо Е. Базена. У художніх текстах нерідко трапляються прізвиська, присвоєні персонажу на основі декількох різних ознак. Наприклад, батька однієї з героїнь новели А. Моруа «Добрий вечір, дорогенька» прозвали *Le Pacha*. Він заслужив це прізвисько, на думку людей, які його знали, з багатьох причин і насамперед тому, що був «гуляка і колекціонер». Деякі форми мотивуються не тільки фізичними чи психічними особливостями героя, а й його офіційним іменем чи прізвиськом. Таке прізвисько любительки читати повчання Аделіни Буссардель *Prêcheline*, утворене шляхом поєднання дієслівної основи зі значенням «повчати» – *prêcher* – і частини офіційного імені героїні – *Adeline* > *line* [6, 68]. Такі полімотивні прізвиська є особливо влучним економним і, водночас, містким і точним засобом характери-

стики. Слід відзначити, що прізвисько літературного персонажа, як і реальної особи має подвійну інформативність: воно характеризує не тільки того, кого називає, а й того, хто називає, як представника конкретної епохи, соціальної і вікової групи, як людини конкретного складу розуму, бачення світу. Велика кількість і частота появи прізвиस्क на сторінках літературного твору пов'язана з описом конкретних соціальних груп, в яких поширені подібні імена. Як правило, багато прізвиस्क у тих творах, в яких розповідається про школярів, солдатів, мешканців сільської місцевості тощо. Особливий інтерес становлять випадки, коли за прізвиском персонажа неможливо визначити його приналежність до будь – якої соціальної групи, де побутують подібні найменування. В цих випадках сам факт існування прізвиस्क у будь – якої особи є одним з яскравих засобів вираження взаємовідносин даної особи з оточенням, його оцінки з іншими персонажами, тобто має конкретне літературно – композиційне значення. Особливо важливі в цьому відношенні прізвиська, які начебто народжуються на сторінках літературного твору і автор яких відомий. Оскільки прізвиська народжуються в художньому творі внаслідок пізнання й оцінки одних персонажів іншими, тобто в процесі формування характерів, невіддільного від розвитку сюжету. Так відбувається, наприклад, в романі «Гадюка в кулаці» Е. Базена, коли ненависть дітей до своєї матері ніби виливається в придумане ними прізвисько *Folcoche*, утворене шляхом складання двох укорочених слів *folle* (скажена) і *cochon* (свиня) [5, с. 227].

У художніх текстах нерідко функціонують не тільки індивідуальні, а й так звані парні прізвиська, що співвідносяться між собою за якоюсь ознакою – формальною, семантичною, асоціативною. Такими у «Зіпсутих дітях» Ф. Ерія є прізвиська *Intérêt-simple* і *Intérêt-composé*, які Аньєс Буссардель дає своїм двом братам – Валентину і Сімону. Обидва – люди користолубні, але Валентин більш прямолінійний, менш хитрий, ніж Симон. Як показують спостереження, парні прізвиська особливо часто присвоюються другорядним персонажам, що виконують подібні композиційні функції.

Прізвисько, на відміну від офіційних антропонімів, може змінюватися, немов підтверджуючи еволюцію самого персонажа і ставлення до нього його оточення. Наприклад, героя однієї з новел Е. Дабі називали *Laurent-le-Marinier* (Лоран – Моряк), але після того як він був змушений продати свій човен і почав пиячити, його прозвали *Laurent-Outang* (гра слів – *l'orang-outang* – орангутанг), через те, що він заріс і осунувся. Отже, зміна прізвиська і порівняльна семантика цих найменувань в багатьох випадках показує еволюцію особи персонажа – елемент динаміки сюжету.

Авторське значення є елементом енциклопедичного значення ОІ, тобто, тієї його частини, яку вкладає в дане ОІ автор твору і сприймає читач. Ця частина енциклопедичного значення антропоніма кожного персонажа розкривається, передусім, в розповідних фрагментах тексту, оскільки оповідач або є автором твору, або виражає його думки. Для читача дуже важливо розкрити це значення, оскільки найбільш цікаве в художньому творі – це сам автор, його бачення світу.

Аналіз французької художньої онімії дає підставу зробити висновок про те, що літературні ОІ є важливим елементом стилістичної та організаційної структури художнього тексту, а також є відображенням авторського стилю. Наше дослідження відкриває можливості для подальшого аналізу форм і способів уживання французьких художніх ОІ на матеріалі різних жанрів французької літератури та у різних стилях мовлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В.В. О теории художественной речи / В.В. Виноградов. – Москва: Высшая школа, 1971. – 240 с.
2. Карпенко Ю.А. О семантике собственных имен / Ю.А. Карпенко // Актуальные проблемы лексикологии. – 1970. – с.89-93.
3. Магазаник Э. Б. Ономапозитика, или «говорящие имена» в литературе / Э. Б. Магазаник. – Ташкент. – 1978.-146 с.
4. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного / А.В. Суперанская – Москва: Наука, 1978.-283 с.
6. Bazin H. *Vipère au poing* / H. Bazin. – Paris: V. Grasset, 1971. – 318 p.

7. Hériat Ph. *Famille Boussardel* / Ph. Hériat Paris: Gallimard, 1970. – 499 p.
8. Jonasson K. *Les noms propres métaphoriques: construction et interprétation* / K. Jonasson // *Langue française*. – № 92. – 1992. – pp. 64-81.
9. Le Bihan M. *Note sur les noms propres* / M. Le Bihan // *Linguisticae Investigationes*. – Vol. 2. – 1978. – pp. 419-427.
10. Matoré J. *Autour d'un personnage de la Recherche du temps perdu: Mme Verdurin; étude lexicologique* / Matoré J. – Paris: Klincksieck, 1970, pp. 213-224.
11. Simenon G. *Le fond de la bouteille* / Simenon G. – Paris: Presses pocket, 1966. – 185 p.

Е. М. Образцова,
доктор филологических наук,
профессор кафедры перевода и языкознания
А. Е. Иовчева,
студентка V курса факультета лингвистики и перевода,
Международный гуманитарный университет

ПРОБЛЕМА ПЕРЕВОДИМОСТИ КАЛАМБУРА (ИГРЫ СЛОВ)

Зачастую переводчику приходится сталкиваться с такой проблемой, как лингвистическая игра слов, иначе говоря – каламбур. На первый взгляд, игра слов кажется непереводимой, однако, при особом подходе и методах можно добиться адекватного и приемлемого перевода каламбура. Практика же показывает, что, отказавшись от буквализма, подыскав адекватные замены и обыграв данную лингвистическую реалию, переводчику удастся так перевести каламбур, чтобы читатель мог проникнуться его атмосферой, чтобы не потускнели образность и юмор оригинала.

Данная работа посвящена изучению методов перевода лингвистической игры слов.

Актуальность данного исследования определяется необходимостью дальнейшей разработки одного из важнейших аспектов теории перевода – проблемы переводимости. В частности, актуальным является изучение и сравнение эффективности существующих принципов и методик передачи при переводе игры слов (каламбура) – стилистического приема, широко используемого в современной художественной литературе.

Целью исследования является изучение понятия лингвистической игры слов и рассмотрение предлагаемых в теоретической литературе путей передачи каламбура при переводе на другой язык.

Объект исследования: лингвостилистические особенности каламбура, а также предлагаемые пути решения проблемы неперевода этого стилистического приема.

Лингвистическую игру слов в художественных произведениях довольно сложно перевести так, чтобы как можно точнее передать смысл, поэтому перевод каламбуров – сложная и интересная проблема, требующая не только отличного знания двух языков, индивидуального стиля автора оригинала, но и изобретательности в использовании образных средств языка перевода. Единого и единственно верного подхода к решению этой проблемы не существует: каждый переводчик при переводе авторской игры слов всегда стремится сохранить свой индивидуальный стиль.

Существует множество определений понятия «каламбур», взятых из различных словарей и наиболее четкой является следующая трактовка: «Каламбур – стилистический оборот речи или миниатюра определенного автора, основанные на комическом использовании одинакового звучания слов, имеющих разное значение, или сходно звучащих слов или групп слов, либо разных значений одного и того же слова и словосочетания». Остальные исследователи трактуют каламбур так:

Каламбур – остроумная шутка, основанная на использовании слов, сходных по звучанию, но разных по значению, или на использовании разных значений одного и того же слова; игра слов [9, с. 62-63].

Каламбур (фр. calembour) – игра слов, основанная на нарочитой или невольной двусмысленности, порожденной омонимией или сходством звучания и вызывающая комический эффект [3, с. 55].

Иными словами, каламбур – это, большей частью, игра, основанная на несоответствии между привычным звучанием и непривычным значением. При этом каламбуры создаются благодаря умелому использованию различных созвучий, полных и частичных омонимов, паронимов и таких языковых феноменов, как полисемия и видоизменение устойчивых лексических оборотов. Основная цель данного стилистического приема – создание комического эффекта.

Каламбур как игра слов и как особый стилистический прием является предметом исследования лингвистики и, следовательно, существует четкая система классификации игры слов. Как заявляют исследователи Влахов С.Н. и Флорин С.В., в теоретических работах встречаются разные классификации каламбуров, перевод же игры слов авторы рассматривают в общих чертах на трех уровнях: фонетическом, лексическом и фразеологическом [1, с. 292].

Данная классификация довольно полно охватывает все формы и типы каламбуров, дает возможность представить игру слов в определенном порядке, учитывая все особенности данного явления.

Для **фонетического каламбура** характерно преобладания звуковой стороны над смысловой. Элементы данного вида каламбура напоминают друг друга благодаря сходству; и в данном случае можно сказать, что речь идет не об игре словами, а об игре созвучиями. Использование фонетических каламбуров особенно характерно для рекламы, например: *ЧерезвыЧАЙно ЧАЙный ЧАЙ, В хорошем ЧАЕ души не ЧАЕМ, ИзучАЯ. ВыруЧАЯ. СкуЧАЯ...*

Или: *How do you call a deer with no eyes? – No-eye deer.* (Что звучит идентично фразе *No idea*). В примере – *Did you hear about the sick poet who went from bed to verse* – можно наблюдать игру слов, основанную на созвучии *bad-bed* и *worse-verse* [4, с. 228].

К группе лексических каламбуров относят разные типы игры слов, базирующиеся, в основном, на обыгрывании целых слов или частей, многозначности и омонимии. Часть слова далеко не всегда является значимой; нередко это случайный «кусочек» лексической единицы, лишенный связанного с ней значения. Например, в известном каламбуре: «*Когда садовник бывает предателем отечества? – Когда он **продает настурции***» – название цветка не составлено из морфем «нас» и «Турции». Шутки, в основе которых лежит обыгрывание омографов, – явление достаточно редкое, например: *Next time you get a lawyer a drink, give him **just-ice*** [1, с. 291] (В следующий раз, когда будете подавать коктейль юристу, предложите ему **просто лед**. Слово *justice* обозначает **правосудие**).

Фразеологические каламбуры Влахов С.Н. и Флорин С.В. склонны рассматривать как обыгрывание отдельных компонентов устойчивых сочетаний – наиболее характерный прием этой игры [1, с. 293], примером которой может послужить следующее предложение: *The man sits as many risks as he runs*. В данном случае многоплановость возникает из-за распада значения устойчивого выражения *to run a risk*, где возникает намёк на создание нового выражения *to sit a risk* и, соответственно, многоплановость получившегося в конечном счёте нового выражения. Или, например, фраза *One woman's poise is another woman's poison* (Не всякая женщина может стать покорной овечкой) – содержит аллюзию к идиоме: *One man's meat is another man's poison* (Что полезно одному, то вредно другому) [4, с. 228].

Любой человек, воссоздающий каламбур при переводе, подчиняется сверхзадаче, которую хорошо определил Н.М. Любимов: «Если каламбур имеет совершенно определенный социально-политический адрес, если он имеет идейное значение, то необходимо напрячь все усилия и передать его с художественной точностью. Там, где присутствует чисто звуковая игра, переводчик вправе отступить от буквы оригинала, если иначе ему не создать того самого комического эффекта, которого добивался автор». Это сложно, но по словам того же Н.М. Любимова «непереводимой игры слов» почти не существует. Дело мастера боится» [8, с. 245].

В подтверждение этих слов можно привести мнение по этому же вопросу Н.И. Галь, которая считает, что подстрочное примечание «непереводимая игра слов» – это «расписка в собственном бессилии». «Конечно, – пишет она дальше, – порой, ты и впрямь бессилён перед какой-то уж очень головоломной задачей. Тогда вернее совсем пожертвовать игрою слов здесь и, может быть, взамен сыграть в другом месте, где у автора ничего и нет, а переводчику что-то придумалось. Но чем меньше потерь, тем, понятно, лучше, и отступать без боя стыдно» [2, с. 291].

Передача каламбура в переводе – труднейшая лексико-стилистическая проблема, так как игра слов основывается на омонимии или близком созвучии, а совпадения такого рода в двух языках очень редки. Однако иногда игру слов можно сохранить. В таких случаях переводчику приходится прибегать к заменам, и тут от него требуется много находчивости и изобретательности [1, с. 120].

Буквального перевода (т.е. передачи не только содержания, но и формы), к которому переводчик стремится, как к идеалу при переводе каламбура, можно добиться, скорее, в виде исключения и, как правило, здесь не обходится без потерь. Вот почему перед переводчиком всегда стоит основной вопрос: чем пожертвовать? Можно передать содержание, отказавшись от игры слов, или же сохранить каламбур за счет замены образа, отклонения от точного значения, затушевки идейного замысла, даже вообще сосредоточиться только на игре, полностью абстрагировавшись от содержания, надо только решить, что будет меньшим злом. Решение данной задачи зависит от ряда предпосылок, но, в первую очередь, от требований контекста, главным образом, широкого контекста, а нередко и всего произведения в целом. Жертвовать содержанием при переводе каламбура приходится не так уж редко. Это происходит, например, при целенаправленном обыгрывании звуковой формы, когда внимание читателя сосредотачивается на неожиданной или ожидаемой рифме, аллитерации или новых «звуковых эффектах» [5, с. 187].

Наиболее обоснованным приемом, которым зачастую пользуются переводчики, является замена по принципу компенсации. Компенсация – это замена переданного элемента подлинника аналогичным или каким-либо иным элементом, восполняющим потерю информации и способным оказать аналогичное (или подобное) воздействие на читателя.

При воссоздании каламбуров компенсация аналогичным приемом (полная компенсация) используется в другом месте перевода по отношению к позиции этого приема в оригинале и наиболее полно обеспечивает эквивалентность перевода. Компенсация иными приемами (частичная компенсация) чаще применяется на месте не переданного приема подлинника и восполняет потерю лишь частично. В частичной компенсации наиболее часто используется рифма, аллитерация и графическое выделение.

В качестве удачного случая создания каламбура при помощи метода компенсации можно привести отрывок из перевода пьесы Шекспира «Двенадцатая ночь», выполненного Э. Линецкой:

*«He's as tall as any's in Illyria. – What's that to th' purpose?» – «Таких молодчиков не много сыщешь в Иллирии – Ну, он **почище** многих в Иллирии. Ну, так что? – Нам-то что от его **чистоты**?»*

Заменив некаламбурные реплики персонажей синонимичными, переводчица создала компенсирующий каламбур, практически не затронув содержания отрывка [10, с. 105].

Другой способ передачи словообразовательного значения слова оригинала заключается в воспроизведении значений составляющих морфем в виде отдельных слов в переводе. Это дает возможность передать необходимую информацию, которая отсутствует в прямом соответствии английскому слову. В романе Дж. Голсуорси «Белая обезьяна» персонаж Майкл Монт разговаривает с человеком, которого он хочет устроить на работу к себе в издательство:

*«Do you know anything about books?» «Yes, sir, I'm a good **bookkeeper**.» «Holy Moses! Our job is **getting rid** of them. My firm are **publishers**.» (J. Galsworthy).*

Обычное соответствие слову *bookkeeper* – счетовод не содержит в себе морфемы со значением книга, и поэтому использование такого соответствия в переводе делает бессмы-

сленным ответ Майкла. Наибольшая степень эквивалентности может быть достигнута переводом каждой части английского слова в отдельности:

– *Вы что-нибудь смыслите в книгах?* – *Да, сэр, я умею вести конторские книги.* – *Ах ты, боже мой! Да у нас надо не вести книги, а избавляться от них. Ведь у нас издательство* (Пер. Р. Райт-Ковалевой).

Как видно из приведенных примеров, передача этого компонента значения слова часто связана с определенными потерями [6, с. 90-91].

Значительно меньшая степень эквивалентности достигается в тех случаях, когда соответствующее слово в языке перевода не обладает необходимой многозначностью. При этом приходится либо отказаться от воспроизведения этого компонента, либо воспроизводить его в семантике иного слова, т.е. за счет менее точной передачи других компонентов содержания оригинала. В стремлении добиваться, по возможности, большей эквивалентности при переводе художественных произведений переводчики часто прибегают именно к данному способу. В.Н. Комиссаров иллюстрирует это на примере перевода каламбура из произведения (какого?) М. Твена:

He said he had come for me, and informed me that he was a page. «Go 'long,» I said, «you ain't more than a paragraph.» (M. Twain).

Русское слово *паж* не имеет значений (или омонима), связанных с названием какой-либо части книги. Поэтому единственный способ передать игру слов оригинала заключается в использовании в переводе иного слова, которое можно было бы отнести и к мальчику-пажу, и к части книги. Вот как разрешил эту задачу переводчик Н. Чуковский:

Он сказал, что послан за мною и что он глава пажей. – *Какая ты глава, ты одна строчка!* – *сказал я ему* [6, с. 93].

Исходя из вышеперечисленных теоретических положений и приведенных в качестве иллюстрации примеров, можно сказать, что, взвесив внимательно все возможности передачи каламбура, переводчик должен остановиться на той, которая предоставляет наибольшие преимущества, независимо от формы и места данного стилистического приема в авторском тексте-оригинале. Когда передать каламбур нужно во что бы то ни стало, а текст не поддается, то можно постараться отыскать рифму, сочетать ее с антонимическим употреблением (если этого требует оригинал). Или даже ограничиться рифмой, но хоть как-нибудь подсказать читателю каламбурную сущность подлинника.

Выводы.

1. Игра слов (каламбур) – это стилистический прием, основанный на столкновении привычного звучания с непривычным и неожиданным значением, а также нарочитой двусмысленности.

2. Каламбур – один из наиболее сложных для перевода элементов текста оригинала, который невозможно просто перевести с сохранением структуры и лексики оригинала.

3. Для полноценной передачи игры слов предлагается прибегать к трансформационным преобразованиям данного фрагмента текста оригинала, с помощью которых смысл каламбура компенсируется в переводимом тексте уже другими средствами.

4. Перевод каламбура – сложная, но интересная задача, которую можно и необходимо решить.

ЛИТЕРАТУРА

1. Влахов С. Н. Непереводимое в переводе / С. Н. Влахов, С. В. Флорин. – М.: Высш. шк., 1986. – 416 с.
2. Галь Н. Слово живое и мертвое / Н.Галь. – М.: Междунар. отношения, 2001. – 368 с.
3. Демурова Н. М. Льюис Кэрролл: Очерк жизни и творчества / Н. М. Демурова. – М.: Наука, 1981. – 148 с.
4. Иванов С. С. Игра слов и способы ее создания: смысловая и звуко-смысловая игра слов / С. С. Иванов. // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2009. – № 6 (2). – С. 227–231
5. Кодухов В. И. Контекст, как лингвистическое понятие / В. И. Кодухов // Языковые единицы и контекст. – Л., 1983. – 290 с.

6. Коммисаров, В. Н. Теория перевода / В. Н. Коммисаров. – М.: Высшая школа, 1990. – 252 с.
7. Левицкая Т. Р. Теория и практика перевода с английского языка на русский / Т. Р. Левицкая, А. М. Фитерман. – М.: Издательство лит-ры на ин. языках, 1963. – 125 с.
8. Любимов Н. М. Перевод – искусство / Н. М. Любимов. // Мастерство перевода – М.: Изд-во Советский писатель, 1964. – 134 с.
9. Потапова И. А. Пособие по переводу английского литературного текста / И. А. Потапова. – М.: Высшая школа, 1985. – 128 с.
10. Щербина, А. А. Сущность и искусство словесной остроты (каламбура) / А. А. Щербина. – Киев: Лира, 2008. – 340 с.

О. І. Кобзар,

*доктор філологічних наук, доцент,
Полтавський університет економіки і торгівлі*

ІНОЗЕМНІ МОВИ В МІЖНАРОДНОМУ ТУРИЗМІ

Міжнародний туризм сьогодні – це перспективна індустрія, що інтенсивно і швидко розвивається. Якщо, за статистичними даними, у 2000 році кількість людей, що працювали в готельному бізнесі, перевищила 200 тисяч чоловік, а вже через десять років, в 2010 році, це число, щонайменше, потроїлося. Для фахівців у сфері міжнародного туризму та готельно-ресторанного бізнесу особливо важливим є володіння іноземними мовами як засобом комунікації з представниками інших культур, інших націй. Спілкування людей з різних країн світу і різних континентів однією мовою складає сутність міжкультурної комунікації. Свобода руху, комунікації та обміну інформацією об'єднує мільйони людей різних національностей у всьому світі. Тому знання іноземних мов та особливостей міжкультурної комунікації дуже важливі в роботі менеджерів з туризму та готельно-ресторанного бізнесу.

Розглянемо необхідність володіння іноземними мовами у контексті функцій міжнародного туризму, котрі окреслюють коло впливу туристичної діяльності на рівні внутрішнього світу людини, міжособистісних відносин, соціуму. Найважливіша з них – функція соціалізації. Адже подорожі є для людини невід'ємною частиною механізму освоєння соціокультурного оточення і отримання соціально значущого знання. Для сучасної людини туризм є компонентом життєдіяльності, складовою його індивідуального сприйняття та пізнання навколишнього світу, набутим соціально значущим досвідом. Знання іноземних мов необхідне фахівцям у сфері міжнародного туризму та готельно-ресторанного бізнесу як агентам соціалізації. Володіючи мовою клієнта, вони надають йому можливість адаптації до стереотипів поведінки, норм і ціннісних орієнтацій соціокультурного середовища, в яке він потрапляє в туристичній поїздки.

Рекламна функція туризму, що полягає у створенні туристської програми на основі використання традиційних для реклами прийомів, орієнтується на знакову сутність споживання. В процесі подорожі турист прагне одержати повну і достовірну інформацію про туристичні об'єкти, яка надається організаторами туристичної програми у формі і вигляді рекламних послуг. Встановлено, що задоволеність туриста здійсненою поїздкою вимірюється її відповідністю послугам, заявленим у рекламному каталозі. Тому правильний виклад пропонувань послуг зрозумілою клієнту мовою має тут вирішальне значення.

Не менш важливою є когнітивна функція туризму. Як вид діяльності і спосіб відпочинку туризм містить у собі потенціал пізнання інших культур, розширення кругозору, духовного збагачення людини. Однак, повноцінно застосувати свої здібності, навички в неординарній ситуації, активізувати пізнавальні процеси мандрівник зможе лише тоді, коли фахівці, які його обслуговують, володітимуть його мовою.

Когнітивна функція туризму виявляється також у тому, що в під час поїздки одне і те ж явище переосмислюється подорожуючим в різних сферах: ціннісній, предметній, рефлексивній. Щоб це переосмислення не набуло суто суб'єктивного характеру, він повинен отримати різнобічну інформацію зрозумілою йому мовою.

Значущою функцією сучасного туризму є комунікативна. Туризм є способом передачі інформації і чинником, що сприяє комунікації. Значення комунікативної функції настільки велике, що ряд дослідників схильні розглядати туризм передусім як акт міжкультурної комунікації. Дійсно, представники іншої культури виступають в якості джерела інформації і ініціюють комунікативні зв'язки в процесі подорожі на рівні індивідів, соціумів, культур. Фахівці у сфері міжнародного туризму і гостинності, володіючи мовою туриста, стають першою та найголовнішою ланкою, «містком» до іншої культури. Крім того, вони ж відповідають за збереження і трансляцію засобами соціальної комунікації традицій і наступності культури.

Наступна функція туризму як соціоекономічної системи – це формування та задоволення туристських потреб. Функціональне значення туризму в цьому напрямі обумовлено складним комплексом біогенних, психогенних і соціогенних характеристик мотивації і потреб людини. Реалізувати цю функцію без володіння іноземними мовами просто неможливо, оскільки формування та задоволення потреб туриста можливе лише за умови повного взаєморозуміння між ним і працівниками галузі.

Підводячи підсумок проведеного аналізу значення іноземних мов для реалізації функцій туризму, можна констатувати їх першочерговість, а значить, необхідність. Духовне життя сучасного суспільства не має єдиного шаблону, і пошук його ідеалів зводиться до особистісних експериментів у світовому просторі в пошуках само ідентифікації. Феномен туризму полягає у спонуканні людини до схвалення співіснування культур, до готовності до взаємодії, до сприйняття різних форм життя людини, що, звичайно не можливе без спілкування, без міжкультурної комунікації.

Яке ж місце у цьому процесі належить Україні? За даними Державної служби статистики України (Держстат) у 2012 р. дохід від надання туристичних послуг склав на 41,6% більше, ніж у 2011 р. – 6,99 млрд. грн.. Мережа суб'єктів туристичної діяльності (юридичні особи та фізичні особи-підприємці) в Україні у 2012 р. виросла на 11,6% і склала 5,347 тис. одиниць. Структура мережі за видами туристичної діяльності представлена найбільш численною категорією – тур-агентами – 74,2% від загальної кількості суб'єктів, найменша категорія – суб'єкти, що здійснюють екскурсійну діяльність – 8,4%. Кількість туристів – громадян України, котрі отримали послуги як суб'єкти туристичної діяльності, збільшилася у 1,4 рази – до 2,8 млн. осіб, кількість іноземців збільшилася на 15,2% – 270 тис. осіб. Найбільший дохід від надання туристичних послуг зареєстрований у Києві (4,8 млрд. грн.), АР Крим (571,73 млн. грн.), Севастополі (307,95 млн. грн.), Івано-Франківській обл. (234,68 млн. грн.), Львівській обл. (180,14 млн. грн.) і Одеської обл. (125,19 млн. грн.) [3].

Готельно-туристична сфера України – перспективний ринок праці, який потребує вливання молодих і навчених фахівців, із сформованою психологією працювати для інших людей. Вони повинні вміти врегульовувати конфлікти в колективі, бути толерантними, поважати і розуміти інші культури, мови й релігії, вільно володіти іноземними мовами, знати комп'ютерні технології, бути готовими до поглиблення своїх фахових знань.

Знання іноземних мов та міжкультурної комунікації як професійно значуща якість повинна розглядатися в різних площинах: як інваріантна і як варіативна складова компетенції фахівця в сфері туризму та готельно-ресторанного бізнесу. Це означає, що вимоги до рівня володіння іноземними мовами та міжкультурної комунікативної компетенції різні для контактного і неконтактного туристичного персоналу.

Очевидно, що базовий рівень мовленнєвої та міжкультурної комунікативної компетенції кадрів, які забезпечують організаційні та комунально-побутові послуги, послуги транспортування, розміщення, харчування, що мають обмежений або вузькоспеціалізований контакт з іноземними туристами, кардинально відрізняється від рівня вимог до контактного персоналу, що забезпечує соціокультурні, і особливо екскурсійні, послуги. Крім того, очікуваний рівень мовленнєвої та міжкультурної комунікативної компетенції залежить від специфіки контактів: видів, форм, умов протікання, характеру, тривалості, інтенсивності і т.п. Вимоги до мовленнєвої та міжкультурної комунікативної компетенції фахівців у сфері туризму залежать і від специфіки туристської аудиторії, наприклад, чи є вони первинними або повторними клієнтами; позитивно, нейтрально або негативно налаштованими; від її вікового, статевого, професійного складу, освітнього цензу і т.п.

Найбільш високі вимоги в цьому контексті повинні ставитися до маркетологів та менеджерів, фахівців з туристичної реклами і громадських зв'язків, супроводжуючих, гідів, гідів-екскурсоводів, гідів-перекладачів, аніматорів. Від їх мовленнєвої та міжкультурної компетентності залежать багато якостей тур-продукту, включаючи пізнавальність, достовірність інформації, безпеку, естетичність, новизну.

Основне навантаження в області міжкультурних комунікацій покладається на контактний персонал приймаючих тур-агентів: менеджерів з туризму, які мають забезпечити, насамперед, комфортне перебування туристів в Україні. Саме від їхньої професійної компетентності (у першу чергу, мовленнєвої) і особистісних якостей (психологічні, комунікативні характеристики) залежить враження іноземних туристів про нашу країну, людей, спосіб життя та добробут. Менеджерам з туризму доводиться вирішувати проблеми туристів, що виникають під час їхнього перебування у чужому для них лінгвокультурному середовищі. Одну з таких типових проблем можна характеризувати як культурний шок, що є психологічною реакцією людини, котра потрапила в незнайоме соціолінгвокультурне середовище. Контактуючи з чужою культурою, людина почасти опиняється в стані дискомфорту, невпевненості, замішання, психологічної дезорієнтації, тривоги і стресу. Вирішити цю проблему фахівцям допоможе володіння іноземною мовою (зрозумілою клієнту): шляхом комунікації та інформування туристів про основні особливості і норми поведінки, обмеження чи соціальні табу.

З точки зору забезпечення високого рівня якості культурного тур продукту, ключову роль наразі з наявністю артефактів етнокультури (Україна володіє ними у достатній мірі) відіграє гід-екскурсовод або гід-перекладач. Знання маршруту і об'єктів показу, крос-культурні знання (знання своєї культури і культури туристів), етика поведінки, рівень вербальної і невербальної комунікації (досягнутий у першу чергу, завдяки володінню декількома іноземними мовами) необхідні гиду-екскурсоводу або гиду-перекладачу для успішної реалізації своєї професійної функції. Адже, естетичність культурного тур-продукту в цілому або окремої екскурсії, наприклад, неминуче знизиться, якщо про унікальні культурні об'єкти та явища буде розказано бідною мовою, з мовними помилками, в неадекватному стилі і з іншими грубими порушеннями. Чи навпаки, підвищиться, коли організатор екскурсії підійде до її проведення творчо (наприклад, популярні в Європі вечірні екскурсії з факелами, костюмованими екскурсоводами, які намагаються передати особливості епохи виникнення артефактів).

Учений і педагог М.Я. Блох, розглядаючи проблеми прагматики, етики й естетики комунікації, визначив десять правил для мовця в рамках міжкультурного спілкування, в нашому випадку, для менеджера у сфері туризму, гίδα-екскурсовода чи гίδα-перекладача: 1) виразність мови, 2) зрозумілість промови, 3) ввічливість (поведінкова доречність) мови, 4) стиль мови, 5) потрібна реакція, 6) акцентуація співрозмовника (в центрі уваги – слухач), 7) оптимальний обсяг мовлення, 8) розумність (логічність), 9) інтерес для слухача, 10) паралінгвальна поведінка [1, с. 14].

Щодо міжкультурної комунікації, то вона будується на знанні багатьох факторів і реалій іншокультурного середовища, як-от: цінності, поняття, моделі поведінки, соціальна структура, практика ведення бізнесу та управління, розуміння комунікацій усередині культурного середовища, вербальні і невербальні форми комунікації, особисті, виробничі і ділові відносини в різних соціальних контекстах. Однак головними є система лінгвістичних знань (володіння іноземними мовами), умінь і навичок фахівців з туризму встановлювати, будувати, розвивати та удосконалювати взаємини з представниками іншої національності.

Мета навчання міжкультурній комунікації – досягнення адекватності та ефективності спілкування, тобто досягнення комунікативних цілей, також не можлива без знань іноземних мов. Недостатнє володіння іноземними мовами може призвести (і при відсутності спеціальної підготовки часто призводять) до невдач у міжкультурній комунікації.

Навчання фахівців у сфері міжнародного туризму та готельно-ресторанного бізнесу у вищій школі повинно бути спрямоване на розвиток у них рис мультикультурної особистості: етнокультурної сприйнятливості, толерантності, розуміння і поваги до проявів іншої культури. Саме ці якості дозволять їм успішно контактувати з представниками будь-якої культури, що відрізняється від власної, вирішувати неминучі в міжкультурному спілкуванні етнолінгвокультурні конфлікти. У процесі навчання студенти мають оволодіти комунікативною

технікою виявлення потреб іншокультурного клієнта, впливу на його мотивації, технікою презентації тур-продукту при прямому і непрямому контакті, технікою продажів, комунікативною культурою та етикою. Спілкування іноземними мовами, як інструмент професійної діяльності фахівців з туризму та готельно-ресторанного бізнесу, спрямовується на виконання проєктувальної, конструктивної, комунікативної та організаторської функцій.

Навчання міжкультурної комунікації включає певну систему знань, умінь і навичок, а також психологічних мотиваційних установок, оволодіння якими здійснюється через навчання, виховання і практику. Як відзначають фахівці з міжкультурної комунікації, однієї лише інформації про іншокультурне та іншомовне середовище недостатньо для успішного спілкування та співпраці. Великого значення у вирішенні цієї проблеми набуває літня практика студентів у готелях та туристичних агентствах як України, так і зарубіжжя.

Важливо відзначити, що теорія міжкультурної комунікації будується на базі теоретичних основ лінгвістики, теорії комунікації, теорії мовних актів, психології, соціології, культурології, конфліктології, риторики. Вивчення зазначених дисциплін необхідне для формування та підготовки успішних фахівців у сфері міжнародного туризму і гостинності.

Міжкультурна комунікація як діяльність передбачає взаємодію представників різних культур в процесі спільної професійної діяльності в туризмі: партнерська діяльність вищих закладів освіти та постачальників тур-послуг і туроператорів, компаній з прийому та обслуговування іноземних туристів. Процес надання послуг в індустрії гостинності – це особливий рід діяльності, для якого характерно партнерська взаємодія виробника і споживача [2, с. 247].

Володіння іноземними мовами та міжкультурна комунікація має бути умовою і організаційним принципом при проєктуванні розвитку туризму в Україні, розробці тур-продукту, розвитку маркетингових комунікацій, плануванні та здійсненні рекламної та виставкової діяльності, організації прийому та обслуговування іноземних туристів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Блох М.Я., Асратян З.Д. Коммуникативное воздействие высказывания // Журн. «Мост». – Набережные Челны; Нижний Новгород. – 1996. – № 1.
2. Борозинец Г.К. Формирование иноязычной коммуникативной компетентности будущих специалистов. – Воронеж: Издательство Воронежского университета, 2003.
3. Основні показники розвитку туризму в Україні у 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/ukr/news/economic/v-ukraine-v-2012-g-dohod-ot-predostavleniya-turisticheskikh-11042013144400>

Г. С. Коваленко,

кандидат педагогічних наук

Криворізького педагогічного інституту,

ДВНЗ «Криворізький національний університет»

ВЖИВАННЯ ДІСЛІВНИХ ЧАСОВИХ ФОРМ В СУЧАСНИХ ОКСФОРДСЬКИХ ПІДРУЧНИКАХ

Розуміння мови як системи взаємопов'язаних елементів, яка характеризується двома особливостями: рівновагою усіх членів та замкнутістю, стало панівним у сучасних дослідженнях ХХІ століття. Завдяки цим дослідженням науковці прийшли до висновку, що одиниці мови певного пласту залежать від функціональності й реалізації одиниць мови іншого пласту, що дає змогу стверджувати існування залежності семантики, лексики та граматики, зокрема, залежності між семантичною оболонкою дієслова та його категоріями граматики.

Стаття присвячена комплексному вивченню проблеми реалізації категорії граматичного часу дієслова в залежності від його різнопланової семантики у текстах сучасних оксфордських підручників.

Актуальність статті полягає в тому, що проблема категорії часу – одна з тих, якою найбільше цікавляться вчені (філософи, психологи, літературознавці, мовознавці). Особливості вико-

ристання часових форм дієслова є надзвичайно важливим аспектом вивчення іноземної мови. Не дивлячись на велику кількість статей, монографій, дисертацій, посібників, присвячених цій темі, взаємозв'язок мовних категорій та екстралінгвістичних чинників при створенні темпоральної семантики висловлення у текстах різних жанрів залишається недостатньо вивченим.

Час з простором і рухом формують цілісну єдність, яка існує не лише у континуумі понять, а й у континуумі мови.

Проблема темпоральності була об'єктом фундаментального дослідження багатьох науковців, які намагалися розкрити її сутність, форми, принципи, функції в різні часи і в різних мовах (Я. Аскін, Я. Біренбаум, І. Бик, О. Бондарко, Г. Воронцова, Г. Золотова, І. Іванова, Р. Кверк, А. Корсаков, А. Кравченко, Дж. Лайонз, Е. Мороховська, Р. Паскаль, О. Смирницький, З. Тураєва, Дж. Уард, С. Флейшман, М. Хайдеггер, І. Хлебнікова).

Дослідження цих науковців відрізняються за обсягом досліджуваного матеріалу (від аналізу окремої лексеми чи мінімальної лексичної парадигми до дослідження лексичної чи лексикограматичної темпоральної системи в цілому).

Узагальнене поняття часу включає в себе поняття реальний час як форму буття світу, концептуальний час як форму його відображення в людській свідомості у вигляді часових понять, і мовний час як форму репрезентації цих понять у мові.

Оскільки концептуальна модель складається з переплетення результатів двох ступенів пізнання – чуттєвого й логічного, за думкою вчених, то виділяється ще й перцептивний час як самостійний параметр духовного життя суспільства й особистості. Перцептивний час – це результат суб'єктивного відображення реальних часових процесів і явищ навколишнього світу в культурі, суспільстві та індивідуальній свідомості.

Мовний час, за словами М. Лучак, у сучасному мовознавстві трактується двояко: 1) як час буття мови, як зміна мовної системи у часі, де мова – це особлива форма матерії, яка знаходиться у постійному русі (розвитку). Таке трактування мовного часу веде своє походження від Ф. де Соссюра; 2) як спосіб вираження часових понять у мові (таке розуміння часу прийняте в дослідженні). На кожному рівні виділяються одиниці, які мають темпоральне значення: на морфологічному рівні такими одиницями є певні граматичні форми, на лексичному – лексичні одиниці з темпоральним значенням, на рівні речення – синтаксичні конструкції [1, с. 2].

Мовна темпоральність, на думку науковців, являє собою функціонально-семантичну категорію, що передає часовий зміст засобами мови, відображаючи об'єктивну дійсність.

Граматичний час трактується деякими вченими як синтаксична, а не морфологічна категорія. Проблеми синтаксичного часу досліджували Н. Арутюнова, М. Блох, М. Борофф, В. Виноградов, С. Єрмоленко, Г. Керм, Е. Прокопович, Н. Слюсарєва, О. Старикова, О. Шахматов, Н. Шведова та інші.

Граматичний дієслівний час є такою граматичною категорією, у якій зображається ставлення між процесом, позначеною формою дієслова і моментом промови.

Огляд поглядів на співвідношення концептуальних часових понять і засобів їх мовної репрезентації дав можливість науковцям зробити висновок, що основними аспектами проблем темпоральності є ономасіологічний/семасіологічний, синхронічний/діахронічний (за підходом до досліджуваного матеріалу), парадигматичний/синтагматичний (за типом аналізованих відношень) та функціонально-семантичний, завданням якого є вивчення поведінки елементів мови у мовленні, вивчення їх частотності та сполучуваності.

Об'єктом дослідження є лексико-семантична система дієслова, у якій виокремлено семантичні підкласи.

Предметом дослідження є особливості та частотність вживання виділених підкласів у граматичних часових формах дієслова у текстах підручників.

Загальною метою дослідження є встановлення особливостей та частоти вживання часових форм дієслова у текстах оксфордських підручників, виявлення залежності вживання дієслів у певному граматичному часі від їх семантики.

Враховуючи об'єкт, предмет та мету дослідження, ми ставили певні завдання, серед яких: аналіз частотної характеристики граматичних форм дієслова у текстах оксфордських підручників; виокремлення семантичних груп дієслів; виявлення наявності або відсутності зв'язку лексичної семантики дієслова і темпоральної семантики часових форм.

Матеріалом дослідження слугували обрані тексти, взяті з трьох популярних сучасних підручників: Solutions (by Tim Falla, Paul A Davies), New Matrix (by Kathy Gude with Jayne Wildman, New Headway (by Liz and John Soars).

Для дослідження було використано статистичні методи дослідження, які застосовано і апробовано в лінгвістиці. Ці методи дозволили на основі об'єктивних даних отримати достовірну картину взаємозв'язків мовних явищ різного рівня. Статистичні прийоми використовуються в роботі з метою встановлення наявності чи відсутності зв'язку між досліджуваними явищами, тобто семантикою дієслова і граматичними часовими формами.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше проаналізовано особливості вживання часових форм дієслова у різних текстах оксфордських підручників, зроблено порівняльний аналіз зв'язку семантики виділених підкласів дієслів з часовими формами у популярних англійських підручниках.

Відомо, що у сучасній англійській мові категорія часу виражається перш за все формами теперішнього і минулого часів, тому що вони є синтетичними (приклади: grows – grew, begin – began). Хоча ця категорія має своїм історичним ядром тільки дві форми – теперішнього і минулого часів, вона не обмежується ними і представлена чотирма граматичними часами.

У граматиці визначаються 16 часових форм, які властиві дієсловам англійської мови. Вони відображають два типи часових стосунків і два аспекти.

Вибрані нами підручники мають однакову структуру. Весь матеріал підручників поділено на великі блоки – Units, кожен з яких має певну тематичну спільність. Матеріал навчального посібника підібраний відповідно зі ступенями навчання та рівнем підготовки учнів або студентів. Для полегшення роботи у кінці підручника є представлена таблиця неправильних дієслів, словник активної і пасивної лексики, але незручність його роботи в тому, що слова розподілені не в алфавітному порядку, а по розділах. Враховуючи психологічні, типологічні та вікові особливості тих, хто навчається, автори підручників підібрали тематичні розділи, в яких, завдяки текстам і роботі з ними, відбувається розвиток загального кругозору студента, збільшення його словникового запасу і навчання видо-часових форм англійського дієслова.

Ми вивчали частоту вживання граматичних часових форм дієслова у текстах різної спрямованості, які знаходяться в оксфордських підручниках, і ставили завдання визначити особливість вживання тієї чи іншої граматичної форми часу дієслова в певних текстах підручників.

Якщо схематично показати загальну амплітуду частоти використання часових форм дієслова у текстах трьох підручників, то ми отримуємо таку картину:

Діаграма 1. Частота використання часових форм дієслова

Як бачимо з діаграми 1, домінуючою є група The Present Indefinite (при кількісному порівнянні теперішнього, минулого, майбутнього та майбутнього в минулому, теперішній час мав значно більшу частоту вживання), яка займає майже 50% від загального статистичного використання дієслова як частини мови. Наведемо приклади основного часу та групи:

Perhaps you don't like so many tourists in your country, but you must agree that a phenomenon which sees the population of Greece treble in summer, and which sends office workers and shop assistants to Spain, Turkey, or the Caribbean is a wonder of the world [6, c. 11].

In it, she visits European art capitals and gives her personal opinions on some of the world's most famous works of art [6, c. 21].

Governments can't afford to ban smoking because so they receive huge amounts of money in tax. Tobacco companies try to improve their image by sponsoring sports events such as motor racing, rugby, football, cricket, and tennis, at vast expense [6, c. 101].

The British are not one nationality but four, who all see each other differently [5, c. 5].

If someone in your family wants to get to the top, you should help them to be realistic about their chances [5, c. 57].

This goal is achieved by developing a second home for this endangered species and increasing its numbers in other protected areas [5, c. 109].

Our parents have to unwrap the cotton wool they place around us and let us get on with what is just a natural phase of life [7, c. 31].

Some people believe that nuclear weapons can be credited for 60 years of peace between the world's major powers [7, c. 78].

We watch the velocity gauge creep up to the cut-off line and then, suddenly, the acceleration ceases [7, c. 107].

Сьогодні є багатим на цілий клас праць, які присвячуються особливостям того чи іншого шару дієслівної лексики англійської мови, до складу якого входять лексичні одиниці, які об'єднані за парадигматичним принципом.

Наприклад метою роботи Бондарук І. є з'ясування особливостей і умов функціонування дієслів руху у художньому тексті та визначення основних закономірностей і причин набуття цими дієсловами нових значень та значеннєвих відтінків у різноманітних текстових фрагментах, цей автор прийшов до висновку, що лексико-семантична група дієслів руху за ступенем абстрактності значень дієслів диференціюється на основі середовища, темпу, характеру руху. Основними семантичними критеріями багатоконпонентної структури лексичного значення дієслів руху є ідея фізичного переміщення у просторі та співвідносність за характером його спрямованості чи неспрямованості.

Функціонально-семантичні особливості дієслів руху на матеріалі російської, англійської та французької мов розглядає Ярема О., яка стверджує, що «Вся лексико-семантична група дієслів руху класифікована за двома критеріями, які відповідають значенням дієслова: власне лексичному і аспектуальному» [4, с. 19].

О.Д. Степанова присвячує своє дослідження лінгвокультурологічному аналізу дієслів збереження об'єкта в російській, англійській, німецькій мовах. Дослідження дієслів проводиться в різних напрямках: з точки зору парадигматики і синтагматики, а також етимології мовних одиниць. На відміну від російської та німецької мов, вважає автор, «в англійській мові спосіб збереження є вираженням найбільшою кількістю одиниць, які є не тільки дієсловами збереження, а й захисту, порятунку суб'єкта» [3, с. 155].

Семантичні особливості англійського дієслова «meet» розглядають О.Н. Шаліфова і Є.Ю. Осташевська. В своїй праці вони описують семантику англійського дієслова, в якій поєднуються просторовий і перцептивно-контактний компоненти. Дослідники впевнені, що «різноманіття дієслівних ситуацій є результатом досить складної взаємодії в семантиці дієслова двох основних компонентів – перцептивного та локативного, що і складає своєрідність дієслова як представника класу перцептивно – подієвих дієслів» [2, с. 177].

Г.Є. Юрченко виділяє дві класифікації дієслів за семантикою: 1) поділ, який базується на обов'язковій валентності дієслів, яка одночасно свідчить про семантичну спільність дієслів підкласу; 2) до уваги береться тільки їх лексичне значення. Г.Г. Сильницький, використовуючи методику семантичного розгортання та семантико-граматичного поширення, виявив три семантичних класи дієслів в англійській мові, які він назвав класами «Дії», «Руху» та «Процесу». Б. Левін (США) розробила класифікацію синтаксично релевантних, семантично зв'язаних класів англійських дієслів, включивши до 49 семантичних класів всі можливі дієслова [1, с. 17].

Вивчивши різні погляди на семантичну класифікацію англійських дієслів, проаналізував сполучуваність семантичних підкласів дієслова з його граматичними часовими формами, ми прийшли до висновку, що дієслова з текстів підручників поділяються на декілька семантичних груп, найяскравіші й найсуттєвіші з яких:

– Дієслова, які позначають орієнтацію чи напрям об'єкта чи суб'єкта в просторі, або його рух: appear, disappear, come, go, forward, climb to, fall, fall off, fall down, fight, jog along, jump, run out of, swim across, turn right, turn left, walk along та інші;

– Дієслова зі значенням чуттєвого сприйняття: hear, touch, watch, feel, seem, smell, listen, look, notice, see, seem, smell, taste;

– Дієслова зі значенням пам'яті: remember, recall, forget, memorize, reminisce, recollect, bethink, mind, remind;

– Дієслова та фразові дієслова, що означають фізичну дію: back up, elbow aside, face down, heel back, knuckle down, face off, face over, hand down, hand in, hand off, hand out, hand up, head in, head off, shoulder aside;

– Дієслова зі значенням існування, буття: build, exist, dwell, loom, live, remain, reside, gather, accumulate, create, appear тощо;

– Дієслова, які пов'язані з процесами фізіологічного характеру: sleep, snore, gesticulate, swallow, drink, eat, sneeze, cough, suck, breath, smoke, chew, sip та інші.

У статті розглянуто взаємодія 16 часових форм дієслова з 6 семантичними підкласами дієслова у текстах оксфордських підручників. Цей розгляд дав змогу нам виявити існування взаємозв'язку між реалізацією категорії часу і семантичними ознаками дієслова. Ця залежність зумовлена сумісністю чи несумісністю різнопланової семантики лексичних одиниць і елементів темпоральної семантики часових форм дієслова.

Отже, проведене нами дослідження вживання часових форм дієслова у текстах англійських підручників дало можливість встановити, що: 1) у текстах домінує група The Present Indefinite Tense; 2) вживання часових форм дієслова залежить від семантичного поля.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лучак М.М. Вживання часових форм дієслова в сучасній англійській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 «германські мови» / М.М. Лучак. – Одеса, 2003. – 20 с.
2. Осташевська Є.Ю., Шаліфова О.Н. Семантические особенности английского глагола meet // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – 2012. – № 2(3). – С. 172-179.
3. Степанова О.Д. Семантическая и лингвокультурологическая характеристика глаголов сохранения объекта в русском, английском, немецком языках // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. Вып. 58. – 2011. – №25. – С. 153-157.
4. Ярема О.В. Функционально-семантические особенности глаголов движения: на материале русского, английского и французского языков: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.19 «германські мови» / О.В. Ярема. – Армавир, 2008. – 21 с.
5. Kathy Gude with Jayne Wildman New Matrix / Kathy Gude with Jayne Wildman. – Oxford: University Press, 2013. – 152 p.
6. Liz and John Soars New Headway / Liz and John Soars. – Oxford: University Press, 2004. – 160 p.
7. Tim Falla, Paul A Davies Solutions / Tim Falla, Paul A Davies. – Oxford: University Press, 2013. – 142 p.

НАПРЯМКИ ВИВЧЕННЯ АЛЮЗІЇ ЯК ЛІНГВІСТИЧНОГО ЯВИЩА

Алюзія є давно відомим явищем, характерним як для прозових, так і поетичних художніх текстів, проте ця стилістична фігура, як це не дивно, ще не набула достатньо ретельного вивчення. Використання терміну «алюзія» відзначено в зарубіжному мовознавстві та літературознавстві ще в XVI столітті. Проте саме позначуване ним явище починає активно вивчатися лише наприкінці XX століття. Навіть сам термін вживається не завжди. Так, у роботі, присвяченій проблемам перекладу ілюзій, об'єкт дослідження називається реаліями різних тематичних груп [1, с. 50-56], класичний «Словник лінгвістичних термінів» не містить трактування цього стилістичного прийому [2], у деяких дослідженнях спостерігається ототожнення алюзії з іншим стилістичним прийомом – антономазією [3, с. 176-178]. В окремих дослідженнях, присвячених алюзії, розглядаються її смислові та семантичні види, смислові та стилістичні функції в окремих жанрах текстів, наголошується її спорідненість з натяками [4; 5].

Сучасна вітчизняна лінгвістика розуміє під алюзією мовленнєвий засіб – стилістичний прийом, пов'язаний із використанням у тексті фольклорного, літературного, історичного, чи побутового факту, а також відомого афористичного вислову, крилатого слова, ідіоми. Алюзія органічно пов'язана з першоджерелом, де зафіксована її поява. Цей прийом допомагає гранично стисло, зате вичерпно, інколи одним словом вказати на рису людини, особливість події тощо, тісно поєднаних з оповіддю, оскільки вони асоціативно виокремлюють важливу думку певного контексту [6, с. 13]. У наукових розвідках підкреслюється, що алюзія є виявом текстової категорії інтертекстуальності, прийомом художньої виразності, що змістовно збагачує текстову інформацію, створюючи численні асоціації шляхом натяку на події, факти, персонажів інших текстів; це вияв безперервної діалогічності текстопородження, зокрема, художньої творчості [7, с. 523]. Дослідники відзначають, що алюзія базується на спільних фонових знаннях адресанта та адресата й використовується адресантом для цілеспрямованого прирощення основного змісту повідомлення. При чому традиційною роллю алюзії є мовна гра, проте з позицій когнітивної лінгвістики аналізоване явище може розглядатися глибше, як засіб людської когнітивної системи, за допомогою якого здійснюється розуміння й сприйняття одного типу об'єктів і явищ у термінах іншого [4]. Такий підхід повністю відповідає твердженню О.О.Селіванової про концептуальний статус усіх фігур мовлення [8, с.142], яке уявляється беззаперечним: адже усі мовленнєві фігури є інтендованими або напівинтендованими адресантом, тому вони ґрунтуються на цілком зрозумілих когнітивних процесах. Підкреслюється, що алюзія не формує нові концепти, а є засобом експліцитної або імпліцитної апеляції до вже відомого концепту, у цьому й полягає її концептуальна функція. В термінах концептуального підходу це мовне явище розглядається як концептуальна алюзія, тобто як концептуально навантажена мовна одиниця, що має алюзивний статус [4]. Вважаємо доцільним відзначити, що у статті концепт розуміємо як складне мовленнєве утворення, в якому виділяються поняттєвий, образний та ціннісний компоненти. Концепти формуються в свідомості людини на основі безпосереднього чуттєвого досвіду, безпосередніх операцій людини з предметами, взаємодії з уже сформованими концептами. Їхнє усвідомлення дає можливість передавати інформацію про них іншим носіям мови/ комунікантам, а значимість закріплює в індивідуальному й колективному досвіді важливі характеристики дійсності, які й становлять образно-перцептивну, понятійну та аксіологічну сторони концепту [9, с. 94, 95]. У даній розвідці пропонується вивчення алюзій на матеріалі англomовних художніх текстів саме з позицій концептуальної лінгвістики. Огляд протиріч у розумінні й трактуванні концепту в сучасному мовознавстві уявляється недоцільним, оскільки виходить за межі предмету нашого дослідження.

Доцільно наголосити, що наведений короткий огляд властивостей алюзії як лінгвістичного явища вказує на наявність певних розбіжностей у його розумінні в роботах дослідників. Так, вище зазначалося, що важливим чинником алюзії є інтертекстуальність. Проте де-

які види алюзії виходять за межі явища інтертекстуальності, зокрема *топоніми*. За словами П.Фонтаньє, суть алюзії полягає в тому, щоб дати можливість ухопити наявність зв'язку між однією річчю, про яку говорять, з іншою річчю, про яку не говорять нічого, але уявлення про яку виникає завдяки цьому зв'язку [10] але цією іншою «річчю» не завжди буває корпус текстів або навіть один текст, наприклад, у випадку топонімів *the Atlantic Ocean, Plymouth, the Giants' Pathway* тощо.

Достатньо дискусійною залишається наразі проблема класифікації алюзій, що ґрунтується на семантичних, структурних або функціональних чинниках, причому прагматична класифікація є взагалі практично не розробленою. Особливий інтерес викликає семантична (тематична) класифікація алюзій. Так, М.Д. Тухарелі поділяє алюзії на 3 класи (з підкласами всередині кожного):

1) власні імена (антропоніми, зооніми, топоніми, космооніми, ктематоніми – назви історичних подій, свят, художніх творів; теоніми – назви богів, демонів, міфологічних персонажів тощо);

2) біблійні, міфологічні, літературні, історичні та інші реалії;

3) відлуння цитат, ходових висловів, контамінації, ремінісценції [11, с. 34-36].

Уявляється, що запропонованій класифікації дещо бракує чіткості, адже в ній назви художніх творів не належать до низки літературних алюзій, а назви богів та міфологічних персонажів розглядаються окремо від біблійних та міфологічних алюзій. Крім того, навряд чи можна погодитися з приналежністю класу (3) до алюзій взагалі, оскільки це значною мірою розмиває рамки досліджуваного явища. Доцільно, на наш погляд, вивчати алюзію у межах контексту (яка може повторюватися достатньо багато разів) і макротекстову алюзію, коли асоціації з вже колись «названим» створює не елемент тексту, а цілий текст. Таких прикладів у англійській художній літературі небагато: «Ulysses» (J. Joyce) та «Monsignor Quixote» (G. Greene), що практично повністю переносять в інший час і місце події й персонажів написаних раніше творів.

Набагато детальнішою є тематична класифікація Н. Ю. Новохачової [12]. У її дослідженні виокремлено 11 класів алюзій: 1) літературно-художні; 2) фольклорні; 3) кінематографічні; 4) пісенні; 5) газетно-публіцистичні; 6) крилаті; 7) офіційно-ділові; 8) інтермедіальні; 9) біблеїзми; 10) наукові алюзії; 11) контаміновані експресемами [12, с. 116-124]. З наведеного списку видно, що велика група традиційно вирізняваних алюзій – власних імен (тобто антропоніми, зооніми, топоніми і т.д.) вивчаються дослідницею всередині декількох названих класів, або не вивчаються взагалі. Отже, наведені класифікації свідчать, з одного боку, про інтерес дослідників до алюзивних проявів мовлення, а з іншого – про недостатність наявних наразі семантико-тематичних класифікацій для достеменного вивчення досліджуваного явища.

Недостатньо вирішеним є питання про функціональне навантаження алюзій у художньому та інших видах текстів. Попри зроблені спроби такого аналізу в названих вище роботах, можна відзначити недостатність висвітлення саме прагматичних чинників алюзивних утворень. Серед найновіших розвідок найближче до виконання цієї задачі підійшла, на нашу думку, І. С. Ярошевич, яка фактично наголосила на необхідності вивчення алюзії з позицій когнітивного підходу і виході, в деяких випадках, за межі суто мовних параметрів. За її спостереженнями алюзія може бути втіленою не тільки в інформативних елементах, запозичених з прецедентних письмових текстів, вона здатна передавати певний зміст, підключаючи інші семіотичні системи (живопис, історію, міфи, музику тощо), а також виходити за просторово-часові межі даного тексту [13, с.119-120], що по суті вказує на складну комунікативно-функціональну природу явища алюзії.

Наведемо приклад з роману «Exit Music» (I.Rankin), який дозволяє прослідкувати текстову роль та концептуальну природу пісенних алюзій (назв музичних груп та окремих пісень). У розмові головного персонажа – інспектора поліції Джона Ребуса з колегою знаходимо:

‘What’s the music you’re playing?’

‘It’s called *Little Criminals*. There’s a track on it called «*Jolly Coppers on Parade*».’

‘Not someone au fait with police then ...’

‘It’s Randy Newman. There’s another title of his I like: «*You Can’t Fool the Fat Man*».’

‘And would the fat man be yourself, by any chance?’

‘Maybe I’ll keep you guessing.’ He let the silence linger for a moment [14, с. 149].

Тут слід відзначити похмуру тональність текстів пісень, які називає Ребус. Аналіз концептів, актуалізованих у другій з названих пісень, наступний: My brother’s in the armed forces (Я НЕСЧАСЛИВИЙ)/ My sister is in jail (Я НЕСЧАСЛИВИЙ) / Won’t you give me fifty dollars/ So I can pay her bail? (ПРОХАННЯ-ОБМАН) / He said ‘You Can’t Fool The Fat Man / No, you can’t fool me (ВІДМОВА-ВІДЧУЖЕНІСТЬ)/ You’re just a two-bit griftet / And that’s all you ever be (ОБРАЗА). Тексти пісень не наводяться у романі, проте вони достатньо відомі для того, щоб активізувати у свідомості читача асоціації, що пов’язують виражені в піснях поняття з персонажем, який ці пісні слухає. Таким чином, ці пісенні алюзії в тексті роману виступають як смисловий та когнітивний сигнал, що прихованим чином характеризує персонаж – Джона Ребуса.

Викладене вище дозволяє стверджувати, що:

- алюзія в англійському художньому тексті є надзвичайно цікавим багатограним явищем, далеким від вичерпного вивчення у лінгвістичному аспекті;
- подальше вивчення алюзії уявляється особливо перспективним з використанням когнітивно-комунікативного підходу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – М.: Международные отношения, 1980. – 343 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 607 с.
3. Мороховский А. Н., Воробьева О. П., Лихошерст Н. И., Тимошенко З. В. Стилистика английского языка. – К.: Вища школа, 1984. – 248 с.
4. Лавриненко О. О. Аллюзивна об’єктивізація концептів прецедентних текстів (на матеріалі англійських публіцистичних текстів). – Електронний ресурс//О.О.Лавриненко – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/April2011_1/Lavrynenko.pdf.
5. Дронова Е. М. Стилистический прием аллюзии в свете теории интертекстуальности.: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Воронеж, 2006. – 182 с.
6. Словник тропів і стилістичних фігур / [автор-укладач В. Ф. Святовец]. – К.: Академія, 2011. – 176 с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
9. Селіванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. – К.: Брама, 2004. – 335 с.
10. Карасик В. И. Концепты-регулятивы /В.И.Карасик// Язык, сознание, коммуникация: сб. статей / Отв. ред. В. В. Красных и А. И. Изотов. – М.: Макс Пресс, 2005. – Вып. 30. – С. 94-109.
11. Fontanier P. Les Figures du Discours / P. Fontanier. – Paris: Flammarion, 1977. – 146 p.
12. Тухарели М. Д. Аллюзия в системе художественного произведения: Дис. ... канд. филологические науки: 10.01.08. – Москва, 2006. – 186 с.
13. Новохачева Н. Ю. Стилистический прием аллюзии в газетно-публицистическом дискурсе конца XX-начала XXI веков: Дис. ... канд. фил. наук. – Ставрополь, 2005. – 198 с.
14. Ярошевич И. С. Аллюзия как средство реализации интертекстуальности в публичной политической коммуникации // Вестник Полоцкого государственного университета. – Серия Е. Педагогические науки. – 2012. – №15. – С.117-122.
15. Rankin I. Exit Music. – L.: Orion Ltd., 2007. – 460 p.

ЛІНГВОПОЕТИКА В РОМАНІ ДЖ. Р. Р. ТОЛКІНА «ВОЛОДАР ПЕРСНІВ»: ШТУЧНІ МОВИ, ОНОМАСТИКОН І РЕАЛІЇ

Лінгвопоетика – це розділ лінгвістики, що вивчає естетичні властивості, яких набувають мовні одиниці та засоби в художньому тексті [1; 2]. Її предметом є сукупність вжитих у творі стилістично маркованих мовних засобів, націлених на естетичну дію на читача та втілення ідейно-художнього задуму. За В. Задорною [1], слово в художньому тексті одночасно функціонує принаймні на трьох різних рівнях – загальному лінгвістичному, лінгвостилістичному та лінгвопоетичному, а тому може бути об'єктом дослідження на цих рівнях. Перший рівень пов'язаний із аналізом прямих значень мовної одиниці в тексті – її семантики. Другий рівень, умовно названий метасеміотичним [1], переважно стосується функціонування слова як одиниці мовлення та враховує його додаткові змістові та експресивно-емоційні стилістичні відтінки або конотації. Нарешті, найвищий лінгвопоетичний рівень передбачає вивчення естетичних потенцій лексики і особливостей, пов'язаних зі словесним мистецтвом, образним мисленням та ідейно-художнім змістом твору.

Незважаючи на широке тлумачення галузі лінгвопоетики, у літературі на цей предмет переважно аналізують лексику, яка володіє полісемією або перебуває в складі тропів чи фігур; часто розгляд зводиться до поетичного мовлення (див., наприклад, [1; 2; 3]). У всіх цих випадках головне завдання – «*освободиться от привычных ассоциаций и представлений о слове и увидеть слово так, как его сумел увидеть художник*» [1, с. 125]. Рідше йдеться про інші вияви лінгвопоетики – творення оказіоналізмів чи неологізмів, або й штучних «мов» художнього спрямування. Вагомі приклади такої творчості пропонує роман Дж. Р. Р. Толкіна «Володар Перснів» [4]. В аналізі лінгвоестетичної складової штучних «мов» автора вже досягнуто певних успіхів [5; 6]. Але загалом його лінгвопоетику вивчено недостатньо, а приклади відповідних праць із вітчизняної або російської літератури поодинокі (див. дослідження О. Потапової [7]). Мета цієї розвідки – докладний аналіз лінгвопоетичних рушіїв та естетичної компоненти авторських «мов» і авторської лексики згаданого роману.

Одна з головних особливостей роману Дж. Р. Р. Толкіна «Володар Перснів» – присутність у тексті низки штучних мов (надалі це слово не братимемо в лапки) і значного за обсягом корпусу авторської лексики – системи власних і загальних імен, названої автором «номенклатурою». Аналізуючи ці особливості, найперше слід усвідомити, що його роман «Володар Перснів» ініційований лінгвістично, а мовна складова в ньому відіграє надзвичайно велику роль. Це підтверджував сам автор: «... *my work ... is ... fundamentally linguistic in inspiration*», «... *there is a great deal of linguistic matter ... included ... in the book*» [8, р. 232]. Робота над вдосконаленням і узгодженням елементів штучних мов, творення топонімів і антропонімів були для нього важливішими за сам сюжет: «*The invention of languages is the foundation. The 'stories' were made rather to provide a world for the languages than the reverse. To me a name comes first and the story follows*» [8, р. 232]. Цю нетипову для художньої літератури особливість підтверджують і дослідники, наприклад Дж. Ло Б'яно: «*Tolkien first created languages then invented worlds*» [9, р. 12].

Хоча автор безпосередньо не користується терміном «лінгвопоетика» в поясненні мотивів створення штучних мов і «номенклатури», уживане ним поняття «особиста лінгвістична естетика» досить близьке за змістом: «*It must be emphasized that this process of invention [штучних мов і «номенклатури» – примітка наша] was/is a private enterprise undertaken to give pleasure to myself by giving expression to my personal linguistic 'aesthetic' or taste...*» [8, р. 411]. Більше того, на підставі особистих зізнань Дж. Р. Р. Толкіна («... *my long book is an attempt to create a world in which a form [of] language agreeable to my personal aesthetic might seem real*» [8, р. 285]; «*It [роман – примітка наша] is to me ... largely an essay in 'linguistic aesthetic'*» [8, р. 233]) приходимо до висновку, що лінгвістична естетика була чи не основним мотивом написання роману «Володар Перснів». Лінгвопоетична діяльність автора – це, ма-

буть, і його самовираження, і крок до досягнення нових горизонтів мовної когніції (див. працю Н. Андрейчук [10, с. 8–9, 89–92]).

О. Потапова [7] виокремлює дев'ятнадцять штучних авторських мов. Наведемо приклади лексики з роману: *Undómiel, Eldamar, Númenor, palantír* (квеня); *Calenhad, Mitheithel, Eregion, Amon Lhaw* (синдарин); *Holbytla, Edoras, Théodred, Folde, Fenmarch* (мова Рохану); *mathom, smial, Withywindle* (мова Ширу), *Khazad-dûm, Azanulbizar, Kheled-zâram, Kibil-nâla* (мова гномів); *Taurelilómëa-tumbalemorna* (мова ентів); *ghâsh, Snaga, sharkû, Nazgûl* (мова орків).

У творчості Дж. Р. Р. Толкіна, пов'язаній з ельфійськими мовами, домінував естетичний вимір, евфонія. На підтвердження процитуємо висловлювання автора про ці мови: «... *the Elvish tongues ... are intended ... to be specially pleasant*» [8, p. 194]. Окрім створення ельфійських мов, авторську лінгвопоетику засвідчує й те, що їхніми натхненницями були ті природні мови, які Дж. Р. Р. Толкін вважав естетично досконалими. Мова квеня («ельфійська латина») заснована в основному на латині, фінській і давньогрецькій мовах; мали вплив і древні германські мови. За висловом автора, «*Actually it [квеня – примітка наша] might be said to be composed on a Latin basis with two other (main) ingredients that happen to give me 'phonaesthetic' pleasure: Finnish and Greek*» [8, p. 194]. Дж. Р. Р. Толкін підкреслював красу фінської мови як складової квені: «... *the discovery... of a Finnish Grammar ... was like discovering a complete wine-cellar filled with bottles of an amazing wine of a kind and flavour never tasted before. It quite intoxicated me ... and my 'own language' ... became heavily Finnicized in phonetic pattern...*» [8, p. 228]. Дж. Р. Р. Толкін будував синдарин на кельтських мовах, найперше валлійській, з елементами давньоскандинавської та староанглійської мов (див. розвідку Й. Геммі [11]). Знову ж таки, про валлійську мову автор відгукувався з захопленням: «*I did not learn any Welsh till I was an undergraduate, and found in it an abiding linguistic-aesthetic satisfaction*» [8, p. 228].

Характер звучання та милозвучність штучних мов автор органічно пов'язує з рисами міфічних народів, які нею розмовляють. За його власними оцінками, мова ельфів милозвучна та мелодійна, мова роханців – багата, тремтлива, переливчаста та сувора («*it is like to this land itself; rich and rolling in part, and else hard and stern as the mountains...*» [4, v. 2, p. 118]), мова ентів – повільна та задумлива, а мова орків мерзенна та потворна, що не залишає сумнівів у лихому характері її носіїв («*abominable tongue*» [4, v. 2, p. 42]; «*I deem it to be a tongue of the Black Land, since it is foul and uncouth*» [4, v. 1, p. 284]). Тут Дж. Р. Р. Толкін не так уже й далекий від сміливих припущень фоносемантики. Інші приклади фоносемантичних захоплень автора наводять Р. Сміт [5] і Й. Геммі [11, p. 151].

Мови Дж. Р. Р. Толкіна займають чільне місце серед відомих на сьогодні штучних мов [6, p. 85–92; 9]. Рівень розробленості різних аспектів квені та синдарину (словотвору, морфології, синтаксису тощо) перевершує будь-які мислимі потреби його роману, що теж засвідчує домінування лінгвістичних і лінгвопоетичних рушіїв у творчості Дж. Р. Р. Толкіна. Зокрема, підкреслену увагу автор надав вимові, формам однини та множини, часовим формам дієслів, відмінюванню іменників. Він створив і відповідні абетки, хоча в тексті роману «Володар Перснів» ельфійські мови «транскрибовано» латиницею.

Процес формування художньої образності та міфів літературного твору лінгвістичними засобами, зокрема за допомогою штучних мов, – це чи не найяскравіший вияв лінгвопоетики Дж. Р. Р. Толкіна [7]. Наслідками цієї творчості стали явища, які О. Тихомирова [12] назвала «культурною поліфонією» та «мовною поліфонією» Середзем'я. Наслідуючи Дж. Р. Р. Толкіна, сучасні американські письменники Р. Джордан, Р. Хобб, Дж. Мартін і П. Ротфусс теж будували вторинний світ фентезійних творів на елементах культури та мов різних народів. Тоді до традиційних шляхів інтродукції фантастичного світу – уявних подорожей у просторі, в часі або в підсвідомому – автор додає ще й «лінгвістичну подорож» [12]. Інший наслідок лінгвопоетики Дж. Р. Р. Толкіна – це «реальність» створеного ним віртуального світу, тісно пов'язана з докладною розробкою мовно-лінгвістичних моментів роману.

Перейдемо до аналізу іншої особливості роману Дж. Р. Р. Толкіна «Володар Перснів». Це авторська лексика – власні назви (*Arwen, Bregalad, Entwash, Hobbiton, Númenor*) і апелятивна лексика етнокультурного характеру, тобто реалії (*athelas, eleventy-one, lembas, Shirriff, Yule*). Оскільки ці лексичні одиниці переважно оригінальні, а не менше 40% з них пов'язані

зі штучними мовами, то будемо описувати їх термінами «поетоніми» та «поетичні реалії». Отже, маємо підстави додатково говорити про поетику, пов'язану з художньою творчістю на суто лексичному рівні. Дж. Р. Р. Толкін не лише оригінально трактує звичні слова, але й створює нові. Коли він творить okazionalizm на позначення деякого віртуального об'єкта або явища, то потенційно, через відносну довільність слова як знака, воно може бути будь-яким. Кінцевий лексичний вибір автора зумовлений міркуваннями лінгвопоетики – естетикою та евфонією. Іншими словами, вкладений автором у поетоніми та поетичні реалії зміст і їхнє стилістичне забарвлення та конотації часто не позбавлений зв'язку з їхньою зовнішньою формою – графікою та фонікою.

Окрім оригінальності, незвичності поетонімів і реалій Дж. Р. Р. Толкіна, О. Лебедева [13] підкреслює їхню вмотивованість. Ця мотивація має такі вияви [13] (див. рисунок): семантичний (*Greenwood the Great, Weathertop, Waymeet*), морфологічний (*Slinker, Sammie, Strider, Fatty*), графічний (*Khazad-dûm, Orofarnë, Tinúviel*) і фонетичний (*elanor, Nanduhirion, Eilenach*). Графічна та фонетична мотивація заслуговують на увагу з поглядів лінгвопоетики. Ілюзію незвичності та міфотворчий потенціал онімів і реалій підтримує специфічне графічне оформлення лексики, пов'язаної з мовами Середзем'я. Зокрема, автор часто вживає діакритичні знаки (*ä, ë, ô, ú* тощо), не притаманні сучасній англійській мові (див. аналіз І. Винокурової [14]). Фонетичне оформлення авторської лексики екзотизують застарілі дифтонги та нетипові для англійської мови звуки і їхні сполучення (*dh, hr, ht, kh, rh, ty* тощо).

Хоча номінування Дж. Р. Р. Толкіна іноді базується на запозиченні (переважно з видозмінами) реальної лексики (*Archet, Bree, Proudfoot*) або відомих поетонімів (*Eärendil, Frodo, Gandalf*), найчастіше в романі трапляються авторські okazionalizmi (*Aldalómë, Calaciryra, Dorthonion, Lasselista, Ugluk*). О. Лебедева [13] наголошує, що Дж. Р. Р. Толкін використовує граматичну та семантичну онімізацію, за аналогією до реального ономастикону. Перша з них передбачає такі прийоми номінування [13] (див. рисунок): афіксацію (*Bywater, Tunnelly, Urbourn*); складання основ слів (*Blackroot; Undómiel* – вечірня зоря; *Baránduin* – бура ріка); комбінування слів (*the Lady of the Wood, the Paths of the Dead, the Star of Elendil*); конверсію (*Ferny, Far Downs, White Downs*). Семантична онімізація включає такі типи: простий (або з нульовим формантом – *the Hedge, the Hold, the Wood*); метафоричний (*the Sting* – меч); метонімічний (*the Gladden River* – ріку названо через квіти *gladden*, що росли на її берегах); гібридизаційний – об'єднання схожих лексичних елементів із різних мов (топонім *Carrock* – це комбінація двох слів із однаковим значенням *камінь* або *скеля* – староанглійського *carr* або валлійського *carreg* і англійського *rock*; *Chetwood* походить від англійського *wood* – *ліс* і *chet* – *ліс* кельтською мовою). Креативність автора в створенні онімів виявляється в додатковому застосуванні прийомів алітерації та асонансу (*Mordor, Beren, Gorbag*), ономатопеї (*Grip, Gollum*), а іноді й римування (*The Old World*) (див. праці О. Ребрія [15, с. 128–130], О. Фадєєвої та М. Адаменко [16]).

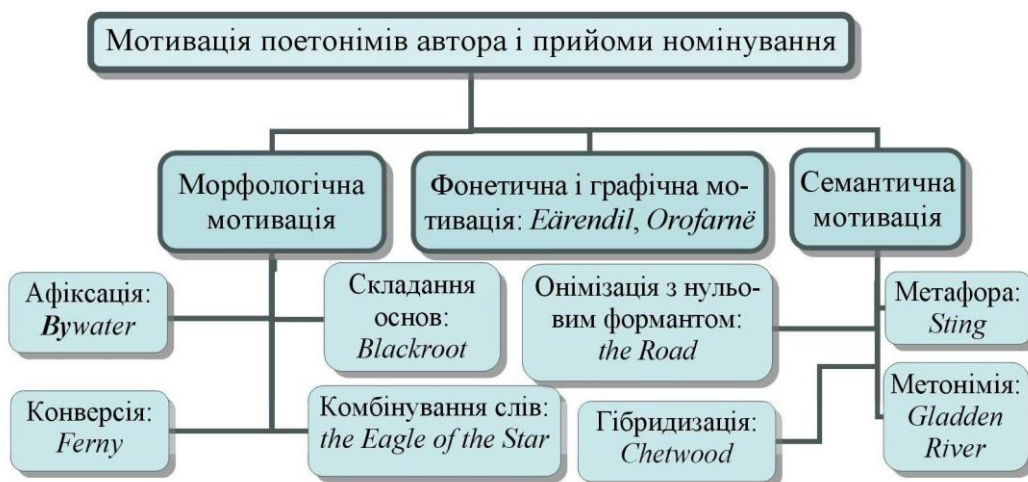

Рис. Мотивація поетонімів Дж. Р. Р. Толкіна (середній ряд) і способи номінування (два нижні ряди), разом із окремими ілюстраціями

Незалежно від методу номінування, незмінно важливими для авторської лексики Дж. Р. Р. Толкіна є фоніка та естетичний фактор. Наприклад, хоч формально номінування та мотивація ельфійської лексики іноді семантичні, відповідна семантика має суто художній характер, а тому справжній рушій – це евфонія. А деяка авторська лексика, швидше за все, взагалі не має семантичного підґрунтя, навіть у штучних мовах, – лише фонетичну експресію. Як приклади, О. Нефьодова [17] наводить імена орків *Gorbag*, *Grishnákh*, *Shagrat* і *Uglúk*, які продукують какофонічний, але не евфонічний, ефект.

Отже, особливості зовнішньої оболонки онімів і реалій мають визначальне значення для Дж. Р. Р. Толкіна. Наприклад, автор підкреслював милозвучність і красу слова *éarendel*, яке він знайшов ще 1913 року в древніх англосаксонських поемах і яке згодом стало прообразом імені легендарного персонажа *Earendil* (*Eärendil*): «*I was struck by the great beauty of this word ... it at least seems certain that it belonged to astronomical-myth, and was the name of a star or star-group*» [8, р. 414]. Оскільки точна англосаксонська семантика слова *éarendel* була невідома Дж. Р. Р. Толкіну, то онім *Eärendil* слід вважати інспірованим фонічно. Це не суперечить художній версії автора, за якою онім пов'язаний із квенійськими словами *ëar* (*море*) і *-dil* або *-ndil* (*друг, відданий, шанувальник* тощо). Справді, семантика складових слова *Eärendil* у створеній Дж. Р. Р. Толкіном мові квеня з'явилася хронологічно пізніше, а натхненницею цього змісту була фонічна експресивність. Інший приклад стосується назви квітки *elanor*, оповитої в романі ореолом краси і загадковості. Під впливом роману, за сюжетом якого один з головних героїв називає так свою доньку, слово *Elanor* і справді стало жіночим іменем, хай і не надто поширеним. Це ще один яскравий результат лінгвопоетичної творчості автора.

Отже, в цій праці з'ясовано основні вияви лінгвопоетики роману Дж. Р. Р. Толкіна «Володар Перснів». Це його лінгвістичне ініціювання та вагомість лінгвістичної складової роману, добротність розробки штучних мов, обрання в якості їхніх прототипів природних мов на підставі особистих естетичних переконань автора, фоносемантичні ідеї автора, значні масштаби його художньої творчості на лексичному рівні, оригінальність авторських поетонімів і реалій, виразна естетична та евфонічна мотивація авторської лексики, залучення міркувань фоніки та графіки у процесі номінування. Результатами лінгвопоетичної творчості стали культурне та мовне різноманіття створеного Дж. Р. Р. Толкіном віртуального світу та ефект його «реальності». Перспективою цього дослідження вважаємо аналіз відтворення лінгвопоетичних компонент роману Дж. Р. Р. Толкіна в українських і російських перекладах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Задорнова В. Я. Лингвопоэтика. Слово в художественном тексте / В. Я. Задорнова // Язык, сознание, коммуникация. – Отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов – М.: МАКС Пресс, 2005. – Вып. 29. – 160 с. – С. 115–125.
2. Задорнова В. Я. Словесно-художественное произведение на разных языках как предмет лингвопоэтического исследования: автореф. дисс. ... докт. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / В. Я. Задорнова. – М., 1992. – 41 с.
3. Карпова Л. С. Лингвопоэтика повествовательных типов и другие методы лингвопоэтического исследования / Л. С. Карпова // Вестн. Иркутского гос. лингв. ун-та. – 2009. – №2. – С. 35–37.
4. Tolkien J.R.R. The Lord of the Rings. Parts 1–3 / J.R.R. Tolkien. – N. Y.: Ballantine Books, 2006. – Part 1: 462 p.; Part 2: 402 p.; Part 3: 494 p.
5. Smith R. Fitting Sense to Sound: Linguistic Aesthetics and Phonosemantics in the Work of J. R. R. Tolkien / R. Smith // Tolkien Studies. – 2006. – Vol. 3. – P. 1–20.
6. Smith R. Inside Language: Linguistic and Aesthetic Theory in Tolkien / R. Smith. – Berne and Zurich: Walking Tree Publishers, 2007. – 154 p.
7. Потапова О. С. Миф и язык в творчестве Дж. Р. Р. Толкина («Сильмариллион») / О. С. Потапова // Вестн. Нижегородского ун-та им. Н. И. Лобачевского. Сер. Филология. – Н. Новгород, 2003. – Вып. 1. – С. 68–74.
8. The Letters of J. R. R. Tolkien. A Selection Edited by H. Carpenter with the assistance of C. Tolkien. – London: George Allen & Unwin, 1981. – 463 p.

9. Lo Bianco J. Invented languages and new worlds. A discussion of the nature and significance of artificial languages / J. Lo Bianco // English Today. – 2004. – Vol. 78, No. 2. – P. 8–18.
10. Андрейчук Н. І. Семіотика лінгвокультурного простору Англії кінця XV – початку XVII століття / Н. І. Андрейчук. – Львів: Видавн. Львів. політехніки, 2011. – 280 с.
11. Hemmi Yoko. Tolkien's 'The Lord of the Rings' and His Concept of Native Language: Sindarin and British-Welsh / Yoko Hemmi // Tolkien Studies. – 2010. – Vol. 7. – P. 147–174.
12. Тихомирова О. В. Концептуальні проблеми перекладу творів Джона Толкіна / О. В. Тихомирова // Вісн. Київського лінгв. ун-ту, Серія Філологія. – 2001. – Т. 4, №1. – С. 232–238.
13. Лебедева Е. А. Ономастикон произведения Дж. Р. Р. Толкина «Властелин колец»: структурный, семантический и функциональный аспекты: автореф. дисс. ... канд. филолог. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / Е. А. Лебедева. – Ростов-на-Дону, Ростовский гос. пед. ун-т, 2006. – 30 с.
14. Vinokurova I. Stylization at the Phonetic and Grammatical Levels as the Way of Achieving Fidelity in the Trilogy «The Lord of the Rings» by J. R. R. Tolkien // Linguistic Studies. – 2012. – Vol. 25. – P. 125–129.
15. Ребрій О. В. Сучасні концепції творчості у перекладі / О. В. Ребрій. – Х.: Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2012. – 376 с.
16. Фадєєва О. Роль толкієнізмів у реалізації мовних функцій: перекладознавчий аспект / О. Фадєєва, М. Адаменко // Теоретична і дидактична філологія. – Вип. 13. – Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич, 2012. – 332 с. – С. 291–296.
17. Нефьодова О. Д. Особливості лінгвостилістичної організації тексту британської літературної казки: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Нефьодова О. Д.. – Харків, 2001. – 19 с.

*А. Н. Ланина,
преподаватель кафедры германских и восточных языков,
Международный гуманитарный университет*

ФРАЗЕОСЕМАНТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ В РУССКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ (НА МАТЕРИАЛЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С ЗООСЕМИЗМАМИ)

Семантическая классификация фразеологизмов с зоосемизмами в данной работе основывается на семасиологическом принципе, согласно которому фразеологизмы русского и немецкого языков объединяются на основании интегральных сем в семантические группы и подгруппы.

Е.А. Арсентьева [1:38], анализируя фразеологизмы, семантически ориентированные на человека, в английском и русском языках, отмечает: «Интегральные семы выступают как общие, определяющие возможность включения той или иной фразеологической единицы в состав определённой фразеосемантической подгруппы и служащие основанием для объединения и сопоставления значений рассматриваемых фразеологизмов. Дифференциальные семы выявляются на основе сопоставления ФЕ, входящих только в одну фразеосемантическую подгруппу, и носят частный характер».

Собранный материал показывает, что ФЕ с зоосемизмами составляют значительную по объёму фразеотематическую группу, внутри которой выделяются четыре семантических класса, или «сферы» [2: 68] (см. табл. 1).

*Таблица 1
Семантические классы ФЕ с зоосемизмами в русском и немецком языках*

№	Название класса	Кол-во ФЕ с зоосемизмами	
		рус. яз.	нем. яз.
1.	Семантический класс животное → человек	1149 (88,2%)	978 (89,2%)
2.	Семантический класс	89 (6,8%)	65 (5,9%)

	животное → абстрактное явление		
3.	Семантический класс животное → ситуация	40 (3,1%)	35 (3,2%)
4.	Семантический класс животное → предмет	24 (1,8%)	18 (1,6%)
		1302 = 100%	1096 = 100%

Исходя из наиболее общих, типовых значений фразеологизмов с зоосемизмами, каждый семантический класс делится на семантические группы и подгруппы. По справедливому утверждению А.Д. Райхштейна [3: 57], такое направление анализа оправданно тем, что «фразеологическая система весьма фрагментарна как средство номинации и отражает лишь отдельные участки действительности (в отличие от лексико-семантической системы, характеризующейся всеобщностью)».

В ходе исследования было установлено, что семантический класс ЖИВОТНОЕ → ЧЕЛОВЕК является наиболее многочисленным как в русском (1149 ФЕ (88,2%)), так и в немецком (978 ФЕ (89,2%)) языках. Дальнейший анализ показывает, что данный класс объединяет 12 семантических групп (см. табл. 2).

Таблица 2
Семантический класс ЖИВОТНОЕ → ЧЕЛОВЕК

	Название группы	Кол-во ФЕ с зоосемизмами	
		рус. яз.	нем. яз.
1.1.	Характер и темперамент человека	232 (20,1%)	156 (15,9%)
1.2.	Взаимоотношения между людьми	150 (13%)	112 (11,4%)
1.3.	Физиология человека	145 (12,6%)	91 (7,9%)
1.4.	Внешний вид человека	131 (11,4%)	56 (5,7%)
1.5.	Поведение человека, деятельность	124 (10,7%)	190 (16,5%)
1.6.	Физические действия человека	104 (9%)	62 (6,3%)
1.7.	Социальная характеристика	94 (8,1%)	88 (8,9%)
1.8.	Физические способности человека	47 (4%)	14 (1,4%)
1.9.	Чувства человека	38 (3,3%)	46 (4,7%)
1.10.	ФЕ с зоосемизмами со значением пожелания, эмоциональности	33 (2,8%)	55 (5,6%)
1.11.	ФЕ с усложнённой семантикой	32 (2,7%)	59 (6%)
1.12.	Интеллектуальные способности	19 (1,6%)	49 (5%)
		1149 = 100%	978 = 100%

В результате статистической обработки было выявлено, что семантическая группа ‘**характер человека**’ стоит на первом месте по количественному показателю в русском языке и составляет 232 ФЕ (20,1%), а в немецком языке насчитывает 156 ФЕ (15,9%). Приведём некоторые примеры: рус. *хитрый как лиса* [ФСРЛЯ: 345] – нем. *schlau wie ein Fuchs* (букв.: хитрый как лиса) [LSR: 481] в значении ‘хитрый человек’; рус. *быстрый (проворный) как блоха* [ССРЯ: 35] – нем. *flink wie ein Wiesel* (букв.: проворный как ласка) [LSR: 1728] означает ‘быстро, проворного человека’ и многие другие.

Следует отметить, что самой объёмной в немецком языке является группа ‘**поведение человека, деятельность**’ – 190 ФЕ (16,5%), получившая в русском языке также достаточно широкое распространение – 124 ФЕ (10,7%) (см. табл. 2). Например, рус. *жить как птица небесная* [ФСРЯ: 368] – нем. *leben wie die Mäuse in der Speckseite* (букв.: жить как мыши в окороке) [LSR: 1015] в значении ‘вести беззаботный образ жизни’; рус. *собак гонять* [ФСРЯ: 116] – нем. *Mücken fangen* (букв.: ловить комаров) [LSR: 1055], то есть ‘бездельничать’ и т.д.

Семантическая группа ‘**интеллектуальные способности человека**’ относится к самой непродуктивной группе в русском языке и представлена 19 ФЕ с зоосемизмами, что составляет всего 1,6% от общей зоофразеологии в пределах семантического класса ЖИВОТНОЕ → ЧЕЛОВЕК (см. табл. 2.). В немецком языке процентное соотношение зоофразеологизмов, обозначающих интеллектуальные способности человека, немного выше (ср. 49 ФЕ (5%))

(см. табл. 2.). Фактический материал показывает, что семантическая подгруппа ‘глупый’ занимает ведущее место в составе данной группы, например, рус. (*глуп*) как *сивый мерин* [ФСРЯ: 242] и нем. *eine dumme Ziege (sein)* (букв.: быть глупой козой) [DI: 1012].

Отметим, что наименее объёмной в немецком языке является семантическая подгруппа ‘**физические способности человека**’ – 14 ФЕ (1,4%), которая в русском языке насчитывает 47 зоофразеологизмов (4%) (см. табл. 2.). Например, рус. *сильный (могучий, могучий) как лев* [ССРЯ: 215] – нем. *stark wie ein Löwe sein* (букв.: сильный как лев) [DI: 501] о ‘человеке, наделённом физической силой’; рус. *силы как у воробья* [ССРЯ: 72] и нем. *der hat seine Stärke wie der Geiß das Fett* (букв.: у него сил как у козы жира) [LSR: 524] в значении ‘слабый человек’ и др.

Фактический материал показывает, что некоторые фразеологизмы с зоосемизмами характеризуются усложнённой семантикой, вызывающей сложности при их отнесении к определённой семантической группе или подгруппе. Такое явление наблюдается в обоих языках. Так, например, семы ‘хитрый’ + ‘упрямый’ одновременно заложены во ФЕ *вьётся ужом, топорищится ежом* говорят ‘о льстивом, угодливом и хитроватом, но упрямом и вздорном человеке’ [ФСРЛЯ: 129]; семы ‘подлый’ + ‘жестокий’ + ‘неблагодарный’ во фразеологизме *хуже собаки* ‘о низком, подлом, жестоком и неблагодарном человеке’ [ССРЯ: 401] и др.

Аналогично в немецком языке семы ‘робкий’ + ‘замкнутый’ во фразеологизме *er ist ein richtiger Igel* (букв.: он настоящий ёж), то есть ‘из известной робости сварливый, замкнутый в себе человек’ [LSR: 779]; семы ‘хвастливый’ + ‘трусливый’ одновременно входят во ФЕ *ein Löwenmaul und ein Hasenherz haben* (букв.: иметь львиный рот и заячье сердце), что означает ‘постоянно хвастаться, но при этом быть трусливым’ [LSR: 977].

Более того, выделяются специфические фразеологизмы с зоосемизмами, семантика которых не находит отражение в зоофразеологии сопоставляемого языка. Следует оговорить, что термин *специфические* фразеологизмы подчёркивает своеобразие данных ФЕ на нашем материале, но не утверждает их безэквивалентность. Так, в русском языке в разных семантических группах встречаются следующие специфические ФЕ, например: *домовитый как крот* ‘об очень хозяйственном, рачительном, запасливом человеке’ [ССРЯ: 200]; *розовый (розовощёкий) как поросёнок* ‘о розовокожем или розовощёком (часто после бани, тёплой ванной и т.п.) чистом, холёном человеке (чаще ребёнке)’ [ССРЯ: 335] и многие другие.

Приведём некоторые примеры из немецкого языка: *nachtragend wie ein indischer Elefant sein* (букв.: быть злопамятным как индийский слон) ‘быть очень злопамятным’ [LSR: 378]; *eine Brust haben, dass man eine Laus darauf knacken kann* (букв.: иметь такую грудь, что можно на ней вшу раздавить) ‘иметь упругую, крепкую грудь’ [LSR: 937] и т.п.

В целом, семантика ФЕ с зоосемизмами в русском и немецком языках обнаруживает существенное сходство. К отличительным чертам следует отнести неравномерное распределение фразеологизмов по некоторым семантическим группам и подгруппам, а также наличие специфических ФЕ в сопоставляемых языках.

Подводя итоги, можно заключить, что проведённый семантический анализ фразеологизмов с зоокомпонентами показывает, в какой степени совпадает членение русской и немецкой зоофразеологии на семантические классы, группы и подгруппы, какова степень их сходства. Результаты данного исследования позволяют установить «набор наиболее «фразеологичных» смыслов» в исследуемых языках, что открывает определённые перспективы для изучения «фразеологических картин мира» [3: 58].

ЛИТЕРАТУРА

1. Арсентьева Е.Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц (на материале фразеологических единиц, семантически ориентированных на человека, в английском и русском языках.) / Е.Ф. Арсентьева. – Казань: Изд-во КГУ, 1989. – 128 с.;
2. Скляревская Г.Н. Метафора в системе языка / Г.Н. Скляревская / [отв. ред. акад. Д.Н. Шмелёв]. – СПб.: Наука, 1993. – 152 с.;
3. Райхштейн А.Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии: уч. пособие [для ин-тов и фак. иностр. яз.] / А.Д. Райхштейн. – М.: Высшая школа, 1980. – 143 с.;

4. [ФСРЛЯ] – Фёдоров А.И. Фразеологический словарь русского литературного языка: ок. 13000 фразеологических единиц / А.И. Фёдоров. – [3-е изд., испр.]. – М.: Астрель: АСТ, 2008. – 878 [2] с.;
5. [LSR] – Röhrich Lutz. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten: in 3 Bd. – [3. Auflage (7. Gesamtauflage)]. – Herder – Freiburg – Basel – Wien, 1991. – Bd.1.: A – Hampelmann. – 2006. – 638 S., Bd.2.: Hanau – Saite. – 2006. – 1273 S., Bd.3.: Salamander – Zylinder. – 2006. – 1910 S.;
6. [ССРЯ] – Мокиенко В.М. Словарь сравнений русского языка / В.М. Мокиенко. – СПб.: Изд-во Норинт, 2003. – 608 с.;
7. [ФСРЯ] – Фразеологический словарь русского языка. Свыше 4000 словарных статей / [коллектив авторов: Л.А. Войнова, В.П. Жуков, А.И. Фёдоров]; под ред. А.И. Молоткова. – [2-е изд., стереот.]. – М.: Сов. энцикл., 1968. – 543 с.;
8. [DI] – Schemann H. Deutsche Idiomatik: die deutschen Redewendungen im Kontext / H. Schemann. – Stuttgart/Dresden: Klett, 1993. – 1038 S.

М. В. Луца,

*старший викладач кафедри філологічних дисциплін,
Мукачівський державний університет*

ОСНОВИ ОРАТОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА

Постановка проблеми. Риторика – наука мовознавча. Немає культури спілкування без знання мови, тому риторика потрібна в усіх галузях професійного навчання, в усіх сферах суспільного життя.

Виголошуючи промову, людина виражає й утверджує себе, водночас впливаючи на слухача. Слово «красномовство» й означає гарне мовлення, яке «примушує» співбесідника прислухатися й взяти до уваги те, що йому кажуть.

Аналіз останніх досліджень та виокремлення нерозв'язаних проблем.

Нині виникла гостра потреба в людях особистісного типу, які вміють самостійно мислити, переконувати живим словом, спонукати до дій. Досвідчена людина завжди має перевагу перед тою, яка опановує щось самотужки. Доброму промовцеві здебільшого вдавалося переконувати аудиторію, виграти справу в суді, закликати до політичних реформ і т. д. У зв'язку з цим постала потреба у вивченні законів ораторства, яке вже в ранньому античному суспільстві стало справжнім мистецтвом.

Метою даної статті є дослідження основ ораторського мистецтва.

Викладення основного матеріалу. Риторика (красномовство) має свою історію, без знання якої важко розраховувати на успіх, тим більше педагогам, працівникам культури і мистецтва, політичним діячам. Уже в Стародавньому Єгипті, Індії, Китаї було відоме мистецтво риторики. Справжньою його батьківщиною вважається Стародавня Греція, де публічне слово мало надзвичайно велике значення.

Сучасна риторика як наука переконання засобами мови виходить далеко за межі публіцистичних промов. Вона має широке застосування в найрізноманітніших ситуаціях мовного спілкування як усього соціуму, так і окремих мовців. Основними ознаками мовної культури промовця є: правильність, точність і логічність, багатство (різноманітність), чистота, доречність і ясність, виразність. Аналіз цих якостей мовлення свідчить про те, що вони пов'язані з усіма складовими комунікативного акту: учасниками, їх взаємодією, мовним кодом, що сприяє формуванню ефективного спілкування.

Сприймаючи мову просто як засіб спілкування, ми, на жаль, спрощуємо і мову, і мовну свідомість, і свій мовний образ, тому що забули, що мова – це дар розуму і серця, яким треба користуватися майстерно, по-мистецькому.

Щоб володіти чиеюсь свідомістю, потрібно спочатку опанувати себе, навчитися керувати своїми думками та почуттями. З допомогою риторики людина може навчитися грамотно й гарно будувати свій виступ перед людьми, що в свою чергу допоможе їй досягти успіху в житті.

Деякі вчені доходять висновку, що лише на 10 % людина використовує можливості свого інтелекту. Але навчитися задіяти свій мозок на повну силу зможе кожен. Як саме це зробити насамперед щодо тієї особливості людського мозку, яку ми розглядаємо, тобто пам'яті?

Алгоритм нетривалого запам'ятовування

(розрахованого на кілька днів)

1. Спробуйте відтворити текст промови одразу ж після першого прочитання.
2. Повторіть текст промови після 20-хвилинного відпочинку.
3. Повторіть текст промови через 8 год.
4. Повторіть текст промови через добу, найкраще – перед сном.

Під повторенням мається на увазі відтворення прочитаного тексту своїми словами якнайближче до оригіналу. Звертаються до самого тексту лише тоді, коли промовець не може пригадати потрібне протягом дво-трихвилинного напруження пам'яті. Також слід пам'ятати, що в процесі підготовки до виголошення промови величезну роль відіграє позитивна налаштованість самого промовця. Треба вірити в успішність результату, виявляти постійну зацікавленість у цьому, мати певність у необхідності поліпшення пам'яті та вміння самостійно працювати і творчо використовувати кращі особливості пам'яті.

Також слід пам'ятати ще кілька суттєвих моментів:

- Процес запам'ятовування має бути свідомим, осмисленим, оскільки найдовше зберігається в пам'яті насамперед зрозумілий матеріал.
- У процесі запам'ятовування відбувається перекодування тексту промови, за допомогою якого складні слова й конструкції замінюються легшими та звичнішими при збереженні самого змісту висловлювання.

Засвоюваний матеріал накладається на життєвий досвід, попередні знання людини, виворюючи власне, індивідуальне інформаційне плетиво, що теж допомагає краще його опанувати.

- Максимально припустима інформаційна норма для запам'ятовування людиною за один раз – 30 тис. знаків [3, с. 19-20].

Зовнішність є вагомим чинником успіху того, хто виступає. І тут важливо володіти собою, вміння «створювати імідж», певний образ. Недарма існує спеціальна професія – іміджмейкер, тобто людина, що допомагає створити імідж. Зачіска, охайність рук та нігтів, макіяж, стан взуття та одягу – все це уважно фіксується і впливає на сприйняття ваших слів.

Не кожен може похвалитися, що природа дала йому високий зріст, міцну статуру й грацію жестів. Але буває, що зовні непоказна людина, коли виступає, мов магніт, притягує увагу аудиторії. За кожним її жестом уважно стежать, підкоряючись ритмові її виступу.

Вираз обличчя, хода, якою ви проходите до місця виступу, постава – випростана чи згорблена, ваша жестикуляція – створюють певне враження ще до того, як ви сказали перше слово. Симпатія чи антипатія до оратора формується саме в ці найперші хвилини.

У кожної людини є те, що називають чарівністю (або шарм, як кажуть французи). Та не кожен вміє її використовувати. Недосвідчений оратор інколи боїться аудиторії. Йому здається, що всі його сприймають критично, що його «наскрізь бачать». Але насправді кожен може змусити аудиторію слухати свій виступ. Треба тільки бути щирим і ставитися до людей з повагою. Навпаки, всяке хитрування, намагання «себе подати», якимось підкреслено «причепуритися» можуть сприйматися як вияв комплексу неповноцінності.

Водночас треба пам'ятати, що слухачі чекають від вас чогось більшого, ніж просто «розмови на рівних», – важливих, повчальних речей. Якщо ви тримаєтеся перед ними непевно, немов перепрошуєте за те, що ви тут є і марнуєте чужий час, ваші справи кепські. Оратор повинен почувати себе володарем ситуації. Але владність полягає не в тому, щоб пригнічувати слухача своїм авторитетом. Довірливість і щирість повинні читатися на вашому обличчі з найперших моментів спілкування з людьми.

До місця промови треба йти спокійно, не бігти, не поправляти на ходу одяг чи зачісуватися й т. п. Є перевірений досвідом прийом: починати йти з півкроку, а не з широкого кроку. Пройшовши до місця, наберіть впевненої пози й починайте. Якщо вам треба прочитати текст з листка, не втуплюйтеся одразу в папірці. Огляньте людей, усміхніться. За-

пам'ятайте: той, хто кладе перед собою текст і читає, залякнувши в одній позі, немов хоче сховатися від слухачів, справляє враження людини-магнітофона [1, с. 89].

Для більшості людей виступ перед аудиторією є складним випробуванням. Це потребує від них чималих вольових зусиль, уміння чітко, аргументовано, яскраво висловлювати свої думки, утримуючи увагу слухачів.

Спілкування з приятелями, колегами є звичайним і приємним для більшості людей. Однак виступ перед аудиторією викликає стурбованість. Це відбувається тому, що змінюється роль оповідача. У повсякденному житті, беручи участь у розмові, люди рідко відчують тиск з боку свого оточення та умов, за яких відбувається розмова. Усвідомлення, що будь-якої миті, потрапивши в незручне становище, можна відмовитися від продовження розмови і зняти із себе відповідальність за її розвиток, заспокоює людину. Тим більше, що завжди знайдеться кому її продовжити. Такі умови спілкування дають змогу сконцентруватися на головному – передаванні інформації. Важливим є те, що у звичайній розмові всі співрозмовники рівноправні, ніхто не бере на себе провідної ролі. Зовсім інакше почувається оратор, який, виступаючи перед слухачами, усвідомлює мету, якої йому потрібно досягти, персональну відповідальність.

Людина є суспільною істотою, частиною сім'ї, співтовариства друзів, які підтримують одне одного. Опинившись на трибуні, вона починає відчувати дефіцит звичної підтримки, що породжує певний психологічний дискомфорт, оскільки їй самотужки доводиться інформувати, переконувати публіку, відповідати на запитання, докори тощо.

Під час розмови за реакцією співрозмовників відразу можна оцінити ефект від сказаного. Публічна промова супроводжується мовчанням аудиторії. Ніхто не реагує репліками на висловлювання оратора, не відповідає на риторичні запитання, не висловлює підтримки, але й не засуджує оратора, якому важко з'ясувати, зрозуміли його чи ні. Тому недосвідчений промовець може розгубитися, у нього може з'явитися відчуття, що промова приречена, оскільки немає вигуків схвалення, неможливо зрозуміти, як публіка сприймає висловлене.

Потрібно навчитися розуміти аудиторію, володіти й керувати її думками, емоціями, що є важливою умовою ораторського мистецтва. Як відомо, Юлій Цезар під час бою уважно спостерігав за своїми воїнами. Того, хто полотнів, він безжально виганяв з легіону, вважаючи боягузом. Того ж, чиє обличчя червоніло, охоче залишав у війську: почервоніння шкіри імператор сприймав як ознаку хвилювання, а воно, на думку Цезаря, засвідчувало неабияку здатність до опору та винахідливість у доланні перешкод до перемоги. Боягузтво ж могло спричинити лише пригніченість і пасивність.

Мабуть, виступ перед аудиторією чимось нагадує битву, адже доводиться обстоювати, боронити, захищати власні погляди й переконання.

І хвилювання, і страх – найпевніші ознаки стресу. Стрес – важливий адаптивний механізм, суть якого – швидка активізація організму для мобілізації всіх сил заради подолання небезпеки (немає безвихідних ситуацій) та порятунку (тікай або змагайся). Тому, хвилювання перед виступом, на думку досвідчених ораторів, є корисним [2, с.95-96].

Висновки. Отже, оратор повинен добре готуватися до майбутнього виступу. Не кожен володіє даром імпровізації. Та й дар цей розвивається й шліфується завдяки ретельній системній праці над собою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамович С.Д. Риторика: Навч. посібник / С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова – Львів: Світ, 2001. – 240 с.
2. Коваленко С.М. Сучасна риторика: Навчально-практичний посібник / С.М. Коваленко – Тернопіль: Мандрівець, 2007. – 184 с.
3. Федоренко В.Л. // Розвиток риторичних здібностей школярів у старших класах. Українська мова та література. – 2006. – № 12. – С. 9-20.

ОСОБЛИВОСТІ ВЕРСИФІКАЦІЇ У АМЕРИКАНСЬКІЙ СПОВІДАЛЬНІЙ ПОЕЗІЇ ЯК НАПРЯМКУ ПОВОЄННОЇ ПОЕЗІЇ ХХ СТОЛІТТЯ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ СІЛЬВІЇ ПЛАТ І ДЖОНА БЕРІМЕНА)

Версифікація або віршування – це спосіб віршування за набутою історично системою мовних правил народу в цілому та поетів-представників, зокрема, на основі їх авторського досвіду [3, с. 132]. Вірш – це така форма зв'язного, організованого художнього мовлення, яка має чітку, строгу організацію та вирізняється лаконічністю та високим рівнем експресивності на відміну від прозового мовлення, окрім того, вона ритмізована [5, с. 191-192]. **Дослідженням проблеми** поетичного мовлення, а зокрема версифікації, її способів, видів та особливостей займалися такі лінгвісти як Кетрін ван Спенкерен, Джефрі Вудфарт, Еліот Спенсер, В. Рінджлер, Е. Норен, Ф. Йонісон, М.Л. Гаспаров, О.А. Смирницький, В.С. Баєвський, Б.В. Томашевський, К.Ф. Тарановський, В. Брюсов, Н.С. Трубецкой, Л.Н. Гроссман, Н.О. Лосский та інші. Проте недостатньо вивченими залишаються особливості віршування у поезії представників сучасного американського напрямку ХХ століття. У цьому і полягає актуальність дослідження.

Метою роботи є визначення особливостей римування, специфіки вживання певних версифікаційних засобів та прийомів у американській сповідальній поезії.

Для реалізації поставленої мети необхідно виконати наступні **завдання**:

- 1) визначити поняття версифікації, охарактеризувати та конкретизувати види рими та способи віршування;
- 2) здійснити вибірку поетичних текстів для подальшого стилістичного аналізу, та обґрунтувати їх вибір;
- 3) актуалізувати теоретичний матеріал на прикладах з обраної поезії;
- 4) дослідити особливості віршування притаманні сповідальній поезії;
- 5) узагальнити результати дослідження версифікації у американській сповідальній поезії ХХ століття, охарактеризувати відмінності чи подібності поетично-авторського стилю обраних для аналізу представників літературного напрямку.

Матеріалом дослідження слугували поетичні твори виразних з точки зору технік та тематик представників напрямку сповідальної поезії Сільвії Плат та Джона Берімена. Авторські стилі цих поетів різняться поміж собою, демонструючи непересічність світогляду та літературного бачення кожного з них окремо. Проте, у процесі знайомства та дослідження творчого доробку поетів, спостерігається не лише своєрідність кожного, але й взаємодоповнюваність з огляду на приналежність до спільної літературної школи – сповідальної поезії. Оригінальні, з точки зору стильової індивідуальності, розбіжності у підборі технік та засобів, вони однаково цікаві для дослідження. С. Плат як і Дж. Берімен демонструють неоднозначні та специфічні способи версифікації, слугують вдалими «примірниками» для дослідження поезії з точки зору віршування.

Сповідальна поезія (Confessional Poetry) – це особливий напрям у поезії ХХ століття, представлений творами у формі відкритого монологу автора, зверненого до «слухача». Такий монолог не приховує деталей особистого життя свого творця-співрозмовника для самого читача, який встановлюватиме внутрішній діалог з емоційно-змістовим наповненням поезії, та інколи претендує на схожість з власне його (читача) інтимними, особистими моментами з життя [9, с. 107]. Такий вид поезії вимагає від автора спеціальних засобів переконання у правдивості, відвертості своїх слів. Характерним для сповідальної поезії є поєднання різномірних технік та способів, римування, неочікуване і цікаве вживання розмірів та стилістичних засобів, що можна спостерігати на прикладі розглянутих поетичних творів. З точки зору версифікації – це дуже цікавий, неочікувано гнучкий напрям у поетичному русі, зокрема американських поетів повоєнного періоду.

Рима – звукове явище – композиційно-звуковий прийом суголосся закінчень, що має фонетичне і метричне значення, об'єднує метричні та суміжні або близько розташовані слова віршованих рядків для впорядкування поетичного мовлення [5, с. 191]. Рима – це також явище індивідуальне для літературно-поетичних напрямків, жанрів та поетів зокрема. Роль рими для поезії визначають як композиційну [1, с. 227].

Коли ідеться про риму, говорять також про співзвуччя **клаузул** – закінчення віршованого рядка [5, с. 192]. Виділяють клаузули, що припадають на наголошений склад – **тонічні** та такі, що припадають на ненаголошений склад – **силогічні** [4, с. 93]. Наприклад, у поезії С. Плат 'Channel Crossing' знаходимо таку тонічну риму, що виражена римуванням слів '**forsake-must make**', які водночас демонструють і зіставне римування, мова про яке ітиме далі – словосполучення 'mast make' утворює послідовність, що римується зі словом. Наголос падає на другий склад у першому римованому слові і на другий односкладний компонент зіставної рими, звуки цих складів і утворюють риму: «*Ransacked in the public eye. We forsake /Our lone luck now, compelled by bond, by blood, /To keep some unsaid pact; perhaps concern /Is helpless here, quite extra, yet we must make*» [8, с. 27]. У наступній поезії поетеси 'Tale of a Tube' знайдений приклад силогічного римування: «*naked in the merely actual room, /the stranger in the lavatory mirror /puts on a public grin, repeats our name /but scrupulously reflects the usual terror.*» [8, с. 24]. У другому рядку клаузула припадає на слово '**mirror**' – двоскладове слово з наголосом на другому складі, тоді як у четвертому рядку клаузула представлена двоскладовим словом '**terror**' з наголосом на другому складі. Силогічна рима представлена римуванням двох останніх ненаголошених складів слів.

Зазвичай слова, що римуються у той чи інший спосіб, знаходяться на однаковій відстані [2, с. 116]. Відстань між відповідними словами визначається розміром вірша, кількістю складів та стоп між ними. Яскравим прикладом наведеної характеристики є серія поезій Дж. Берімена 'Dream Songs', частина якої була проаналізована в рамках цієї роботи. Зокрема у поезії 'Dream Song 130: When I Saw My Friend' наступна строфа виправдовує таке правило: «*When I saw my friend covered with blood, I thought /This is the end of a dream, now I'll wake up. /That was the more years ago /then I care a recon, and my friend is not /dying but adhering to an elite: life group /in California Q.*» [7, с. 40]. У цій строфі рими '**thought – not**' у першому та четвертому стовпцях відповідно та '**ago – O**' у третьому та останньому – шостому, знаходяться на однаковій відстані одне від одного оскільки кількість складів у кожному рядку наступна – 12-11-6-11-11-6.

За кількістю та якістю співпадаючих звуків у римованих словах виділяють деякі види рими. **Повна** (точна) рима – це така, що вимагає, повного співпадіння голосних та приголосних звуків у наголошених фінальних рядках, що римуються [2, с. 116]. Приклад подібної рими знаходимо, розглянувши поезію С. Плат 'Winter Landscape, with Rooks', у другому та четвертому рядках строфи: **look-rook** («*The austere sun descends above the fen, /an orange cyclops-eye, scorning to look /longer on this landscape of chagrin; /feathered dark in thought, I stalk like a rook /brooding as the winter night comes on.*») [8, с. 21]. Повна рима у поетів-представників напрямку сповідальної поезії, щоправда, здебільшого відображена у простих – односкладових – римованих парах.

Співпадіння першої приголосної фінальних складів разом з наголошеною голосною та останніми приголосними, особливо у багатоскладових словах, називають **абсолютною** або **ідентичною** римою [2, с. 116]. Ми знаходимо такий приклад абсолютного римування у вище згаданій поезії С. Плат 'Conversation among the Ruins': **light – flight** («*Of all decorum which holds the whirlwind back. /Now, rich order of walls is fallen; rooks croak /Above the appalling ruin; in bleak light /Of your stormy eye, magic takes flight /Like a daunted witch, quitting castle when real days break.*») [8, с. 21]. Необхідно зауважити, що ідентична рима – не часто вживана поетами-конфесіоналістами, оскільки сповідальний характер поезії, напевно, передбачає «розмовність» стилю та, відповідно, неідеальність манери викладу.

Неповна (приблизна) рима не вимагає одночасного співпадіння голосної та приголосної/приголосних. Натомість, збіжність уже хоча б одного звуку вказує на наявність такої рими, яку, відповідно до конкретного звуку, що співпав, поділяють на **риму-консонанс** (приголосна неповна рима) та **риму-асонанс** (голосна неповна рима) [2, с. 116]. Рима-асонанс зустрічається у поезії 'Firesong' С. Плат: **awry – sky** («*Now our whole task's to hack / some angel-shape worth wearing /from his crabbed midden where all's wrought so awry /that no straight inquiring /could unlock /shrewd catch silting our each bright act back /to unmade mud cloaked by sour sky.*») [8, с. 30].

Мелодійна рима-асонанс вміло використана авторами епатажного, з точки зору форми та наповнення поетичного, напрямку для створення ефекту контрасту між змістом та візуальним уявним образом того, про що говорить автор, та легкою, невимушеною, «леткою» формою викладу, яку демонструє Дж. Берімен у своєму творі 'Dream Song 103: I Conceder the Song to Be the Humming-bird': **so – go** («*Wreckt, in the deep danger, he shook once his head./returning to meditation. And word had sped/all from the farthest West/that was desired: can he get free/of the hanging menace, & this all, and go?/He doesn't think so.*») [7, с. 11].

Консонансна рима менш мелодійна виходячи безпосередньо з природи звуку, окрім того, ця її особливість підкреслена змістом, для якого обирається поетами. Такою римою послуговуються для створення меланхолійно-зосередженого настрою як це демонструє С. Плат у поезії 'Conversation Among Ruins': **croak-break** («*Now, rich order of walls is fallen; rooks croak/Above the appalling ruin; in bleak light/Of your stormy eye, magic takes flight/Like a daunted witch, quitting castle when real days break*») [8, с. 21]. Частково випадки використання консонантної рими пов'язані з іншим фонетичним стилістичним засобом, наприклад, звуковим символізмом, у наступному прикладі, що знайдений у поезії С. Плат 'Southern Sunrise' звук 'ch' повторюється тричі, а стилістична тавтологія на початку та у кінці одного з рядків підкреслює цей ефект: **inch-drench** («*A quartz-clear dawn/Inch by bright inch/Girls all our Avenue./And out of the blue drench/Of Angels' Bay/Rises the round red watermelon sun*») [8, с. 26].

Цікавий вид неповної рими продемонстрований у поезії С. Плат 'Jilted': **vinegar-star** («*My thoughts are crabbed and sallow,/ My tears like vinegar,/ Or the bitter blinking yellow/ Of an acetic star.*») [8, с. 305]. Така рима, яка припадає на ненаголошені склади, називається **дисонансною** [1, с. 237]. До неї, автор вдається для наближення поетичного мовлення до повсякденного, яким і послуговується людина, яка розповідає, сповідається у своїх radoшах, а частіше жалошах, іншої – одна з принципово важливих характеристик сповідальної поезії.

Також виділяють **зіставну** риму – таку у якій римуються клаузули, у яких один наголошений склад у слові співпадає зі звуками, які утворені послідовністю зазвичай двох або більше (рідше) слів з аналогічним набором звуків у наступній клаузулі [2, с. 117]. Відповідно така рима може бути як точною так і приблизною. Приклад точної зіставної рими знаходимо у поезії С. Плат 'The Tour': **about – burnt out** («*And you want to be shown about! /Yes, yes, this is my address. /Not a patch on your place, I guess, with the Javanese /Geese and the monkey trees. /It's a bit burnt-out, /A bit of a wild machine, a bit of a mess!*») [8, с. 237]. Подібна рима також викликає відчуття «досконалості у недосконалому» – майстерно підібрана, вона не створює перешкод естетичному сприйняттю, але все ж наближає «звеличену» поезію, до звичайного співрозмовника, яким тепер є і сам поет, що підтверджує поетеса у іншому своєму вірші 'Pursuit': **skin – me in** («*His ardor snares me, light the trees,/And I run flaring in my skin;/What lull, what cool can lap me in/When burns and brands that yellow gaze?*») [8, с. 23].

До приблизних рим відносять також **візуальну** риму – рима основана на тому, що набір літер абсолютно однаковий, тоді як звуки, які вони утворюють – розбіжні [4, с. 118]. Мета використання такого римування співпадає з вищезгаданими і відповідає суті сповідальної поезії – максимальному наближенню мовлення поета до мовлення слухача. Важливо, щоб таке наближення не справило протилежний ефект: не викликало зверхність до надмірної простоти. Баланс поетичної естетики висловлювання та пристосування його до повсякденного мовлення тонко відчувається у поезії С. Плат 'Pursuit'. Наведений приклад має також символічне значення: поетеса прирівнює кров до їжу, такі схожі на перший погляд – жарт, який зі свідомістю читача грає візуальна рима, уподібнюючи два зазначені об'єкти за формою, щоб шокувати та захопити увагу читача. Проте, коли сенс несумісності значень стає очевидним, для тих, хто розуміє цінність життя, ідея поезії набуває нового звучання: **blood-food** («*I hurl my heart to halt his pace, /To quench his thirst I squander blood; /He eats, and still his need seeks food, /Compels a total sacrifice.*») [8, с. 23].

За кількістю складів у словах, що римуються, риму поділяють на **рівноскладову та нерівноскладову** [4, с. 195]. Нерівноскладова рима підпорядкована змінному ритму та розміру сповідальної поезії. Прикладами такого римування насичена поезія Дж. Берімена – 'Dream Song 130: When I Saw My Friend': **all – folderol** («*but wishes all that blood would flow away/leaving his friend crisp, ready for all/in the new world O./I see him brace, and that note I pray/ the blood recede like an*

old folderol/and he spring up & go.») [7, с. 40] – ми бачимо, що односкладове ‘all’ римується з трьоскладовим ‘folderol’, відповідно відразу вказує на непостійність зразку наголосів у поетичному рядку даного вірша. Аналогічний приклад знаходимо у тій же поезії Дж. Берімена: **rack – paperback** («*with the large strain of moving, I see his notions, stretched on his own rack/our book is coming out in paperback/Henry has not ceased loving*») [7, с. 40]. Рівноскладова рима здебільшого представлена римованими односкладними парами, як у ‘Faun’ Сільвії Плат: **bank-rank** («*No sound but a drunken coot/Lurching home along river bank/Stars hung water-sunk, so a rank/Of double star-eyes lit/Boughs where those owls sat.*») [8, с. 35].

Залежно від позиції наголошеного складу у римованому слові виокремлюють також **чоловічу риму, жіночу, дактилічну, гіпердактилічну**. Відповідно наголос припадає на останній, передостанній, третій з кінця та четвертий/п’ятий з кінця склад [4, с. 94].

Чоловіча рима створює ефект напруженості, «обтяжує» поетичний рядок, використовується автором для пригнічення читача, коли це відповідає змісту. Такий ефект якнайкраще вписується у тематику віршів Дж. Берімена, наприклад у поезії присвяченій загиблому другу – ‘When I saw my friend’, наполеглива, рішуча чоловіча рима відповідає настрою «оповідача»: «*That was more years ago/that I can reckon, and my friend is not/dying but adhering to an elite group/in California O.*» [7, с. 40].

На противагу **жіноча** рима – «легша», вона «втягує» у продовження, розкриває, розвиває тему та зміст вірша, намагаючись розповісти далі, змушуючи читача продовжити слухати. Така жіноча рима зустрічається у проаналізованій поезії Дж. Берімена ‘My framework is broken I’m coming to an end’: «*and east I say to you, do not delay/I say expectation is vain/I say again it is my Lady’s birthday*» [7, с. 19].

Одна з особливостей конфесійної поезії – поєднання різних віршових розмірів та типів рим за наголосом останнього слова відповідно. У вірші С. Плат ‘Southern Sunrise’ знаходимо таке поєднання: «*Color of lemon, mango, peach, /These story book villas/Still dreams behind/Shutters, their balconies/Fine as hand/Made lace, or a leaf-and-flower pen-sketch.*» [8, с. 26]. Перший рядок демонструє чоловічу риму – наголошений останній склад-слово. Наступний рядок написаний жіночою римою – наголос на першому складі останнього слова, натомість у наступному рядку рима знову чоловіча – наголошений другий склад двоскладового останнього слова. Четвертий рядок – приклад **дактилічного** римування – третій наголошений склад з кінця. На завершення передостанній рядок – чоловіча рима, останній – жіноча. Такий зразок є не постійним і у наступних стовпцях вірша не повторюється. Оригінальне, своєрідне і специфічне для кожного окремого автора послугування засобами і видами віршування окремо та у поєднанні, відносять до основних рис поетичного напрямку.

Приклад **гіпердактилічної** рими представлений останнім рядком з поезії Дж. Берімена ‘A Truth’: «*and grateful for that bounty, for bright whims/of heave mind across the tiresome world/which the tiresome world debated, complicated.*» [7, с. 35]. Такий тип римування часто зустрічається, коли рядок завершує багатоскладне слово. Не зважаючи на вищезазначене «спрощення», до якого вдаються поети-конфесіоналісти, зокрема у Дж. Берімена часто зустрічаються подібні складні римування, оскільки, вони легко відтворюють ритміку щоденного мовлення.

За принципом розміщення заримованих клаузул розрізняють такий вид римування як, наприклад, **суміжне** або ж **парне** римування – пара поетичних рядків римуються один за одним підряд – застосовується у поєднанні з іншими прийомами [5, с. 194]. ‘Juvenilia’ – вірш з творчого доробку С. Плат поєднує у собі одразу дві системи римування, а саме: **перехресну** (римування у строфі відбувається за зразком АВАВ) [5, с. 194] – її перша строфа та парну – друга строфа: «*Not man or demi god could put together/The scraps of rusted reverie, the wheels/Of notched in latitudes concerning weather/Perfume, politics and fixed ideas./The idiot bird leaps up and drunken leans/To chirp the hour in lunatic thirteens*» [8, с. 305].

Суміжне римування знаходимо і у поезії Дж. Берімена ‘How this woman came by the courage’: «*How this woman came by the courage, how she got/the courage, Henry bemused himself in a frantic hot*» [7, с. 8]. Парне римування підтримує у читача відчуття посилення, зростання, нашарування емоцій, які передбачені змістом поезії. Це вагомо для сповідальної поезії, що прагне «зачепити» свого шанувальника-слухача.

У своїй поезії 'Jilted' С. Плат вдається до *перехресного* римування, що посилює ефект «повернення», круговороту візуальних образів, наведених поетесою: «*My thoughts are crabbed and sallow/My teas like vinegar./Or the bitter blinking, yellow/Of tin acetic star*» [7, с. 304]. Таке римування вважається класичним, і часто вживається представниками інших – не модерністських, але класичних поетичних напрямків. В поезію сповідального напрямку, таке римування вносить елемент чи відчуття рівноваги, окрім того, воно невибагливе, його легко комбінувати з іншими видами.

У іншій поезії С. Плат – 'Bluebeard' зустрічаємо приклад *перерваного* римування. Принцип такого римування полягає у безсистемності появи рядків зі словами, що римуються, рима нерегулярна, але присутня [4, с. 194]: «*I am sending back the key/that let me into bluebeard's study;/because he would make love to me/I am sending back the key;/in his eye's darkroom I can see/my X-rayed heart, dressed body:/I am sending back the key/that let me into bluebeard's study*» [8, с. 305]. Перерване римування більш природне для непостійного, мінливого вірша сповідальної поезії, що має нагадувати щиру розповідь звичайної людини про себе.

Тернатне римування підпорядковане системі ААВ ССВ [4, с. 194], досить складне у виконанні, відповідає характеру поезії, складної та «нагромадженої» не лише змістовно, але й за формою. Її демонструє Дж. Берімен у своєму вірші 'How this woman came to the courage': «*How this woman came by the courage, how she got/the courage, Henry bemused himself in a traffic hot/ night of the eight of July,/where it came from, did once the Lord frown down/upon her ancient cradle thinking' this one/will do before she die*» [7, с. 8]. Це римування щонайліпше відповідає його поетичному циклу «Пісень-снів», «сумбурних», неспокійних та лабільних поезій, ефект руху у котрих, творить подібне складне римування. Інколи нагромадження форм створює ефект абсолютної їх відсутності, як це і стається у іншій поезії з циклу – 'Henry in trouble...': «*Henry in trouble whipped out lonely whines/When ich when was ever not in trouble?/But did he whip out whines*» [7, с. 21].

Терційне римування відповідає схемі АВА, ВСВ [4, с. 194] – не менш складне для сприйняття читача. Воно в свою чергу скоріш підкреслює подібність, зв'язність змісту. Такий ефект досягається ритмізованою, систематизованою появою римованих слів, яка, тим-не-менш не обтяжена «завершальною» римою, що «закриває» поетичний монолог, як наприклад ритмічно завершене перехресне римування. Приклад знаходимо у вірші Дж. Берімена 'or Amy Vladeck or Riva Freifeld': «*My memory of his kindness comes like a flood/for which with gratitude; yet away/he should have put down Miss Trueblood.*» [7, с. 20]. Відчуття незавершеності, недомовленості, яке викликає терційна строфа, вільно співіснує з її легкістю та естетикою появи споріднених за звучанням слів.

Наскрізне римування – це таке, у якому римуються слова кожного поетичного рядка у вірші [4, с. 194]. Здебільшого у подібних віршах відсутні строфи, вірніше увесь поетичний твір – одна строфа. Подібне римування забезпечує ефект наростання емоційного напруження, викликає відчуття руху, підсилення, або ж навпаки може підкреслювати монотонність викладеного змісту, як це демонструє Дж. Берімен у наступних рядках, взятих з поезії 'Welcome grinned Henry...': «*that fifty put you off, out & away/leaving the pounding, horrid sleep by day/nights naught but fits. I play*» [7, с. 12].

Характерним для представників сповідальної поезії є також варіативність та експериментальність вживання технік віршування, поєднання розмірів та способів віршування. Таким чином можливо знайти приклади різних способів, поєднаних в межах однієї строфи. Наприклад, Дж. Берімен пропонує таке поєднання перехресного та кільцевого римування у своєму вірші 'A framework is brocken...': «*I say again, It is my Lady's birthday/which must be honoured, for her high black hair/but not for that alone:/for every word she utters everywhere/shows her good soul, as true as a healed bone,-/being part of what I meant to say.*» [7, с. 19], де перший та останній рядки демонструють кільцеве римування, а римовані 'hair-everywhere' та 'along-bone' відповідають за перехресне.

Римовані слова можуть бути нестандартно розміщені у поетичних рядках. Такі випадки непересічного римування називаються *анжамбеманом* – останнє слово у попередньому поетичному рядку римується з тим, що передує цезурі у наступному [1, с. 236]. Ференц Н.С. визначає анжамбеман як явище перенесення фрази у наступний рядок у зв'язку з неспівпадінням ритміч-

ної та смислових пауз [4, с. 197]. Подібне явище використовує Дж. Берімен у своїй поезії 'Huffy Henry hid the day' – у перших двох рядках строфи: «*All the world like a woolen lover/once did seem on Henry's side./Then came a departure.*» [7, с. 6]. Очевидно, що присудок «did» відірваний від підмета «lover» і перенесений у наступний рядок лише з огляду на ритмічну природу вірша, а слово «seem» починає новий виток – розвиток думки. Такий приклад анжамбеману зустрічаємо у іншій поезії автора 'There were strange gatherings': «*Men have their hats down.*» *Dancing in the Dark*»/will see him up, car-radio-wise. So many, some/won't find a rut to park.» [7, с. 7]. Думка розпочата у кінці попереднього рядка, завершена у наступному. Подібне за своєю природою явище виділяють і вітчизняні літературознавці. Принцип так званого «*ватога*» римування полягає у співзвуччі закінчень останнього слова у першому рядку з закінченням слова по середині наступного [4, с. 197]. «Вате» римування та анжамбеман – надто характерні для поезії Дж. Берімена, їх можна навіть віднести до основних рис його авторського поетичного стилю, зважаючи на частоту вживання. Римування знаходимо і таких поезіях автора як 'Welcome grinned Henry': **of-off** («*what was you loafing of/that fifty put you off, out and away*») [7, с. 12]. Посилне відчуття «розмовності» поетичного мовлення наступний випадок «ватога» римування у поезії Дж. Берімена 'My framework is brocken...': **vain-again** («*I now must speak to my disciples, west/and east. I say to you, Do not delay/I say, expectation is vain/I say again, It is my Lady's birthday/which must be honoured. Bring her to the test/at once.*») [7, с. 19].

Залежно від кількості звуків, що співпадають у римованих словах, риму поділяють на **багату** та **бідну** [1, с. 238]. Цікаво, що обидва автори, вірші яких були проаналізовані під час написання статті, не зважаючи на спрощення притаманне їх стилю – вдаються частіше до багатой рими, принцип якої полягає у великій кількості абсолютно римованих звуків, аніж до бідної. Таку закономірність можна проілюструвати навіть проаналізувавши одну поезію Дж. Берімена 'My frame work is brocken...': **end – send, along – bone, west – test** [7, с. 19]. Така рима, хоча і спрощена – з огляду на кількість складів у римованих словах, багата – демонструє співпадіння як голосних так і приголосних в межах пар слів. У С. Плат, а саме її поезіях 'Juvenilia', 'Winter Landscape with Rooks' знайдені приклади бідної рими, у якій співпадають лише один-два звуки: **wheels-ideas** [8, с. 305], **knot-rock** [8, с. 21] відповідно. Такий вибір лексики для створення поетичних образів, а відповідно і римування, пов'язаний з характерною симпліфікацією поетичного мовлення для наближення його до розмовної манери. Очевидно, що до бідної рими поети вдаються рідше через те, що вона вносить дисгармонію у звучання поетичного твору. Складна техніка поєднання римувань, та розмірів, вимагає обережності з такими кардинальними засобами уподібнення поетичної мови до мови повсякдення.

Характерним для стилю віршування у представників поезії ХХ століття загалом, так само як і для поетів-конфесіоналістів зокрема, є дві форми, що знаходяться на окремій гілці римування, а саме: верлібр або вільний вірш та білий вірш. **Вільний вірш** або **верлібр** – це спосіб римування, який демонструє відсутність будь-яких первинних ознак версифікації, а отже: рими, стійкого ритму, розміру. Такий вірш гармонійний лиш у інтонаційному співзвуччі рядків, натомість не характеризується строгим порядком наголошених та ненаголошених складів [3, с. 46]. Щоб продемонструвати приклад вільного вірша необхідно звернутись до поезії Дж. Берімена. У його поезії 'Dream Song 12: Sabbath' знаходимо наступну строфу написану верлібром: «*ver! Sabbath belling. Snoods converge/on a weary-daring man./What now can be cleared up? from the Yard the visitor urge./Belle thro' the graves I a blast o sun/to the kirk moves the youngest witch./Watch.*» [7, с. 28]. Ми можемо відзначити, що дана строфа демонструє відсутність римування, нерівномірність кількості та системи наголошення складів у рядках, що відповідає лабільності сюжету поезії.

Білий вірш – це чіткий з точки зору розміру та ритму спосіб версифікації, який, тим-не-менш, не демонструє рими безпосередньо [3, с. 46]. 'The Ball Poem' – поезія Дж. Берімена написана білим хореем (наголос у стопах припадає на перший склад): 'What is the boy now? Who has lost his ball,/What, what is he to do? I saw it go/Merrily bouncing, down the street, and then/Merrily over-three it is in the water!« [7, с. 160]. Білому віршеві обов'язково притаманні ритм та розмір, що зберігає цілісність вірша, проте, таке римування скидається на розмову через відсутність рими – це пріоритетно для поетів модерністів. Ми зустрічаємо обидва види римування (вільний та білий вірші) серед поезій Дж. Берімена, натомість С. Плат більш традиційна щодо застосування рими та певного розміру у своїх поезіях.

Необхідно зазначити відчутну різницю у авторському виконанні С. Плат та Дж. Берімена. Автори демонструють майстерне володіння техніками версифікації для досягнення найточнішого ефекту у впливі на настрої та враження читача. Очевидно, що стилістика римування авторів, відрізняється на стільки ж сильно як і тематика притаманна творчості та обраним для аналізу поезій, які, необхідно наголосити, показові для творчо-стильової індивідуальності кожного. Аналіз поетичних творів показав, що С. Плат використовує здебільшого класичні випадки римування, проте, неповторність її стилю – це неочікуване поєднання загальноприйнятих технік, які, завдяки цьому, звучать по-новому. Її римуванню притаманна ритмічність, це стосується і частоти та системності появи римованих слів. Тематика творів С. Плат пов'язана з чіткою прямою, «простотою», невибагливістю їх форм, що нагадує невибадливі, прості за ритмом і звучанням дитячі римування. Те ж можна сказати і про авторський стиль поетеси: безпосередність та відкритість – це те, що найбільше вражає та дисонує на перший погляд з складними питаннями, які підіймає С. Плат у своїй поезії, викриваючи недоліки суспільства та людини, яка страждає від його недосконалості.

Щодо Дж. Берімена, його поезія лабільна, нестійка на перший погляд, насправді витримана та цілісна у його особистому стилі, демонструє часте використання прийому «анжамбеман». Його також можна відзначити як прихильника «ватого» римування або ж таких складних технік як тернатне чи терційне римування, натомість класичні кільцеві чи перехресні техніки зустрічаються надто рідко. Ці способи версифікації ще раз підкреслюють важку з емоційної точки зору тематику та сюжетність його повоєнних поезій. Вони відображують душевний стан, характерний для напруженої та нестійкої особистості, що бачила руйнування матеріальні і духовні, спричинені війною.

Перспективу дослідження вважаємо подальше вивчення особливостей використання фонетичних стилістичних засобів (алітерації, асонансу, ономапоєї тощо) у творчості Сільвії Плат та Джона Берімена.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И.В. Стилистика / Арнольд И.В. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Флинта: Наука, 2002. – 384 с. – (Современный английский язык: Учебник для вузов).
2. Гальперин И.Р. Стилистика английского языка./ Гальперин И.Р. – М.: Высшая школа, 1981. – 316 с.
3. Квятковский А. П. Поэтический словарь / Квятковский А. П./ Науч. ред. И. Роднянская. – М.: Сов. Энцикл., 1966. – 376 с.
4. Томашевский Б.В. Теория литературы / Томашевский Б.В. – М.: ФспуктПресс, 1996. – 334 с. – (Поэтика: Учебное пособие).
5. Ференц Н.С. Основы литературоведения: учебник / Ференц Н.С. – К.: Знання, 2011. – 431 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
6. Missikova Gabriela Linguistic Stylistics [Електронний ресурс]/ Missikova Gabriela Nitra: FF UKF, 2003. pp.127. (ISBN 80-8050-595-0) – Режим доступу:[http://chomikuj.pl/ridiculous/1.Anglistyka+\(ksi*c4*85*c5*bcki\)/Linguistic+Stylistics++Gabriela+Missikova+part3,44658806.pdf](http://chomikuj.pl/ridiculous/1.Anglistyka+(ksi*c4*85*c5*bcki)/Linguistic+Stylistics++Gabriela+Missikova+part3,44658806.pdf) – Назва з титул. екрану.
7. John Berryman. Classic Poetry Series. John Berryman / John Berryman. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.poemhunter.com/john-berryman/> – Назва з титул. екрану.
8. Sylvia Plath. The collected poems by Sylvia Plath/ Sylvia Plath [Електронний курс] – Режим доступу: <http://www.poemhunter.com/sylvia-plath/> – Назва з титул. екрану.
9. Uroff M.D. Sylvia Plath and Confessional Poetry: A Reconsideration./Uroff M.D.; in Iowa Review, Vol. 8, No. 1, 1977. – pp. 104-150.

*Ю. Г. Макаренко,
кандидат філологічних наук, доцент,
Черкаський державний технологічний університет*
*І. В. Ткаченко,
доцент, кандидат філологічних наук,
Черкаський інститут банківської справи
Університету банківської справи*

ДО ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ МЕДИЧНИХ ТЕРМІНІВ В НАУКОВОМУ АНГЛОМОВНОМУ МЕДИЧНОМУ ТЕКСТІ

Сучасне життя характеризується інтенсивним розвитком науки і техніки. Чільне місце у науковому поступі посідає медична література. Тому питання медичної термінології в українській мові є досить широким. Медична термінологія належить до найбільш прогресивної категорії лексичного складу мови, що зумовлено активною інтеграцією України з іноземними країнами у галузі розробки і впровадження нових методів лікування, використання новітніх технологій і апаратури. Звідси виникає потреба в аналізі адекватних трансформацій для перекладу медичної лексики з англійської мови на українську, що і зумовлює **актуальність** дослідження.

Об'єкт дослідження – термінологічна лексика англійської мови, що вимагає дослідження адекватних способів перекладу.

Предмет дослідження – англійська клінічна медична терміносистема, що є складовою загальної терміносистеми англійської мови.

Мета – виявлення особливостей значення, будови та перекладу клінічної медичної термінології, а також основних лінгвістичних проблем, що виникають при перекладі медичної термінології.

Поняття «термін» та його особливості перебуває у полі зору таких вітчизняних дослідників, як В.І. Карабан, О.С. Ахманова, І.С. Квитко, М.Д. Степанова та І.І. Чернишова, Т.Р. Кияк, А.С. Дякова. Мовознавці вважають, що термін важко піддається демінуванню, тому існують різноманітні точки зору на природу терміна.

Зокрема, В.І. Карабан, точку зору якого ми беремо за основу, визначає термін як мовний знак, що репрезентує поняття спеціальної, професійної галузі науки або техніки. Він зазначає, що науково-технічні терміни становлять суттєву складову науково-технічних текстів [5, с. 54]. М.Д.Степанова та І.І.Чернишова називають термінами спеціальні слова, які реалізують своє значення у фаховій комунікації [1, с. 154].

У свою чергу, медичну термінологію слід розуміти як систему понять, які позначають стани та процеси, що протікають у людському організмі, хвороби та їхні прояви, методи діагностування, профілактики та лікування захворювань, медичне обладнання, лікарські засоби та ін. Тому терміни можна умовно поділити на ті що представляють різні розділи теоретичної та клінічної медицини, а саме фармакології, медичної техніки і суміжних наук, передусім біології, генетики, біофізики і біохімії та ін.

Медичні терміни мають низку характерних рис: 1) системність, наявність дефініцій, точність, стислість, однозначність, незалежність від контексту, відсутність синонімів; 2) в основі багатьох термінів лежать латинські та грецькі корені, завдяки яким вони є інтернаціональними; 3) поповнення медичної термінологічної лексики відбувається за рахунок термінів-епонімів.

Н.В. Місник стверджує, що клінічна термінологія становить ядро загальномедичної терміносфери і разом з іншими двома базовими термінологічними підсистемами медицини (анатомічною та фармацевтичною) відбиває складну систему медичних понять [7, с. 6]. Дослідниця у своєму дисертаційному дослідженні визначає наступні тематичні групи слів клінічної термінології: лікувальний заклад; загальне обстеження хворого; лабораторні дослідження; рентгенологічне дослідження; знеболювання, реанімація; кровотеча; переливання крові, гемотрансфузія; основний хірургічний інструментарій і обладнання операційного блока; операція; лікування хворого, загальний догляд за хворим; травматологія; захворюю-

вання органів черевної порожнини; шкірні та венеричні хвороби; хвороби вуха, горла, носа; очні хвороби та ін.

Для правильного перекладу медичної термінології перекладачеві потрібно враховувати низку важливих факторів, які включають не тільки обізнаність в певній галузі медичної науки та вміння орієнтуватися в ній, але й звертати увагу на словотвірну й морфологічну структуру терміна та пам'ятати про певні труднощі, що можуть виникати при перекладі подібної термінології.

На думку В.С. Калашника терміносистема медицини інтернаціоналізована, що зумовлюється використанням багатьма мовами греко-латинського фонду як джерела словотвірних формантів. Кількість інтернаціональних термінів у медицині дорівнює приблизно 89% [4, с. 329]. Внаслідок цього більшість термінів перекладають за допомогою відповідних лексичних одиниць мови перекладу чи утворюють складний термін. Однак це не вичерпує проблеми, оскільки деякі автори намагаються користуватися цими методами у всіх випадках вживання термінів такого типу. Серед основних перекладацьких труднощів, як зазначає Володимир Калашник, що виникають в результаті роботи з такою лексикою, є «хибні друзі перекладача», синонімія та розширення значення терміна в одній з мов за рахунок додаткових конотацій.

Інша перекладацька проблема медичної термінології – це її поповнення термінами-епонімами для позначення нових понять (терміни, що утворюються від імені дослідника, що відкрив певну хворобу). Ось чому перекладачеві перш за все слід брати до уваги структуру терміна та його словотвірні моделі, які допоможуть правильно зорієнтуватися в природі терміна та зробити вірний переклад. Отже, за своєю будовою існують прості терміни, складні, багатокомпонентні, терміни-словосполучення та похідні терміни, що утворилися шляхом афіксації.

Медичну термінологію можливо перекладати за допомогою транскодування (транскрипція та транслітерація), калькування, описового перекладу, варіантним відповідником, добром еквівалента. Через певні розбіжності граматичної та синтаксичної будови двох мов при перекладі перекладачеві часто доводиться використовувати різноманітні трансформації.

Так, наприклад, у статті присвяченій дослідженню нових препаратів та їх дії на людський організм [12], зустрічаються наступні медичні терміни, що належать до клінічної термінології. Переклад зазначених термінів значною мірою залежить від структурної та морфологічної моделі. Зокрема медичні терміни, що належать до тематичної підгрупи **медичні препарати** перекладаються за допомогою таких способів:

1. **транскодування**: cyclooxygenasa – циклооксигеназа, diclofenac – диклофенак, ibuprofen – ібупрофен, piroxicam – піроксікам, nimesulide – німесулід, naproxen – напроксен, aspirin – аспірин, digoxin – дигоксин, ізоланід, antidepressant – антдепресант, тимолептичний засіб, neuroleptic – нейролептик, нейролептичний засіб, anxiolytic – анксиолітик, антифобічний седативний засіб, corticosteroid – кортикостероїд, paracetamol – парацетамол, anticoagulant – антикоагулянт, протизгортальний засіб, COX-1 - простагландинсинтетаза, COX-2 – циклооксигеназа-2.

2. **добір еквівалента**: analgesic agents – безболісний, opioїd – синтетичний наркотичний препарат.

До цієї групи, як можна спостерігати, належать терміни, що містять грецькі та латинські елементи, що робить їх інтернаціональними, і тому головним чином перекладаються за допомогою транскодування.

Інша тематична підгрупа, що позначає **органи тіла та їх складові**, перекладається за допомогою таких перекладацьких способів:

1. **транскодування та добір відповідника**: lateral ligament – латеральна зв'язка. Оскільки вищенаведений термін за своєю структурою є складним, то і його переклад не обмежується однією перекладацькою трансформацією.

2. **добір еквівалента**: anterior talotibial ligament – великогомілкова і таранова кістка передньої частини медіальної зв'язки, calcaneofibular ligament – п'яткова малогомілкова зв'язка;

3. **описовий переклад**: mucosal – що відноситься до слизової оболонки.

Термінологіка підгрупи медичних термінів, що позначають **терміни обстеження та лікування хворого**, перекладається наступним чином:

1. **транскодування**: inhibitor – інгібітор, adjuvant therapy – адьювантна терапія, placebo – плацебо, індиферентна речовина, що за зовнішньою ознакою імітує будь-який лікарський засіб. Термін SMN test, Тест Кохрана-Мантеля-Хензеля, переклади за допомогою словосполучення у родовому відмінку, а ім'я винахідника цього методу дослідження переклали за допомогою транскодування.

2. **калькування**: adverse event – побічна дія, therapy – лікування, терапія, non-pharmacological therapy – нефармакологічне лікування, nonsteroidal – нестероїдний

3. **добір еквівалента**: platelet aggregation – агрегація тромбоцитів gastrointestinal – шлунково-кишковий, therapy – лікування, терапія, inflammation – запалення, follow-up visit – подальше спостереження;

4. **добір аналогу**: loading dose – ударна доза, доза насичення, ameliorate the symptoms – зменшити інтенсивність симптомів,

Підгрупа термінів «захворювання» перекладається за допомогою:

1) **еквівалента**: ankle sprain – розтягнення зв'язок гомілкового суглобу, musculoskeletal injury – м'язево-скелетна травма, tissue injury – ураження тканини, inflammation – запалення, ulceration – утворення виразки, duodenal ulcer – язва дванадцятипалої кишки, UGI event – побічна дія у верхньому гастроінтестинальному відділі.

2) **транскодування**: perforation – перфорація, створення отвору в тканині або органі, haemorrhage – кровотеча, геморагія, dyspepsia – диспепсія, розлад травлення.

Отже, дослідивши переклад англійської медичної термінології в науковому медичному тексті, було виявлено, що медичні терміни перекладаються кількома способами, серед яких переважає транскодування у групі термінів, що позначають медичні препарати. Це пояснюється будовою терміна та його приналежністю до відповідної тематичної групи медичних термінів.

Групи термінів, що позначали органи людського тіла та їх складові, обстеження та лікування хворого, а також захворювання, перекладалися за допомогою добору еквівалента та транскодування. У зазначених групах було виявлено один термін-епонім, який перекладається за допомогою словосполучення у родовому відмінку та транскодування імені науковця, що відкрив тест. Серед інших термінів було виявлено кілька скорочень, які переклали за допомогою добору аналога.

Таким чином, ми розглянули деякі проблеми, які виникають у процесі перекладу медичної літератури та проаналізували основні, найбільш поширені способи перекладу термінології. Переклад медичних термінів вимагає від перекладача достатнього рівня обізнаності у певній галузі знань та чіткого дотримання норм української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білозерська Л.П., Возненко Н.В., Радецька С.В. Термінологія та переклад. Навч. посібник для студентів філологічного напрямку підготовки / Л.П. Білозерська, Н.В. Возненко, С.В. Радецька. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2010. – 232 с.
2. Бреус Е.В. Основы теории и практики перевода с русского языка на английский: Учебное пособие / Е.В. Бреус. – М., Изд-во УРАО, 1998. – 208с.
3. Головин Б. Н., Кобрин Р. Ю. Лингвистические основы учения о терминах: Учеб. Пособие для филол. спец. вузов / Б.Н. Головин, Кобрин Р.Ю. – М. Высш. шк., 1987 – 104 с.
4. Калашник В.С. Проблеми перекладу медичної термінології / В.С. Калашник, М. Пилипенко, І. Корнейко // Людина та образ у світі мови : вибрані статті. — Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. – С. 328 – 333
5. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Частина 2. / В.І. Карабан. – «Нова книга». – 2001. – 300 с.
6. Мірам Г. Основы перекладу / Г. Мірам. – К. Ельга. 2002. – 240 с.
7. Місник Наталія Володимирівна Формування української медичної клінічної термінології: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Наталія Володимирівна Місник. – Київ, 2002. – 17 с.

8. Новий англо-український медичний словник: Близько 75 000 термінів / За ред. Ривкіна В.Л., Бенюмовича М.С.; Відп. ред. Л.І. Шевченко, В.І. Шматко – К.: Аріф, 2009. – 784 с.
9. Пронина Р.Ф. Перевод английской научно-технической литературы / Р.Ф. Пронина. – М., Высш. шк., 1986 – 175 с.
10. Скребкова-Пабат М.А. Технічний переклад: елементи теорії та практики [навчальний посібник] / М.А. Скребкова-Пабат. – Львів.: «Новий Світ - 2000», 2012. – 204 с.
11. Турук И. Ф., Стойкова В. Н. Пособие по переводу научно-технических текстов с английского языка на русский / Турук И.Ф. – М., Высш. шк., 1975 – 176 с.
12. Efficacy and tolerability of celecoxib compared with diclofenac slow release in the treatment of acute ankle sprain in an Asian population [Електронний ресурс] – Режим доступу – <http://www.docstoc.com/docs/48654544/Efficacy-and-tolerability-of-celecoxib-compared-with-diclofenac-slow>

О. М. Мельник,
здобувач кафедри практики англійської мови,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ЕГОЇСТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ КОМУНІКАНТА (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ)

Вивчення семантики висловлень комуніканта-егоїста не було б повним без аналізу невербальних засобів, які супроводжують ці висловлення. Невербальні засоби є однаково значущими та обов'язковими разом з вербальними. Підкреслюючи важливість невербальної комунікації, Г. Г. Почепцов (молодший) зауважив: «Ми живемо у символічному світі, де кожна реальна фізична дія може мати символічне значення». Науковці довели, що в міжособистісному спілкуванні невербальна комунікація передає 65 % всієї інформації [4, с. 76]. У більшості випадків невербальні компоненти передають експресивно-оцінну інформацію, яку називають «the communication of attitudes» [8], що дозволяє визначити ставлення мовця до самої інформації або до адресата, до подій та навколишнього середовища. Іншими словами, невербальна комунікація дає змогу регулювати процес спілкування.

Невербальні компоненти комунікації (надалі – НВК) виконують такі три функції: 1) вносять додаткову інформацію (іноді таку, що суперечить смислу вербальної); 2) замінюють пропущений вербальний компонент; 3) комбінуються з вербальними засобами, передаючи той самий смисл [7, с. 367]. Ще одну функцію невербальних повідомлень виділяє Бацевич Ф. С. – це регулювання розмови [2, с. 61]. Саме НВК передають оцінку, емоції, ставлення та інформацію, яку неможливо передати вербально.

Г. Ю. Крейдлін виділяє два типи невербальної діалогічної поведінки: 1) поведінка, яка орієнтована на досягнення кооперації з партнером і відображає рівень соціалізації та компетентності людини, та 2) поведінка, яка спрямована на домінування в комунікативному акті [6, с. 133]. Оскільки егоїзм виступає конфліктогеном, то при аналізі невербальних засобів реалізації егоїстичної поведінки комуніканта ми беремо до уваги другий тип. Цей тип поведінки вважається домінантним, часто агресивним, загрозливим, ворожим, таким, що завжди контролює поведінку комунікативного партнера й навіть викликає в нього стрес [6, с. 133]. Егоїстична поведінка є деструктивною й сприймається адресатом як комунікативна агресія, яка може здійснюватися певними жестами, що порушують особистісний простір людини [6, с. 134]. Агресивний комунікант не турбується про своє позитивне «обличчя», а тим більше про психологічний комфорт співрозмовника – він егоїстичний в досягненні власних цілей, ворожий, не боїться виникнення конфліктів [9].

Вчені різних лінгвістичних шкіл, залежно від того, якою галуззю невербальної семіотики вони займаються, виділяють основні центральні розділи, а саме: паралінгвістику і кінетику [5, с. 22]. Класифікації невербальних засобів базуються на різних критеріях [1; 3; 10]. Так, К. Бове включає в область невербаліки 1) вираз обличчя та поведінку очей, 2) жести та

пози, 3) голосові характеристики, 4) дотик, 5) зовнішність, а також 6) використання часу та простору під час мовленнєвої взаємодії [12, р. 30–31].

Аналіз емпіричного матеріалу засвідчує, що в англомовному художньому дискурсі наявні номінації кінесичних засобів, номінації просодичних НВК, які передають голосові характеристики комуніканта та номінації проксемічних засобів.

Кінесичні НВК. Це жести голови та вираз обличчя (міміка), а саме погляд. Очі й вираз очей відіграють особливу роль у передачі людських емоцій. Погляд поєднаний з почуттями та думками людини, з її бажаннями та прагненнями. Він виражає стан людини, тобто за поглядом стоїть, зазвичай, якась пропозитивна структура, що характеризує людину [5, с. 377]. Проаналізований емпіричний матеріал дає змогу зробити висновок, що погляд (17,1 % від усіх проаналізованих НВК) та посмішка (10,5 %) використовуються для вираження егоїстичної поведінки комуніканта. Наприклад: *His eyes were empty. «No,» he said. «It would be wrong – I'm just selfish»* [11, р. 78].

Міміка. Вираз обличчя передає емоційний та змістовий підтекст мовленнєвих повідомлень і слугує регулятором самої процедури спілкування комунікантів. Як зазначає Крейдлін Г. Ю., за обличчям людей, не менше, ніж за їхніми словами, можна судити про їхній психічний, і зокрема емоційний стан, наприклад, чи вони знервовані, здивовані чимось чи сердяться, радіють [5, с. 152].

Особливу роль у вираженні егоїстичної поведінки комуніканта відіграє **посмішка**. В нашому випадку вона може передавати самовдоволення та зверхність, а також, в деяких випадках, використовується для пом'якшення конфліктної ситуації та негативної реакції (*an absolute smirk on one's lovely face, the smile doesn't touch one's eyes, a cocky grin*) або для демонстрації авторитаризму.

Про егоїстичну поведінку комуніканта свідчить також його **зовнішній вигляд**, за допомогою якого можна визначити психологічні й соціальні характеристики та передбачити характер розмови. Наприклад: *Jake's interview was too late for the evening news, so he and Carla waited, with the recorder, for ten o'clock, and there he was, briefcase in hand, looking trim, fit, handsome, and arrogant, and very disgusted with the reporters for the inconvenience* [14, р. 72].

Жести. Егоїзм може бути виражений різноманітними жестами, оскільки жести – це зовнішній прояв внутрішнього стану людини. За нашими спостереженнями, жести егоїста-комуніканта становлять 8,1 % від усіх проаналізованих НВК. Головним чином це рухи голови, рук, інших частин тіла (*cock one's head to one side, lean with one hand against the wall above one's head, wish to hold oneself in the circle of one's arm etc.*).

Просодичні НВК. Голос слугує надійним засобом вираження емоцій та відносин між людьми. В голосі можна почути переляк та торжество, тремтіння та метал, печаль та радість, а також сльози та сміх – типові прояви багатьох емоцій [5, с. 250]. Проаналізовані егоїстичні висловлення зазвичай супроводжуються такими фонаційними особливостями, які характеризують інтонацію голосу мовця: (*voice was smug, self-satisfied, somebody said with an air of blatant conceit, etc.*). Наприклад: *She studied him across the width of the cab, and he saw the wheels turn in her head. When she spoke, her voice was smug, self-satisfied. «If you agree not to nag me for the rest of the day that I'm overdoing things, I'll promise to think about it»* [15, р. 160].

Проксеміка. Важливе значення для перебігу комунікації має дистанція між комунікантами під час спілкування; орієнтація, тобто певне положення, позиція мовця по відношенню до слухача та навпаки; послідовність (хто першим починає кланятись або подавати руку) [4, с. 83]. Вираження егоїстичної поведінки комуніканта супроводжується скороченням дистанції між партнерами. Таким чином егоїст підкреслює свій авторитаризм та владу над партнером. Наприклад: *«Yes.» Olivia leaps up and retrieves my jacket, which Grey takes from her before she can hand it to me. He holds it up and, feeling ridiculously self-conscious, I shrug it on. Grey places his hands for a moment on my shoulders* [13, р.15].

Отже, висловлення комуніканта-егоїста супроводжуються кінесичними, просодичними та проксемічними засобами невербальної комунікації, які в англомовному художньому дискурсі репрезентуються номінаціями в авторських ремарках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анисимова Е. Е. Паралингвистика и текст (к проблеме креолизованных и гибридных текстов) / Е. Е. Анисимова // *Вопр. языкознания*. – 1992. – № 1. – С. 71-78.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підруч. /Ф. С. Бацевич. – К.: Вид. центр «Академія», 2004. – 344 с.
3. Горелов И. Н. Невербальные компоненты коммуникации / И. Н. Горелов. – М.: Наука, 1980. – 104 с.
4. Конечкая В. П. Социология коммуникации: Учебник / В. П. Конечкая. – М.: Международный университет бизнеса и управления, 1997. – 304 с.
5. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык / Г. Е. Крейдлин. – М.: Новое литератур. обозрение, 2002. – 592 с.
6. Крейдлин Г. Е. Мужчины и женщины в невербальной коммуникации / Г. Е. Крейдлин. – М.: Языки славян. культуры, 2005. – 224 с.
7. Лингвистический энциклопедический словарь [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М.: Сов. Энцикл., 1990. – 685 с.
8. Серякова И. И. Невербальный знак коммуникации в англоязычных дискурсивных практиках: Монография / И. И. Серякова. – Киев: Изд. центр КНЛУ, 2012. – 280 с.
9. Шапиро Д. Конфликт и общение: Путеводитель по лабиринту регулирования конфликтов / Д. Шапиро. – Кишинев: Изд-во «ARC», 1997. – 360 с.
10. Abercrombie D. Paralanguage / D. Abercrombie // *Communication in Face to Face Interaction* / Ed. by J. Laver and S. Hutcheson. – Harmondsworth, Middlesex: Penguin. 1972. – P. 64.
11. Ayn Rand. *Atlas Shrugged* / Rand Ayn. – New York: Random House, 1957. – 1018 p.
12. Bovee C. L., Thill J. V. *Business Communication Today* / C. L. Bovee, J. V. Thill. – N.Y.: McGraw-Hill, Inc., 1992. – 659 p.
13. James E. L. *Fifty Shades of Grey* / E. L. James. – [Electronic Resource]. – Available from: <http://ru.scribd.com/doc/121917639/50-Shades-Of-Grey-PDF-Free>
14. Grisham J. *A Time to Kill* / J. Grisham. – US: Winwood Press, 1989. – 515 p.
15. Thayne, R. *Dancing in the Moonlight* / Thayne R. – New York: Silhouette Books, 2006. – 250 p.

К. І. Міхальова,

здобувач кафедри мовознавства та російської мови

Горлівського інституту іноземних мов,

Донбаський державний педагогічний університет

МЕТОДИКА ЗІСТАВНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТОНІМІЧНИХ ПЕРЕНОСІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

В дослідженнях метонімічних переносів має важливе значення розмежування метонімії у мові (узуальна метонімія) та мовленні (окказіональна). Метонімія по-різному описується в лінгвістиці. Деякі дослідники характеризують її як перенесення назви за суміжністю понять [1; 9]. Інші визначають метонімію значно ширше, як заміну однієї назви предмета іншою назвою за відносинами, які існують між цими двома поняттями. Згідно з І.Р. Гальпериним, «мовленнева метонімія завжди оригінальна, мовна метонімія – штампована» [3].

На даний момент робляться спроби розробити типологію метонімічних переносів. Увага приділяється розгляду метонімічних переносів прикметників та дієслів, але в більшості робіт, перебувають іменники.

В роботах даного типу увагу зосереджено на описі семантичної класифікації метонімів у мові сучасних газет, а саме типів та моделей метонімічних переносів (МП). При описуванні семантики слова необхідно опиратися на контекст, в якому воно використовується, та на дані різних лінгвістичних словників.

Принципом підбору матеріалу є суцільна вибірка, підходом до представлення матеріалу є використання метонімічних переносів іменників у всіх текстах, які аналізуються. Вибір

рка практичного матеріалу дослідження метонімічних переносів в зіставному аспекті здійснюється у два етапи. На першому етапі джерелом узуальних метонімів слугують лексикографічні джерела, а саме, тлумачні словники. На другому етапі здійснюється вибір прикладів вживання англійських, німецьких, російських та українських МП у текстах сучасної публіцистики, які аналізуються з точки зору семантичних особливостей у певному контексті.

Аналіз використання метонімічних переносів та їх функціонування представляють в різних контекстах, тобто в текстах різних направленостей. Інакше кажучи, матеріал представлено в максимально можливих контекстах, бо «при невеликій кількості мовного матеріалу він слугує скоріш ілюстрацією наукової гіпотези чи аргументів в її підтримку, ніж її основою чи реальним об'єктом дослідження» [4, с. 74-75]. А різноманітність контекстів, за словами І. М. Некипелової, «можлива лише в корпусі текстів, які об'єднані будь-якими спільними характеристиками» [5]. Під корпусом текстів розуміється сукупність текстів, об'єднаних спільними параметрами – часом створення (газети останнього десятиріччя), приналежністю до одного жанру (публіцистика) та ін.

Оказіональні метоніми, як правило, представлені у невеликому контексті або ситуації, яка є опорною та характеризує слова. Вони породжуються живим мовленням, не входять у систему мови та не фіксуються тлумачними словниками. За словами В. М. Телії, цінність та своєрідність даних метонімів полягає у тому, що «експресивно-емоційні оцінки додаються до дійсності, яка позначається в слові, і характеризують її відносно етичних, моральних, утилітарних та інших потреб людини» [7]. А.Г. Удинська пропонує долучати до okazіональної метонімії «всі переноси, що здійснюються за загальномовними моделями з різним лексичним наповненням, і індивідуально-авторські, зумовлені контекстом або ситуацією, тобто метоніми, які не реєструються тлумачними словниками» [8].

При роботі над дослідженням здійснюється теоретичний аналіз наукових поглядів, підходів і концепцій для формулювання методології та термінологічного апарату.

Аналіз метонімічного переносу дає можливість простежити різні лінії розвитку семантичних асоціацій за суміжністю, які сприяють компресії тексту, його виразності та експресивності, а також допомагають читачеві зосередитися на певних важливих подіях, явищах та деталях.

В основі класифікації МП лежать гіперо-гіпонімічні відносини. При аналізі МП під гіперонімами розуміються типи метонімічних переносів, які включають клас сутностей, моделей, що розглядаються як гіпоніми.

У дослідженні за основу береться класифікація метонімічних переносів за екстралінгвальними чинниками, тобто суспільно-історичними умовами, що сприяють формуванню уявлень, які пов'язують предмети або явища асоціаціями за суміжністю. Метонімія розглядається як перенос найменування, «логічну основу якого складає входження об'єму одного поняття в об'єм іншого на підставі психологічних асоціацій, що відображають об'єктивно існуючі просторові, темпоральні, каузальні, кількісні, а також атрибутивні зв'язки між предметами» [2]. У результаті виділяються наступні типи метонімічних переносів: каузальні – метонімічні переноси з причинно-наслідковим відношенням між поняттями суміжних об'єктів; локальні МП, обумовлені просторовим зв'язком; темпоральні, засновані на часовому зв'язку; атрибутивні, зумовлені асоціацією понять ознаки і суб'єкта або об'єкта, що володіє ознакою.

Особливими видами метонімії є металепис, який визначається як логічна заміна попереднього поняття наступним та навпаки; та синекдоха, що характеризується заміною однини на множину, родового на видове і відповідні зворотні процеси. Іноді синекдохою називають вживання замість назви цілого предмета його частину та навпаки. Деколи ці різновиди дослідники виділяють у окремі види вторинної номінації, не пов'язані з метонімією, але, як зазначає А.Г. Удинська, «таке категоричне відмежування синекдохи від метонімії представляється сумнівним, бо відношення частини й цілого також ґрунтуються на суміжності» [8]. Багато дослідників вважають, що в метонімії об'єкт порівнюють переважно за якістю, а в синекдосі – за кількістю. Таке можливо, коли поняття, які зіставляються, настільки однорідні в якісному відношенні, що відмінності між ними сприймаються як кількісні.

Металепсис не є частотним в текстах газет, бо перейменування, яке відбувається при ньому, має певні труднощі, адже в основі перейменування лежить логічна операція ділення поняття.

В залежності від тексту виділяються специфічні для нього моделі.

Аналіз метонімічних переносів дає змогу прослідкувати лінію розвитку семантичних асоціацій за суміжністю, які є дуже різноманітними, що й спричиняє велику кількість моделей метонімічних переносів. Це є важливим фактором структурної організації газетного тексту. Метонімічні переноси є засобом лаконізації висловлювання, дозволяють уникнути багатослівних описів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды / Юрий Дементович Апресян. – Лексическая семантика (синонимические средства языка). – М., 1995. – 472 с.
2. Бич М.Я. Метонимическое использование имен собственных в современном русском, испанском, английском языках (на материале газетных текстов): автореф. дис. кан. филол. наук / М.Я. Бич. – СПб.: Спб. университет, 1995. – 18 с.
3. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
4. Кронгауз М. А. Семантика [Текст]: учебник для студ. лингв. фак-тов / М. А Кронгауз. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Академия, 2005. – 320 с.
5. Некипелова И.М. Метонимическая деривация как результат утраты семантического синкретизма в истории русского языка [Текст] / Ирина Михайловна Некипелова // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. Выпуск № 3. – С. 168-181.
6. Петров О.В. Риторика: учебное пособие / О.В. Петров. – М.: Проспект, 2009. – 424 с.
7. Телия В.Н. Вторичная номинация и ее виды / В.Н. Телия. – М., 1997. – 118 с.
8. Удинська А.Г. Метонімічні переноси на позначення людини в англійській і українській мовах: Автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство / А.Г. Удинська. – Донецьк: Донецький нац. ун-т, 2007. – 20 с.
9. Шмелев Д.Н. Способы номинации в современном русском языке / Д.Н. Шмелев. – М.: Наука, 2007. – 280 с.

*О. М. Образцова,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри перекладу та мовознавства,
Міжнародний гуманітарний університет*

ПРАГМАТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ТЕКСТІВ БРИТАНСЬКОЇ РЕКЛАМНО-ДОВІДКОВОЇ ПРОДУКЦІЇ КРАЄЗНАВЧОГО СПРЯМУВАННЯ

В статті проаналізовано структуру та мовні засоби краєзнавчо-рекламної літератури туристичних закладів Великої Британії, виявлена прагматико-комунікативна спрямованість композиційних особливостей таких текстів

Метою статті є визначення прагматичної спрямованості використання мовних засобів у текстах рекламно-довідкової літератури для туристів – книжок, проспектів та буклетів туристичних фірм Великої Британії, зокрема служби *ВТА* (British Tourist Authority), путівники туристичних фірм від *ТІ* (Tourist Information) тощо, що обрано об'єктом зіставного дослідження.

Краєзнавчо-довідкова література, зокрема продукція для туристів є для читача його зв'язком з навколишнім світом, оскільки знайомить читача з природою, історією країн і регіонів, з фактами суспільного розвитку та культурними цінностями і досягненнями як свого, так і інших народів. Таким чином краєзнавчо-довідкові тексти і реклама для туристів виконують, безперечно, певну просвітницьку функцію, що заслуговує на особливу увагу. Ступінь усвідомлення поданої читачу інформації залежить від його власних особистих національної свідомості і менталітету та суспільно зумовлених стереотипів, до яких звик споживач інформації. Тому рек-

ламно-інформативна продукція туристичного спрямування виконує і певну ідеологічну виховну функцію (див., наприклад: [3, с. 9; 2, с. 57]).

Для лінгвіста-дослідника краєзнавчо-довідкова література для туристів представляє багатюще джерело при вивченні принципів побудови такого тексту та вживання різних мовних засобів – зокрема, їх структурних, семантичних, комунікативних та прагматичних аспектів. Так, тексти суто інформативного характеру – офіційні документи, технічні, наукові або газетні тексти-повідомлення – здебільшого використовуються для вивчення і порівняння інтернаціональної і термінологічної лексики, зіставлення особливостей і закономірностей вживання морфологічно рівнозначних мовних одиниць, стилістичних, прагматико-комунікативних та когнітивних функцій синтаксичної побудови словосполучень, речень, цілого тексту. Цьому сприяють «прозора» побудова і майже позбавлена емоційно-конотативного забарвлення мова таких текстів. Художній текст аналізується, в основному, з точки зору спостереження за проявами авторського стилю і виявлення можливостей відтворення його у тексті перекладу. Інформація ж соціально-етнографічного значення, яка міститься в художньому тексті, привертає увагу дослідників у плані необхідності, можливості і способу збереження та відтворення в тексті перекладу реалій, наявних або імплікованих в тексті оригіналу.

Краєзнавчо-довідкова література для туристів поєднує в собі характеристики інформативного та художнього текстів, оскільки подає об'єктивну інформацію, але при цьому текст здебільшого побудований за принципами використання образних засобів мови для створення емоційно насиченого позитивного враження у читача. Ці характеристики притаманні рекламному тексту, вивчення якого останнім часом стало особливо актуальним.

Реклама – специфічний вид тексту, якому притаманні образність і символіка художнього та інформативна насиченість нехудожнього текстів. Особливістю рекламного тексту є і гранична лаконічність та яскраво виражена прагматична спрямованість. Рекламний текст досліджується, перш за все, заради вивчення або ілюстрації використання специфічних мовних засобів цілеспрямованого впливу на масову аудиторію. Тому об'єктом вивчення стають функціонування одиниць мови, структурна побудова текстів, визначається доцільність перекладу реклами. Дослідження та мета інтерпретації рекламного тексту полягає також в розкритті її «над завдання» – можливості усвідомлення, до якої думки або дії, до яких емоцій або ставлень такий текст спонукає свого читача-споживача.

З іншого боку, лінгвістичний аналіз реклами дозволяє виявити і вивчити принципи, за якими такий текст створено, виявити психологічні технології та когнітивні особливості мислення людини, які застосовано при породженні рекламного продукту. Результати такого вивчення мають подвійне використання:

організація виробництва науково-обґрунтованої та етично виправданої рекламної продукції – широке застосування тут знаходять рекомендації не тільки психологів та фізіологів, а й лінгвістів [1, с. 28; 6, с. 94-99]. Краєзнавчо-довідковій же літературі для туристів у цьому аспекті, як випливає із проаналізованих нами теоретичних джерел, до тепер належної уваги не приділено.

Суспільна значущість дійсного та потенційного впливу країнознавчої рекламної інформативної продукції для туристів і необхідність визначення засобів впливу такого тексту на читача зумовлюють актуальність нашого дослідження.

Комплексний зіставний аналіз текстів рекламних листівок, буклетів, проспектів, довідників та книжок, виданих для туристів відомими туристичними фірмами Великої Британії, зокрема *ВТА* (British Tourist Authority), *ТІ* (Tourist Information) тощо виявив наступні важливі закономірності. Так, британська краєзнавча реклама за своєю прагматико-комунікативною спрямованістю може бути чітко розподілена на два типи: для так би мовити внутрішнього споживання та для іноземного споживача туристичних послуг. Краєзнавчо-рекламна продукція цих двох типів суттєво розрізняється в аспектах а) добору фактичного матеріалу, його обсягу, б) застосованих виконавчих можливостях поліграфії, в) способах презентації інформації; г) специфічних мовних засобах, які вжито при створенні відповідних текстів. Обов'язковим атрибутом будь-якого путівника чи туристичного буклету, незалежно від спрямування на свого чи іноземного туриста, є докладні карти та схеми – дороговкази.

Краєзнавча реклама для «внутрішнього» туриста, на відміну від аналогічної літератури для туристів-іноземців, в основному, виконана без кольорових ілюстрацій, тексти більші за обсягом і інформативною насиченістю, спрямовані на розкриття історико-культурної привабливості об'єкту реклами, не перенасичені інформацією побутового характеру. Побутово-корисна інформація крім точного дороговказу до об'єкту уваги і розпорядку годин роботи, сповіщає потенційних відвідувачів про заходи (лекції, виставки, презентації, зустрічі, концерти та інше), що плануються до проведення даним закладом, а також умови участі в них. Розважально-купівельний інформаційно-реklamний блок, практично, відсутній.

Мова таких текстів менш емоційна, більш стримана, «об'єктивна», в текстах порівняно незначна кількість так званих емфатичних конструкцій, імперативних речень, низок епітетів. Загальний тон тексту стриманий, «об'єктивний», лексичне наповнення здійснюється за рахунок нейтрального, книжкового і термінологічного пластів. Широка картина зображення подій національної і регіональної історії, розгалужений та детально точний мистецтвознавчий опис пам'яток і пам'ятників, цілий ряд імен, добре відомих в своїй місцевості або галузі (іноді майже невідомих загалом), – все це насичує текст реаліями, літературними та історичними алюзіями і, з одного боку, передбачає певний рівень обізнаності читачів, а з другого – сприяє їх інтелектуальному розвитку. Реалії, вжиті в текстах для постійних мешканців, розподіляються майже між усіма підрозділами загальноприйнятих класифікацій.

Безособовий характер текстам надають широкоживані пасивні конструкції, речення з підметом *It* або *There*. За синтаксичною структурою ці речення здебільшого складні, зокрема складно-сурядні. Тут часто трапляються випадки конденсації поверхневої структури, що ускладнює її сприйняття на рівні семантики.

На відміну від текстів краєзнавчо-реklamної продукції для «внутрішнього споживання», рекламно-інформативна література для іноземних туристів – це, здебільшого, прекрасно видані, багато ілюстровані книжки, проспекти, листівки, довідники та буклети. Їх ілюстративний план приваблює значною кількістю багатокольорових фотографічних зображень, які за обсягом займають 70% – 90% загально-статистичного обсягу друкарської сторінки. Супровідний текст англійською та одною або декількома європейськими мовами, що, як близнюки, відтворені в різномовних варіантах, носить загально-довідковий характер, що не має безпосереднього зв'язку з ілюстраціями. За звичай, це – короткі історико-географічні нариси, присвячені визначним пам'яткам історії, географічним особливостям місцевості, архітектурним пам'ятникам, що так чи інакше безпосередньо пов'язані з пропонованим маршрутом. При необхідності в текстах згадуються події і імена, але тільки такі, що широко відомі у контексті загально світової культури. Значну частину книжки (15 % – 28 %) або буклету (57 % – 95%) відведено під інформацію, корисну у плані організації побуту туристів – де і як провести вільний час, придбати сувеніри і цінні речі, в яких готелях зупинитись на ніч, де пообідати чи перекусити, які послуги можна отримати та якими закладами ці послуги надаються.

Мова краєзнавчо-реklamних текстів для іноземного туриста піднесена, емоційно забарвлена, насичена книжковою лексикою яскраво вираженої позитивної конотації, збагачена широким вживанням епітетів та метафор: *Savour the majestic splendour of...; ...impressive, elegant, spectacular views...; ...haunting mountains and tranquil lakes...; ...rolling green hills and wooded valleys, rugged coastlines and peaceful estuaries...; ...unspoilt natural beauty...; ...fascinating industrial heritage attractions...* Більшість реалій в рекламі для інтуристів належить до класу географічних назв та адміністративного поділу, алюзії пов'язані із світовою історією та літературою.

Синтаксична побудова тексту також сприяє досягненню ефекту святковості завдяки різноманітності речень з емфатичними елементами та конструкціями: «*Listed below is a mere selection of ...*», «*... which once visited will always be remembered...*», «*Whatever attracts you ...*», «*... – spectacular whatever the time of the year!*», «*One of the advantages of ... is that ...*», «*If you want to...*», «*If you choose...*», «*If you have a head for...*», «*Why not take ...?*», «*or why not combine...?*». Водночас висловлювання невеликі за обсягом, негроміздкі за структурою, з обмеженою кількістю синтаксичних спрощень та стягнень – наприклад синтаксичних комплексів.

Навіть побутово-інформаційний блок, що, зрозуміло, носить більш «об'єктивний» характер, не позбавлений стилістичних засобів, які залучають читача до довірливої співбесіди.

Так, назви підрозділів оформлені як керівництво до дії за рахунок вживання інфінітивних або герундіальних фраз: *Where to stay and ...*, *How to book...*, *Renting a ...*, *Driving on the left – a few tips...*

Сам текст побудовано як череду вдало поєднаних речень різного комунікативного типу. Так, у формі розповідних речень подано перелік певних можливостей: *Those in search of ... will find...*; *whether you are visiting ... or exploring... you'll always be given...*; порад або застережень: *Perhaps the best way to... is ...*

Окличний тип речень вжито для вираження спростування певних типових стереотипів про відомі явища, наприклад, проблематичність пересування мегаполісом: *getting around Britain's capital needn't be a complicated matter!*

Вражає переважна кількість вживання імперативних речень, що виражають наказ, наполегливе прохання і починаються з дієслів у формі наказового способу, наприклад: *Discover...*, *Ask...*, *...to avoid disappointment, check...*, *When you are in a hurry, however, use ...*, *try to avoid...*, *Bring your camera along to... where you can spot...*, *Learn about...*, *Look out for...*, *Enjoy...*, *Get to know...*, *Tour around...*

Постійне вживання займенника *You* в функції підмета в розповідних та імперативних реченнях створює ефект вираження виключної доброзичливості і поваги до туриста як співрозмовника, залученого до спілкування, наприклад: *You no longer have to...*, *you can choose from...*, *...you may be charged for...*

Таким чином, вдале використання модальних і оціночних слів, форм наказового способу та майбутнього часу дійсного способу дієслів, модальних дієслів, щоб виразити ввічливе але наполегливе запрошення, а також відтінки впевненості сприяє ненав'язливому та мало відчутному на рівні свідомості і, в той же час, дійовому впливу на підсвідомість читача, примушує його повірити в щирість підтексту: *Ви й не здогадуєтесь про це, а ми вже дбаємо про Вас і Ваші інтереси. Ми дуже раді вітати Вас у себе. Ми чекаємо на Вас і постійно опікуємося тим, щоб Ваш відпочинок був незабутнім і приємним. Одержане Вами задоволення буде незрівнянно більше за витрати. Приїздіть – і Ви не пожалкуєте.*

Як бачимо, всі мовні та екстралінгвістичні засоби в краєзнавчо-рекламних текстах для іноземних туристів спрямовані на досягнення основної мети – за допомогою створення у читача позитивної установки, емоційно піднесеного настрою і зацікавлення, залучити туристів до країни та спонукати їх із задоволенням і без сумніву залишити тут частину своїх грошей – і чималу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боднар Р. В. Методологічні аспекти перекладу реалій / Р. В. Боднар // Іноземна філологія на межі тисячоліть. Тези доповідей міжнародної наукової конференції. – Харків: Константа, 2000. – С. 28 – 29.
2. Гусева Т. П. Речевое воздействие и проблемы межкультурного понимания / Т. П. Гусева // «Функциональная лингвистика. Язык. Человек. Власть.» – Ялта: Институт языкознания им. А. А. Потебни, Отделение языка и литературы РАН, Таврический национальный университет, 2001. – С. 56 – 57.
3. Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования / С. А. Жаботинская. // Лінгвістичні студії. – Вип. 11. – Черкаси: Сіяч, 1997. – С. 3 – 11.
4. Кагья А. М. Прагматические особенности рекламного текста: переводческий аспект / А. М. Кагья // «Функциональная лингвистика. Язык. Человек. Власть.» – Ялта: Институт языкознания им. А. А. Потебни, Отделение языка и литературы РАН, Таврический национальный университет, 2000. – С.139 – 140.
5. Кучеренко К. О. Взаємодія вербальних та невербальних засобів в друкованих газетних текстах та в газетах, розміщених в мережі інтернет / К. О. Кучеренко // Вісник Харківського національного університету. – Вип. 500. – Харків: Константа, 2000. – С. 277 – 280.
6. Мокшанцев Р. И. Психология рекламы: учебное пособие / Мокшанцев Р. И. – Науч. Ред. М.В. Удальцова. – М: ИНФРА-М, Новосибирск: Сибирское соглашение, 2001. – 230 с.

Є. В. Пизіна,
*аспірант кафедри теорії та методики професійної освіти,
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
асистент кафедри прикладної лінгвістики,
Національний аерокосмічний університет
імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»*

ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЙНО-ЦІННІСНОЇ СКЛАДОВОЇ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ ПЕРЕКЛАДАЧА ТЕХНІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Постановка проблеми. Ефективність професійної підготовки майбутніх перекладачів технічної літератури у ВТНЗ, зокрема, формування їхніх професійних компетенцій, напряду залежать від того, наскільки стійкою є мотивація майбутніх перекладачів технічної літератури, тобто, чи бажають вони будувати професійну кар'єру перекладача технічної літератури. Результати опитування студентів, отримані автором статті ([2]), свідчать про те, що мотиваційно-ціннісна складова професійних компетенцій майбутніх перекладачів технічної літератури є, наразі, недостатньо сформованою. Щоб подолати цю проблему, слід організувати цілеспрямовану системну роботу у даному напрямку зі студентами ВТНЗ – майбутніми перекладачами технічної літератури.

Аналіз останніх досліджень та виокремлення нерозв'язаних проблем. Проблема формування професійних мотивів перекладачів неодноразово піднімалася вітчизняними і закордонними вченими та педагогами, які урахували її під час розв'язання інших проблем професійної підготовки, зокрема у контексті формування професійного покликання (О. В. Михайлов), професійної спрямованості (О. А. Сорокіна), готовності до професійної творчої діяльності (О. В. Шупта), пізнавальної самостійності (Л. А. Тархова), професійної компетентності (О. О. Рогульська) майбутніх перекладачів у процесі професійної підготовки. [1; 3-6] Тим не менш, проблема формування мотиваційно-ціннісної складової професійних компетенцій перекладачів саме технічної літератури із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) залишається недостатньо опрацьованою, що свідчить про актуальність обраної теми.

Викладення основного матеріалу. З метою забезпечити формування мотиваційно-ціннісної складової професійних компетенцій перекладача технічної літератури (ТЛ) із застосуванням ІКТ, зокрема, стимулювати мотиваційно-ціннісну сферу майбутніх перекладачів ТЛ і сприяти формуванню в них свідомого позитивного ставлення до самоосвіти, зі студентами ВТНЗ проводилася послідовна робота протягом усього формувального етапу педагогічного експерименту. Завдання, що їх ставили перед учасниками педагогічного експерименту, були однаковими для обох експериментальних груп. Специфіка організації роботи в експериментальних групах (перша – алгоритмічний спосіб формування професійних компетенцій перекладача ТЛ із застосуванням ІКТ; друга – ситуаційно-проектувальний спосіб формування професійних компетенцій перекладача ТЛ із застосуванням ІКТ) мала прояв у тому, як саме вони мали виконувати ці завдання.

Ефективним засобом зацікавлення студентів у професійній діяльності перекладача ТЛ виявилися організовані викладачами онлайн-інтерв'ю із практикуючими перекладачами, під час яких студенти могли самостійно поспілкуватися із спеціалістами у сфері перекладу технічної літератури, поставити їм питання про специфіку їхньої діяльності, дізнатися про вимоги, що їх роботодавці та замовники ставлять до перекладачів ТЛ. Досвідчені перекладачі ТЛ змогли привернути увагу студентів до того, що робота перекладача ТЛ є доволі складною та виснажливою і потребує багато розумових, психічних і фізичних зусиль з боку її виконувача. Ті перекладачі ТЛ, які раніше закінчили ВТНЗ, що були учасниками педагогічного експерименту, на прикладі конкретних дисциплін, що вивчалися і продовжують вивчатися студентами під час їхньої професійної підготовки, довели, що усі знання, які студенти здобувають під час навчання є корисними для подальшої кар'єри, а майбутні перекладачі

ТЛ повинні свідомо ставитися до навчання, оскільки воно є основою їхнього професійного майбутнього. Крім того, під час таких онлайн-інтерв'ю майбутні перекладачі ТЛ мали змогу поставити своїм співбесідникам суто професійні питання стосовно перекладу окремих текстів технічної літератури, що дозволило не лише суттєво вплинути на бажання студентів працювати перекладачем ТЛ, але й отримати корисний досвід консультування із фахівцями, уміння ефективно здійснювати яке входить до професійних компетенцій перекладача ТЛ.

Успіх, який було досягнуто під час цих онлайн-інтерв'ю, закріплювався під час занять з курсу «Теорія та практика перекладу», на яких студенти обговорювали цікаві й часто комічні ситуації з досвіду відомих перекладачів (І. О. Беляєвого, З. В. Зарубіної, Г. Е. Мірама, Р. К. Мін'яр-Белоручева, М. Я. Цвілінга, С. Флоріна та інших), визначали причини їхнього виникнення, пропонували шляхи їхнього розв'язання, обговорювали, що слід робити, щоб їх уникнути.

При цьому робота над ситуаціями в експериментальних групах була організована порізно. Студенти першої експериментальної групи аналізували ситуації за наступним алгоритмом:

1. Уважно прочитайте/прослухайте наведену ситуацію.
2. Виділіть її основних учасників.
3. Визначіть сутність проблеми. Сформулюйте її у вигляді одного лаконічного висловлювання (словосполучення або речення).
4. Визначіть причину виникнення проблеми. Для цього з'ясуйте: а) хто припустився помилки, б) які умови передували помилці; в) власне причину (чому цей учасник у поданих умовах не зміг виконати завдання правильно?).
5. Опишіть, як слід змінити умови, описані у ситуації, таким чином, щоб вони не призводили до помилки.

Студентам другої експериментальної групи пропонувалося поставити себе на місце учасників ситуації, розіграти її по ролях, описати словами або дібрати з ресурсів Інтернету малюнки, які якомога точніше описували б саму ситуацію та почуття тих, хто у неї потрапив.

З метою з'ясувати, наскільки майбутні перекладачі ТЛ є готовими до працевлаштування, а також перевірити їхні навички складання резюме (як короткого аналізу власних знань, умінь і навичок), підготовки перекладацького портфоліо, очного та заочного спілкування із роботодавцями, проводилася інтерактивна ділова гра «Працевлаштування» (див. рис. 1).

Умови гри були однаковими для обох експериментальних груп. Різниця полягала у тому, як учасники гри до неї готувалися. Члени першої експериментальної групи (як «роботодавці», так і «перекладачі») під час проходження етапів засновували свою ігрову діяльність на відомих їм загальних та конкретних алгоритмах діяльності перекладача ТЛ. Основною вимогою до розроблених ними матеріалів були чіткість, конкретність, лаконічність, формальний характер викладу. Членам другої експериментальної групи було запропоновано на основі матеріалів, представлених у мережі Інтернет, зокрема, на перекладацьких форумах, у професійних блоках і вікі перекладачів, дібрати яскраві приклади оголошень роботодавців і резюме пошукачів; аудіо, відео та фото «ілюстрації» успішного та неуспішного проходження інтерв'ю. Також дозволялося представити окремі частини оголошень та резюме у вигляді наочних схем, таблиць, малюнків.

Студенти розподіляються на 2 групи (у пропорції 3:7): «Роботодавці» та «Перекладачі».

У соціальній мережі створюють сторінку гри, доступ до якої мають лише її учасники та викладач.

«Роботодавці» розподіляють між собою ролі співробітників бюро перекладу (наприклад, керівник відділу перекладу, головний редактор, психолог тощо), яких дотримуватимуться протягом усієї гри

«Роботодавці» складають оголошення про відкриті вакансії перекладачів, у яких детально описують вимоги до кандидатів. Оголошення «публікують» на стіні групи.

«Перекладачі» обирають вакансії, які хочуть обійняти.

«Перекладачі» складають резюме, які мають якнайкраще демонструвати їх відповідність, і складають перекладацькі портфоліо.

«Перекладачі» надсилають свої резюме та портфоліо на електронну адресу «роботодавців».

«Роботодавці» розглядають резюме та обирають належних кандидатів.

Спілкування між ними та викладачем відбувається за допомогою конференц-зв'язку.

«Роботодавці» проводять інтерв'ю із кандидатами. Спілкування відбувається за допомогою конференц-зв'язку.

«Роботодавці» оголошують «переможців».

Рефлексія: «роботодавці» пояснюють свій вибір; «перекладачі» розповідають, за яким принципом обирали вакансії та як склали резюме. Викладач підбиває загальні підсумки та надає рекомендації. Етап рефлексії відбувається очно, у навчальній аудиторії.

Рис. 1. Схема проведення гри «Працевлаштування»

За результатами гри викладачам вдалося показати студентам, що вони не зовсім адекватно оцінюють власну професійну придатність. Майбутні перекладачі ТЛ побачили, що, навіть коли їх оцінюють власні одногрупники, шанси на успішне працевлаштування залишаються низькими; зрозуміли, наскільки високими є вимоги до перекладача ТЛ; упевнилися у необхідності постійного самовдосконалення, кропіткої роботи над собою. Цікавий, невимушений перебіг гри дозволив донести ці відомості від студентів у зрозумілій їм формі, без зайвого моралізаторства, що сприяло дійсно глибокому усвідомленню проблеми.

Ще однією цікавою для майбутніх перекладачів ТЛ мотиваційною вправою виявилось написання есе за відомою серед молоді формою «Тиж...» («Тижперекладач»). Під час підготовки до заняття студенти самостійно виявляли, які в українському суспільстві існують стереотипи стосовно професійної діяльності перекладача технічної літератури, їхніх професійних компетенцій та рутинних обов'язків. Результати своєї «пошукової роботи» студенти оформлювали у вигляді гумористичного есе. На занятті з соціології, присвяченому суспільним стереотипам, члени експериментальних груп обговорювали ці есе, відповідаючи на питання:

1. Які стереотипи про перекладачів ТЛ є найбільш поширеними? Чому?
2. Що, на вашу думку, сприяло появі цих стереотипів?
3. Як існування таких стереотипів впливає на популярність професії перекладача ТЛ?
4. Чи ускладнюють обговорювані стереотипи професійну діяльність перекладача ТЛ?

Як саме?

5. Чи помічаєте Ви, що Ви самі є «жертвою» стереотипів? Як це впливає на Вас, на Вашу навчальну діяльність? Чому?

6. Як подолати ці стереотипи?

Гумористичний характер вправи дозволив студентам відволіктися від її великого педагогічного значення. Тим не менш, це дозволило привернути їхню увагу до суспільної значущості професії перекладача ТЛ; показати, що навіть люди, далекі від наукової діяльності, часто потребують допомоги перекладача ТЛ; а також опосередковано продемонструвати, яких професійних знань, умінь, навичок і особистісного ставлення вимагає від перекладача ТЛ його професійна діяльність.

Зміцнити сформовану зацікавленість у професійній діяльності перекладача ТЛ допомогла вправа «Якби не я...», яку студенти виконували на заняттях з теорії та практики перекладу. Суть вправи полягала у тому, щоб протягом 5 хвилин якомога докладніше описати, як повна відсутність перекладачів ТЛ вплинула б на професійну діяльність інших фахівців (професію обирали методом сліпої лотереї з Класифікатору професій ДК 003:2010). При цьому члени групи ЕГ1 мали дати відповідь на конкретні питання алгоритмічного характеру: «Чи часто фахівець працює із технічною літературою?», «Які відомості містить технічна література у цьому випадку?», «Які типи технічної літератури залучаються до професійної діяльності фахівця?», «Викресліть ті відомості, які можуть бути представлені лише у вигляді технічної літератури. Що залишилося?», «Чи достатньо того, що залишилося, для ефективної професійної діяльності фахівця?». Членам групи ЕГ2, перш ніж приступити до аналізу, пропонувалося уявити себе представником цієї професії, наочно представити її зміст і лише потім висувати свої припущення.

Нарешті, своє бажання працювати перекладачем ТЛ студенти ВТНЗ мали змогу показати під час конкурсу студентських презентацій «Моя професія – перекладач технічної літератури». Використовуючи весь наявний арсенал ІКТ, майбутні перекладачі ТЛ мали якомога точніше (учасники першої експериментальної групи – на основі алгоритмів професійної діяльності перекладача ТЛ) та яскравіше (учасники другої експериментальної групи – із залученням відео, аудіо та словесної наочності) розповісти про свою професію, зацікавити нею глядачів, переконати їх. Незважаючи на те, що не всі студенти брали участь у конкурсі (цьому заважали як об'єктивні (навчальна зайнятість, недостатньо сформовані навички використання ІКТ), так і суб'єктивні причини), автори презентацій продемонстрували щире зацікавлення професією перекладача ТЛ, розуміння її принад та недоліків, готовність постійно та скрупульозно працювати над своїм професійним розвитком. Презентації-переможці використовуються ВТНЗ-учасниками педагогічного експерименту під час профорієнтаційної діяльності.

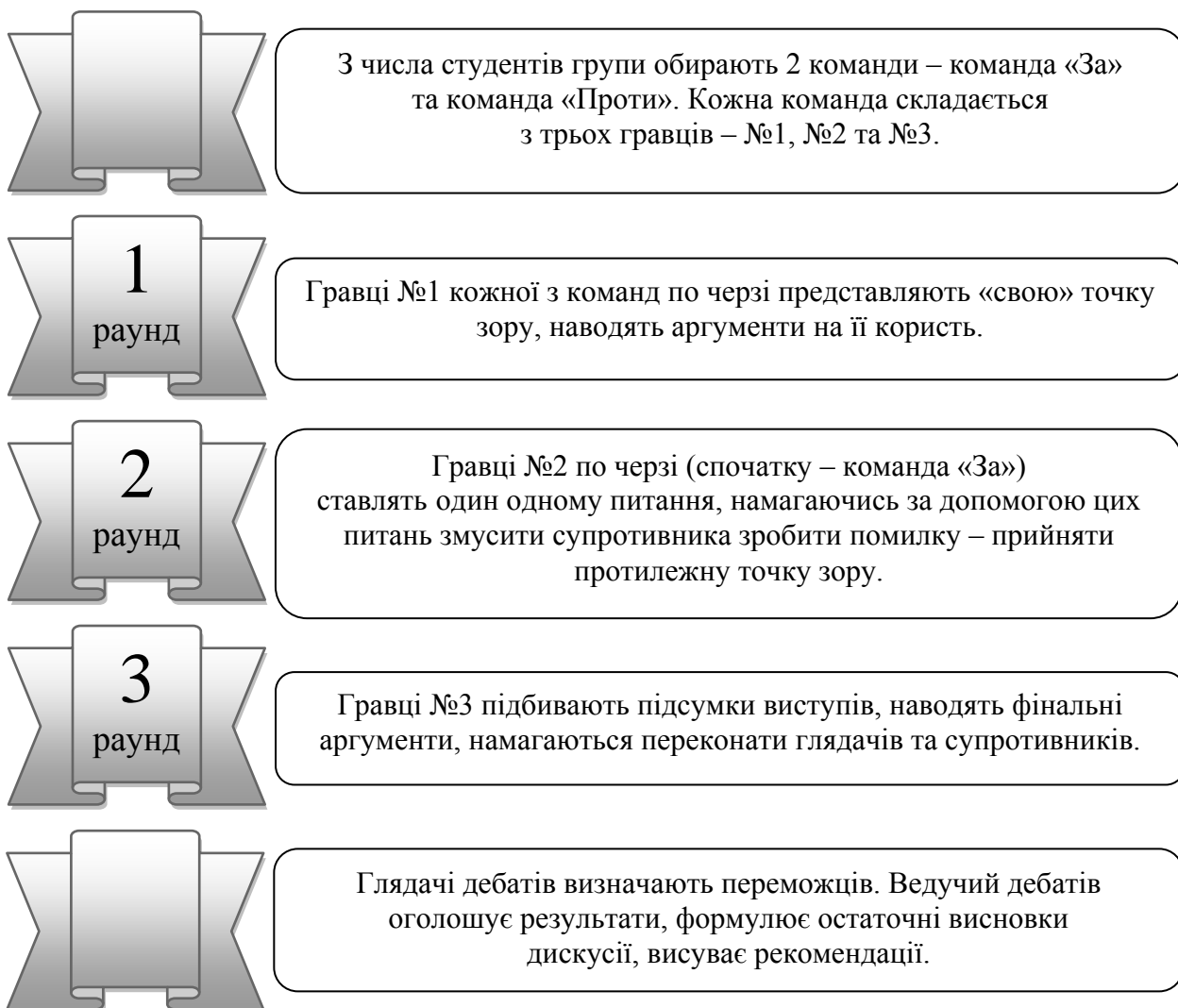
Описані нами вище заходи та прийоми опосередковано сприяли випрацюванню у майбутніх перекладачів ТЛ свідомого позитивного ставлення до самоосвіти. Спілкуючись із досвідченими перекладачами ТЛ, аналізуючи ситуації перекладацького успіху/неуспіху, працюючи над конкретними текстами ТЛ, студенти зрозуміли, що знань, отриманих під час навчання у ВТНЗ недостатньо для того, щоб успішно перекласти будь-який текст.

Безпосередніми засобами впливу на студентів з метою поглиблення їхнього розуміння важливості самоосвіти та випрацювання уміння самостійно навчатися були дебати «Чи пот-

рібна перекладачеві ТЛ самоосвіта?», вебінар (вебсемінар) «Чи вмієте Ви самостійно здобувати професійні знання?», обговорення спеціально дібраних ситуацій.

Дебати «Чи потрібна перекладачеві ТЛ самоосвіта?» проводилися за традиційною триетапною схемою (див. рис. 2).

Різниця у проведенні дебатів у експериментальних групах полягала не в адаптуванні використовуваної схеми обговорення, а в завданнях, що їх ставили перед членами дебатних команд. Дебатні команди першої експериментальної групи будували власні аргументи шляхом чіткого і послідовного аналізу конкретних самоосвітніх дій, пропонували свої програми самоосвіти, представляли самостійно розроблені алгоритми самоосвіти. Дебатні команди другої експериментальної групи мали зацікавити своїх глядачів, «повести їх за собою», переконати шляхом демонстрації конкретних прикладів, наочних схем, веселих малюнків тощо.

**Рис. 2. Схема проведення дебатів
«Чи потрібна перекладачеві технічної літератури самоосвіта?»**

Дотуючись до дебатів та переконуючи своїх опонентів, майбутні перекладачі ТЛ упевнилися у абсурдності тези «Отриманих у ВТНЗ знань достатньо, щоб добре перекладати ще 40 років», відчували, наскільки перекладач ТЛ постійно потребує самоосвіти, усвідомили її значущість як для повсякденної перекладацької діяльності, так і для кар'єрного зростання. Особливо ефективними, на нашу думку, були приклади власних перекладацьких помилок, в основі яких лежало небажання здобувати додаткові знання, що їх навели члени команди «ЗА» (друга експериментальна група). Запропоновані членами першої експериментальної групи самосвітні програми та алгоритми продемонстрували їхні намагання забезпечити ефе-

ктивну самоосвітню діяльність, але потребували додаткового опрацювання на основі додаткових теоретичних знань і консультацій із викладачами.

Підчас вебінару «Чи вмієте Ви самостійно здобувати професійні знання?» майбутні перекладачі ТЛ обговорили, що перешкоджає їм самостійно навчатися та як ці перешкоди можна подолати, дізналися про ефективні методи самоосвіти, навчилися складати програми самоосвіти. Форма вебінару виявилася ефективною для проведення такого обговорення, оскільки а) його учасники мали безпосередній доступ до усіх наявних у мережі Інтернет довідкових джерел з відповідної тематики, а не лише до попередньо опрацьованих; б) анонімність спілкування сприяла його відкритості та неупередженості (усі учасники спілкувалися за допомогою нікнеймів (особисто обраних прізвиськ, які могли розкривати або не розкривати їхню особу)). Тим не менш, недоліком вебінару як форми організації навчального спілкування виявилася схильність його учасників відволікатися від теми обговорення. Подолати цей недолік уперше викладач зміг за допомогою особистого втручання, яке розкрило його анонімність. У подальшому викладач на традиційній консультації попереднього обговорював зі студентами правила проведення вебінару, видавав їм спеціально розроблені пам'ятки, а також створював собі два «учасники» – один «учасник» відрито демонстрував особу викладача (і використовувався для організації спілкування), а інший був анонімним (і брав участь у спілкуванні разом із студентами).

Висновки. Формування мотиваційно-ціннісної складової професійних компетенцій перекладача технічної літератури у студентів ВТНЗ є складним, кропітким процесом, від ефективності якого може залежати ефективність формування професійних компетенцій перекладачів технічної літератури взагалі. Застосування ІКТ дозволяє зробити його більш легким та цікавим для майбутніх перекладачів технічної літератури, при цьому досягнувши мети їхньої професійної підготовки та повністю виконавши її завдання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Михайлов А. В. Формирование профессионального призвания будущего переводчика: автореф. дис. на соискание канд. пед. наук: спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / А. В. Михайлов. – Калининград, 2010. – 24 с.
2. Пизіна Є. В. Аналіз результатів діагностування сформованості професійних компетенцій майбутніх перекладачів технічної літератури: доповідь на Інтернет-конференції «Современные направления теоретических и прикладных исследований'2014», 18-30 березня 2014 р. / Є. В. Пизіна. – 2014. – Режим доступу до доповіді: <http://sworld.com.ua/index.php/ru/pedagogy-psychology-and-sociology-114/interactive-learning-technologies-and-innovations-in-education-114/21560-114-419> (21.03.2014).
3. Рогульська О. О. Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх перекладачів засобами сучасних інформаційних технологій: автореф. дис. на здобуття канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. О. Рогульська. – Вінниця, 2010. – 21 с.
4. Сорокина О. А. Формирование профессиональной направленности будущих переводчиков в системе высшего образования: автореф. дис. на соискание канд. пед. наук: спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / О. А. Сорокина. – Челябинск, 2008. – 24 с.
5. Тархова Л. А. Формування пізнавальної самостійності майбутніх перекладачів у процесі професійної підготовки: автореф. дис. на здобуття канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Л. А. Тархова. – Одеса, 2006. – 23 с.
6. Шупта О. В. Формування готовності до професійної діяльності майбутніх перекладачів: автореф. дис. на здобуття канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. В. Шупта. – Хмельницький, 2005. – 20 с.

ІЛОКУТИВНИЙ МОВЛЕННЄВИЙ АКТ ЯК МІНІМАЛЬНА ОДИНИЦЯ МОВЛЕННЄВОГО СПІЛКУВАННЯ

В типовій мовленнєвій ситуації, яка включає мовця, слухача і висловлювання мовця, з висловлюванням пов'язані різноманітні види актів. Говорячи, мовець здійснює рухи мовним апаратом, вимовляючи звуки. В той самий час він здійснює інші акти: інформує слухача або ж викликає в них байдужість чи осуд. Він так само здійснює акти, які складаються із згадування тих чи інших осіб, місць тощо. Крім того, він робить ствердження, ставить питання, віддає наказ, звітує, вітає чи попереджає, тобто здійснює акт з числа тих, які Остін [1, с.314] назвав ілокутивними. Можна навести приклади англійських дієслів і дієслівних словосполучень, пов'язаних з ілокутивними актами: *state, assert, describe, warn, remark, comment, command, order, request, criticize, apologize, censure, approve, welcome, promise, express approval, express regret*. Остін стверджував, що в англійській мові таких словосполучень більше тисячі.

Суттєвою рисою будь-якого виду мовленнєвого спілкування є те, що воно включає в себе мовленнєвий акт. На відміну від достатньо поширеного твердження основною одиницею мовленнєвого спілкування є не символ, не слово, не речення і навіть не окремий екземпляр символу, слова чи речення, а «продукування» цього конкретного екземпляра в ході здійснення мовленнєвого акту. Точніше кажучи, продукування конкретного речення в певних умовах є ілокутивним актом, а ілокутивний акт – це мінімальна одиниця мовленнєвого спілкування [3, с. 151].

Мовленнєві акти зазвичай здійснюються при вимовлянні звуків чи написанні знаків. Яка ж різниця між просто вимовлянням звуків та написанням знаків і здійсненням мовленнєвого акту? Різниця полягає в тому, що про звуки чи знаки, які роблять можливим мовленнєвий акт, зазвичай говорять, що вони мають значення (*meaning*). Інша різниця, пов'язана з першою, полягає в тому, що про людину, яка щось сказала, говорять те, що він мав щось на увазі (*meant*), вживаючи ці звуки чи знаки. Як правило, ми щось маємо на увазі під тим, що говоримо, і те, що ми говоримо (продукований нами ланцюг морфем), має значення.

Здійснюючи ілокутивний акт, мовець має на меті отримати певний результат, примусивши слухача визначити свій намір отримати цей результат, і далі, якщо він використовує слова в буквальному смислі, він хоче, щоб це визначення було здійснене завдяки тому факту, що правила вживання виголошених ним висловлювань пов'язують ці висловлювання з отриманням даного результату. Саме таке сполучення елементів потрібно описувати в аналізі ілокутивного акту [2, с. 156].

Проаналізуємо ілокутивний акт обіцянки. Для цього запитасмо себе: які умови необхідні і достатні для того, щоб виголошення даного речення було здійсненням акту обіцянки? Нехай мовець *S* виголосить пропозицію *T* в присутності *H*. Тоді при виголошенні *T S* щиро (і конкретно) обіцяє *H*, що *p*, якщо, і тільки якщо:

1). *Дотримані всі умови нормального входу і виходу*

За допомогою термінів «вхід» і «вихід» позначається великий і необмежений клас умов, які забезпечують можливість будь-якого серйозного мовленнєвого спілкування. «Вихід» покриває умови для зрозумілого говоріння, а «вхід» – умови для розуміння. В сукупності вони включають в себе те, що і мовець, і слухач володіють даною мовою; те, що вони обидва діють свідомо; те, що мовець діє не під загрозою і примушуваннями; те, що у них немає фізичних перешкод для спілкування, таких як глухота, афазія чи ларингіт; те, що вони не виконують роль у виставі і не жартують.

2). *Висловлюючи думку, що *p*, *S* предиктує майбутній акт мовцю *S**

У випадку обіцянки показник даної функції – це висловлювання, що вимагає наявності у судження певних якостей. Потрібно, щоб предиктувався певний акт мовцю, і цей акт не повинен стосуватися минулого (при обіцянні).

Поняття акту, котре ми тут використовуємо, включає утримання від актів, здійснення ряду актів; воно також може включати в себе стан і обставини (*conditions*): я можу обіцяти не робити щось, обіцяти регулярно робити щось, а також обіцяти бути або залишатись в певному стані або за певних умов. Назвемо умову (2) умовою пропозиціонального змісту.

3). *Н надав би перевагу здійсненню мовцем S акта A замість нездійснення мовцем S акта A, і S переконаний, що Н надав би перевагу здійсненню ним A нездійсненню ним A*

Корінною різницею між обіцянками, з одного боку, і погрозами – з іншого, полягає в тому, що обіцянка є зобов'язанням зробити щось для вас (*for you*), а не на шкоду вам (*to you*), тоді як погроза є зобов'язанням зробити щось на шкоду вам, а не для вас. Обіцянка є некоректною (*defective*), якщо обіцяють зробити те, чого не хоче адресат повідомлення; вона тим паче не є коректною, якщо обіцяючий не впевнений, що адресат обіцянки хоче, щоб її виконали, оскільки коректна обіцянка має бути задумана як обіцянка, а не як погроза чи попередження. Суть умови (3) полягає в тому, що для забезпечення коректності обіцянки обіцяне повинне бути чимось таким, чого хоче слухач, чим він зацікавлений, чому надає перевагу тощо; а мовець повинен усвідомлювати, припускати, знати, що це так.

4). *Як для S, так і для Н не очевидно, що S здійснить A за нормального ходу подій*

Ця умова – окремий випадок загальної умови для найрізноманітніших видів ілокутивних актів, який полягає в тому, що даний ілокутивний акт повинен мати мотив. Наприклад, якщо *K* просить кого-небудь зробити те, що він уже явно робить або ось-ось зробить, то прохання *K* не вмотивоване і в силу цього некоректне. В реальній мовній ситуації слухачі, які знають правила здійснення ілокутивних актів, будуть думати, що ці умови виконуються. З боку мовця буде неправильним обіцяти зробити те, що він з усією очевидністю повинен зробити в будь-якому випадку. Так, закоханий чоловік, який обіцяє їй, що не залишить її наступного тижня, скоріше викличе тривогу в її душі, аніж спокій. Назвемо умови типу (3) і (4) підготовчими умовами. Вони *sine quibus non* успішної обіцянки, але не втілюють найсуттєвішу її ознаку.

5). *S має намір здійснити A*

Найважливіша відмінність між щирими і нещирими обіцянками полягає в тому, що в випадку щирої обіцянки мовець має намір здійснити обіцяний акт, а в випадку нещирої обіцянки – не має наміру здійснювати цей акт. Крім того, обіцяючи щиро, мовець переконаний, що має можливість здійснити даний акт (або утриматись від його здійснення). Дана умова називається умовою щирості.

6). *S має намір за допомогою висловлювання T здійснити A*

Суттєва ознака обіцянки полягає в тому, що вона є зобов'язанням здійснити певний акт. Ця умова відрізняє обіцянку від інших мовленнєвих актів. В формулюванні умови ми визначаємо наміри мовця; подальші умови покажуть, як цей намір реалізується. Наявність такого наміру є необхідною умовою для обіцянки, тому що, якщо мовець може показати, що у нього вже не було цього наміру в даному висловлюванні, то він може довести, що це висловлювання не було обіцяним. Назвемо це суттєвою ознакою.

7). *S має намір викликати у Н шляхом вимовлення T переконання в тому, що умови (5) і (6) має місце завдяки впізнаванню ним наміру створити це переконання, і він розраховує, що це впізнавання буде наслідком знання того, що дане речення прийнять використовувати для створення таких переконань*

Мовець має намір викликати певний ілокутивний ефект шляхом підведення слухача до впізнавання його наміру викликати цей ефект, і при цьому він має намір забезпечити таке впізнавання завдяки конвенціональному зв'язку між лексичними і синтаксичними властивостями вимовленої ним одиниці, з одного боку, і продукуванням цього ефекту – з іншого. Умова (7) пояснює, що це означає, що мовець виголошує речення «всерйоз», тобто промовляє щось і має це на увазі.

8). *Семантичні правила того діалекту, яким говорять S і Н такі, що T є вжитим правильно і щиро, якщо, і тільки якщо, умови (1) – (7) дотримані*

Ця умова має на меті пояснити, що вимовлене речення є одним з тих, які по семантичним правилам даної мови використовуються якраз для того, щоб давати обіцянки.

Подібний аналіз є дієвим і ефективним не лише у випадку обіцянки, але проведені розмежування можна перенести і на інші типи мовленнєвих актів. Розглянемо, наприклад, акт наказу. До підготовчих умов належить така позиція мовця, при якій слухач перебуває під його владою, умова щирості полягає в тому, що мовець бажає, що дана дія була виконана, а суттєва умова має виражати той факт, що вимовлене висловлювання є спробою примусити слухача здійснити цю дію. У випадку ствердження до підготовчих умов належить наявність у мовця підстави для того, щоб вважати стверджувальне судження істинним, умова щирості полягає в тому, що він має бути переконаний в його істинності. Привітання – дуже простий різновид мовленнєвих актів, але навіть тут частина розмежувань може бути застосованою. У висловлюванні «*Hello!*» немає пропозиціонального змісту, і воно не пов'язане умовою щирості. Підготовча умова полягає в тому, що безпосередньо перед початком розмови повинна відбутись зустріч мовця зі слухачем, а суттєва умова полягає в тому, що вимовлення даного висловлювання свідчить про чемне визнання слухача мовцем [2, с. 169].

ЛІТЕРАТУРА

1. Остин Дж. Д. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1986. – Вып.17
2. Серль Дж.Р. Что такое речевой акт? // Новое в зарубежной лингвистике / Под. ред. Б.Ю. Городецкого. вып. 17. М.: Прогресс, 1986
3. Тарасова, Е.В. Речевая системность и контекст// Мовна компетенція, креативність та актуальні проблеми викладання іноземних мов. – Харків «Константа», 1998

Yu. A. Sobol,

*Cand.Sc. (Philology), Associate Prof.,
Zaporizhzhya National Technical University*

CONTENT AND LANGUAGE INTEGRATED LEARNING AND ACADEMIC LANGUAGE PROFICIENCY

It is hard to overestimate the value of multilingual skills in a modern world which is gradually turning into an indivisible global village. As mobility, both virtual and physical, has increased, communication channels from face-to-face to e-mail have become increasingly important. Much communication requires the ability to use language in both oral and written form effectively. Specialists can survive and become competitive on the global labor market if they are not restricted by language barriers in their worldwide search of employment. The demand for the technical Universities graduates with a profound technical education and good command of English is outstripping supply. It encouraged language and non-language professors of our University to implement across the curriculum model of content and language integrated learning (CLIL) in the technical university classrooms that is teaching all the mainstream subjects in English [3]. The integration of language and subject-matter instruction is no longer a new trend in ESP methodology. A collaboration of the subject specialist with the language tutor while teaching self-contained courses is supposed to be «ideal» for students' progress [5, p.77]. This model of language acquisition became a breakthrough traditional language lessons which seldom bring to high level of language proficiency. One of the undisputable advantages of such educational model is that substantial contact time with a target language is provided. Another, much more important advantage of subject-language integration is the need to use language for meaningfully educational and professional activities, and in such conditions language knowledge is effectively being turned into language skills. CLIL education was being practiced at our University for more than ten years and proved to be promising and attractive teaching technology.

During all these years the number of students willing to plunge into education conducted in English exceeded opportunities provided by the University faculties in integrated education. English as a teaching language was chosen on the grounds that, on the one hand, it is believed to be a dominant «lingua franca» language, and on the other hand, the required number of non-language

teachers who would enable students to acquire Bachelor's Degree appeared to be available only in English and only for such majors as «Electrical Engineering», «Material Sciences» and «Metallurgy». A number of restraining factors such as teacher availability and assessment, interconnection between language and subject-matter classes, learning materials provision, curriculum adjustment, exit assessment criteria, certification, etc. prevent rapid spread of CLIL educational model in University classrooms.

The requirement which all non-language professors had to meet was a good command of common and scientific (subject-specific) English. The experience of teaching subjects in English abroad and for non-residents of Ukraine was also taken into account while selecting non-language native professors. For two years they had been attending daily classes and upon the graduation of these language courses all attendees had to pass a final examination. Those attendees who demonstrated outstanding progress and good results at the final exam were granted a certificate of language acquisition. The other requirement obligatory for all non-language CLIL teachers was getting an approval by University language and non-language teachers of their lecture and seminar conducted in public. Upon completion of these requirements non-language teachers were officially permitted to teach in CLIL classes.

University authorities became very supportive in implementing CLIL, though the proposed form of education was a complete break away from the highly centralized, tightly controlled monolingual education universally accepted in the country. The curriculum hours allocated for CLIL classes are doubled when non-language teachers loading is calculated. University administration gives priority to publication of CLIL manuals, textbooks, teaching aids materials, subject-specific vocabularies with comments on the «false friends» terms, etc. over the rest of teaching materials in the University printing and publishing center. Thus during a decade a significant amount of teaching materials has been accumulated. The authors are given an incentive to develop new disciplines in English and create new teaching materials by raising their monthly salaries. To ensure high language level of the CLIL textbooks non-language authors collaborate closely with University language teachers and native non-language invited professors.

The language lessons for technical students involved in CLIL project are increased to 8 hours per week (compare to 3 hours per week in a conventional group of technical students). These lessons are vital for accuracy of language knowledge and language understanding, more so, for even though at CLIL classes no other language but English is found, English is used 'as a tool' and not 'as a subject-matter'. The aim of English teacher is to help students in mastering pronunciation, reinforcing vocabulary, gaining grammar proficiency. Such language-centered approach at English lessons combined with practicing language skills at non-language lessons is a part and parcel of CLIL educational model.

In this connection it is useful to differentiate learners' competence, i.e. what they are able to do, and learners' performance, i.e. what they actually do. Piet Van de Craen speaks about transfer from «declarative to procedural knowledge» as «move from factual *knowledge* to automatised *doing*.» [2, p. 7]. The interaction of competence and performance results in language proficiency. Language competence isn't built exclusively of vocabulary and grammar, but of knowledge of discourse, or how language is organized to present necessary information in a certain communicative situation. Students should learn to identify communicative situation and coordinate given in it information within the limits of the full speech environment, context of the situation. Thus, communicative competence incorporates grammatical competence and ability to cover discourse. We can hardly expect students to pass all the way from language knowledge to language skills, from language competence to language proficiency without assistance of English teacher [6, p. 86].

The way people use language is different from the way people learn it. CLIL draws students into a truly communicative setting, where their language competence adapts itself to informational needs of a certain situation, linguistically and extra-linguistically. Each learner participates and interacts to the fullest in the target language and gains communicative proficiency. The statement «Tell me, and I forget. Show me, and I understand. Involve me, and I remember» holds true. And, of course, there is no better way to accurately understand and master subject-specific language and core terminology than by means of CLIL model. The researchers insist that when it concerns language proficiency it is useful to differentiate basic interpersonal conversational skills (BICS) nec-

essary for face-to-face conversation in social settings and cognitive academic language proficiency (CALP) [4, p.98]. And they prove that it takes much longer for students to read and comprehend content area textbooks and perform cognitively demanding tasks, such as writing research papers, participating in debates, and presenting research papers than to communicate in cognitively undemanding contexts [1].

As long as the students of CLIL groups are selected as best among other willing students they compose an elite part of student body. They all are given a full guarantee contract of employment upon graduation on the industrial enterprises of our city when they are on their first year of studies. The case in itself is quite unprecedented for today.

The experience of ten years application of CLIL models in Zaporizhzhya National Technical University gives grounds to assert that these education models are exciting, highly efficient programs of language training which may be implemented here in Ukraine. Students are provided with opportunity to acquire high standard education not leaving the country and spending huge sums of money. There are sound reasons to view CLIL as an alternative to expensive immersion models of language training abroad.

LITERATURE

1. BROWN, C.L. Content Based ESL Curriculum and Academic Language Proficiency. 2004. – http://web.utk.edu/~tpte/scf_esl_f_cb.html // The Internet TESL Journal, Vol. X, No. 2, February, 2004 – <http://iteslj.org/>
2. CRAEN P.V.de. Content and Language Integrated Learning // Culture and Education and Learning Theories. 2003. – 10p.
4. CRANDALL, Jo Ann. Content-Centered Language Learning. // ERIC Digest. Clearinghouse on Languages and Linguistics. – Washington DC, 1994. Identifier: ED367142
5. CUMMINS, J. Psychological assessment of immigrant children: Logic or institution? // Journal of Multilingual and Multicultural Development, 1(2), 1980. – P. 97-111.
6. DAVIS J.R. Interdisciplinary Courses and Team Teaching: New Arguments for Learning. – Arizona: Oryx Press, 1997. – 288p. – http://www.mlf.com/html/lib/ictt_xrpt.htm
7. MOHAMED ISMAIL AHAMAD SHAH. Language Learning Content – Based English as a Second Language (ESL) Malaysian Classrooms. // Journal of Language and Learning, vol. 1, No. 2, 2003. – ISSN 1740 – 4983.

*Е. М. Образцова,
доктор филологических наук,
профессор кафедры перевода и языкознания,
И. Г. Степанюк,
студентка V курса факультета лингвистики и перевода,
Международный гуманитарный университет*

АНГЛИЙСКИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ С ЭЛЕМЕНТОМ ЦВЕТОБОЗНАЧЕНИЯ: ПРОБЛЕМАТИКА ПЕРЕВОДА

В «шкале непереводимости» или «труднопереводимости» фразеологизмы, или фразеологические единицы занимают едва ли не первое место: «непереводимость» фразеологии отмечается всеми специалистами в числе характерных признаков устойчивых единиц; на нее неизменно ссылаются сторонники «теории непереводимости»; с трудностью перевода фразеологических единиц на каждом шагу сталкивается переводчик-практик, на ней почтительно останавливается теоретик перевода. Фразеологизмы обладают всеми качествами, которые могут представить затруднения для переводчика уже с первых шагов: это и раздельно-оформленность, и характер компонентов, большей частью не отличающихся от обычных слов, и ничем не заметная, за немногими исключениями, связь между ними и контекстом.

Данное исследование посвящено изучению методов перевода фразеологизмов с элементом цветообозначения.

Актуальность данной темы заключается в том, что довольно часто в процессе перевода мы встречаемся с фразеологизмами, которые не всегда совпадают с русскими вариантами. Это относится и к фразеологизмам с элементом цветообозначения. В процессе данного исследования, мы постараемся понять, как облегчить себе задачу перевода таких фразеологических единиц.

Целью исследования является изучение понятия фразеологической единицы и рассмотрение предлагаемых в теоретической литературе путей передачи фразеологизмов, содержащих в себе элемент цветообозначения, при переводе на другой язык. Также выяснить, соблюдается ли символизм оригинала в переводе фразеологизмов с элементами цветообозначения.

Объект исследования: фразеологизмы с лексемами, называющими цвет, а также предлагаемые пути перевода этого лингвистического явления.

Цвет имеет большое значение в жизни любого человека. В основном именно от цвета напрямую зависит настроение, эмоции и даже физическое самочувствие людей. Способность различать цвета составляет существенную часть возможностей зрительного восприятия человека. Благодаря тому, что мы видим цвета предметов, мы оказываемся в состоянии лучше различать предметы. Различение цветов является для нас и источником эстетических переживаний; общее эмоционально положительное отношение к многообразию цветов нашло себе выражение и в обычном для нас отождествлении в речи «содержательного», «приятного» с «красочным». Представление о цвете как свойстве объектов окружающей действительности формируется у человека на основе многолетнего личного зрительного опыта [6, с. 76].

Существует единый набор из 11 базовых цветов (белый, черный, красный, зеленый, желтый, синий, коричневый, фиолетовый, розовый, оранжевый, серый). Каждый из вышеупомянутых цветов несет в себе определенное значение и воспринимается каждым человеком по-разному.

Работа В.С. Мухиной показала, что, следуя задаче, нарисовать нечто «красивое», «приятное», «хорошее» люди, чаще всего используют светлые, яркие краски – желтую, красную, оранжевую, голубую, изумрудно-зеленую. Как указывает В.С. Мухина: «цветовое решение красивого у людей всех стран сходно: цвета в большинстве случаев теплые и уж обязательно чистые, локальные». Проведенный сравнительный анализ использования «неподражательных» цветов людьми разных стран показал удивительное постоянство в выборе цвета для изображения красивого и некрасивого.

Во многих культурах различные цвета воспринимаются одинаково.

Начнем рассматривать примеры перевода фразеологизмов и постараемся выяснить, соблюдается ли символизм оригинала в переводе фразеологизмов. Для начала рассмотрим фразеологизмы, содержащие в себе красный цвет. Если говорить о красном в значении «праздник», «радость», то стоит упомянуть идиому «paint the town red», что означает «предаваться веселью», «кутить» (дословно – выкрасить город в красный цвет»). Так же существуют «красные» идиомы с обобщенным значением «ярость». Например, фразеологизм «like a red rag to a bull» обозначает «как красная тряпка на быка», т.е. злить, раздражать.

Из фразеологизмов, основанных на розовом цвете, стоит упомянуть только идиому «to look at something through rose-colored glasses» (смотреть сквозь розовые очки), которая точно отражает сущность розового цвета.

Зеленый цвет во фразеологизмах часто ассоциируется с природой. Таким образом, «to have green fingers», дословно означающий иметь зеленые пальцы», переводится как «любить природу», а выражением «the green belt» называют санитарную зону, лесополосу вокруг городов. Значение же «свобода» выражает идиома «the green light» (свобода действий).

Английская культура накопила большое количество «синих» идиом с общим компонентом «печаль». Здесь приведен список таких идиом: «the blues» («меланхолия», «хандра»), «to give someone blue» («опечалить кого-либо»), «dark blue» («подавленный»), «blue devils» («уныние»).

Идиома «a black sheep» («черная овца») выражает значение черного цвета «несчастье», «смерть». Дело в том, что по старинному английскому поверью черных овец считали знаком

дьявола, а, следовательно, предзнаменованием всяческих несчастий. Если же принимать за значение черного цвета бесконечность, то стоит упомянуть идиому «a black hole».

Серый цвет во фразеологизмах обозначает в основном таинственность, неопределенность. Так выражение «grey area» обозначает область неопределенных знаний, а «grey eminence» (серый кардинал) – человека, находящегося в тени, но который обладает фактической властью в той или иной сфере [10, с. 409].

Таким образом, мы видим, что знание значений отдельных цветов может помочь нам при переводе фразеологических единиц. Однако в процессе работы оказалось, что не всегда значение цвета, помогает лучше понять значение идиомы. Фразеология – чрезвычайно сложное явление, изучение которого требует своего метода исследования, а также использования данных других наук – лексикологии, грамматики, стилистики, фонетики, истории языка, истории, философии, логики и страноведения [9, с. 57].

При переводе фразеологизмов, в первую очередь, необходимо распознать устойчивые сочетания в тексте подлинника. Чтобы в теоретическом плане говорить о приемах перевода фразеологических единиц, нужно всю фразеологию данного языка расклассифицировать по какому-то обоснованному критерию на группы, в границах которых наблюдался бы как преобладающий тот или иной прием, тот или иной подход к передаче фразеологических единиц на язык перевода. Многие авторы в качестве исходной точки берут лингвистические классификации, построенные в основном на критерии неразложимости фразеологизма, слитности его компонентов, в зависимости от которой и от ряда дополнительных признаков – мотивировки значения, метафоричности – определяется место фразеологических единиц в одном из следующих трех (четырех) разделов: фразеологические сращения (идиомы), фразеологические единства (метафорические единицы), фразеологические сочетания и фразеологические выражения (Ш. Балли, В. В. Виноградов, Б. А. Ларин, Н. М. Шанский) [7, с. 151].

Возможности предоставления полноценного перевода фразеологических единиц, зависят в основном от соотношения фразеологизмов и в исходном языке и в языке перевода. С точки зрения идентичности или соответствия, рассматриваемые нами фразеологические единицы можно разбить на три основных группы:

1) фразеологические единицы имеют в языке перевода точное, не зависящее от контекста полноценное соответствие;

2) фразеологические единицы можно передать на языке перевода тем или иным соответствием, обычно с некоторыми отступлениями от полноценного перевода, переводится вариантом (аналогом);

3) фразеологические единицы не имеют в языке перевода ни эквивалентов, ни аналогов [4, с. 196].

Так, к первой группе будут относиться полные эквиваленты, то есть фразеологические единицы, имеющие одно значение, одну и ту же стилистическую окраску и внутреннюю форму.

Например:

The purple prose – витиеватая проза, витиеватый стиль, яркое место в литературном произведении;

White crow – белая ворона;

Black ingratitude – черная неблагодарность;

Turn white – побледнеть, побелеть;

As red as a lobster – красный, как рак;

Like a red rag to a bull – как красная тряпка на быка;

Blue blood – голубая кровь;

Black in the face – багровый;

Yellow press – желтая пресса;

Приведенные выше примеры – фразеологические эквиваленты, то есть фразеологизмы на языке перевода, по всем показателям равноценные переводимым единицам.

Теперь рассмотрим фразеологические единицы, которые относятся ко второй группе. Вторую группу фразеологизмов составляют в основном неполные, или частичные, эквиваленты. Это такие фразеологические единицы, которые обладают сходным значением, но

иным характером образности внутренней формы. Они отличаются от исходной фразеологической единицы по какому-либо из показателей: другие, часто синонимические компоненты, небольшие изменения формы, изменение синтаксического построения, иные морфологическая отнесенность, сочетаемость. В остальном они являются полноценными соответствиями переводимых фразеологических единиц, «относительность» которых скрадывается контекстом [8, с. 123].

Например:

Paint a black picture – в черном цвете;

To be in a black book – черная книга/ черные списки;

Yellow belly – желторотый птенец;

Brown sugar – желтый сахарный песок;

To mark with a white stone – отметить какой-либо день как особо счастливый;

To turn grey – поседеть;

White hope – перспективный человек;

Blue-sky ideas – голубые мечты;

Green wound – свежая, незажившая рана;

To be redwood – быть взбешенным, в ярости;

White lie – невинная ложь, ложь во спасение;

To know black from white – понимать что к чему, быть себе на уме;

Green with envy – готовый лопнуть от зависти;

Things look blue – дела плохи;

Однако нужно помнить, что при использовании данного метода необходимо учитывать эмоционально-экспрессивную окраску фразеологизма [4, с. 165].

Наконец, к третьей, самой многочисленной, группе относятся без-эквивалентные фразеологизмы. Для их передачи на другой язык предлагают использовать нефразеологические способы перевода.

Нефразеологический перевод, как показывает само название, передает данную фразеологическую единицу при помощи лексических, а не фразеологических средств языка перевода. К нему прибегают обычно, лишь убедившись, что ни одним из фразеологических эквивалентов или аналогов воспользоваться нельзя. Такой перевод, учитывая даже компенсационные возможности контекста, трудно назвать полноценным: всегда есть некоторые потери (образность, экспрессивность, коннотации, афористичность, оттенки значений), что и заставляет переводчиков обращаться к нему только в случае крайней необходимости [1, с. 84].

Описательный перевод фразеологической единицы сводится, по сути дела, к переводу не самого фразеологизма, а его толкования, как это часто бывает вообще с единицами, не имеющими эквивалентов в языке перевода. Это могут быть объяснения, сравнения, описания, толкования – все средства, передающие в максимально ясной и краткой форме содержание фразеологической единицы.

Например:

Be in the black – *быть в прибыли;*

Be in the red – *быть в убытке;*

To be in smb's black book – быть у кого либо в немилости;

Red-eye flight – ночной полет;

Red-streak – девушка, румяная как яблоко;

Blue devils – меланхолия, хандра;

Red coat – лицо, организующее развлечения в лагерях отдыха;

Paint the town red – предаваться веселью, кутить;

Blue collars – это работники, занятые физическим трудом;

Bluestocking – образованная женщина, интересующаяся только серьезными предметами;

Be in the pink – выглядеть здоровым;

Blue chips – акции компании, выплачивающей высокие дивиденды;

Have a yellow streak – быть трусливым, робким человеком [4, с. 165].

Исходя из вышеперечисленных теоретических положений и приведенных в качестве иллюстрации примеров, можно сказать, что, при выборе способа перевода, учитываются все

показатели исходной фразеологической единицы и, не в последнюю очередь, ее стиль и колорит; иногда именно стилистическое несоответствие или наличие колорита не допускает перевод, казалось бы самую подходящую единицу [3, с. 221].

Выводы.

1. Ознакомившись с трудами лингвистов, пытаюсь выяснить основные способы и виды перевода фразеологических единиц, становится очевидным, что однозначного и стандартного, одного на все случаи жизни, решения и вида перевода для фразеологизмов нет и быть не может. В различных ситуациях может потребоваться разный подход.

2. Представление о цвете как свойстве объектов окружающей действительности формируется у человека на основе многолетнего личного зрительного опыта. Однако, несмотря на данный факт, во многих культурах различные цвета воспринимаются одинаково. С помощью идиом, как и с помощью различных оттенков цвета, информационный аспект языка дополняется чувственно-интуитивным описанием нашего мира, нашей жизни. Проанализировав перевод различных фразеологизмов, включающих элементы цветообозначения, можно сделать вывод, что символизм оригинала в переводе, несомненно, соблюдается.

3. Фразеологизмы – одни из наиболее сложных для перевода элементов текста оригинала, и их почти никогда невозможно просто перевести с сохранением структуры и лексики оригинала. Возможности предоставления полноценного перевода фразеологических единиц, зависят, в основном, от соотношения типа и значения фразеологизмов в исходном языке и в языке перевода.

ЛИТЕРАТУРА

1. Амосова, Н.Н. Основы английской фразеологии / Н.Н. Амосова. – Л.: Наука, 1963. – 238с.
2. Арсентьева, Е. Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц / Е.Ф. Арсентьева. – М.: Издательство казанского университета, 1989. – 125 с.
3. Виноградов, В.В. Введение в переводоведение / В.В. Виноградов. – М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
4. Виноградов, В.В. Избранные труды. Лексикология и лексикография / В.В. Виноградов. – М.: Высш. шк., 1977. – 220 с.
5. Влахов С. Н. Непереводимое в переводе / С. Н. Влахов, С. В. Флорин. – М.: Высш. шк., 1986. – 416 с.
6. Жуков, В.П. Семантика фразеологических оборотов / В.П. Жуков. – М.: Просвещение, 1978. – 159 с.
7. Казакова, Т.А. Практические основы перевода / Т.А. Казакова. – СПб.: «Издательство Союз», 2000. – 320 с.
8. Кунин, А.В. Курс фразеологии современного английского языка / А.В. Кунин. – М.: Высш. Шк., 1972. – 287 с.
9. Ларин, Б.А. Очерки по фразеологии / Б.А. Ларин. // Очерки по лексикологии, фразеологии и стилистике: Учебн. зап. / ЛГУ. – Л., 1956. – 198 с.
10. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики / М.В. Никитин. – СПб.: РГПУ им. А.И.Герцена, 2007. – 819 с.

О. Б. Тарнопольський,

*доктор педагогічних наук, професор, заслужений працівник освіти України,
Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля*

ЛІНГВІСТИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ АНГЛОМОВНОГО ПИСЬМА У ВНЗ ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ У МЕТОДИЦІ

Методика навчання іноземного (англомовного) письма є одним з найменш розвинутих розділів вітчизняної методики навчання іноземних мов у вищій школі. Це, безумовно, не відповідає потребам суспільства, оскільки у фахівця (випускника ВНЗ) у будь-якій галузі

потреба в іншомовному (англомовному) письмовому спілкуванні виникає значно частіше ніж потреба в іншомовній (англомовній) усній комунікації. Але, щоб успішно розвивати методику навчання англомовного письма у вищій школі, перш за все необхідно проаналізувати його лінгвістичні особливості та їх вплив на методику навчання. Такий аналіз є *метою* цієї статті.

Коли обговорюються лінгвістичні особливості письма, то перш за все прийнято відзначати, що писемне мовлення відрізняється використанням більш *формальних мовних засобів*. Для нього, на відміну від усного мовлення, *нехарактерна еліптичність*, оскільки послаблена ситуативність не дозволяє пропускати будь-яку частину інформації. Використання мовних кліше, колоквіалізмів, жаргонізмів теж не є характерним у зв'язку зі значно більш формальним ніж у говорінні стилем мовлення. Теж саме стосується й використання фразеологізмів. Речення взагалі значно довші ніж в усному мовленні, з великою кількістю підрядних речень. Чіткіші, ніж в усному мовленні, й логіко-формальні зв'язки у тексті, виражені спеціальними мовними засобами.

Але необхідно відзначити, що всі ці особливості не діють тоді, коли автор тексту (це стосується в основному художньої літератури) намагається передати на письмі особливості усного мовлення – наприклад, діалог персонажів. Тут діють всі особливості усного мовлення, так що нерідко письменники намагаються графічно передати літерами навіть особливості акценту та вимови. Але звичайно це не актуально для студентів ВНЗ і, навчаючи англомовного письма, їх зовсім необов'язково вчити передавати такі особливості.

З іншого боку, є випадки, коли неформальні мовні засоби, кліше, колоквіалізми, жаргонізми та еліптичність характерні й для письма, якому потрібно навчати у ВНЗ. Тут перш за все маються на увазі приватні листи близьким людям та друзям, які нерідко відрізняються багатьма рисами, більш характерними для усного ніж для писемного мовлення.

Взагалі, ті чи інші лінгвістичні (мовні) особливості писемних текстів обумовлюються стилем, в якому їх необхідно писати, сам же стиль залежить від жанру тексту, а в решті решт – від його комунікативної мети (див. [9]). Таким чином, до власне *лінгвістичних* особливостей письма відноситься перш за все саме різниця у стилях, що використовуються авторами писемних текстів. А стилі можуть бути найрізноманітнішими, залежно від того, який за жанром документ пишеться. Так, різниця формального (*formal*) або напівформального (*semi-formal*) стилю, який є єдино прийнятним для більшості офіційних ділових документів, та неформального (*informal*) стилю, властивого писемним документам приватного характеру, краще за все може бути продемонстрованою на прикладах, взятих з ділового листування у протилежність листуванню приватному, зокрема, листуванню між друзями, близькими людьми тощо. Наведені нижче приклади взяті з підручника [3, с. 13, 27, 43], виданого у Великій Британії, та ілюструють стильову різницю (формальний або напівформальний стилі у протилежність стилю неформальному) при повній ідентичності змісту писемних висловлювань.

Приклади відмінностей ідентичних за змістом англомовних висловлювань, написаних у формальному або напівформальному стилі (ділове листування), у протилежність неформальному стилю (приватне листування)

**Формальний або напівформальний стиль
(ділове листування):**

1. *Dear Mrs Watson,*
2. *I would like to apply for the position of ... which I saw advertised ...*
3. *I have a good knowledge of computers.*
4. *I feel I would be suitable for the job ...*
5. *At present I am a student at ...*
6. *I regret I have had no experience of ...*
7. *If you need further information, please do not hesitate to contact me.*
8. *I hope to hear from you at your earliest*

**Неформальний стиль
(приватне листування):**

1. *Dear Sue,*
2. *I noticed the hotel job in the student magazine and I want to have a go.*
3. *I'm great with computers.*
4. *I'll do the job really well – you don't have to worry about that.*
5. *I'm studying at uni right now ...*
6. *I've never done this kind of stuff before ...*
7. *Why don't you give me a ring when you get here?*
8. *Well, that's all for now. Do write back*

convenience.

9. *Yours sincerely,*
Yours faithfully,

soon.

9. *Lots of love,*
Best wishes,

З викладеного вище можна зробити висновок, що для визначення лінгвістичних основ навчання англomовного письма у ВНЗ необхідно вирішити, в яких стилях потрібно навчити писати студентів. Визначення ж стилів та тих їх особливостей, які мають бути відображеними в методиці навчання, потребує перш за все складання переліку жанрів [9] англomовних писемних документів, що повинні навчитися писати студенти українських ВНЗ.

Якщо йдеться про мовний ВНЗ або факультет, а також про немовні ВНЗ та факультеті, де готують майбутніх науковців, то до такого переліку жанрів безсумнівно увійдуть різні жанри академічних творів/есе [1; 2], оскільки тільки написання творів/есе може підготувати студентів до написання статей та звітів мовою, що вивчається. Жанри академічних творів/есе, яких потрібно навчати, можуть бути виділені на основі тих, які зазвичай зустрічаються практично в усіх підручниках для навчання написання таких творів/есе англійською мовою, виданих у США та Великій Британії. Ці жанри включають:

- 1) опис людей (*description – people*),
- 2) опис місць (*description – places*),
- 3) розповідь (*narration*),
- 4) класифікація (*classification*),
- 5) порівняння та контрастування (*comparison and contrast*),
- 6) причина та наслідок (*cause and effect*),
- 7) визначення (*definition*),
- 8) опис процесів (*processes*),
- 9) переконання (*persuasion*)

Добір самих цих жанрів для написання академічних творів/есе є раціональним, тому що він покриває переважну більшість тих *комунікативних функцій та завдань*, які той, хто пише, змушений вирішувати у випадку, коли необхідно підготувати найскладніші види писемних документів, що можуть входити до програми навчання англomовного письма у ВНЗ: *статей, звітів, текстів доповідей та презентацій*. Власне написання академічних творів/есе і проводиться для того, щоб студенти навчилися писати статті, звіти та тексти доповідей і презентацій, оскільки кожен з цих типів писемних документів або цілком пов'язаний з однією з вищеперелічених функцій/завдань (жанрів), або сполучає в собі декілька з таких функцій/завдань. Звичайно, що, крім написання окремих творів/есе в кожному з названих жанрів, необхідна і практика в написанні самих статей, звітів та доповідей/презентацій, в яких сполучаються різні жанри. Але це вже стосується просунутого етапу навчання, коли студенти навчилися писати твори/есе в окремих жанрах.

Крім академічних творів/есе, є багато інших жанрів писемних документів, яких необхідно навчити писати у ВНЗ (як мовному, так і немовному). Всі вони значно простіші за мовною формою, композиційними та іншими ознаками, ніж академічні есе та ті статті або звіти, які з цих есе витікають. Але практична значущість для тих, хто навчається, набуття вміння написання писемних документів цих жанрів не менша, а може й більша.

Перш за все до таких жанрів відносяться різні види ділових документів. До тих з них, які безумовно можуть бути потрібними випускнику ВНЗ у подальшому житті та кар'єрі, належать жанри ділових листів та так званих *CV*, або резюме (автобіографії для прийому на роботу). Крім того, випускникам деяких ВНЗ (наприклад, економічних) можуть бути потрібні вміння складати ділові контракти та угоди англійською мовою.

Якщо *CV*/резюме та ділові контракти або угоди – це єдині, однорідні жанри, то ділові листи як жанр, у свою чергу, поділяються на дрібніші жанри, яких дуже багато, і треба визначити ті з них, які доцільно обрати для навчання у ВНЗ.

Таке визначення було проведене С.Д. Сторожук [8, с. 14]. Вона провела опитування 80 українських фахівців (бізнесменів, економістів, інженерів, банківських службовців та інших), які за родом своєї діяльності досить регулярно займалися діловим листуванням англійською мовою. Ціль опитування була встановити, написання яких жанрів англomовних

ділових листів було потрібно таким фахівцям в їх професійній діяльності. Була виявлена потреба всього в семи жанрах ділового листування:

1. Листи-запити щодо певної інформації;
2. Листи-відповіді на такі запити з наданням певної інформації;
3. Листи-скарги/рекламації;
4. Листи-відповіді на скарги/рекламації;
5. Листи-вибачення;
6. Листи-подяки;
7. Листи-заяви щодо прийому на роботу.

До цих семи жанрів, мабуть, доцільно додати ще два:

8. Офіційний лист-запрошення (до участі у конференції, семінарі, виставці, ярмарку тощо);

9. Офіційний лист-відповідь на запрошення, оскільки українські фахівці все частіше отримують такі запрошення від закордонних партнерів та все частіше надсилають їм власні запрошення.

Якщо зіставити наведений перелік з тими жанрами ділових листів, писати яких навчають у різних посібниках та підручниках, виданих у англomовних країнах (див., наприклад, ті з них, які призначені для підготовки до складання міжнародних тестів-іспитів з рівня володіння англійською мовою [3; 6; 7]), то виявиться практичний збіг. Це означає, що наведеним переліком жанрів можна обмежитися у формуванні навичок та вмінь ділового листування англійською мовою як у мовному, так і у немовному ВНЗ.

Але студентів ВНЗ важливо навчати не тільки ділового, а ще й приватного листування англійською мовою. Це обумовлене тим фактом, що ділові стосунки із закордонними партнерами нерідко переростають у стосунки особистісні. Такі особистісні стосунки виникають і після подорожей українських громадян за кордон для туризму та відпочинку або після їх контакту з іноземцями, які приїзять до України. Всі такі стосунки часто знаходять своє продовження у приватному листуванні.

Для цього листування характерно не тільки деякі відмінності у форматі, композиції та структурі приватних листів у порівнянні з листами діловими (наприклад, у приватних листах у правому верхньому куті пишеться адреса відправника, а ім'я та адреса адресату зліва ніколи не пишеться; письмо підписується ім'ям, а не прізвищем і, звичайно, ніколи не вказується посада і таке інше).

Головне ж полягає у стильових, суто мовних, відмінностях. Приватні листи, як вже відзначалося, пишуться у неформальному стилі з відповідним добром лексико-граматичних засобів, використанням еліпсису (наприклад, *Haven't heard from you for ages!*), колоквіалізмів та розмовних виразів (*Long time no hear*) і навіть жаргонізмів. Вище вже наводився ряд відповідних прикладів, які свідчать про те, що приватне листування досить близьке за лінгвістичними особливостями до усного мовлення.

Але жанр приватного листування, як і офіційного, ділового листування, розподіляється на більш дрібні жанри. Нажаль, ще не було проведено спеціальних досліджень, орієнтованих на виділення тих жанрів приватного листування, яким потрібно навчати у ВНЗ. Але визначити ці жанри можливо, якщо взяти за основу ті з них, яким навчають у більшості підручників, виданих у англomовних країнах [3; 5; 6; 7]. До цих жанрів відносяться:

1. Неофіційні листи-запрошення (наприклад, запрошення приїхати до країни та міста того, хто пише, та зупинитися у нього вдома, запрошення взяти участь у якійсь урочистій події приватного характеру – весіллі, ювілеї – і тому подібне);

2. Листи-відповіді на запрошення (неофіційні – див. попередній пункт);

3. Листи-обміну новинами (про себе, членів родини, спільних знайомих, події тощо);

4. Листи-вибачення (неофіційне вибачення – найчастіше за довге мовчання з поясненням його причин; у цьому випадку вибачення зазвичай сполучається з іншим жанром листа, наприклад, з листом-обміном новинами);

5. Поштові картки, інколи листи, з поздоровленнями, привітаннями тощо.

6. Листи-подяки (неофіційна подяка, наприклад, після гостювання у домі адресату, після званого обіду, після проведеного разом часу, подяки за поздоровлення тощо);

7. Листи-прохання дати пораду;
8. Листи з відповіддю на прохання дати пораду та наданням поради;
9. Листи з проханням надати допомогу в вирішенні того чи іншого питання;
10. Листи з відповіддю на прохання надати допомогу в вирішенні того чи іншого питання.

Переліченими жанрами приватного листування можна обмежитися, навчаючи англomовного письма у ВНЗ.

Але навчаючи англomовного листування взагалі, слід пам'ятати, що в останні десятиріччя виник новий, і тепер широкоживаний, його жанр зі своїми особливостями. Це листування через Інтернет, тобто електронна пошта. Про те, що електронна пошта – це особливий жанр зі своїми закономірностями свідчить хоча б факт появи в останні часи окремих підручників для навчання листування через електронну пошту [4]. Її майже необмежене поширення у ХХІ сторіччі робить навчання такого листування обов'язковим для включення у програму курсів англійської мови у ВНЗ.

Що стосується жанрів електронного листування, яким слід навчати студентів ВНЗ, то це повинні бути ті ж самі жанри ділового та приватного листування, що й у навчанні їх паперових варіантів. Але при цьому потрібно взяти до уваги, що за ознаками стилю та тими лінгвістичними ознаками, які витікають зі стильових особливостей, електронне ділове та приватне листування відрізняється від паперового. Наприклад, стиль електронного ділового листа відрізняється від паперового письма того ж жанру меншою мірою формальності, більшим наближенням до нейтрального стилю. Наприклад (перші три приклади взяті з [4, с. 19, 20]):

У паперовому діловому листі:

1. *Could you give me some information about ...*
2. *If I can be of any further assistance, please do not hesitate to contact me.*
3. *Tomorrow we will have the pleasure to welcome Mr Bianchi from Ferrara Textiles as a visitor to our company.*
4. *Yours sincerely,
Yours faithfully,*

В електронному діловому листі:

1. *I'd like to know a little more about ...*
2. *Please contact me if there are any problems.*
3. *Mr Bianchi of Ferrara Textiles will be looking around the company tomorrow ...*
4. *Sincerely,
Kind regards,
Best regards,*

Крім того, електронне ділове листування відрізняється значно більшою мірою *стислості* ніж паперове ділове листування (в тому числі за рахунок випадіння деяких обов'язкових для паперового листування елементів: дати відправлення, яка визначається комп'ютером, адреси відправника та одержувача, оскільки електронні адреси також визначаються автоматично, тощо). Стислість особливо цінується, оскільки електронна пошта розглядається як найбільш оперативний засіб листування, де повідомлення та відповіді на них повинні набиратися та відправлятися у найкоротший можливий термін. Це дуже впливає на стиль, побудову висловлювань, добір мовних форм, що використовуються, дає можливість включення до текстів повідомлень багатьох скорочень, неприйнятних для паперового ділового листування.

Якщо розглядати приватне електронне листування з точки зору його стильових та мовних відмінностей від паперового аналогу, то тут слід відзначити, що:

1. Електронне приватне листування характеризується ще більшою неформальністю стилю ніж паперовий варіант;
2. Це, зокрема, проявляється у значно більшій кількості скорочень та використанні таких скорочень та акронімів, які є зовсім неприйнятними у паперовому приватному листуванні, наприклад: *BTW (by the way), asap (as soon as possible)* та інших;
3. Характерною рисою приватних електронних повідомлень є використання скорочень-символів, які ніколи не вживаються у будь-якому з видів письма на паперових носіях, наприклад: *4U (for you), ☺ (позначка, що те, що написано, є жартом);*

4. Характерним є й деяка недбайливість у написанні, коли орфографічні та граматичні помилки вважаються припустимими внаслідок того, що *оперативність* (можливість швидко написати необхідне повідомлення) розглядається як найважливіша якість та перевага електронного приватного листування.

Взагалі, навчаючи електронного листування, потрібно спиратися на так званий *netiquette*, тобто етикет спілкування через електронну пошту, який до деякої міри регулює й те, які стильові та мовні засоби припустимо використовувати.

Що стосується інших жанрів писемних документів англійською мовою, які було б доцільним включити до програми навчання письма у ВНЗ, то до їх складу перш за все раціональним було б додати *анотації та реферати (summaries and abstracts)*. Це пов'язане з тим, що в своїй професійній діяльності фахівцям може неодноразово знадобитися:

1) писати англійською мовою анотації та реферати власних дисертацій, статей та інших робіт для їх публікації не тільки за кордоном, але й в Україні, оскільки це обумовлюється існуючими вимогами;

2) анотувати та реферувати англійськомовну професійну літературу для власного використання та використання іншими фахівцями-колегами.

Близькими до рефератів за жанровими особливостями є *тези доповідей*, писати які англійською мовою також необхідно навчати студентів, щоб вони мали можливість брати участь у професійних конференціях за кордоном.

Наступним жанром є жанр *конспекту (лекції або доповіді)*. Такі конспекти пишуться тільки для власних потреб і необхідно навчати написання них англійською мовою, оскільки майбутні фахівці, перебуваючи на професійних семінарах, конференціях за кордоном повинні бути в змозі конспектувати ті лекції та доповіді, які вони будуть прослуховувати. Крім того, відповідні навички та вміння актуальні і під час навчання в університеті, тому що зарубіжні фахівці все частіше запрошуються для читання лекцій студентам українських університетів і їх лекції, як правило, читаються англійською мовою.

Нарешті, останнім жанром, актуальним здебільшого для студентів технічних ВНЗ, є жанр *інструкцій* (перш за все технічних інструкцій), що стосуються користування різним обладнанням, приборами, приладами. Звичайно йдеться не про великі за розміром та складні інструкції і тим більше не про опис та аналіз функціонування складного технічного обладнання. У технічному ВНЗ, зважаючи на невеликий обсяг навчального часу, навряд чи можливо розраховувати на те, що студенти зможуть навчитися писати такі складні та розгорнуті технічні документи чужоземною мовою. Але варто закласти основи відповідних навичок та вмінь хоча б на матеріалі невеличких та простіших інструкцій, щоб створити базу для подальшого цілеспрямованого «донавчання». Необхідно також відзначити, що жанр *інструкцій* перетинається з таким жанром як жанр опису *процесів* в академічних есе, тобто есе цього жанру є також потрібними для навчання у технічному ВНЗ.

Наведена в цій статті номенклатура жанрів письма англійською мовою, яких потрібно навчати в українських ВНЗ, звичайно не розкриває і не може розкрити всіх особливостей стилю (а тим більше мовних особливостей) писемних документів, які пишуться в тому чи іншому жанрі. Жанр належить до сфери соціолінгвістики не в меншій мірі ніж до сфери лінгвістики. Але саме жанр визначає особливості стилю та мови кожного конкретного писемного тексту. Тому, якщо автори підручників, посібників та й викладачі взагалі будуть спиратися на наведену номенклатуру жанрів, то проаналізувавши типові англійськомовні автентичні писемні тексти цих жанрів, вони отримують повну інформацію про їх типові стильові та мовні (тобто суто лінгвістичні) особливості. А це, в свою чергу, продемонструє, чого потрібно навчати студентів з лінгвістичної точки зору, тобто надасть лінгвістичний матеріал для створення відповідної методики. Останнє може розглядатися як *висновок* з усього сказаного в цій статті і як *перспектива* для проведення подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тарнопольський О.Б. Writing Academically (Писати академічно): Посібник для навчання академічного письма англійською мовою студентів вищих мовних навчальних закладів / О.Б. Тарнопольський, С.П. Кожушко, М.В. Рудакова. – К.: Фірма «ІНКОС», 2006. – 228 с

2. Яхонтова Т.В. Основи англомовного наукового письма: Навчальний посібник для студентів, аспірантів і науковців / Т.В. Яхонтова. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 220 с.
3. Bell J. First Certificate expert. Coursebook / J. Bell, R. Gower. – Harlow, Essex: Longman, 2003. – 225 p.
4. Emmerson P. Email English / P. Emmerson. – Oxford: Macmillan Education, 2004. – 96 p.
5. Evans V. Upstream intermediate B2. Student's Book / V. Evans, J. Dooley. – Newbury, Berkshire: Express Publishing, 2002. – 222 p.
6. O'Connell S. Focus on First Certificate / S. O'Connell. – Harlow, Essex: Addison Wesley Longman Limited, 1997. – 271 p.
7. O'Connell S. Focus on Advanced English C.A.E. Revised and updated / S. O'Connell. – Harlow, Essex: Addison Wesley Longman Limited, 1999. – 241 p.
8. Storozhuk S. Computer-aided teaching of business correspondence in English in Ukraine / S. Storozhuk. //Business Issues. – 2004. – Issue 2. – P. 14-17.
9. Swales J. Genre analysis: English in academic and research settings / J. Swales. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 260 p.

І. З. Терсіна,
кандидат філологічних наук, доцент
Інституту міжнародних відносин,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ МОВОТВОРЧОСТІ ДЖОАН РОЛІНГ

Актуальним і важливим у риториці мовознавства початку нового століття є акцент на лінгвістичні дослідження мовних одиниць в когнітивно-комунікативній системі координат з позиції функціонування мови в осягненні людиною світу та ідіолістичних характеристик творених нею текстів.

Мова постійно знаходиться в стані динаміки, активні процеси, зміни у ній не згасають. У англомовній літературі з'явилася нова генерація письменників, які по-новому використовують можливості мови, особливо у сполучуваності слів, тому відкриваються нові перспективи для вивчення індивідуально-авторських новотворів, у тому числі і словосполучень. Прикметним є мовотворчість англійської письменниці Джоан Кетлінг Ролінг (1965), автора всесвітньовідомої серії романів про хлопчика-чарівника Гаррі Поттера. Починаючи з 90-их років минулого століття, ця серія, із закладеними в ній основними концептуальними ідеями Добра і Зла, стала літературним феноменом сучасної культури.

Серед мовних одиниць, які вживаються у творах Дж. Ролінг, привертають увагу прикметникові словосполучення, які можуть слугувати засобом вивчення індивідуально-авторського стилю, при цьому ідіолектні особливості їх використання виявляють риси ідіостилю письменниці.

Прикметникові словосполучення англійської мови належать до кола загальної проблематики синтаксису, дослідженої у фундаментальних працях В.М. Ярцевої, О.С. Ахманової, Ц.С. Горелик, В.І. Перебийніс, О.С. Мікоян, А.М. Приходька, С.Г. Тер-Мінасової. Окремого дослідження про лінгвокогнітивні особливості прикметникових словосполучень та їх роль у творенні авторського ідіостилю немає, що умотивовує вибір об'єкту нашого дослідження: когнітивно-комунікативні особливості прикметникових словосполучень, які вживаються у творах Дж. Ролінг про Гаррі Поттера.

Наявність досить великої кількості тематичних підгруп прикметникових словосполучень у поттеріані зумовлена, насамперед, завданням жанру, а саме необхідністю використання прикметника і прикметникових конструкцій для характеризувannya концептів навколишнього світу. Як влучно зазначає І.І.Креліх, «ціннісною предметністю володіє буквально все, що стає компонентом практичної діяльності людини – природні речі, явища дійсності, процеси, дії, об'єкти, що повинно знаходити і, безумовно, знаходить своє відображення у

мові [3, с. 19]». Із позиції лінгвокультурологічного підходу комплексний характер семантики виявляється у диференціації двох взаємозалежних явищ: змісту і значення, де змісти «абсорбують» у собі багато змістоутворювальних компонентів, що взаємодіють між собою, а саме соціальну семантику, груповий досвід та досвід спільнот, лінгвокультурну картину світу, психосемантику свідомості та ін. [2, с. 291-292].

Як відомо, на твори Дж. Ролінг про Гаррі Поттера існує чимало критичних відгуків, деякі з авторів переконані у шкідливості впливу цього читання на дітей через пропаганду магії, навіть сатанинство, через зображення зла в якомусь містичному вимірі.

Не поділяючи таких думок, вважаємо, що у творах письменниці представлені уявлення про добро і зло, про любов і дружбу, пропагандується шляхетність. На підтвердження наведемо факти: основу прикметникових словосполучень у вибірці складають одиниці на позначення найрізноманітніших виявів людського і суспільного – це 2000 із загального числа 3455 (80%). Ці уявлення зображені через призму дитячої свідомості – читач бачить світ очима дитини. Г.К. Честертон стверджує: «серед всіх форм літератури чарівні казки дають найправдивішу картину життя [4, с. 28]», і, в контексті теми дослідження додамо, поттеріана – це своєрідна картина дитячої культури.

У художньому тексті поттеріани у семантичному обсязі прикметникових сполучень реалізуються такі основні концептуальні утворення:

1. Концепт ДОБРО. Передається лексемами «noble, valiant». У книгах Добро завжди перемагає Зло. Гаррі вибирає Добро, його життя – це ситуація благородної боротьби, його місія – охороняти Добро – добровільно прийнята на себе. Наприклад: «Harry Potter risks his own life for his friends! Moaned Dobby, in a kind of miserable ecstasy so noble! So valiant! [5, с. 394]».

2. Концепт ЗЛО. Передається лексемами «arrogant, menacing, dangerous». У романах Дж.Ролінг Зло – активне. Зло має свої корені у всіх структурах магів, воно виражається у ненависті, у нетерпимості до інших і зверхності, прагнення до знищення і підкорення собі інших. «Very clever, Grandger, 'said Draco Malfoy. Grabbe and Goyle were standing behind him. All three of them looked more pleased with themselves, more arrogant and more menacing than Harry had ever seen them [6, с. 48]».

Директор Альбус Дамблдор, у кінці кожного тому обов'язково висловлює певну мораль, каже, що потрібно завжди боротися із злом з усіх сил, тоді, можливо, вдасться вийти переможцем: «We are as strong as we are united, and weak as alone [5, с. 248]».

3. Концепт ЖИТТЯ. Передається лексемою «alive», що часто вживається у текстах з уточненням «still», вочевидь, письменниця намагається так підкреслити основний мотив романів – перебування героїв на межі життя і смерті. Наприклад: «He couldn't go, not now that they had found the entrance to the chamber, not if there was even the faintest, slimmest, wildest chance that Ginny might be alive [7, с. 184]».

4. Концепт СМЕРТЬ. Передається лексемами «death, dead, gone». Наприклад: «.....there is nothing worse than death», каже Том-Волдеморт Дамблдору. «Indeed, your failure to understand than there are things much worse than death has always been your greatest weakness [8, с. 529]», відповідає йому Дамблдор. Слова про те, що смерть не найстрашніше, що може трапитися з людиною, є ключовим для духовного виховання головного героя і розуміння циклу романів.

5. Концепт ДРУЖБА. Передається лексемами «friendly, friend». Гаррі ніколи не залишається наодинці: у нього є директор Гогворту – добрий чарівник Добрий чарівник Дамблдор, є вірні друзі і старший товариш Гагрід. У книгах йдеться про те, що гроші не приносять щастя, і тому не слід приділяти їм занадто багато уваги, натомість іншою цінністю в житті має бути дружба і добрі відносини між людьми. Наведемо приклади:

« It was really lucky that Harry now had Hermione as a friend [5, с. 133]»,

« Cedric was a good and loyal friend [8, с. 626]».

6. Концепт ЛЮБОВ. Передається лексемою «love». Наприклад: «It is agony to touch someone marked by something so good as sacrificial love [6, с. 173]». У книгах Дж. Ролінг йдеться про те, що найбільшою силою, якої не здатне подолати ніяке зло, є любов, а саме материнська любов: «He didn't realize that love as powerful as your mother's for you leave its own mark [5, с. 216]».

Варто звернути увагу на той факт, що стиль Дж. Ролінг надзвичайно багатий на емоційно заряджені образи, позначений величезною гамою почуттів – любов, ревність, образа, радість. Свідченням цього є найчисленніша тематична група (70%) на відображення емоційної сфери життя людини, і саме прикметникові сполучення працюють на емоційну зарядженість стилю і свідчать про високий інтерес авторки до внутрішнього світу дитини. Прикладами передачі душевних станів, емоційних реакцій у стилі є прикметникові словосполучення зразка A+prep+N/Pr: «Looking pleased at stunned looks on their faces [9, с. 68]», «Even full of dread for what was coming Harry couldn't fail to be amazed [6, с. 152]»; «All three of them looked more pleased with themselves, more arrogant and more menacing, than Harry had ever seen them [10, с. 790]»: «Harry couldn't feel too excited about this [6, с. 11]», і прикметникові сполучення з моделлю зразка A+Vf: «Harry was pleased to hear a definite note of panic in Uncle Veron's voice [7, с. 21]»; «Careful not to make any noise, Harry began to climb [7, с. 146]»; «He was thrilled to see Buckbeak again» [10, с. 55]».

Художні концепти Дж. Ролінг тісно пов'язані з концептами англійської культури. Для кожної національної культури характерні певні архетипи, символи, особлива система цінностей, вірувань, ідей, які інтерпретують різноманітні історичні явища, традиції тощо. У них відображені особливості національного менталітету [1]. Семантика прикметникових словосполучень поттеріани є, за нашим спостереженням, іманентно національною.

Аналізуючи прикметникові словосполучення поттеріани фіксуємо той факт, що у центрі британського національного менталітету знаходяться такі концепти, як у «свобода» (freedom), «самодопомога/самовдосконалення» (self-help), «рівноправність/справедливість» (equality), «сім'я» (family), які виражають відношення до реалій, що так чи інакше пов'язані з життєдіяльністю людини, яку письменниця ставить у центрі уваги своїх романів. Наведемо приклади:

1. Концепт СВОБОДА. «It took Harry several days to get used to his strange new freedom [7, с. 42]»; «He was clever enough to escape from Azkaban, and that's supposed to be impossible [7, с. 53].

2. Концепт САМОДОПОМОГА/САМОВДОСКОНАЛЕННЯ. Життя Гаррі – це ситуація виживання і самопомоги, йому доводиться самому турбуватися про себе: «... Feeling jumpy, Harry set off, hoping against he'd be able to find a way out of there [6, с. 45]; «They will be obsessed with security, lest the Muggles notice anything [8, с. 14]», «You need to be alert and watchful [8, с. 233]».

3. Концепт СІМ'Я. У всіх книгах про Гаррі Поттера сім'я відіграє значну роль, всі пригоди відбуваються разом із сім'єю. «There was his mother alight with happiness, arm in arm with his Dad [7, с. 157]»; «Harry had a very enjoyable morning walking over the sunny grounds with Bill and Mrs Weasley [9, с. 536]».

4. Концепт РІВНОПРАВІСТЬ/СПРАВЕДЛИВІСТЬ. Рівноправність особливо важливий концепт для британців у кінці ХХ ст. «Katie Bell, returned to the team, after an excellent trial, a new find called demelza Robins, who was particularly good at dodging Bludgers, and Ginny Weasley, who had outdone all the competition and scored seventeen goals to boot [8, с. 23]. У своїх романах Дж. Ролінг на рівних правах зображує роль дівчаток у спортивних іграх.

Таким чином, як показують спостереження, семантичний зміст прикметникових словосполучень розкриває концептуальну картину художніх текстів поттеріани, і в більшій мірі, лінгвокультурну природу дискурсу сучасної дитячої англійської літератури.

У художньому тексті поттеріани у семантичному обсязі прикметникових словосполучень реалізуються такі основні ідейні концепти: ДОБРО і ЗЛО, ЖИТТЯ і СМЕРТЬ, ДРУЖБА, ЛЮБОВ, СІМ'Я. У центрі романів знаходиться людина, її душевний стан, настрої, і саме прикметникові словосполучення працюють на емоційну зарядженість стилю і свідчать про високий інтерес авторки до внутрішнього світу дитини.

Інновативним моментом дослідження є опис прикметникових словосполучень з елементами дискурсного аналізу, які уможливує проникнення у сутність художньої картини світу письменниці (Дж. К. Ролінг), що відповідає загальній тенденції лінгвістики до інтерпретації розумової діяльності людини у її мовленні і визначається пошуком мовленнєвих засобів, які об'єктивують індивідуально-авторське світосприйняття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Городецька О. В. Національно-марковані концепти в британській мовній картині світу ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.В.Городецька. – К., 2003. – 21 с.
2. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму) / Роман Кісь. – Львів: Літопис, 2002. – 304 с.
3. Крелих И. И. Оценка в лексической семантике // Парадигматические характеристики лексики: межвуз. Сб. науч. Тр. / редкол.: В. Д. Девкин и др. – М.: МГПИ им. В. И. Ленина, 1986. – 125 с.
4. Честертон Г. К. Рассказы / Г. К. Честертон. – М.: Мол. гвардия, 1992. – 400 с.
5. Rowling J. K. Harry Potter and the Philosopher's Stone / J. K. Rowling. – L.: Bloomsbury, 1997. – 215 p.
6. Rowling J. K. Harry Potter and the Chamber of Secrets / J. K. Rowling. – L.: Bloomsbury, 1998. – 257 p.
7. Rowling J. K. Harry Potter and the Prisoner of Azkaban / J. K. Rowling. – L.: Bloomsbury, 1999. – 317 p.
8. Rowling J. K. Harry Potter and the Goblet of Fire / J. K. Rowling. – L.: Bloomsbury, 2000. – 665 p.
9. Rowling J. K. Harry Potter and the Order of the Phoenix / J. K. Rowling. – L.: Bloomsbury, 2003. – 638 p.
10. Rowling J. K. Harry Potter and the Half-Blood Prince / J. K. Rowling. – L.: Bloomsbury, 2005. – 607 p.

Н. Д. Ткаченко,

аспірант кафедри англійської філології та перекладу,

викладач англійської мови,

Київський національний лінгвістичний університет

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ «SPACE» У НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Постановка загальної проблематики. У зв'язку зі зміною лінгвістичних та літературознавчих парадигм, вивчення функціонування одиниць мови й мовлення у різножанрових текстах набуває **актуальності**. Дослідження присвячено визначенню способів реалізації репрезентацій функціонально-семантичного поля (ФСП) «space» в англійській науковій прозі.

Об'єктом статті є структура функціонально-семантичного поля (ФСП) «space» та його репрезентації в англійській науковій прозі.

Предметом дослідження обрані репрезентації ФСП «space».

Мета статті – характеристика структурно-семантичних особливостей репрезентацій досліджуваного ФСП в англійській науковій прозі з позицій функціонального підходу.

Завдання статті – визначити місце наукових репрезентацій в системі ФСП «space», їх особливості та способи утворення.

Наукова новизна статті полягає в аналізі репрезентацій ФСП «space» у науковому мовленні з позицій функціонального підходу.

Матеріалом для статті були репрезентації наукового мовлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Побудування моделі ФСП «space» спирається на досягнення О. В. Бондарка, Е. В. Гулігі, М. М. Гухман Ю. Н. Караулова, М. О. Хмелевской, О. О. Уфимцевої, С. І. Терехової, О. М. Хавкиної, Є. І. Шендельса.

Функціональний підхід до вивчення репрезентацій ФСП «space» [1; 2; 3; 4; 5] спирається на структуру і семантику мовних одиниць і має на меті вивчення функціональної семантики, функціональних стилів мовлення, дискурсу. Розуміння слова як концепту [5, с.15], комбінацій слів як складних концептів визначає сукупність репрезентацій простору як концептосферу, яка реалізується в мові у вигляді складників відповідного ФСП. ФСП «space» включає категорію локативності, директивності, орієнтаційних координат [4]. ФСП «space»

відображає фізичний, культурний анторологічний простір у лексико-семантичних та функціональних репрезентаціях мови й мовлення.

Наукові результати. Семантика репрезентацій ФСП «space» визначає простори подій, діяльності. Формальними засобами функціонування ФСП «space» є різнорівневі одиниці мови й мовлення: морфема, слово, словосполучення, речення і текст. Частиномовний склад ФСП «space» – іменники, прикметники, прислівники, дієслова, прийменники, дієслівні форми. Здебільшого ФСП «space» представлено іменниками. ФСП «space» має ієрархічну структуру – від абстрактних репрезентацій до конкретних. Ядро та периферія розрізняються за частиномовними, семантичними, стилістичними (жанровими) ознаками. Ядром ФСП є абстрактний іменник *space*, який відображує концепт простору. Ядерна зона включає іменники концептуального змісту – загальної, абстрактної семантики простору. Іменники із значенням простору поділяються на тематичні групи. Тематичні групи у складі ФСП класифікуються за частиномовним принципом. Близька периферія розміщує іменники більш конкретні за семантикою, частини мови, похідні від іменників простору – прислівники, прикметники, дієслова, дієслівні форми. Далека периферія містить конкретні іменники, власні іменники, похідні іменників, також службові частини мови – займенники, прийменники, сполучники, які позначають причинно-наслідкові відношення у просторі і часі; синтаксеми – словосполучення та речення. Аналіз репрезентацій простору дозволяє побудувати наступну модель ФСП «space».

Модель ФСП «space»	
Рівень ядра	Репрезентації ФСП
Центр ядра	іменники абстрактні, загального значення, доміанти ТГ, прості за формою та змістом, стилістично нейтральні моносеми або окремі ЛСВ полісемів, іменники менш абстрактні за семантикою, прості, стилістично нейтральні
Близька периферія	іменники більш конкретні за семантикою, прості й складні, багатозначні, стилістично нейтральні та забарвлені, корінні й запозичені, соціально– та національно-культурно марковані, похідні частини мови, словосполучення.
Далека периферія	прислівники та інші мовні одиниці, власні іменники – топоніми, конкретні іменники, стилістично забарвлені та нейтральні, корінні та запозичені, здебільшого багатозначні, соціально– та національно-культурно марковані, терміни, похідні частини мови, дієслова перебування та руху у просторі, прийменники простору та часу, словосполучення, речення.

Наукове мовлення виявляє найбільш універсальну польову структуру. Воно засновується на уніфікованих поняттях та структуроване однаковими лексико-семантичними групами. Наукова термінологія характеризується концептуальним, найбільш загальним змістом, який обіймає усю множинність понять і уявлень про певний об'єкт чи явище дійсності, як, наприклад, «space». Метамова науки вибирає виключно абстрактну лексику, має відповідати принципу однозначності. Наукова термінологія розподіляється у ядерній зоні та на периферії згідно частиномовній семантиці, ступеню узагальненості значення, частотності, мотивованості, стилістичної, національно-культурної маркованості, ступеню зв'язності значення, оцінності, морфологічній структурі, походженню. Наукова термінологія у своїх абстрактних репрезентаціях міститься у ядрі, а більш конкретна та специфічна – на периферії ФСП [5, с. 50]. У польовій структурі наукової лексики можна спостерігати варіації абстрактного іменника «space» у ядерній зоні поля в різних галузях науки: авіації, геології, сільському господарстві, математиці, географії та ін. згідно прагматичних просторів, з якими вони мають справу. Відповідно, ФСП «space» представлено синонімічними кореляціями – у механіці:

extent, area, plane, surface, region, distance, point, gap, path, hole, operture, orifice, etc.; у сільському господарстві: *ground, earth, land*; у авіації: *air*; у географії: *territory, area*. Поняття «space» відображене численною полісемією та синонімією в усіх розвинених мовах світу. Кількісні параметри ядра та периферії можуть розрізнятися від мови до мови.

Серед особливостей наукового мовлення можна відмітити наступні: наукове мовлення у своїх репрезентаціях демонструє міжнародну термінологію, точно визначені правила комбінаторики та порядку слів, сувору логіку викладення матеріалу, лаконічні та прозорі формулювання, короткі цитати, обов'язкові з'єднувальні слова і фрази та ін. [6, с. 85, 115; 7, с. 46; 8, с. 319]. У семантичній структурі наукового мовлення зберігається правило однозначності наукової термінології, уникання полісемії; в той же час спостерігається багатозначність та синонімія такої лінгвістичної термінології, як, наприклад: *мова, мовлення, слово, знак, значення* [6, с.84-87]. Розвиток науки й техніки тяжіє до розширення значення терміна, його полісемії. Посилаючися на Д.С.Лотте [1988] І.В.Арнольд позначає такі вимоги до терміну: стислість, однозначність (моносемія), мотивованість, простота, узгодження з іншими термінами системи (системність), перевага термінам своєї мови перед іноземними. При цьому термін має визначати найбільш суттєві ознаки предмета, які «пов'язують поняття з іншими поняттями того ж класу» [6, с.88].

Синтаксис наукового мовлення має відповідати потребам адекватного розуміння. Отже, він має виключати або зводити до мінімуму відхилення від суворого порядку слів «S + P + Obj» для розуміння іншим народом. Інша типова риса є синтаксична компресія [6, с. 115]. «Синтаксична компресія скорочує збитковість із збереженням об'єму інформації» [6, с. 115]. Письмова версія наукового мовлення значною мірою зберігає складну синтаксичну структуру.

Розвиток термінології підлягає загальним закономірностям формальних та семантичних змін у мові. До формальних відносяться: афіксація, словоскладення, абрєвіація, конверсія та ін.; до семантичних – диференціація спеціальних професійних галузевих значень, старіння, реставрація терміна, перехід терміна з периферії до ядерної зони мовної системи та ін. [9, с. 18].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, ФСП «space» виявляє свою специфічну структуру у науковому мовленні. Усне наукове мовлення уніфіковане та універсалізоване в усіх розвинених мовах і націлене на логіку, економію, прагматизм та точну інтерпретацію. Його польова структура може розрізнятися від мови до мови. Сучасна тенденція до міждисциплінарного та поліпарадигмального підходів відкриває нові перспективи не тільки для кожної галузі науки, але й для наукового мовлення у напрямку збільшення кількісного та семантичного потенціалу лінгвістичних знаків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарко А. В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / А. В. Бондарко. – Л.: Наука, 1983. – 208 с.
2. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г. А. Золотова. – М.: Наука, 1973. – 351 с.
3. Слюсарева Н. А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка / Н. А. Слюсарева. М.: Наука, 1981. – 206 с.
4. Терехова С. І. Просторовий дейксис і способи його експлікації (на матеріалі української, російської та англійської мов): Дис. кандидата філол. наук: 10.02.15 / Світлана Іванівна Терехова. – Інститут української мови. – К., 1998. – 208 с.
5. Терехова С. І. Система орієнтаційних координат у мові і мовленні (на матеріалі української, російської та англійської мов) / С. І. Терехова. – К.: Видав. центр КНЛУ, 2007.– 400 с.
6. Арнольд И. В. Основы научных исследований / И. В. Арнольд. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. – 144 с.
7. Гвишиани Н. Б. Язык научного общения. Вопросы методологии / Н. Б. Гвишиани. – М.: Высшая школа, 1986. – 279 с.
8. Galperin I. R. Stylistics / I. R. Galperin. – М.: Higher School Publishing House, 1971. – 343 с.
9. Зацний Ю.А., Пахомова Т.О., Зацна В.Ю. Соціолінгвістичні аспекти вивчення словникового складу сучасної англійської мови / Ю.А.Зацний Т.О.Пахомова, В.Ю. Зацна. – Запоріжжя:ЗДУ, 2004. – 284 с.

НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ТОРГІВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО НАПРЯМКУ ПРОФЕСІЙНІЙ ІНОЗЕМНІЙ МОВІ З ВИКОРИСТАННЯМ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСУ

Останні дослідження. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій у сучасному виробництві спричинив якісні зміни щодо способів передачі, прийняття, обробки і зберігання інформації у всіх сферах і галузях професійної діяльності людини та спричинив потребу підвищення якості підготовки до її виконання. І на сучасному етапі підготовки фахівців економічних спеціальностей наголошується на необхідності володіння іноземною мовою професійного спрямування, навичками орієнтації в інформаційному просторі та продуктивного використання Інтернет-ресурсів.

Можливості підвищення ефективності навчання професійної англійської мови студентів торговельно-економічних спеціальностей вивчаються багатьма науковцями. Запропоновано методику навчання студентів професійній іноземній мові через методику занурення і використання мовного портфеля [1, с. 14] та актуалізовано через навчання майбутніх фахівців професійного мовлення [2; 3, с. 15], зокрема, з використанням електронних засобів та інформаційно-комунікативних технологій [4].

У сучасних методиках навчання студентів іноземної мови Інтернет розглядається як джерело інформації для виконання навчальних завдань і проектної роботи. Проте, незважаючи на розмаїття методичних досліджень з навчання фахівців торговельно-економічних спеціальностей (далі – ТЕС) професійної іноземної мови, проблема системного використання дидактичного потенціалу Інтернет-ресурсів як інтегрованої складової навчального процесу залишається мало дослідженою. Відтак, протиріччя між потребою підвищення ефективності навчання студентів ТЕС іноземної мови для професійного спілкування через використання світових англомовних навчальних та інформаційних ресурсів Інтернету і відсутністю методики навчання ділової англійської мови, побудованої на використанні Інтернет-ресурсів як інтегрованої частини навчального процесу, зумовили **актуальність дослідження**.

Мета дослідження – визначити принципи добору і використання англомовних Інтернет-ресурсів для навчання майбутніх економістів професійній іноземній мові.

За змістом навчальні ресурси Інтернету – це методично обґрунтована система, розроблена фахівцями в галузі навчання іноземній мові професійного спрямування на основі текстового, аудіо та візуального матеріалу, що розташований у мережі Інтернет і спрямований на формування у студентів ТЕС комунікативно-мовленнєвих навичок, розвиток умінь усного та писемного професійно спрямованого спілкування. У ході дослідження було встановлено, що в навчанні професійній іноземній мові ці ресурси доцільно використовувати з метою формування у студентів лінгвістичної і формально-логічної складової професійно-орієнтованої іншомовної комунікативної компетенції. Інтенсифікація навчання іноземній мові професійного спрямування в цьому випадку досягається завдяки роботі студентів у штучному електронному інтерактивному іншомовному мультимедійному середовищі.

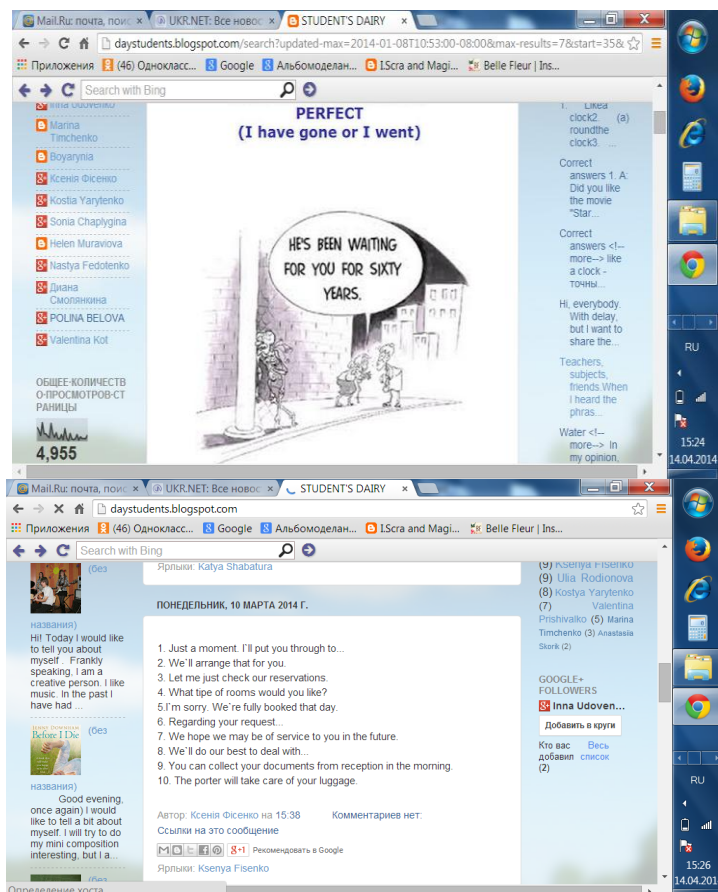
Змістом інформаційних ресурсів Інтернету є автентичний текстовий, аудіо та візуальний матеріал з різних тем, поданий іноземною мовою для майбутніх фахівців торговельно-економічного профілю, який передбачає інтенсивну комунікативну діяльність іноземною мовою на професійному рівні засобами сучасних інформаційних технологій. Аналіз показав, що специфіка майбутньої професійної діяльності студентів ТЕС вимагає формування в них професійно-орієнтованої іншомовної комунікативної компетенції, насамперед, в усному професійному мовленні, що має виступати основним видом навчальної діяльності. Тому, враховуючи вищезазначене, ми маємо додати, що зміст навчання іноземній мові студентів ТЕС передбачає визначення кінцевої мети професійної іншомовної підготовки як формуван-

ня мінімального рівня зрілості іншомовної компетенції, формування соціальних і мотиваційних ключових компетентностей як спроможності до конструктивних міжособистісних відносин і продуктивного ставлення до діяльності.

Процесуальні умови навчання іноземній мові студентів ТЕС передбачали інтеграцію формування іншомовних комунікативних та інформаційно-когнітивних умінь на основі використання комплексного інтегрального підходу до різних Інтернет-платформ, а в даному випадку навчальної Інтернет-платформи BLOG. А також важливо взяти до уваги інтенсифікацію всіх ланок навчального процесу за рахунок посилення мотивації, технізації й індивідуалізації колективної і самостійної навчальної діяльності, змістову та процесуальну єдність навчання на основі інтеграції колективної і самостійної форм навчальної діяльності. За основу в практичній частині дослідження нами було використано комплексно-інтегральний підхід до Інтернет-ресурсів як адекватного засобу самопідготовки для забезпечення інтенсифікації самостійної навчальної діяльності.

Змістом інформаційних ресурсів Інтернету є автентичний текстовий, аудіо та візуальний матеріал з різних тем, поданий іноземною мовою з використанням Інтернет-ресурсів за експериментальною методикою мало дві цілі: 1) інтенсифікація розвитку іншомовних мовленнєвих умінь студентів; 2) розвиток умінь користування іншомовними засобами інформаційно-комп'ютерних технологій для навчальних і професійних цілей.

Інтернет-платформа BLOG надає широкі можливості для самостійної роботи студентів у позааудиторний час. По-перше, це опрацювання граматичного матеріалу, на який завжди не вистачає часу на аудиторних заняттях (а завжди існують білі плями у граматичних знаннях студентів). Також, це і доопрацювання лексики професійного спрямування, додаткова платформа для роботи над широким спектром сайтів та навчальних сторінок в Інтернеті, аудіо та відеоматеріалами. Неможливо не враховувати і фактор неформального навчального спілкування між студентами за допомогою функції коментарів, яка надається внизу сторінки після публікації кожного поста, що сприяє більшій вмотивованості студентів і більшій зацікавленості навчальним процесом.

Ілюстрація 1. Сторінки навчального студентського блогу «Student's diary»

Кінцевою метою навчання професійній мові майбутніх фахівців ТЕС стало інформаційне Інтернет підґрунтя для визначення змісту навчання з використанням Інтернет-ресурсів. Це висвітлювалося у таких темах за допомогою навчальної Інтернет-платформи BLOG: Customer Information, Taking Reservation, Welcoming guests, Explaining how Things Work in the Hotel Room, Serving Drinks, Food Service, Working in Housekeeping и др. Усі теми увійшли до розробленого експериментального комп'ютерного практикуму-тестування «Електронні тести для модульного контролю для студентів 1-го та 2-го курсів з напрямку Готельно-ресторанна справа» з курсу «Іноземна мова професійного спрямування». Вони містять навчальні інформаційні ресурси й автентичні інтерактивні текстові матеріали, що використовувалися для організації аудиторної і позааудиторної роботи студентів.

Висновки. Навчальні ресурси Інтернету доцільно використовувати для формування у студентів ТЕС лінгвістичної та формально-логічної складових професійно-орієнтованої іншомовної комунікативної компетенції, що забезпечуює інформаційну підтримку професійного спілкування майбутніх фахівців під час організації навчального процесу у формі виконання творчих і проектних завдань. Перспективою подальших наукових розвідок може бути теоретичне дослідження і практична розробка методики формування всіх компонентів професійно-орієнтованої іншомовної комунікативної компетенції студентів ТЕС з використанням навчальних та інформаційних ресурсів Інтернету; визначення оптимального співвідношення аудиторної і позааудиторної роботи з Інтернет-ресурсами для опанування різними видами мовленнєвої діяльності; розробка всіх компонентів методики змішаного навчання професійній іноземній мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ягельська Н. В. Методика організації самостійної роботи студентів з англійської мови з використанням професійного мовного портфеля [Текст]: автореф. дис...канд. пед. наук: 13.00.02 / Н.В.Ягельська; Київ. нац. лінгвіст. ун-т. – К.: [б. и.], 2005. – 23 с.
2. Драб Н.Л. Техніка і мова презентації. [Текст]: навчальний посібник. / Н.Л. Драб. – Издательство: Київський національний економічний університет. – К.: 2011. – 102 с.
3. Скуратівська, Г. В. Нова парадигма вищої освіти як умова якісної професійної підготовки фахівця [Текст]: / Г. В. Скуратівська // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. / Севастоп. нац. техн. ун-т; ред. Є. В. Пашков. – Севастополь: Вид-во Севастоп. нац. техн. ун-ту, 2011. – Вип. 124: Педагогіка. – С. 13-16.
4. Биконя О.П. Ділова англійська мова. [Текст]: навчальний посібник. / Биконя О.П. – Вінниця: Нова книга. – В: 2010. – 260 с.

О. І. Федоренко,

кандидат філологічних наук, доцент,

Львівський національний університет імені Івана Франка

ДО ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ ВІЛЬНИХ ТА СТАЛИХ СПОЛУЧЕНЬ

Актуальною проблемою сучасного мовознавства є дослідження лексичної сполучуваності слів та різних видів словосполучень. Посилення зацікавленості проблемами лексичної сполучуваності пов'язане з появою нових мовознавчих теорій, зокрема корпусної лексичної граматики (corpus-based lexico-grammar, lexical grammar), граматики мовних шаблонів (патернів) (pattern grammar), емергентної граматики (emergent grammar).

Згідно з теорією генеративної граматики (трансформаційної граматики) Н. Хомського, яка мала на меті пояснити механізм утворення безлічі формально правильних структур та вибудувати модель процесу діяльності носія мови, за допомогою обмеженого набору лексичних одиниць та граматичних правил людина може створити необмежену кількість нових сполучень та речень, керуючись трансформаційними принципами. Здатність людини породжувати та розуміти зовсім нові сполучення та речення, яких вона ніколи не чула, вважалася вродженою та практично неусвідомлюваною.

Сучасні граматичні теорії, зокрема лексична граматики, граматики мовних шаблонів (патернів), емергентна граматики, доводять, що у мові мало нового. Підраховано, що близько 80% мовного матеріалу – це певні форми усталених виразів, що набули звичності у вживанні і використовуються у функції готових формул [4, с. 102].

Засновник лексичної граматики Дж. Сінклер розрізняє дві моделі мови: принцип відкритого вибору (open choice principle) та принцип ідіоматичності (idiom principle) [7, с. 109-114]. Лексичність мови (lexicality of language) він порівнює з комбінаторикою фонем на фонологічному рівні (phonological patterning). На думку дослідника, послідовність фонем навіть у довгих словах чи ланцюжках слів зберігається у вербальній пам'яті мовців та відтворюється як одне ціле, і ця послідовність не є результатом вибору окремих фонем, поєднаних заново кожного разу, коли вимовляємо слово. Результати аналізу корпусу текстів доводять, що певним сполученням лексем також властива сталість вживання, повторюваність в однаковому складі. Такі сполучення набагато частотніші на противагу вільним конструкціям, які є результатом відкритого вибору лексем і виступають виразниками відкритої моделі мови, яка є другорядною моделлю (secondary model), оскільки інший принцип, принцип ідіоматичності, домінує.

Лексична сполучуваність слова обмежується як мовними, так і позамовними факторами, однак, незважаючи на це, у мовознавстві говорять не лише про обмежену лексичну сполучуваність слів, але й про вільну.

Вільна сполучуваність – це лексична сполучуваність, яка не має внутрішньомовних обмежень; здатність слова сполучатися з усіма семантично сумісними словами. Вільна сполучуваність характерна для слів, нейтральних у своїй семантиці, які містять одну дуже широку сему. Чим більше сем у семантичній структурі слова, тим вужчі можливості сполучуваності, тим більше обмежень на сполучуваність.

Обмеження лексичної сполучуваності слів, які накладаються системою мови і не зумовлюються предметно-логічними, позамовними факторами, зводяться або до стійкості (усталеності) або до ідіоматичності.

Стійкість сполучення пов'язують з діапазоном сполучуваності його компонентів. Стійкість сполучення ґрунтується на обмеженнях у виборі складових компонентів та використанні сполучення в готовому вигляді. У порівнянні з вільними сполученнями стійкі звороти – це готові до вжитку формули. Для позначення стійких мовленнєвих утворень використовуються такі різноманітні терміни, як, наприклад: формули, фраземи, штампи, кліше, стійкі словесні комплекси, усталені вирази, стандартизовані сполучення, комунікативні стереотипи; collocations, clichés, fixed expressions, formulaic sequences, phrasemes, lexical chunks, lexical phrases, multi-word units, pre-assembled patterns, prefabricated patterns, formulae, routines тощо.

Стійкі сполучення – це такі сполучення слів, у яких ці слова вживаються набагато частіше, ніж в інших сполученнях. Стійкість сполучення – це його традиційна повторюваність без семантичного перетворення. Сполучення, які пройшли процес семантичного перетворення (переосмислення), кваліфікують як ідіоми. Переосмислення компонентів фразеологічної одиниці (ФО) є найпоширенішою формою семантичної трансформації [1, с. 10]. Під ним розуміють будь-яке смислове зміщення, що веде до втрати прямого значення компонентів фразеологізму.

Відмічені також сполучення, що мають нестійкий статус і займають проміжне становище 1) між вільними сполученнями та стійкими сполученнями неідіоматичного характеру – перемінно-стійкі сполучення (напр., *year by year*, *week by week*, **night by night*); 2) між стійкими сполученнями неідіоматичного характеру та ідіомами – ідіофразеоматизми (напр., *fetch and carry*) [3, с. 7-8].

Розмежування вільних та сталих сполучень може бути проблематичним. Так, *crack a joke* зазвичай кваліфікується як стале сполучення (non-free phrase, collocation), оскільки дієслово *crack* специфічно сполучається з іменником *joke*, а сполучення *tell a joke* та *make a joke* – як вільні сполучення (free phrases). Однак, за результатами корпусного дослідження, дієслова *crack*, *tell* та *make* сполучаються з *joke* із значною частотністю; іменник *joke* сполуча-

ється з обмеженою кількістю дієслів; дієслова *crack, make* та *tell* не є вільним вибором (free choice); їх вибір зумовлений стійкістю сполучення [6, с. 9-10].

Г.Ю. Колпакова [2, с. 53-59] робить спробу розмежувати сталі дієслівно-іменникові сполучення (СДІС) та вільні сполучення на основі лінгвістичних тестів, що перевіряють предикативні властивості номінативних компонентів цих сполучень та часткову семантику широкозначних дієслів.

Спостережено, що іменники типу *report, joke, account*, будучи семантично первинними стосовно дієслів, і позначаючи швидше результат дії, аніж дію входять до складу СДІС: *make/ give a report, make a joke, make/ give an account*, тоді як іменники *incision, indentation, opening*, які є девербативними іменниками, утворюють вільні словосполучення: *make an indentation, make an incision, make an opening*. Значну увагу привертають конструкції типу *make a copy, make a puncture, make a duplicate*, які за всіма формальними характеристиками відповідають СДІС, корелюють з монолексемним дієслівним еквівалентом, однак належать до вільних сполучень [2, с. 53].

Автор доходить висновку, що іменні компоненти СДІС мусять містити «компонент дії у своїй структурі, що робить їх предикативними іменниками». Так, коли *cut* має абстрактне значення «зниження, зменшення», конструкція *make a cut* функціонує як СДІС; коли ж *cut* позначає «фактитивний об'єкт» («розріз»), *make a cut* є вільним сполученням, оскільки *cut* «не містить семи дії за визначенням», напр., *He made a three-inch cut in my hand* [2, с. 55]. Одночасно автор подає низку СДІС типу *take seat, take place*, номінативним компонентом яких є фактитивний предмет [2, с. 59]. Конструкції, які кваліфікуються як вільні сполучення, зафіксовані у словниках сталих словосполучень, напр., *make/ give a cut, make a copy, make a hole, have an alibi* тощо.

Предикативні іменники не є необхідною чи достатньою умовою усталеності. Сталі сполучення – це мовні одиниці, яким властиві постійний склад компонентів, звичність звучання, відтворюваність в готовому вигляді та семантичне членування, характерне для вільних сполучень. Поява стійких виразів пов'язана з частотністю й повторюваністю ситуації, внаслідок чого сполуки слів перетворюються у стандартні усталені вирази і починають вживатися у функції готових формул.

Деякі дослідники пов'язують стійкість сполучення з десемантизацією його компонентів. Так, вважають, що у ролі дієслівних компонентів сталих сполучень виступають так звані «делексикалізовані» дієслова (delexical verbs) [7, с. 113] *give, get, make, take, set* та інші. У вільних сполученнях ці дієслова вживаються у повному денотативному значенні, реалізують повне значення, у сталих сполученнях вони характеризуються частковою семантикою [2, с. 60-61]. Очевидна десемантизація дієслівних компонентів СДІС не викликає сумнівів у визначенні цих словосполучень як сталих [2, с. 59].

Таке визначення семантики широкозначних дієслів-компонентів сталих сполучень видається неправомірним тому, що семантичне послаблення не могло б бути основою їх ефективної функціональності на морфологічному та синтаксичному рівнях, адже ці дієслова є основними компонентами аналітичної морфології та синтаксису. Кожне широкозначне дієслово має своє значення, диференційоване щодо значень інших широкозначних дієслів, яке залишається інваріантним як у повнозначному вживанні дієслова у вільних сполученнях, так і у службових функціях. Широкозначність (єврисемія) – це не втрата значення як такого, це високий ступінь його узагальнення й абстрактності.

Дані сучасних корпусних досліджень доводять, що сучасна англійська мова надзвичайно багата на утворення варіативного ступеня усталеності. Присутні у мовній свідомості носіїв англійської мови, вони засвоюються цілими і вносяться у висловлювання у готовому вигляді [8, с. 465], а у сукупності становлять «фразикон» (phrasicon) носіїв даної мови.

Корпусні дослідження доводять, що принцип ідіоматичності є набагато поширенішим, ніж нам здається: багато слів виявляють разючу схильність до постійної сумісної сполучуваності. Вибір слів у сполученнях не такий уже вільний чи відкритий, і це стосується не лише таких сполучень, як *by and large, all of a sudden*, які сприймаються як сталі навіть інтуїтивно [5, с. 44].

Аналіз сотні контекстових партнерів прикметника *pretty*, відібраних із Британського Національного Корпусу, виявив, що незважаючи на те, що вони є надзвичайно різноманітними, у них є спільні семантичні ознаки. Не беручи до уваги ідіом (напр., *a pretty penny*, *a pretty pass*), слова, які сполучаються з прикметником *pretty*, можна віднести до 4 семантичних категорій: 1) «girl/ woman» (*lady*, *maid*, *face*) (близько 30% слів); 2) «place» (*village*, *garden*) (20%); 3) «picture/ sight» (15%); 4) «dress/ furniture» (10%). Такі приклади доводять, що навіть у тих випадках, коли сполучення не є сталими чи метафоричними, вибір компонентів сполучення є все таки обмеженим [5, с. 44].

Якщо фразеологічні одиниці (ФО) на сьогодні добре вивчені в теорії фразеології і лексикографії, то велика група стійких сполучень неідіоматичного характеру досліджена недостатньо. Необхідно установити обсяг проміжних утворень, визначити і сформулювати загальні і часткові критерії для виділення утворень неідіоматичного характеру, дати чітку класифікацію цих утворень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зорівчак Р. П. Явища дивергенції і конвергенції у фразеологічному фонді української та англійської мов / Р. П. Зорівчак // Іноземна філологія. – 1982. – Вип. 67. – С. 9-15.
2. Колпакова Г. Ю. Аспектуальна типологія сталих дієслівно-іменникових словосполучень та моноксемних корелятивів у сучасній англійській мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Г. Ю. Колпакова. – Львів, 2012.
3. Медведєва Л. М. Що таке парні словосполучення / Л. М. Медведєва, В. В. Дайнеко // Англо-український словник парних словосполучень / Л. М. Медведєва, В. В. Дайнеко. – К.: Українська енциклопедія, 1994. – С. 6-9.
4. Altenberg V. On the phraseology of spoken English: the evidence of recurrent word combinations / V. Altenberg // *Phraseology: Theory, Analysis and Applications* / [ed. by A. Cowie]. – Oxford: OUP, 1998. – P. 102-122.
5. Gavioli L. *Exploring Corpora for ESP Learning* / L. Gavioli. – Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2005.
6. Hunston S. *Pattern Grammar. A Corpus-Driven Approach to the Lexical Grammar of English* / S. Hunston, G. Francis. – Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2000.
7. Sinclair J. M. *Corpus, Concordance, Collocation* / J. M. Sinclair. – Oxford: OUP, 1991.
8. Wray A. Formulaic sequences in second language teaching: principle and practice / A. Wray // *Applied Linguistics*. – Vol. 21. – No. 4. – 2000. – P. 463-489.

Е. М. Образцова,

доктор филологических наук,

профессор кафедры перевода и языкознания

А. О. Хортюк,

студентка V курса факультета лингвистики и перевода,

Международный гуманитарный университет

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА СТИЛЯ ЭДГАРА АЛАНА ПО В ПОЭМЕ «ВОРОН»

Перевод – это тонкое искусство, которое нелегко постичь. На пути тех, кто все же решился взяться за этот благородный труд, возникает множество препятствий и трудностей и только усидчивость, терпение и талант помогают сотворить настоящие шедевры. Особенно часто возникают сложности с переводом художественных текстов. В этом случае, переводчик, должен полностью ознакомиться с биографией и творчеством автора, для того, чтобы избежать банального копирования текста оригинала на другой язык. Иначе данный перевод полностью утратит свой первоначальный смысл, уникальную идею автора и художественную целостность. Но, субъективизм переводчиков также должен быть умеренным, тогда оригинал не будет наделен не присущими ему качествами [3, с. 14].

Прекрасные строки из письма Гоголя Жуковскому стали вершиной идеала, к которой все переводчики стремятся: «Переводчик поступил так, что его не видишь: он превратился в такое прозрачное стекло, что кажется как бы нет стекла... как только в тексте вырисовывается лицо автора, его индивидуальный стиль, так почти неминуемо возникает рядом и лицо переводчика» [6, с. 434].

Э.А. По родился 19 января 1809 года в Бостоне, США. Его родители, актёры бродячей труппы, умерли, когда Эдгару было всего два года. С этого момента его жизнь пошла под откос. Он пережил много несчастья и передавал эти эмоции в творчество. Идея «страшных рассказов» По вместе со своеобразным стилем её выражения родилась уже в первых рассказах По и только углублялась, обрабатывалась с большим мастерством в его дальнейшем художественном творчестве.

Первый перевод «Ворона» был сделан С. Андреевским и опубликован в марте 1878 г. в «Вестнике Европы». Стоит заметить, что существовал даже перевод «Ворона» в прозе. Во всех ранних переводах стихотворений По заметно стремление «подогнать» его поэзию под привычные формы – под Апухтина или Надсона. Символисты увидели в Эдгаре По своего предшественника и разделили восторженное отношение к нему Шарля Бодлера [5, с. 56].

Цель данного исследования – выявить специфику перевода стиля Эдгара По и попытаться объяснить причину недостатков при передаче оригинала переводчиками.

Объектом исследования является произведение Эдгара По «Ворон» и его русский аналог, исполненный переводчиком Бальмонтом.

Для достижения этой цели нужно решить следующие **задачи**:

- на материале переводного варианта поэмы Э. По «Ворон» («The Raven»), сделанного Константином Бальмонтом, проследить особенности творческого процесса перевода;
- дать анализ оригинала и переводного варианта.

Также в нашей работе говорится о роли Эдгара По в системе американского романтизма, отражение его жизненной реальности на произведениях, в частности поэму «Ворон».

Эдгар По является ярким представителем американского романтизма. Романтики нередко изображали окружающий мир не только недостойным человека, но и в некотором роде неистинным, ненастоящим, в то время как за пределами его существовал подлинный, идеальный мир. Неудивительно, что в их творчестве так часто мы сталкиваемся с отождествлением действительности со сновидением.

Тематика смерти занимает особое место в романтизме: она имеет двойной смысл, словно ночь и сон. Смерть – это избавление от жизненных страданий, кульминация и завершение бытия, она чернеет зияющей дырой и проводит черту бессмысленному человеческому существованию. Но она также выступает и в роли освобождения и избавления, началом новой, идеальной свободной жизни, без тоскливых будней, тягостного быта и невзгод [4, с. 167].

Стихотворения и новеллы американского писателя Эдгара По рисуют картины темного царства кошмаров, где безмолвно разгуливает смерть. Он создатель серии пессимистических и мрачных образов («Ворон», «Маска Красной Смерти» и т.д.), а такие стихотворения как «Спящая», «Линор» «Город на море», способствовали получить звание «поэта смерти».

По мнению Э.По, смерть – это только сон. «В смерти червь превращается в бабочку – еще материальную, но состоящую из материи, незнакомой нашим органам – иногда, возможно, ее узнает человек, пробуждающийся ото сна, узнает прямо – без помощи органов – через месмерического медиума» [2, с. 57].

История создания произведений Эдгара По является важным элементом для понимания смысла его творений.

Прототипом лирической героини поэмы стала Вирджиния Клемм, жена Эдгара По. Она умерла в молодом возрасте от туберкулёза. Его попытки пережить эту тяжелую утрату сводятся к тому, что, По пишет целый ряд работ, посвященных этой женщине. Среди них и знаменитая поэма «Ворон». [1, с. 34].

Главный опорный образ-понятие поэмы Э. По «Ворон» – dream, – то есть сновидение, греза, мечта. Эта поэма носит надчувственный характер, все в ней почти не поддается истолкованию – настолько в данном произведении доминирует настроение. Для этого стихо-

творения характерна острота переживания мгновения. Отворачиваясь от обыденного мира, поэт предпочитал создавать иную, поэтическую реальность.

Уже само название готовит читателя к чему-то страшному и необратимому, ведь считается, что ворон – это предвестник беды.

Все произведение проникнуто нестихаемой болью и печалью по ушедшим дням:

«Prophet!» said I, «thing of evil! – prophet still if bird of devil –
Whether Tempter sent, or whether tempest tossed thee here ashore,
Desolate yet all undaunted, on this desert land enchanted –
On this home by Horror haunted – tell me truly I implore –
Is there – is there balm in Gilead? – tell me – tell me, I implore!»
Quoth the Raven «Nevermore!».

Следует обратить внимание на глаголы, которые передают действия лирического героя. В оригинальном варианте это, в основном, глагол said. Немаловажную роль играет форма повелительного наклонения глагола. Она тоже передает всю бурю чувств, которая творится внутри лирического героя. Также часто повторяется слово «вдруг». Оно показывает, как внезапно пришел к лирическому герою ворон, так же неожиданно и внезапно умерла жена Эдгара По. В конце стихотворения можно увидеть постоянно повторяющееся слово still, которое имеет двойственный смысл. С одной стороны, оно обозначает, что у героя глубоко в душе еще теплится надежда, что он еще когда-нибудь увидит свою возлюбленную. С другой стороны, слово still означает безысходность: отчаяние героя от того, что он не представляет своей жизни, без своей возлюбленной.

«Nevermore» в «Вороне» было для По поэтическим словом, полным трагического смысла, словом, определяющим всю тональность поэмы – скорбной и возвышенной. Большую роль в достижении эффекта трагизма в поэме «Ворон» играет интонация. Э. По считал, что здесь наилучшим образом подходит меланхолическая интонация. На протяжении всего произведения поэт использует нарастание щемящее-трагической интонации, которая во многом создается за счет повтора приема аллитерации.

Перевод К. Бальмонтом поэмы Э. По «Ворон» по праву считается одним из лучших среди переводов этого произведения другими авторами. Бальмонт стремился максимально сохранить художественное и сюжетное своеобразие оригинала. Действие в русском варианте поэмы происходит в той же последовательности, с сохранением всех перипетий сюжета и композиционной структуры. Содержание каждой строфы вполне соответствует строфам оригинала [3, с.12].

То же самое можно сказать и о художественной стороне перевода. Так, например, Бальмонт полностью сохранил одно из поэтических открытий Э. По – его «внутреннюю» рифму: «Как-то в полночь, в час угрюмый, полный тягостною думой...» – в первых строках каждой строфы. Точно также он соблюдает тройную рифму в третьей и четвертой строках каждой строфы: «Непонятный страх смиряя, встал я с места, повторяя: «Это только гость, блуждая, постучался в дверь ко мне...»

Чередование внутренней и концевой рифм образует сквозную мелодию, подобную той, что сопровождает все произведение Э. По:

Но, постой, вокруг темнеет, и как будто кто-то веет,
То с кадилницей небесной Серафим пришел сюда?
В миг неясный упоенья я вскричал: «Прости, мученье!
Это Бог послал забвенью о Линоре навсегда!»
Пей, о, пей скорей забвенью о Леноре навсегда!»
Каркнул Ворон: «Никогда».

Э. По, как это было свойственно символистам, графически выделяет написание слов-символов, особо значимых для него. Например, такие слова, как «Disaster», «Night», «Hope»; К. Бальмонт сохраняет в своем переводе эту графику: «Бедя», «Ночь», «Надежда», «Тоска». Сам подбор выделенных слов раскрывает всю гамму чувств, переживаемых лирическим героем однажды осенней ночью.

Сохранена и форма произведения в виде странного диалога человека с птицей, где на вопросы-рассуждения героя птица неизменно отвечает одним словом «Nevermore». Поначалу ее ответ воспринимается как шутка, как удачный, но случайный факт; постепенно это

«Nevermore» прибирає певний сенс, і сенс цей чим точніше, тим жахливіше. Нарештє «нікогда» і у По, і у Бальмонта звучить як присяга.

Переклад К. Бальмонтом поеми «Ворон» – приклад того, як слід перекладати твір іноземного автора. Тут немає той «бальмонтовщини», «отсебятини», якої нерідко страждали інші його переклади (наприклад, вірші «Колокола») Е. По. В своєму перекладі Бальмонт нічого не нав'язує оригіналу, зберігає і його змістову частину, і систему образів, і – в ступені можливості – звуковий, і мистецтвенний своєрідність стилю. При цьому він зберігає і своє творче обличчя, вносячи в текст перекладу необхідні і доречні зміни.

В висновок, можна зробити деякі висновки, стосуються складнощів передачі стилю оригіналу автора в процесі перекладу. Порівняльний аналіз оригіналу поеми Едгара Алана По «Ворон» і його переклад, виконаний Бальмонтом, показав специфіку передачі стилю автора. Таким чином, проблема перекладного стилю ґрунтується в складний питання розуміння і трактування оригіналу. Бальмонт відкидає суб'єктивізм, подолає своє «я». Це говорить про те, що поет володіє високим професіоналізмом як перекладач.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аллен У. Е.А.По. – М., 1987.
2. Арнольд, І.В. Стилїстика. Сучасний англійський мовний: Підручник для вузів / І.В. Арнольд; навч. ред. П.Е. Бухаркін. – 4-е вид., исп. і доп. – М.: Флінта: Наука, 2002. – 384 с.
3. Питання теорії мистецтвенного перекладу: Зб. ст. – М., 1971.
4. Вьотський, Л.С. Психологія мистецтва. – Мн.: сучасне слово. – Мінськ, 1998. – 480с. – С. 7-93.
5. Історія всесвітньої літератури. Т.7. – М., 1994.
6. Орлов В. Перепутья. – М., 1976.

Ю. І. Черницький,

викладач, асистент кафедри романо-германської та славїстичної філології,

Білоцерківський національний аграрний університет

СТАНОВЛЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ АМЕРИКАНСЬКОГО РЕАЛІЗМУ

Американський реалізм з'явився літературою суспільного протесту. Письменники-реалісти відмовлялися приймати дійсність як закономірний результат розвитку. Критика імперіалістичного суспільства, що склалося, зображення його негативних сторін стає відомими ознаками американського критичного реалізму. З'являються нові теми, висунуті на перший план умовами, що змінилися, життя (руйнування й зубожіння фермерства; капіталістичне місто й маленька людина в ньому; викриття монополістичного капіталу).

Нове покоління письменників пов'язане з новим регіоном: воно ґрунтується на демократичний дух американського Заходу, на стихію усного фольклору й адресує свої добутки самому широкому масовому читачеві.

Доречно сказати про стилеву різноманітність й жанрове новаторство в американському реалізмі. Розвиваються жанри психологічної й соціальної новели, соціально-психологічного роману, роману-епопеї, філософського роману, широке поширення одержує жанр соціальної утопії (Беллами «Погляд назад», 1888), створюється жанр наукового роману (С. Льюїс «Ероусміт»). При цьому письменники-реалісти часто використовували нові естетичні принципи, особливий погляд «зсередини» на навколишнє життя.

Дійсність зображувався як об'єкт психологічного й філософського осмислення людського існування.

Типологічною рисою американського реалізму з'явилася вірогідність.

Відштовхуючись від традицій пізньої романтичної літератури й літератури перехідного періоду, письменники-реалісти прагнули зображувати тільки правду, без прикрас і умов-

чань. Іншою типологічною особливістю з'явилася соціальна спрямованість, підкреслено соціальний характер романів і оповідань. Ще одна типологічна особливість американської літератури ХХ ст. – властива їй публіцистичність. Письменники у своїх добутках різко й чітко розмежують свої симпатії й антипатії.

Головна особливість становлення реалізму в літературі полягає у тому, що новий напрям виникає не із надр романтизму, а незалежно від нього. Інша особливість даного процесу визначається його багатоступеневістю і в той же час інтенсивністю його розвитку. Реалізм в американській літературі складається одночасно під впливом європейського художнього досвіду і регіональних літературних експериментів, які переслідували мету достовірно передати місцевий колорит. Виникає необхідність узагальнити новий соціальний досвід «позолоченого сторіччя», для якого характерні різке загострення суперечностей буржуазного суспільства, бурхливе зростання індустрії, поява мільйонів іммігрантів з різних кінців світу, підйом робочого руху, криза «американської мрії, що заглиблюється».

Дійсність створює всі передумови для формування реалізму як магістрального шляху американської літератури. Своєї кульмінації цей процес досягає в творчості М. Твена 80-х рр. Саме М.Твен – справжній засновник і найбільший представник реалізму в американській літературі ХІХ ст. Таким чином, в становленні і розвитку реалізму регіональні тенденції американського літературного процесу зіграли найістотнішу роль. Можна говорити про три шляхи формування американського реалізму одночасно і виразно простежуються до самого кінця ХІХ ст. Перший з цих шляхів – регіональний «місцевий колорит», що став найважливішим художнім принципом цілої плеяди письменників, що надихаються здебільшого реалістичними літературними устремліннями. Другий – спроби об'єктивного зображення найважливіших соціальних явищ американського життя останніх десятиріч ХІХ ст.: Дж. Хоуелс та Г. Джеймс. І нарешті, третій шлях – створення епосу національного життя на зламі, позначеним Громадянською війною: М. Твен.

Американський реалізм став літературою суспільного протесту. Письменники-реалісти відмовлялися приймати дійсність як закономірний результат розвитку, у своїх творах різко і чітко розмежують свої симпатії і антипатії. Характерною межею американських реалістів було те, що, запозичуючи деякі формальні особливості модерністського роману, вони зберігають естетичні принципи критичного реалізму: вміння створювати типи величезного соціального значення, показувати глибоко типові для американської дійсності обставини провінційного і столичного життя; зображувати життя як суперечливий процес, як постійну боротьбу і дію.

Боротьба за реалізм в історії літератури США на рубежі ХІХ – ХХ сторіч пов'язана з іменами Ф. Норріса, молодих Т. Драйзера і Дж. Лондона. Їх естетичні погляди свідчать, що вони додали реалізму в Америці особливу якість. Якщо в перші десятиліття ХІХ ст. незадоволеність буржуазними відносинами найчастіше набирала в літературі форму романтичного протесту, то тепер перед письменниками Заходу все чіткіше вимальовується завдання безпосереднього зображення дійсності в усіх її непривабливих проявах.

Вважається, що критичний реалізм в новітній літературі США склався в процесі взаємодії трьох чинників, що історично визначилися: це – реальні елементи протесту американських романтиків, реалізм Марка Твена, зростаючий на самобутньо-народній основі, і досвід американських письменників реалістичного напрямку, що сприйняли в тій чи іншій мірі традицію європейського класичного роману ХІХ сторіччя. Слід зазначити, що американський критичний реалізм не обмежений лише кількома десятиріччями, коли жили й творили згадані автори. Більше того, в окремих країнах розквіт критичного реалізму припадає на пізніші часи. Цей метод зберігає свою життєдайність і в наші дні. Успадкувавши традиції минулого, зокрема інтерес до соціальної сфери, реалізм ХХ сторіччя відрізняється від палітри прийомів минулого сторіччя. Пригадаємо, що реалізм існував і до того, як з'явився сам термін.

Реалізм ХХ сторіччя має справу з принципово іншою соціальною дійсністю, ніж реалізм попереднього сторіччя. Це війни і диктаторські перевороти, соціальні і національно-визвольні революції. На зміну традиційним описовим формам прийшли аналітичне дослідження (Т. Манн – «Доктор Фаустус» і «Чарівна гора»), ефект «відчуження» (Б. Брехт), іронія і підтекст (Е. Хемінгвей). Реалізм в американській літературі початку ХХ сторіччя не був однорідним явищем [2, с. 16]. Він продуктивно використовує і багато модерністських при-

йомів, наприклад «потік свідомості» (В. Фолкнер), деформацію, абсурд та ін. Увага до корінних проблем буття і пріоритет загальнолюдських цінностей в американському реалізмі ХХ сторіччя якнайповніше виражена в творчості Теодора Драйзера.

Досить міцні позиції в американській літературі ХІХ ст. зайняла новела. Проте основною формою європейського літературного розвитку в ХІХ ст. був соціальний роман. Через обставини соціального і культурного розвитку країни, що історично склалися в Америці, критико-реалістичний роман не знайшов в американській літературі належного втілення. Основну причину цього, як і багатьох інших аномалій американської культури, потрібно шукати у відсталості суспільної свідомості в США впродовж ХІХ сторіччя. Нездатність американської літератури створити в ХІХ ст. великий реалістичний роман пояснюється, її невідповідністю – відсутністю історичного досвіду і небажанням сприйняти цей досвід в європейській літературі. Великий критико-реалістичний роман з'явиться в США, але із значним спізненням, лише на початку ХХ сторіччя. 1900-ті та 1910-ті роки в США ознаменувалися довгоочікуваною появою «Великого критико-реалістичного роману» (Ф.Норріс, Д.Лондон, Т.Драйзер, Е.Сінклер). В цей період виникає в світовій літературі новий жанр роману – реалістичний.

Розмову про «Великий американський роман», початий Френком Норрісом, продовжив через десятиліття Теодор Драйзер. З відомою часткою іронії він писав: «Читач і до цього дня ще чекає появи великого американського реалістичного роману. Одночасне все тупе, посереднє і непристойне одержує визнання як реалістична література» [3, с. 268]. Однією з головних та значущих течій в літературі зазначеного періоду стає також модернізм. Дедалі особливості розвитку цього напрямку ми розглянемо в наступному параграфі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гумерова О.Ф., Морозкина Е.А. Художественная трактовка проблемы суицида в романах Т.Драйзера // Язык и литература в поликультурном пространстве. – Бирск, 2006. – с. 278 –280.
2. Засурский Я. Н. Американская литература ХХ века. Некоторые аспекты литературного процесса. М., 1966.– 235.– с.143-157.
3. Затонский Д. В. Искусство романа и ХХ век. – М.: Художественная литература, 1973. – с. 231-247.

Ю. Ю. Шамаева,

кандидат филологических наук, доцент,

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ ОНТОЛОГИЯ КАТЕГОРИАЛЬНОЙ ЕДИНИЦЫ ЭМОЦИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ДИСКУРСАХ

Целью данной статьи является анализ особенностей функциональной онтологии актуализированного в профессиональных дискурсах концептуального комплекса ЭМОЦИЯ как категориальной единицы знания матричного формата с учетом её модусности, обуславливающей её уникальную роль основания не одной, а двух типов категорий внутри общей системы модусной категеризации – оценочной категории эмоций и категории оценочно-эмоциональных/эмоциогенных слов-репрезентантов изучаемого лингвокогнитивного образования.

Теоретико-методологическую базу для реализации этой цели составляют разрабатываемые в современной когнитивной лингвистике теории концептуализации и категоризации (Е.С. Кубрякова, Н.Н. Болдырев, О.П.Воробьева, С.А. Жаботинская, В.И.Заботкина, В.И. Карасик, J.L.Vermudez, R.Jackendoff, G.Lakoff и др.), теория языка как одной из когнитивных способностей человека в фокусе метакогниции [5], труды по теории дискурса (Н.Д. Арутюнова, М.М.Бахтин, Ю.С.Степанов, И.С.Шевченко, Е.И. Шейгал, N.Faircough, Т.А. van Dijk и др.) и характеристике его типов (А.Д. Беляева, Л.П. Крысин, А.Н. Приходько, И.А. Стернин,

S.Stitch и др.), а также интегративная методология функционально-онтологического исследования психических феноменов (М. А. Холодная).

ЭМОЦИЯ как лингвокогнитивное вербально реконструируемое образование представляется нам речемыслительно-оперативной репрезентирующей единицей теоретического и обыденного осознанного и неосознанного знания эмоций, которая соответствует определенному конструированию информационного фрагмента мира. В основе этого образования интегрированы человеческая потребность, интуитивная оценка возможности/невозможности её реализации, непосредственно эмоция, комплексная когнитивная оценка происходящего в реальной и возможной действительности и эмоциональный стимульно-реактивный образ сознания. Последний переживается языковой личностью как результат концептуализации «специфического индивидуального и группового способов эмоционального мировосприятия и миропонимания, задаваемый совокупностью когнитивно-поведенческих установок» [6, с. 64] и выполняет при этом функции «единицы концептуального содержания, выделяемой человеком в процессе познания с целью последующей её передачи в языковой форме или дальнейшего накопления» [1, с. 24].

Репрезентация средствами языка и актуализация в дискурсе концептуального комплекса ЭМОЦИЯ обеспечивается лексической, грамматической и модусной системами языковой категоризации, которые создают возможность перехода от когнитивно-номинативной к когнитивно-дискурсивной функции единиц языка эмоции в целом. Этот процесс мы, вслед за В.Е. Чернявской [7] и В.И. Карасиком [4] понимаем как сложноорганизованную интерсемiotическую передачу эмоциональной информации, позволяющую более дискретно выявить «измерения кванта переживаемого знания в виде последовательного усложнения кодируемой информации» [4, с. 10], будучи одновременно и коммуникативным каналом, и коммуникативным кодом, приобретая онтологические черты «прагматического кода знака» [2, с. 277], своего рода медиальной формой материального проявления матрицы эмоций и знания о них, стимулирующей инференциальную коммуникацию (в терминах В.Спербера).

Такая специфическая характеристика онтологии изучаемой категориально-модусной единицы эмоционального матричного знания приобретает особую значимость в контексте профессионального дискурса как целевого институционального общения получивших специальную подготовку для выполнения определенной трудовой деятельности людей. Это связано с тем, что дискурсивная дисперсность эмоций, зависящая от способа вербализации их ментальных репрезентаций, обеспечивает более эффективное выполнение данным типом дискурса своих базовых перформативной, нормативной, презентационной и парольной функций.

Еще одной особенностью функционирования концептуального комплекса ЭМОЦИЯ в профессиональном дискурсе видится потенциал его категориальности. При этом по способу формирования категория ЭМОЦИИ является объединением объектов на основе общего концепта ЭМОЦИЯ, что предполагает знание и класса объектов, и того общего концепта, который является основанием для объединения этих объектов в одну категорию. Поэтому в языке точная передача концептуализированных эмоций во внутреннем, внешнем и совмещенном контурах позволяет интенсифицировать профильные дискурсивные признаки за счет создания положительного эмоционально-энергетического воздействия как на адресата, так и на адресанта. Это происходит посредством вербальной стимуляции позитивной оценки возможности реализации существующих потребностей в основе категориальной единицы матричного знания ЭМОЦИЯ, способствуя успешности дискурсивных стратегий и большей выразительности жанровых параметров профессиональных дискурсов.

Функциональный потенциал изучаемого концептуального образования как основы категории обеспечивается наличием у него ряда обязательных и специфических концептуальных характеристик, градуировано проявляющихся в эмоциональных концептах-членах категории ЭМОЦИИ, куда, как показывает наше исследование, входят не только концепты 10 первичных фундаментальных эмоций [3], вторичные эмоции и их кластеры, но и концепты ЧУВСТВО, ПЕРЕЖИВАНИЕ, НАСТРОЕНИЕ, СОСТОЯНИЕ, ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ ЯВЛЕНИЕ, ИСТОЧНИК ЭМОЦИИ, ЛЮБОВЬ, ДОБРО, ЗЛО, КРАСОТА. По результатам нашего анализа языкового материала, специфическими характеристиками концепта ЭМОЦИЯ как основы категории представляются следующие: 1) ОТНОШЕНИЕ СУБЪЕКТА К ЗНАЧИМЫМ ДЛЯ НЕГО ОБЪ-

ЕКТАМ; 2) ОЦЕНКА ОБЪЕКТА ЭМОЦИИ КАК СПОСОБСТВУЮЩЕГО/ ПРЕПЯТСТВУЮЩЕГО УДОВЛЕТВОРЕНИЮ ПОТРЕБНОСТЕЙ СУБЪЕКТА, ЖЕЛАЕМОГО/ ИЗБЕГАЕМОГО; 3) ДИНАМИЧЕСКАЯ ДЛИТЕЛЬНОСТЬ ЭМОЦИИ; 4) НЕЙРОФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ НА ЦЕНТРАЛЬНОМ и ПЕРИФЕРИЧЕСКОМ УРОВНЯХ; 5) СУБЪЕКТИВНЫЕ ОЩУЩЕНИЯ/ ПЕРЕЖИВАНИЯ; 6) РЕЛЕВАНТНОСТЬ ОТНОСИТЕЛЬНО БАЗОВЫХ ИНСТИНКТИВНЫХ БИОЛОГИЧЕСКИХ АДАПТИВНЫХ ПРОЦЕССОВ.

Категориальный концепт ЭМОЦИЯ оказывается также основой субкатегорий ИСПЫТАНИЕ/ ПРЕТЕРПЕВАНИЕ/ ПЕРЕЖИВАНИЕ (*претерпеть обиду, to experience job elations*), ЧУВСТВО (*чувство локтя, the feeling of belonging*), СПОСОБНОСТЬ (*уметь любить, to be able to sympathize so much*), СОСТОЯНИЕ (*быть в восторженном состоянии, a carefree state*).

Поскольку основой эмоции является оценка, категория ЭМОЦИИ проявляет себя в профессиональных дискурсах как оценочная, а сам концепт ЭМОЦИЯ как её основа является оценочным концептом особого рода. Специфика его функциональной онтологии детерминирована уникальностью концептуализируемого как субъективной формы существования биологического смысла, обуславливая тот факт, что сам концепт ЭМОЦИЯ одновременно составляет основу двух типов категорий, объективирующих разные типы знания, одновременно. С одной стороны, это – оценочное эмоциональное знание о неязыковых объектах (база собственно оценочной категории), и с другой стороны – это знание о единицах языка, выполняющих определенную оценочную функцию (категории оценочных эмоциональных слов как способа оценочной концептуализации и оценочной категоризации мира в языке). Отсюда, категориальный концепт ЭМОЦИЯ как особая форма онтологии эмоционально-языкового сознания человека, его когнитивно-интерпретирующей функции является модусным, интегрируя вербализации ментальных репрезентаций эмоций на основе общности их концептуальной эмоционально-когнитивной интерпретирующей функции.

Таким образом, особенности функциональной онтологии категориально-модусной единицы матричного знания ЭМОЦИЯ способствуют повышению эффективности реализации базовых функций профессиональных дискурсов. Дальнейшее изучение механизмов такого функционирования с фокусом на его интерсемиотическом и инференциально-прагматическом аспектах для решения вопроса взаимосвязи языка, эмоции, когниции и культуры составляет перспективу нашего исследования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Болдырев Н.Н. О метаязыке когнитивной лингвистики: концепт как единица знания // Когнитивные исследования языка. Вып. IX. Взаимодействие когнитивных и языковых структур / Н.Н.Болдырев. – М.: Ин-т языкознания РАН; Тамбов: Изд. дом ТГУ им. Г.Р.Державина, 2011. – С. 23-32.
2. Заботкина В.И. К вопросу о соотношении семиотики и когнитивной лингвистики // Языковые параметры современной цивилизации. Сб. тр. I науч. конф. Памяти академика РАН Ю.С.Степанова / В.И.Заботкина. – М.: Ин-т языкознания РАН, 2013. – С. 275-285
3. Изард К.Е. Теория дифференциальных эмоций // Психология эмоций / К.Е.Изард. – СПб.: Питер, 2004. – С. 232-243.
4. Карасик В.И. Семиотические типы концептов / В.И.Карасик // Вопросы когнитивной лингвистики.– 2012. – № 4. – С. 5-11.
5. Кубрякова Е.С. В поисках сущности языка: Когнитивные исследования / Е.С. Кубрякова. – М.: Знак, 2012. – 208 с.
6. Олянич А.В. Презентационная теория дискурса / А.В.Олянич. – М.: Гнозис, 2007. – 407 с.
7. Чернявская В.Е. Лингвистика текста: Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность / В.Е.Чернявская. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 248 с.

СПВІВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ ОБРАЗ РИТОРА, МОВНА ОСОБИСТІСТЬ І КОМУНІКАТИВНИЙ ІМІДЖ

Постановка проблеми. В умовах розвитку та функціонування демократичного суспільства суттєво зростає роль філологічної науки. Завдяки мовним засобам впливу політики та громадські діячі репрезентують свої погляди перед виборцями, однопартійцями, колегами. Використання цих засобів надає їм можливість сформувати позитивний образ успішної та вартої довіри людини. Таким чином, дослідження взаємовідношення понять «образ ритор», «мовна особистість» та «комунікативний імідж» має важливе практичне значення для філологічної науки.

Стан дослідження. Поняття, характеристика та класифікація образу ритор, мовної особистості і комунікативного іміджу були та є предметом дослідження зарубіжних та українських лінгвістів (І. Бодуен де Куртене, В. В. Виноградов, Ю. М. Караулов, О. О. Волкова, В. В. Красних, А. П. Романенко, О. Л. Фрейдіна, Т. В. Романова, Н. В. Коробова, О. І. Шарафутдінова, Ф. С. Бацевич, В. І. Карасик, О. О. Чорна, О. В. Ємельянова).

Мета статті – розкрити сутність понять «образ ритор», «мовна особистість» та «комунікативний імідж»; охарактеризувати основні складові досліджуваних понять; проаналізувати структуру особистості та її компоненти з точки зору лінгвістики.

Виклад основного матеріалу. Риторика – це галузь філології, яка вивчає прозаїчну (на противагу художній) мову в її співвідношенні з мисленням. Головною особливістю риторики, яка виділяє її з-поміж інших лінгвістичних наук, є її зосередженість на структурі мовної особистості відправника і отримувача промови – ритор, на мовленнєвій техніці аргументації та на методі побудови доцільного висловлювання. В цьому розумінні риторика доповнює лінгвістику, котра абстрагується від особистості і від конкретних умов спілкування. Саме тому, на думку російського дослідника О. О. Волкова, риторика – це персоналістична теорія мовлення [4, с. 4-5]. Московський професор О. Л. Фрейдіна стверджує, що в риторичній філософії слова промовець традиційно перебуває в центрі всіх наукових напрацювань [18, с. 1]. Тобто йдеться про антропоцентричну лінгвістику, яка, у поєднанні з комунікативною, визначає як центральну проблему «мова і людина». Антропоцентризм сучасної лінгвістичної науки, як стверджує лінгвіст О. І. Шарафутдінова, полягає в тому, що мовні засоби, які застосовуються у певному тексті розглядаються у нерозривному поєднанні з умовами мовної взаємодії, жанровими особливостями і якостями особистості, котрі й формують дану промову. Таку мовну реалізацію промовця можна досліджувати з допомогою такої категорії, як образ ритор [20, с. 89].

Відповідно до тверджень О. О. Волкова, ритор – це людина, яка створює публічне висловлювання, що впливає на оточуючих; а кожне висловлювання, як ми знаємо, адресоване певній аудиторії [4, с. 7-8]. І як зазначає О. І. Шарафутдінова, таким чином підкреслюється зв'язок категорії промовця і категорії дієвості виступу. Дослідниця наголошує, що репрезентований ритором образ допомагає сприйняттю промови в цілому [21, с. 12]. Професор О. Л. Фрейдіна відзначає, що фактор аудиторії набув особливого значення в рамках сучасного розуміння публічної промови, основою якого є наголос на двосторонній комунікації і визнання активної ролі слухачів в риторичній діяльності [18, с. 9].

Російський літературознавець і лінгвіст В. В. Виноградов розмежував поняття «образ автора» та «образ ритор», зазначаючи, що перше є індивідуальне за своєю природою, а друге – колективне. Науковець зазначає, що це зумовлено не лише структурною ускладненістю мови літературних творів, але й різючими відмінностями між суб'єктами літератури і суб'єктами загального писемно-розмовного мовлення. На думку В. В. Виноградова, структура загальноінтелектуального мовлення слугує вираженням певного колективного суб'єкта, який розкривається в його системі. Словесні форми входять в структуру загальної мови, несучи в собі відбиток колективних, а інколи й індивідуальних, суб'єктів. Ці суб'єкти входять до складу загального суб'єкта і в ньому функціонально модифікуються. Вчений наголошує

на очевидності факту, що такий загальний суб'єкт не можна ототожнювати із суб'єктом літератури [14, с. 8-9]. Тобто мовознавець розмежував образ автора й образ риторика як категоріальні характеристики художньої та нехудожньої мови відповідно [20, с. 89]. В свою чергу, лінгвіст А. П. Романенко розглядає образ автора як літературно-художній суб'єкт, а образ риторика – як соціально-політичний [14, с. 9].

Філолог О. Л. Фрейдіна констатує наявну розбіжність між реальним «я» риторика і тим образом, який він продукує через текст. За її словами, образ створюється на основі індивідуально-особистісних якостей оратора, котрі реалізуються в процесі риторичної діяльності та оцінки аудиторії відповідно до уявлень про ораторський ідеал, сформований в межах певної національної риторичної традиції. Ритор, з одного боку, дотримується соціально-культурних норм і риторичного канону, а з іншого – реалізує унікальні риси своєї особистості, в результаті чого формується стереотипний та творчий аспекти риторичного дискурсу [18, с. 9]. Дослідниця О. І. Шарафутдінова додає, що оскільки образ риторика концентрує в собі специфічні риси мовної культури, то зміна будь-яких параметрів в цьому образі свідчить про зміни культурні, соціальні, політичні [20, с. 89]. Таким чином прослідковується залежність створюваного ритором образу від суспільно-політичних умов проживання населення у певній державі та в конкретний історичний період.

На думку російського мовознавця проф. Ю. М. Караулова, ритор, як і будь-який суб'єкт комунікації, постає як мовна, мовленнєва і комунікативна особистість [6, с. 151]. Професор Караулов ввів до наукового обігу поняття «мовна особистість», детально описавши його у своїй монографії «Русский язык и языковая личность». Під мовною особистістю лінгвіст розуміє сукупність здібностей та особливостей людини, які обумовлюють створення мовних творів (текстів) [11, с. 2]. Відповідно до точки зору науковця, мовну особистість варто розглядати як структуроване явище, котре складається з трьох рівнів: 1) нульового – вербально-семантичного (асоціативного), 2) першого – лінгвокогнітивного (тезаурусного), 3) другого – мотиваційного (прагматичного) [9, с. 36-37].

Українська дослідниця О. В. Ємельянова зазначає, що на вербально-семантичному рівні як одиниці розглядаються слова. Відносини між словами охоплюють семантико-синтаксичні, граматико-парадигматичні та асоціативні зв'язки, котрі поєднані вербальною сіткою [8, с. 293]. Як зазначає Ю. М. Караулов, на нульовому рівні констатується нестандартність та неповторність вербальних асоціацій особистості. Цей рівень дослідження мови, за словами вченого, є нульовим для особистості і певним чином беззмістовним. Він потрапляє в поле зору дослідника особистості тільки, якщо йдеться про другу для неї мову [9, с. 36]. Перший рівень – лінгвокогнітивний – пов'язаний із знаннями про оточуючий світ, на ньому зафіксований образ світу у вигляді ідей, понять, символів, картин, стереотипних суджень. Саме ці елементи складають цілісну картину світу свідомості особистості [5, с. 26]. А другий рівень – мотиваційно-прагматичний – зосереджений на виявленні й характеристиці мотивів і цілей, що обумовлюють розвиток та поведінку особистості, керують її текстотворенням і розкривають зміст та цінності у її мовній моделі світу [7, с. 162].

Український науковець Ф. С. Бацевич, розглядаючи мовну особистість з погляду комунікативної лінгвістики, стверджує, що в комунікацію людина входить як особистість з притаманними їй рисами. За словами вченого, мовна особистість – це індивід із здібностями й характеристиками, що обумовлюють створення та сприйняття ним текстів, яким властивий певний рівень структурно-мовної складності, глибина і точність зображення дійсності [3, с. 187-188]. Відтак на перший план виходять індивідуальні особливості людини, а мовна особистість не розглядається як суто узагальнений носій соціальних ознак.

Відповідно до концепції лінгвіста В. В. Красних, мовна особистість охоплює такі компоненти: 1) людина-мовець – особистість, одним із видів діяльності якої є мовленнєва діяльність; 2) власне мовна особистість – особистість, котра володіє певними знаннями та уявленнями і проявляє себе у мовленнєвій діяльності; 3) мовленнєва особистість – особистість, що реалізується під час комунікації, вибирає і дотримується певної стратегії й тактики спілкування; 4) комунікативна особистість – конкретний учасник конкретного комунікативного акту, котрий бере участь у реальній комунікації. Отже, мовна особистість постає як явище соціальне, хоча в ній й присутній індивідуальний аспект. В реальному спілкуванні вона реа-

лізує себе як мовленнєва особистість, яка підпорядковується певним когнітивно-прагматичним правилам, встановленим у комунікації цієї спільноти [1, с. 139]. Адже, як зазначає проф. Карасик В. І., в мовній особистості, окрім індивідуальних особливостей, співіснують різноманітні соціально-ситуативні ролі, модуси поведінки і рівні комунікативної компетентності [16, с. 188].

Видатний польський мовознавець І. Бодуен де Куртене розглядав мовну особистість як осередок соціально-мовних норм та норм колективу [2, с. 166]. Тут піднімається питання соціальної ролі мовної особистості як схваленого суспільством еталону поведінки, що відповідає конкретній комунікативній ситуації та соціальному статусу людини [5, с. 28]. Таке схвалення, на наш погляд, є передумовою для формування іміджу.

Імідж виникає тоді, коли носій іміджу стає публічним, тобто існують суб'єкти його безпосереднього та опосередкованого сприйняття. За словами професора Т. В. Романової, імідж в широкому розумінні – це узагальнений портрет особистості, який створюється в уявленні суспільства на основі заяв та вчинків особи [15, с. 109]. Погоджуємося з тими українськими дослідниками, які доповнюють це визначення, вказуючи, що під іміджем варто розуміти емоційно-забарвлений образ особи, який склався в масовій свідомості і є стереотипним [12, с. 418].

Російська дослідниця Т. В. Романова, розглядаючи імідж політичних діячів, виокремлює три його основні комунікативні функції, а саме: 1) полегшити аудиторії сприйняття інформації; 2) забезпечити найсприятливіше сприйняття особистості промовця, проектуючи на аудиторію ті його характеристики, які мають найбільше переваг у конкретному середовищі; 3) створити підґрунтя для формування установки на обрання певного кандидата [15, с. 109]. Український лінгвіст О. О. Чорна справедливо вважає, що під комунікативним іміджем слід розуміти сукупність мовленнєвих норм поведінки, механізмів й способів їхньої реалізації, які використовуються промовцем із конкретним соціальним і професійним статусом для створення у свідомості слухачів (співрозмовників) певного узагальненого образу даної особи [19, с. 376].

Для створення комунікативного іміджу у виступі використовують особливі мовні засоби, метою яких є самопрезентація – пряма чи непряма демонстрація певних якостей особистості. При цьому компоненти, що відносяться до змістового плану, впливають на свідомість слухачів через значення мовних одиниць, «вбудовуючи» його у свідомість слухачів як фактуальну, концептуальну чи підтекстову інформацію. Методи впливу через змістовні компоненти мовлення можна умовно назвати прямими. Інші компоненти, які відносяться до плану вираження, забезпечують запланований емоційний вплив. Механізм впливу цих способів принципово відрізняється; вони діють опосередковано, через саму форму виступу, викликаючи реакції емпатії (психологічної співзвучності) чи зараження. В основі таких методів знаходяться прийоми «прихованого» (мовного) впливу [17, с. 83].

Досліджуючи питання самопрезентації, психолог О. В. Михайлова дотримується думки, що цей термін використовується як синонім керування враженнями для позначення численних стратегій і тактик, до яких вдається особа, створюючи і контролюючи свій зовнішній імідж та враження від себе, які вона демонструє оточуючим [13, с. 9]. За твердженням лінгвіста Н. В. Коробової, стратегія самопрезентації окреслюється на мотиваційному рівні, на рівні мети відбувається вибір конкретної тактики (а саме – мікроролей суб'єкта самопрезентації, які необхідно актуалізувати). На заключному рівні відбувається безпосередня реалізація технік самопрезентації, котрі охоплюють мовні / позамовні і прямі / непрямі способи самопрезентації. Відповідно до мети впливу, суб'єкт самопрезентації обирає конкретну мовну стратегію. Саме ця стратегія визначає семантичний, стилістичний та прагматичний вибір промовця [10, с. 110].

У своїх наукових працях Т. В. Романова доречно наголошує, що важливою складовою комунікативного іміджу є автоімідж. Під автоіміджем мовознавець розуміє образ, який сформувався у свідомості особи і котрий відображає уявлення людини про своє власне «Я». Він є однієї із складових поняття «імідж», проте якщо розглядати його як основний об'єкт дослідження, він набуває багатогранності та автономності, що відображаються в його унікальній структурі (3 компонента: «власне Я», «Я зі сторони», «Я ідеальне») і вербальних засобах його вираження.

Кожна складова представлена своїми мовними (лексичними, граматичними, синтаксичними) та мовленнєвими (стратегіями, тактиками) засобами реалізації [15, с. 109-110].

Окрім того, проф. Т. В. Романова одним із базових елементів комунікативного іміджу називає комунікативну роль, яку варто розглядати як прийнятну для певної соціальної ролі комунікативну поведінку промовця. Вибір ролі, її зміна, вміння перевтілення в неї є складовою мистецтва мовленнєвого впливу. Такі комунікативні ролі поділяються на стандартні та ініціативні. Стандартною роллю є комунікативна поведінка людини, прийнята в суспільстві для певної соціальної ролі або ситуації. А ініціативна роль – це образ, який особа свідомо створює під час спілкування, щоб досягнути конкретної мети. Створення іміджу в процесі спілкування, на думку О. О. Чорної, є ініціативною довготривалою комунікативною роллю мовця [19, с. 376].

Висновки. Здійснений теоретичний аналіз понять «образ ритор», «мовна особистість» та «комунікативний імідж» засвідчує, що дані поняття взаємопов'язані та взаємопереплітаються. Основою для їхнього створення слугує вербальний рівень, тобто слова, які особа підбирає для вираження своєї особистості, створення певного образу чи іміджу. Саме завдяки мовним засобам демонструються індивідуально-особистісні якості промовця, котрі, за умови вдалого підбору та застосування, й гарантують дієвість виступу. Лінгвокогнітивний рівень присутній у процесі створення образу ритор, мовної особистості та комунікативного іміджу, оскільки саме він дозволяє змалювати картину світу особистості, яка проявляється в апелюванні до певних ідей, понять. На мотиваційному рівні трьох розглянутих понять проявляються мотиви та цілі, що керують текстотворенням особистості і безпосередньо пов'язані із категорією аудиторії. Як для образу ритор, так й для мовної особистості та комунікативного іміджу фактор аудиторії є визначальним, оскільки завдяки їй відбувається двостороння комунікація (між промовцем та слухачами).

Спільною рисою проаналізованих понять також виступає їхня соціальна роль, тобто схвалений суспільством еталон поведінки, який відповідає певній комунікативній ситуації. Таким чином, можна стверджувати, що поняття «мовна особистість», «образ ритор» та «комунікативний імідж» – явища соціальні, в яких проявляється індивідуальний аспект. Окрім того, на основі соціальної ролі формується комунікативна роль, тобто комунікативна поведінка промовця у конкретній ситуації та за конкретних суспільних умов.

Разом з цим, питання щодо розмежування понять мовна особистість, образ ритор та комунікативний імідж є надзвичайно цікавим для філологічної науки та стане наступним етапом наукового дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авраменко С. М. Мовленнєва особистість майбутнього вчителя в аспекті толерантності / С. М. Авраменко // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2010. – № 2. – С. 138-143.
2. Андрейчук Н. І. Мовна особистість в антропокультурній лінгвістиці / Н. І. Андрейчук // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки. – Вип. 86. – С. 165-170.
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
4. Волков А. А. Основы риторики: Учебное пособие для вузов. – М.: Академический Проект, 2003. – 304 с.
5. Голубовська І. О. Мовна особистість як лінгвокультурний феномен / І. О. Голубовська // http://www.philolog.univ.kiev.ua/library/zagal/Studia_Linguistica_1/025_033.pdf. – С. 25-33.
6. Горожанина Н. И. Образ ритор и его восприятие на материале немецких звучащих текстов / Н. И. Горожанина // Вестник ВГУ. – Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2011. – № 1. – С. 151-154.
7. Застровська С. О., Застровський О. А. Загальне поняття мовної особистості / С. О. Застровська, О. А. Застровський // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Розділ II. Теоретичні засади лінгвістичних досліджень. – 2011. – № 6 (ч.1). – С. 159-163.

8. Ємельянова О. В. До питання про лінгвістичну концепцію мовної особистості / О. В. Ємельянова // Наукові записки. – Випуск 89 (1). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – С. 293-296.
9. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. Изд. 7-е. – М.: Издательство ЛКИ, 2010. – 264 с.
10. Коробова Н. В. Формирование речевого имиджа в политическом дискурсе (на примере предвыборной кампании Б. Обамы) / Н. В. Коробова // Вестник Челябинского государственного университета. – Филология. Искусствоведение. Вып. 40. – 2010. – № 4 (185). – С. 109-114.
11. Луньова О. В. Мовна особистість в політичному дискурсі / О. В. Луньова // www.lib.chdu.edu.ua/pdf/novitfilolog/212/3.pdf. – 2010. – С. 1-3.
12. Максютя А. В. Імідж політика VIA політичне інтерв'ю / А. В. Максютя // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Розділ VII. Комунікативна лінгвістика. – 2009. – № 5. – С. 417-421.
13. Михайлова Е. В. Обучение самопрезентации: учеб. пособие / Е. В. Михайлова; Гос. ун-т – Высшая школа экономики. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2006. – 167 с.
14. Романенко А. П. Советская словесная культура: образ ратора / Под ред. О. Б. Сиротиной. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 2000. – 212 с.
15. Романова Т. В. Коммуникативный имидж и речевой портрет современного политика / Т. В. Романова // Политическая лингвистика. – 2009. – № 1(27). – С. 109-117.
16. Скриль О. І. Шекспірівський блазень як мовна особистість / О. І. Скриль // www.http://82.207.112.221/dudchenko/165/fulltext/knp110t2/knp110t2_187-189.pdf. – С. 187-189.
17. Формирование имиджа политика в ходе избирательной кампании. Методическое пособие. Изд. второе. – Новосибирск: Новосибирская Школа Гражданского Общества. – 2000. – 187 с.
18. Фрейдина Е. Л. Риторическая функция просодии (на материале британской академической публичной речи): автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Елена Леонидовна Фрейдина; Московский педагог. госуниверситет. ун-т. – М., 2005. – 33 с.
19. Чорна О. О. Комунікативний імідж сучасного американського політика: парадигма ролей (на матеріалі промов Барака Обами) / О. О. Чорна // Наукові записки. – Серія: філологічні науки (мовознавство): У 5 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. – 2010. – Вип. 89 (5). – С. 375-379.
20. Шарафутдинова О. И. Образ ратора как социально-политический норматив публичной речи (на материале политического дискурса) / О. И. Шарафутдинова // Вестник ЮУрГУ. – Серия «Социально-гуманитарные науки». – 2006. – № 8(63). – С. 89-92.
21. Шарафутдинова О. И. Речевые средства создания образа ратора в политическом дискурсе: динамический аспект: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / Олеся Ильясовна Шарафутдинова; Челябинский госуниверситет. ун-т. – Челябинск, 2008. – 25 с.

S. I. Shandruk,

*Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Kirovohrad Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University*

CURRICULUM DESIGN STRATEGIES IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Introduction. The activities of language teaching have often been viewed from a very narrow perspective. This is evident from the fascination with teaching methods that has characterized the history of language teaching until relatively recently. Methods have often been regarded as the most important factor in determining the success of a language program, and advances in language teaching have sometimes been seen as being dependent on the adoption of the latest method. A

perspective often missing from the method-based view of teaching is that of how methods interact with other factors in the teaching-learning process. Choice of teaching method cannot therefore be made unless a great deal is known about the context for the language program and the interactions between the different elements involved. It is this perspective that characterizes a curriculum-based approach to language teaching.

Curriculum development in language teaching provides a systematic introduction to the issues involved in developing, managing, and evaluating effective second and foreign language programs and teaching materials. Language teaching has reflected a seemingly bewildering array of influences and directions in its recent history, some focusing on syllabus issues (A. Burns, C. Curran, D. Freeman, J. Munby etc.), some reflecting new trends or proposals in methodology (J. Crandall, R. Docking, C. Goh, M. Snow etc.), and some with a focus on learning targets (K. Graves, R. Hindmarsh, P. McKay, J. Shaw etc.). Researchers refer to three different curriculum design strategies to forward design, central design, and backward design. An understanding of the nature and implications of these design approaches is helpful in understanding of some past and present trends in language teaching.

Goals: The aim of this article is to examine the assumptions and practices underlying three different curriculum design strategies that are referred to as forward design, central design, and backward design.

The term curriculum is used here to refer to the overall plan or design for a course and how the content for a course is transformed into a blueprint for teaching and learning which enables the desired learning outcomes to be achieved.

Curriculum takes content (from external standards and local goals) and shapes it into a plan for how to conduct effective teaching and learning. It is thus more than a list of topics and lists of key facts and skills (the «input»). It is a map of how to achieve the «outputs» of desired student performance, in which appropriate learning activities and assessments are suggested to make it more likely that students achieve the desired results [9, c. 95-97].

In language teaching, Input refers to the linguistic content of a course. It seems logical to assume that before we can teach a language, we need to decide what linguistic content to teach. Once content has been selected it then needs to be organized into teachable and learnable units as well as arranged in a rational sequence. The result is a syllabus. There are many different conceptions of a language syllabus. Different approaches to syllabus design reflect different understandings of the nature of language and different views as to what the essential building blocks of language proficiency are, such as vocabulary, grammar, functions or text types. Criteria for the selection of syllabus units include frequency, usefulness, simplicity, learnability and authenticity. Once input has been determined, issues concerning teaching methods and the design of classroom activities and materials can be addressed. These belong to the domain of process.

Process refers to how teaching is carried out and constitutes the domain of methodology in language teaching. Methodology encompasses the types of learning activities, procedures and techniques that are employed by teachers when they teach and the principles that underlie the design of the activities and exercises in their textbooks and teaching resources. These procedures and principles relate to beliefs and theories concerning the nature of language and of second language learning and the roles of teachers, learners and instructional materials, and as ideas about language and language learning have changed, so too have the instructional practices associated with them. Throughout the twentieth century there was a movement away from mastery-oriented approaches focusing on the production of accurate samples of language use, to the use of more activity-oriented approaches focusing on interactive and communicative classroom processes.

Once a set of teaching processes has been standardized and fixed in terms of principles and associated practices it is generally referred to as a method, as in Audiolingualism or Total Physical Response [4, c. 23].

Output refers to learning outcomes, that is, what learners are able to do as the result of a period of instruction. This might be a targeted level of achievement on a proficiency scale (such as the ACTFL Proficiency Scale) or on a standardized test such as TOEFL, the ability to engage in specific uses of language at a certain level of skill (such as being able to read texts of a certain kind with a specified level of comprehension), familiarity with the differences between two different gram-

matical items (such as the simple past and the present perfect), or the ability to participate effectively in certain communicative activities (such as using the telephone, taking part in a business meeting, or engaging in casual conversation). Today, desired learning outputs or outcomes are often described in terms of objectives or in terms of performance, competencies or skills [4, c. 5-33]. In simple form the components of curriculum and their relationship can be represented as follows:

- Curriculum development in language teaching can start from input, process or output.
- Each starting point reflects different assumptions about both the means and ends of teaching and learning.

Curriculum development from this perspective starts with a first-stage focus on input – when decisions about content and syllabus are made; moves on to a second-stage focus on methodology – when the syllabus is ‘enacted’, and then leads to a final-stage of consideration of output – when means are used to measure how effectively what has been taught has been learned. Much debate and discussion about effective approaches to language teaching can be better understood by recognizing how differences in the starting points of curriculum development have different implications and applications in language teaching. This leads to the distinction between forward design, central design, and backward design. Forward design means developing a curriculum through moving from input, to process, and to output. Central design means starting with process and deriving input and output from classroom methodology. Backward design as the name implies, starts from output and then deals with issues relating to process and input [4].

Forward design is based on the assumption that input, process, and output are related in a linear fashion (R. Docking, J.C. Richards and T. Rodgers, M. Tessler, J.F. Wedman etc.). In other words, before decisions about methodology and output are determined, issues related to the content of instruction need to be resolved. Curriculum design is seen to constitute a sequence of stages that occur in a fixed order – an approach that has been referred to as a ‘waterfall’ model [7, c. 77-85] where the output from one stage serves as the input to the stage that follows. This approach is described as the traditional approach to developing a syllabus involves using one’s understanding of subject matter as the basis for syllabus planning [5, c. 143-44; 2, c. 8-17]. A syllabus and the course content are developed around the subject. Objectives may also be specified, but these usually have little role in teaching or assessing of the subject. G. Wiggins and J. McTighe [9, c. 15] give an illustration of this process with an example of a typical forward-design lesson plan:

- The teacher chooses a topic for a lesson (e.g. racial prejudice);
- The teacher selects a resource (e.g. To Kill a Mocking-bird);
- The teacher chooses instructional methods based on the resource and the topic (e.g. a seminar to discuss the book and cooperative groups to analyze stereotypical images in films and on television);
- The teacher chooses essay questions to assess student understanding of the book.

In language teaching, forward planning is an option when the aims of learning are understood in very general terms such as in courses in ‘general English’ or with introductory courses at primary or secondary level where goals may be described in such terms as proficiency in language use across a wide range of daily situations, or communicative ability in the four language skills. Curriculum planning in these cases involves operationalizing the notions of general English, or intermediate level English or writing skills in terms of units that can be used as the basis for planning, teaching and assessment.

The audiolingual method, the audiovisual method and the structural situational method have already been cited as examples of forward design methods. More recent examples include communicative language teaching and content based teaching.

While a progression from input, to process, to output would seem to be a logical approach to the planning and delivery of instruction, it is only one route that can be taken. The second route could be called central design. With central design, curriculum development starts with the selection of teaching activities, techniques and methods rather than with the elaboration of a detailed language syllabus or specification of learning outcomes. Issues related to input and output are dealt with after a methodology has been chosen or developed or during the process of teaching itself. J.L. Clark [1] refers to this as ‘progressivism’ and an example of a process approach to the curriculum.

Research on teachers' practices reveals that teachers often follow a central design approach when they develop their lessons by first considering the activities and teaching procedures they will use. Rather than starting their planning processes by detailed considerations of input or output, they start by thinking about the activities they will use in the classroom. While they assume that the exercises and activities they make use of will contribute to successful learning outcomes, it is the classroom processes they seek to provide for their learners that are generally their initial focus.

Despite the approach they have been recommended to use in their initial teacher education, teachers' initial concerns are typically with what they want their learners to do during the lesson. Later their attention turns to the kind of input and support that learners will need to carry out the learning activities [3, c. 149-178]. This contrasts with the linear forward-design model that teachers are generally trained to follow. Central design can thus be understood as a learner-focused and learning-oriented perspective.

Novel Methods of the 1980s. Language teaching in the first part of the twentieth century was shaped by teaching methods which reflected a forward planning approach. Alternative bases for methods emerged in the second half of the twentieth century with the emergence of a number of instructional designs that rejected the need for pre-determined syllabuses or learning outcomes and were built instead around specifications of classroom activities. These new teaching methods and approaches started with process, rather than input or output and were often recognized by the novel classroom practices they employed. They reflected the central design approach – one in which methodology is the starting point in course planning and content is chosen in accordance with the methodology rather than the other way round. The purpose and content of a course will vary according to the needs of the students and their particular interests. Goals are stated in very general terms such as 'basic personal communication skills: oral' and 'basic personal communication skills: written'.

A more recent example of the use of central design in language teaching has been labelled Dogme (a term taken from the film industry that refers to filming without scripts or rehearsal). It is based on the idea that instead of basing teaching on a pre-planned syllabus, a set of objectives and published materials, teaching is built around conversational interaction between teacher and students and among students themselves. From this perspective, learning takes place in a context and evolves through the interaction and participation of the participants in that context. Learning is not viewed as the mastery of pre-determined content but as constructing new knowledge through participating in specific learning and social contexts and through engaging in particular types of activities and processes.

The third approach – backward design – starts with a careful statement of the desired results or outcomes: appropriate teaching activities and content are derived from the results of learning. This is a well-established tradition in curriculum design in general education and in recent years has re-emerged as a prominent curriculum development approach in language teaching. It was sometimes described as an 'ends-means' approach [6, c. 12; 8] that consists of:

- Step 1: diagnosis of needs
- Step 2: formulation of objectives
- Step 3: selection of content
- Step 4: organization of content
- Step 5: selection of learning experiences
- Step 6: organization of learning experiences
- Step 7: determination of what to evaluate and of the ways of doing it.

The role of methodology was to determine which teaching methods were most effective in attaining the objectives and a criterion-referenced approach would be used for assessment. There is no place for individually-determined learning outcomes: the outcomes are determined by the curriculum designer.

The planning process begins with a clear understanding of the ends in mind. It explicitly rejects as a starting point the process or activity-oriented curriculum in which participation in activities and processes is primary. It does not imply any particular pedagogical approach or instructional theory or philosophy. A variety of teaching strategies can be employed to achieve the desired goals but teaching methods cannot be chosen until the desired outcomes have been specified. From this

perspective many of the central-design methods or activity-oriented approaches discussed above fail to meet the criterion of good instructional design.

Applications. A forward design option may be preferred in circumstances where a mandated curriculum is in place, where teachers have little choice over what and how to teach, where teachers rely mainly on textbooks and commercial materials rather than teacher-designed resources, where class size is large and where tests and assessments are designed centrally rather than by individual teachers. Forward design may also be a preferred option in situations where teachers may have limited English language proficiency and limited opportunities for professional development, since much of the planning and development involved can be accomplished by specialists rather than left to the individual teacher.

Central design approaches do not require teachers to plan detailed learning outcomes, to conduct needs analysis or to follow a prescribed syllabus, hence they often give teachers a considerable degree of autonomy and control over the teacher learning process. Teachers may simply adopt the practices without worrying about their claims and theoretical assumptions since they offer a supposedly expert-designed teaching solution. Adoption of a central design approach may also require a considerable investment in training, since teachers cannot generally rely on published course-book materials as the basis for teaching.

A backward design option may be preferred in situations where a high degree of accountability needs to be built into the curriculum design and where resources can be committed to needs analysis, planning, and materials development. Well-developed procedures for implementing backward design procedures are widely available, making this approach an attractive option in some circumstances. In the case of large-scale curriculum development for a national education system, much of this development activity can be carried out by others, leaving teachers mainly with the responsibility of implementing the curriculum.

In conclusion, any language teaching curriculum contains the elements of content, process, and output. Historically these have received a different emphasis at different times. Curriculum approaches differ in how they visualize the relationship between these elements, how they are prioritized and arrived at, and the role that syllabuses, materials, teachers and learners play in the process of curriculum development and enactment. The notion of forward, central and backward design provides a useful metaphor for understanding the different assumptions underlying each approach to curriculum design as well as for recognizing the different practices that result from them.

BIBLIOGRAPHY

1. Clark, J.L. Curriculum Renewal in School Foreign Language Learning / Clark J.L. – Oxford: Oxford University Press, 1987. – 272 p.
2. Docking, R. Competency-based curricula – the big picture / R. Docking // Prospect, 1994. – Vol. 9(2). – P. 8–17.
3. Pennington, M.C. Re-orienting the teaching universe: the experience of five first-year English teachers in Hong Kong / M.C. Pennington, J.C. Richards // Language Teaching Research, 1997. – Vol. 1, no. 2. – P. 149–178
4. Richards, J.C. Curriculum Approaches in Language Teaching: Forward, Central, and Backward Design / J.C. Richards // RELC Journal, 2013. – Vol. 44, no. 1. – P 5–33.
5. Richards, J.C. Approaches and Methods in Language Teaching. Second Edition / Richards JC, Rodgers T. – New York: Cambridge University Press, 2001. – 270 p.
6. Taba, H. Curriculum Development: Theory and Practice / H. Taba. – New York: Harcourt Brace and World, 1962. – 529 p.
7. Tessmer, M. A layers-of-necessity instructional development model / M. Tessmer, J.F. Wedman // Educational Research and Development, 1990. – Vol. 38 (2). – P. 77–85.
8. Tyler, R. Basic Principles of Curriculum and Instruction / R. Tyler. – Chicago, IL: University of Chicago Press, 1969. – 134 p.
9. Wiggins, G. Understanding by Design: A Framework for Effecting Curricular Development and Assessment / G. Wiggins, J. McTighe // CBE Life Sci Educ., 2007. – Vol. 6(2). – P. 95–97.

**СПЕЦИФІКА СХОДОЗНАВЧОГО СПЕЦКУРСУ
«ОСНОВИ ЕТИМОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ» ДЛЯ МАГІСТРІВ (СПЕЦІАЛЬНІСТЬ
«КИТАЙСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА І ПЕРЕКЛАД») КИЇВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

До етимологічного аналізу сучасні науковці-мовознавці звертаються дедалі частіше, що пояснюється такими тенденціями розвитку науки в цілому, як намагання дістатися джерел розвитку суцього, пояснити причини номінації (о-мовлення) речей, явищ та станів до-вкілля; зрештою, причина також у взаємній інтерференції східної та західної культур. Адже на Сході, як відомо, основна увага при осмисленому сприйнятті до-вкілля (будь-який вид творчості, наукове дослідження, буття як таке) приділялася саме осягненню сутності суцього, його істинної природи, через правильне (об'єктивне) розуміння якої приходило усвідомлення індивіда як невід'ємної частини природи. Позаяк же подібне осмислення неминуче відбувалось за допомогою мови (лише як засобу, а не самоцілі¹), з'ясування причин називання об'єктивних явищ до-вкілля слід вважати першим і основним етапом в осягненні сутності світу. Із цього випливає, що спецкурс «Основи етимологічного аналізу» для студентів-сходознавців, що читається у КНУ упродовж кількох останніх років, є, по суті, базовим для розуміння не лише писемності, а й загалом світогляду східних народів, особливостей побудови їх мовної так концептуальної картин світу. Показовим є такий факт: студенти I року магістратури по прослуховуванні згаданого спецкурсу з жалем зауважують, що його слід читати на I–II курсах бакалаврату (звісно, в адаптованому вигляді), – аби ознайомити студентів-початківців із «аурою» східного світогляду і пробудити інтерес до мови та культури, що вивчається; зрештою, необхідно адекватним чином познайомити їх із системою ієрогліфічної писемності, аби з самого початку вивчення східної мови із абсолютно відмінним від нашої звуковим, лексичним і граматичним ладом студент розумів її «логіку». У такому разі подальше вивчення мови відбувається на основі не сліпого зазубрювання, а усвідомленого запам'ятовування нової лексики, граматичних правил тощо.

Отже, мета навчальної дисципліни «Основи етимологічного аналізу» – це надання студентам-сходознавцям спеціальних і поглиблених знань із етимології китайської мови, а також виховання у них навичок етимологічного (мовно-культурологічного) аналізу, що має сприяти більшій ефективності сходознавчих досліджень у будь-якій сфері (мова, література, філософія, право тощо). По закінченні цього піврічного спецкурсу студент повинен – за допомогою китайських онлайн-словників, а також користуючись таким аналізом лише як допоміжним засобом – уміти схарактеризувати типологічні особливості китайського мислення, зафіксовані в ієрогліфіці, а також пов'язувати етимологію того чи іншого ієрогліфа з його семантикою і символічним навантаженням у літературі й не тільки. Окрім вищезазначеної майбутньої дослідницької діяльності, вивчення розглядуваного спецкурсу має сприяти вивченню китайського менталітету зокрема через етимологічний аналіз, що відіграє не останню роль, скажімо, під час майбутньої співпраці з китайцями у царині економіки чи політики.

Етимологічний аналіз є дієвим засобом для виявлення внутрішньої форми слова (ВФС), одне з влучних визначень якої – «концептуальна ознака, закріплена у слові» (М. Голянич), а також її функціонування у мові та літературі. У повсякденному мовленні, а також у наукових, публіцистичних, офіційно-ділових та інших текстах ВФС не проявляється такою мірою, як у мові красного письменства, насамперед у поезії. Скажімо, мало кому спаде на думку, промов-

¹ Скажімо, один із основних постулатів давньокитайського «вчення про таємниче» (玄学, III ст.) – «коли досягнуто смислу, слід забути про мову» (得意忘言). Відомо, що на Сході двоє мудреців спілкувалися між собою мовчки – осягнувши істину в процесі індивідуальної практики, вони не вважали за доцільне «гратися порожніми словами», а натомість «обмінювалися» розумінням істини на вищому, енергетичному рівні. Так, ще Лао-цзи писав: «Хто знає – не говорить, хто говорить – не знає» (知者不言, 言者不知, із 56-го розд. «Даодецзину»).

ляючи «Насувається гроза!» асоціювати слово «гроза» із «грізно», тоді як у вірші така прозора (експліцитна) ВФС нерідко обіграється (рядки Ліни Костенко «Гроза погримувала грізно, були ми з нею тет-а-тет»), викликаючи асоціацію із походженням слова і таким чином ніби повертаючи читача до джерел його буття, виявляючи глибоку аналогію, яка є між «семантичною будовою імені (окреме слово) і семантичною будовою речення», між словом і художнім текстом («текст як ім'я» чи «ім'я як текст»), між словом і культурою («слово як архетип культури») [2]. Посередництвом ВФ слово віддзеркалює в собі не лише акт пізнання дійсності, а й «освітлюється» його внутрішнім саявом, – таким чином ВФС бере участь у створенні «поля резонації», яке озвучує у кожній мові національну картину світу.

Щодо використання ВФС у художній прозі, можна навести приклад повісті Ярини Мавки «Очі будинку», де один із важливих предметів екстер'єру – саме вікна («очі»), крізь які спілкуються головні герої твору.

У зв'язку з тим, що спецкурс «Основи етимологічного аналізу» читається в Інституті філології КНУ ім. Т. Шевченка студентам спеціальності «мова та література і переклад», одним із основних об'єктів вивчення є літературні твори народу, мова і культура якого вивчається, їх адекватний переклад та інтерпретація. Щодо китайської літератури, то одним із головних способів розкриття змісту, ідеї, сюжету, теми художнього твору (того чи іншого жанру) є його ієрогліфічний текст як сукупність лексем, ідеограмами якого кодуються елементи традиційної культури Китаю. Нижче розглянемо, яким же чином етимологічний аналіз допомагає визначити ВФС, що своєю чергою сприяє кращому розумінню смислу художнього твору.

Для прикладу візьмімо такий традиційний образ китайської культури і поезії зокрема, як *квіти сливи* (梅 *méi*; існує також переклад *слива муме*). Це художній образ на позначення плину часу та проминання жіночої краси й молодості. При здійсненні етимологічного аналізу користуватимемося першим китайським етимологічним словником «Шовень цзецзи» («说文解字»), укладеним у II ст. Сюй Шенем [5]. В ієрогліфі 梅 маємо: 木 – ключ *дерево* (детермінатив, що визначає клас понять, до якого належить лексема), елемент 每 «Шовень» пояснює як «символ рясної рослинності» (草盛上出也). Базуючись на альтернативній теорії походження ієрогліфів, розробленій київським професором В. Ф. Резаненком [4], у термінах семантико-графічної структури Даоського Кола (ДК), елемент 每 можна розтлумачити таким чином: це *ян*-прояв (□~人) жіночості (母 *мати*) як символ активної (人) родючості (за «Шовенем», піктограма 母 – це зображення жіночого лона: 象怀子形). Елемент □ має також варіант тлумачення ¹ *рослина*, і разом із піктограмою 母 передає ідею дітонародження і прагнення всього живого до відновлення². Отже, слива *мей* символізує насамперед жіночність, прагнення до продовження роду і весняне відродження природи, що впливає з етимологічного аналізу ідеограми; похідна образна конотація – проминання краси (梅 *méi* омонімічне до 美 *měi*) та молодості ліричної героїні з плином часу. Цікаві дані подає «Великий китайсько-російський словник» під редакцією професора І. Ошаніна: слово 梅香 мало значення і *аромат квітів сливи*, і *Мейсян* (*поширене ім'я служниці*), а також *служниця* [1, с. 579]. Парадигма цих значень – яскраве свідчення асоціювання сливи саме з жінкою. А про важливість внутрішнього, прихованого начала (сутності) цього дерева свідчить словосполучення 梅花数 *лічба «квітка сливи»* (давній спосіб ворожіння за кількістю рисок в ієрогліфі та «Книгою змін») [1, с. 580] – тобто розгадування внутрішньої сутності речей асоціювалося з таємничістю майбутніх квітки і плоду сливи, що потенційно містяться у пуп'янку.

Проілюструймо, як саме внутрішня ідея ідеограм на позначення ключових образів здатна привнести додатковий глибинний смисл у поезію. Скажімо, «Пісня ранньої весни»

² Зв'язок сливи з поняттям матері (як джерела породження всього суцього) помітний у давньому звичаї: для полегшення пологів вагітні жінки їли плоди сливи. Крім того, в тих районах Китаю, де виникла ця ідеограма, слива відцвітала після 22 червня, тобто, за ДК, вона закінчувала своє видиме існування в самий пік розвитку *ян*, і саме тоді в ній визрівала маса *інь*-речей, що переходила в нову фазу розвитку *інь* (див. [4]). Саме тому слива стала символом жіночої (*інь*) стихії, а в японській поетичній традиції і дотепер вживається як метафора дівчини або жінки.

(«早春行») відомого танського поета, художника і каліграфу Ван Вей (王維, 692–761) починається так:

紫梅发初遍，黄鸟歌犹涩。

Пурпурова слива почала цвісти повсюди,

Вивільги співають – ніби терпко.

Символічне навантаження «сливи», про яке йшлося вище, суголосне з образною тканиною поезії в цілому: дівчина ламає вербові гілки, сумує в сутінках за коханим, який не повертається, споглядає пару ластівок, що гніздяться на хаті. Тому й слива, яка виступає у вірші уособленням краси ліричної героїні (омонімічне начало) та майбутніх надій на материнство, і яка буває повсюди, не викликає бажаної радості – як і вивільги, спів яких здається дівчині терпким.

Як бачимо, етимологічний (мовно-культурологічний) аналіз допомагає виявити приховані смисли ієрогліфів на позначення ключових поетичних образів, що своєю чергою сприяє кращому розумінню китайської поезії та адекватнішому її перекладу й інтерпретації. Етимологічний аналіз також допомагає встановити тісний зв'язок між відображеними в ідеограмах реаліями довкілля та символічним навантаженням ієрогліфів.

Розмірковуючи над доцільністю здійснення етимологічного аналізу і його застосування у сходознавчих дослідженнях, мимоволі замислюєшся: чи давні китайські поети зумисне підбирали певні ієрогліфи із синонімічної парадигми, етимологічна ідея яких відповідала б їхньому задуму? Очевидно, подібної «штучності» при віршуванні таки не було. Як же відбувається так, що лексеми у конкретному вірші своєю етимологічною ідеєю не тільки тісно пов'язані з образною тканиною вірша, а й напрочуд гармонійно доповнюють образну систему, привносячи нові смисли? Причина такої суголосності, найімовірніше, в тому, що етимологічні ідеї ідеограм, які формувалися упродовж віків, генетично закладені у свідомості носіїв цієї мови; китаєць може навіть не знати визнаної науковцями етимології того чи іншого ієрогліфа, проте зоровий образ, який він бачить, приводить його до розуміння основної ідеї, адже кожен ієрогліф – це «застигла у віках метафора» (Е. Паунд). Ще в XIX ст. американський філософ, етнограф і педагог Е. Феноллоза наполягав на тому, що в китайській ієрогліфічній писемності відображене «конкретно-образне сприйняття світу в його динамічній єдності». При цьому він виходив «із ідеографічних аспектів ієрогліфа як поєднання знаків, що мають візуальні прототипи». Саме тому вчений вбачав у китайській писемності прототип автентичної мови, що є «не транскрипцією одномірної у своїй логічності думки, а безпосереднім відтворенням усього комплексу природних зв'язків суцього» [3]. Природно, що одвічна китайська філософія із центральною ідеєю цілісності суцього (включаючи зв'язок минулого, теперішнього та майбутнього) – питомий даосизм і прийшлий із Індії буддизм, – як найбезпосереднішим чином втілилася в системі письма. Отже, етимологічний аналіз дозволяє досягнути і відтворити прадавні зв'язки між об'єктами, явищами чи станами довкілля, або ж між зовнішнім світом природи і внутрішнім світом людини (матеріальним і духовним), – зв'язки, які з давніх-давен глибоко вкорінилися у свідомість китайців і, на превеликий жаль, частково або й повністю втрачені у сучасному графічному зображенні більшості ієрогліфів. Останній факт може бути зумовлений і численними помилками при переписуванні класичних текстів у давні часи (ще до винайдення книгодрукування), і реформою спрощення письма у середині XX ст.

Як бачимо, важливість графічного зображення ієрогліфа не можна переоцінити – адже і класична поезія зовсім по-іншому сприймається зором, аніж на слух, і неодноразові спроби спростити китайську писемність, відмовившись від ієрогліфів і перейшовши на латинську транскрипцію, зазнавали краху, і, зрештою, в ієрогліфіці – сама душа китайського народу, його національний характер і невід'ємна складова його буття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Большой китайско-русский словарь / Под ред. И.М. Ошанина: в 4 т. – Т. 3. – М.: Наука, 1983. – 1104 с.
2. Голянич М. І. Внутрішня форма слова і художній текст: монографія / М. І. Голянич. – Коломия: Вік, 1997. – 179 с.

3. Малявин В. В. Китайские импровизации Паунда / В. В. Малявин [Электронный ресурс] // Восток-Запад. Исследования. Переводы. Публикации. – М.: Наука, 1982. – С. 246–277. – Режим доступа: http://daolao.ru/Confucius/Pound/pound_ch.htm
4. Резаненко В. Ф. Даоське коло як модель семантико-графічного структурування китайських ієрогліфів стилю кайшу 楷書 / В. Ф. Резаненко // Українська орієнталістика / За ред. І. Срібняка. – К.: НАУКМА, 2012. – Вип. 6. – С. 201–212.
5. 说文解字注 («Шовень цзецзи» з коментарями). – Режим доступа: <http://www.gg-art.com/img>

С. Ю. Юхимець,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри перекладу
і теоретичної та прикладної лінгвістики,
ДЗ «Національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

SIMULTANEOUS INTERPETING: PRINCIPLES AND TECHNIQUES

Interpreting intended as the oral transfer of messages between speakers of different languages is one of the oldest of human activities, although its professional status has been recognised only quite recently.

Despite being one of the most recently developed systems, simultaneous interpreting has become 'the' interpreting form most people easily recognise as a professional activity. International conferences provide the most frequent setting for this kind of interpreting: here, people from different countries gather to discuss the latest developments in particular fields, often highly technical and group-specific. As Angelelli (2000) points out, in such cases the members of the audience have similar professional and educational backgrounds, share interest and competence in a particular subject and belong to the same *speech community*. In this context, the interpreter has almost no interaction with either the audience or speakers, mostly because of the physical barrier represented by the booth in which s/he works. Pöchhacker (1992) states that, in simultaneous interpreting the extent and feasibility of cultural mediation is often extremely limited. It is also important to note that the lapse of time occurring between the original utterance and the translation is too short to allow any major rephrasing or cultural mediation on the part of the interpreter. Gile (2001) emphasises the 'time pressure' to which simultaneous interpreting is subject.

Translation and interpreting are increasingly being acknowledged as core areas of research. Rather than a subfield of linguistics or cultural studies, translation studies has become an interdisciplinary field in its own right. Its remit encompasses, extends and surpasses a range of issues with which other disciplines have traditionally engaged from different perspectives.

The translator makes possible an exchange of information between the users of different languages by producing in the target language (TL or the translating language) a text with identical communicative value with the source (or original) text (ST). This target text (TT, that is the translation) is not fully identical with ST as to its form or content due to the limitations imposed by the formal and semantic differences between the source language (SL) and TL. Nevertheless the users of TT identify it, to all intents and purposes, with ST – functionally, structurally and semantically. The functional identification is revealed in the fact that the users (or the translation receptors – TR) handle TT in such a way as if it were ST, a creation of the source text author.

The structure of the translation should follow that of the original text: there should be no change in the sequence of narration or in the arrangement of the segments of the text.

The aim is maximum parallelism of structure, which would make it possible to relate each segment of the translation to the respective part of the original. It is presumed that any breach of parallelism is not arbitrary but dictated by the need for precision in conveying the meaning of the original. The translator is allowed to resort to a description or interpretation, only in case «direct translation» is impossible.

As a kind of practical activities translation (or the practice of translation) is a set of actions performed by the translator while rendering ST into another language. These actions are largely

intuitive and translators who are best suited for the job, who are well-trained or have a special aptitude, a talent for it, naturally achieve the best results.

The theory of translation provides the translator with the appropriate tools of analysis and synthesis, makes him aware of what he is to look for in the original text, what type of information he must convey in TT and how he should act to achieve his goal. In the final analysis, however, his trade remains an art. For science gives the translator the tools, but it takes brains, intuition and talent to handle the tools with great proficiency. Translation is a complicated phenomenon involving linguistic, psychological, cultural, literary, ergonomical and other factors.

The conditions of oral translation impose a number of important restrictions on the translator's performance. Here the interpreter receives a fragment of the original only once and for a short period of time. His translation is also a one-time act with no possibility of any return to the original or any subsequent corrections. This creates additional problems and the users have sometimes; to be content with a lower level of equivalence.

In simultaneous interpretation the interpreter is supposed to be able to give his translation while the speaker is uttering the original message. This type of translation involves a number of psycholinguistic problems, both of theoretical and practical nature. When it takes quite the same amount of time as the source language matter flows and the interpreter faithfully conveys its content, it is referred to as *simultaneous interpreting/translating*. Integral part of the interpreter's training, as are special exercises and principles to develop simultaneous interpreting skills.

The first principle is:

Before starting to work with any new training exercise, explain its potential value or psycholinguistic and professional reasons and explain how it can be used or adapted by interpreters later in other circumstances.

Example: a self-training exercise to improve or achieve full attention and concentration and to make both hemispheres work synchronically.

<p>Visual image – Associate a visual image with a word or name to help you remember them better. Positive, pleasant images that are vivid, colorful, and three-dimensional will be easier to remember.</p>	<p>To remember the name Rosa Parks and what she's known for, picture a woman sitting on a park bench surrounded by roses, waiting as her bus pulls up.</p>
<p>Acrostic (or sentence) – Make up a sentence in which the first letter of each word is part of or represents the initial of what you want to remember.</p>	<p>The sentence «Every good boy does fine» to memorize the lines of the treble clef, representing the notes E, G, B, D, and F.</p>
<p>Acronym – An acronym is a word that is made up by taking the first letters of all the key words or ideas you need to remember and creating a new word out of them.</p>	<p>The word «HOMES» to remember the names of the Great Lakes: Huron, Ontario, Michigan, Erie, and Superior.</p>
<p>Rhymes and alliteration – Rhymes, alliteration (a repeating sound or syllable), and even jokes are a memorable way to remember more mundane facts and figures.</p>	<p>The rhyme «Thirty days hath September, April, June, and November» to remember the months of the year with only 30 days in them.</p>
<p>Chunking – Chunking breaks a long list of numbers or other types of information into smaller, more manageable chunks.</p>	<p>Remembering a 10-digit phone number by breaking it down into three sets of numbers: 555-867-5309 (as opposed to 5558675309).</p>
<p>Method of loci – Imagine placing the items you want to remember along a route you know well or in specific locations in a familiar room or building.</p>	<p>For a shopping list, imagine bananas in the entryway to your home, a puddle of milk in the middle of the sofa, eggs going up the stairs, and bread on your bed.</p>

Pre-Exercises

The first two weeks of the semester can be devoted to fast reading, skimming, scanning and reading comprehension activities. Those activities will enable students to speed up their reading and get the gist of the text that they are working on in the shortest possible time.

Exercise 1

In the beginning, the students are given a text (250-300 words) in their native language and are asked to read the whole text in 20-30 seconds. Then, they are asked general questions about the subject of the text. In the second phase, they are asked more specific questions (such as names, dates, places, etc.) before they are asked to read the text for the second time. This time, they are given 10-15 seconds to find the specific information. Lastly, the students are given enough time to read the text thoroughly. This time, they are asked comprehension questions. The same exercise is repeated with the texts written in L2. The aim of this exercise is to develop reading comprehension and fast reading skills.

The second principle is:

Increase the self-confidence of my students particularly where their memory is concerned. This is definitely necessary because almost all of them complain about not being able to memorize new information or retain certain pieces of important data in their short- and long-term memory (STM and LTM).

Example: an exercise with interesting information, which is used in order to demonstrate to students that they can easily remember quite complicated data so long as it is *important* or *interesting* to them. The dictation may be in either language or may swap between the two languages once self-confidence is gained and the exercise is being used purely to train STM and LTM.

For example, the instructor asks students what they expect from a text entitled «Painful changeover to Euro». The students produce key words by brainstorming on the subject. In the beginning they may wander from the subject and produce irrelevant keywords. However, as they begin to use their passive knowledge and make logical connections they will come to the point. Then, the instructor randomly chooses keywords from the text and asks students to make logical connections between those keywords and form a bold outline of the text. The aim of this exercise is to enable the students to use their passive knowledge and make logical connections between the facts. Following this exercise, the students are handed out the original text and are asked to check if their outline and assumptions are correct. Then they read the text one more time by using fast reading techniques and mark the unknown words. However, the instructor does not explain those unknown words at this stage.

The third principle is:

Work hard on the students' concentration and level of attention from the very beginning.

Example: An exercise with distractions, like extra sounds, excessive gesticulation, etc. This kind of «distractive modeled environment» I call «training in obstacle conditions». Any instructor can create his or her own list of distractions, depending on the level of the group or the specific aim.

The 4th principle is:

A new exercise has to be very clear and straightforward in order to be understood and worked through the first time (with a short debriefing afterwards). Next time, the training exercise has to be difficult (an authentic or nearly real-life level of difficulty). A «*real-life level of difficulty*» refers mainly to the speed of presentation or the sentence complexity, or a lot of specific vocabulary.

The 5th principle is:

To focus on the message of the sentence/paragraph rather than the meaning of the word

One of the problems that perplex students is the presence of unknown words. This problem also slows down the reading speed of students and disables them to deal with other problems they face in sight translation. In fast reading process, when the student encounters an unknown word, or a word that is difficult to pronounce, his/her reading speed will slow down. However, in a slow and meaningful reading process, he/she either will be able to guess the meaning of the unknown word by using contextual clues or will realize that the word is not crucial for understanding the message of the whole text. In some cases, however, the word may be directly related to the message and it may cause problems in translation if the word is omitted or ignored. Bearing this in mind, the lec-

turer may choose texts that may help students to deal with unknown words. The following strategies can be applied on the sample texts:

14. To focus on the message of the sentence/paragraph rather than the meaning of the word.

Sample text: «If anyone is asked to *rate* a person, whom he knows sufficiently well, on a number of personality variables, he will tend to be influenced by his general opinion of the person. If he has a *high opinion* of the person he will tend to rate him high on all desirable qualities, and vice versa if he has a *low opinion*. (C.J. Adcock: Fundamentals of Psychology)

15. To guess the meaning of the word by using contextual clues Sample text: If you were to place a human brain on a table in front of you, you would notice that it is divided neatly into two halves vertically from front to back: these are the right and left *cerebral hemispheres*. And each hemisphere is further divided into four so-called lobes: the one at the front (the frontal lobe) is responsible for controlling movement and for some aspects of emotions; the *occipital lobe* (at the back) deals with sight, the lobe at the side (the temporal lobe) is an important memory store; and the *parietal lobe* (at the top) has a vital role in comparing and integrating information that flows into the brain through the sensory channels of vision, hearing, smell and touch. (Richard Leakey and Robert Lewin: People of the Lake)

Firstly, this is because the trainee interpreters studying the MA in Interpreting *de facto* have to have a «sufficient» level of proficiency in L2 and L3. The main reason is that general skills such as reading, writing, textual analysis and vocabulary are taught in the first two years. The first exercises to be used in a sight translation course will be directly related with those basic skills.

It is necessary to recognise that most of the modern schools of interpreting (undergraduate and PG level) use a lot of linguistic methods in their teaching practice, working on vocabulary on a word-to-word basis and on sentence, paragraph and whole text structures, as well as providing a huge amount of theoretical information. At the same time they ignore (or simply *omit*) certain psycholinguistic techniques – which are essential for any professional interpreter (working with both simultaneous and consecutive interpreting – SI and CI).

One of the problems that perplex students is the presence of unknown words. This problem also slows down the reading speed of students and disables them to deal with other problems they face in sight translation. In fast reading process, when the student encounters an unknown word, or a word that is difficult to pronounce, his/her reading speed will slow down. However, in a slow and meaningful reading process, he/she either will be able to guess the meaning of the unknown word by using contextual clues or will realize that the word is not crucial for understanding the message of the whole text. In some cases, however, the word may be directly related to the message and it may cause problems in translation if the word is omitted or ignored. Bearing this in mind, the lecturer may choose texts that may help students to deal with unknown words. The following strategies can be applied on the sample texts:

Sample text: «If anyone is asked to *rate* a person, whom he knows sufficiently well, on a number of personality variables, he will tend to be influenced by his general opinion of the person. If he has a *high opinion* of the person he will tend to rate him high on all desirable qualities, and vice versa if he has a *low opinion* (C. J. Adcock: Fundamentals of Psychology).

To guess the meaning of the word by using contextual clues Sample text: If you were to place a human brain on a table in front of you, you would notice that it is divided neatly into two halves vertically from front to back: these are the right and left *cerebral hemispheres*. And each hemisphere is further divided into four so-called lobes: the one at the front (the frontal lobe) is responsible for controlling movement and for some aspects of emotions; the *occipital lobe* (at the back) deals with sight, the lobe at the side (the temporal lobe) is an important memory store; and the *parietal lobe* (at the top) has a vital role in comparing and integrating information that flows into the brain through the sensory channels of vision, hearing, smell and touch. (Richard Leakey and Robert Lewin: People of the Lake)

Below are a number of techniques used in the aim of which is to develop a number of skills that are essential for any interpreter.

1. Listening

This mainly requires a lot of attention and concentration, which is why it is necessary:

16. To introduce some «distracting» or «annoying» elements such as sounds (background noises), flashing lights, excessive gesticulation, etc. in order to make it more difficult/impede aural recognition;

17. to work simultaneously with two different texts both in L1;

18. to work simultaneously with two different texts both in L2;

19. to work simultaneously with two different texts: one in L1 and the other in L2;

20. to use «shadowing», i.e. reading the text aloud while the trainer reads the same text simultaneously, introducing some new elements (changing figures, names, tenses, verbs, adjectives, etc.) with the comparison of the two texts at the end;

21. to introduce *phonemic* shadowing which involves repeating each sound exactly as it was heard without waiting for a complete meaning unit. This specific skill helps to develop the mechanical aspect of simultaneous interpreting, in other words the ability to listen and speak simultaneously.

2. Selective Listening combined with phrase shadowing/paraphrasing

16. While practicing the so-called «selective listening», the trainee is exposed to two different verbal messages. Each incoming message is presented to one ear through headphones. In such a case, the trainee is receiving two different incoming messages simultaneously. The task consists in «switching off» one of the ears through which comes the «irrelevant» message and focusing all the attention on the «relevant» verbal text. This specific training concludes either with phrase shadowing of the «relevant» incoming message or with later paraphrasing it.

3. Understanding

Requires mainly language guessing and predicting skills.

– Speed of presentation in L1 is very important: train interpreters for the highest speed possible.

– Dialects and individual particularities of articulation (including defective ones) is another area for training. It is especially important for European languages such as English, Spanish or French.

– The capability for good linguistic guessing, predicting and anticipating elements in sequence can be trained by introducing unfinished sentences in both languages (L1 and L2). This training is also especially important to develop the interpreter's ability to «edit» unfinished or cut phrases produced by some people in their spontaneous speech.

4. Memorize the information in L1

This requires skills such as instant, short, medium and long-term active memory. It is necessary to work on:

- the capacity to encode and decode texts using any symbol system (for consecutive interpreting);

- a good ear for any foreign names and toponyms;

- a good ear for figures and measures;

Special training is required for all of these skills. Very useful exercises include:

• memorising poems, prose, radio news;

• regular dictation on figures, names and measures first in L1, then in L2 and finally mixing both languages in one dictation.

5. Translation A (mentally)

Requires important skills such as the ability to compose edited texts based on certain key-words (or symbols for consecutive interpreting) or good «editing» and text compression. Such skills need special training using the *key-words* methodology. The main options might be as follows:

• No previous presentation of any text, key-words are given in L1 and the task is to make an «edited» sensible text in L1.

• No previous presentation of any text, key-words are given in L2 and the task is to make an «edited» sensible text in L2.

• No previous presentation of any text, key-words are given in L1 and the task is to make an «edited» sensible text in L2.

• No previous presentation of any text, key-words are given in L2 and the task is to make an «edited» sensible text in L1.

• No previous presentation of any text, key-words are given in both L1 and L2 and the task is to make an «edited» sensible text in L1.

- No previous presentation of any text, key-words are given in both L1 and L2 and the task is to make an «edited» sensible text in L2.

6. Translation B (sight)

- sight translation;
- sight interpreting.

7. Verbalization

Verbalization and «editing» imply the «re-telling» or paraphrasing ability training which starts in L1 using key-words and some common symbols and then continues in L2.

Conclusions.

The training of future interpreters should necessarily include some psycholinguistic training, taking into account the fact that a major part of the work depends on the self-training of the students. The instructor's role, to aid self-preparation, is to provide some useful guidelines and exercises that can be used outside the language laboratory, without an instructor and without any sophisticated equipment.

REFERENCE

1. Kornakov Petr, To Teach Interpreting or to Teach through Interpreting? Rusistica, Great Britain, 1996. (in Russian)
2. Gile, D. (2001) The Role of Consecutive Interpreting in Interpreter Training: a Cognitive View, Communicate! consulted on www.aiic.net on April 12, 2003
3. Hall, E.T. (1989) Beyond Culture, New York: Anchor Books
4. Harris, P. and Moran R. (1991) Managing Cultural Differences 3rd ed. Houston, Gulf Publishing
5. Hofstede, G. (2001) Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organisations across Nations, Thousand Oaks, Sage Publications
6. Katan, D. (1999) Translating Cultures: An Introduction for Translators, Interpreters, and Mediators. Manchester, St. Jerome Publishing

Розділ 5

*Філософія, гуманітарне знання,
мистецтвознавство*

С. А. Бут,
*аспірант кафедри країнознавства
Інституту міжнародних відносин,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

РОСІЙСЬКО-КИТАЙСЬКІ ВІДНОСИНИ В КОНТЕКСТІ «ТАЙВАНСЬКОЇ ПРОБЛЕМИ»

Питання об'єднання континентального Китаю та Тайваню є одним із джерел регіональної напруженості в Східній Азії вже більше п'ятидесяти років. Дана проблема бере свій початок із моменту закінчення громадянської війни в Китаї в 1949 р., коли керівництво Китайської Республіки на чолі із лідером Гоміндану Чан Кайші під тиском комуністичних сил відступило на Тайвань [1]. З цього моменту розпочалася боротьба між комуністичним урядом КНР та гомінданівським керівництвом Тайваню за право вважатися загально китайським урядом. При цьому СРСР визнав КНР, а США та їх союзники – Китайську Республіку (Тайвань).

Необхідно констатувати, що вирішення проблеми об'єднання «двох Китаїв» є одним із важливих чинників внутрішньої політики КНР, оскільки просування правлячою елітою ініціатив в цьому напрямку вочевидь позитивно відображається на зміцненні її позицій та розглядається, на ряду із поверненням Гонконгу та Макао, як фактори посилення КНР на міжнародній арені, а КПК всередині держави та суспільства.

В ракурсі пошуку шляхів вирішення «тайванської проблеми» варто згадати про ініціативу Пекіна щодо об'єднання «двох Китаїв» за принципом «одна держава з двома соціально-економічними системами»: Тайвань перетворюється на провінцію Піднебесної та передає питання зовнішньої та оборонної політики у відання уряду КНР, зберігаючи при цьому за собою статус автономної адміністративної одиниці та ринкову модель економіки. Проте така пропозиція не знаходить підтримки в Тайбеї, керівництво якого відстоює позицію можливості об'єднання лише за умови розгляду Тайваню як рівнозначного КНР партнера. Тому, зі свого боку, керівництво Китайської Республіки зосереджує зусилля на привертанні уваги міжнародного співтовариства до тайванського питання та отримання повноправного включення до діяльності в різноманітних міжнародних інституціях. Як стверджувало тайванське керівництво, що «входження Китайської Республіки в ООН знизить рівень напруги у відносинах із КНР, сприятиме конструктивному діалогу між Пекіном та Тайбеєм, а також прискорить процес об'єднання і буде означати визнання світовим співтовариством фундаментальних прав населення Китайської Республіки і свідченням поваги до її виключних досягнень» [2].

Більш того, для позиції Тайбею щодо питання об'єднання материкового та острівного Китаїв є характерно концепція розділення китайської нації на дві частини за прикладом німецького та корейського народів: Китайську Народну Республіку та Китайську Республіку.

Цікаво, що, не дивлячись на політичні суперечності, відносини Пекіну і Тайбею відмічаються активний розвиток співробітництва в економічному векторі, який виступає стабілізуючим фактором у контексті тайванської проблеми.

Російсько-китайські відносини, якісно новий етап яких розпочався із розпадом СРСР, характеризуються поглибленням та розширенням діалогу в різних сферах. Відтак, активізація багатоаспектної взаємодії між Москвою та Пекіном значною мірою відобразилася на російсько-тайванських відносинах.

На початку 1990-х рр. в російській дипломатії домінував прозахідний вектор, в світлі якого Тайвань з огляду на інвестиційні перспективи та можливість проникнення на ринки країн Азійсько-Тихоокеанського регіону розглядався тогочасним російським керівництвом як важливий економічний партнер. Крім того, привабливість Тайваню для російського політикуму також полягала в якості прикладу країни із успішною реалізацією соціальних та економічних реформ, а також об'єкту екзотичного туризму.

Внаслідок такої оцінки Тайбея демократичними колами, які знаходилися на той час при владі в Росії, 2 вересня 1992 р. президент РФ Б. Єльцин видає декрет, яким було схвале-

но рамкову угоду між Росією та Тайванем. При цьому дана угода наштовхувала на думку, що дві сторони фактично встановлюють між собою дипломатичні відносини [3, с. 88].

Така акція відразу викликала негативну реакцію з боку КНР, а тому під тиском китайського керівництва вже 15 вересня 1992 р. Б. Єльцин видає новий указ, що дезавоював попередній декрет та відповідно до якого: «у відносинах із Тайванем російська Федерація виходить із того, що існує тільки один Китай. Уряд китайської Народної Республіки є єдиним законним урядом, що представляє весь Китай. Тайвань – невід’ємна частина Китаю» [4]. Більш того, було наголошено на тому, що Росія зобов’язується не встановлювати дипломатичних взаємин на офіційному рівні із Тайванем. При цьому була реалізована ініціатива створення неофіційної координаційної комісії з питань російсько-тайванської економічної та культурної співпраці, представництва якої розпочали функціонувати в Москві в 1993 р. та в Тайбеї в 1996 р. [5, с. 85].

Ця позиція отримала своє підтвердження в Спільній російсько-китайській декларації 1996., в якій було зафіксовано намір встановлення між РФ і КНР «стратегічної взаємодії в ХХІ столітті». Слід відмітити, що в цьому міжнародно-правовому акті китайська сторона, в свою чергу, офіційно заявила про те, що чеченська проблема є суто внутрішнім питанням РФ. Таким чином, тайванське питання було зняте з порядку денного російсько-китайських відносин. Водночас дана проблематика є яскравим прикладом наявної у двосторонніх відносинах між Росією та Китаєм особливості, яка полягає у взаємній підтримці сторін один одного в питаннях територіальної цілісності.

В подальшому Москва, маючи значну зацікавленість в поглибленні діалогу із Пекіном, ігнорує будь-які спроби Тайбея зафіксувати свій статус в якості незалежної держави на політичній карті світу [6].

Серед напрямків кооперації РФ та КНР в контексті тайванського питання на особливу увагу заслуговує військово-технічне співробітництво (ВТС). Внаслідок введення ембарго після подій на площі Тяньаньмень на поставку зброї до Піднебесної з боку США та ЄС, РФ фактично перетворилася на монополіста в сфері продажу військової техніки Пекіну. Водночас саме на початку 1990-х рр. керівництво КНР розпочало процес модернізації власних збройних сил, в якому визначальну роль відіграло ВТС із Росією.

Російсько-китайське ВТС має кілька наслідків як для «тайванської проблеми», так і безпеки країн Азійсько-Тихоокеанського регіону (в першу чергу для Японії, Індії, В’єтнаму, Малайзії та Індонезії). Як наслідок закупівлі російських озброєнь відбулася зміна воєнного балансу сил на користь КНР [7]. Крім того, в 2005 р. керівництво Піднебесної прийняло Закон про протидію розколу держави, відповідно до якого передбачено використання «немирних» засобів захисту держави в таких випадках: якщо сепаратистські сили під будь-яким приводом або формі намагатимуться реалізувати факт відділення Тайваню від КНР; якщо відбудуться масштабні інциденти, які призведуть до відокремлення Тайваню; якщо будуть вичерпані всі мирні можливості вирішення конфлікту [8]. Виходячи з такої позиції, можна стверджувати, що Пекін не відкидає можливості силового вирішення тайванського питання.

Варто відмітити, що отримання російських озброєнь сприяє гонці озброєнь Тайванем та Піднебесною, а також ускладнює військову напруженість в районі тайванської протоки, що, в свою чергу, загострює стан політичних відносин між конфліктуєчими сторонами та перешкоджає перспективі їх мирного вирішення.

Підсумовуючи всі окреслені моменти, можна визначити, що стан російсько-китайських відносин та взаємин між Піднебесною і Тайванем мають визначальний вплив на розвиток російсько-тайванських відносин. Водночас РФ розбудовуючи відносини стратегічного партнерства із КНР відкидає можливість встановлення офіційних відносин із Тайванем. При цьому ВТС між Москвою та Пекіном безпосередньо впливає на ситуацію щодо об’єднання «двох Китаїв» в ракурсі підвищення силових можливостей КНР та відповідно зростанні напруженості як у вирішенні тайванського питання, так і безпеки в АТР загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Иванова Л.С. Тайванская проблема [Електронний ресурс] / Л.С. Иванова. – Режим доступу: <http://forum2009.rae.ru/pdf/article194.pdf>

2. Бажанов Е. Тайванская проблема. Позиции Тайбэя, Пекина, Вашингтона и Москвы [Электронный ресурс] / Е. Бажанов. – Режим доступа: http://www.observer.materik.ru/observer/N3-4_02/3-4_07.HTM
3. Асфари Д.А. Российско-китайские отношения: проблемы и перспективы. Политологический анализ: дис. на соискание ученой степени канд. полит. наук: 23.00.04. / Д.А. Асфари. – М., 1999. – 178 с.
4. Указ Президента РФ от 15.09.92 № 1072 «Об отношениях между Российской Федерацией и Тайванем» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.referent.ru/1/37321>
5. Врядий Ю.В. Российско-тайванские торгово-экономические связи / Ю.В. Врядий // Россия и АТР. – 2006. – №4. – С. 82-93.
6. Цыганов Ю. Российско-китайские отношения и Тайвань [Электронный ресурс] / Ю. Цыганков – Режим доступа: <http://www.political.narod.ru/ARCHIVE/RUCHITAI.htm>
7. Чжен Ци. Военно-техническое сотрудничество России и Китая в контексте проблемы «двух Китаев» [Электронный ресурс] / Ци Чжен. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/voenno-tehnicheskoe-sotrudnichestvo-rossii-i-kitaya-v-kontekste-problemy-dvuh-kitaev>
8. Парламент КНР одобрил закон о противодействии расколу государства [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ria.ru/world/20050314/39517042.html>

В. А. Ганский,
старший научный сотрудник научно-исследовательского сектора,
Полоцкий государственный университет

ПОЛЬСКИЙ ТУРИСТИЧЕСКИЙ КЛУБ И ЕГО РОЛЬ В РАЗВИТИИ ТУРИЗМА ВО П РЕЧИ ПОСПОЛИТОЙ (1925-1939 ГГ.)

Польский туристический клуб был создан 25 мая 1925 г. по инициативе Министерства общественных работ II Речи Посполитой и Польского автомобильного клуба с целью поддержки туризма во всех его формах, а также представления интересов национальных туристических институций и организаций на международном уровне. Соорганизаторами клуба также стали Польское краеведческое общество и Польское Татранское общество. По утверждению М. Орловича, Польский туристический клуб среди других центральных туристических организаций в соответствии с определенной сферой деятельности должен был заниматься «организацией туризма как спорта, туристических секций гребцов, велосипедистов, автомобилистов, учетом средств размещения, торговлей товарами туристического назначения и контактами с туристическими организациями за границей» [2, с. 184-185].

В 1925 г. Польский туристический клуб вошел в состав Центрального совета международного туризма (*Conseil Central de Tourisme International, CCdeTI*) в Париже, а в 1926 г. – в Международный туристический альянс (*Alliance Internationale de Tourisme, AIT*) в Брюсселе. В 1927 г. Польский туристический клуб вступил также как полноправный член в Союз польских туристических организаций. Кроме этого, клуб был официальным представителем национального туризма на международных отраслевых форумах [1, с. 453-476].

Членам клуба были предоставлялись различные дополнительные услуги, скидки и бонусы: на железной дороге, в отелях, ресторанах, на станциях технического обслуживания, на морских линиях, а также на Французской железной дороге (в рамках туров, организуемых Польским туристическим клубом).

Одним из основателей и первым председателем Польского туристического клуба был Стефан Пшездецкий. В начальный период деятельность клуба ограничивалась пропагандой туризма и поддержанием на надлежащем уровне контактов с зарубежными туристическими организациями. Поддержка деятельности клуба со стороны властей отсутствовала на протяжении всего периода его существования. Период интенсивного развития клуба наступил в 1928 г. с началом председательства генерала Романа Гурецкого, который в период всего сво-

его председательства особо подчеркивал значение туризма для экономики страны и всячески старался донести эту мысль до правящих кругов II Речи Посполитой.

Первоначально деятельность клуба на местах осуществлялась через созданные в различных частях страны своих отделений: в Белостоке, Быдгоще, Львове, Познани и Вильно [6, с. 92]. Одновременно с созданием в 1928 г. вышеуказанных региональных отделений, организовывавшихся в основном в рамках подготовки ко Всеобщей Национальной выставке в Познани 1929 г., среди членов и руководства клуба начали распространяться идеи объединения туристического и краеведческого движения в стране в одну мощную организационную структуру. Результатом этого стал объединительный съезд Польского краеведческого общества с Польским туристическим клубом, проводившийся 6-7 апреля 1929 г. В связи с объединением обществ произошли и изменения в уставных документах – для новообразованной организации было избрано наименование «Польское краеведческое общество – Польский туристический клуб» (ПКО-ПТК) [5, с. 136-137].

Назначенному на должность вице-председателя по квоте Польского туристического клуба М. Орловичу поручалось разработать программу деятельности объединенного общества, что он и сделал в скором времени. В первой части, посвященной административно-организационным вопросам деятельности общества, определялись базовые задачи относительно развития общества и его структуры: охват деятельностью общества всей территории страны, создание организационных структур во всех высших учебных заведениях и др. В переходный период слияния двух обществ в первую очередь предусматривалось объединение усилий в городах, где уже существовали отделы как одного, так и другого обществ (прежде всего в Варшаве, Белостоке, Быдгоще, Кракове, Львове и Вильно). В расширенной программе развития туризма предусматривалось создание автомобильной секции, активизация усилий по созданию при отделениях лыжных секций, продолжение разработки туристических маршрутов в центральном и северном регионах страны, пропаганда туризма посредством разработки и издания «Путеводителя по Польше» на нескольких иностранных языках с использованием субсидий Банка Национального Хозяйства, издание ежегодно актуализируемого справочника отелей, а также продолжение практики размещения карт и туристических плакатов на железнодорожных вокзалах, изданию серии открыток туристско-краеведческой тематики и др. [4, с. 77-79].

С объединением клуба с Польским краеведческим обществом началось распространение туристско-экскурсионного движения, носящего характер специализированного туризма, требующего соответствующей физической, теоретической и практической подготовки и специального оборудования.

После прекращения тесного сотрудничества с Польским краеведческим обществом Польский туристический клуб вновь приступил к построению собственной сети региональных отделений. Однако в новых условиях изменился и формат деятельности клуба – основное внимание теперь сосредотачивалось на автотуризме. На начало 1932 г. клуб насчитывал уже на всей территории II Речи Посполитой более 2100 членов и более 60 отделений. К 1936 г. эти показатели составили уже 114 отделений с 3000 членов [3, с. 9-10]. В этот период клуб развивал деятельность по нескольким направлениям в сфере туризма наряду с существовавшей еще со времен объединения с Польским краеведческим обществом секцией автотуризма, образовались новые секции: лыжная, водная, пешеходная, велосипедная и др. Клуб не проводил в этот период широкой краеведческой работы, а пропаганда туризма заключалась главным образом в издании печатного органа – месячника «Touring», а также так необходимых в конце 1930-х гг. дорожных карт.

В 1932 г. клуб первый раз организовал ставшую традиционной в последующие годы акцию – организовал туристические кемпинги для представителей интеллигенции и студентов преимущественно на Полесье и в окрестностях Меречевщины. Посредством организации кемпингов на Полесье популяризовались мало известные достопримечательности этой части страны и внедрялись бюджетные формы размещения туристов в отдаленных от основных транспортных артерий местностях.

Достижения Польского туристического клуба в области пропаганды и организации автотуризма были высоко оценены на Международном туристическом конгрессе в Марокко в

1936 г. и стали важным фактором того, что клубу была поручена организация подобного конгресса в Польше в 1940 г. В 1938 г. в Берлине на форуме Международного туристического альянса (АИТ), объединяющего туристические клубы стран всего мира, было решено, что следующий съезд будет организован Польским туристическим клубом 2-9 сентября 1939 г. В программе этого съезда, посвященного развитию автотуризма, значились ряд экскурсий по стране. Однако начало Второй мировой войны перечеркнуло эти планы. Последней крупной акцией, организованной Польским туристическим клубом, был автопробег на море, начавшийся 23 июня 1939 г. [5, с. 141-142].

Таким образом, Польский туристический клуб объединял главным образом энтузиастов автомобильного туризма, в первую очередь собственников автомобилей. Деятельность клуба осуществлялась через 12 региональных отделений в крупных городах и нескольких десятков представителей в остальных регионах. Среди членов, как это можно проследить по личному составу правлений нескольких отделений клуба, значительную долю составляли представители финансовой (предприниматели и банкиры) и военной сферы. Деятельность клуба была ориентирована на автотуризм, развитие автомобильного сообщения и состояния дорог в стране. Клуб предоставлял своим членам различного рода льготы при приобретении карт и клубных изданий, путевок и пр. Клуб каждый год издавал карты состояния дорог и в своих публикациях информировал о планируемых дорожно-ремонтных работах, организовывал конкурсы на объем пройденного километража и количество экскурсий выходного дня, сотрудничал с Польским мотоциклетным союзом, а с 1931 г. организовывал охраняемые туристические стоянки. Деятельность клуба прекратилась с началом Второй мировой войны, которая не только уничтожила его материальную базу, но и лишила его многих членов. По окончании войны в условиях иного общественного устройства клуб не смог восстановить свою деятельность. Функции организатора автомобильного туризма перешли к официальному Польскому мотосоюзу, объединившему автоклубы, туристов и спортсменов. В основном же любители автотуризма стали объединяться в структурах Польского туристско-краеведческого общества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Chelmecki J. Państwowe i społecznie inicjatywy rozwoju ruchu turystycznego i krajoznawczego w Polsce w latach 1919-1939 / J. Chelmecki // *Przełomy w historii. Pamiętnik*. – Т.3. – S. 453-476.
2. Informator turystyczny. – Warszawa: Nakładem Związku Polskich Towarzystw Turystycznych w Polsce, 1932. – 265 s.
3. Kronika turystyczna // *Wiadomości Z.T.K.* – 1937. – №2. – S. 9-10.
4. Lewan M. Zarys dziejow turystyki w Polsce / M. Lewan. – Kraków: Wydaw. «Proksenia», 2004. – 106 s.
5. Łazarek M. Śladami historii turystyki: od starożytności do współczesności / M. Łazarek, R. Łazarek. – Lublin, 2005. – 177 s.
6. Sprawozdanie z działalności Związku Polskich Towarzystw Turystycznych za rok 1930. – Warszawa, 1931. – 121 s.

Є. І. Гаркавцев,

*старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки,
Харківський національний університет внутрішніх справ*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ЗМІЦНЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ КУРСАНТІВ ВНЗ МВС УКРАЇНИ

Термін «дисципліна» широко використовують у різних науках. Між тим, дане поняття часто трактується по-різному. Одні вчені термін «дисципліна» пов'язують із французьким словом *discere* (вчитися), інші – із латинськими словами *discipulus*, *disciple* (учень, послідовник).

Різні тлумачення дисципліни зустрічаються і в спеціальній літературі. Відомий педагог-вчений А.С. Макаренко вважав, що дисципліна є метою і результатом виховання. Він підкреслював: «Дисципліна іноді малюється як засіб виховання. Я вважаю, що дисципліна є не засобом виховання, а результатом виховання. Режим – це є певна система засобів і методів, які допомагають виховувати. Результатом же виховання є саме наука» [1, с. 48].

А.С. Макаренко, досліджуючи феномен дисципліни, дійшов наступних висновків: 1) дисципліна необхідна колективу для того, щоб він краще і швидше досягав своїх цілей; 2) дисципліна потрібна, щоб кожна окрема людина розвивалася, щоб виховувала у собі вміння долати перешкоди та здійснювати важку роботу; 3) у кожному колективі дисципліна повинна бути поставлена вище інтересів окремих членів колективу; 4) дисципліна прикрашає колектив і кожного окремого члена колективу; 5) дисципліна є свободою, вона ставить особистість в більш захищене, вільне положення та створює повну впевненість у своїх правах і можливостях; 6) дисципліна проявляється, як правило, коли людині доводиться робити щонебудь відповідальне, що вимагає значної віддачі. Тут також важливим є усвідомлення необхідності та корисності цієї справи для всього колективу, для суспільства і держави.

Різноманіття трактувань дисципліни нерідко призводить до підміни об'єкта в ході роботи з її зміцнення. Одні під дисципліною розуміють сукупність правил поведінки, інші називають дисципліною вже сформовані виховні звички людини, треті бачать в дисципліні тільки послух. Ці окремі думки в більшій чи меншій мірі наближаються до істини, але для правильної роботи вихователя необхідно мати більш точне уявлення про саме поняття «дисципліна».

У самому широкому сенсі слова дисципліна – це певний порядок поведінки людей, що відповідає сформованим у суспільстві нормам права і моралі, а також вимогам тієї чи іншої організації. Історичний досвід свідчить, що жодна область в житті та діяльності будь-якого суспільства і держави не може обходитися без певної організації та дисципліни, обов'язкового виконання загальноприйнятих правил і норм поведінки.

Фахівці виділяють такі основні види дисципліни, як громадську (соціальну), державну, трудову, навчальну та інші. Серед різних видів і форм дисципліни найважливіше місце займає державна дисципліна, яка базується на правових нормах, встановлених державою. Вона полягає у дотриманні громадянами встановлених норм і правил, що забезпечують узгоджене функціонування всіх структур держави та суспільства.

Об'єктивну основу дисципліни складає гостра необхідність координації діяльності людей, створюваних ними організацій та установ. Держава визначає норми і правила поведінки людей, створює необхідні органи та умови для забезпечення такої поведінки.

Різновидом державної дисципліни є службова дисципліна, яка має для органів внутрішніх справ (ОВС) особливе значення. Службова дисципліна виступає як один із принципів організації правоохоронної діяльності. Вона виконує роль організуючого фактора, впорядковує та забезпечує систему відносин усередині службових колективів ОВС. Її правилами і нормами охоплюються відносини між керівниками (начальниками, командирами) і підлеглими, старшими та молодшими, а також між співробітниками, рівними один одному за посадою і спеціальним званням.

Добре налагоджені дисциплінарні відносини влади і підпорядкування в ОВС забезпечують постійний, надійний та стійкий організаційний зв'язок між суб'єктом та об'єктом управління. Дисципліна наказує особам рядового і начальницького складу неухильно дотримуватися встановлених законодавством та іншими правовими актами норм здійснення оперативно-службової діяльності.

В ОВС службова дисципліна, згідно із Законом України від 22 лютого 2006 р. № 3460-IV «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України», зобов'язує кожного працівника суворо дотримуватися Конституції і законів України, сумлінно виконувати накази начальників і свої посадові обов'язки, а також правоохоронні функції, виявляти повагу до начальників і старших за званням, сприяти їм у підтриманні статутного та громадського порядку. Вона вимагає бездоганного дотримання форми одягу, віддання військового вітання, інших правил службового етикету і субординації, стійкого ставлення до труднощів і злиднів. Дисциплінарна влада і професійна компетенція припускають, що її суб'єкти повинні бути

чесними, мужніми і самовідданими, пильними, поважати і дотримуватися права і свободи людини і громадянина, постійно вдосконалювати свою фахову майстерність.

Таким чином, службова дисципліна в ОВС означає дотримання співробітниками ОВС встановлених законодавством України, Присягою, а також наказами Міністра внутрішніх справ (МВС) України, прямих начальників порядку та правил при виконанні покладених на них обов'язків і здійсненні наявних у них правочинів.

Службова дисципліна в ОВС забезпечується планомірною системою виховних та організаційно-статутних заходів, непохитно здійснюваних керівниками всіх рівнів, а також постійно актуалізується морально-здоровим службовим середовищем, самодисциплінованістю працівників (усвідомленим ставленням до виконання службового та громадянського обов'язку, підвищеною особистою відповідальністю за методи, способи і результати виконання дорученого оперативного-службового завдання). Індивідуальна робота з виховання особистої дисциплінованості формує внутрішнє переконання кожного співробітника у необхідності продуманого, активного і суворого дотримання вимог законів, статутів, настанов і наказів, інших підзаконних нормативних актів, присяги, цивільного і службового обов'язку, а також правомірних розпоряджень начальників та командирів.

На сьогоднішній день питання зміцнення службової дисципліни та законності в ОВС є одними з найважливіших у діяльності МВС України. Проблемі належного стану службової дисципліни приділяється велика увага з боку вищих органів державної влади країни та громадського активу. Необхідність підвищення дисциплінованості особового складу ОВС неодноразово обговорювалась як на колегіях МВС, так і на нарадах територіальних органів. Керівництво МВС України зазначає, що від стану службової дисципліни залежить не лише результативність оперативного-службової діяльності із захисту конституційних прав і законних інтересів громадян, забезпечення громадського порядку та безпеки, а також і авторитет міліції у суспільстві.

На сучасному етапі розвитку та реформування нашої держави на особистість співробітника ОВС впливає цілий комплекс негативних факторів, які можуть різко знижувати рівень службової дисципліни: інформаційно-психологічний вплив кримінального середовища, кримінальної субкультури на взаємини у службових колективах, недостатня соціальна та правова захищеність працівників і членів їх сімей, низькі морально-психологічні та професійні якості окремих працівників тощо. Вказані фактори і обумовлюють причини вчинення співробітниками порушень дисципліни та протиправних дій.

Апаратами управління органів внутрішніх справ робляться зусилля для того, щоб у цей складний період не допустити зниження морально-психологічного стану працівників у тому числі й курсантів. В свою чергу це вимагає проведення великої і напруженої роботи щодо докорінної перебудови свідомості особового складу, удосконалення всієї системи виховання, підвищення відповідальності і дисциплінованості працівників органів внутрішніх справ.

Саме тому зростає значення профілактично-виховної роботи з особовим складом ОВС, значне місце вихованню дисциплінованості майбутніх кадрів міліції насамперед приділяється у ВНЗ МВС України. Ця робота спрямована на зміцнення виховання у курсантів професійно орієнтованого «ядра» особистості майбутніх офіцерів міліції, підвищення рівня їх відповідальності за виконання службового обов'язку, формування стійкості до професійної деформації. Дисциплінованість курсантів міліції є ключовою основою успішного виконання ними завдань під час навчання у ВНЗ, а також має суттєвий вплив на виконання майбутньої оперативного-службової діяльності ОВС України із забезпечення правопорядку у державі.

Головним показником морально-ділового стану особового складу та ефективності виховної роботи, що проводиться, є стан службової дисципліни.

У процесі морального виховання курсантів мають місце наступні труднощі, які ускладнюють його організацію:

Перша група труднощів – суб'єктивні труднощі, які характеризуються, по-перше, наявністю у частини курсантів старих, іноді неправильних уявлень про норми поведінки, браком життєвого досвіду, умінь творчо застосовувати отримані етичні знання на практиці.

По-друге, у деяких курсантів через неправильно сформований життєвий досвід складається хибне уявлення про окремі явища у мікросоціальних середовищах формувань силових відомств.

По-третє, курсантському віку властива підвищена емоційність, яка часто виражається у висуванні підвищених, ідеалізованих сподівань щодо поведінки командного та науково-педагогічного складу, що призводить до розчарувань і навіть прямих конфліктів, порушення службової дисципліни.

По-четверте, існують труднощі в засвоєнні програмного матеріалу з курсу «Етика та естетика», який вивчається на першому курсі, в адаптаційний період.

Вирішення сучасних проблем у теорії і практиці формування дисциплінованості у майбутніх правоохоронців пов'язане з необхідністю подолання основних суперечностей між:

– сучасними вимогами держави до працівників міліції і загальним станом вихованості майбутніх правоохоронців міліції, проявами негативних явищ у курсантських підрозділах ВНЗ МВС України;

– недостатньою усвідомленістю організаторами навчально-виховного процесу ВНЗ МВС України кардинального зростання ролі дисциплінованості курсантів у готовності до виконання професійних функцій та необхідністю виховання постійних кадрів у зв'язку з євроінтеграційними процесами в Україні;

– необхідністю здійснення виховання курсантів як складної, поліфункціональної системи і відсутністю у сучасній вітчизняній педагогічній літературі фундаментальних праць, у яких було б розкрито положення системного підходу до проблеми виховання;

– потребою майбутніх правоохоронців у розвитку моральних якостей своєї особистості і відповідними обмеженнями цього розвитку в умовах професійної діяльності;

– індивідуальними внутрішніми світоглядними позиціями курсантів, з якими вони прийшли у ВНЗ, і загальними установками науково-педагогічного складу, який намагається організувати роботу з курсантами на єдиних виховних принципах;

– вимогами статутів, керівних документів, посадових інструкцій щодо правил поведінки та виконання службових обов'язків, які звужують можливості реалізації курсантами свободи совісті, і їх прагненнями до духовної свободи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Макаренко А. С. Методика виховної роботи / А. С. Макаренко. – К.: Радян. шк., 1990. – 367 с.

І. В. Глодан,

*вчитель математики першої категорії,
Тернопільська загальноосвітня школа № 30*

РОЗВИТОК ЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ

Одне з найголовніших завдань загальноосвітньої школи – підготовка всесторонньо розвиненої, активної особистості, здатної до самостійних досліджень і відкриттів. Така особистість має володіти надзвичайно важливим логічним арсеналом – методами аналізу і синтезу, абстрагування й узагальнення, вміння доводити і спростовувати, порівнювати, робити правильні висновки, конкретизувати, приймати обґрунтовані, раціональні в тій чи іншій ситуації рішення. В методичній літературі та у пояснювальних записках до навчальних програм говориться про те, що учитель повинен розвивати логічне мислення учнів.

Потрібно починати розвивати логічне мислення дітей вже під час навчання у дитячому садку, тому що потім буде важко надолужити те, що втрачено, зробити мислення дітей нестандартним, навчити їх міркувати самостійно. Перші математичні знання засвоюються дитиною у певній, додатній до її розуміння системі, у якій окремі положення логічно пов'язані та впливають одне з одного.

В початковій школі для розвитку логічного мислення учнів доцільно впроваджувати дидактичні вправи [1]: магічні квадрати (знайти закономірність у розташуванні цифр та фігур, а потім заповнити декілька порожніх клітинок); гра «чарівне перетворення» (геометричні фігури перетворити на предмети, тварин, людей); лабіринт (знайти ходи між заплутаними лініями); хитрі намистинки (встановити закономірність розташування чисел у рядку, дописавши ще кілька); числові ребуси (розшифрувати приклади, записані за допомогою літер – однокові букви позначаються однаковими цифрами); цікава фігура (знайти точку на фігурі, не відриваючи руки і не повторюючи жодної лінії двічі); логічний ланцюжок (простежити, як змінюються числа на першому малюнку, використати цю закономірність під час заповнення порожніх кілець ланцюжка на наступних малюнках); бульбашки (знайти взаємозв'язок між числами в кружечках і кількістю точок, вписати відповідні числа на наступних малюнках); шостий зайвий (одне з чисел не містить тих ознак, за якими можна об'єднати решту чисел, знайти це число і вказати ознаку, що об'єднує решту чисел); логічні розмальовки (розмальовувати кольоровими олівцями піраміди з послідовністю кольорів) та ін.

Особливістю логічних умінь є те, що учень повинен не тільки аналізувати, синтезувати, порівнювати, абстрагувати, але і мислити, робити висновки, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між фактами, процесами, явищами, погоджуючи їх із законами логіки. Тому процес формування логічних умінь передбачає виконання певних, послідовних етапів.

Це зв'язано як з рівнем загальної підготовки дітей, складністю навчального матеріалу, так і з особливостями мислення дітей відповідної вікової групи. Логічне мислення стає систематичним і продуктивнішим, що сприяє систематизації знань.

Суттєву роль в ньому відіграють наукові гіпотези. У старшокласників виробляється індивідуальний стиль розв'язання пізнавальних і практичних завдань, формуються такі індивідуальні особливості мислення [2]: глибина – здатність виокремлювати суттєві ознаки при вивченні нового матеріалу і розв'язанні задач, узагальнювати їх, заглиблюватись у сутність вивченого; гнучкість – уміння долати бар'єр минулого досвіду (знань), відходити від звичних шляхів розмірковування, розв'язувати суперечність між явними знаннями і вимогами проблемної ситуації, відшуковувати оригінальні способи розв'язання проблеми; широта – можливість утримувати в пам'яті сукупність виокремлених суттєвих ознак, діяти відповідно до них, не піддаючись на провокаційні впливи зовнішніх, випадкових ознак; усвідомленість – здатність передавати у словах, графіках, схемах, моделях мету і результат мислення; самостійність – уміння самостійно ставити цілі, висувати гіпотези, розв'язувати проблеми; чутливість до допомоги – здатність враховувати результати мислення інших людей, сприймати підказку; критичність – об'єктивне оцінювання своїх і чужих думок; активність – енергійність, рішучість, у процесі розв'язання проблем, завдань; економічність – здатність розв'язувати проблему найкоротшим шляхом, відсутність непродуктивних суджень, які не наближають до розв'язку, а породжують нові проблеми. Ці індивідуальні особливості мислення характеризують рівень його розвиток і продуктивність. Тому зусилля педагогів повинні бути спрямовані на умов для оволодіння учнями старших класів логічними операціями і розвитку зазначених особливостей мислення.

З метою розвитку логічного мислення учнів вчителям необхідно на кожному уроці підбирати пізнавальні завдання. Це дасть можливість сформувати і розвинути всю різноманітність інтелектуальної творчої діяльності учня і забезпечити перехід від репродуктивних, формально логічних дій до творчих. Основна робота для розвитку логічного мислення повинна здійснюватися одночасно із роботою над задачею.

В задачі закладені великі можливості для розвитку логічного мислення. Нестандартні логічні задачі – прекрасний інструмент для такого розвитку. Найбільший ефект при розв'язанні та розумінні задач може бути досягнутий при використанні різних форм роботи над задачею, таких як: робота над вирішеною задачею; рішення задач різними способами; правильно організований спосіб аналізу задачі – від питання або від даних до питання; уявлення ситуації, описаної в задачі; поділ тексту задачі на смислові частини; моделювання ситуації за допомогою креслення, малюнка; самостійне складання задач; рішення задач з відсутніми чи зайвими даними; зміна питання задачі; складання виразів за даними задачі і їх обґрунтування; пояснення готового рішення задачі; використання прийому порівняння задач

і їхніх рішень; запис двох рішень на дошці – одного вірного, а іншого невірного; складання аналогічної задачі із зміненими даними та зворотної задачі. Щоб розвинути гнучкість логічного мислення і підтримувати в учнів інтерес до знань, потрібно на уроці давати завдання з різних розділів. Бажано використовувати ігрову форму проведення занять, чергувати індивідуальну роботу дітей з колективною роботою в групах. Доцільно заохочувати учнів самостійно створювати аналогічні завдання та ігри, оскільки це допомагає осмислити матеріал, що опрацьовується.

У процесі мислення старшокласників починають відігравати пошукові міркування. Розвивається здатність міркувати, обґрунтовувати свої судження, доводити істинність висновків, контролювати процес міркування, переходити від розгорнутих його форм, в яких обґрунтовуючи судження часто не формулюються, а маються на увазі. Завдяки цьому процес міркування стає економнішим і продуктивнішим. Формується система взаємозв'язаних узагальнених і образних операцій.

Учні 13-14 років, в яких тільки починаються складатися формальні операції, ще не спроможні розв'язувати математичні задачі без опори на певний конкретний матеріал (малюнки, креслення). Старші учні розв'язують такі задачі, але тільки за умови, коли вони можуть відштовхнутись від певних арифметичних величин.

Учні починаючи з 15 років можуть правильно міркувати, застосовуючи систему обернених операцій до задач із складним зв'язком їх елементів. Вони здатні замислюватись над своїми власними думками, їх систематизувати, на цій основі доходити до більш загальних теорій. Оволодіваючи таким інтелектуальним інструментом, яким є формальні операції, вони здатні виходити за межі актуально даної дійсності, розв'язати і ставити дедалі складніші пізнавальні задачі. При цьому цікавляться не тільки з'ясуванням теоретичних питань, а й з можливостями їх втілення в життя.

Пошук кращих способів нестандартних логічних задач, нестандартних розв'язань, традиційних задач, аналіз змісту теорем – усе це є важливими складовими на шляху розвитку логічного мислення учнів. Дуже важливо, щоб учні повірили у власні сили і здібності, зрозуміли, що без напруженої системної праці прийти до успіху неможливо. Головна робота вчителя – зробити навчання цікавим: для учня це означає посильним і успішно – результативним, для вчителя – радісним.

Творчий підхід вчителя завжди прагне пропонувати посильний рівень вимог відповідно до рівня навченості та науковості; вчити учнів концентруватися та максимально викладатися в обмежений час; дати можливість навіть слабкому учневі отримати високу оцінку, сильним учням проявляти свої творчі здібності.

Систематичне використання на уроках математики і позакласних заходів нестандартних задач і завдань, спрямованих на розвиток логічного мислення розширює математичний кругозір учнів, дозволяє впевнено орієнтуватися в закономірностях навколишньої і їхньої дійсності й активніше використовувати математичні знання в повсякденному житті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи. – К.: Генеза, 1999. – 404с.
2. Савчин М.В. Вікова психологія: [Електронний ресурс] .– Режим доступу: <http://pidruchnyki.ws/16190801/>.

О. М. Зеленьк,

*здобувач II року навчання історичного факультету,
Запорізький національний університет*

ОБРАЗ НЕСТОРА МАХНА В РАДЯНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Махно та махновщина є одним із символів світового анархістського руху. У радянській історіографії і в художній літературі махновський рух трактувався однозначно – як куркульсько-бандитська контрреволюція, спрямована проти утвердження радянської влади, соціалі-

стичного ладу. Хоча відомо, що Нестор Махно неодноразово виступав у союзі з військовими об'єднаннями Червоної Армії, вніс значний вклад у розгром внутрішніх та зовнішніх антирадянських сил. Вийшло так, що Нестор Махно воював практично з усіма владами, які існували на Україні в 1918-1921 роках, відстоюючи інтереси повсталого селянства, щоразу повертаючи зброю проти тих, хто становив для нього найбільшу загрозу. І воно шанобливо назвало Махна «батьком», і він із гордістю підписувався саме так [5].

Образ Нестора Махна кардинально змінювався в різні роки. В основному його описували як ватажка вічно п'яної гуляйпільської вольниці. Однак в реальному житті Нестор Махно був далеко не карикатурною особистістю, а одним із найнебезпечніших ворогів як для більшовиків, так і для решти військово-політичних сил, діючих на той час на території України. Офіційна пропаганда в СРСР зображала Махна та його соратників бандитами і антисемітами. Яскравий приклад – трилогія О. М. Толстого «Ходіння по муках» [8], в якій показано взяття махновцями Катеринослава і за мотивами якої двічі знятий однойменний кінофільм «Ходіння по муках» [10].

Трилогія «Ходіння по муках» – це роман про російську інтелігенцію, про її шлях до Жовтневої революції. Робота над епопеєю тривала більше 20 років, від однієї епохи до іншої, від громадянської війни до Вітчизняної.

Олексій Толстой приводить колоритний опис батька Махна – комічну кальку, списану з героїв популярного в кінці XIX століття жанру вікторіанського «чорного роману».

У цьому романі Нестор Махно постає перед нами як тип, безсумнівно, патологічний, озвірілий маніяк, нелюдь. «Махно гулял. В добытой после налета на Бердянск гимназической форме колесил на велосипеде напоказ всему городу, или вместе со своим адъютантом Каретником пел песни под гармонь, шатаясь по улице, или появлялся на базаре, злой и бледный, ища ссоры, но все от него прятались, зная, как легко у него из кармана штанов вылетает револьвер. Дюжие махновцы, не боящиеся ни бога, ни черта, увидев его около карусели, слезали с деревянных коней и пускались наутек... По всему Гуляй-Полю шли разговоры, что батька за последнее время стал много пить и как бы не пропил армии» [8]. А у відомій екранізації роману [10] епізод з катанням на каруселі навіть посиленний. Махно не тільки катається на каруселі, а й стріляє по перехожих з револьвера.

Ще одним твором, що передає ставлення радянської влади до Нестора Махна, являється поема Е. Багрицького «Дума про Опанаса» [1].

У цьому творі показано, як громадянська війна позбавляла просту людину можливості мирно працювати на землі, безжалісно калічила долі. Багрицький розповів у поемі про подвійні стандарти політики більшовиків у ставленні до селянства, закарбував діяння влади, що згодом, відповідно до загальної ідеологічної установки, старанно замовчувалися. Безсумнівний інтерес у «Думі» викликає бачення поетом подій громадянської війни на Україні, його оцінка ролі окремих історичних фігур у цьому процесі [7].

У «Думі про Опанаса» показано трагічне протиборство українського сільського хлопця Опанаса, який мріє про тихе селянського життя на своїй вольній Україні, та комісара-єврея Йосипа Когана, який обстоює «вищу» істину світової революції.

Нестор Махно у цій поемі виглядає настільки ж непривабливо, як і в трилогії О. Толстого. І безпосередньо. І опосередковано. Через головного героя «Думи» селянського сина Опанаса: «Зашумело Гуляй-Поле / От страшного пляса, – / Ходит гоголем по воле / Скакун Опанаса. / Опанас глядит картиной / В папахе косматой, / Шуба с мертвого раввина / Под Гомелем снята. / Шуба – платье меховое / Распахнута – жарко! / Френч английского покроя / Добыт за Вапняркой. / На руке с нагайкой креп кой / Жеребьячье мыло; / Револьвер висит на цепке / От паникадила. / Опанасе, наша доля / Туманом повита, – / Хлеборобом хочешь в поле, / А идешь – бандитом! / Полетишь дорогой чистой, / Залетишь в ворота, / Бить жидов и коммунистов – / Легкая работа! / А Махно спешит в тумане / По шляхам просторным, / В монастырском шарабане, / Под знаменем черным. / Стоном стонет Гуляй-Поле / От страшного пляса – / Ходит гоголем по воле / Скакун Опанаса...» [1].

Гротескно негативний образ Махна показаний також в пригодницькій повісті Павла Бляхіна «Червоні дияволята» [2].

Повість про червоних дияволят Бляхін написав у 1921 році. Описані події відносилися до періоду нещодавно завершеної Громадянської війни і відбувалися на Україні на тлі бойових дій Першої кінної армії Будьонного проти війська Нестора Махна. У повісті йдеться про те, що в одному з українських селищ живуть два підлітка, брат і сестра – Мишко і Дуняша. Раптово селище піддається нападу банди Махна. Хлопці вирішують сколотити невеликий загін. З цього моменту починаються героїчні пригоди трьох юних розвідників, бійців Першої кінної армії. Підлітки здійснюють ряд неймовірних подвигів (аж до упіймання батька Махна, чого в реальності не було), виходять переможцями зі смертельних ситуацій, своєю самовідданою служінням справі революції домагаються високого визнання Республіки та нагородження орденом Бойового Червоного Прапора.

Книга «Червоні дияволята», надрукована в 1922 році, а за нею і однойменний фільм [4], що вийшов у 1923 році, відразу ж стали популярною і неодноразово перевидавалася. Та автор у ній показав Нестора Махна саме таким, яким його бачила влада. З перших же сторінок повісті ми читаємо: «В Гуляй-Поле и по всей Екатеринославской губернии разгуливали и грабили мирных жителей банды знаменитого на Украине батьки Махно. Действуя в тылу Красной Армии, эти банды приносили неисчислимый вред советскому народу: устраивали еврейские погромы, грабили базы снабжения, убивали советских работников, особенно большевиков и красных партизан. Деревенские богачи и буржуи всячески помогали им в борьбе против Советской власти. Они хотели вернуть старый режим, царя и помещиков» [2, с. 211].

А розповідаючи про напад Махна зі своїми головорізами на село, автор говорить, що банда безчинствує: «Бандиты врывались во дворы и хаты, грабили пожитки, свертывали головы гусям и курам, угоняли овец и коров. Но, странное дело, хаты кулаков и деревенских богатеев налетчики не трогали» [2, с. 208].

Тобто Махно постає перед нами як бандит та головоріз, для котрого не існує жодних обмежень. А перед радянськими читачами поставала така картина: махновці тільки те й робили, що пили, грабували і влаштовували єврейські погроми [6], а сам батька являв собою ідеал анархізму (у романі О. М. Толстого в такій формулі: «Тоді по лугах будуть бродити жінки і коні» [8]).

Повість та її екранізація були зустрінуті з захватом. Поет Микола Асєєв присвятив цій стрічці вірш, в якому глядач-скептик зізнається: «Вперше вилиці в позіху не болять від нашої радянської картини...» «Перший фільм революції» – так назвала свою захоплену рецензію «Кіногазета». Картина «Червоні дияволята» звісно ж сподобалася Володимиру Іллічу Леніну, так як виражала офіційну позицію радянського керівництва [9].

Починаючи з 20-х років ХХ століття, десятиліттями навколо імені батька влада влаштовувала димову завісу з замовчувань, спотворень, фальсифікацій, нахабної брехні і наклепу. Переконаного, як і всі анархісти, інтернаціоналіста зображували антисемітом. Це Махна, серед бійців якого за національним складом євреї займали за чисельністю четверте місце і у якого контррозвідку очолював відомий в Одесі Лев Задов [6]. Образ Махна був потрібен радянській пропаганді, адже на протипагу йому дії радянського керівництва поставали як справедливі і послідовні.

Таким чином, радянська художня література 20-х років характеризується негативним описом Нестора Махна і бійців його повстанської армії. І лише деякі автори змогли віднести махновців до героїв громадянської війни, як, наприклад, сучасник Махна Сергій Єсенін, котрий у поемі «Країна негідників» [3] пише, що особистість Махна і його ідеї були вельми популярні серед селянства: «И в ответ партийной команде, / За налог на крестьянский труд, / По стране свищет банда на банде, / Волю власти считая за кнут. / И кого упрекнуть нам можно? / Кто сумеет закрыть окно, / Чтоб не видеть, как свора острожная / И крестьянство так любят Махно?..»

Махно був прямо зображений у цій поемі під ім'ям бандита Номаха (про що свідчив сам поет). Єсенін навіть хотів назвати поему іменем цього героя: Но-мах і значить Мах-но; поет просто переставив склади прізвища.

Безперечно Нестор Махно займає свій п'єдестал у галереї видатних особистостей ХХ століття. Адже в його особі були сконцентровані воля, бажання і енергія широких мас. Ще за життя про нього склалися численні легенди, перекази, бувальщини, пісні. Портрет

«батька» Махна творився засобами наукової і художньої літератури, і якщо в перші пореволюційні роки цей процес був природним, то потім, під диктатом пануючої ідеології, він став цілеспрямованим і необ'єктивним [5].

Творчий доробок письменників 20-х рр. залишив для нащадків реалістичну прописаність образу відомого повстанського отамана України, який зумів створити одну з найбоєздатніших армій громадянської війни, багатовимірність характеру, вдачі Нестора Махна, встиг об'єктивно передати їх ознаки, надати художньої переконливості феномену вождя селянських мас до того, як почалося його брутално-глузливе спотворення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багрицкий Э. Дума про Опанаса [Электронный ресурс]. URL: http://lit.peoples.ru/poetry/eduard_bagritskiy (дата обращения: 25.03.2014).
2. Бляхин П. Красные дьяволята / Павел Бляхин // Огненные годы. – М.: Правда, 1986. – С. 203-296.
3. Есенин С. Страна негодяев [Электронный ресурс]. URL: <http://bookmate.com/books/JJCSkc40> (дата обращения: 02.03.2014).
4. Красные дьяволята. Экранизация [Электронный ресурс]. URL: <http://www.youtube.com/watch?v=oFU6juJdIZs> (дата обращения: 01.03.2014).
5. Михайлюта В. П. Образ Нестора Махна в творах українських письменників. Наукова достовірність і художній домисел: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01 / В. П. Михайлюта; Запоріж. держ. ун-т. – Запоріжжя, 1999. – 20 с. – укр. URL: <http://disser.com.ua/contents/4840.html> (дата звернення: 03.03.2014).
6. Рябов П. Сергей Мосияш. Одиссея Батьки Махно [Электронный ресурс] // Автоном. – Краснодар, 2003 – январь. URL: <http://www.makhno.ru/st/92.php> (дата обращения: 25.02.2014).
7. Сахновська Л. М. «Дума про Опанаса» Е.Г.Багрицького: ідейно-образна структура: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.02 / Л.М. Сахновська; Тавр. нац. ун-т ім. В.І.Вернадського. – Сімф., 2002. – 20 с. – укр. URL: <http://ww.disser.com.ua/contents/3542.html> (дата звернення: 28.03.2014).
8. Толстой А. Н. Хождение по мукам. URL: http://az.lib.ru/t/tolstoj_a_n/ (дата обращения: 20.02.2014).
9. Фочкин О. От «Красных дьяволят» до «Неуловимых мстителей» [Электронный ресурс] // Читаем вместе. – 2011 – декабрь. URL: <http://www.chitaem-vmeste.ru/pages/material.php?article=285&journal=98> (дата обращения: 25.02.2014).
10. Хождение по мукам. Экранизация [Электронный ресурс]. URL: <http://kinofilms.tv/film/xozhdenie-po-mukam-serial/31738/> (дата обращения: 02.03.2014).

*С. О. Іщенко,
здобувач кафедри теорії і методики професійної освіти,
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди*

ГУМАНІТАРНІ ЗНАННЯ ЯК ОДНА З СКЛАДОВИХ ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ ДО ВИХОВНОЇ РОБОТИ З ОСОБОВИМ СКЛАДОМ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими (практичними) завданнями. Сьогодні гуманітарна підготовка майбутніх офіцерів займає важливе місце в модернізації військових сил України. Але, на жаль, гуманітарна підготовка фахівців у вищих військових навчальних закладах вимагає удосконалення. З цим пов'язана низка причин, а саме: недостатньо розроблена модель соціального досвіду серед людства, країни, особистості; відсутній зв'язок між людськими потребами і умовами розвитку внутрішньої особистісної культури; втратою поняття моральності, духовності в свідомості й поведінці людства; недостатньою інформацією викладачів щодо важливості та реалізації гуманітарної підготовки серед курсантів; недостатній рівень розуміння значимості гуманітарних знань серед майбутніх

офіцерів у своїй професійній діяльності. Тому, нас зацікавить роль і значущість гуманітарних знань у підготовці до виховної роботи курсантів з особовим складом [1, с. 44].

Актуальність. Виховний процес є одним із складових професійної підготовки майбутніх офіцерів. Уміння володіти підвищеними почуттями відповідальності, честі, гордості, відданості за свою країну є основними якостями майбутніх офіцерів. Прагнення самостійно та правильно приймати рішення в екстремальних ситуаціях, бути мобільним, адекватно реагувати на критику, чітко ставити перед собою задачі та коректно вирішувати проблемні ситуації у військових частинах є одним із основних завдань виховання курсантів. Саме тому, гуманітарні знання необхідно використовувати у професійній підготовці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання досліджуваної автором проблеми. Проблема використання гуманітарних знань у професійній підготовці розглядається в працях С. А. Антипова, В. Г. Артюхова, В. І. Бехметьєва, В. П. Буравко та інших. Роль гуманітарних знань та їх використання у вищих військових навчальних закладах розглядають учені В. Я. Гожиков, В. О. Зайцев та інші.

Формулювання мети є вивчення ролі і значущості гуманітарних знань у професійній підготовці курсантів до виховної роботи з особовим складом.

Виклад основного матеріалу дослідження з відповідним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Гуманітарні знання визначено як сукупність відомостей (понять, уявлень, суджень, теорій, законів, ідей) про людину у сфері духовної, розумової, культурної, моральної та суспільної діяльності, її культуру, норми моралі, мову, добробут, права й обов'язки, правила поведінки в суспільстві [2, с. 6].

На гуманітарному факультеті Академії внутрішніх військ (м. Харків) у процесі вивчення гуманітарних дисциплін: теорія і практика виховної роботи, морально-психологічне забезпечення діяльності військ, перед курсантами ставляться завдання знати:

1. Практику керівництва та організації виховної роботи, достатню для виконання у повному обсязі своїх функціональних обов'язків, відповідно до посадового призначення, формування і впровадження власних поглядів, можливих напрямків розвитку гуманітарного і соціального забезпечення, підготовки сил і засобів(ПС)
2. Основи планування та проведення заходів виховної роботи під час підготовки та застосування підрозділів за призначенням (ПС);
3. Сутність, зміст теоретико-методологічних засад системи виховної роботи у підрозділах та відтворення понятійного апарату, необхідного для керівництва та організації виховного процесу(ОО);
4. Вимоги керівних документів, структури, принципи побудови і функціонування органів виховної роботи у внутрішніх військах (ОО);
5. Теорію морально-психологічного забезпечення діяльності військ, військової дисципліни та профілактики правопорушень(ПА);
6. Організацію просвітницької та військово-соціальної роботи, інформаційно-пропагандистського забезпечення, культурно-виховної у підрозділах (ПА).

Майбутні офіцери опановують уміннями:

1. Відтворювати досвід практичної діяльності шляхом самостійного вибору та застосування типових методів діяльності в галузі гуманітарного і соціального забезпечення діяльності підрозділу у звичайних (стандартних) умовах (ПП);
2. Вирішувати типові фахові завдання шляхом самостійного вибору та застосування типових методів діяльності в нових умовах (ПР);
3. Врахувати досвід вирішення задач виховної роботи у збройних силах іноземних держав (ПР);
4. Вирішувати фахові завдання шляхом застосування нових форм і методів діяльності при організації та управлінні виховною роботою в інтересах розв'язання задач військ в умовах мирного і воєнного часу, особливо щодо питань, пов'язаних з прийняттям рішення і плануванням морально-психологічного забезпечення дій військ (ЗР).

На погляд вчених В. І. Бехметьєва, В. П. Буравко гуманітарні знання є основою формування особистості фахівців, а саме: формують світогляд фахівця; складають цінність життєвих позицій, зокрема цінності професії; дозволяють зрозуміти сутність людини та її взаємостосунки;

дозволяють відстоювати критично свої життєві позиції; формують моральні якості людини: патріотизм, відповідальність, чесність, а також швидко адаптуватися до нових соціальних та технічних змін у середовищі [3, с. 53-54].

На нашу думку, гуманітарні знання є невід'ємною складовою професійної підготовки курсантів до виховної роботи з особовим складом. Розуміння ролі й значущості гуманітарних знань у роботі офіцера-виховника є особливим. Виховання майбутніх офіцерів має позитивну і негативну сторону, а саме: з однієї сторони, гуманітарні знання дають змогу краще зрозуміти свої життєві позиції й правильно ставитися до думки іншої людини, а з іншої сторони – курсант не може критично висловлювати і захищати свою думку, бо виконує чіткі накази свого керівника.

Гуманітарні знання впливають на професійну науково-педагогічну діяльність. Майбутній офіцер має добру професійну підготовку, але, разом з цим, він повинен мати культуру спілкування, життєві позиції, вміння передати своїм підлеглим прагнення захищати свою країну, бути «ідеалом» серед курсантів. Для того, щоб гуманітарні знання впливали на культуру курсантів, викладачі, котрі викладають військові дисципліни повинні чітко знати свої життєві позиції і правильно формулювати у курсантів професійну підготовку на основі свого життєвого досвіду.

Аналіз наукової праці С. А. Антипова, гуманітарні знання допомагають в професійній діяльності, а саме: у зв'язку з великою кількістю інформації, майбутнього офіцеру треба вміння інтерпретувати отриману інформацію та передавати її особистості враховуючи індивідуальність кожної людини. Вчений вважає, що гуманітарні знання дають змогу людині зрозуміти реальний світ, в якому є не лише сфера потреб, але й сфера духовності [3, с. 56].

Ми вважаємо, що майбутній офіцер зустрічається в реальному світі з тяжкою правдою життя, де негативного більше, ніж позитивного. Тому, ми вважаємо, що саме на це необхідно звертати увагу у виховному процесі, а саме, готувати майбутніх офіцерів до життєвих випробувань, зберігаючи при цьому їхню духовність та людяність.

У праці вченого В. О. Зайцева вважає, що гуманітарна підготовка є компонентом професійної підготовки військовослужбовців, формування професіоналізму. Майбутньому офіцеру потрібно не тільки володіти теоретичними знаннями, а й бути вмілим керівником, психологом і педагогом, здатним в екстремальних умовах приймати рішення, аналізувати соціальні питання, котрі виникають у військових колективах, самостійно приймати правильні висновки, вміння впливати на морально-психологічну обстановку в своєму колективі. На думку вченого В. О. Зайцева, реалізація гуманітарних знань можлива лише через комплексний підхід до курсанту за допомогою педагогічної діяльності наставника. Офіцер повинен керуватися рядом педагогічних умінь: дидактичних, виховних, освітніх, психологічних, організаційних. За допомогою цих умінь можливо розвинути індивідуальність та соціальність особистості майбутнього офіцера, створити патріотичну свідомість. У випадку недостатнього педагогічного впливу на курсантів, може розвинути така ситуація, коли гуманізація становиться професійною діяльністю і відбуваються порушення соціальних відношень. Ці порушення ми спостерігаємо в поведінці курсанта, його рішеннях, оцінці обстановки, прагнень. На сьогодні є основна проблема, котру ми намагаємося вирішити – гуманізація освіти, зникнення бездуховності в підготовці майбутніх кадрів. Духовність офіцера тісно пов'язана з його професійною діяльністю. Розглядаючи ціннісну структуру гуманітарної підготовки, то основою є вміння трансформувати отримані знання як професійної діяльності, так і соціуму в непереривний розвиток та самоосвіту [3, с. 57-59].

Отже, на нашу думку, гуманітарна підготовка майбутніх офіцерів є важливим компонентом професійної підготовки військовослужбовців. Адже, культура майбутнього офіцера дає змогу оцінити його поведінку, рішення, прагнення, роботу з оточуючими його людьми. На жаль, знання та вміння педагогічної майстерності на високому рівні властиві не кожному офіцеру в зв'язку з малою кількістю годин з педагогіки та психології. Для того, щоб донести думку майбутньому офіцеру про значимість гуманітарної підготовки необхідно включати елементи акторської гри, навчати курсантів не лише чітко виконувати накази та слухати, а й вміння думати та грати.

На думку В. Г. Артюхова засвоєння гуманітарних знань можливе завдяки викладачу, котрий вивчає групу, індивідуальні характеристики, стан здоров'я, сімейний стан, умови навчання в університеті, відносини тих, хто навчається, з колегами, успішність, становлення як особистості. Саме компетентність викладача має великий вплив на студентів, на формування гуманітар-

них цінностей, культури спілкування. Створення творчих умов є однією з шляхів розвитку людини як особистості. Викладач з перших годин знайомства зі студентами намагається розпізнати у них творчий потенціал та допомогти його розкрити та розвинути [3, с. 59-61].

Тому, ми вважаємо, велике значення має засвоєння гуманітарних знань, яке розширює внутрішній світ курсанта, сприяє розкриттю його творчих здібностей та розвитку резервного потенціалу.

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. У нашому розумінні гуманітарні знання як одна із складової підготовки до виховної роботи курсантів з особовим складом є засвоєння морально – культурних цінностей, котрі необхідно донести до самосвідомості майбутніх офіцерів, сформувати якості особистості майбутнього офіцера (виховні, інтелектуальні, психічні, фізичні, моральні та інші), які забезпечують самореалізацію особистості в професійній діяльності.

Перспективним напрямком дослідження є розробка методів реалізації гуманітарних знань у навчальному та виховному процесі майбутніх офіцерів, формування гуманітарних знань не лише на гуманітарному факультеті, але й на інших факультетах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гожиков В. Я. Гуманитарная подготовка будущих офицеров в контексте модернизационных преобразований высшей военной школы [Текст] / В. Я. Гожиков // Вестник Военного университета. – № 3 (27). – 2011. – С. 44 – 48.
2. Комогорова М. І. Педагогічне забезпечення міцності знань з предметів гуманітарного циклу у процесі навчання учнів основної школи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.09 «теорія навчання» [Текст] / М. І. Комогорова. – Харків, 2013. – С. 6.
3. Проблемы гуманитарного образования: ответы на вопросы [Текст] / Вестник ВГУ, Серия: проблемы высшего образования. – № 2. – 2006. – С. 51– 62.

О. Б. Кобзар,

кандидат медичних наук, доцент

С. В. Дорошенко,

кандидат медичних наук, доцент

Н. Ю. Радомська,

кандидат медичних наук, доцент

М. В. Пархоменко,

кандидат медичних наук, старший викладач

В. Ю. Єришов,

кандидат медичних наук

К. О. Прокопець,

кандидат медичних наук,

Національний медичний університет імені О. О. Богомольця

БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС І РЕФОРМУВАННЯ ПІДГОТОВКИ ЛІКАРІВ-ХІРУРГІВ В УКРАЇНІ

Україна визначила орієнтир на входження до єдиного європейського та світового освітнього простору через Болонський процес, який базується на автономії, організаційній свободі і достатньому фінансуванні університетів, їх відповідальності перед суспільством, ґрунтується на наукових дослідженнях і організаційній диверсифікації (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7). На початок ХХІ сторіччя в Україні історично склалася і функціонує система вищої медичної освіти, яка навіть при неадекватному фінансуванні і матеріально-технічному постачанні все ж забезпечує певний рівень теоретичної і практичної підготовки лікарів-хірургів, котрі в умовах залишкового фінансування охорони здоров'я і незадовільному забезпеченні лікарень здатні і здійснюють хірургічну допомогу. Така підготовка спирається на визначення оптимального і досить значного часового терміну на оволодіння знаннями і вміннями з теорети-

чних анатомічних дисциплін, без яких неможливий перехід до клінічної і оперативної підготовки лікаря-хірурга; на вертикальній і горизонтальній інтеграції теоретичних анатомічних дисциплін і дотичних клінічних дисциплін, на дотриманні відповідних схем, обсягів і місця викладання теоретичних анатомічних дисциплін у навчальному плані підготовки лікаря, що забезпечують досягнення критичної маси знань студентами для переходу безпосередньо до оволодіння клінічними хірургічними дисциплінами.

Аналіз десятирічного досвіду організації навчання за Європейською кредитно-трансферною системою (ЄКТС) виявив позитивні сторони – це раціональний поділ навчального матеріалу дисциплін на модулі і перевірки якості засвоєння теоретичного і практичного матеріалу кожного модуля; використання більш широкої шкали оцінки знань і підвищення об'єктивності оцінювання знань студентів; вирішальний вплив суми балів, одержаних протягом семестру, на підсумкову оцінку з навчальної дисципліни; стимулювання систематичної самостійної роботи студентів протягом усього семестру; запровадження життєвих механізмів здорової конкуренції в навчанні; створення потреби у впровадженні активних методів та сучасних інформаційних технологій навчання; оптимізація контролю, психологічне розвантаження студентів в кінці семестру, скоротило непродуктивні втрати навчального часу (за рахунок ліквідації екзаменаційних сесій).

Аналіз досвіду засвідчив, що впровадження державними структурами ЄКТС без широкого обговорення, адміністративними методами, при детальному адміністративному і фінансовому контролі університетів призвели до невиконання планів реформування і спричинили нерівномірність конкуренції, як це прогнозувалось в резолюції конференції європейських вищих навчальних закладів і освітніх організацій (1). За десять років Так і не була розроблена система ринкових, юридично виважених заходів щодо працевлаштування випускників в медичних закладах, що зумовило відтік кваліфікованих лікарів і викладачів у більш заможні країни, значні бюджетні витрати України на підготовку фахівців для інших країн, а в сукупності з злочинним урядовим «реформуванням» призвело до катастрофічного стану національної системи охорони здоров'я.

Найбільше зауважень у викладачів викликає документ, що структурує всю підготовку фахівців-хірургів – навчального плану підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст» кваліфікації «лікар» у вищих навчальних закладах IV рівнів акредитації України за спеціальностями «лікувальна справа», «педіатрія», «медико-профілактична справа» (8). Попереднє керівництво МОЗ України без широкого обговорення в пресі, без наукового прогнозування і прорахування віддалених наслідків впровадило цей план в медичних університетах країни. В навчальному плані проглядає механістичний підхід до уніфікації назв дисциплін навчального плану МОЗ України і усередненого міфічного навчального плану європейського медичного університету. Проведене порівняння назв дисциплін, замість порівняння змісту навчальних програм і навчального матеріалу дисциплін університетів Європи і України. Запропонований підхід прогнозовано призвів до виникнення ситуацій, коли студенти спочатку вивчають оперативні методи лікування захворювань, не знаючи патофізіологічної і патологоморфологічної їх суті, не уявляючи клінічної картини і динаміки хвороб. Іншими словами, в навчальний план несе повне розбалансування і дезінтеграцію системи підготовки фахівців-хірургів, яка складалась багато років зусиллями не одного покоління видатних вітчизняних вчених і педагогів. Аналіз досвіду виконання цього навчального плану показав, що його впровадження призвело до порушення базових дидактичних принципів вищої медичної освіти – поступовості, адекватності, систематичності і доступності навчання, до зламу інтеграційних зв'язків між окремими дисциплінами та видами навчання, до зниження у студентів бажання та потреби навчатися і відсутнього погіршення рівня теоретичної і особливо практичної підготовки лікарів-хірургів і фактичного зникнення викладання цілих розділів хірургічної наук.

Необгрунтований міждисциплінарний розподіл часу і закладене в навчальному плані розташування навчальних дисциплін закономірно призвело до значних незапланованих фінансових витрати для кардинального переоснащення сучасної вищої медичної школи України у відповідності з пропозиціями МОЗ України. Взагалі, викликає недовіру запропонований підхід до реформування, в якому відсутній економічний і соціальний аналіз запланованих змін, взагалі не проводиться економічний і фінансовий аналіз витрат модернізації вищої медичної

освіти, не доведений до широких кіл наукової і педагогічної громади соціальні і медичні наслідки постійного «реформування» вищої медичної освіти.

На нашу думку при справжньому реформуванні вищої медичної освіти України в європейському напрямі необхідно відкинути вузько відомчі інтереси і необґрунтовані пропозиції, що закладені попереднім МОЗ в навчальний план і інші документи, повернутись при проектуванні модернізації вищої медичної освіти до фундаментальних принципів Болонської конвенції 1999 р., поєднавши сучасні дидактичні підходи європейських медичних університетів з історичними надбаннями української школи підготовки лікарів-хірургів, яка функціонує на засадах зв'язку теорії і практики, професійної спрямованості, інтегративності, доступності, поєднанні індивідуального і колективного, динамічності змісту, форм, методів і утворює єдину систему професійної підготовки лікарів-хірургів. Аналіз сучасного і прогнозованого стану системи надання невідкладної і хірургічної допомоги в Україні, підготовки лікарів-хірургів в провідних хірургічних школах США і Європи незаперечно свідчить, що підготовку лікаря-хірурга необхідне здійснювати на кафедрах і підрозділах трьох взаємопов'язаних профілів, що забезпечують теоретичну і практичну підготовку студентів і інтернів на біологічному матеріалі, набуття студентами і інтернами хірургічних вмінь і навичок на експериментальних тваринах; експериментально-клінічну розробку, апробацію і впровадження новітніх хірургічних методів лікування з обов'язковою участю студентів і інтернів на всіх етапах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Основні засади розвитку вищої освіти в Україні в контексті Болонського процесу (документи і матеріали 2003-2004 рр.) / За ред. В. Г. Кременя, М. Ф. Степко, Я. Я. Болубаш, В. Д. Шинкарук та ін. – К.; Тернопіль: вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2004. – 147 с.
2. Болонський процес у фактах і документах / Упор. М. Ф. Степко, Я. Я. Болубаш, В. Д. Шинкарук та ін. – К.: Тернопіль: Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2003. – 52 с.
3. Журавський В. С., Згуровський М. З. Болонський процес: головні принципи входження в Європейський простір вищої освіти. – К.: ІВЦ, «Вид-во «Політехніка»», 2003. – 200 с.
4. Кремень В. Г. Болонський процес і стан вищої освіти в Україні // Міжнар. семінар «Вища освіта» в Україні та Болонський процес». Київ, 13– 14 травня 2004р.
5. Указ Президента України від 17.02.2004 № 199/2004 «Про заходи щодо вдосконалення системи вищої освіти України».
6. Наказ МОН України від 23.01.2004 № 49 «Про затвердження Програми дій щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України».
7. Пидаєв А.В., Передній В.Г. Болонський процес в Європі. – Одеса: ОДМУ, 2004. – 190 с.
8. Наказ МОН України №539 від 08.07.2010 р. «Про внесення змін до навчального плану підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст» кваліфікації «лікар» у вищих навчальних закладах IV рівня акредитації за спеціальностями «лікувальна справа», «педіатрія», «медико– профілактична справа»

Н. П. Мешко,

*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту та туризму*

С. О. Козирєва,

магістр,

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ОСВІТНІЙ МЕНЕДЖМЕНТ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Необхідність пошуку нових форм і методів управління є основою реформ, що проводяться сьогодні в Україні. Освітній менеджмент, в основі якого лежать інноваційні технології – є однією з важливих сфер державного управління. Економічне зростання в країні залежить від того, якою буде рівень освіти громадян. Рівень освіти в країні, безумовно, впливає практично на всі сторони життя населення, на його свідомість, формування відношення до кардинальних суспільних трансформацій, якість життя, однак до останнього часу рівень ор-

ганізуючого впливу держави, виконавчої влади на місцях на освітні процеси не задовольняє потреби динамічного розвитку громадянського суспільства, енергійного формування демократичної соціально-правової держави.

Освітній менеджмент, як особливий вид діяльності почав розглядатися доволі давно і уявлення про нього постійно трансформувалися. До нашого часу налічується велика кількість різноманітних наукових концепцій, теорій й підходів до нього.

Метою є дослідження актуальних проблем розвитку освітнього менеджменту у сучасних інноваційних умовах, та шляхи їх вирішення.

Результатом інноваційних процесів є використання теоретичних і практичних нововведень, зокрема таких, що формуються на межі теорії і практики. Сучасний менеджер у галузі освіти може бути автором, дослідником, користувачем і пропагандистом нових педагогічних технологій, теорій, концепцій. Управління інноваційним процесом передбачає аналіз і оцінку введених суб'єктами освітніх організацій педагогічних інновацій, створення умов для їх успішної розробки і застосування [2]. Водночас керівники, навчального закладу здійснюють цілеспрямований відбір, оцінювання й застосування на практиці досвіду колег, нових ідей, методик, запропонованих наукою.

Освітні інновації в управлінні повинні створити умови для прийняття керівником самостійного оперативного й ефективного управлінського рішення. Однією з таких умов, що сприяє прийняттю керівником освітньої установи ефективного рішення є сприйняття наукових засад менеджменту освітніх інновацій, мета якого полягає у реалізації сукупності організаційно-управлінських, соціально-економічних і соціально-культурних цілей [3]. А саме:

1. Створення якісно нової системи (або технології) управління закладом освіти; єдиного інформаційного поля для учасників навчально-виховного процесу; вироблення системи оцінювання ефективності діяльності всіх структурних підрозділів закладу освіти; розробка системи контролю та зворотного зв'язку; розробка ринкових механізмів взаємодії суб'єктів педагогічної діяльності; якісна побудова зв'язку в системі «освіта – наука – виробництво» (організаційно-управлінські цілі) [4].

2. Створення позитивного іміджу закладу освіти; суттєве оновлення матеріальних фондів; накопичення бази даних про педагогічні інновації; створення привабливого інвестиційного клімату та здорового конкурентного середовища (соціально-економічні цілі) [6].

3. Підвищення доходів учасників інноваційного процесу; побудова «відкритої» соціально-педагогічної системи; пріоритетність гуманних відносин між учасниками навчально-виховного процесу; закріплення демократичних засад у всіх сферах діяльності; інтеграція у міжнародний освітній простір; підвищення кваліфікаційного рівня співробітників у між курсовий період; підвищення рівня ділової активності членів колективу (соціально-культурні цілі) [7].

Сучасними законами управління освітніми інноваціями є закон обов'язкового впливу інновації на кінцевий результат освітньої діяльності (впровадження будь-якої освітньої інновації обов'язково якісно змінює кінцевий результат освітнього процесу); закон обов'язкового впливу інновації на інтелектуальні, матеріальні та часові затрати учасників освітнього процесу (здійснення будь-якої інновації обов'язково передбачає застосування додаткових інтелектуальних, матеріальних і часових ресурсів учасниками освітнього процесу).

Серед новітніх закономірностей управління освітнім закладом значне місце посідають закономірності обов'язкового впливу освітньої інновації на результат його діяльності та інтелектуальні, матеріальні і часові витрати учасників освітнього процесу [1], а саме:

– будь-яка освітня інновація, що впроваджується в закладі освіти привносить суттєву зміну у кінцевий результат його діяльності;

– будь-яка освітня інновація при впровадженні у закладі освіти потребує додаткових інтелектуальних, матеріальних і часових витрат учасників навчально-виховного й управлінського процесів.

Зміна мети і завдань управління освітнім закладом, впровадження нових наукових підходів і принципів, законів і закономірностей в управлінні впливають на зміну організаційної структури, завдань, форм і методів управління.

Сучасними науковими підходами в управлінні інноваційною діяльністю в загально-освітніх навчальних закладах є системно-синергетичний, цілісний, гуманістичний, діале-

ктичний, концептуальний; пріоритетними принципами – демократизм, гуманізм, національна спрямованість, відкритість, інноваційність [5].

Таблиця 1
Рівні менеджменту у ВНЗ

Рівні менеджменту у ВНЗ	Звання (посада) менеджерів
Вищий менеджмент	Ректор, проректори
Менеджери середнього рівня	Керівники факультетів (декани)
Менеджери першого рівня	Зав. кафедрами, керівники відділів, служб

Характерним для управління інноваційною діяльністю в навчальних закладах є реалізація принципу інноваційності, який передбачає наявність у керівників спрямованості на необхідність постійного оновлення освітнього процесу внаслідок застосування освітніх інновацій і забезпечується організаційно-управлінськими, фінансово-економічними та психолого-педагогічними змінами [8]. До організаційно-управлінських змін в управлінні навчальними закладами, що виникають унаслідок інноваційної діяльності, відносимо:

1) модульну структуру управління закладом освіти (за видами діяльності – виховна, навчальна, управлінська; за формами управління – формальна (державна), неформальна (громадська); за суб'єктами й об'єктами управління – керівник загальноосвітнього навчального закладу, керівник інноваційного проекту в загальноосвітньому навчальному закладі, учасники інноваційної діяльності);

2) організаційно-структурні, економічні, психологічні, діагностичні, інформаційні форми і методи управління, які створюють умови для оперативного, ефективного, оригінального і нестандартного прийняття керівником управлінського рішення;

3) проектно-інноваційну модель управління, в якій керівник навчального закладу постійно підтримує діяльність авторів і учасників інноваційних проектів, що здійснюються на різних етапах інноваційного процесу в освітньому закладі, і забезпечує вирішення найважливіших проблем освіти на певному етапі її розвитку;

4) управління за цілями;

5) максимальне можливе залучення органів громадськості до управління, розвиток самоуправління молоді, яка навчається;

6) економічне стимулювання педагогів-новаторів;

7) підтримка конкуренції та підприємництва;

8) різноманітність і рівноправність усіх форм організації інноваційної діяльності;

9) максимальне використання надбань світової науки та техніки в галузі освіти [5].

Таблиця 2
Підходи до освітнього менеджменту [7]

Інформаційний підхід до освітнього процесу у ВНЗ	Персоніфікований підхід до освітнього процесу у ВНЗ
<ul style="list-style-type: none"> – електронна читальна зала; – лекції; – бізнес-інкубатори; – системи тестування, освітні програми, системи моделювання, експертні системи; – самоосвіта; – індивідуальні модульні технології освіти 	<ul style="list-style-type: none"> – активні педагогічні технології – групова взаємодія; – само менеджмент; – самоосвіта; – бізнес-інкубатори; – імітація професійної діяльності; – експертна оцінка виступів

Розглянувши і проаналізувавши підходи до освітнього менеджменту (табл. 2) можна сказати, що серед основних ознак інноваційного закладу освіти вважаємо наступні: 1) постійне оновлення даних процесів, що дають позитивні результати; 2) інноваційна культура

закладу; 3) виконання керівником специфічних функцій – прогнозування, формування мети, планування, організації, координації, активізації, контролю, духовного розвитку.

Отже, управління нововведеннями – це необхідна функція сучасної системи освіти, яка спрямована на пристосування галузі до постійних змін зовнішнього соціально-економічного середовища. Мета інноваційного освітнього закладу полягає в забезпеченні його функціонування на основі найефективнішої організації навчально-виховного та управлінського процесів і конкурентоспроможності нових освітніх послуг.

Зауважимо, що в наш час формування менеджменту в освіті стає, як форма існування освітніх закладів, що забезпечує їх конкурентоспроможність на ринках освітніх послуг.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабій Р. П. Менеджмент у розвитку вищої освіти і науки [Текст] / Р. П. Бабій // Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць. – 2013/2. – № 11. – С. 174-176.
2. Васильєв А. Вебметричні рейтинги як складова інструментарію ефективного менеджменту ВНЗ [Текст] / А. Васильєв, Д. Фільченко // Вища школа: науково-практичне видання. – 2013/1. – № 2. – С. 37-44.
3. Геєць В. М. Інноваційні перспективи України / В. М. Геєць, В. П. Семиноженко. – Харків: Константа, 2006. – 272 с.
4. Доброскок І. Інформаційне забезпечення освітнього середовища майбутніх соціальних педагогів як засіб активізації й інтенсифікації управління навчальним процесом у ВНЗ [Текст] / І. Доброскок // Рідна школа: щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2012/2. – № 8/9. – С. 37-41.
5. Зелінська Г. О. Освітній менеджмент в умовах інноваційного соціально-економічного розвитку регіону [Текст] / Г. О. Зелінська // Формування ринков. відносин в Укр: Збірник наукових праць. – 2011/1. – N 2. – С. 93-96.
6. Коцур В. Наукова, освітня, просвітницька місія університету [Текст] / В. Коцур // Рідна школа: щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2012/2. – № 11. – С. 3-9.
7. Лопушанська Г. Місія освітнього менеджменту й технологія його впровадження [Електронний ресурс] / Г. Лопушанська. – Електрон. текстовые дан. // Українознавство: науковий громадсько-політичний культурно-мистецький релігійно-філософський педагогічний журнал. – 2012/2. – № 3. – С. 164-170.
8. Лопушанська Г. Місія освітнього менеджменту й технологія його впровадження [Текст] / Г. Лопушанська // Освіта і управління: Науково-практичний журнал. – 2012/1. – Том 15, №2/3. – С. 45-54.

К. М. Куцик,

старший викладач,

Національний технічний університет України

«Київський педагогічний інститут»

НТП ТА ПРОБЛЕМА ОЦІНОК ЙОГО ВИВІРНОСТІ

Магістральним шляхом та змістом сучасної цивілізації є процес, який прийнято визначати поняттям «науково-технічна революція». Цю назву в певному розумінні можна сприймати як умовну, оскільки, у відповідності з сучасним наукознавством, революція – це зміна парадигм, трансформація, вписана в певні часові рамки. Але те, що відбувається на сьогодні під назвою НТР, має такий початок, завершення якому не передбачається, принаймні, у найближчому майбутньому. Окрім того, це вже не одна революція, а їх деяка послідовність – комп'ютерно-мережова, інформаційно-гуманітарна, нанотехнологічна, біомолекулярна, геномна та ін. Наукова спільнота, людство загалом ввійшли в стан не революції, чи революцій, а радикального техніко-технологічного перевороту у всій системі практичного перетворення світу, в якому переплетені виробничі, технологічні, соціальні, а в кінцевому підсумку – антропологічні, зміни. Отже, дослідження сучасних цивілізаційних перетворень далеко вихо-

дить за межі лише пізнавальних процесів, академічного інтересу взагалі та стає соціально-цивілізаційною проблемою.

Усі висновки та оцінки, що пов'язані з аналізом НТП, органічно переплетені з моральними, ідеологічними, філософськими, соціальними та іншими аспектами присутності людини у світі. Можна стверджувати, що навіть сама постановка проблеми моральної, антропологічної вивірності науково-технічного прогресу виходить за рамки традиційно прийнятих оцінок. Мова йде не про звичайне співставлення сциєнтичних результатів та моральних оцінок (не про за давнєну, визначену журналістами ще у середині ХХ століття, проблему фізиків та ліриків, чи з позицій західного філософування протиставлення сциєнтизму – антисциєнтизму), а про те, що моральні, соціологічні, антропологічні та інші параметри та оцінки потрібно розглядати якби з середини самого внутрішнього змісту розгортання НТП, а не привнесених ззовні оцінок. Тобто, як ці оцінки та параметри діють всередині НТП та виступають його внутрішніми імперативами.

Такий підхід до виявів змісту прогресу, що базується не на аналізі зовнішніх співставлень, а на дослідженні моральних, антропологічних, вітальних...основ НТП, підтверджується розвитком сучасної філософської думки. Насамперед, звертає увагу в цьому відношенні позиція Ф. Фукуями, який у межах своєї філософської концепції виходить на антропологічний аналіз розвитку сучасних форм взаємодії науки, техніки та технологій. Систематичний розвиток такого антропологічного розгляду виявляється в одній із останніх його праць «Наше постчеловеческое будущее» [1]. Американський філософ виходить зі своєї концепції кінця історії, вважає, що вона надалі буд здійснюватись виключно завдячуючи успіхам наук та розвитку техніки, що створюють нові типи соціумів та нашого історичного майбутнього. Цю тезу Ф. Фукуяма доводить посиланнями на досягнення біотехнологій, які дозволяють творити нові функції та якості людини і форми їхньої присутності у світі.

Провидець майбутнього, визнаний класик природознавства, В.І.Вернадський ще в тридцять роки ХХ століття визначав ноосферу як область прояву наукової думки та технічної діяльності людини, як привнесення енергії людської культури, культури розуму в біосферу, де природа вступає в коеволюцію з розумом людини [2].

Соціолог, футуролог Е.Тоффлер ввів у науковий обіг поняття футурошоку, що означало –»надто багато змін у надто короткий період часу». Витоки, чинники футурошоку дослідник вбачав у нечувано приголомшливих темпах розвитку постіндустріальної цивілізації, тобто її техногенної складової. Саме темпи її розвитку призводять до глобальних змін у людині, звідси її тривоги та невизначеність майбутнього [3].

Індустрія сучасних високих технологій надає можливість непередбачено модифікувати фундаментальні першооснови буття природи та людини, перетворюваних у своїй універсальності все більш витонченими hi-tech, hi-hum технологіями. «Наблизитись до Всесвіту, а потім розсудливо вирішити його долю за допомогою привнесеного нашого людського розуму в його небіологічну форму – ось наше призначення. ... Ми – цивілізація людських машин, і ми створюємо всі ці пристрої для того, щоб зробити себе розумнішими» – так стверджує Рей Курцвейл у праці «Як створити розум: секрет людського мислення розкритий», що вийшла в листопаді 2012р., вчений– футуролог, «невтомний геній», «неперевершена мисляча машина» за оцінками Forbes, «найкращий провісник майбутнього для штучного інтелекту» за словами Білла Гейтса. Його теорії створені на ідеї «технологічної сингулярності» – періоді, коли люди і машини синхронізуються у точці необмеженого розвитку. І над розумні машини будуть спроможні творити альтернативно-паралельне життя в якому відбудеться радикальна зміна людини [4]. У такому технізованому майбутньому по-іншому постануть питання моралі та системи цінностей, виникатимуть проблеми, що суттєво впливатимуть на світобачення та світогляд суспільства і людини.

Який тип суспільства, людини та історії ми одержуємо внаслідок розгортання та здійснення науково-технічного прогресу та чи здатна така історія згортатись у людську особистість, як мріяли Й.Гете та М.Бердяєв, чи вона альтернативна розвитку особистості?

Можна стверджувати, що віра мислителів доби Модерну в безмежні можливості НТП, переконаність у тому, що саме техніко-технологічний розвиток є найбільшою гуманістичною цінністю, потребує нового переосмислення та нових оцінок в умовах інтелектуально-світоглядно-технічних новацій третього тисячоліття, оскільки надто багатоплановим виявився вплив на людину та планетарний соціум загалом інноваційних науково-технологічних

революцій. Тому актуалізується проблема пошуку іншої методології сучасної науки, яка б ставила антропологічні та морально-етичні проблеми найважливішим виміром в оцінках НТП та стала б новим баченням розвитку науково-технічного аспекту сучасної цивілізації.

Практика сучасних науково-технічних перетворень свідчить, що як сам НТП, так і його зміст зараз упираються та залежать від людських якостей, тобто, існує не дефіцит ідей, а дефіцит людських якостей. На зламі ХХ – ХХІ століть людство випробувало майже всі ідеї та моделі покращення майбутнього, і вони виявились, як правило, неефективними. Сучасний світ виступає як імперія людини, а людина виявляється в центрі всієї сфери науково-технічного прогресу. Наша вітчизняна філософія розв'язала, мабуть, усі суперечності та полеміку, яка визначилась навколо відомого положення К.Маркса, що у майбутньому всі науки стануть науками про людину. При всій парадоксальності такого висновку, який власне і породив полеміку, у ньому є раціональний смисл, який виходить за межі поверхових міркувань. Дійсно, а ні фізика, а ні математика чи астрономія не втратять свій предмет та не можуть бути зведені до людинознавства, але сам науково-технічний прогрес у наш час переконливо засвідчив, що аналогія з людською діяльністю постала головним евристичним джерелом усіх найзначніших досягнень науки та технологій. Теорії алгоритмів, інформації, планування, операцій, проектування... є тому яскравим підтвердженням. Найбільш абстрактна та формалізована наука – математика «живиться» саме вказаною аналогією між математичними міркуваннями та людською діяльністю. Наочним прикладом цьому є і кібернетика, яка виходить з аналогії між проблемами людської діяльності (управління діяльністю) та функціонуванням технічних систем. Більше того, виявлена наприкінці семидесятих років ХХ ст. несамодостатність адаптаційних схем моделювання людського мислення через семантичні карти, семантичні структури та інформаційні поля мови, започаткували гуманітарну революцію, як один з напрямів розвитку НТП. Проблематика цієї гуманітарної революції виявилась актуальною з погляду концепції вітальності, тобто теорії життєдіяльності. Проблеми життя, ціннісних орієнтацій, екології, медицини, охорони здоров'я... як найважливіші для сучасного дискурсу, завданням та метою якого є збереження та розвиток людської присутності у Всесвіті. Ці проблеми визначатимуть стратегічний шлях сучасного НТП. Стає все очевидніше, що результати наукової діяльності та НТП потрібно оцінювати не лише на істинність чи хибність, а на вітальну, морально-етичну чи антропологічну значимість. Потрібно підкреслити цю обставину ще і тому, що у наукових колах дотепер панують такі погляди, що досягнуті наукові результати насамперед підлягають перевірці на істинність чи хибність. Така оцінка не забороняє погляди, згідно яким видатний фізик Е.Фермі на попередження своїх колег про те, що будівництво реакторів для виробництва ядерної зброї є небезпечним для людства, тобто, може мати непередбачувані негативні наслідки, відповів, що це немає значення, адже це цікава фізика. Такі переконання важко співставляються з моральною трагедією, яку пережили А.Енштейн, А.Сахаров, що вважали свою працю над засобами знищення людства зануренням у безодню.

Показовими у цьому відношенні є такі факти: як відомо, нацистські лікарі у таборах смерті ставили варварські медичні експерименти над людьми. Вони отримали результати, які не є хибними з погляду медицини, але виявились радикально гріховними, помилковими з погляду людської моральності і загальнолюдських цінностей. Вони не були використаними сучасною медициною, хоча загальні здобутки не виходили за межі істини. Науковці продовжили роботу з тваринами, щоб здобути результати більш гуманним шляхом, ніж це робили нацисти.

Окрім загальноприйнятих моральних, вітальних, істинносних та інших оцінок, людство стикається з великим багатоманіттям аксіологічного розгляду НТП. Це аналіз (не заперечуючи процедур верифікації, істинності та наукової доцільності), з використанням таких оцінок як критерії ефективності, продуктивності, економічності, достатності та ін.. Адже зараз проблеми фінансування НТП стають мірилом доцільності та сфери застосування науки. Якщо будівництво колайдерів, ядерних прискорювачів, чи польоти на далекі планети виходять за межі економічного потенціалу навіть декількох країн, то можливо такі наукові дослідження і не сприяють соціальному прогресу людства. Доводиться реально зважувати зростаючі потреби у ліквідації голоду, хвороб, бідності цілих країн... Ці конфлікти загрожують стабільності людського існування.

Наукова спільнота оновлює методологічну культуру сучасної науки, та ставить антропологічні та моральні проблеми як найважливіший вимір в оцінках науково-технічного прогресу. Нова методологічна свідомість є вже не просто соціальними імперативами науковій діяльності, вона є новітнім поглядом на розвиток науково-технічного аспекту сучасної цивілізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее. – М.: АСТ МОСКВА, 2008. – 349с.
2. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера. – М.: Айрис-пресс, 2009. – 576с.
3. Тоффлер Э. Шок будущего. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2008. – 557с.
4. Светит ли нам вечная жизнь? www.domik.net

С. А. Литвиненко,
*доктор педагогічних наук,
професор кафедри практичної психології та психотерапії,
Рівненський державний гуманітарний університет*

ТЕХНОЛОГІЯ МОНІТОРИНГУ ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Професіографічний моніторинг як важливий елемент системи інформаційного забезпечення освітнього процесу ВНЗ дозволяє максимально повно охопити всі компоненти складного та багатоскладового процесу підготовки майбутніх учителів початкових класів, що визначає прийняття адекватних управлінських та педагогічних рішень. Метою статті виступило визначення цілей, опис технології проведення моніторингу підготовки майбутніх учителів початкових класів до професійно-педагогічної діяльності.

З початку 90-х років у педагогічній науці з'явилися дослідження педагогічного моніторингу (В.І.Андреев, В.П.Беспалько, Л.О.Зайцева, В.А.Кальней, Д.Ш.Матрос, Д.М.Полев та ін.), що сприяли впровадженню його технологій у педагогічну практику. Педагогічний моніторинг, згідно А.А.Орлова та Є.І.Ісаєва, постає як багаторівнева ієрархічна система стеження за педагогічним процесом, яка дозволяє одержувати та використовувати інформацію про адекватність реалізованих у ньому дидактичних засобів (зміст, форми, методи навчання, режим навчальної роботи) до визначених цілей педагогічної підготовки, індивідуально-типологічних особливостей суб'єктів педагогічного процесу та специфіки середовища їхньої життєдіяльності [6].

Різновидом педагогічного моніторингу виступає професіографічний моніторинг, досліджений у роботах С.М.Силіної. Професіографічний моніторинг розглядається авторкою як процес неперервного, науково обгрунтованого, діагностико-прогностичного, планово-діяльнісного стеження за станом і розвитком процесу підготовки фахівців з метою оптимального вибору освітніх завдань, а також засобів і методів їх розв'язання [2; 7]. Об'єктом професіографічного моніторингу виступає освітній процес ВНЗ, а предметом – професійна підготовка майбутніх фахівців. Функції моніторингу (інформаційно-оцінна, пошуково-дослідницька, корекційно-формуюча, прогностична), спрямовані на забезпечення наукового підходу в управлінні навчально-виховним процесом ВНЗ, впливають із загальної мети – підвищення якості професійної підготовки майбутніх фахівців. У зв'язку з цим важливого значення набуває забезпечення високої якості інструментарію, розробка критеріальної бази, сам процес вимірювання, статистична обробка результатів та їх адекватна інтерпретація. Провідними вимогами до педагогічного моніторингу (О.А.Абдулліна, С.М.Силіна та ін.) в системі вищої освіти є: *об'єктивність* – мінімізація суб'єктивних оцінок, врахування всіх результатів (позитивних і негативних), створення однакових умов для всіх тих, хто навчається; *валідність* – повна та всебічна відповідність контрольних завдань змісту матеріалу, який досліджується, чіткість критеріїв вимірювання й оцінки, можливість підтвердження позитивних або негативних результатів, одержаних із допомогою різних способів контролю; *надійність* – стійкість результатів, одержаних при повторному контролі, проведеному ін-

шими особами; *систематичність* – проведення етапів і видів педагогічного моніторингу в певній послідовності та системі; *врахування рівня освіти та розвитку*, індивідуальних особливостей об'єкта навчання, а також умов і конкретних ситуацій проведення дослідження, що передбачає диференціацію контрольних і діагностичних завдань; *гуманістична спрямованість* моніторингу передбачає створення атмосфери доброзичливості, співробітництва, довіри, сприятливого емоційного клімату; результати моніторингу не можуть використовуватися з метою тиску або маніпуляції, а повинні мати стимулюючий характер щодо якісної зміни ставлення студентів до навчання та майбутньої професійної діяльності [1; 7].

Означений підхід дозволив нам окреслити цілі й описати технології проведення моніторингу підготовки майбутніх учителів початкових класів до професійно-педагогічної діяльності. Уточнимо цілі моніторингу підготовки майбутніх учителів початкових класів до професійно-педагогічної діяльності на стратегічному, тактичному й оперативному рівнях. На стратегічному рівні метою виступає оцінка якості професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів в аспекті відповідності її до вимог стандартів вищої педагогічної освіти для ефективного управління процесом підготовки студентів до професійно-педагогічної діяльності.

Якість освіти визначається сукупністю показників, які характеризують різні аспекти навчальної діяльності освітньої установи: зміст освіти, форми й методи навчання, матеріально-технічна база, кадровий склад тощо, та забезпечують розвиток компетенції тих, хто навчається (С.Є.Шишов, В.А.Кальней). Якість освіти, згідно А.І.Субето, М.М.Поташника, виступає як співвідношення цілі та результату, як міри досягнення цілей, при тому, що цілі (результати) задані операціонально. Однак, не варто забувати, що освітні результати повинні враховувати й те, ціною яких витрат, зусиль ці результати досягнуті. Йдеться про досягнення найвищого, можливого результату при мінімально необхідних затратах сил, енергії, часу, іншими словами, йдеться про оптимальні результати. Нами враховані всі ці підходи при визначенні поняття «якість психолого-педагогічної підготовки», що виступає як ступінь відповідності рівня одержаних результатів (характеристики знань – повнота, узагальненість, глибина та ін.; педагогічних умінь – дійовість, повнота, послідовність операцій та ін.; професійно-особистісних якостей, професійно-ціннісних пріоритетів) до визначених цілей психолого-педагогічної підготовки.

На тактичному рівні цілі – це діагностика стану та результатів процесу психолого-педагогічної підготовки; обґрунтування умов оптимальної організації та корекції змісту навчання, впровадження нових освітніх технологій у процес вивчення психолого-педагогічних дисциплін. Оперативні цілі – це збір об'єктивної інформації про результати психолого-педагогічної та методичної підготовки в їх динаміці; обробка, узагальнення й аналіз зібраної інформації; встановлення кореляційних залежностей між особистісним, когнітивним та операціональним компонентами освітнього процесу для реалізації особистісно-зорієнтованого підходу в професійному навчанні. Цілі моніторингу дозволяють скласти його програму, а також визначити програмні блоки. Програма моніторингу підготовки студентів до професійно-педагогічної діяльності обіймає змістовну (спрямованість обстеження на предмет оцінювання, критеріальну базу оцінювання) та технологічну частини (методи та засоби оцінювання, етапи проведення моніторингу, виконавці, система способів обробки й узагальнення інформації, форми подання інформації). Змістовна частина обіймає: напрями дослідження й критеріальну базу. Технологічна частина програми охоплює: методи та засоби оцінювання; виконавці (фахівці), які реалізують програму обстеження; етапи проведення моніторингу, систему способів і засобів обробки, узагальнення та систематизації одержаної інформації, форми подання одержаної інформації.

Розглянемо кожен із програмних блоків більш повно. Напрями дослідження впливають із аналізу навчальної документації щодо підготовки вчителів початкових класів: державні стандарти, плани, програми; зміст навчально-виховного процесу педагогічного факультету. Процес становлення майбутніх учителів постає як стійка взаємодія компонентів системи: професійні знання (когнітивний компонент); професійно-педагогічні уміння (діяльнісний компонент); професійно-особистісні якості (особистісний компонент).

Когнітивний напрям передбачає оцінку ефективності та якості засвоєних студентами знань: про сутність, специфіку педагогічної діяльності; про структуру навчально-виховного

процесу; про найважливіші педагогічні ідеї, теорії, системи, педагогічні концепції; про педагогічні аспекти розвитку та соціалізації людини на різних етапах життя; про дитинство та його соціально-культурні завдання; про вікові та індивідуальні особливості розвитку молодших школярів; про сучасні педагогічні методи, методика, технології і т.ін.. *Діяльнісний напрям* передбачає оцінку сформованості: загальнопедагогічних умінь (аналітичні, діагностичні, конструктивні, організаторські, комунікативні, прогностичні, рефлексивні; уміння формулювати педагогічні задачі та розв'язувати їх тощо), а також загальнонавчальні уміння студентів (уміння ставити цілі, планувати та виконувати діяльність, уміння самооцінки та самоконтролю та ін.). *Особистісний напрям* передбачає оцінку особистісних якостей, життєвих і професійних цілей і цінностей студентів, пізнавальної мотивації, емпатії, рефлексії, здатності до саморозвитку.

Критеріальну базу складають: когнітивні, діяльнісні й особистісні критерії. Когнітивні критерії ґрунтуються на прийнятих у педагогіці та психології кількісних та якісних показниках ефективності процесу навчання; діяльнісні критерії дозволяють оцінити сформованість пізнавальних і практичних (загальнопедагогічних) умінь; особистісні критерії оцінюють динамічний характер освітнього процесу.

У визначенні показників когнітивного напрямку ми спиралися на роботи О. Вербицького, Л.Зайцевої, Л.Зоріної, І.Лернера та ін. За когнітивною шкалою показниками теоретичної підготовки ми використовували якості знань: повнота, глибина, оперативність, гнучкість, усвідомленість, виділені І.Я.Лернером на підставі співвіднесення видів знань (закони, теорії, поняття, судження та ін.) з елементами змісту освіти. Перші три характеристики обумовлюють конкретність, узагальненість, систематичність знань. Усвідомлення знань призводить до їх системності, згорнутості; міцність забезпечується їх усвідомленістю, оперативністю. Загальний рівень когнітивного напрямку характеризується змістом, обсягом, науковістю знань. У свою чергу зміст знань розкривається через конкретність, гнучкість, міцність; обсяг знань полягає в глибині та повноті; науковість відображена через усвідомленість, системність, узагальненість знань.

За діяльнісною групою критеріїв нами виокремлені як показники характеристики дій, що виконуються, за такою схемою: повнота умінь у цілому; послідовність операцій, що виконуються; усвідомленість дій у цілому. Найвищий рівень сформованості вміння характеризується виконанням усіх операцій із дотриманням їх послідовності та цілковитим усвідомленням дій.

За особистісною шкалою нами виділені такі показники: сформованість процесу цілепокладання в навчально-пізнавальній діяльності (сформовані найближчі цілі: навчальні та соціальні; далекі цілі, пов'язані з педагогічною діяльністю, професійні плани); сформованість професійно-педагогічної мотивації, розвиток емпатії; здатність до саморозвитку. Крім того, у процесі підготовки студентів нами враховувалися: психологічний клімат у групі (згода, задоволення професією, атмосфера співробітництва, захоплення); характеристика групової згуртованості (відчуття приналежності до групи, референтність групи, позитивні міжособистісні стосунки); психофізіологічний стан (самопочуття, працездатність); ефективність професійної діяльності викладачів.

Технологічна частина програми моніторингу передбачає такі методи та засоби оцінювання: вивчення документів і результатів навчально-виховної діяльності студентів і викладачів; проведення зрізових контрольних робіт; спостереження; опитування (усне та письмове); тестування; експертні оцінки. Засоби оцінювання адекватні зазначеним вище методам: програми спостереження; алгоритми експертних оцінок; опитувальники й анкети, тести.

Тестові завдання використовуються для оцінки ступеня засвоєння навчального змісту психолого-педагогічних дисциплін. Такі тести розроблялися згідно прийнятих у педагогіці правил побудови й розробки тестових завдань. За формою використовувалися завдання таких типів: завдання з вибором правильної відповіді; завдання на визначення правильної відповіді; завдання, в яких потрібно визначити правильний хід дій, операцій. Для остаточного відбору тестових завдань і використання їх у пілотажних обстеженнях студентів застосовується метод групових експертних оцінок.

Задля розробки програми моніторингу на провідних кафедрах формуються робочі групи, до складу яких включаються виконавці, відповідальні за збір та обробку інформації, й

аналітики, які інтерпретують одержану інформацію, складають звіти за підсумками чергового етапу обстеження та рекомендації користувачам. До проведення тестування залучаються викладачі й студенти старших курсів, для яких участь у проведенні моніторингу є досвідом організації педагогічного дослідження.

Характеризуючи етапи обстеження як наступний елемент програми, зазначимо, що вони пов'язані з сутністю та характеристикою професіографічного моніторингу та його цілями, тому важливою є системність, тривалість, періодичність обстеження. Загалом професіографічний моніторинг, зорієнтований на відслідковування динаміки професійно-педагогічної підготовки, триває постійно. Періодичність проведення моніторингу пов'язана з особливостями об'єкта вивчення, а також із процесом удосконалення змісту та технологій моніторингу. Зрізи за всіма провідними напрямками проводилися систематично, що дозволяє встановити ступінь адекватності використаних дидактичних засобів до цілей підготовки. За особистісним та когнітивним напрямками найбільша динаміка властива якості знань, задоволеності освітнім процесом, характеру комунікації та стосунків у групі, які доцільно відслідковувати через півроку. Дещо інша періодичність обстеження професійно-педагогічної мотивації, розвитку рефлексії (по закінченні кожного курсу). Діяльнісний компонент педагогічної підготовки перевіряється згідно прийнятих етапів контролю – поточного та підсумкового (контрольні зрізи, заліки, екзамени, тобто двічі на рік), а також під час проведення педагогічних практикумів і практик. Крім того, у процесі вивчення різних навчальних курсів проводиться інтегральна оцінка ефективності професійної діяльності викладачів.

Задля оцінки результатів використовується єдина умовна шкала, в якій: 3 бали позначає високий рівень сформованості конкретного показника; 2 бали – середній рівень; 1 бал – низький. Система обробки інформації обіймає інтегровану комп'ютерну експериментальну систему, розробка якої здійснена в дослідженнях Л.О.Зайцевої, А.А.Орлова, М.А.Смирнової; комп'ютерний комплекс для введення, редагування та обробки всіх первинних документів, одержаних у ході моніторингу. В якості адекватної системи обробки інформації нами використовувалася програма «STATISTIKA»; комп'ютерна програма, розроблена в системі «Microsoft Access» – Моніторинг, передбачає збір, реєстрацію та аналіз індивідуальних даних. Стандартною формою подання одержаної в ході обстеження інформації є звіт. Такий документ, як результат роботи виконавців та аналітиків, відображає динаміку змін показників за окресленими напрямками, містить текстову та графічну (графіки, діаграми, піктограми, таблиці) інформацію, а також висновки та рекомендації.

Впровадження професіографічного моніторингу у практику професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів дозволяє відстежувати та зрозуміти динаміку, зміст, тенденції, діалектику змін, що відбуваються у студентів від курсу до курсу, зібрати корисну інформацію про адекватність використаних у педагогічному процесі дидактичних засобів (зміст, форми, методи навчання, режим навчальної роботи), про індивідуально-психологічні особливості студентів, міжособистісні стосунки та спілкування в студентській групі та на основі цього організувати особистісно-зорієнтований освітній процес підготовки майбутніх учителів початкових класів до професійно-педагогічної діяльності, коригувати хід інноваційних процесів, проводити роботу щодо підвищення якості викладання у ВНЗ.

Інформація моніторингу використовується для корекції роботи усіх підрозділів педагогічного навчального закладу на рівні факультету, кафедр, громадських організацій, ректорату, що забезпечує узгодженість і наступність різних етапів підготовки майбутніх учителів початкових класів до професійно-педагогічної діяльності. Результати моніторингу дають матеріал для аналізу й оцінки соціальної мотивації, динаміки поведінки, професійних спрямувань студентів, а також для визначення факторів, що впливають на формування особистості майбутніх фахівців. Отже, професіографічний моніторинг забезпечує здійснення науково обґрунтованого, діагностико-прогностичного аналізу та відповідного коригування процесу підготовки студентів до професійно-педагогічної діяльності на всіх його етапах; дозволяє визначати раціональність використання педагогічних засобів, їх адекватність згідно визначених цілей, ефективність використання педагогічних технологій. Перспективу подальших досліджень убачаємо в розробці та удосконаленні організаційно-технологічних засад програми моніторингу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абдуллина О.А. Мониторинг качества профессиональной подготовки // Высшее образование в России.– 1998.– №3.– С.28-34.
2. Белкин А.С., Силина С.Н. Профессиографический мониторинг подготовки специалиста в системе высшего педагогического образования. Вып. 4.– Шадринск, 1999.– С.43-58.
3. Зайцева Л.А. Оценивание качества педагогической подготовки студентов в вузе средствами мониторинга: дис... канд. пед. наук.– Тула, 1999.– 178 с.
4. Касьянова О. М. Мониторинг в управлінні навчальним закладом / Олена Миколаївна Касьянова // Управлінський супровід моніторингу якості освіти / Т. Б. Волобуєва. – Х.: Видав. гр. «Основа», 2004. – 96 с. – (Серія «Бібліотека журналу «Управління школою»; Вип. 1 (13)).
5. Майоров А.Н. Мониторинг как научно-практический феномен // Школьные технологии.– 1998.– №5.– С.25-49.
6. Матрос Д.М., Полев Н.Н., Мельникова Н.Н. Психологический мониторинг // Школьные технологии.– 1999.– №1-2.– С.3-21.
7. Орлов А.А., Исаев Е.И. Педагогический мониторинг и проблемы реабилитации школьников, проживающих в зоне Чернобыльской аварии // Вестник новых медицинских технологий, 1994.– Т.1.– 75-83.
8. Силина С.Н. Профессиографический мониторинг в педагогических вузах // Педагогика.– 2001.– №7.– С.47-53.
9. Туржанська О.С. Організаційно-педагогічні умови моніторингу якості підготовки майбутніх учителів математики: дис... канд. пед. наук.– Вінниця, 2012.– 198 с.

Ю. В. Лук'яненко,

*аспірант III року навчання кафедри нової та новітньої історії,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова*

ПРОБЛЕМИ СХОЛАРНОЇ ІСТОРІЇ В ІСТОРІОГРАФІЧНІЙ СПАДЩИНІ П. М. МІЛЮКОВА

Схоларна історія, що акцентується в 1990-і рр. у зв'язку з переглядом традиційної в радянській науці схеми історіографічних класів, в 2000-і рр. перетворилася на пріоритетний напрямок сучасної історіографії. Однак, незважаючи на значний обсяг спеціальної літератури, генеалогія осмислення категорії «наукова школа» свідчить про безліч її трактувань, жодна з яких практично не стала оптимальним «маркером» в конкретних історико-наукових дослідженнях.

У реальній історіографічній практиці останніх років співіснують кілька різних дослідницьких підходів до вивчення схоларної історії. Представники першого вважають можливим замінити всі види «історіографічних класів» (напрямок, течія, наукове співтовариство, школа та ін.) єдиним – «школа». Протилежна, «антисхоларна», позиція полягає в тому, що активне включення в науковий інструментарій поняття «наукове співтовариство», ширше – «інтелектуальне співтовариство», у визначенні якого підкреслюється комунікаційний маркер, призвело до спроб заміщення ним старого поняття «школа». У розвитку даного підходу в сучасній наукознавчій літературі було піддано рефлексії стереотипне твердження про роль наукових шкіл, оскільки, по-перше, сама категорія «школа», на думку ряду західних учених, – атрибут переважно радянської науки; по-друге, школа як така являє собою організм з певним (найчастіше – короткостроковим) життєвим циклом, тому теза про «довго існуючі школи» слід проектувати не так на реально діючий науковий колектив, а на «триваючу наукову традицію».

Розвиваючи ці ідеї, представники четвертого підходу вважають, що «школа «багато в чому набуває свою «реальність» завдяки історіографічній традиції: її «ім'я» (назва та самоназва), структура, репутація і т.п. «маркуються» її представниками, «опонентами» або «прихильниками», історіографами науки, найчастіше – «пост фактум». Прихильники визнання

«реальності» шкіл як формальних і неформальних об'єднань типологізують школи по персональному (лідерському), комунікативному (безлідерському), інституційному, топонімізованому, освітньому, дослідницькому, дисциплінарному, проблемному і т.п. ознаками. Прихильники ієрархічного підходу до співвідношення «історіографічних класів» розглядають «школу» як один з видів (типів, форм) наукової спільноти, а також, розміщуючи цю категорію в тріаду «напрямок – течія – школа», мають на увазі певний логічний обсяг кожного з її складових. Прихильникам визнання «дидактичного (педагогічного) фактора» в якості обов'язкового маркера «школи» протистоять ті, хто вважає, що настільки «вузьке» сприйняття «школи» «суперечить реаліям історії науки, починаючи з ХХ в. У підходах до смислонасищення самого поняття «наукова школа «можна виділити прихильників «критеріальних рівнів» (сукупність декількох критеріїв школи як такої, структурованих за їх значимістю) і прихильників пріоритету т.зв. «нижнього рівня», якому відповідає певний «тип наукової культури» (специфіка конкретно-дослідного процесу). Топонімізований критерій визначення наукової школи акцентує феномен «регіональних шкіл».

В історіографію ще на початку 1920-х рр. була введена, наприклад, формула «одеська школа істориків» (В.І.Пічета). Проте всі зараховані до цієї школи вчені, в першу чергу, мали пряме відношення до Новоросійського університету, який представляв собою цілком самобутнє явище в межах свого існування (1865-1920). Традиції Новоросійського університету як «регіональної школи» внесли в ряд європейських університетів колишні професора, які емігрували до Європи в революційну епоху (Н.П.Кондаков, М.Г.Попруженко, А.В.Флоровській, П.М.Біцилли та ін.).

З 1990-х рр. нове геополітичне та соціокультурне поле детермінувало інтерес як до проблем регіоналістики в цілому, так і до схолярної історії «в регіональному вимірі»: новий імпульс отримали не тільки дослідження теоретичного характеру (з питань категоріального апарату схолярної історії), а й конкретно-історіографічні – про школи столичних і регіональних університетських центрів – Московського та Санкт-Петербурзького університетів (Д.О.Гутнов, Б.С.Каганович, В.П.Корзун, О.М.Цамуталі та ін.), про Київську школу / школу західноросійського права / (С.І.Михальченко), про Казанську школу всесвітніх істориків (Б.М.Ягудін), про Дніпропетровську історіографічну школу (І.І.Колеснік, Е.О.Чернов) і т.д. [1].

Серед основоположників регіонального напрямку в схолярній історії слід виділити Павла Миколайовича Мілюкова (1859-1943), який представив класичний зразок двох можливих ліній дослідження наукових шкіл. Перша – це аналіз школи як самобутнього історіографічного явища: в його роботах отримали свою характеристику та оцінку «скептична «школа, «юридична «школа, школа М. М. Покровського, євразійство. Друга лінія – це порівняльний аналіз шкіл різних університетських центрів. Ця лінія, власне, відобразила регіональний підхід до вивчення схолярної історії.

Серед провідних «університетських шкіл» П.М.Мілюков виділяв Петербурзьку, Московську і Київську школи істориків.

Характеристику Петербурзької школі П.М. Мілюков вперше дав у бібліографічному покажчику «Книга о книгах» [2, с. 68], визначивши її специфіку як «переважно історіографічний (вивчення джерел) «напрямок. Петербурзька школа, на думку П.М.Мілюкова, була створена в 1860-1870-ті роки професором університету К.М.Бестужевим-Рюміним в результаті його викладацької діяльності. Представники цієї школи за Мілюковим – Є. Є. Замисловський, С.Ф. Платонов, С.В. Рождественський, С.М. Середонін, І.П. Філевич, М.Д. Чечулін, Є.Ф. Шмурло.

Для К.М. Бестужева-Рюміна було характерно включати етап критичного вивчення джерел в історіографічне дослідження, при цьому формальна критика джерел переважала, вважав П.М. Мілюков, над створенням узагальнюючих історичних досліджень. Звідси – історіографічні та джерелознавчі роботи представників школи превалювали над власне історичними узагальненнями.

Друга особливість школи – вивчення переважно давнього періоду російської історії і акцент на аналіз літописання. П.М. Мілюков підкреслював, що вивчення всього корпусу збережених джерел по Давній Русі, було найбільш сильною стороною критичного методу петербурзької школи. Водночас, П.М. Мілюков укладав, зловживання критичним методом, що виразилося

в педантизмі, гіперкритицизмі і відсутності серйозних історичних узагальнень, вели петербурзьку школу аж ніяк не по шляху прогресу історичної науки [3, ар.7; 4, ар.9,11,16-17,42,46,60-61; 2,с.61; 5, с.2; 6, с.161-163; 7, с. 312-318; 8, с.2; 9, с. 65,66; 10, с. 13,14]

Петербурзькій школі П.М. Мілюков протиставляв московську школу істориків.

С.М. Соловйов, на думку П.М. Мілюкова, не створив своєї школи. Тільки в 1980-і роки в Московському університеті завдяки В.О. Ключевському і П.Г. Виноградову з'явилася наукова школа. Семінари П.Г. Виноградова, вважав П.М. Мілюков, відіграли особливу роль у формуванні школи, тому що саме на цих семінарах студентська молодь опанувала новітні методи сучасної історичної науки. Однак початок школі поклали праці В.О. Ключевського, якому і належала чільна роль: часто московську школу П.М. Мілюков та інші історики називали «школою Ключевського».

До учнів В.О. Ключевського П.М. Мілюков відносив себе, О.О. Кізоветтера, М.К. Любавського, В.Є. Якушкіна. До молодшого покоління П.М. Мілюков зарахував С. В. Бахрушина, М. М. Богословського, Г.В. Вернадського, Ю.В. Готьє, О.І. Заозерського, О.І. Яковлева.

Формуванню школи, яка поставала в сприйнятті П.М.Мілюкова як «органічний напрямок» з акцентом на вивчення соціальної історії та історії установ, сприяла особлива атмосфера другої столиці: на відміну від офіційного Петербурга П.М.Мілюков підкреслював волелюбний характер Москви. На протигагу петербурзької школі московські історики головну задачу бачили не в збиранні фактів, а в їх поясненні і створенні синтетичних праць. Школа В.О.Ключевського, вважав П.М. Мілюков, зробила вплив і на петербурзьку школу, і на багатьох істориків країни.[4, ар. 16,59-60; 11, с. 116; 12; 6, с. 147, 162; 13, с. 15; 7, с. 315, 316, 319, 323; 14, с. 445; 15, с. 265; 8; 14, с. 444-446]

«Київську школу», або «південну школу російських істориків», П.М.Мілюков пов'язував зі «школою київського професора Антоновича «– всі ці поняття вживалися в роботах вченого як синоніми. Формування цієї школи П.М.Мілюков відносив до 1880 – х років і пов'язував з викладацькою діяльністю В.Б.Антоновича в університеті Св. Володимира. Серед безпосередніх учнів В.Б.Антоновича він виділяв О. М. Андріяшева, Д. І. Багалія, П. В. Голубовського, М. С. Грушевського, М. В. Довнар–Запольського, П. О. Іванова, В. Г. Ляско-ронського, М. В. Молчанівського.

Характерними рисами школи П.М.Мілюков вважав: звернення до федеративної теорії М.І.Костомарова, ідеалізацію давнього періоду слов'янської історії, дослідження місцевої (обласної) історії. Якщо перші дві риси київської школи викликали у П.М.Мілюкова критичне ставлення, то роботи з місцевої, фактично, регіональної, історії отримали схвальні відгуки вченого[3, ар. 14; 2, с. 67;14, с. 445]

П.М.Мілюков не робив чітких відмінностей між найменуваннями історіографічних класів: «напрямок – течія – школа», а в поняття «історіографія» включав вивчення джерел, що відображало початковий етап формування історії історичної науки як наукової дисципліни. Однак нові підходи до вивчення схолярної історії П.М.Мілюкова – аналіз наукової школи як самобутнього історіографічного явища та аналіз регіональних шкіл, в першу чергу т. зв. «університетських», – склали значний внесок в розвиток схолярних досліджень в межах історіографічного дисциплінарного поля.

ЛІТЕРАТУРА

1. Попова Т.Н. Новороссийский университет как научная школа: К постановке проблемы // Университеты Юга России: история и современность: Материалы международной научно-практической конференции (г. Ростов-на-Дону, 15 февраля 2011 г.). – Ростов н/Д.: Foundation, 2011. – С. 252-257.
2. [Мілюков, П. Н.]. Б. Русская история / П. Н. Мілюков // Книга о книгах: Толковый указатель для выбора книг по важнейшим отраслям знаний /Сост. многими специалистами; Под ред. И. И. Янжула при ближайшем участии П. Н. Мілюкова, П. В. Преображенского и Л. З. Мороховца. – М.: Изд. на средства Д.И. Тихомирова, 1892. – Ч. 1. – С. 61–71. – (В пользу голодающих).
3. Государственный архив Российской Федерации. Ф.579. Оп.1. Д.3404, Д. 3530.
4. Государственный архив Российской Федерации. Ф.Р-5856. Оп.1. Д.71.

5. Миллюков П.Н. В.И.Семевский // Речь. – 1916. – 22 сент. – № 261 (3644). – С. 2.
6. Миллюков П.Н. Воспоминания / Под ред. М.М.Карповича и Б.И.Элькина. – Нью-Йорк: Изд-во им. Чехова, 1955. – Т.1. – 438 с.
7. Миллюков П.Н. Два русских историка (С.Ф.Платонов и А.А.Кизеветтер) // Современные записки. -1933. – Т.LI.– С.311-335.
8. Миллюков П.Н. Привет В.А.Мякотину: (По поводу его приезда в Париж) // Последние новости.– Париж, 1923. – 1 февр. – № 854. – С.2.
9. Миллюков П.Н. Рец. на: Середонин С.М. Сочинение Джильса Флетчера «OftheRusse commonwealth», как исторический источник. – СПб., 1891. – * (Зап. историко-филологического фак. имп. Санкт-Петербургского ун-та. 4.27) // Русская мысль. -1892. – № 2. – С.64-66 отд. паг.
10. Миллюков П.Н. Три поколения // Сборник Русского исторического общества – Прага Чешская – Нарва, 1937. – Кн.3. – С.13-16.
11. Миллюков П.Н. Величие и падение Покровского: (Эпизод из истории науки в СССР) // Современные записки.-1937. – Т.LXV. – С.368-387.
12. Миллюков П.Н. В.О.Ключевский, как личность // Последние новости. – 1932. – 24 янв. – № 3959. – С.2-3; 26 янв. – № 3961. – С. 3
13. Миллюков П.Н. Государственное хозяйство России в первой четверти XVIII столетия и реформа Петра Великого. – СПб., 1892. – XVI, 736,156 с.
14. Миллюков П.Н. Источники русской истории и русская историография // Энциклопедический словарь / Изд. Ф.А.Брокгауз и И.А.Ефрон. – СПб.,1899. – Т.ХХVIII, полутом 55. – С. 430-446.
15. Миллюков П.Н. Мои университетские годы // Московский университет, 1755-1930: Юбил. сб. /Изд. Парижского и Пражского комитетов по ознаменованию 175-летия Московского ун-та; Под ред. В.Б.Ельяшевича, А.А. Кизеветтера и М.М.Новикова. – Париж, 1930. – С. 262-274.

О. А. Моргун,

кандидат філософських наук,

доцент кафедри філософії і соціальних наук,

ДВНЗ «Криворізький національний університет»

СИНЕРГЕТИЧНИЙ РЕСУРС КРЕАТИВНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ

Інтелектуальна діяльність може досягти певного високого рівня розвитку, коли долається «інформаційна ентропія» знання, його історичне розпорошення і втрата. Подібна втрата знання відбувається навіть не в разі його незбереження або прямого знищення, канонічної невідповідності ортодоксальним догматам, а внаслідок інформаційної «зміщеності оцінок», «зміщеності» суспільних цінностей і значень, їх викривлення при передачі знань або їх повної фальсифікації. Уперше подібне помітив Г.Хакен, котрий пов'язував «інформаційну ентропію» з «конечними перемінними» людської духовно-інтелектуальної діяльності в локальних неупорядкованих системах. Щоб з'явився феномен «безкінечної інформації» в разі творчо-інтелектуальної діяльності людини з синерго-креативною якістю треба перейти до «безперервних перемінних», здійснити трансформацію, синергоперехід від дискретних до «безперервних подій» [1; 88-89, 93]. А це можливо у понадвеликій системі, що інформаційно самоорганізується й самовпорядковується, не втрачаючи духовно-інтелектуальних надбань, а більш того, – їх нарощуючи. Для цього необхідно задіяти відповідні «параметри порядку», які здатні трансформувати енергетичні процеси в синергетичні шляхом формування єдиного інформаційного поля самоорганізації і зв'язків, що самовпорядковуються [1; 73, 75]. У суспільстві феномени синергізму можливі тільки в системі суспільної культури, коли налагоджуються соціокультурні процеси, що самовпорядковуються на основі історично-одвічних, непромінальних цінностей, а також творчо-інтелектуальної діяльності людини.

У вітчизняних дослідженнях подібне фіксується в якості «первинного ресурсу» людської інтелектуальної діяльності, котрий з'являється синергетичним шляхом [2; 181]. Його і можна розглядати як «синергетичний ресурс», який виникає в разі інтелектуальної творчості, набуття людиною креативних здібностей високого рівня, що не вичерпуються, а постійно оновлюються і прирощуються за рахунок пізнавальних надбань у творчо-інтелектуальній діяльності та духовній самореалізації, що не мають меж. Виходячи з наявності «синергетичного ресурсу», який є за Г.Хакеном «безкінечною перемінною», зараз і будується вся «синергетична стратегія» людської суспільної діяльності [3; 179]. А з цим створюється новий «самоорганізаційний образ соціального світу» [4; 118].

До останнього часу людина і суспільство орієнтувались на «енергетичний ресурс» інтелектуального та соціального розвитку, використання якого пов'язано з ентропійними процесами експлуатації енергоресурсів природи, індивідуальної і соціальної енергетики людини та суспільства. Але відбувається це шляхом нещадної експлуатації-знищення природи, де-гуманізації і деградації самої людини та суспільства, на основі всезростаючого «виробництва ентропії» разом із зростаючим суспільним виробництвом. Вітчизняний дослідник Л.Г.Мельник вважає, що «організаційний» потенціал впорядкованості «може підвищуватися до найвищого рівня, коли «енергетичний імпульс інформації» буде здатний «пронизати простір і час» [2; 185]. Окрема ж людина здійснює свою енергетичну дію через «засіб мотиваційного (енергетичного) впливу» [2; 183].

Г.Хакен підходить до цього питання виключно з синергетичних засад. За його думкою, ентропійне «розпорошення» енергії відбувається внаслідок дії так званих «скеровуючих параметрів», що зумовлюють напрямок і характер протікаючих процесів, мають нібито управлінський вплив, але такий, коли енергоентропія системи не зменшується, а підвищується [1; 75]. Ці тимчасово врівноважені стани інтерпретуються як «стаціонарні», але «последовність переходів» від одного стаціонарного стану до іншого розвивається в «напрямку турбулентності» у формах флуктуацій, біфуркації і «вихороподібних» або ротороподібних процесів «створення торів» («торостворення») і «множинних торів» [5; 307]. І.Пригожин назвав це «організованою невірноваженістю» системи, коли виникають «дисипативні структури» тимчасової врівноваженості, котрі, руйнуючись, ведуть до флуктуації і «встановлення порядку через флуктуацію» [6; 404]. Але також тимчасово, якщо система залишається «енергетичною системою» і не набуває синергетичної якості. Кращим прикладом цього є сучасна енергетично-невірноважена соціальна система, в котрій діють «керуючі параметри» суспільної «організованої невірноваженості».

«Синергетичний ресурс» в креативно-інтелектуальній діяльності людини виникає, коли вона соціально-невірноважену систему переводить у соціально-впорядковану, самоорганізовану соціальну систему. Подібний «синергетичний ресурс» виникає й акумулюється в таких трьох головних різновидах:

– як «первинний ресурс інтелектуальної діяльності ... людини», коли виникає «соціо» – це «фактор формування особистісних характеристик, її духовного, системного і морального розвитку», а також «первинна інформація», що є «ресурсом отримання необхідних знань» [2; 181];

– як «продукт інформаційної діяльності ... людини», за котрим «людина отримує здібність абстрактного мислення (рефлексія)», і вона «здатна формувати інформаційні образи», відносно відірвані від реальної дійсності, тобто створювати «віртуальну реальність»; основні їх соціальні та економічні функції: ідеї, знання, конструктивні принципи, технологічні рішення, загалом рішення, що приймаються, тощо [2; 181-182];

– у якості «комунікативного засобу», що може бути використаний як «інструмент інтеграції і дезінтеграції об'єктів існуючого світу»; комунікація «інформацію об'єднує», але «вона ж при певних обставинах може роз'єднати, створюючи непереборювальні бар'єри, страхи, відчуження, несприйняття» [2; 182].

Так, «комунікативний синергоресурс» людської інтелектуальної діяльності (в його інтеграційно-акумулюючому значенні) нагромаджується в процесах комунікативного обміну інформацією та досягненні соціальною системою стану «комунікативної самоорганізації». У разі солідарних комунікативних взаємодій змінюється сам характер людської інтелектуальної діяльно-

сті і на місці «суб'єктоцентрованого розуму» як продукту суспільного розколу і узурпації влади в суспільстві експлуатуючим класом (який грає роль «скеровуючого параметру») виникає «комунікативний розум на основі «децентралізованого світорозуміння», відбувається формування «комунікативних структур життєвих світів людей», інтерсуб'єктних відносин взаєморозуміння, взаємного визнання і громадянської підтримки [9; 306-307].

«Когнітивний синергоресурс» виникає в разі когнітивної інтелектуальної діяльності із створення і розширеного продукування практичних знань та вмінь, їх безпосереднього втілення з постійним розширенням творчих можливостей «комунікативного розуму» інтерсуб'єктів когнітивних знань. Для цього необхідне формування відповідного когнітивного світогляду як головного способу духовно-практичного буття людини в суспільстві і самого суспільства з певним «когнітивним порядком» самоорганізації. Подібне можливо на основі безперервних когнітивних дій з продукування практичних знань та вмінь. Це така «нова раціональність» людини і суспільства, що орієнтує не на енергетичний «інструменталізм», а на синергетичну «досконалість» за новою «етикою автентичності», конкретно, «когнітивно-етичної автентичності». Вона представляє етику автентичного «практичного духу», що маніфестує «свою досконалість», коли «досконале походить від системи», котра, за Е.Левінасом, здатна «репрезентувати духовну цінність», як практичну у когнітивному смислі і значенні, тобто як «когнітивну цінність» [10; 74, 75]. Таким чином, «когнітивний синергоресурс» постає як когнітивний світогляд практичних знань та вмінь, наділених «етикою досконалості» і якістю когнітивно-етичної автентичності. А.Швейцер вважав, що для цього повинні відбутись «соціальні зміни інтелектуалів» і на місце «етики самозречення» в пасивному бутті повинна постати «етика самовдосконалення» в активному, духовно-практичному бутті [11; 92, 126]. У сучасних термінах – самореалізувати себе в понадвеликій «когнітивно-синергетичній системі» з безкінечними можливостями для продукування і втілення практичних знань та удосконалення вже здійсненого.

«Креативний синергоресурс» інтелектуальної людської діяльності виникає в разі розвитку креативних здібностей особистості в процесі її творчої самореалізації. Процеси «креативної синергетики», починають розвиватись, коли особистість починає створювати різні «моделі здібності», спочатку у вигляді «упереджуючих», «констеляторних» і «передбачуючих» інтелектуальних конструктів, а потім творчо самореалізує їх у циклі «орієнтування – вибір-виконання» [12; 441, 448-449]. За Дж.Келлі, таким чином створюються особистісні «конструктивні альтернативи», на основі яких формується «Я-концепція» творчої особистості з можливістю до її постійної самоактуалізації для набуття все нових якостей креативності [12; 453, 456].

Це є безкінечний розширювальний цикл «комунікація – ціннісна детермінація – когнітивна досконалість – креативна реалізація», котрий увесь час поновлюється, але вже на більш високих рівнях креативності і на підґрунті креативно-синергетичних процесів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хакен Г. Информация и самоорганизация. – М.: Мир, 1991. – 240 с.
2. Мельник Л.Г. Фундаментальные основы развития. – Сумы: Универс. кн., 2003. – 288 с.
3. Синергетичні стратегії людської діяльності // Практична філософія. – 2005. – № 3. – С.179.
4. Бевзенко Л.Д. Самоорганизационный образ социального мира // Практична філософія. – 2003. – № 1. – С. 118-126.
5. Хакен Г. Синергетика: иерархия неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах. – М.: Мир, 1984. – 419 с.
6. Пригожин Л. Кондепуди Д. Современная термодинамика. – М: Мир, 2000. – 461 с.
7. Капица В.Ф. Социальная синергетика культурно-информационного общества // Сталий розвиток гірничо-металургійної промисловості. Міжнародна конференція. Збірник доповідей. – Кривий Ріг: Мінерал, 2006. – С.75-81.
8. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості. – Львів: Літопис, 2000. – 318 с.
9. Габермас Ю. Філософський дискурс модерну. – К.: Четверта хвиля, 2001. – 424 с.
10. Левінас Е. Між нами. Дослідження думки – про-іншого. – К.: Дух і літера, 1999. – 312 с.
11. Швейцер А. Культура и этика. – М.: Прогресс, 1973.
12. Хьелл Х., Зиглер Л. Теории личности. – СПб: Питер, 1999. – 680 с.

ПОВЕДІНКА НЕПОВНОЛІТНЬОГО: СОЦІАЛЬНИЙ, ФІЛОСОФСЬКИЙ ТА ПРАВОВИЙ ВИМІРИ

Сучасний період суспільного розвитку характеризується посиленою перебудовою усіх сфер життєдіяльності людини, формуванням нових стосунків у суспільстві, що, своєю чергою, викликає руйнацію традиційних психологічних установок особистості, соціальної групи, їх соціальної ролі, ставить людину в ситуацію самостійних пошуків нових шляхів задоволення своїх життєвих потреб. Відсутність можливостей для самореалізації викликає в особистості внутрішній дискомфорт, негативну реакцію на соціальні зміни, незадоволеність собою і навколишнім середовищем, що доволі часто виступає одним із чинників девіантності, існування якої вимагає невідкладного не лише соціологічного, а й філософсько-правового осмислення.

Сучасна соціальна філософія ставить мету – за допомогою різних соціально-філософських підходів та методів знайти шляхи плюралістичного, толерантного тлумачення всіх явищ та подій у суспільстві і в житті окремої людини, зокрема неповнолітніх осіб. Це можливо здійснити, вивчаючи та досліджуючи шляхи розвитку суспільства, сукупність його відносин, роль і місце в ньому особи. Людина – початок філософських роздумів, їх принцип і кінцевий результат [1, с.10]. Як особистість, вона органічно пов'язана з природним середовищем і суспільством, в якому живе, і своєю діяльністю впливає на них, задовольняючи свої життєві потреби та інтереси. У сучасних умовах дедалі більше зростає значення соціально-філософського осмислення розвитку особистості, її суспільної життєдіяльності, зокрема поведінки неповнолітнього як одного з видів діяльності. Особливості та міждисциплінарний характер досліджуваної проблематики зумовлюють необхідність застосування комплексної методології, фундаментальних принципів і підходів соціально-гуманітарних наук. Важливими є аналітичний, системний, інтегративний аналіз, порівняльний, або компаративний, метод [2, с. 333-341]. Філософія оцінює особистість з огляду на її сутність, соціологія аналізує суспільно значущі аспекти її діяльності, соціальні функції як елементи суспільних відносин; соціальна психологія вивчає її як члена групи, а психологія – як системну якість, набуту в спілкуванні. Крім того, особистість, не залежно від її вікової категорії, можна розглядати як певний спосіб мислення, поведінки та пристосування до довкілля [3, с. 159].

Діяльність невід'ємна від людини. Суттєвий аспект її дослідження дістав відображення у філософських працях, де її розуміють як спосіб буття людини і як суспільно-історичний процес. Згідно з морфологічним аспектом аналізу діяльності, розглядаються складові її елементи і закони їх зв'язку, тобто структура цілого – потреби, мотиви, вчинки, дії, функції тощо. Це дістало відображення і в теорії соціальної дії (М. Вебер, Ф. Знанецький, Т. Парсонс, Ю. Габермас) [4, с. 188]. Поведінку людини традиційно вивчають у рамках соціальної психології; щоправда, розпочалося це порівняно недавно – у рамках широкого «понятійного поля», коли переважно змішували поняття «діяльність», «активність», «поведінка». Вичерпного спеціального, соціально-філософського осмислення та наукового аналізу проблеми «поведінки» особистості не було взагалі. Це – наслідок недостатньої розробки проблематики поведінки особистості як у теоретичному, так і в практичному аспектах. Поведінку можна розглядати як сукупність послідовних учинків або систему дій людини, неповнолітнього як практичну, реальну або реалізовану дію, яка, передусім, є різновидом поведінки, осмисленим комплексом учинків [5, с. 85]. З філософського погляду, вона є процесом зміни станів певних істот, що відповідає їхній внутрішній природі як цілому, або здатністю біологічних індивідів певним чином «тримати» себе, надавати своїй взаємодії з середовищем сталих рис. Як осмислена людська характеристика, ця здатність до саморегуляції означає спосіб існування, активним чинником якого є усвідомлений волевияв самого суб'єкта.

У психології поведінка – це зовнішній вияв діяльності, система дій біологічного індивіда, спрямована на підтримання його існування, що виявляється в певній послідовності вчинків, цілеспрямованих дій. Як вищий рівень взаємодії цілісного організму з довкіллям,

вона здійснюється як єдність психічних – спонукальних, регулювальних та відображальних чинників, що наближають або віддаляють організм від певних об'єктів, а також перетворюють їх [6, с. 52].

Джерело поведінки людини – потреби. Неодмінними детермінантами її є мотиви та цілі, що зумовлюються соціально-історичною практикою. В етиці – це сукупність дій і вчинків протягом тривалого часу. Попри відносну тривалість, певну послідовність і сталість учинків, їх узгодженість між собою засвідчує лінію поведінки особи. У цьому, як правило, виявляються мотиви, що ними керується людина, маючи певні цілі у своїй діяльності. У праксеології, загальній теорії людської дії, свідомо спрямованої на досягнення якоїсь мети, поведінку розуміють як діяльність.

Сучасна наука активно вивчає поведінку людей, зокрема неповнолітніх, їхні установки, ціннісні орієнтації, потреби та інтереси, а також умови, за яких здійснюється їхня поведінка. Найчастіше поняття «поведінка» означає практичну, реальну або системну дію. Поведінка як сукупність послідовних учинків або система дій, в якій реалізуються людські якості та внутрішні покликання, спостерігається зовні. Категорії «поведінка» та «діяльність» відмінні, категорія «поведінка» є меншою, вузкою, ніж категорія «діяльність», оскільки «діяльність» має – як реально, так і морально – перетворювальний характер, а тому не завжди піддається зовнішньому спостереженню [7, с. 67]. Поняття і терміни «поведінка» та «діяльність», коли діяльність розглядають як систему поведінки, уживають в аналогічному розумінні. На думку російських та деяких українських учених, поведінка є формою діяльності, її зовнішнім аспектом [8, с. 7]. Вона завжди суспільно зумовлена і набирає характеристики свідомої, колективної, цілеспрямованої або цілепокладальної, довільної і суспільно-соціальної діяльності. На рівні суспільно-детермінованої діяльності людини, зокрема неповнолітнього термін «поведінка» означає також її дії щодо суспільства, інших людей і предметного середовища, які розглядаються з боку їх регуляції суспільними нормами. Одиницями поведінки є вчинки, в яких формуються і водночас відображаються позиція особистості, не залежно від віку, у тому числі неповнолітнього та її моральні переконання [6, с. 53].

У сучасних науках актуальним є досягнення мотивованої та ціннісно-орієнтованої людської поведінки, зокрема неповнолітнього, яка виступає своєрідною соціальною субстанцією процесів життєдіяльності людини в усіх сферах суспільного життя. Але достатньо чіткого та однозначного наукового підходу в цьому питанні поки що немає. Йдеться в основному про суспільну, культурну, соціальну, економічну, політичну поведінку та їх різновиди, але, як правило, не розглядаються критерії їх чіткої диференціації. Розрізняють, зокрема, соціально-економічну, трудову, підприємницьку, інноваційну поведінку тощо. Слід зауважити, що сукупність складових компонентів різновидів поведінки, відповідного їм характеру суспільних відносин розкриває зміст і форму суспільного життя. Логічно визнати, що сукупність компонентів, або елементів, трудової (або підприємницької) поведінки особистості, її трудової (або підприємницької) діяльності, суспільно-трудова (або підприємницька) відносин формує трудове (або підприємницьке) життя особистості як різновид або форму трудової життєдіяльності суспільства. Тобто існує певна закономірність, за якою потреби, стимули, мотиви особистості, а також суспільні потреби та інтереси зумовлюють певний тип її поведінки. Остання як система поведінкових комплексів учинків та дій детермінує відповідний вид діяльності та характер суспільних відносин, що в сукупності, насамперед, формує відповідний зміст, форму та вид суспільного життя. Логічним є й те, що за сучасного рівня розвитку суспільства цей цілком закономірний зв'язок має зворотний характер: певний зміст, форма та вид суспільної життєдіяльності детермінує відповідний вид діяльності та суспільних відносин, що, своєю чергою, формує поведінку особистості.

Отже, аналіз та дослідження поведінки як комплексу дій і вчинків, вияву та форми діяльності, яка передусім є категорією соціальної філософії і включає мету, засіб, результат і форму самого процесу діяльності, дають підстави розглядати «поведінку» особистості як соціально-філософську категорію. Її сутнісний зміст на сучасному етапі трансформації суспільства розкривається через такі категорії і поняття, як «людина», «соціум», «діяльність», «суспільні» і «виробничі відносини», «суспільне життя», «особистість» тощо. Свідомо, ціле-

спрямовано сформована активна поведінка людини, а також неповнолітніх, як діяльність є запорукою ефективних, доцільних змін життєдіяльності сучасного українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Соціальна філософія: короткий енциклопедичний словник / [за заг. ред. В. П. Андрущенка, М. І. Горлача та ін]; [Текст]. – Київ; Харків: Рубікон, 1997. – С. 272-279.
2. Гарасимів Т. З. Соціально-філософське дослідження гуманітарної проблематики людини / Т. З. Гарасимів // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – Львів. – 2009. – Вип. 4 – С. 333-341.
3. Соціально-політичний словник-довідник / за ред. проф. М. П. Іщенка. – Черкаси: Відлуння, 1999. – С. 159.
4. Філософія політики: короткий енциклопедичний словник / [авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко та ін.]. – К.: Знання України, 2002. – С. 188.
5. Щепанский Я. Элементарные понятия социологии / Ян Щепанский. – М., 1969. – С. 85.
6. Спивак В. А. Организационное поведение и управление персоналом / В. А. Спивак. – СПб., 2000. – С. 52, 53.
7. Социальная психология: краткий очерк / под общ. ред. Г. П. Предвечного и Ю. А. Шерковина. – М.: Политиздат, 1975. – С. 67.
8. Пилипенко В. Е. Социальная регуляция трудового поведения (социологический анализ) / В. Е. Пилипенко. – К., 1993. – С. 7.

П. А. Пілагов,

*здобувач кафедри педагогічної майстерності та менеджменту,
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка*

КУЛЬТУРА ЗДОРОВ'Я ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА

Сучасне суспільне життя, яке характеризується динамічністю, напруженістю, висуває підвищені вимоги до людини як частини соціуму, змушує її переосмислити життєві цінності, ставлення до власного здоров'я. Вчені зазначають, що ставлення до власного здоров'я як до найважливішого чинника реалізації життєвих сенсів і цілей. Тож цілком природним є інтерес сучасної вітчизняної педагогіки до проблеми формування культури здоров'я людини, зокрема дітей та молоді.

У виконанні оздоровчих функцій і тлумаченні здоров'я як мети, змісту й результату життєдіяльності дитини система освіти на сучасному етапі орієнтується на ряд документів, зокрема: Конституцію України, Закон України «Про вищу освіту», Національну доктрину розвитку освіти України в XXI столітті, Національну доктрину розвитку фізичної культури і спорту, Державну національну програму «Освіта» (Україна XXI століття), Концепцію інтегративної українознавчої валеологічної програми освіти в Україні, Концепцію безперервної валеологічної освіти в Україні, Концепцію освіти «рівний – рівному» стосовно здорового способу життя серед молоді України, Державну програму «Учитель» тощо. Важливим аспектом прийнятих рішень є посилення впливу системи освіти на виховання в людини відповідального ставлення до власного здоров'я та здоров'я людей, які її оточують, як до найвищої індивідуальної та громадської цінності, а також розробки державної програми «Здоров'я через освіту».

Культура здоров'я учнівської молоді, шляхи і засоби її формування були предметом дослідження вітчизняних і зарубіжних учених: філософів і культурологів (В. Климова, В. Скумин, Л. Сущенко), психологів (В. Ананьєв, А. Маслоу та ін.), медиків (М. Амосов, Г. Апанасенко, В. Войтенко та ін.), педагогів-класиків (Я. Коменський, Дж. Локк, И. Песталоцці, Г. Сковорода, К. Ушинський, П. Лесгафт, А. Макаренко, В. Сухомлинський та ін.), педагогів (А. Дубогай, М. Гончаренко, В. Горашук, М. Гриньова, С. Кириленко, Г. Кривошеєва, С. Лебедченко, В. Оржеховський, В. Петленко, Л. Татарников та ін.) валеологів (І. Брехман,

Е. Булич, А. Вакуленко, Л. Жалило, Л. Животовська, Л. Попова, С. Страшко, А. Царенко, А. Яременко та ін.).

Аналіз науково-педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що питання оновлення теорії та практики підготовки дітей і молоді до здорового способу життя, обґрунтування шляхів і засобів збереження й зміцнення здоров'я підлітків залишаються актуальними. Педагогічна наука в пошуках ефективних шляхів виховання високоосвіченої, культурної і розвиненої особистості звертаються до досвіду прогресивних діячів вітчизняної педагогічної науки, зокрема, до педагогічного досвіду О. Д. Бутовського. Діяльність талановитого педагога, вченого, спортивного й громадського діяча, науково-педагогічні ідеї якого тривалий час замовчувалися з ідеологічних причин, була спрямована на популяризацію здорового способу особистості, Власне, саме О. Д. Бутовського вважають одним із засновників наукової теорії формування здорового способу життя у вітчизняній педагогіці.

Мета цієї розвідки – дослідити засади формування здорового способу життя молодого покоління на прикладі теоретичної концепції О. Бутовського.

Педагогічна діяльність О. Бутовського відзначалася різнобічністю: викладацька практика, створення підготовчих курсів з фізичного виховання для офіцерів-вихователів, вивчення й узагальнення вітчизняного й зарубіжного досвіду з організації фізкультурної освіти й позакласної виховної роботи, участь в педагогічних конгресах, впровадження ідей олімпізму, – усе це створило передумови для теоретичного обґрунтування питань формування, зміцнення й збереження здоров'я дітей та молоді засобами фізичної культури й спорту.

Педагог вважав, що здоров'я – це якість духовного, психічного й фізичного розвитку й діяльності. Поняття «здоров'я», на думку О. Бутовського, тотожне з поняттями «сила», «бадьорість», які він виокремлював серед інших важливих чинників, що впливають на духовний і фізичний розвиток особистості, як-то: «рухливість і спритність, тілесна краса й ініціатива; хоробрість, тверда воля і моральні якості» [3, с. 42].

Мета формування здорового способу життя, стверджує педагог, полягає в гармонійному розвитку особистості. Відповідно до такого розуміння його сутності вчений розглядав формування здорового способу життя зростаючого покоління як: а) складний процес біосоціального розвитку особистості; б) рушійну силу, що активізує процес самопізнання, самовиховання, самоудосконалення дітей і молоді; в) невід'ємну частину цілісного навчально-виховного процесу шкільної освіти.

О. Бутовський був переконаний, що основною формою здорового способу життя особистості є, насамперед, її рухова активність. За спостереженнями педагога, «здорове фізичне виховання є основою розвитку багатьох якостей, які підсилюють не лише тілесну, а й духовну працездатність людини, а дисципліна тіла позитивно впливає на дисципліну розуму» [5, 40]. Безперечно, для свого часу це був прогресивний погляд на роль і місце фізичної культури й спорту в системі виховання дітей шкільного віку.

У роздумах про фізичне виховання О. Бутовський використовував поняття «фізична освіта», що розумів як «розвиток тих загальних здібностей рухового апарату, необхідних людині, до якої б діяльності вона себе не готувала, які людина інстинктивно тренує з дитинства» [6, 225-226].

Важливими змістовими напрямками освіти О. Бутовський вважав: 1) забезпечення рухової активності дітей і підлітків; 2) організацію раціонального режиму дня й харчування; 3) дотримання правил особистої гігієни; 4) загартування; 5) формування культури почуттів і поведінки учнів.

Педагог виокремив два різновиди фізкультурної освіти дітей та молоді: 1. виховання емоційно позитивного, свідомого ставлення до власного здоров'я, стремління до його збереження й зміцнення. 2. формування практичних умінь і навичок оздоровлення організму через систему фізичних вправ, спортивної діяльності, загартування, харчування, догляду за тілом.

На думку О. Бутовського, завдання фізичної освіти повинні реалізовуватися, насамперед, у школі. саме школа має реалізовувати програми, спрямовані на удосконалення особистості. Школа має вжити «розумні заходи для того, щоб дати можливість своїм вихованцям справлятися із закладеними в людину елементарних здібностях до руху протягом усього періоду їхнього навчання, і сформувані у них звичку до таких вправ і після закінчення школи» [7, 559].

Аналіз практичної діяльності педагога у військових і цивільних навчальних закладах дозволяє стверджувати, що О. Бутовський застосовував різноманітні педагогічні засоби з метою зміцнення здоров'я дітей і підлітків. Серед найбільш ефективних у педагогічному арсеналі О. Бутовського доцільно відзначити такі засоби: спортивні й рухливі вправи, єдиноборства, військові, гімнастичні вправи, щоденна фізична зарядка, плавання, загартування, раціональне харчування [4, 196].

О. Бутовський намагався збагатити й урізноманітнити позашкільні заняття вихованців. З цією метою педагог-новатор широко використав природні чинники (сонце, свіже повітря, вода, тепло, холод) як засіб загартування організму. Заняття фізичними вправами, кінні екскурсії, рухливі ігри на свіжому повітрі, сонячні й повітряні ванни, обливання, купання є, на думку О. Бутовського, першоосновою бадьорості, працездатності, позитивно впливають на зміцнення здоров'я вихованців [1, 3].

У своїх працях («Керівництво по догляду за зором вихованців військово-навчальних закладах»(1885), «Тілесні вправи й позакласні заняття в кадетських корпусах» (1898), «Нові методи виховання» (1902), «Що таке фізичне виховання»(1911)) О. Бутовський визначив наукові умови формування й зміцнення здоров'я дітей і молоді.

О. Бутовський розглядав проблему морального й фізичного розвитку особистості у взаємозв'язку і підкреслював виховний потенціал фізичного виховання й спорту. Зокрема, у праці «Питання фізичного виховання й спорту на міжнародному конгресі в Брюсселі влітку 1905 року» педагог зауважував: «Чи варто мати сумніви у наш час у тому, що розповсюдження інтересу до тілесних вправ серед молоді є основою не лише здорового тілесного її розвитку, але й надійного морального настрою...» [5, 33].

Важливою передумовою формування здорового способу життя педагог вважав доступність фізкультурної освіти, а також забезпечення її масового характеру. Це, на його думку, передбачає надання можливості для дітей і молоді безкоштовне користування гімнастичними залами, стадіонами, катками, послугами велосипедних пунктів як засобів оздоровлення. За ініціативою О. Бутовського у Санки-Петербурзі було створено Всеросійське товариство сприяння фізичному розвитку (1893), засновано головну гімнастично-фехтувальну школу (1899). Завдяки творчому підходу педагога до організації фізичного виховання молоді виникали фізкультурні й спортивні товариства, клуби, гуртки, в освітніх закладах упроваджувалися розроблені ним навчальні програми й методичні рекомендації.

Отже, О. Бутовський одним з перших в історії вітчизняної педагогічної думки обґрунтував наукові засади формування здорового способу життя зростаючого покоління. Вивчення підходів ученого до теорії формування культури здоров'я молодого покоління дає підстави для висновку, що культура здоров'я – це єдність здібностей, гуманістичних цінностей, орієнтацій, знань, навичок, умінь дотримання здорового способу життя. Вона виявляється в наявності й розвитку нахилів і здібностей бути здоровим, у змісті настанов на оздоровчу діяльність, у системі й глибині знань про здоров'я, виявляється в оволодінні оздоровчими технологіями, у формуванні високого рівня духовності, який дозволить орієнтуватися у різновидах цінностей і формувати через ці механізми відповідне сприйняття навколишнього світу, яке спрямоване не оздоровлення себе й оточуючих.

Перспективним напрямком подальших досліджень вважаємо визначення шляхів упровадження творчого спадку О. Бутовського в сучасну навчально-виховну практику.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексей Дмитриевич Бутовский – апостол олимпийского движения современности : биогр. справочник / [авт. и сост. текста В. Павлов]. – Полтава : ФІОП Говоров СВ, 2008. – 12 с.
2. Бутовский А. Д. Вопросы школьной гигиены и физического воспитания на международных конгрессах в 1910 году / А. Д. Бутовский // Педагогический сборник. – 1911. – № 1.
3. Бутовский А. Д. Вопросы школьной гигиены и физического воспитания на международных конгрессах : Междунар. конгресс по школьной Гигиена в Париже 2–7 авг. 1910 г. / А. Д. Бутовский // Педагогический сборник. – 1911. – № 1. – С. 17–60.

4. Бутовский А. Д. Вопросы школьной гигиены и физического воспитания на международных конгрессах : Междунар. конгресс по физ. воспитанию в Брюсселе 10–13 августа 1910 года / А. Д. Бутовский // Педагогический сборник. – 1911. – № 2. – С. 193–215.
5. Бутовский А. Д. Вопросы физического воспитания и спорта на международном конгрессе в Брюсселе летом 1905 года / А. Д. Бутовский. – СПб., 1906. – С. 34–69.

*Н. О. Половая,
викладач кафедри соціології
О. А. Набокова,
студентка IV курсу
Гуманітарного інституту,
Національний авіаційний університет*

СІМ'Я, ЯК ФАКТОР СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Сучасна епоха відкриває перед нами широкі можливості, разом з тим ставить низку проблем, які потребують розв'язання. Наше суспільство постійно змінюється і розвивається, пройшовши тривалий шлях свого розвитку, історично еволюціонувавши. У сучасному світі пріоритетним є рівень застосування інформаційних технологій, який постійно набирає зросту, в якому інформація та знання взаємодіють в єдиному інформаційному просторі. Тому сучасне суспільство здобуло назву «інформаційне», маючи пріоритетні продукти виробництва: знання та інформацію.

Соціальне середовище сучасності ставить перед нами великі можливості, надає перспективи, а найголовніше – це те, що воно забезпечує високий рівень функціонування соціальних інститутів, вони виконують функції відповідно вимогам сучасної інформаційної епохи, що сприяє можливості розвитку суспільства в різних напрямках, впровадженню інформаційних технологій, комунікацій, створенню простору, щодо забезпечення задоволення людських потреб з використанням інформаційних послуг, з метою доступу до світових ресурсів інформації. Проте існують і негативні сторони цього явища, що перш за все стосується найдавнішого інституту – інституту сім'ї, його модифікації, постійної трансформації.

Сім'я є одним із найголовніших соціальних інститутів у всіх суспільствах світу, оскільки майже кожен з нас має сім'ю, важко усвідомити себе без неї. Інформаційне суспільство має позитивний вплив на розвиток української сім'ї, проте також спостерігаємо і негативні моменти цього впливу. Саме даному інституту, інституту сім'ї, приділяють багато уваги сучасні дослідники, науковці і представники інших соціальних інститутів, бо він є основою виховання членів суспільства, основою створення сучасного покоління. Від функціонування інституту сім'ї залежить і існування держави, бо «Сім'я – це осередок держави. Сім'я – це держава і є.» (Сергій Довлатов).

Входження України в інформаційний простір вплинуло на свідомість, поведінку, інтереси, навіть традиції представників інституту сім'ї, а значить на всіх членів суспільства, а це означає, що на сім'ю також проблеми, що виникають у сучасному світі, починають виливатися у тенденції, тобто у можливість подій розвиватися у певному напрямку. Відбувається певний вплив на функціонування сучасної української сім'ї, як соціального інституту.

Сім'я повинна репродукувати суспільство, тому потрібно приділяти увагу пошуку шляхів розв'язання існуючих проблем, що виникли у нашому сучасному суспільстві, та мають відношення до інституту сім'ї.

Україна на сьогодні оперує інформаційними ресурсами в усіх сферах життя людей. Відбувається вдосконалення пристроїв та процесів за допомогою електроніки, тобто з'являється електронна комерція, набуття освіти переміщується з аудиторії до електронної мережі, так з'являється електронна освіта. І так відбувається відносно всіх сфер життєдіяльності людини, тобто створюються комфортніші умови нашого життя.

Сьогодні ми є свідками здійснення подібних процесів саме у нашій країні. Тому наше суспільство можна назвати інформаційним, тобто постіндустріальним суспільством. Історичною фазою можливого еволюційного розвитку нашої цивілізації, в якій інформація і знання продукуються в єдиному інформаційному просторі. Маючи чіткі ознаки інформаційного суспільства (збільшення ролі інформації і знань в житті суспільства, зростання кількості зайнятих в інформаційній сфері, комунікаціях та виробництві інформаційних продуктів і послуг). В цьому інформаційному потоці функціонує сім'я, як соціальний інститут. Це ціла система зв'язків: шлюбних і родинних, господарських і правових, також етнічних і психологічних. Тому сім'я відтворює людину як громадянина, оскільки в ній відбувається дуже важливий процес – соціалізація особистості. Соціальний інститут сім'ї є особливим, оскільки він регулює відтворення людини за допомогою особливої системи ролей, норм та організаційних форм.

У своєму розвитку інститут сім'ї пройшов різні форми буття, змінюючись залежно від зміни суспільства. В ньому існують, як правило, власні культурні та історичні надбання, суспільні норми та установки, проте вони змінюються саме з еволюцією соціуму. Люди живуть за створеними традиціями, культурою, але з часом змінюють її, через те, що змінюються самі. Їм важливо інтерпретувати сталу культуру, норми та установки у відповідності до сучасного їхнього життя. Таким чином, суспільні процеси приносять не тільки користь соціуму, а проблеми, що їх суспільство має вирішити.

Ми увійшли у вільний світ, і він так само увійшов в нас. Завдяки входженню нашої держави в інформаційне суспільство, з'являється не тільки вільний доступ до інформації та оперування нею, ще виникають такі моменти, які суперечать сталим нормам, традиціям, звичаям і викликають конфліктну ситуацію в нашому суспільстві. «До проблем сучасної сім'ї можна віднести: порушення механізму адаптації до динамічних процесів у суспільно-політичній та економічній сферах, послаблення захисної функції сім'ї в матеріальній та психологічній сферах, переадресація на позашлюбні стосунки, нестабільність життєвих планів в умовах економічної нестабільності.»[1] За даними соціологічних досліджень у складі простої сім'ї (двоє батьків і діти) проживає 70% населення України, у неповних (один з батьків і діти) є – 2,3 млн. сімей, 118,2 тис. сімей є малозабезпеченими, кожна десята сімейна пара офіційно не реєструє свої стосунки.[2]

«Зміна ціннісних пріоритетів визначає трансформацію статевої моралі»[3]. Ними є – формування одностатевих шлюбів, що офіційно не реєструються у нашій державі, проте прихильники цієї тенденції прагнуть до утворення повноцінних сімей; у сучасному суспільстві почали частіше зустрічатися такі випадки. Люди однієї статі починають жити разом, потім у них виникає бажання створити повну сім'ю, тобто виховувати дитину. Вони звертаються до дитячих будинків-інтернатів, щоб взяти собі на виховання дитину. В Україні існує проблема дітей-сиріт, їх велика кількість, а держава зацікавлена у тому, щоб про цих дітей хтось піклувався, тому, ймовірно, що такі діти можуть потрапити у сім'ї з батьками однієї статі. Зараз Законом заборонено віддавати дитину до сім'ї, що не зареєстрована у шлюбі, а у нашій країні дані шлюби заборонені. Але ця проблема вже найближчим часом може стати актуальною і в нашій країні. Це питання пов'язане зі вступом України до ЄС, що вимагає від нашої держави вирішення гендерного питання, яке також стосується і одностатевих шлюбів.

Важливо приділити увагу тому, що діти, які знаходяться у дитячих будинках в основному народженні в неблагополучних сім'ях. Відповідно, у їх свідомості укорінилось власне відображення навколишньої дійсності, в більшості випадків, це є невизнання моральних цінностей, норм, культури суспільства. Якщо таке сприйняття реальності існує у дитини тому що формувалося з народження у сім'ї, його важко, або навіть неможливо змінити. Тоді починають виникати проблем у прийомних батьків з вихованням дитини.

Якщо подивитися на ситуацію усиновлення з іншого боку, то потрібно замислитися над тим, як буде себе відчувати дитина в новій сім'ї, коли в неї з'являються нові батьки, котрих вона взагалі не знає. Як дитина себе поводитиме, розуміючи, що в неї дві мами або два тата? Як відчуватиме себе дитина, батьки якої однієї статі?

Дитині в одностатевій сім'ї важко адаптуватися, існує різниця у вихованні між батьком і матір'ю, і тоді коли є тільки дві мами, або два батька.

Звичайно добре, що інформаційний простір дає нам нові можливості, відкриває перед нами нові перспективи. Україна сьогодні є вільною та відкритою країною, ми більше не відмежовані від світу, від інших культур та ідей. Перед нами постає безмежне розмаїття людських думок, способів життя, ідей, досягнень. Це все належить нам, але стосовно традиційної сім'ї відбуваються зміни не в кращий бік. Звичайно, протягом часу змінювалися усі правила сімейного життя, канони, традиції, проте сучасні події, пов'язані з сім'ями у нашому суспільстві несуть не тільки позитивний, а ще і деструктивний характер для традиційної нашої сім'ї. А може одностатеві шлюби це лише дань моді?!

Інформаційне суспільство сьогодні демонструє нам чужі традиції, культуру та норми поведінки у суспільстві. Представники української держави сприймають їх та вважають корисним бути схожими на країни заходу. Тому українській сім'ї притаманні традиційні сімейні цінності, котрі споконвіку відбиваються в національному менталітеті.

Існує також безліч інших проблем українських сімей в умовах сучасного суспільства. Багато сімей офіційно не зареєстровані, часто спостерігається низький рівень культури членів сім'ї. А що така сім'я може дати дитині? Який інтелектуальний ріст? А ще гірше, коли сім'ї створює неповнолітня молодь та народжує дітей. Молоді батьки самі ще не в змозі піклуватися про себе, не говорячи про те, що повинні забезпечувати новонароджену дитину – представника суспільства, який потребує не тільки матеріального забезпечення, а ще і морального виховання. Більшість випадків утворення таких сімей відбувається з молодими особами, які самі походять з неблагополучних родин, де панує наркоманія, алкоголізм, або насильство. Щоб втекти від цього, молодь починає утворювати власні сім'ї, не замислюючись над тим, яке майбутнє вони можуть забезпечити власній дитині, не говорячи вже про надання дитині умов для гармонійного розвитку як особистості.

Більшість дітей у таких сім'ях народжуються неповноцінними, а значить розвиток сім'ї пов'язаний ще з медичною проблемою. Батьки не мають коштів для лікування власних дітей, даний процес вимагає великих витрат. В родинях хворіють діти, і тоді батьки звертаються до громадськості, а не до держави. Це і є ще одна проблема інституту сім'ї. Держава існує, аби турбуватися про людей, про майбутнє своїх громадян, а, відповідно, про країну. Так де ж допомога і обіцяна турбота? Батьки змушені простягати руку, просячи допомоги у громадськості, бо в них не має іншого виходу, держава не може, а нерідко і не бажає допомогти. Проявляється проблема не лише у нестачі коштів, а й у байдужості держави. Досі нашим Урядом не підняте питання про державне медичне страхування, ним займаються лише приватні агенції. Цей факт ще раз підтверджує те, що в нашій країні недостатньо уваги приділяється збереженню життя і здоров'я нації.

Випадки громадської підтримки сімей хворих дітей починають траплятися все частіше і частіше. У буденному житті нам частенько зустрічаються волонтери, які збирають кошти для хворих дітей. Під час покупок у магазинах біля кас можна побачити прозорі коробочки з написом «Допоможіть хворій дитині». По телебаченню та інших засобах масової інформації (газетах, журналах, та радіо) можна побачити нещасних, морально та фізично виснажених і стурбованих батьків, які просять допомоги у громадян нашої держави. Для чого тоді існує держава? Як вона турбується про своїх громадян, якщо не надає сім'ям ніякої підтримки та стабільності? Як тоді функціонувати інституту сім'ї, який відіграє важливе значення у житті суспільства?

Люди допомагають хворим дітям зібрати кошти. Коли батьки нарешті отримують потрібну суму для лікування дитини, не можуть втриматися від радощів, що в них є можливість вилікувати власну дитину та подарувати їй щасливе майбутнє. З даної ситуації формується ще одна проблема, яка важлива для нашого суспільства. Справа у тому, що лікування проводиться за кордоном. Одразу виникає думка, що наша держава знаходиться у такому байдужому стані, що навіть за наявності коштів не може забезпечити громадян потрібною кваліфікованою медичною допомогою.

Оскільки наша держава не в змозі піклуватися про своїх громадян, громадськість намагається надати фінансову допомогу сім'ям, що в ній потребують. Проте допомогти всім сім'ям суспільство не в змозі. Інформаційні процеси і технології розвиваються далі і йдуть не в контексті вирішення існуючих проблем, а своїм шляхом. Так що ж далі?

Люди працюють у нашому суспільстві як можна більше, навіть на декількох роботах через нестачу коштів для сімейного бюджету, з якого більше половини відходить на харчування, а інше на оплату комунальних послуг. Вже не варто тоді згадувати про духовний розвиток особистості. Через важкий фінансовий стан багато родин у нашому суспільстві не можуть задовольнити повноцінно власний інтелектуальний розвиток і розвиток своїх дітей, що дуже важливий для них: відвідування театрів, музеїв, виставок, спортивних секцій та розвиваючих гуртків. Це відбувається не тільки через нестачу коштів, а ще через нестачу часу батьків, котрі постійно знаходяться на роботі за для того, щоб забезпечити власну родину матеріально. Деякі батьки виїжджають за межі області, або навіть країни у пошуках заробітку, залишаючи дітей бабусям і дідусям. Діти потребують спілкування з батьками. Така ситуація накладає відбиток на вихованні дитини. Сімейні проблеми формуються через недбале відношення держави до громадян. Люди не мають впевненості та стабільності, тому змушені так чинити.

У більшості випадків діти перебувають без догляду. Їх починає «виховувати» вулиця. Там вони вперше пробують палити, вживати алкоголь, наркотики, пізнають, що таке статеве життя. Джерелом обізнаності дітей з цих питань стають ЗМІ: новини, які повідомляють про злочини і способи їх здійснення; фільми, які демонструють інтимні сцени, насильство; користування мережею «Інтернет», де можна отримати будь-яку інформацію (шкідливу для психіки дитини у тому ж числі), комп'ютерні ігри, які відводять дитину від реальності. Всі ці питання повинні бути під контролем батьків. А якщо батьків немає вдома, діти самі себе «контролюють» і виховуються не завжди на зразкових прикладах. Держава тут не проявляє турбованості про стан безпритульних дітей, дітей вулиці.

«В результаті ми отримуємо цілі покоління з атрофованою культурою особистої відповідальності. Таким чином закріплюється поступове відмирання моделі сімейних взаємин, яка б забезпечила б більш здорову соціальну та демографічну ситуацію» [1].

Сім'я є основою суспільства, вона як дзеркало відображає усі плюси та мінуси політики держави. Тому вирішення поставлених питань та проблем у суспільстві повинно відбуватися саме на державному рівні. «Успіхи і труднощі, які переживає сім'я впливають на суспільство в цілому» [1].

Українська сім'я, як соціальний інститут в умовах інформаційного суспільства змінюється завдяки змінам у світі. Проблема полягає у тому, що наша держава орієнтується на розвиток країн заходу, не розуміючи того, що повинна самостійно розвиватися. Україна таким чином переживає власний розвиток, а для інших країн так і залишається державою недорозвиненою. Проблема полягає у тому, що наша країна повинна переживати власний шлях розвитку, а не тягнутися за часом сумнівними для нас здобутими досягненнями інших країн. Вирішення проблем на державному рівні надасть змогу розв'язати та уникнути проблем на інституційному рівні, першочергово торкаючись проблем української сім'ї, як соціального інституту.

Україна вважається молодою демократичною країною. Проте, на мою думку, не зовсім молодою, їй уже за двадцять; і за пройдений час, після прийняття незалежності відбулося багато змін, на жаль не в тому напрямку. За усі незалежні роки відбулися, як позитивні так і негативні зміни. На жаль не було приділено достатньо уваги державою сімейній політиці стосовно забезпечення умов для повноцінного функціонування і зміцнення інституту сім'ї, формування відповідального ставлення батьків до виховання дітей. Ця робота ведеться, проте в реальному житті помітна інша тенденція, коли держава створила такі сімейні умови, які не дозволяють повноцінно виховувати дітей. Дитину навіть важко віддати до дитячого садочка, тому що там існують черги на прийом дітей. А черги відповідно утворилися через те, що позакривали багато дитячих дошкільних закладів. І це відбулося на початку двадцять першого століття, коли попит на дошкільні заклади зростає.

Українська сім'я, як соціальний інститут зміцнює суспільство, проте для цього держава повинна забезпечити це зміцнення шляхом вкладання ресурсів в розвиток інституту сім'ї, тобто створення людського капіталу для перспективи. «Зміцнення здорової, високоморальної сім'ї, заснованої на почуттях любові, поваги, дружби всіх її членів є найголовнішим суспільним завданням» [1].

Для вирішення існуючих проблем державі важливо не втратити свій досвід стосовно питань зміцнення шлюбу і сім'ї, який був здобутий протягом довгих років, а також виокремити проблеми сучасної сім'ї та знайти можливі варіанти їх вирішення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ничипоренко С. В. «Молодіжна сімейна політика в Україні». Умань. Н-70. Видавництво «Сочинський». 2011. 217 с.
2. «Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку» К.ТОВ «Основа-Принт». 2009. с. 74 – 82. Розраховано за даними вибіркового соціально-демографічного дослідження «Сім'я і сімейні відносини». 2009 р.
3. «Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації в Україні». К. АДЕФ – Україна. 2008. с. 85-88
4. Мішин А. О. Директор Державного інституту сім'ї та молоді. «Актуальні проблеми розвитку сім'ї в Україні». 2012 р.
5. Пирожкова І. К. Демографічна криза в Україні: її причини та наслідки. За редакцією Акад. НАН України. Державний комітет статистики України. 2003. 231 с.

Т. Д. Польська,

кандидат філософських наук, доцент,

*Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»*

ФИЛОСОФСКИЕ АСПЕКТЫ КОММУНИКАЦИИ

На современном этапе развития цивилизации, этапе глобализации, неизмеримо возрастает влияние массовых коммуникаций, информационный ресурс влияет на социальные процессы в обществе и на социальные институты. Еще М.Маклюен придавал огромное значения типу и технологии коммуникации, определяя эпохи развития цивилизации в зависимости от технологии коммуникации. Он считал, что именно господство того либо иного медиа определяет саму эпоху: иероглифы создали древние цивилизации, книгопечатание породило Реформацию...[1].

Исследование различных аспектов качественной трансформации мышления человека в новой информационной среде показывает, что проблема информатизации общества является не только технологической и сопровождается рядом противоречий. С одной стороны, растет технологическая оснащенность коммуникативных технологий, их влияние на массовое сознание, на формирование ценностных ориентаций и в целом на самосознание индивида. Но, с другой стороны, все более изощренные способы воздействия на сознание встречают возрастающее противодействие технологиям воздействия, поскольку массовое сознание вырабатывает к ним иммунитет.

Осмысление проблематики новой информационно коммуникативной ситуации вызывает много вопросов философского плана – как меняется человек в новой коммуникативной реальности, которая, с одной стороны расширяет его возможности к коммуникации, с другой – меняет саму коммуникацию, во многом утрачивая ее подлинную суть как диалога и ограничивая возможности становления личности как деятельного творческого существа

С одной стороны, использование в коммуникативном процессе новых технических информационных и передающих средств создает возможность уникального межличностного взаимодействия. С другой стороны, сохраняя свое значение передачи и восприятия информации коммуникация при помощи электронных средств связи начинает менять саму суть коммуникации. Электронные mass-media формируют такую реальность, которая уже не просто дополняет информационно – коммуникативное поле, а замещает реальность действительного мира; сам мир превращается в знаковую, виртуальную реальность, а процесс симуляции (особенно в рекламе) заходит так далеко, что утрачивается само различие воображения и реальности. Все это неминуемо грозит изменением самого человека, потерей личност-

ного, преобладанием в обществе не активно-воспринимающего и креативного, а пассивного и потребительски – развлекательного начала.

Более того, пассивно-созерцательное отношение к миру зачастую сопряжено и с агрессивной риторикой и бездумным действием под влиянием пропаганды. Интеллект, неспособный производить собственные мыслительные усилия, становится объектом манипуляции и превращается в конечный массовидный продукт запрограммированных технологий информационно-психологического воздействия.

Яркий пример иллюстрации этого теоретического тезиса представляет нам анализ информационно-психологической войны, развернутой российскими средствами массовой коммуникации, особенно каналами российского телевидения в информационном поле Украины в последние месяцы и зомбированности не только массового сознания, но и сознания элиты. Казалось бы, интеллектуальная часть российского общества, политическая элита потеряла способность критически оценивать последствия и риски не только политической риторики, но и реальных политических шагов.

Коммуникацией принято традиционно называть обмен информацией (значениями) между людьми при помощи общей системы символов (знаков), в том числе языковых знаков. Но еще в 1928 году в определении, данному коммуникации английским литературным критиком Ричардсом И.А, выявлен немеханистический, диалоговый характер коммуникации. Он считал, что коммуникация имеет место тогда, когда одно человеческое сознание так действует на окружающую его среду, что это влияние испытывает другое человеческое сознание, и в этом другом сознании возникает опыт, подобный опыту в первом сознании, и вызванный в какой-то мере этим первым опытом.

Отличие коммуникации и диалога заключается в том, что коммуникация как таковая не всегда предполагает ни субъективность сторон, находящихся в процессе коммуникации, ни создания ими смысла. Что же касается диалога – то это способ вхождения субъективности, личности в межсубъектные отношения и создания целостными субъектами определенной общности, распределение смысла, его распространение за пределы единичного субъекта.

Диалог – это смысл, что переступает собственные границы и открывает для себя необходимость другого смысла, то есть понимание необходимости перестройки индивидуальных основ существования, учитывая предпосылки существования и общения с другими. Услышать другого, учесть его потребности и ориентации и в целом выразить интерес сообщества, обеспечить эффективное функционирование каналов коммуникации и погасить конфликты, гармонизировать противоречия... И актуальность подлинной коммуникации, доведения коммуникации до диалога – это острые насущные задачи, стоящие перед современным человеком. Искажающие пространство диалога либо манипулятивные аспекты коммуникации, особенно в сфере политики, политической риторики, ставят серьезные проблемы новой коммуникативной реальности, в которой очутился человек.

Коммуникация – это не только передача информации, обмен знаками, но и возможность взаимопонимания. Коммуникация-это воздух, атмосфера человеческого существования. Если этот воздух отравлен либо пронизан деформирующими линиями лжи и ненависти – меняется само сознание человека, искажается его интеллектуальная и нравственная аура. Особенное значение это приобретает в эпоху глобализации, влияния информационных технологий, колоссальных скоростей передачи информации по планете. И гигантский потенциал телевидения как в аспекте освещения подлинных событий, так и в аспекте создания идеологического продукта, использующего технологии манипуляции, очевиден.

Переосмысление философских аспектов развития и образования личности вновь заставляет задуматься о важности осмысленного целеполагания, выверенной государственной политики в культуре, в сфере образования. При этом снова приходится говорить о важности гуманитарного образования, которым зачастую пренебрегают в нашей системе образования.

Формы бытия человека в символическом мире культуры зависят от типов включения человека в этот мир. Один тип функционирования в культуре тяготеет к рациональному освоению текстов, созданных другими, в иных исторических условиях. В этой форме бытия в культуре познание становится главной, если не единственной формой, в которой осознается человеческое отношение к миру, а ориентация на объективность приводит к очищению от

всех внерациональных компонентов человеческого мировоззрения как от ложных, искажающих, мешающих познанию.

При этом возникает символическая культура, в которой первичным образам и жизненным впечатлениям принадлежит лишь вспомогательная роль, они не пронизывают всю ее корневую систему, не требуют предельного напряжения бытия. Такой тип бытия в культуре до сих пор преобладает в рациональном типе познания, в техницистском типе мировоззрения.

В ином же типе бытия в культуре доля личного опыта, страстного поиска, личного жизненного усилия при формировании символического мира культуры предельно возрастает. К бесстрастному познанию добавляется модус причастности и усилия, риск, предельное напряжение всех сил, раздвигаются границы «Я» и «не Я», символические формы наполняются личностно освоенной семантикой. Происходит как бы вживание в те символические формы, которые нам даны. Степень включенности человека в культуру выражается в факторе присутствия в каждом ее символе.

И именно философия помогает взрастить тот тип личности, который не будет пассивным наблюдателем событий, объектом манипуляции сознанием в сфере массово-коммуникативных процессов, личность, способную самостоятельно думать, принимать решения. Философия, понимаемая не только как структура понятий, а именно как личностный поиск, мышление на пределе, как особый акт осмысления мира и себя в нем – так понимал философию М. Мамардашвили. «Философия в этом смысле может быть определена как некоторый бытийно-личностный эксперимент, продуктом которого является личность на одной стороне, а на другой – картина такого мира, в котором эта личность могла бы осмысленно жить, ориентироваться, понимать и воспроизводить себя в этом мире в качестве именно личности», когда личность – «крупная мысль природы» [2, с. 178] осознала потребность не запутываться в догматических схемах, а постоянно находить себя, во всех актах своего сознания.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маклюэн М. Галактика Гуттенберга. Киев: Ника-Центр, 2003.
2. М. Мамардашвили. Если осмелиться быть – Как я понимаю философию – М. 1990. – С. 171-180.

Р. О. Проць,

*старший викладач кафедри спортивних дисциплін і методики їх викладання,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка*

ПРОБЛЕМА ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ПРАЦЯХ ПРЕДСТАВНИКІВ ВІТЧИЗНЯНОЇ ФУНДАМЕНТАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

В історії розвитку української наукової педагогіки патріотичне виховання та його складова – військово-патріотичне виховання завжди були важливими напрямками навчально-виховної роботи. Однак специфіка теоретичних розробок цього напрямку навчання і виховання визначалася історичними обставинами колоніальної залежності українських земель від різних метрополій, суспільно-політичним устроєм тієї держави (держав), до складу якої на певному культурно-історичному етапі розвитку входила українська територія (Польща, Російська імперія, СРСР та ін.). Ідеї патріотичного (військово-патріотичного) виховання присутні у спадщині визначних діячів української культури різних періодів розвитку вітчизняної педагогіки, що, в цілому, обумовлено культурно-історичним розвитком української державності. Наскрізною ідеєю військово-патріотичного виховання в усі періоди розвитку української історії та культури є ідея народності, любові до рідної землі, її оборони від ворога.

Зупинимося на окремих моментах в історії розвитку проблеми патріотичного (військово-патріотичного) виховання.

Основою патріотизму і патріотичного виховання в Києворуську добу була спільна для всіх любов до рідної землі. Як зазначає І. Крип'якевич, поняття Батьківщини було дуже живе і реальне, виходило з родового світогляду, це була спадщина від батьків і дідів. До зміцнення патріо-

тизму спричинилися бої зі степовими ордами, від яких треба було обороняти рідну землю [4, с. 116]. У Козацьку добу в контексті боротьби за волю активніше, ніж у минулому, розвивався український патріотизм. У боротьбі за існування держави зародилося сильне почуття патріотизму і любові до Батьківщини. Саме Запорізьке Військо було активним і творчим чинником у процесі державотворення [4, с. 273 – 274]. Патріотичне виховання молоді в Козацьку добу набуває рис власне військово-патріотичного виховання, однак не набуло ще теоретичного розвитку і є надбанням емпіричної, народної педагогіки.

У Нові і Новітні часи починається розвиток власне теоретичної української педагогіки, підвалини якої закладено у працях Г. Ващенка, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, К. Ушинського та інших.

Розмірковуючи про спорідненість професії («справи») і природи («натури») людини, Г. Сковорода у діалозі «Розмова, названа Алфавіт, або Буквар миру» визначає *захист* як призначення військової справи для суспільства і людини. Філософ-педагог закликає людину пізнати себе і жити у спорідненості з собою, адже військова справа не чужа людській природі: «А хто воїном народжений бути – дерзай, озбройся!.. Захищай землеробство й купецтво від внутрішніх грабіжників та зовнішніх ворогів... Бережи звання як око... Що може бути солодше природженому воїнові, як військова справа? Захистити від образи, захистити страдну й безборонну невинність, заступатися за основу суспільства – правду – ось його пресолодкі сніданок, і обід, і вечеря» [5, с. 439].

К. Ушинський обґрунтовує принцип народності як основу всієї системи виховання, причому вчення про народність у вихованні відповідає настановам національного виховання, вимогам патріотичного виховання, в основі якого рідномовне виховання, прилучення дитини до системи національної культури, історії, врахування ментальних, світоглядних рис вихованця. Педагог говорить про обов'язок, який має особистість перед своїм народом, і саме дотримання принципу народності у вихованні допомагає зрозуміти ці вимоги, формує національну свідомість, любов до рідної землі та свого народу: «Чим сильніша у людини народність, тим легше їй у самій собі розглянути її вимоги» [6, с. 162]. Патріотичні почуття у вихованцеві виявляються у шанобливому ставленні до культури, спадщини, народних традицій і звичаїв свого та інших народів. К. Ушинський обґрунтовує національно-патріотичну спрямованість громадянського виховання: «Громадянське виховання, яке зміцнює і розвиває в людині народність, розвиваючи водночас її розум і самосвідомість, могутньо сприяє розвиткові народної самосвідомості взагалі; воно вносить світло свідомості у тайники народного характеру і робить сильний і благодіючий вплив на розвиток суспільства, його мови, його літератури, його законів, словом, на всю його історію» [6, с. 162].

Г. Ващенко розглядає проблему патріотизму та його виховання у розмежуванні стихійного, несвідомого і свідомого патріотизму. Стихійний патріотизм, за Г. Ващенком, – це неусвідомлена любов до рідної природи, своїх земляків, рідних звичаїв, традицій, рідної мови. Стихійна любов до рідного краю властива більшості людей і стає ґрунтом свідомої любові до Батьківщини, справжнього патріотизму. Першою рисою такої любові, як зазначає педагог, є свідомість приналежності до певної нації і відокремленості її від інших націй, а також знання рідної природи, історії народу, активна праця для народу, піднесення його культури і добробуту, переборювання його негативних рис і вдосконалення позитивних, захист честі Батьківщини словом і ділом. Але найвищою формою патріотизму є жертвенна любов до Батьківщини, задля блага якої людина готова терпіти муки і навіть іти на смерть [1, с. 67 – 69]. Г. Ващенко протиставляє «здорове» почуття патріотизму шовінізму та інтернаціоналізму. Педагог зазначає, що «здоровий» патріотизм не виключає доброго ставлення й пошани до інших народів, однак намагання підкорення, агресія, експлуатація одного народу іншим не викликає до народу-кривдника добрих почувань, спонукає справжнього патріота вступити в боротьбу з поневолювачем [1, с. 70].

О. Вишневецький розглядає проблему патріотизму та його виховання в ретроспективному огляді розвитку цієї проблеми в Новітні часи. Дослідник зазначає, що патріотизм – поняття загальноживане, але представники різних світоглядів вкладають в нього різне розуміння. Посткомуністична педагогіка успадкувала те його бачення, яке виводилось із поняття «багатонаціональної» батьківщини СРСР. Етнічно-національна складова в такому розумінні ігнорувалась, окрім того, національне в людині трактувалось лише як якість, привнесена у її свідомість ззовні – з допомогою культури. А тому домінування чужої культури сприймалося як перспектива інтеграції, а, фак-

тично, – етно-національної асиміляції, втрати етно-національної ідентифікації. Як зазначає О. Вишневський, очевидно маємо тут справу із залишком тієї «інтернаціоналізації», яка була інструментом русифікації нашого народу. Національно-демократична педагогіка трактує національне в людині як вроджене, що є виявом дії природного родо-видового поділу всього живого на землі, а культура або сприяє розвиткові національно-етнічних особливостей і потреб людини, або ж гальмує його. Здоровий патріотизм, переконаний педагог, може сформуватися лише в людини із розвиненим почуттям власної етнічності, оскільки поза етнічно-територіальним патріотизмом неможливо розвивати і патріотизм державницький [3, 11 – 12]. Дослідник виділяє три основні етапи, які накладають на свідомість помітний відбиток, збагачують її зміст. *Етап раннього етнічно-територіального самоусвідомлення* – це першооснова, коріння патріотизму. *Етап національно-політичного самоусвідомлення* припадає переважно на підлітковий вік і передбачає усвідомлення себе як частини нації, своєї причетності до неї як явища політичного, що має (чи виборює) певне місце серед інших націй. До найважливіших моментів цього етапу національного виховання належать відновлення історичної пам'яті та формування почуття національної гідності. У цей час відбувається прийняття молодого людиною громадянства, приєднання до молодіжних, громадських та політичних об'єднань і організацій («Пласт», «СНУМ», «Січ» тощо), які своїми програмами та діяльністю впливають на процес національного і громадянського самовизначення особистості тощо. *Етап державницько-патріотичного самоусвідомлення* передбачає формування правильного розуміння понять патріотизму й націоналізму, виховання поваги до національно-культурних цінностей інших народів, прищеплення почуття національної, расової, конфесійної толерантності. Поняття «національного» тут виходить за межі етнічного і сягає рівня державності. Сформованість визначених трьох аспектів у світогляді людини, як зазначає О. Вишневський, вказує на його зрілість [2, с. 248 – 252].

Бачимо, таким чином, що напрям військово-патріотичного виховання займав чільне місце у системі вітчизняної педагогіки. Думки та ідеї стосовно його суті, процесу, принципів, шляхів, методів і засобів здійснення були органічною складовою світоглядної парадигми таких авторитетних педагогічних діячів минулого і сьогодення, як Г. Ващенко, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, О. Вишневський.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ващенко Г. Вибрані педагогічні твори / Г. Ващенко. – Дрогобич: Відродження, 1997. – 213 с.
2. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Посібник для студентів вищих навчальних закладів / О. Вишневський. – Дрогобич: Коло, 2003. – 528 с.
3. Вишневський О. Українська педагогіка на тлі освітніх реформ: збірник науково-публіцистичних статей {для магістрів, аспірантів та студентів, які досліджують стан сучасної української педагогіки} / О. Вишневський. – Дрогобич: Коло, 2003. – 70 с.
4. Крип'якевич І. П. Історія України / І. П. Крип'якевич; [відп. ред. Ф. П. Шевченко, Б. З. Якимович]. – 2-е вид., перероб. і доп. – Львів: Світ, 1992. – 560 с.
5. Сковорода Г. Твори: У 2 т. / Г. Сковорода. – Т. 1. – К.: АТ «Обереги», 1994. – 528 с.
6. Ушинский К. О народности в общественном воспитании / К. Ушинский // Ушинский К. Собрание сочинений: В 11 т. / К. Ушинский. – Т. 2. – М. – Л.: Издательство АПН СССР, 1948. – С. 69–167.

Н. В. Сабат,

кандидат педагогічних наук, доцент

Р. І. Ямнич,

магістр спеціальності «Соціальна педагогіка»,

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

ХАРАКТЕРИСТИКА КРИТЕРІЇВ ТА ПОКАЗНИКІВ НЕБЛАГОПОЛУЧНОСТІ СІМ'Ї

Практична соціальна робота з неблагополучного родиною базується на кількох головних процесах, які становлять зміст етапів типового технологічного алгоритму роботи з клієнтом: визначення проблеми клієнта, розробка плану, реалізація намірів та оцінка результату. Визначення проблеми і розробка плану відбуваються на першому, підготовчому етапі

роботи так само, як і вивчення ситуації, психосоціальна діагностика та документування даних. На першому етапі для виявлення в життєдіяльності сім'ї тих порушень (матеріального, соціального, медичного, психологічного характеру тощо), які призвели до неблагополуччя, виникнення психологічного дискомфорту в одного чи декількох членів, необхідно всебічно вивчити сім'ю, визначити головні проблеми.

Процес визначення проблеми клієнта включає діагностику різних показників, які слугують розпізнаванню особливостей проблеми та її причин. Для отримання необхідної інформації та постановки сімейного діагнозу можна застосувати показники визначення благополуччя/неблагополуччя сім'ї за такими чотирма сферами: почуття і думки людини стосовно самої себе (самооцінка); засоби, способи, за допомогою яких люди передають одне одному різноманітну інформацію, діляться переживаннями і думками (способи комунікації); правила, яких дотримуються і якими керуються люди у своєму житті. Вони в сукупності становлять сімейну систему; методи, за допомогою яких сім'я здійснює свої зв'язки з іншими соціальними інститутами (соціальні зв'язки).

Щоб визначити проблему, слід мати на увазі, що проблемна (неблагополучна) сім'я характеризується: низькою самооцінкою й нецілеспрямованими, переплутаними, неясними комунікаціями; ригідними, інертними, стереотипними, негуманними, неспрямованими на допомогу іншим і такими, що надмірно обмежують життя, правилами поведінки; соціальними зв'язками, наповненими страхом і загрозою. Інформація про неблагополучні сім'ї може надходити як від самих членів сім'ї, так і з інших джерел (наприклад, органів освіти, органів охорони здоров'я, органів внутрішніх справ, органів у справах сім'ї та молоді, органів опіки і піклування, житлово-комунальних служб, підприємств, установ, громадських організацій, від громадян тощо). Зібрана інформація дає можливість зробити аналіз таких характеристик сім'ї, як: життєвий цикл/динаміка): структура; функції; відносини, які склалися.

З'ясувати, на якій стадії життєвого циклу перебуває сім'я, допоможе бесіда соціального працівника з родиною (клієнтом), у процесі якої важливо з'ясувати, як давно виникла проблема, що відбувалося в сім'ї в той час (наприклад, народження другої дитини, розлучення батьків тощо) [1, с. 37]. Для аналізу інформації важливо також уявляти структуру сім'ї. А саме: яка сім'я за складом, віком, як у сім'ї розподілені права і обов'язки, які процеси в сім'ї хвилюють найбільше, коли і хто визначив цю проблему і звернувся за допомогою. З'ясувати, чи порушені функції сім'ї, які саме і як це проявляється, допоможуть запитання, спрямовані на уточнення проблеми. Основні функції сім'ї включають виховну, господарсько-побутову, емоційну, духовного спілкування, первинного соціального контролю, сексуально-еротичну. Причини порушення кожної з них можуть бути різні. Наприклад, причиною порушення виховної функції може бути як відсутність у батьків відповідних знань і навичок, так і негарзди в їхніх стосунках (конфлікти з питань виховання тощо) [2, с. 128]. Важливим показником благополуччя сім'ї є з'ясування міжособистісних стосунків у сім'ї, процесів, які супроводжують ці стосунки. Методами збору інформації на етапі початкового визначення ознак благополуччя сім'ї можуть бути інтерв'ю, спостереження, анкетування, опитування, тестування, аналіз документів тощо. Результатом вивчення сім'ї (діагностики) стає складання висновку про стан конкретної сім'ї, основні проблеми і тенденції, що їй властиві, характер зв'язків, котрі сформувалися при взаємодії як членів сім'ї один з одним, так і з оточенням.

Після того, як план сформульовано, починається другий етап – його реалізація. У цьому процесі беруть участь обидві зацікавлені сторони (соціальний працівник і клієнт). Кожен з них бере на себе те завдання, яке йому під силу. На цьому етапі для клієнта особливе значення мають ситуації успіху. Завдання соціального працівника – дати кожному клієнту можливість пережити радість досягнення, повірити в себе. Реалізація плану передбачає застосування різноманітних процедур із вибору та апробації обраної послідовності використання методів та засобів допомоги їх зміст залежить від конкретного випадку благополуччя в конкретній сім'ї. На цьому етапі соціальний працівник прагне налагодити зв'язки між сім'єю та іншими місцевими службами і установами, які можуть і повинні надалі нада-

вати постійну допомогу сім'ї. Він інформує ці служби про потреби сім'ї, а сім'ю про види допомоги і послуги, які вона може отримувати від цих служб.

Оскільки неблагополуччя сім'ї може проявлятися в різних сферах життєдіяльності, потрібні й різні підходи до його усунення. Наприклад, матеріальне неблагополуччя сім'ї може бути вирішене шляхом працевлаштування членів сім'ї, оформленням пільг, субсидій, інвалідності, матеріальної допомоги в кризовій ситуації тощо. Неблагополуччя, пов'язане з проблемами здоров'я, може потребувати діагностики і лікування хвороб дітей і дорослих, набуття навичок здорового способу життя, профілактики хвороб, наркологічної допомоги. Неблагополуччя в сфері духовного і морального здоров'я може потребувати вирішення проблем алкогольної залежності, перегляду ціннісних орієнтацій членів сім'ї тощо. Неблагополуччя в сфері виховання дітей можливо подолати шляхом надання педагогічної, психологічної, логопедичної, психотерапевтичної допомоги дітям, юридичної допомоги дорослим членам сім'ї. Неблагополуччя в сфері внутрішніх та зовнішніх комунікацій сім'ї можна подолати шляхом відновлення чи побудови нових соціальних зв'язків, сприяння у вирішенні конфліктів тощо [3, с. 2]. Слід пам'ятати, що теоретичні основи соціально-педагогічної допомоги родині на етапі безпосередньої реалізації втручання базуються на принципі «допомога для самопомоги». Це передбачає, передусім, виявлення внутрішніх резервів у родині і розвиток у її членів навичок і умінь альтернативної поведінки по відношенню до тієї, яка призвела до виникнення неблагополуччя.

Соціальний працівник ще на першому (підготовчому) етапі має переконати членів сім'ї, що всю відповідальність за те, щоб застосовувати на практиці нові (альтернативні) навички й уміння, несуть вони самі, оскільки ніхто інший не зможе за них це робити. Соціальні служби у змозі лише допомогти розвинути навички альтернативної поведінки, навчити, створити для цього сприятливі умови. Крім того, слід дотримуватися в роботі з неблагополучною сім'єю принципу індивідуалізації допомоги (зосередження роботи на клієнті, її орієнтація на резерви, які потенційно є саме в цього клієнта) та принципу забезпечення легкого поступу до родини (завдяки створенню довірливих взаємин із працівником).

Кваліфікований соціальний працівник завжди має на увазі, що успішна реалізація різноманітних методів і засобів втручання з метою допомоги неблагополучній родині використовує системний підхід. Тобто втручання охоплює комплекс людей, явищ, взаємин, зв'язків, а не лише одного чи кількох клієнтів-членів родини. Системний підхід вимагає простеження закономірностей, що діють у цих комплексах, а люди, як їх складова, розглядаються як активні особистісні системи, втягнуті у складне переплетіння взаємин соціального середовища. Взаємодія (інтерація) між особистістю і середовищем характеризується наявністю зворотних реакцій [1, с. 57].

Важливо також на етапі реалізації втручання постійно підтримувати в індивідуальній роботі з родиною конструктивну перспективу для кожного з її членів. Тобто формувати і підтримувати переконання членів родини, що результати взаємин у кожній конкретній ситуації залежать не лише від їх фізично виконаних дій сьогодні, сказаних у цей момент слів тощо. Багато що залежить також від їхнього розуміння того, якими вони хочуть бачити ці ситуації у позитивній перспективі. Тоді вони уже зараз можуть вводити елементи альтернативних поведінкових моделей, конструювати наявну дійсність у перспективному напрямі. Методи втручання, що застосовуються на етапі реалізації, вельми різноманітні, обираються залежно від конкретних завдань допомоги і особливостей ситуації в родині, можуть втілюватися окремо або комбіновано, одночасно або послідовно. Готових рецептів методичного забезпечення на всі випадки бути не може, усе залежить від особливостей випадку, можливостей власне соціальних служб та їх співробітництва з іншими фахівцями й установами. Але важливо, щоб методи втручання обиралися відповідно до тих форм, які соціальний працівник вважає доречними в даний час і в даній ситуації. Таких форм в узагальненому вигляді виокремлюють три: індивідуальна робота з членом родини окремо; спільна робота з усіма членами родини; групова робота, що виходить за межі родини.

Індивідуальна робота прагне компенсувати окремому члену сім'ї досвід позитивного ставлення до інших членів, якого зазвичай бракує у неблагополучних сім'ях. Адже ці сім'ї мають великий досвід конфліктів, розлучень, завдання взаємних образ членами сім'ї один

одному тощо. Усе це відбувається досить часто на тлі інших соціальних та економічних негараздів позасімейного походження, що підсилює негативні стосунки. Натомість доброзичливих відносин, взаємоповаги, любові членам сім'ї бракує.

Індивідуальні бесіди і консультації окремих членів родини спрямовуються на формування інших відносин, розуміння труднощів інших членів родини, переконання у потребі взаємопідтримки. Прищеплення індивідуальних навичок відновлення добрих стосунків, участі кожного в плануванні витрат сімейного бюджету, веденні домашнього господарства, організації дозвілля, надання знань і умінь кожному члену родини по можливості організувати взаємодію з державними органами, іншими зовнішніми установами, підтримати один одного в цьому процесі, у вирішенні проблем навчання, роботи тощо сприяє розвитку самоповаги, відчуття власної значимості, відновленню (набуттю) пристойного соціального статусу.

Спільна робота з усією родиною базується на використанні методів сімейної терапії, які слугують залягодженню внутрішньосімейних відносин. Сімейні конференції слугують налаштуванню контактів між членами родини, ідентифікації неконструктивних моделей взаємостосунків, які стали стереотипними, і від того можуть не помічатися й не усвідомлюватися тим членом сім'ї, який у цьому випадку стає джерелом конфлікту. Аналіз неправильної поведінки за участю всіх членів родини дає можливість оприлюднити помилки внутрішньосімейного спілкування, спільно знайти альтернативні засоби. замінити неконструктивні (дисфункціональні) прояви функціональними.

Відносини між родиною і соціально-педагогічним працівником розглядається як діалектичні, усередині яких необхідно витримати баланс між протилежностями. Наприклад, між співчуттям, довірою, певним патерналізмом працівника і його вимогами щодо застосування незвичних зусиль членами сім'ї. Складність ролі соціального працівника полягає ще й у тому, що він має одночасно запроваджувати сімейну терапію і власне соціальну роботу щодо неблагополучної родини – сприяти вирішенню її соціально-економічних проблем, що вимагає співпраці поза сім'єю з організаціями і структурами суспільства. Отже, він має однаковою мірою володіти методами соціальної роботи і сімейної психології.

У роботі з усією родиною важливо цілеспрямовано починати з тих проблем, від яких вона страждає у першу чергу (або такими вони вважаються оточенням), і домогтися сенсифікації (підвищення чутливості) до основних причин, що стали коренем конфлікту взаємин.

Групова робота доцільна тоді, коли ситуація в родині характеризується соціальною ізоляцією (що виникає досить часто) і від того у родині панує низька самооцінка, страх неприйняття суспільством. У ході групової роботи члени родини здобувають досвід зав'язування контактів і спілкування з іншими людьми. У такий спосіб можна боротися із соціальною ізоляцією.

Але найчастіше родини опираються розширенню зв'язків, наполягають на звичному стереотипі щодо спілкування з оточенням. Вони не знають, що групова робота надає можливість набуття відчуття солідарності, побачити приклади, які створюють стимули для змін. Це, у свою чергу, може відобразитися в сімейних інтеракціях, і тим самим підтримувати соціально-педагогічну роботу всередині родини. Ще один важливий елемент групової роботи полягає у тому, щоб виявити індивідуальні сильні сторони членів групи, підтримати їх, унаочнити для кожного члена і групи в цілому. Це суттєво підвищує самооцінку такого члена групи, слугує стимулом для позитивних змін [2, с. 28].

На практиці, у межах співпраці з місцевими державними і громадськими організаціями соціального спрямування, здійснюються такі види групової роботи, як, наприклад, жіночий сніданок або день дитячих заходів. Пропонуються також заняття в невеликих групах. До видів робіт, що виходять за межі родини, відносяться також організація канікул, дозвілля, інші спільні заходи для всієї родини. Спільно пережиті позитивні емоції зменшують почуття соціальної ізоляції, властиве неблагополучній родині, позитивно впливає на формування почуття власної гідності членів родини, розуміння соціальної значимості родини в цілому. У цих спільних акціях родини мають можливість побачити соціальних працівників в

інших умовах, наприклад, як членів або керівників неформальної групи, що також може сприяти подальшій співпраці.

На третьому, підсумковому етапі, який включає оцінку результату, припинення активної роботи, інколи – додаткове кураторство клієнта, слід враховувати, що критерії оцінки та уявлення щодо ефективності можуть бути різними в залежності від погляду того, хто оцінює проведenu роботу.

Наприклад, для клієнта основним критерієм успішності своєї участі в програмі може бути емоційне задоволення від діяльності і зміни емоційного балансу в цілому на користь позитивних почуттів і переживань. Для **соціального працівника**, відповідального за організацію і виконання програми, головним критерієм оцінки стане досягнення поставлених у програмі цілей. Для осіб із оточення клієнта ефективність програми буде визначатися ступенем задоволення їх запити, мотивів, які спонукали звернутися по допомогу, а також особливістю усвідомлення ними власних проблем у зв'язку з проблемами клієнта.

Важливо, щоб клієнти брали участь у процесі оцінки як з погляду потреби з'ясування їх власного погляду на успішність проведеної соціальної роботи, так і з іншої причини. У ході розв'язання проблеми, яка була визначена на початковому етапі, можуть виникнути нові проблеми, адже ситуація клієнта динамічна, вона змінюється. У такому випадку процес потрібно починати знову – з визначення нової проблеми, розробки нового плану тощо. Отже результатом роботи з клієнтом має бути досягнення такого стану, коли сама людина, її відносини з близьким оточенням і суспільством у цілому не потребуватимуть постійної допомоги [4, с. 81].

Важливими є також для забезпечення якісних процесів і результатів допомоги постійне обговорення й оцінка роботи на різних рівнях – на рівні клієнта, родини, соціального працівника, який цю роботу реалізує, кола його колег, офіційного звітування перед керівництвом служби.

Під час регулярних оціночних обговорень з клієнтом і родиною спільно перевіряються і, за необхідності, коригуються або наново встановлюються цілі і завдання, коригуються застосовані або залучаються нові методи для їхнього досягнення. Регулярна самооцінка роботи соціальним працівником найкраще здійснюється за допомогою стандартизованої технологічної карти, де відображені загальні (підсумкові) й поточні цілі і завдання даного випадку, дії, що були застосовані, застосовані методи й засоби втручання, дії і результати роботи інших фахівців, оцінки клієнтів тощо [5, с. 13].

Цінний досвід роботи інших соціальних працівників з іншими родинами взаємно збагачує колег і суттєво підвищує ефективність роботи, якщо регулярно обговорюється у колективі фахівців. Обмін професійними знаннями і безперервна супервізія випадків дає можливість критично сприймати власну роботу, об'єктивніше оцінювати процеси, що відбуваються в родині. Крім того, забезпеченню якості роботи допомагають регулярні поточні і підсумковий звіт щодо конкретного випадку; коригування кожні півроку плану роботи з родиною і розробка нового піврічного плану (якщо допомога не припиняється); що кварталні координаційні та оціночні співбесіди на рівні керівництва служби із запрошеним фахівцям інших установ, що беруть участь у роботі з неблагополучною сім'єю.

Загалом ті чи інші конкретні методи оцінки результатів та якості проведеної роботи можуть застосовуватися в різних формах за різними методиками. Вони достатньо описані в літературі. Серед них пропонуються такі, що потребують ретельних досліджень, розробки спеціальних соціологічних запитань (індикаторів), вивчення даних різних джерел і служб з оточення клієнта. На практиці зустрічаються й досить нескладні, наприклад, методика «Індикатори виконання», яка часто використовується соціальними службами підтримки сім'ї.

За цією методикою використовуються два блоки індикаторів – щодо стану дитини та щодо стану сім'ї в цілому; фіксують досягнуті результати та особливості процесу соціальної роботи із сім'єю; крім того, у процесі оцінки клієнтові (або кільком членам сім'ї окремо) пропонують власноруч заповнити «Анкету оцінки роботи соціальної служби». Подібна анкета складається з кількох нескладних запитань, наприклад:

1. Як змінилася ситуація у Вашій сім'ї? Наведіть приклади змін.
2. Які стосунки склалися між Вами та соціальним працівником?

3. Яка допомога, на Вашу думку, була найкориснішою для Вас і Вашої сім'ї? Якщо допомоги не було, поясніть, що заважало цьому?

4. Як Ви оцінюєте Ваш стан та стан вашої сім'ї зараз?

5. Що Ви відчуваєте по закінченню співпраці із соціальною службою?

Аналіз відповідей на такі запитання може дати певну інформацію стосовно того, як суб'єктивно уявляють собі клієнти якість та наслідки проведеної роботи, як оцінюють себе, стан своєї сім'ї та характер стосунків із працівниками соціальної служби після завершення співпраці [2, с. 12].

Загалом соціальна робота з неблагополучною родиною розглядається як процес, що має тривати до тих пір, поки не будуть досягнуті спільно узгоджені цілі або з'ясується остаточна неможливість цього. Якщо цілей досягнуто і родиною це усвідомлено (або подальша робота щодо зазначених цілей нереальна взагалі чи тимчасово), розглядається питання щодо завершення співробітництва. За необхідності, наприкінці підсумкового етапу соціальна робота з клієнтом не завершується ще певний час, поки триває виконання всіх заходів, передбачених планом щодо процесу «виходу з родини», тобто припинення активної роботи. Після завершення активної фази може тривати додаткове кураторство випадку, коли здійснюється контроль і спостереження родини протягом 1-2 місяців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Проблемні сім'ї: діти і батьки / за ред. Ю. М. Якубова, О. П. Антонова-Турченко та ін. – К.: Студцентр, 1998. – 137 с.
2. Психологічна допомога сім'ї / упоряд. Т. Гончаренко. – К.: Вид. дім, 2005. – 128 с.
3. Співпраця з родинами у вихованні дітей // Освітнє слово. – 2001. – 9 березня. – С. 2.
4. Сьомкіна В. С. Особливості впливу неблагополучної сім'ї на соціалізацію дитини / В. С. Сьомкіна // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2011. – № 4. – С. 74–84.
5. Щербань В. Аномалії сімейного і суспільного виховання / В. Щербань // Рідна школа. – 2001. – № 1. – С. 11-15.

Т. В. Скрипник,

*доктор психологічних наук, старший науковий співробітник,
завідувач лабораторії корекції розвитку дітей з аутизмом,*

*Інститут спеціальної педагогіки
Національної академії педагогічних наук України*

АЛГОРИТМІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ГРУПИ СУПРОВОДУ ДИТИНИ З АУТИЗМОМ В НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Поява дітей з особливими освітніми потребами в навчальних закладах стає все більш поширеним явищем в Україні. Це відбувається як наслідок процесу гуманізації освіти, а також через постійне збільшення численності таких дітей.

Відомо, що перебування «особливих» дітей в закладах освіти наражається на різноманітні труднощі, які часто унеможливають здійснення процесу їх послідовного навчання. Однією з найскладніших для педагогів категорій є діти з розладами аутичного спектра (РАС).

Діти з РАС принципово відмінні від дітей будь-якої іншої категорії тому, що у них нема вроджених соціальних якостей: вони не дивляться на іншу людину і не зважають на неї, у них нема ніякого бажання робити те, що їм пропонують інші люди. Проте кожний з них виконує якісь певні дії, які мають стереотипний характер, і складається враження, що окрім цього заняття нічого в житті йому не цікаве. Тому їхнє перебування серед людей саме по собі має розвивальний ефект тільки тоді, коли до них застосовують спеціальні підходи, методи та засоби.

Насправді, діти з аутизмом можуть і мають продуктивно розвиватися, навчатися і повноцінно виховуватися. Так як вони мають свої особливі освітні потреби, їх введення в освітній простір має бути продуманим і підготовленим.

Особливі освітні потреби дітей з аутизмом обумовлені специфікою їхнього сприймання навколишнього середовища, яке вони убачають як хаос розрізнених стимулів, що грубо втручаються у створений ними для себе комфортний простір. Для полегшення їхнього орієнтування у довкіллі необхідно перетворити навколишнє середовище за принципом структурованості, щоб у дитини з РАС з'явилися чіткість, ясність та взаємопов'язаність того, що навколо неї, а також розуміння послідовності дій, які треба робити їй самій.

Щоб задовольнити освітні потреби аутичних дітей, необхідно спиратися на такі групи ресурсів [1], як:

- предметно-просторові (чітка і впорядкована структура простору, де перебуває дитина, предмети пристосувального характеру);
- організаційно-сміслові (структурування навчально-виховного процесу, введення правил, що регулюють поведінку дитини, оптимальний формат подання інформації);
- соціально-психологічні (наявність помічника, правильно налаштованих педагогів та інших дітей).

Для того, щоб освітні потреби дітей з РАС були задоволені, фахівці психолого-педагогічного профілю мають бути обізнані з питань створення відповідних умов, вміти поводити себе з ними, а також впроваджувати заходи, які б найкраще сприяли освітнім процесам (навчанню, вихованню, корекційно-розвивальній роботі) для таких дітей.

За одним з нормативно-правових документів, прийнятих у нашій державі (Лист МО-Нмолодьспорт від 26.07.2012 «Про організацію психологічного і соціального супроводу в умовах інклюзивного навчання») прописано, що психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами в навчальних закладах має здійснювати психологічна служба (практичні психологи і соціальні педагоги). Таке визначення суперечить світовому досвіду, за яким відомо, що фахівці супроводу мають: 1) розуміти особливості перебігу процесів навчання і розвитку дітей з особливими потребами; 2) бути обізнаними стосовно освітньої ситуації для дітей і безпосередньо причетними до неї; 3) працювати в режимі узгодженої командної взаємодії з іншими фахівцями, кожний з яких у рівному ступені бере на себе відповідальність за навчально-виховну роботу з дитину [2]. Алгоритмізації діяльності кожного з фахівців передуює порядок утворення групи (команди) супроводу.

Практичне впровадження нами процесу супроводу дітей з аутизмом в різних видах навчальних закладів⁹ дала змогу визначити ефективні кроки у цьому напрямі. Ключовою позицією тут є створення навколо дитини з аутизмом міждисциплінарної групи супроводу.

Цю групу складають ті фахівці, які опосередковано (завуч школи/методист ДНЗ), або безпосередньо (вчитель/вихователь, асистент вчителя/помічник вихователя, педагоги) взаємодіють з дитиною, а також її батьки.

Міждисциплінарна група супроводу охоплює наступні педагогічні позиції:

– методист як координатор навчального процесу дитини, алгоритм діяльності якого – підготовка (попередні завдання учасникам, систематизація опрацьованих учасниками групи робочих матеріалів) та організація зустрічей, налагодження координації зусиль та комунікації між учасниками групи, а також аналіз успішності процесу адаптації дитини до умов навчального закладу та її розвитку;

– вчителі/вихователі, які мають бути обізнані щодо створення найсприятливішого для фізичного та психічного розвитку дітей з аутизмом середовища. За принципом структурованості варто переформувати середовище, щоб воно стало чітким і передбачуваним для дітей з аутизмом: зонування з позначками (фотографії, картинки, піктограми, надписи) щодо різних видів діяльності; візуальні стимули навколо навчальних зон (графіки, схеми, алгоритми дій, намальовані правила). Важливо також засвоїти особливості структурованого навчання (елементи програми TEACCH), які дають змогу подавати найоптимальні-

⁹ Здійснено в рамках проекту за підтримки Фонду сприяння демократії Посольства США в Україні. Погляди авторів не обов'язково збігаються з офіційною позицією уряду США. Supported by the Democracy Grants Program of the U.S. Embassy in Ukraine. The views of the authors do not necessarily reflect the official position of the U.S. Government.

шим чином інформацію і завдання для аутичних дітей, що уможлиблює їхню продуктивну діяльність [3];

– асистент вчителя/помічник вихователя, які допомагають здійснювати організаційні моменти, долучаються до створення найпродуктивніших умов навчально-виховного процесу для аутичної дитини і сприяють набуттю нею практики позитивної взаємодії з дітьми і педагогами у різних обставинах освітнього процесу. На нашу думку, фахівець, який виконує цю педагогічну позицію має такі два головні завдання – це соціалізація дитини і набуття нею самостійності;

– логопед, головні завдання якого – сприяти розвитку комунікативно-мовленнєвих функцій дитини, використовувати ефективні засоби активізації її мовлення, формувати продуктивні моделі комунікативних ситуацій, підказувати іншим фахівцям та батькам, як активізувати комунікативно-мовленнєві прояви дитини (з використанням жестів, звуків/слів, карток);

– психолог, який проводить корекційно-розвивальні заняття в мікрогрупі (де окрім аутичної дитини є хоча б ще одна дитина) для формування соціальних умінь у неї та здатності до міжособистісної взаємодії (зважати на іншу дитину, цікавитися нею; відповідно реагувати на її ініціативу; виконувати завдання по черзі; відгукуватися, коли кличуть; виконувати інструкцію дорослого, дотримуватися правил поведінки тощо);

– корекційний педагог, який займається з дитиною у напрямі виправлення відхилень у розвитку, відновлення порушених функцій. Відомо, що у дітей цієї категорії не формується повноцінний чуттєвий досвід, що зумовлює складнощі у становленні їх пізнавальних та адаптивних функцій. Корекційний педагог може послідовно працювати над різноплановим поданням інформації з опорою на зоровий, слуховий, тактильний, руховий аналізатор, вводячи певні предмети у контекст, прибудовуючи взаємозв'язки з іншими предметами навколишнього середовища:

– інструктор з фізкультури, який створює умови для розвитку загальної моторики дитини (сила, вправність, мобільність, гнучкість, влучність тощо) з аутизмом та нормалізації її тоничної регуляції; важливим є також становлення здатності разом з іншими дітьми виконувати вправи та брати участь в рухливих іграх за правилами;

– музичний керівник, орієнтований на створення умов для появи у дитини розкутості, здатності брати участь у спільних художньо-естетичних діях разом з іншими дітьми; сприяє становленню пластичності в рухах тіла, гри на музичних інструментах, танцювальній діяльності;

– інші фахівці, які можуть бути реальними або віртуальними учасниками групи супроводу, наприклад, сімейний лікар, невролог або психіатр (якщо вони систематично зустрічаються з дитиною і призначають якість лікування), або корекційний педагог (логопед, психолог) за межами садка. Обізнаність членів групи супроводу щодо всіх додаткових учасників процесу психолого-медико-педагогічного впливу на дитину важлива, адже це дає змогу налагодити узгоджену взаємодію між тими, хто опікується дитиною задля успішності її навчання, виховання і розвитку;

– батьки, які відпрацьовують з дитиною актуальні комунікативні моделі на соціально-побутовому матеріалі, а також готуються з дитиною до нової лексичної теми (або нових незнайомих завдань).

Завуч/методист у цьому процесі має грати роль координатора, який заздалегідь, до зустрічі, просить всіх потенційних учасників групи супроводу підготувати свої спостереження за дитиною, щоб можна було обмінятися враженнями стосовно неї, відзначити її сильні сторони і потреби та предметно попрацювати над актуальними завданнями щодо навчально-виховного процесу для неї.

Міждисциплінарна група супроводу має розробити індивідуальну програму розвитку для дитини (в інших країнах цей документ називається «індивідуальною освітньою програмою» або «планом»). Спільними зусиллями учасники групи визначають, що заважає дитині адаптуватися до освітнього процесу. Ці переешкоди можна з'ясувати, проаналізувавши характерні для дітей з аутизмом «бар'єри навчання», розроблені в межах відомого терапевтичного напрямку «прикладний аналіз поведінки». Серед них: керівний контроль (коли дити-

на прагне будь-що наполягати на своєму, чинить свавілля, а дорослі потурають цьому), розлади візуального сприймання та здатності до імітації, несформованість соціальних навичок, залежність від підказок, аутистимуляція, гіперактивна поведінка тощо.

Результатом колективного обговорення є визначення тих бар'єрів, які найбільш виражені у дитини та перешкоджають її послідовному розвитку. Учасники групи супроводу обирають 2-3 бар'єри, замислюються над тим, що треба сформуванню у дитини, щоб подолати ці бар'єри. Наступним кроком є формулювання актуальних цілей для дитини. Це особливе уміння, адже ціль має бути не абстрактна, а сформульована за принципами цілепокладання (реалістичність, досяжність, вимірюваність, пов'язаність з ситуацією розвитку в цілому). У цьому контексті, якщо дитина, наприклад, не має такої соціальної навички, як просити щось бажане (а замість цього починає верещати, падати на підлогу, або виривати бажаний предмет з рук іншої людини), то одна з актуальних цілей звучить, наприклад, так: якщо дитина щось хоче отримати, то вона дивиться на дорослого і звертається до нього з проханням (за допомогою жесту «я хочу»), а потім показує на предмет (4 рази з 5 спроб). Коли визначена актуальна ціль, вона стає обов'язковим змістом взаємодії кожного дорослого, хто увійшов до групи супроводу.

Окрім цього, на засіданні вчитель/вихователь розповідає, які теми буде розкривати дітям наступного тижня. Матеріали з цих тем і певні завдання дають мамі, яка вдома знайомить дитину з цим матеріалом, роз'яснює незнайомі слова, готує дитину, щоб нова інформація не була неочікуваною і незрозумілою. Фахівці, які додатково займаються з дитиною, також спираються на тематичне планування вихователя та розробляють структуру заняття з обов'язковим відпрацюванням першочергових цілей розвитку дитини.

У спеціально заведеному щоденнику кожний з учасників групи супроводу робить позначку після свого заняття з дитиною, щоб відобразити, наскільки самостійно дитина виконувала ті чи інші завдання. Після місяця послідовної роботи група супроводу обговорює успіхи у справі навчання, виховання і розвитку аутичної дитини в закладі освіти, а також намічає нові актуальні цілі для дитини.

Таким чином, продумана і цілеспрямована діяльність кожного з учасників групи супроводу дитини з аутизмом в навчальному закладі має своє коло завдань, а також – спільні актуальні цілі щодо розвитку дитини, які відпрацьовує на кожному занятті задля долання перепон у її навчально-виховному процесі. Така узгоджена робота сприяє послідовному розвитку аутичної дитини, становленню її соціальної адаптації та отриманню неї якісної освіти в навчальному закладі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайдукевич С. Е. Средовой подход в инклюзивном образовании // Инклюзивное образование: состояние, проблемы, перспективы. – Минск: Четыре четверти, 2007. – 34 с.
2. Скрипник Т. В. Стандарти психолого-педагогічної допомоги дітям з розладами аутичного спектра: навч.-метод. посіб. / Т. В. Скрипник. – К.: «Гнозис», 2013. – 60 с.
3. Шоплер Э. Поддержка аутичных и отстающих в развитии детей (0-6 лет): Сборник упражнений для специалистов и родителей по программе ТЕАССН / Э. Шоплер, М. Ланзид, Л. Ватерс. – Минск: Издательство БелАПДИ «Открытые двери», 1997. – 152 с.

*Л. С. Соколенко,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри валеології та фізичного виховання
Ю. С. Бойко,
викладач кафедри валеології та фізичного виховання,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини*

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ У СТУДЕНТІВ – МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ

Сучасна політична, економічна й соціально-психологічна перебудова суспільства вимагає перетворення багатьох сторін життєдіяльності людини, свідомості й світогляду, відношення до багатьох явищ громадського життя. Серед причин кризового стану – соціально-економічна та психологічна кризи, неефективна стратегія охорони здоров'я і недоліки в організації системи освіти, що зумовлюють психоемоційне перевантаження і недостатню рухову активність підростаючого покоління. Крім цього, важливу роль у розвитку негативних тенденцій має низький рівень культури здоров'я і відсутність знань про здоровий спосіб життя.

Актуальність проблеми збереження здоров'я нації зумовлена в першу чергу швидким поглибленням демографічної кризи і розвитком депопуляційних процесів в Україні, що можуть уповільнити і навіть зупинити соціально-економічний розвиток суспільства.

Проблема збереження і зміцнення здоров'я молоді та формування ціннісного – аксіологічного ставлення до здоров'я та здорового способу життя за всіх часів була однією із ключових проблем суспільства. Здоров'я нації – це показник цивілізованості держави, що відображує рівень соціально-економічного розвитку суспільства в цілому, головний критерій доцільності та ефективності усіх сфер діяльності людини.

Збереження здоров'я людей усе більше усвідомлюється як першочергове завдання держави, суспільства й всіх його соціальних інститутів. Очевидна необхідність подолання тривожної тенденції, що має місце, в інтересах забезпечення життєздатності підростаючого покоління.

В цьому ракурсі студентство представляє категорію населення з підвищеними факторами ризику, до яких ставлять нервову й розумову перенапругу, постійні порушення режиму харчування, праці й відпочинку. У способі життя студентів часто спостерігається відсутність турботи про здоров'я: невпорядкованість, хаотичність, що проявляються в систематичному недосипанні, малому перебуванні на свіжому повітрі, недостатній руховій активності, відсутності процедур, що загартовують організм, виконання самостійної, навчальної роботи в години, призначені для сну; наявність шкідливих звичок. Накопичуючись протягом навчального року й під час років навчання у вищих навчальних закладах, негативні наслідки впливають на стан здоров'я студентів.

Сучасні дослідники (В. К. Бальсевич, Б. М. Бахмудов, І. І. Брехман, Е. Г. Булич, П. В. Бундзен, А. П. Видюк, С. В. Гончарук, А. Г. Горшков, Н. П. Єфіменко, І. В. Єфімова, А. А. Кавун, Є. М. Казин, М. А. Калмиков, А. Г. Кузьменко, В. А. Масляков, В. П. Петленко), які вивчали особливості життєдіяльності студентів, прийшли до висновку, що більшість з них не займаються формуванням свого здоров'я, що вимагає вольових зусиль. Їх увага спрямована в основному на попередження порушень та відновлення здоров'я. Все це є результатом низької активності особистості, поведінкової пасивності й валеологічної безграмотності.

Цю проблему в стані вирішити вузівська професійна підготовка вчителів, в якій існують теоретичні передумови: студенти вивчають філософсько-гуманітарні, психолого-педагогічні й медично-біологічні блоки, чого, як показує практика, поки недостатньо. Протиріччя полягає в тому, що час пред'являє сучасному вчителю, як фахівцеві вищої кваліфікації, наявність ряду нових якостей у його професійній діяльності, які вимагають високої педагогічної культури, яка фактично відсутня у сучасних випускників педагогічних ВУЗів. Ця ситуація виникає на основі цілої низки причин, а саме: у сучасних студентів, по-перше, не сформоване ціннісне ставлення до свого здоров'я, як до однієї з головних цінностей людського життя. Доказом є той факт, що майбутні вчителі не тільки не бережуть своє здоров'я, але й руйнують його. Більше половини юнаків та дівчат страждають на тютюнопаління, жи-

вають психотропні речовини [3], багато майбутніх фахівців мають різні паталогічні відхилення в стані здоров'я. Це залежить від ряду факторів, але здебільшого – від відношення до власного здоров'я самих студентів. Згодом такі фахівці будуть у такий же спосіб ставитися й до здоров'я своїх учнів і сформуєть у них відповідні ціннісні орієнтації до нього. Таким чином, у майбутніх вчителів ще не досить сформована педагогічна свідомість (немає спрямованості особистості на здоровий спосіб життя, про що свідчать факти тютюнопаління й прийому алкоголю).

По-друге, майбутні вчителі не володіють навичками й методикою оздоровлення й підвищення компенсаторних сил організму з метою захисту від стресів й інших шкідливих факторів, що мають місце в сучасному житті.

По-третє, аналіз педагогічної практики в школі, свідчить про те, що у студентів відсутній досвід педагогічної роботи з формування здорового способу життя у школярів, хоча по закінченню вищих навчальних закладів їм доводиться займатися відповідною діяльністю в школі. Таким чином, встає питання про професійну готовність педагога до здійснення педагогічної роботи з формування здорового способу життя.

Ці недоліки є наслідком того, що в майбутніх вчителів не сформований мотиваційний компонент до ведення здорового способу життя й підвищенню рівня індивідуального здоров'я [2, с. 8-10.]

О.Н.Московченко надає мотивації провідне місце в системі здорового способу життя. За словами науковця, вона спонукає до діяльності по збереженню й зміцненню здоров'я, веденню розумного способу життя. Вчений – педагог запропонував ієрархію мотивів, утворену трьома групами: а) соціально – вагомими мотиви (бути готовим до життя, навчання; до досягнення високих результатів у навчанні); б) мотиви особистісні (самоствердження, створення позитивних емоцій, впевненість у собі формування гарної фігури, самовдосконалення себе, як особистості, пізнавальний інтерес); в) мотивація на здоров'я (бути здоровим, зміцнювати здоров'я, знизити вплив навколишнього середовища та екології на здоров'я) [7, с. 14-18].

Одним із пріоритетних напрямків подолання нинішньої ситуації є створення таких умов у вищих навчальних закладах, які сприятимуть формуванню фізично, психічно, духовно та соціально здорової особистості. Підтвердження цієї думки можна знайти у працях Г. Апанасенко, В. Бобрицької, О. Ващенко, В. Горячого, С. Здіорука, В. Кузя, Б. Мокіна, Н. Побірченко, Н. Сопневої, С. Омельченко та ін., які наголошують, про важливість залучення молоді до культури здорового способу життя, формування у студентів ціннісних орієнтацій в галузі здоров'я.

Результатом активних пошуків педагогів – дослідників кінця 20-го століття з'явилися чисельні публікації (Р.І.Айзман, В.К.Бальсевич, І.І.Брехман, В.В.Бузян, Є.Н.Вайнер, І.А.Гудалов, Г.К.Зайцев, Є.М.Казін, О.Н.Московченко, Л.П.Сущенко, Д.З.Шибкова та ін.), у якій розглядають науково – теоретичні положення, що розкривають концептуальні основи змісту процесу формування здорового способу життя на всіх етапах навчання і виховання молодого покоління. Однак у цих дослідженнях не використаний у повній мірі ціннісний підхід до досліджувальної проблеми.

Висвітленню особливостей формування окремих аспектів здорового способу життя присвячені праці С. Болтівця (педагогічна психогігієна), М. Віленського (психолого-педагогічні основи формування здорового способу життя студентів), Н. Голевої (психологічні критерії занять фізичними вправами у студентів), В. Доскіна (залучення студентів до занять фізичною культурою та спортом), О. Дубогай (формування у студентів інтересу до занять фізичними вправами), О.Зайцева (потребово-мотиваційна сфера фізичного виховання студентів), В.Заплатинського, В.Петренко (підвищення компетентності майбутнього педагога в галузі збереження здоров'я), С.Омельченко (педагогіка здоров'я), Є.Чернишова (підготовка вчителя до формування в учнів основ знань про здоров'я й безпеку життєдіяльності) та ін.

Позитивною тенденцією в розробці проблеми здорового способу життя на сучасному етапі варто визнати стремління учених до його культурологічного й аксіологічного аспектів. Якщо розглядати культуру, як здатність бачити світ у всьому різноманітті його взаємин, у яких особлива роль належить людині [В.І. Вернадський 1967, В.С.Семенов 1996], то на думку Є.В. Вайнера, не знати свій організм, не усвідомлювати свого місця в природі, не вміти

регулювати свій стан – не гідно культурної людини [2, с. 27]. Тому в останні роки активно пропагувалася необхідність формування валеогенної культури особистості, що представлена Є.Н. Вайнером через ієрархію цінностей:

1. Інтелектуальні цінності (знання про здоровий спосіб життя)
2. Діяльнісні цінності (досвід людства, суспільства, особистості в сфері здоров'я).
3. Педагогіко – технологічні цінності (психолого – педагогічні методики і технології).
4. Соціально – мобілізаційні цінності (мотивація на здоров'я й установки на здоровий спосіб життя).
5. Нормативні й матеріально – економічні цінності (правове та фінансово – економічне забезпечення здоров'я).

Цінності виникають і формуються внаслідок взаємодії індивіда з різними сторонами дійсності, з системою знань, норм і правил і являються детермінантами її поведінки, спрямовують дії та вчинки. Особистісні цінності слід розглядати як суб'єктивне утворення, тобто таке, яке водночас належить і суб'єкту і об'єктивному навколишньому світу [1, с. 278].

Цінність детермінована обома сторонами ставлення, оскільки її величина і характер одночасно залежать і від визначень суб'єкта (суб'єктивний фактор цінності) і від властивостей об'єкта – носія цінності (об'єктивний характер цінності) [3, с. 49].

Успішне вирішення завдань формування аксіологічного ставлення, щодо здорового способу життя, потребує створення особистісного і суспільного ідеалу, відповідно до якого здоров'я поставало б найвищою загальнолюдською цінністю, а здоровий спосіб життя – «еталоном природної поведінки людини» [4, с. 15].

Теоретико-прикладні аспекти формування у майбутнього вчителя ціннісного ставлення до здорового способу життя досліджувались Л.Н.Овчинніковою [5, с. 186-188]. Таке ставлення, на її думку, є результатом «організованого і цілеспрямованого процесу формування у студента педагогічного ВУЗу знань про здоровий спосіб життя, вмінь і навичок його ведення і виховання у нього почуття відповідальності за власне життя і здоров'я, які необхідні йому для успішної самореалізації у майбутній професійно-педагогічній діяльності, спрямованій на впровадження здорового способу життя серед учнів» [5].

Важливу роль у реалізації цього завдання відводиться валеологічному вихованню – спеціально організованому процесу формування валеологічного світогляду (системи поглядів і переконань щодо фактів і явищ здорового способу життя), почуття обов'язку і відповідальності за своє здоров'я і спосіб життя; навичок дотримання здорового способу життя і діяльності, що сприяє оздоровленню організму, розкриттю резервних можливостей людини [5, с. 74]. Заслугує на увагу висловлена дослідницею думка про те, що програма з валеологічного виховання має передбачати створення таких умов, які б розкривали суб'єктивний досвід студентів і сприяли переходу його в якісно новий статус – вітагенний досвід. Під останнім мається на увазі інформація, яку людина одержує в процесі життєдіяльності у вигляді знань, фактів, спостережень, почуттів, вчинків, а також висновків, до яких вона приходить в наслідок аналізу, самоаналізу та оцінки інформації, що становить для неї цінність і надовго зберігається в пам'яті [5, с. 120].

Найбільшу значущість у вітагенному досвіді Овчиннікова Л.Н. надає оціночній функції, завдяки якій «відбувається максимальне наближення ціннісного ставлення до здорового способу життя у майбутнього педагога та його життєвого досвіду, одержаного внаслідок стихійного впливу». З одного боку, оцінка фактів, які створюють життєвий досвід, виявляє ставлення до здорового способу життя, а з другого, – дає змогу оцінити спосіб життя студента, регулювати його. Тому «використання життєвого досвіду, а точніше базування на нього в процесі формування ціннісного ставлення до здорового способу життя... може підвищити ефективність процесу» [5, с. 116].

Проведений аналіз літератури в галузі психології й педагогіки, присвяченої проблемі формування здорового способу життя у студентів вищих навчальних закладів й формування ціннісного (аксіологічного) ставлення до нього дозволив зробити наступні висновки:

– зусиллями багатьох педагогів, психологів, валеологів розроблена й представлена в публікаціях структура здорового способу життя;

- сформульовано основні положення організації й формування здорового способу життя, що відповідають соціально-біологічній сутності особистості;
- виявлено орієнтацію психолого-педагогічних дисциплін на користь ціннісного (аксіологічного) підходу до організації процесу навчання та виховання підростаючого покоління, але загальна тенденція використання аксіологічного підходу зв'язана більше із психологічним аспектом, а педагогічний аспект усе ще залишається мало вивченим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Виховання особистості / І.Д.Бех.– Кн.1: Особистісно – орієнтований підхід: теоретико – технологічні засади.– К.: Либідь, 2003.– 278с Василенко В.А. Ценность и ценностное отношение / Василенко В.А. // Проблемы ценности в философии / под. Ред. А.Г.Харчева) – М. – Наука, 1966.– С.41-49
2. Вайнер Э.Н. Введение в валеологию. Методическое пособие для студентов.– Липецк, 1999.– С. 27
3. Василенко В.А. Ценность и ценностное отношение / Василенко В.А. // Проблемы ценности в философии / под. Ред. А.Г.Харчева) – М. – Наука, 1966.– С. 41-49
4. Зайцев Г.К. Валеология: культура здоровья: кн. для учителей и студ./ Г.К. Зайцев.– Самара: БАХРАМ – М, 2003.– С. 15
6. Овчинникова Л.Н. Формирование ценностного отношения к здоровому образу жизни у будущего педагога: дис.на соиск. ученой степени кандидата пед. наук: 13.00.01 / Овчинникова Людмила Николаевна .-Екатеринбург, 2003.-188 с.
7. Оглоблін Д.О. Відношення студентів до здорового способу життя./ Матеріали науково-практичної конференції «Актуальні проблеми валеології й профілактичної медицини», 5-6 квітня, 2000.– Усурійськ: УММ,2000, – С. 32.
8. Колесникова М.Г. Проектирование профессиональной подготовки валеолога в условиях педагогического колледжа: Автореф. Дисс. на соиск. канд. пед.наук. /13.00.01/ Санкт-Петербург, 1999, С .8-10.
9. Московченко О.Н. Системний підхід до оцінки здорового способу життя // Валеологія, 1999, №2. – С.14-18
10. Перевозчикова Е.В. Педагогические основы формирования здорового образа жизни будущего учителя: автореф. Дис. на соискание ученой степени канд. Пед. Наук: спец. 13.00.01. «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Перевозчикова Е.В. – Шуя, 2001.– 20с.

В. А. Терёшин,
доктор медицинских наук, профессор
Я. А. Соцкая,
доктор медицинских наук, профессор
Н. А. Пересадин,
доктор медицинских наук, профессор
Л. А. Гаврилова,
кандидат медицинских наук, ассистент
Р. А. Нужный,
старший лаборант кафедры,
 ГУ «Луганский государственный медицинский университет»

АБРАХАМ ХАРОЛЬД МАСЛОУ. ЛИДЕР ГУМАНИСТИЧЕСКОЙ ПСИХОЛОГИИ. ЗНАЧЕНИЕ ТВОРЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ ДЛЯ ПРИКЛАДНОЙ МЕДИЦИНЫ

Биографические сведения об этом исследователе в академических энциклопедических изданиях, рассчитанных на широкий круг читателей, предельно лаконичны – «... один из фундаментальных исследователей гуманистической психологии, отводивший в иерархии человеческих потребностей наивысшую позицию потребностям в творчестве и самоактуализации».

зации» [1; 6]. Между тем этого около полувека назад ушедшего из жизни называли «любимцем фортуны», первопроходцем психологической науки XX века, оригинальным философом и человеком, предвидевшим будущее психологии, превращавшейся в одно из главных направлений Знания в постиндустриальную эпоху. Прожив всего 62 года, А. Маслоу оставил след как один из наиболее авторитетных исследователей психологии, по сути дела он стал одним из наиболее крупных специалистов, внесших значительный вклад в сокровищницу взглядов на саму природу Homo Sapiens. В XX веке идеи и взгляды Абрахама Маслоу (1908-1970) на потенциал индивидуального благополучия получили заслуженное представительство в философии, социальных и психологических исследованиях, в гуманистической психологии и психотерапии, трансперсональной психологии, технологии и управлении производством и менеджменте, бизнесе и практике здравоохранения.

Джордж Леонард в выпуске, посвященном полувеку журнала «Esquire Magazine» в статье «Abraham Maslow and the new self», сказал: «Он писал без великолепия Фрейда, или мудреного изящества Эрика Эриксона, или элегантно четкости Б.Ф. Скиннера. Он не был блестящим оратором; в молодости он был так застенчив, что с трудом мог заставить себя выступить перед аудиторией... Направление психологии, созданное им, не заняло господствующего в колледжах и университетах. Он умер в 1970 году, но его подробная биография до сих пор не написана. И все же Абрахам Маслоу сделал для изменения представлений о человеческой природе и возможностях человека больше, чем любой другой американский психолог за последние полвека. Его влияние, как непосредственное, так и косвенное, продолжает расти, в особенности в сферах, касающихся здоровья, просвещения, теории управления и личной социальной судьбы миллионов...» [3; 9].

Колин Уилсон в книге о психологии [4; 6] утверждал: «Представления Фрейда были ... глубоко пессимистическими взглядами на психическую деятельность, которые Олдос Хаксли назвал «подвал с подвалом»... Маслоу был первым, кто приступил к созданию поистине всеобъемлющей психологии, которая, если так можно выразиться, простирается от подвала до чердака. Он принял клинические методы Фрейда...» «Трансцендентные побудительные мотивы – эстетические, творческие, религиозные – являются такой же базовой и неотъемлемой частью человеческой натуры, как стремление к лидерству или сексуальность. Если их универсальность менее очевидна, то это лишь потому, что немногие люди достигают того уровня, когда эти мотивы выступают на первый план. Достижения Маслоу грандиозны. Как все оригинальные мыслители, он открыл новое видение мира».

Абрахам Харольд Маслоу родился 1 апреля 1908 года в Бруклине, в Нью – Йорке. Его родителями были спасшиеся от погромов в России, не получившие большого образования евреи, приехавшие за океан, чтобы попытаться счастья в Соединенных Штатах. Отец будущего великого психолога Самуил Маслов по профессии был обыкновенным бочаром. Устроившись на новом месте он написал письмо своей кузине Розе Шиловской, предложив ей приехать в Америку и выйти за него замуж. Роза, к счастью, согласилась.

Родители первенца страстно желали, чтобы Абрахам получил приличное образование и всячески содействовали этому, хотя он нередко испытывал одиночество и чувствовал себя несчастным почти все годы своего детства. В летние месяцы, оторвавшись от любимого чтения, он познавал и суровую сторону жизни, тяжело трудясь в компании по производству бочек, принадлежавшей его семье.

Абрахам был самым старшим из семерых детей семьи Масловых. Он был страшно неуверенным в себе, застенчивым, почти всегда подавленным, глубоко несчастным и одиноким. Пробудившаяся и ставшая безудержной любовь Маслоу к интеллектуальной деятельности, к напряженному труду сделала его блестящим студентом, развил его природные способности и таланты. Коэффициент интеллекта А. Маслоу в то время оценивался в 195 баллов, что было вторым результатом в его Alma mater. Помимо штудирования учебников, научных статей и фундаментальных монографий, прослушивания лекций в аудиториях, Маслоу изучал богатую культурную жизнь Нью – Йорка. Он влюбился в классическую музыку и драматическое искусство. Два раза в неделю его можно было встретить на концертах в Карнеги – холле, а чтобы купить билеты, этот студент подрабатывал торговлей арахисовыми орешками.

Кроме того пришла пора настоящей любви: Абрахам серьезно увлекся своей кузиной Бертой. В 19 лет застенчивый юноша набрался смелости и робко поцеловал ее. Маслоу был крайне изумлен и вдохновлен тем, что кузина совершенно не отвергла его. Ответное признание со стороны Берты восхитило будущего ученого, а нежная любовь очаровательной девушки помогла Маслоу упрочить веру в себя и в свои силы и способности. В 1928 году они официально стали мужем и женой и в том же году Маслоу перевелся в университет штата Висконсин, где начал специализироваться в области психологии.

Именно в этом университете А. Маслоу получил подготовку в плане добросовестного основания методов экспериментальной подготовки психологии у лучших в США специалистов. Знаменитый исследователь поведения приматов Г. Харлоу стал первым научным руководителем героя. Заслуга Харлоу заключается в том, что он первым из ряда ученых своего времени обратил внимание на таланты и способности Абрахама. После получения докторской степени Маслоу поступил на должность ассистента – исследователя у Э. Торндайка. Однако ограниченность бихевиористского подхода постепенно стала Маслоу глубоко понятной: «... ее роковая слабость состоит в том, что она хороша лишь для лаборатории, вы можете надеть ее и снять ее как лабораторный халат... Она не создает представления о человеке, философии жизни, концепции человеческой природы. Она не создает ориентиров для жизни, ценностей, выбора. Это лишь способ сбора данных о поведении, того, что вы можете видеть, осязать и слышать с помощью органов чувств» [2;6]. Маслоу той поры был убежден и в том, что теория Зигмунда Фрейда внесла огромный вклад в понимание природы человеческой личности, в первую очередь в освещении ведущей роли сексуальности в поведении (в лаборатории приматов Гарри Харлоу, научного руководителя Маслоу, наш герой как раз изучал сексуальную активность высших млекопитающих в связи со «стремлением к доминированию»).

Довольно скоро А. Маслоу получил профессорскую должность в Бруклинском колледже и успешно преподавал в нем на протяжении 14 лет. С энтузиазмом, очень популярный среди студенческой молодежи, он зажигал своих учеников и земляков любовью к освоению знаний и «штурму» психологических истин, получив любовное прозвище «Френк Синатра Бруклинского колледжа».

В те годы Нью – Йорк был одним из мировых интеллектуальных центров, куда эмигрировали немало европейских светил психологии, бежавших от преследований нацистов. В числе друзей Маслоу в Новой школе социальных исследований в Нью – Йорке были знаменитые Альфред Адлер и Эрих Фромм, а также Карен Хорни и Маргарет Мид. Особенно он подружился с антропологом Рут Бенедикт и основателем гештальт – психологии Максом Вертхаймером. Рут и Макс были не только креативными, плодотворно работающими специалистами, но и удивительно сердечными и заботливыми людьми, психологически зрелыми натурами.

Вдохновленный примером жизни и работы этих ученых и замечательных людей, Абрахам стал серьезно наблюдать и делать дневниковые записи о них, стараясь определить, как психолог, что именно сделало Рут Бенедикт и Макса Вертхаймера такими привлекательными личностями и блестящими специалистами своего дела.

В начале Второй мировой войны Маслоу оставляет свою работу в области экспериментальных исследований, переключившись на изучение психологических основ ненависти, человеческих предубеждений и желания людей вести войны. До слез он был растроган патристическим порывом американцев и написал в эти дни: «... Я осознал, что остаток своих дней я должен посвятить поискам психологии, которая будет служить миру... Я хотел доказать, что люди способны на нечто большее, чем ненависть и предубеждения. Я хотел заставить науку обратиться к проблемам, которыми занимаются не ученые – к религии, поэзии, ценностям, философии, искусству. Я начал эту работу, пытаюсь понять великих людей, лучших представителей человечества» [8;9].

Через шесть лет после окончания Второй мировой войны Маслоу оставляет Бруклинский колледж и перебирается в недавно открывшийся университет Брандейса. Он становится первым деканом психологического факультета в 43 года и отдает все свои силы делу становления и развития этого нового высшего учебного заведения, прекратив в нем работать

лишь всего за год до своего ухода из жизни. В течении 18 лет Маслоу тщательно прорабатывает собственные оригинальные идеи, продолжая «на всех парах» двигаться к всеобъемлющей теории истинной природы Homo sapiens. В 1962 году совместно с группой видных коллег, в которую входили Ролло Мэй и Карл Роджерс, Маслоу содействовал основанию Ассоциации гуманистической психологии, став поистине фундатором этого общепризнанного сегодня научно – прикладного направления. Продолжая глубоко исследовать новые области возможностей человеческой личности, Маслоу способствовал созданию «Журнала трансперсональной психологии» («Journal of Transpersonal Psychology»). В этот период Маслоу стал пристально интересоваться и миром бизнеса: летом 1962г. он начал трудиться в качестве приглашенного специалиста в одной из передовых калифорнийских компаний в сфере высоких технологий (Нон – Линеар Системз). Абрахам Маслоу с удовлетворением обнаружил, что его психологические наработки являются довольно актуальными и для системы управления бизнесом и что в промышленном производстве можно встретить немало творческих, самоактуализирующихся людей. Он для себя с радостью открыл, что многие из тех, кто достиг успеха в бизнесе, применяют на практике тот же самый позитивный подход к природе человека, в защиту которого Маслоу активно выступал в психологической науке. Ученый был необычайно счастлив увидеть, что «продвинутые» руководители, которые относятся к своим подчиненным с доверием и уважением, способствуют воцарению на рабочих местах более продуктивной обстановки. Выходило на самом деле так, что отвлеченные казалось бы идеи Маслоу, пройдя через «горнило практики», получали подтверждение в условиях реальной рыночной экономики. Позднее Маслоу напишет: «Я отказался от упрощенного представления о том, что психология управления является лишь применением теоретической психологии. Теоретическая психология могла бы многому научиться, исследуя настоящий, реальный процесс труда, а не наоборот. Психологию жизни следует проверять в лаборатории, которую предоставляет жизнь. Химическая лаборатория и эксперименты с пробирками – худший из подходов к исследованию человеческой жизни» [7; 8].

Несмотря на неоднозначность и новаторские идеи А. Маслоу в 1967 г. избрали президентом Американской психологической ассоциации, что было признанием заслуг и влияния. В 1968 г. Маслоу получил солидный грант, позволивший посвятить несколько лет писательскому труду. Университет Брандейса был им оставлен, он перебрался в Калифорнию, где, к сожалению, в 1970 г. скончался от сердечного приступа. 7 мая 1970 г. в дневнике психолог сделал такую запись: «Кто – то спросил меня... Как робкий юноша превратился в «бесстрашного» (на вид) лидера и оратора? Как случилось, что я стремился к откровенности, придерживался непопулярных взглядов, в то время как большинство вело себя иначе? Моим первым порывом было ответить: «Интеллектуальное развитие – всего лишь реалистический взгляд на вещи», но я удержался от такого ответа, потому что в отрыве от остального он был неправильным. «Добрая воля, сострадание и интеллектуальное развитие» – ответил я, в конце концов. Кажется, я добавил еще, что многому научился у своих испытуемых, и у их образа жизни, и у их метамотивации, которые теперь стали и моими. Поэтому я бурно реагирую на несправедливость, на подлость, на ложь, на искажение истины, на ненависть и жестокость, на упрощенческие ответы... Поэтому чувствую себя не заслуживающим уважения и испытываю чувство вины и стыда за свое малодушие, когда я недостаточно прям и откровенен. Поэтому, в определенном смысле, мне приходится, быть таким. То, что нужно молодежи и мыслящим людям – как и всем остальным – это моральная цель, научная система ценностей, и образ жизни, и гуманистическая политика, наряду с теорией, фактами..., изложенными четко и разумно... А значит, я вновь говорю себе: за работу!» [6; 9].

Современные исследователи, рассматривая систему взглядов А. Маслоу, отмечают его значительный вклад в новое видение человеческой природы. На протяжении последних нескольких десятилетий XX века и начала нынешнего столетия активно осуществлялось внедрение идей этого великого психолога в психологической науке и в образовательной деятельности, современном бизнесе и управлении, социологии и здравоохранении. Все труды Маслоу пронизаны непоколебимым убеждением, что человеческие существа можно глубоко понять, лишь учитывая их высшие устремления.

Что касается вопросов психического здоровья личности, то Маслоу, посвятившему свою деятельность холистическому пониманию человеческой природы, было свойственно расценивать человеческие существа не как коллекцию неврозов, а как богатство потенциальных возможностей. Его пылкий интеллект позволил выработать действенный и конструктивный подход к психологии личностного роста и самоактуализации, минуя «подводные камни» невротического поведения и психотических состояний. Еще в 1959 г. он написал не утратившие своей актуальности и ныне слова: «Мы можем изучать глубины бессознательного и пред-сознательного, рациональное и иррациональное, здоровое и больное, поэтическое и математическое, конкретное и абстрактное. Эти медицинские очки водрузил на наш нос Фрейд. Настало время от них избавиться» [6; 8].

Английский писатель Колин Уилсон в своей книге «Третья сила, психология Абрахама Маслоу» [7; 9] пишет: «Достижения Маслоу огромны... Подобно всем оригинальным мыслителям, он открыл новый способ видения вселенной. Его идеи развивались медленно и органично, подобно дереву; не было переломов, резких смен направления. Он обладал удивительно тонким чутьем». Маслоу и его последователи в области гуманистической психологии предложили позитивный подход к человеческим переживаниям и в этом смысле их подход был назван «незаметной революцией» [3; 5].

Идеи Маслоу сказали заметное воздействие на практическую психотерапию во всем мире. Исследователь убежденно полагал, что удовлетворительные лечебные результаты в клинике можно достичь с помощью различных медицинских подходов, а вот успешная психотерапия призвана помочь индивиду в реализации своих основных потребностей, открывая дорогу к самоактуализации. В книге «Farther Reaches of Nature» проникновенно подчеркивал: «Безоговорочно принимается убеждение в том, что истина лечит. (Подчеркнуто нами В.Т.) Научиться принимать собственные ограничения, познать себя, услышать голос побуждений, освободить ликующую природу, приобрести знания, достичь инсайта – вот основные задачи психотерапии». Гуманистические психотерапевты признают и активно используют на практике свои собственные личные мыслеобразы и переживания, считая при этом, что не следует недооценивать влияние и важность личности самого лечащего врача на весь сложный процесс консультирования человека. Психотерапевт в таких случаях служит своего рода моделью, наглядно демонстрируя пациенту могущественный потенциал своих конкретных креативных и позитивных действий. И хотя психотерапевт может играть поддерживающую роль, больной несет главную ответственность за собственную жизнедеятельность и всегда остается и останется наиболее влиятельной в ней фигурой.

Свыше сорока лет назад, разрабатывая проблемы трансперсональной психотерапевтической науки и практики, Маслоу задавался далеко не случайно такими основополагающими вопросами: «Действительно ли все мы такие, какими можем быть? Или в нас таятся психологические возможности достижения таких высот и глубин, о которых большинство из нас и не мечтает, о которых знают немногие из нас, реализовать которые дано лишь единицам? Если такие способности существуют, какова их природа, как можно их распознать, как их развить и реализовать?».

Сегодня трансперсональная наука и практика психотерапии активно проводит лечение полного спектра поведенческих, эмоциональных и интеллектуальных расстройств, а также способствует выявлению и поддержке стремлений к полной самореализации личности. Конечную цель психотерапии специалисты XXI века видят «... не в успешной адаптации к господствующей культуре, а в повседневном переживании состояния, называемого раскрепощением, озарением, индивидуацией, уверенностью или гнозисом в зависимости от традиций». Психотерапевтические техники трансперсонального направления постоянно черпают свежие подходы из многообразной клинической работы, мировых мистических традиций, медитации, поведенческого анализа и передовых физиологических технологий. В фокусе внимания как и прежде находится развитие и интеграция физического, психического, эмоционального и духовного измерений человека в поиске нового контекста для его более ясного самопонимания в движении к интегративной психологии благополучия – самой прогрессивной науке и практике XXI столетия.

В рамках нашей статьи нам представлялось довольно актуальным рассмотреть влияние наследия Эйба Маслоу (так он сам любил себя называть) на здравоохранение, которое сегодня проявляется в двух главных направлениях. На основе его теорий, во-первых, организуются и начинают успешно функционировать медицинские учреждения нового типа. Во-вторых, благодаря Маслоу получили широкое распространение холистические (целостные) взгляды на само человеческое здоровье. Опубликованы сотни исследований, которые опирались на концепции Абрахама Маслоу, в области тщательнейшего и нежного ухода за пациентами, проблем социальной медицины, а также оптимизирующей геронтологии.

Многие из этих проведенных исследований привнесли концепцию высших достижений в современные принципы, клиники, психиатрические лечебницы и интернаты. Врачи, медицинские сестры и другие работники практического звена здравоохранения стали признавать и поощрять заботу о более широком диапазоне потребностей больных людей. Соответствующим образом изменилась и внутренняя политика этих учреждений так, врачи в одной из крупнейших Лондонских клиник сегодня руководствуются в своей практической работе таким действенным девизом: «Здоровье сильнее и заразительнее болезни».

В сфере практического здравоохранения западных стран, где наиболее широко распространены многочисленные идеи Маслоу, существует немало примеров холистического подхода к росту благосостояния, а также к физическим, психическим и духовным аспектам всех лиц, обратившихся за медицинской помощью. В этом отношении холистическая медицина склонна признавать генетическую, биологическую и психосоциальную уникальность любого и каждого пациента, а также настоятельную необходимость разработки индивидуальных комплексов конкретных лечебных мероприятий, предназначенных для удовлетворения потребностей всякого индивида, независимо от его пола, возраста, профессии, расовой принадлежности и т.п.

Классические идеи Маслоу предлагают все большему количеству людей, воспринимающих сердцем и умом эти идеи, реально выступать против болезнетворного техногенного общества и патогенной окружающей среды, принимая на себя ответственность за свое здоровье и здоровье социума. Ясное понимание и четкое осознание ключевого влияния психических и эмоциональных состояний на здоровье и болезнь, а также выстраданные убеждения в том, что пациент является активным участником сложного процесса исцеления дало дальнейшее развитие многочисленным техникам мобилизации жизненных сил и естественного процесса исцеления. Эти передовые эффективные техники включают сегодня аутогенную тренировку, гипноз, медитацию, а также клиническую обратную связь. В своей книге «Свобода стресса – холистический подход». Фил Нюрнбергер высказывает мнение, что самоактуализирующиеся личности не подвергаются столь выраженному и истощающему ресурсу организма стрессу, как другие, обычные люди. Кроме того, самоактуализирующиеся лица значительно реже хворают и в гораздо большей степени удовлетворены жизнью, достигая необычайных высот в профессиональном деле, которое они избирают и семейной жизни. Научившись управлять стрессорными реакциями, самоактуализирующиеся лица наглядно демонстрируют, что напряжение и беспокойство не служат «энергетическим топливом» их высоких личных достижений и выдающегося профессионализма.

Холистические принципы, за которые так настойчиво ратовал Маслоу, затрагивают нынче практически все этапы человеческого жизненного цикла, от альтернативных подходов к процессу деторождения до «здорового» и «красивого» старения и новых взглядов на процесс умирания и саму смерть индивида. Существенно расширяются и наши представления о здоровье и медицине, включая многочисленные, семейные, экологические факторы, которые укрепляют здоровье, предотвращают болезнь и способствуют оптимизации качества жизни и оздоровлению человека. Взяв на себя ответственность за собственное здоровье (чего еще нет повсеместно в нашей стране), мы можем существенно улучшить и действительно распространить свои способности к росту и развитию также на процесс самоисцеления индивида.

«Движение к психическому здоровью является одновременно движением к духовному миру и социальной гармонии» – указывал Маслоу в одной из своих работ, опубликованных уже после его ухода из жизни. Показательно, что ныне теории Абрахама Маслоу оказались вплетенными практически во все сферы жизни. Его работа, основанная на внимательнейшем наблюдении, оказывает неизгладимое влияние на ценности, образ мыслей, процесс обуче-

ния, на то, как и сегодня живут люди. Психология Маслоу продолжает ставить уникальные вопросы, ведя вперед к вершинам знаний о человеческой природе. Маслоу дал всем нам новый взгляд на человеческий потенциал, вдохновил новые поколения исследователей на дальнейшие плодотворные поиски, напомнив о том, что величие обязательно присутствует во всех людях и в каждом из нас.

ЛИТЕРАТУРА

1. Биографический энциклопедический словарь. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2001. – С. 380-381.
2. Бодалев А.А., Рудкевич В.П. Как становятся великими или выдающимися? М.: Просвещение, 1997. – 128с.
3. Деркач А.А. Акмеология управления. – М.: «Университетское», 2004. – 214с.
4. Leonard G. Abraham Maslow and the new self // Esquire Magazine, 1983. – № 12 (December). – pp. 326-336.
5. Lowry R.J. A.H. Maslow: An intellectual portrait. – Monterey, CA: Brooks/Cole, 1973. – 182 p.
6. Маслоу А. Мотивация и личность. 3 – е изд./ Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2011 – 352 с.
7. Maslow A.H. A memorial volume. – Brooks/Cole, 1972. – 214p.
8. Nuernberger P. Freedom from stress – A holistic approach. Honesdale, PA: Himalayan Publications. 1981. – 302 p.
9. Пятьсот знаменитых людей планеты. – Харьков: Фолио, 2006. – 991с.

*О. Ю. Тургенєва,
кандидат філософських наук, викладач кафедри філософії
К. Ф. Г. Томіліна,
студентка факультету соціології та права,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»*

ПРОБЛЕМА ВІДЧУЖЕННЯ В ЕЛЕКТРОННУ ЕПОХУ

Актуальність проблеми відчуження людини ХХІ століття обґрунтовується інакше, ніж століття тому. Це пов'язано з тим, що індустріальна епоха лишилася в минулому, і на зміну їй прийшла епоха постіндустріальна, інформаційна, електронна. Ще порівняно недавно дослідники, вивчаючи проблему відчуження, спиралися, переважно, на марксистське розуміння даного феномену, згідно з яким, відчуження – втрата робочим сенсу праці (та, зрештою, сенсу життя) внаслідок капіталістичного способу виробництва.

Західний світ, здебільшого, подолав цю проблему шляхом підвищення заробітної платні, надання робітникам соціальних гарантій, можливості кар'єрного росту, а в останні роки – шляхом зменшення тривалості робочого дня та введення так званої «зарплати громадянина», що, на думку західних дослідників, має призвести до збільшення продуктивності праці, адже «щасливий краще працює» [9]. Крім того, у ХХ-ХХІ століттях у так званих «розвинених країнах» проста механічна робота на виробництві була майже повністю автоматизована, і робітники перестали бути «взаємозамінними», позбавилися статусу «додатку до машини» (як це було на початку епохи індустріалізації), адже обслуговування сучасних наукоємних приладів передбачає наявність у робітника освіти та кваліфікації. Цей процес мав дещо інший характер у пострадянських країнах; так, у сучасній Україні ще досі зберігаються морально застарілі верстати та прилади, які не потребують кваліфікованого обслуговування, крім того, у більшості пострадянських країн досі не розвинена сфера соціального забезпечення, яка є значним фактором на шляху до подолання соціального відчуження, а також – наявні специфічні для посттрансформаційних суспільств фактори, які поглиблюють відчуження у суспільстві (маємо на увазі наслідки економічної та соціально-політичної кризи у всьому розмаїтті проявів, котрі не будемо аналізувати в межах даної роботи).

Отже, відчуження є соціально-філософським феноменом; це термін, яким позначається процес «об'єктивації якостей, результатів діяльності та відносин людини, який протистоїть людині як переважаюча сила та перетворює її з суб'єкту на об'єкт впливу» [4]. Відчуження спершу розглядається в межах теорій суспільного договору – як делегування громадянином своїх повноважень правителю (Т.Гоббс, Дж.Локк, Ж.-Ж.Руссо та ін.); пізніше К.Маркс та Ф. Енгельс писали про відчуження в контексті, згаданому нами вище, – «відчуженої праці» [2, с.41-147]: «Відчуження робітника в його продукті має не тільки те значення, що його праця стає предметом, набуває зовнішнього існування, проте й те значення, що його праця існує поза ним, незалежно від нього, як дещо чуже для нього, і що ця праця перетворюється на самостійну силу, яка протистоїть робітникові; що життя, надане робітником предмету, виступає проти нього як вороже та чуже».

Сьогодні проблема відчуження набуває нової актуальності. У сучасному світі зберігаються згадані вище форми відчуження, зокрема – відчуження людини в процесі виробництва, яке може бути пов'язане не лише зі специфікою процесу виробництва, або ж із властивостями об'єктивних соціально-культурних та соціально-політичних процесів, а й з соціально-психологічними факторами, серед яких – невірний вибір професії, професіональне вигорання, тощо. Проте найбільш значущим типом відчуження у сучасному світі є, на нашу думку, *відчуження від реального світу*.

Найбільш близькими до сучасного порядку речей є, на нашу думку, дослідження фрейдомарксистського теоретика Герберта Маркузе [3]. На відміну від своїх попередників, він розглядав відчуження поза «антагоністичним», пролетарсько-буржуазним, контекстом: не як відчуження робітника від своєї праці, а як відчуження людини від світу взагалі. Причину цього він вбачав, як і марксистки, у капіталістичному виробництві, проте такому, що з часом розширює свій вплив на всі сфери суспільного життя через ЗМІ та масову свідомість. У масовізованому суспільстві формується новий тип тоталітаризму – «інформаційний тоталітаризм», ознакою якого є, зокрема, стандартизоване мислення. Тотальний контроль у сучасному, «відкритому», суспільстві здійснюється не примусовим впливом певної групи людей; він є результатом функціонування інформаційної системи взагалі. При тоталітаризмі методом владного впливу є, передусім, прямий терор, безпосередній фізичний тиск, натомість в інформаційному суспільстві основними факторами тоталітарного впливу та контролю є інформація, технічний прогрес та жага до споживання. «Одномірне суспільство» Маркузе у сучасному його вигляді характеризується комфортабельною, мирною, демократичною несвободою, що призводить до нівелювання індивідуальності та знищення критичного мислення на рівні особистості та великих груп. Відчуження у такому світі стає неминучою реакцією індивіда, що ототожнює себе з нав'язаним йому способом буття, розвивається та реалізує себе у одному, визначеному суспільством та системою споживання, вимірі. Так відбувається реіфікація «хибної свідомості».

Однією з форм та результатів виникнення об'єктивної хибної свідомості (викривленого уявлення індивіда про дійсність) є ескапізм, намагання втекти від реальності у світ ілюзій, віртуальної реальності, що досить часто проявляється у сучасному світі, де ескапізм набув нової якості за допомогою електронних приладів. Дж.Р.Р. Толкін у своєму есе «Про чарівні казки» [7] трактує ескапізм як «виправданий акт втечі від потворності сучасності». Це, однак, було виправданим у часи написання есе, та викликаним жахами Світової війни, яка у значній мірі вплинула на творчість Толкіна, визначальним елементом якої було створення особливого світу (до речі, і сьогодні чимало підлітків та дорослих людей, які захоплюються творчістю Толкіна, віддають перевагу фантастичним реаліям світу Середзем'я перед буденністю реального світу), але у сучасному суспільстві ескапізм стає радше результатом відчуження, ніж свідомим вибором людини.

Важливою передумовою сучасного ескапізму став науково-технічний прогрес та, як наслідок, – поява потужного медіасередовища. Віртуальна реальність, на створення якої іде значна частина ресурсів західного світу, розповсюджена настільки, що не залишилось, мабуть, жодної області, не підпорядкованої уявному світові. В останні роки набуває обертів новий феномен – «доповнена реальність», де віртуальний компонент доповнює

об'єктивну реальність (як, наприклад, це відбувається у «гугль-окулярах», у проектах «розумного дому», чи то навіть у розповсюджених сьогодні gps-навігаторах).

Все це має не тільки полегшити життя людини, проте й додати життю нового виміру, надати нових можливостей для самореалізації та самоактуалізації особистості. Але невід'ємною властивістю віртуальної реальності є, на нашу думку, спрощення всього, що передається за її допомогою. Гіперреальність часто представляється у розважально-ігровій формі, і оскільки вона є частиною дискурсу «одномірного світу», то її побічним наслідком є підтримання людини в межах її «зони комфорту», а відтак – і некритичного стану мислення. Саме непродуктивність мислення та відсутність необхідності створення нових образів відрізняє одномірну гіперреальність від, наприклад, віртуальної реальності мистецтва. Таким чином, обираючи між реальністю та ілюзією, сучасна людина найчастіше іде найлегшим шляхом (пливе за течією), та обирає готову ілюзію, яка не потребує рефлексії та передбачає непродуктивне сприйняття зовнішньої інформації.

Відчуження у інформаційному суспільстві характеризується таким собі постмодерністським методом нарізок. При такому підході, створення предмету мистецтва або процес реалізації особистості відбувається не шляхом логічного аналізу та синтезу інформації, а з використанням розрізнених продуктів чужого мислення, що тим чи іншим чином пристосовуються під власні потреби самовираження [5]. Ця тенденція не є, однак, унікальним надбанням інформаційного суспільства, адже спостерігалася ще в середині ХХ століття, розвиваючись в межах феномену «перформативного повороту»[6, с.422-444] в культурі та мистецтві.

Можна виділити три основні форми відчуження людини у віртуальній реальності [1, с.52]. Першою з них є відчуження людини від суспільства, що проявляється у послабленні соціальних зв'язків та контактів. Інститути, що діють у реальному світі, послаблюють свій вплив у віртуальному суспільстві, спрощуючи процес комунікації до мінімуму.

Другою формою відчуження є відчуження особистості від самої себе. У гіперреальності людина створює «нову себе», віртуальну копію особистості, що має такі якості, яких, на її думку, їй не вистачає у реальному житті. Ця віртуальна копія об'єктивується та може заміщувати собою реальний характер людини. Згідно з першим принципом екзистенціалізму [8, с.319-344], людина визначається своїми вчинками, тобто є тим, що сама з себе робить. Віртуальні вчинки також роблять свій внесок у реальну особистість, оскільки у гіперреальності набагато простіше проявляти себе таким, яким хочеш видаватись.

Третя форма відчуження – це відчуження людини від культури та моралі; вона близька до першої форми, оскільки просто представляє суспільство як інститути, що є його складовими (культура та мораль).

Одним з прикладів занурення людини у віртуальну реальність можуть бути соціальні мережі та онлайн-ігри. Якщо другі є, переважно, сучасним варіантом ескапізму, то перші являють собою досить цікавий феномен, «з'єднуючи тих, хто далеко, та роз'єднуючи тих, хто поряд». Крім того, соціальні мережі є, на нашу думку, довершеною формою масовізації суспільства, що виявляється, передусім, у розмиванні класових ознак. Так, наприклад, студент сьогодні може додати викладача до списку своїх друзів у фейсбуці, копіювати та передавати записи ректора; громадянин може читати твіттер депутата чи президента, тощо. Інтернет, «з'єднуючи тих, хто далеко», допомагає, передусім, долати не фізичний простір, а соціальний, політичний, культурний.

Отже, у сучасному світі соціальні мережі не лише сприяють відчуженню особистості, проте й мають низку значущих переваг. Так, епоха інтернет-соціалізації дозволяє розширити комунікацію до більш широких меж, наприклад, створювати тематичні та навчальні групи в соціальних мережах, швидко зв'язуватися з потрібною людиною, незалежно від її місцезнаходження та соціального статусу, отримувати доступ до будь-якої інформації (особистої, навчальної, соціально- та політично-значущої, тощо). Безумовно, негативним боком такої відкритості інформації є зниження її безпеки та підвищенні можливості для інформаційного маніпулювання, і це треба враховувати, існуючи у віртуальному просторі.

На завершення варто сказати, що відчуженість людини в сучасному світі є дуже складною та багатоплановою проблемою, що потребує дослідження з різних сторін та точок зору. В даній статті було здійснено спробу у загальний спосіб охарактеризувати питання відчуженості у його класичному розуміння та сучасному вимірі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ляшенко Ю.А. Отчуждение человека в виртуальной реальности: основные формы и особенности // Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: философия. – 2009. – № 3. – Т.7. – С.50-54
2. Маркс К. Экономическо-философские рукописи 1844 года / К.Маркс и Ф.Энгельс. – Соч. – Т. 42.– С. 41-174
3. Маркузе Г. Эрос и цивилизация. Одномерный человек: Исследование идеологии развитого индустриального общества / Г. Маркузе; Пер. с англ., послесл., примеч. А.А. Юдина; Сост., предисл. В.Ю. Кузнецова.– М: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 526 с.
4. Отчуждение // Новая философская энциклопедия. – [Электронный документ]. – Режим доступа: <http://iph.ras.ru/elib/2232.html>
5. Рахманинова М.Д. Виртуальная интерактивность и новое отчуждение. – [Электронный документ]. – Режим доступа: <http://www.runivers.ru/philosophy/logosphere/58597/>
6. Савчук В.В. Философ как художник // Я. (А.Слинин) и МЫ: к 70-летию профессора Ярослава Анатольевича Слинина. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2002. (Серия «Мыслители». Выпуск X). – С.422-444
7. Толкин Д. О волшебных сказках. Перевод А.П. По изд.: «Московский хоббит». – М., 1988. – [Электронный документ]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Article/_Tolkin_Skazki.php
8. Экзистенциализм – это гуманизм. Ж.-П.Сартр. В кн.: Сумерки богов. – М.: «Политиздат», 1989. – С. 319-344
9. Sex timmars arbetsdag – full lön. – [Електронний документ]. – Режим доступу: http://www.svd.se/naringsliv/karriar/sex-timmars-arbetsdag-full-lon_8897910.svd

НОТАТКИ

Наукове видання

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

ЗБІРНИК

Видається з 2004 року

Випуск 21

Частина II

Видання та друк – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.

Телефон: +38 0552 399580

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 4392 від 20.08.2012 р.

Підписано до друку 05.05.2014 р. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.

Ум.-друк. арк. 47,90. Тираж 100. Замовлення № 0505-14.

Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.